

# نهفییر نامی

## بجز قرآنی پیروز

دانراوی: ملا عبدولکردیمی موده ریس  
ناماده کردی: موحد محمد علی قهردادی

سدر برداشتی جایی نوی: رهنووف مه حمودی



[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)



[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

لئکتب: کوردی، عربی، فارسی

۱

۲

۳

۴

۵

# نەفییرىنامى

## قىرقاڭىز پېرىۋىز



[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

لۇكىت : كۆرۈدى ، تەرىپىي ، ئەدەسى

مەلا  
ئەبىدۇلكەر بىسى مۇددەزىرس

لۇچىلتىرىت كەردىستان



تەفسىرى نوور



بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

تەفسىرى نامى

بۆ قورئانى پىرۆز

[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

سرشناسه	: مدرس، عبدالکریم .۱۹۰۵ - ۲۰۰۵
عنوان و نام پدیدآور	: دهقی تفسیری نامی/دانراوی عبدالکریمی مودهریس.
مشخصات نشر	: سنندج: انتشارات کردستان، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	: ۶ ج.
شابک	: ۹۶۴۹۸۰۰۳۶۳؛ ۹۶۴۹۸۰۰۳۷۰؛ ۹۶۴۹۸۰۰۳۸۷؛ ۹۶۴۹۸۰۰۴۱۷؛ ۹۶۴۹۸۰۰۴۰۰؛ ۹۶۴۹۸۰۰۳۹۴؛ ۹۶۴۹۸۰۰۴۲۴؛ ۹۶۴۹۸۰۰۴۲۴؛
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کردی.
عنوان دیگر	: تهفیزی نامی بوقورثانی پیروز.
موضوع	: تفاسیر اهل سنت -- قرن ۱۴ق.
رده بندی کنگره	: BP98/م۲۸۶ ت۹ ۱۳۸۶
رده بندی دیوبی	: ۱۷۹/۳۹۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۳۵۶۱۱۱

# ته فسیری نامی

## بۆ قورئانی پیرۆز

نووسینی:

مامۆستا مهلا عەبدولکەریمی مودھرپریس

بەرگی یەکەم

(بەقەرە)



بڵاوکردنه وەی کوردستان

سنە

ئەم نوسخە لە سەر ئىزىز بەریز «محمدى مەلا كەرىم» لە چاپ دراوە  
و مافى لە چاپ دانەوەي ئەم نوسخە پارىزراوه بۇ بلاؤكىرنەوەي كوردىستان



## انتشارات كردستان

Kurdistan Publication

سنه - پاسازى عىززەتى - تەلمۇفۇون - ٢٠١٥ ٣٨٢

### تەفسىرىي نامى

تەفسىرىي نامى (بەرگى يەكەم)	✓ ناوى كىتىب (نام كتاب):
مەلا عەبدولكەرىمى مۇددەرىپىس	✓ دانلراوى (تأليف):
يەكەم (اول): ١٣٨٩	✓ كەرەتى چاپ (نوبت چاپ):
دەدورەي شەش بەرگى (دورەي شەش جلدى): ٣٠٠٠	✓ ژمارەي چاپ كراو (تىراز):
صفحەي وزىرى ٥٦٠ (شىش جلد ٣٣٦٠ صفحە)	✓ ژمارەي لەپەرەو قەوارە (تعداد صفحە و قطع):
بلاؤكىرنەوەي كوردىستان (انتشارات كردستان)	✓ بلاؤكەرەوە (ناشر):

نۇخى دەدورەي شەش بەرگى: شابك دوره: ٣ - ٩٧٨ - ٩٨٠ - ٠٣٦ - ٩٦٤ - ٩٨٠  
شابك ج: ١ - ٩٧٨ - ٩٦٤ - ٩٨٠ - ٠٣٧ - ٠٣٨ - ٩٧٨ تەمەنە ٦٢,٠٠٠

## پیشہ کی چاپی نوی

مامؤستا مهلا عهد بدولکه ریمی موده رپریس

مهله وانی دهربای او شه و مه عانی، شوره سواری گوره پانی نوکته زانی، خه لوه کیشی  
حوجرهی وانه زانان، دهروون پر له سوزی "سنه او سکالا" به بیانان، زاهیدی  
سهر به رمالی ته کیه و خانه قا، له فهنا گوزه شتوو و گهی شتوو به ههوارگهی بهقا،  
شه می به شرم و حهیا هه لگیرساوی سه رتاقان، چرای روشنگه ری مالان له دهلاقان،  
"شه مامهی بیندار"ی نیو بیستانی هونه ران، "ونهوشی نازدار"ی سه رچاوه و جوباران،  
له "با خچهی گولان" دا بولبولي هه زار نه لحانه، له دوانگهی "وتاری نایینی" دا وته بیزیکی  
خوش خوانه، شیعری "شه وچه رهی دلدار"ی نیو دیوه خانه، په خشانی "لیموی  
مه زه دار"ی نیو باخانه، "ریگهی ره به ر"ی به "چلچرای نیسلام" و "نووری قورئان"  
رووناک کردووه، سه نای ره به ر و یارانی ره به ری به دل و دهروونی پاک کردووه،  
له باز اپی مهی فروشاندا پیالهی له دهستی "ئالووسی" و "زه هاوی" سهندووه، له  
بهزمی باده نوشاندا مه زهی "ئاوی حهیات"ی له سینه سووتاوانی ته ریقه ت چه شتووه،  
قسیه به پیز و وتهی به هیزی له "نالی" و "مه حوی" و "مهوله وی" به خه للات  
بردووه، "دورو رشتہ"ی هزری به رز و سوزی سه ده رزی له ناسک خه یالان و

ده رون عه‌بدالان و هرگرتونه، "نامه‌ی بوندار" و "پیروز"ی بۆ "بهختیار"ی و "هوشیار"ی گله‌که‌ی نووسی تا زاری تینوویان له "سەرچاوه‌ی ئایین" تیراو بکات، "شەریعه‌تى ئیسلام" و "ته‌فسیری نامی" دانا تا باخی بروایان پاراو بکات، تو بۇوی به "بارانی رەحمەت" و جوامیرانه باریت به سەرمانا، تا درختى ئیمان ریشه‌ی برووا و چرقى هیوا بروینى لە ناخمانا، خوای گەورە بەزه‌بى خۆی بە لىزمە و بە تاوى "بەھار" بېرىيىتى سەر "گولزار"ی گولكۆی پیروزت، و "رېگەی بەھەشت"ت بۆ روناک بکات بە "نور و نه‌جات"ت بدا لە پەئارە و بىخاتە نیو شادى و سروور.

## کۆپلەیەك لە ژیانی مامۆستا

ئەم زاتە لە هیچ‌یەك لە نۇوسراوه کانىدا بە راشكاوى شوينى لە دايىكبوونى خۆى نەنۇوسىو، بەلام ھەندى سەرچاوه جەخت لە سەر ئەۋە ئەننەن كە لە كوردىستانى رۆزھەلات و لە دەۋھرى شارى مەريوان لە دايىك بۇوه<sup>۱</sup>، جا بۇ ئەۋەي كورتەيەك لە ژیانى ئەم زانا بلىمەتمان بۇ رۇون بېتىمە ئەچىنە خزمەت كىتىبە دەسنووسى كەى خۆى (رۆزگارى ژيان) و گولبىزىرنىكى ئاراستە ئەكەين.

ناوى عەبدولكەريمى<sup>۲</sup> كورپى موحەممەدى كورپى فەتاحى كورپى سليمانى كورپى موسىتەفاى كورپى موحەممەد خەجىن و لە ھۆزى قازىيە. فەتاح (واتە: باپىرى مامۆستا) لە گەل عەزىزى برايا و زەريفە خوشكىا لە دەوروبەرى سالى ۱۸۵۸ زايىنى چۈونەتە دىنى "تەكىيە" سەر بە ناحيەي "خورمال"، كە مولڭى شىيخ بەھائەددىنى كورپى شىيخ عوسمانى "تەۋىلە" بۇوه، لهۇى بە عىنوانى جووتىار بە سەر زەۋى و زارەكەي شىيخەوھ ئىشى كردووه، خىزانىشى لە گەل بە خىتكەرنى مندالەكانى خۆى شىريشى داوه بە شىيخ حىسامەددىنى كورپى شىيخ بەھائەددىن و مەحرەمەتى شىرى لە ئىوانىاندا دروست بۇوه، لە سالى (۱۸۷۸) باوكى مامۆستا (واتە موحەممەد) لە "تەكىيە" لە دايىك ئەبىن و دواي چەند سالى فەتاح (باپىرى مامۆستا) فەوت ئەكا و خىزانى شۇو ئەكانەوە بە عەزىزى ھىۋەرى و پاش چەند سالى ئەگوئىزەوە بۇ دىنى

۱. بۇ ئەم بابەتەش بىروانە "رۆزگارى ژيان" وە ھەروەھا پەرأويىزى كىتىبى "سەدەيەك تەمنى نۇورىن" لابىرەتى ۲۳.

۲. وە دوو نازنانى سەرەكى ھەيدى، يەكەم: مودەرپىس يَا مودەرپىسى بىارە، دوووم "نامى". كە ئەمەيان زىات نازنانى ئەددەبىيەتى و زۇرتىر لە كىتىبە كوردىيە كان و ھۆزىراوه کانىدا كەلگى لىن وەرگەرتۇوە.

"رەشان" لەلای "پېنچوین" و پاشان له ويىشەوە ئەگویزىنەوە بۇ دىئى "بەيىلە" ئى سەر بە شارى مەريوان.

موحەممەد (باوکى مامۆستا) له سالى (1897 ز) ژىنگى «خانم» ناوى له عەشىرەتى "سوورەجۈرى" كە لە نزىكى "شاندەرى" دا دانىشتۇن ھىتاواه. سەرەنجام له بەھارى سالى (1903 ز) دا چوار سال دواى لە دايىكبۇنى ئامىنە خوشكى، مامۆستا پىنى ناوهتە دنياوه و سالى دواى ئەو رابىعە خوشكىشى لە دايىك بۇوه، باوکى پياۋىتى خويىندەوار و سالۇخ و خزمە تگۇزارى ئەھلى عىlim و مورىدى شىيخ عەلانە دдин و دۆست و موھىبى مامۆستا حاجى سەيد حەسەنی "چۈرۈ" بۇوه، لە سەر رەغبەتى بە ئەھلى عىlim لە چوار پىنج سالىدا مامۆستا وەبەر خويىندىن ئەننى و لە لاي مامۆستا مەلا "عەبدولواھىد" مەلاي ئاوايى دەست بە خويىندى قورئان دەكت، ژىرى و بىرىتىزى و زەكاوهتى مامۆستا هەر لە منالىيە و سەرنجى ھەمانى راكىشاوه، وەك خۆى ئەفەرمۇى: «تا سوورەتى زومەرم خويىند پاشان ئەوهندە بەرچاوم كرايە و لە وەو ژۇور گوپىانلى گىرم». پاش خەتمى قورئان باوکى شادىيانە بۇ ئەننى و مەراسىمى پلاوخۇزانى بۇ ئەگىرى. پاشان باوکى، مامۆستا و دوو خوشكە كەيى بە مندالى بەجى دىلى و مالاوايى لە دنيا دەكت، وەك مامۆستا ئەفەرمۇى: «مەر حۇومى باوکم لە پىش وەفاتىيا بە چەند رۆزى روپىشت بۇ تەعزىيە يەكىن لە دۆستان، لەو سەرەوە كە هاتبۇوه بە عاساکە<sup>۱</sup> خەتىكى لە ژىر دارگویىزىكا كىشاپۇو، فەرمۇو بۇوى: ئەگەر من لەم رۆزانا مردم لە ژىر ئەم دارا لە سەر حاستى ئەم خەته بىمېشىن. ئەو رۆزە بۇ شەوهكەي وەسييەتى كەد بۇمان كە لە پاش خۆى تەركى خويىندىن نەكەم،

1. لەوانە يە دارىتكى بۇوبىن بە دەسييە وەك چۈن رېبىار بۇ يارىدەدانى لە رۇيىشتىدا كەلگىلىنى وەرئەگرى، چۈنكە باوکى لە تەمنەدا ئەوهندە پىر نەبۇوه تا عاسا ھەلگىرى.

بە هەر وەزىعى بىيى ھەردەوام بىكم، دائىمەن عەلاقەمان بە شىيخى "عەلائەددىن" وە بىيى، ھەروا قەرارى دا كە كاغەز و قەلەم و دەوات بۇ من بىتىنى و بنووسىم نە كا خۆى بىرى و پەكىم بىكمى. دايىكم لەم قسانە زۆر زوپىر بۇو بەلام ئىتمە فامى ئەوهەمان نەبۇو، بە خواتى خودا لەو رۆژانًا پاش كېپىنى كاغەز و قەلەم بۇ من لە بەھارى ۱۹۰۷ وەفاتى كىرد. رحمة الله و طاب ثراه».

پاش وەفاتى باوکى لەسەر وەسييەتكەى باوکى و بە كۆشىشى دايىكى بەردەوام دەبىن لەسەر خوتىندەكەى و لە لاى مەلا موحەممەدى كورپى شىيخ قادر كىتىيە ورده كوردىيەكان - وەك: ئىسماعىل نامە و سەنگتراش و ... كە لەو سەردەمەدا بۇ چاپروونى مەنداان خوتىزاون - دەخوتىنى، پاشان شىيخ عەلائەددىن ئەم مەلا موحەممەدە دەكاتە مودەپرپىسى خۆى لە دىئى "دوورۇ" و مامۆستاش نەگوئىزىتەوە بۇ دىئى "بەيىلە" و دواتر دەچىتە دىئى "ئەسراوا" و پاشانىش دەرۋاتە دىئى "كانىسانان" و لەۋىشەوە دەگوئىزىتەوە بۇ دىئى "سەردۇش" و لە لاى مەلا سلىمانى كورپى فەقى عوسمان تەسرىفى زەنجانى تەواو دەكات و دەست بە خوتىندى عەوااملى جورجانى دەكات، دواى ماوهىك لەۋىش دەگوئىزىتەوە بۇ دىئى "بالك" بۇ لاى مەلا مەحموودى جوانپۇرى دەرىيەك كىتىيە دەرسىسىمەد ئەبىن بە مەلاى "گوئىزەكۈرۈھ" لە بەر دۆستايەتى قەدىمى دەچىتە گوئىزەكۈرۈھ<sup>1</sup> و لەرى كىتىيەكانى «ئۇنمۇوزەج» تا باسى فيعل و «ئىزهار» و «تەسرىفى مەلاعەملى» و دوو نامىلەكەى «وەزۇ و ئىستىعارە» و ھەندىك لە «جامى»

1. خوتىندى مامۆستا لەم ھەموو دىيەي دەرۋىپەرى شارى مەريوان ئەوهەمان بۇ رۇون ئەكەتەوە كە مامۆستا لە دەقەرى ئەم شارەدا لە دايىكبووه، و بەم رۇيىشتى دوايىيە بۇ دىئى گوئىزەكۈرۈھش نەو بىرە كە دەئىن لەم دىيە لە دايىك بۇوە بىن ھىز ئەكتە.

ئه خوینى، لە ماوهدا (واتە: لە سالى ۱۹۱۵) دايىكى - كە تەنبا پالپىش و خەم خۇرى ئەبن - مالاوايى لە دنيا ئەكەت و جارىيکى تر نازى مامۆستا دەشىۋى، بەلام وەسىھەتى باوڭ و دوعاى دايىك و ورەي پۇلايىنى مامۆستا دەبىنە هۆرى پشت گەرمى بۇرى و ھېچ شىتىك ناتوانىت بىتىھ لەمپەر لە درىزە نەدان بە خوينىدى.

دواى ئاسايى بۇونەوهى بارودۇخى دەررۇونى، ھەردوو خۆشكەكەي دەباتە لاي پۇورى (خوشكى دايىكى) و خۆرى ئەچىتەوە بۇ "كانىسانان" بۇ لاي مەلا شەريف و درىزە بە خوينىدى كىتىبى «جامى» ئەدات و پاش ماوهەيدەك ئەگۈزىتەوە بۇ دىتى پاشان دەچىتەوە بۇ دىتى "گۈزەكۈزە"، بەلام لەبەر گرمانى و نەبوونى كە بە هۆرى شەپى جىهانى يەكەمەوە كە ئەم ناوچەيە داگرتبۇو، دلى لە رۆژھەلاتى كورستان ھەلئە كەنرە و لە گەل مەلا عەبدوللەتيفى بانەيى و مەلا حەسنى باليكەدەرى بەرەو شارى سليمانى ئەكەونە رى، دواى تۇوشبوونى ھەندى دەردىسەرى دەگەنە شارى سليمانى و لە مزگەوتى «مەلا عەزىزى باليكەدەرى» دا دائەمزرىن، (مامۆستا ھەم لەلای مەلا عەزىز لەو مزگەوتەدا و ھەم لەلای مەلا عەبدوللەتيف لە مزگەوتى شىيخ موحەممەدى بەرزنجە كىتىبى سىووتى بە شەرھى ئەبۇوتالبەوە ئەخوينى)، پاش پىنج شەش مانگۇ لەبەر بىر زقى بەھۆرى بىن بارانى و ئالۇزى بارودۇخ لەبەر شەرى جىهانى لەۋى ھەلئەكتىرىن و دى بە دى ئەكەونە رى بۇ پەيداكردىنە حوجرەيدەك بۇ خوينىدەن، بە "چىنگىيان" و "شوكى" و "بەرزنجە" و "مورياس" و "تەپەكەل" و "ھەلەبجە" و "عەبابەيلى" و "بەلخە" و "تەويىلە" تىشەپەرن تا سەرەنچام روو ئەكەنەوە رۆژھەلاتى كورستان، بە بىرىنى رىتى دوور و شاخە بەرزە كانى «تەتە» و «كەمانچەر» ئەگەنە خانەقاى شىيخ عەلائەددىن لە "دۇرپۇ" كە مودەپىسى ئەو كاتەي «سەيد

حوسەين تائيربوغە يى» ئېبىن، وە دوورۇ لەو كاتەدا پې بۇوه لە فەقى و تەلەبە و لەۋى ئادەمەززىن، وەك خۆى ئەفەرمۇئى: «كە گەيىشتىنە ئەۋى ئەماشامان كرد مەدرەسە پې لە تەلەبە هاتن بە دەممەنەوە و ئىكرايمىان گىرتىن، بە خزمەتى شىيخ گەيىشتىن و زىيارەتمان كرد، ئەويش بەخىر هاتنىلى كىرىدىن، بە خزمەتى سەيد حوسەينى مودەپرپىس گەيىشتىن. بە كورتى ئەوندە دىلمان خۇش بۇو ئازارى سەفەرە كەمان نەما».«

بەھەر حال مامۆستا لە دوورۇ نىشتەجى ئېبىن و ئەپروا دوو خوشكە كەمى لە مالىي پۇورى دىننەتتە لای خۆى و ھەر لەۋى بە شۇوپىان ئەدا. وە لە زستانى ئەو سالەدا (1916 و 1917) گرانى و قاتى روو ئەكتە ئەو ناوجەيە و مامۆستا باسى سەخاوت و دەھنەدەبى بىن وىتەنەي حەزرەتى شىيخ لەم زستانەدا بە درىزى ئەكت. لەم سالەدا مەلا سەيد موحەممەدى كورپى سەيد ئەمین گىزملى ئەبىتە مودەپىسى دوورۇ و مامۆستا لە سەھر خويىندە كەمى بەردهوام دەبىت و كىتىبەكانى «ریسالەي ئادابى مەنزۇومە» و «عيسامەددىن» و «ئىستىعارە» و «رەشدىيە» و «فەننارى» و «عەبدوللە يەزدى» لە زانستى لۆژىك (منطق) و «گەلەنبەوى ئاداب» و «شەرح مەنھەج» و «تەشريحولە فلاک» و «ریسالەي حسېبى فارسى» نەخوتىتت.

مامۆستا لەم ماوهەيە كە لە دوورۇدا بۇوه لەگەل ھەول و تىكۈشانى زۇرى بۇ كۆكىرنەوهى عىلەم و زانىيارى، چەندىن سەفەرى كردووه و رووداوى سەيرى بىنیوھ كە بۇونەتە تەجرەبەو نەزمۇونىتكى كارىگەر لە ژيانى زانستىي مامۆستادا، يەكىن لەو رووداوانەي كە لىرەدا بۇ نمۇونە ئاماژەي پىتىدە كە يىن ئەمەيە كە جارىكىيان لە دوورۇ بەرپى ئەكەۋى بۇ دەرەتفى بۇ كېرىنى كىتىبى «گەلەنبەوى شەرح»، لەو سەرەوە كە ئەگەرپىتەوە ئەبىتە میوانى موحەممەد سالىح بەگى كورپى فەتاخ بەگ لە دىبىي «تەرخانداوا»ي

مەريوان كە زۆر رىزى مامۆستا ئەگرى و سويند ئەخوا لە مامۆستا كە ئەبى سوارى ئەسپەكەي بىيت خۆى بە پيادە لە پىشىه وە بىرا وە كۇو مامۆستا ئەفەرمۇئى: «زۆر حەولىم دا چارم نەبۇو، «بالفعل» لە گەلەدا ھاتمەوه تا مالەوه و شەو لە سەربانى حەممە سەعىد بە گى برايانا نوستىم، لە بەرەبەيانا بەم دەنگە خەبرم بۇوه وە يەكى ئەيوت: (إن أول ما خلق الله نور) «مع العلم» كە چاوم كردەوه نە كەس دىاربۇو نە بانگىش درابۇو، ئەم رووداوه زۆر دلى رۇوناك كردىمەوه، وە يە حالى ئىنىشىراحەوه ھەستام نويىزى سېبەيتىم كرد».

خولاسە، پاش ئەوهى كە شىيخ عەلائەددىن تەشريف ئەباتە بىارە و دوورۇ بە جىن دىلى مامۆستاش لە گەل سەيد فەرج عەربەتى براادەريا ئەكمونە رى و ئەچنە بىارە، بەلام لەو كاتەدا بە هۆى فەوتى مودەرىسى بىارە وە (مەلا عەبدۇلاقادر)، بىارە بى فەقى ئەبىت، مامۆستا و سەيد فەرج لە سەر پىشىيارى شىيخ ئەچنە عەباپەيلى و ماوهىلەك لەوئى دائەنىشىن، بەلام بە هۆى باش نەبۇونى بارودۇخى خوينىدىان ئەگەپىنەوە بۇ رۇزەھەلاتى كوردىستان و مامۆستا ئەچىتىه وە بۇ دىيى دوورۇ و درېزە بە خوينىدە كە ئەدات و پاش تەواو كردىنى كىتىبى «گەلەنبەوى بورھان» ئەگۈزىزىتەوە بۇ دىيى «بالك» بۇلاي مامۆستا مە حمۇمۇدى جوانىزقىلى و كىتىبى «فرائىزى مەنزۇوم» ئى شىيخ مەعرووفى نۇدى و ھەندىلەك لە «شەرح عەقايد» ئى تەفتازانى ئەخوينىت، پاشان كە بىارە فەقى و مەلا رووى تىئەكەن، مامۆستاش خولىاي بىارە ئەكمۇتەوە سەرى و ئەچىتە ئەھى و لە خزمەتى مەلا ئەممەدى رەشدا كىتىبى «عەقىدە مەرزىيە» ئى مەولەوى و ھەندىلەك لە «موته و وەل» ئەخوينى، پاشان ئەچىتە سلىمانى و بە خزمەتى شىيخ عومەر ئىبنۇلقەدرەdagى لە خانەقاي مەولانا خالىد ئەگا و شىيخ عومەر مىھەمبانى زۆرى لە گەل دەكا و بە فەقى خۆى وەرىئەگرى، بۇ ماوهى سى سال لە خزمەتىدا

دەمینىتەوه، لەم ماوەيەى كە لە خزمەتى شىيخ عومەردا ئەبىن ئاسقۇيەكى تر لە زانست لە بەرچاویدا دەكىتەوه، و ھاواكتا خەرىكى دەرس خوتىلەن و دەرس وتنەوه و نۇوسىن و راۋەكىدىن دەبىت. و چەندىن كېتىنى بەنرخى وەك: «موختەسەرى تەفتازانى»، «أقصى الأمانى»، «ریاضیات»، «رسالة الحساب»ى بەھائەددىنی عامىلى، «اسطراپ»، «ربعى ماجیب»، «تقريب المرام شرح تهذيب الكلام»، «جمع الجوامع»، «تحفه» و «شهرى لارى» ئەخويتىت، خوتىلەن ئەم ھەموو كېتىيە لە خزمەتى ئەم مامۆستا ناودارانەدا مامۆستاي نامى ئەكادىھە مەلايەكى نموونەي بە تەھاوا مانا مەلا، پاشان لە سالى (۱۹۲۴) لە سەر دەستى شىيخ عومەر ئىجازە مەلايەتى وەرئەگىز و ئەبىن بە مەلا و مودەرپىسى دىيى «نېرگىسەجارتى»، پاش چوار سال مانەوه لە دىيى نېرگىسەجارتى شىيخ عەلانەددىن داواى لىئەكەت كە بىيىت بە مودەرپىسى «دۇورۇق» و بە تەمايمە مودەرپىسى دۇورۇق بىيىتە بىيارە، بەلام مودەرپىسى دۇورۇق لەبەر چەند ھۆيەك بۇيى رىيک ناكەمۈي بىيىتە بىيارە، سەرەنجام مامۆستا لە مانگى موحەرەمى ۱۳۴۷ ك - ۱۹۲۸، دەبىتە مودەرپىسى خانەقا و مەدرەسەي بىيارە و لە ھەموو شوينىتكەوە فەقى و تەلەبە رووپى تىئەكەن و رەونەقىيەكى باش ئەدا بەو حوجرەو مەدرەسەيە، وە ھۆپى قەرەبالىغى ئەم مەدرەسە يەش چەند شىتىك بۇوە وەك مامۆستا ئەفەرمۇى:

(يەكەم: بىيارە شوينىتكى موقەددەس و پىرۇز بۇو خەلک بە ئومىدى بەرەكەت و بەختىارى رووپيان ئەكرىدە ئەش شوينە، بە تايىەتى كە مەحسىسىنى شەرىفەي حەزەرت ﷺ چەند تالە مۇوى رىشى موبارەكى پىغەمبەر ﷺ لە بىيارەدا حازىر بۇون.

دووەم: شىيخى بىيارە بە پەيرەوى لە ئەسلاملىخى خۆى زۆر رەغبەتى لە خزمەتىكىرىدىنى تەلەبەدا ھەبۇو، بە چاوى حورەت تەماشاي ئەكرىدە.

سېيھەم: لە لوتفى خواوه شۇرەتى كۆشش و سەعىي من لە گەل تەلەبەدا بە ولاتەكەدا بلاؤ بۇوبۇوە، بەراوردىيان كرد كە فەقىن لەلایى من زۆر ئىستېفادە ئەكەت.

چوارم: تەلەبەكان غالىن مەنسۇوبى شىيخى بىارە بۇون، زۆر تالبى ئەوه بۇون كە لە نزىكى شىيختىدا دانىشىن، چاويان لە شىيخەوە بىن.

پىنجم: شوينى بىارە زۆر شوينىكى خوش و ئاودار و باعىدار، بە تايىھتى بۇ هاولىن و بەهار و چەن مانگىن لە پايز وەكىو بەھەشتى سەر عەرزە.

شەشم: لەبەر ئەوه كە ھەموو ئەسبابى گوزەرانى فەقىكان تەنبا لە مالى شىيختەوە بۇو، ئازاد بۇون لە حەولدان بۆ گوزەرانى ژيانى خۇيان.

حەوتەم: بىارە بە نىسبەتى باقى شوينەكانى كوردىستانەوە زۆر شوينىكى ئىجتىماعى بۇو، ھەميشە گەلىن لە عولەما و ئودەبا و موتەسەدەپەفین و پياوى مەشرەب بەرزى تىابۇو.

جا مەعلۇومە شوينى وەھا ھەميشە خەلک تالبى ئەبن»<sup>۱</sup>.

بەلىنى مامۆستا لە تەمنى ۲۵ سالىدا دەبىتە مودەپىس و وانھېئى ئەم مەدرەسە گەورەيە كە لەو سەردەمەدا گەورەترين و بىراپى كراوتىرىن پىنگە و مەلبەندى زانستە ئايىنېكانى كوردىستان بۇوە و تەواوى زانيارىيە ئىسلامىيەكانى بە چاكتىرىن شىۋە تىيا و تراوەتەوە، وە لە زۆر شوينى كوردىستان تەنانت نەتەوهە كانى ترى دراوسىنى كوردىستان وەك فارس و تۈرك و عەربەب روويان تىكىردووە و بەھەرە ئايىنى و زانستىيان بىردووە.

مامۆستا لە ماوهى ۲۳ سال مانوهى لە بىارەدا بەبىن ماندووېبۇون خەرىكى وانھېئى و نۇوسىن بۇوە لم مامۆيەدا دەيان مامۆستاي چاك و زانا لە سەردەستى ئەو ئىجازە مەلايەتىيان وەرگەرتۇوە، لەگەل ئەوهەشدا دەيان كىتىيى نۇوسيوھ و چەندىن پەراو و پەراوىز و راھە ئەسەر كىتىيە زانستىيەكان كەردووە، پاش خەرەمانىك

۱. رۆزگارى ژيان: ۱۰۷

له زانستی عهقلی و نهقلی له برواری ۱۹۵۱ زایینی مهدره‌سهی بیاره به جنی دیلی  
و دیته سلیمانی و له مزگه‌وتی " حاجی حان" داده‌مهزری و ماوهی چوار سال  
حوجرهو مهدره‌سه و ئیچازه‌دان به فهقی و مهلای بهرده‌وام ئبین پاشان له سالی  
۱۹۵۵ له سلیمانیه‌وه ئه گویزیتەوه بۆ تەکیه‌ی شیخ جه‌میلی تاله‌بانی له کەرکووك  
و ماوهی پینچ سالیش له‌وی خه‌ریکی ته‌دریس و نووسین و ئیچازه‌دان به فقینان  
دەبین، لەم ماوه‌یهی کە له تەکیه‌ی شیخ جه‌میلدا دەبین به هۆی ھەبوونی دەرفەت  
و سەرسووك بۇونى دەتوانى چەندىن كتىيى بەنرخى وەك شەريعة‌تى ئىسلام و  
«الوسيله في شرح الفضيله» و چەند كتىيى تر دابنى و پىشىكەش بە گەله‌کەی بکات،  
پاشان له سالی ۱۹۶۰ دەچىتە به‌غدا و له مزگه‌وتی «جامع احمدى» بە ناوی پىش‌نوىزى  
و تېبىز، وە له مهدره‌سهی شیخ عەبدولقادرى گەيلانى بە ناوی وانه‌بىز دائە‌مزرى،  
پاشان له سالی ۱۹۶۴ مزگه‌وتی «جامع احمدى» بە جنی دیلی و دەبیتە وانه‌بىز و  
پىش‌نوىزى مزگه‌وتی شیخ عەبدولقادرى گەيلانى و تا وەفاتى فەرمۇو لە شوئىنه  
پىرۇزه‌دا مايە‌وه و بەره‌کاتى ئەنفاسى كەريمە‌رۆحى شیخ عەبدولقادرى گەيلانى  
ھیمنى‌به‌خىسى رۆح و دەرەونى مامۆستا بۇو، بۆيە بەو شەوق و زەوق‌وه بەردە‌وام  
ھەر خه‌ریکی نووسین و دەرس‌وتنەوه و خزمەت بە موسوٰلمانان بۇو.

بەلئى مامۆستا چرايە‌کى پىشىنگدار بۇو كە زۆر مەرقۇ خواپىداو توانىان كەلکى  
لى وەرگرن، ئەم زاتە تايىەت بە گەل و نەتەوه و ھۆزىك نەبۇو - ھەرچەند گەللى  
كورد زۆرتىرين كەلکيان لى وەرگرت - بەلکوو پەيوەندى بە ھەمۇو نەتەوهى ئىسلامى  
بۇو، بۆيە لە زۆریك لە ولاتە عەرەبى و ئىسلامىيە‌كانه‌وه ئەھاتنە بە‌غدا و چۈكى  
شاگىردىيان لە خزمەتىدا دادەدا و بەھەرەيان لى دەبرد.

پاشان دواى تىپەپ كردنى ۱۰۲ سال تەمەنی پى بەره‌کەت و نوورىن و پىشخستنى  
ئەو ھەمۇو سەدەقە‌جارييە (كە ئىنشائەللا تا قيامەت جارييە) لە شەوی ۲۹ له

سهر ۳۰ ای ۲۰۰۵ / ۸ زایینی دلہ پاکہ کھی لہ لیدان وہستا و نہفسی موتمہ نیتنہی بز حوزو ووری خوا و شوینی همیشہ یبی گہرایہ وہ و حمدیسی پیغہ مبہر ﷺ: «خیر کم من طال عمره و حسن عمله» داگری حائل بیو، خودا به میہرہ بانی خوی لہ بری هممو موسولمنائیک جہزادی خیتری بدانہ وہ و به لوتھی خوی جیتگہی پر بکاتہ وہ، آمین یا أرحم الراحمين.

مخبرات بآن القوم قد رحلوا  
فالآن لا عوض ولا بدل  
و كلما جئت ربعاً قيل لي رحلوا  
و أنه ليس لي في وصلهم أمل  
و الحزن بي نازل و الصبر مرتاحل

تلک المنازل والأثار والطلل  
ساروا وقد بعثت عنا منازلهم  
فترست شرقاً و غرباً في تطلبهم  
فحين أيقنت أن الوصل منقطع  
رجعت والعين عبرة و الفؤاد شجعي

### ههندیک له سیفاتی مامؤستا:

له ناو هممو خسلته به نرخه کانی مامؤستادا وہ فاداری و بهئمه کبوونی لہ هممو یان بالاًی بہر زتره، ئوهه ته لہ کتیبہ کانیدا ئه بینین کہ هر کھسیک بچووکترین خزمہ تی بین کرد بی وہ فای لمبیر ناچنی و ناوی خیتری لئی ئه بات، به تایبہت لہ دوو بنہ مالہی قفرہ داغی و خانہ دانی شیخانی بیارہ، وہ لہ ناو ئہم دوو بنہ مالہ یشیدا به تایبہت شیخ عومہر ناسراو بہ ئیبیولقہ رہ داغی و شیخ علانہ ددینی بیارہ، کہ بہ راستی لہ دوو رشتہ عیلم و عیرفاندا کارданہ وہی ئہم دوو گھورہ پیاوہی لہ سہر دیارہ، چونکہ ئہم دوو گھورہ پیاوہ مامؤستا زاهیر و باتینی یوون. هروہا شیخ جھمیل و بنہ مالہ کھی کہ ئهو ماوہ یہ لہ تھکیہ تالہ بانی لہ شاری کھرکووکدا بیوہ ریزو حورمہ تیان لئی گرتیووہ و ئہمیش ئه فہرمی: هه تا مردن فرامؤشیان ناکم.

شەرم و حەياي بەرزا يەكىنلىكى تىر لە خىسلە تەكانى مامۆستايىه، شەرم و حەياي لە كىدار و گوفتار و دەست و پىنۇوسدا، قەت نەيىسراوه كە مامۆستا بە كىردىۋە، يان بە زمان، يان بە پىنۇوس دلى مۇسۇلمانىكى، يان ھاوزمانىكى رەنجاندىبىن، وە تا دوايىن كاتى ژيانى يەكىرەنگ و يەك فيكىر و يەك مەرام بەس ئامانجى خزمەت بە نەتهوە كەي و ئايىن و بىرۇ باورە كەي بۇو، وەك عەرەب دەلىن: «ظَلَّ رَاهِبًا فِي مُحْرَابٍ فِكْرِهِ حَتَّىٰ لَبَّى نِدَاءَ رَبِّهِ».

سەبر و خۇڭرى و رەزا بە قەزا خىسلە تىكى ترى ئاشكراي مامۆستايىه، ئەوهەتە لە گەل ئەمۇو چەرمەسەرى و ئاوارەبى و بىنخانە و لانەبى و فەقر و نەدارىيەدا لە وچان ناكەۋى و تا زمانى تەپە پىنۇوسىشى تەپ و پاراو دەبىن و بۇ كردنەوە زۇرىتىك لە گىرى كويىرە كانى ژيانى پشت بە خوا دەبەستى و عىزەت و رىزى خۇرى بۇ ھېچ گىرفتىك ناخاتە مەترسىيەوە و دراو گەردىنى بەرزا بىن خوار ناكات.

نووسراوه له چاپدراوه کان و ده سنووسه کانی ماموستا:

عمره بیه چاپکراوه کان:

۱. إرشاد الأنام إلى أركان الإسلام.
۲. إرشاد الناسك إلى المناسب.
۳. إسناد الأعلام.
۴. إعلام بالغيب وإلهام بلا ريب.
۵. الأنوار القدسية في أحوال الشخصية.
۶. الفرائد الجديدة (۲ بهرگ).
۷. القصيدة الوردية في سيرة خير البرية.
۸. الوردة العنبرية في سيرة خير البرية.
۹. الوسيلة في شرح الفضالية.
۱۰. جواهر الفتاوي (۳ بهرگ).
۱۱. جواهر الكلام في عقاید اهل الإسلام.
۱۲. خلاصة جواهر الكلام.
۱۳. رسائل الرحمة في المنطق والحكمة.
۱۴. رسائل العرفان.
۱۵. صفوۃ اللالی.
۱۶. علماؤنا في خدمة العلم والدين.
۱۷. مواهب الرحمن في تفسیر القرآن (۷ بهرگ).
۱۸. نور الإسلام.
۱۹. نور الإيمان.
۲۰. البركات الأحدية في شرح الصمدية.

ده سنووسه عمره بیه کان:

۱. أقصى الأماني في علم المعاني.
۲. الجوهر النضيد في علم التجويد.
۳. المناجاة عند قاضي الحاجات.
۴. بدر العلاة في شرح المقولات.
۵. قصيدة.
۶. قصيدة وسیلہ النجاة .
۷. قصيدة وسیلہ الهدی.
۸. منظومة بيان كالعيان.
۹. منظومة جواهر الكلام.
۱۰. خلاصة منظومة جواهر الكلام في عقیدة الإسلام.
۱۱. منظومة فرقة الناجية.
۱۲. العلمان في العلمين.
۱۳. العقد الذهب في جيد الأدب.
۱۴. خلاصة التبيان.
۱۵. الصرف الواضح.
۱۶. كشف الغامض من أحكام الحائض.

چاپکراوه کوردیه کان:

۱. باخچه‌ی گولان.
۲. بارانی ره حممت.
۳. بهار و گولزار.
۴. بنهماله‌ی زانیاران.
۵. شه‌رخی ته‌سریفی زهنجانی.
۶. سهناو سکالا.
۷. حجه‌نامه (به شیوه‌ی ده سنووس له چاپ دراوه).
۸. ده داشته ۹ دیوان فهق قادری همه‌وهند.
۱۰. دیوانی مه‌حوی.

١١. دىوانى نالى. ١٢. دىوانى مەولۇوى. ١٣. رىيگاى بەھەشت. ١٤. رىيگەى رەھبەر.  
 ١٥. سەرچاوهى ئايىن (شەش پەرتۆكى جىيا جىايە: ١. ئىمان و ئىسلام. ٢. ئەساسى  
 سەعادەت. ٣. ئاوى حەيات. ٤. چىچراى ئىسلام. ٥. نور و نەجات. ٦. ئىقبال  
 نامە). ١٦. نورى ئىسلام. ١٧. شەريعەتى ئىسلام (چوار بەرگ). ١٨. شەوچەرەى  
 دلدار. ١٩. شەرەى عەقىدە مەرزىيە. ٢٠. نورى قورئان. ٢١. لە پەنای رەھبەر.  
 ٢٢. وتارى ئايىنى. ٢٣. مەلوودنامە و مىعراجنامە. ٢٤. مەكتوباتى كاك ئەممەتى  
 شىيخ (چوار بەرگ). ٢٥. نامەى بەختىار. ٢٦. يادى مەردان (دوو بەرگ). ٢٧. شەرەى  
 فەتحولقەریب. ٢٨. بەدیع و عمرەۋۆزى نامى. ٢٩. قەسىدە «نور الصباح».  
 ٣٠. تەفسىرى نامى (حەوت بەرگ). ٣١. خولاسەتى تەفسىرى نامى (سى بەرگ)  
 دەسنووسە كوردىيەكان:

١. بەهارستانى مەولانى جامى. ٢. رۇزگارى ژيان. ٣. ليمۇى مەزەدار. ٤. سۆسەنى  
 كۆسار. ٥. نامەى حەقىقەت. ٦. وەندوشهى نازدار. ٧. پەيرەوان (باسى خەلەفەكان  
 و كورپەكانى شىيخ عوسمانى تەويلە ئەكەت). ٨. باخچەى مەعرىفەت. ٩. شەمامەى  
 بىندار. ١٠. شەرەى دىوانى سالىم. ١١. شەرەى دىوانى بىسازانى. ١٢. باوهشىنى دل  
 بە چەند بەستەى گول. ١٣. كەراماتى حەرزەتى زىائەددىن.  
 چاپكراوه فارسييەكان:

١. شمشىر كارى بر نىsim رىستگارى. ٢. فوائد الفوائح.

دەسنووسە فارسييەكان:

١. شەباب سما در رجم جن جان نما. ٢. فيوضات خدای ذى من. ٣. گلزار  
 حكمت در رباعيات فارسى. ٤. هۇنزاوهىيەكى فارسى لە عىلەمى تەجويىدا. ٥. راوا  
 رحمت حق (شىعىرى فارسى).

ئهوه گرنگ نییه که به هۆی پالپشتی نه تهوهیه ک تاکه کەسیئك يان بنه ماله يه ک ناودار بیت و ریئی بووژانه وهی بۆ هەموار بکریت، موھیم ئهوهیه تاکه کەسیئي يان بنه ماله يه ک بیتھە ھۆکاری بووژانه وهی فەرھەنگ و بىدار كردنە وهی نه تهوهیه ک، كە نووسین و دانانی ئەم ھەموو كتىيە لە لايەنی مامؤستا عەبدولكەریم و چەندەھای كتىيىتىر لە لايەنی كورپەكانىيە و توانيييانە تا رادەيە ک ئەم راستىيە بىھەلمىن و جۈزگەيە ک بخەنە سەر رووبارى كلتورى نه تهوه كەمان كە بەو هيوايە چىنى دواي مامؤستا بتوانن ئەم رووبارە بىگە يەنن بە دەريا.

## تەفسىرى نامى:

تەفسىرى نامى يەكەمین تەفسىرىنىكە كە بە زمانى سادە و ساكارى كوردى نووسراوه و تەواوى تايىبەتمەندىيەكانى تەفسىرى لە خۆگرتۇوھ، وەك: هۆى ھاتنەخوارەوهى ئايەكان و ناسىخ و مەنسوخ و ھىنانى حەدیس و ئەسمر و شەرخ و راڭھى ئايەتكانى ئەحکامى فيقە و چەندىن بابهتى كەلامى و فيقە، ئۇسولى فيقە، مەنتيقى، بەلاغى، مېزروويى و...، و جىگە لەمانە لە زۇرشوئىنا بە ھۆنزاوهى جوان و بە مانا تام و چىزىنىكى تايىبەتى پى به خشىوھ، كە ئەمانە ھەموو ھۆكارن بۇ بەسەرداھەبۈونى ئەم تەفسىرە بەسەر ھەموو تەفسىرە كوردىيەكان و بىگەرە بەسەر زۆرىيەك لەو تەفسىرانەي كە لەم چەرخەدا بە زمانى كانى تر نووسراون، چۈنكە توانىويەتى وەلامى ئەو گومان و رەخنەيانە بە بەلگەي سەلمىزىاو بدانەوه كە لەسەر ھەندى ئايەت يان ھەندى بابەتى قورئانى و تراون، وە شىۋاھى دارپشتى رىستەكانى بە شىۋوھىك سادە و رەوانە كە ئەتوانى ھەموو چىن و توپىزىكى تىنۇو بە سەرچاوهى ئاۋى حەياتى كەلامى خودا تىراو بىكەت، ئىنجا ئەم ھەموو تايىبەتمەندىيانە و پىتويسىتى برايانى ھاوزمانممان بەم تەفسىرە بە نرخە بۇونە ھۆكاري ئەوه كە بىلۇكىردىنەوهى كوردىستان لە سەر ئىزىن و رىدانى كەتبى و نووسراو لە لايدەن بىنەمالەي مامۆستا، ھەلسى بە چاپىكىردىنەوهى دووبارەي ئەم تەفسىرە بە شىۋوھىكى ناوازە كە ئەم تايىبەتمەندىيانە خوارەوهى لە خۆى گرتۇوه:

- ا. پىتچىنى نوى و نووسىنەوهى لەسەر رىنۇوسى باوي باورپىن كراوى ئەمپۇر، بەم شىۋوھ كە: ئەو وشانەي كە بە رىنۇوسى عەرەبى نووسراپۇون گورپىداون بە رىنۇوسى كوردى، ھەرۋەھا ئەو وشە عەرەبىيانەي كە پىتى عەرەبىيان تىدا بۇوه وەك (ث، ذ،

ص، ض، ط، ظ) یان خراونه‌ته ناو جووت کهوانه‌وه، یان به پیشی کوردی (س، ز، ت) نووسراونه‌ته‌وه.

۲. له هندی شویندا که به پیویست زانرابی به ئیمزای "بلاوکردن‌وهی کورستان" بۆ زیاتر روون‌کردن‌وهی بابه‌تیک هندی پهراویز نووسراون،

۳. له نووسینه‌وه و دانانی قورئانه‌که‌داله خه‌تی عوسمان تاها که‌لکمان و هرگرت‌توه، چونکه هم بی‌هله‌یه و هم شاره‌زایی بهم شیوه خه‌ته زورتره.

۴. ده‌هینان و نووسینی ژماره‌ی نایه‌ت و نیوی سووره‌تی ئه‌و نایه‌تانه‌ی که مامؤستا بۆ نموونه و میسال هیناونیه‌ته‌وه.

۵. دانانی شیوه‌کانی ﷺ و ﷺ و ... له جنی (د. خ) و (ر. خ) و ... و

۶. ئه‌و په‌زی ههول و کوششمان ئه‌وه بوروه که ده‌قاوده‌ق ئه‌وهی مامؤستا نووسیویه‌تی لیزه‌داله‌به‌ر چاوی بگرین و بینووسینه‌وه، ئه‌گه‌ریش و شه‌یه‌ک یا رسته‌یه‌ک به پیویست زانرابیت که زیاد بکریت، خراوه‌ته نیو کهوانی گوشه‌داروه (〔〕) و بچووکترین گورانکارییه‌ک ئه‌گه‌ر کرابی له پهراویزدا ئاماژه به و ده‌سکارییه کراوه.

له‌بیری ناکه‌ین زه‌حمة و ته‌لاشی مامؤستا و نووسه‌ری بەرزی کورد جه‌نابی مامؤستا موحه‌ممه‌د عه‌لی قه‌رده‌اغی - خوا‌ت‌ه‌من دریزی بکات بۆ خزمه‌تی زیاتر به گه‌ل و نه‌ته‌وه‌که‌ی - که ده‌وریتکی بەرچاوی له ئاما‌دبوون و له چاپدانی ته‌فسیری نامی (چاپه‌که‌ی بەغدا) دا بوروه و زه‌حمة‌تی زوری تیاکیشاوه هیوای سه‌رکه‌وتنی بۆ ئه‌خوازین. و له ئاما‌دبوونی ئه‌م چاپه‌شدا کزمه‌لینک له مامؤستا‌یان و برايان زه‌حمة‌تیان کیشاوه که جی‌خوییه‌تی ناویان لى‌بیه‌ین و ده‌ست‌خوّشانه‌یان بی‌بلیتین، که بربیتین له بەریزان:

۱. مامۆستا مەلا عەبدۇللا فاتىحى (كەرجۇيى - سنه).
۲. كاك سىروان رەحمانى (سەلاس و باوهجانى).
۳. مامۆستا مەلا سدىق فاتىحى (كەرجۇيى - سنه).
۴. مامۆستا مەلا ناسىع فەتاحى (نۇڭمارى - مەريوان).

كە ئەم برايانە و ھەندى بەرپىزى تر لە خۇينىدەن وەي چەندىن جار و ھەلە گىريدا زەحىمەتى زۇريان كېشاوه، سەربەرزى و سەركەوتىيان لە خواى گەورە ئاواتەخوازىن، وە لە ھەموو خۇينەرىيکى بەرپىز و خۇشەویست داواكاريin کە منهت بىتىتە سەرشانمان و ھەلە چاپىيەكانى ئەم كىتىيەمان بە دىيارى بقۇ بىتىرى، تا ئىنشائەللە لە داھاتۇودا بىتىانىن بە پاڭ و خاوىنى لە چاپى بىدەينەوە و دلى ئىۋە و رۆحى پىرۇزى مامۆستا لە خۇمان رازى بىكەين.

بە سپاسەوە - بلاوكىردنەوەي كوردستان

(رەنۇوف مەحموودى)

سنه - ۱۳۸۹ ك ه - ۲۰۱۰ ز.

بە «أنا عند ظن عبدي بي»  
فوسورى زۇرە و خىر كەمە تىيدا  
ئومىدەوارى عەفو و ئىحسان  
زۇر خۇشە خودا لە بەندە خۇش بىن  
بە سەفای قەلبى مەدولاي ئەسفيا  
بۇم ئاسان بىكە رىگەي نەجاتىم  
لەسەر تەرىقى سىدق و سەلامەت

ئى ساحىب گوفتار لە سەرای غەبىي  
تۆمارى عومرم ئەرۋانىم پىيدا  
ھەرچەن لەم وەزعە زۇر ھەراسانىم  
سا حوسنى زەنتم بە حق بىتىه جىن  
بىم بەخشە بە شاي ھەموو ئەنبىا  
حل بىكە بە خىر گشت موشكىلاتم  
تەوفىق بىدە بقۇ ئىستېقاھەت

[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلّٰتِي هِيَ أُقْوَمٌ﴾

کلیلی دهرگای پیروزی ژینه  
بۇ فامى معنای ئایاتى قورئان

تەفسیرى نامى دەلیلى دینە  
رېنوماى ژىرە لە گەلى كوردان

### پىشەكى نووسەر

پاش ستايىشى پەروەردگار و دروودى بىن زمارە بۇ گيانى رەھبەرى نازار و بۇ گيانى خانەنىشىنان و خويشان و ياران و پەيرەوانى.  
ماوهىيەكى زۆرە لە دلمايدى كە خزمەتى بە قورئانى پىرۇز بىكم كە خزمەتىش بىن بە ھاونىشتىمانانم و لە سەر زمانى خۆھان دارپۈرئ تا عام و خاس سوودى لىۋەربىگەن.  
لە حەمدى خواوه لە مانگى دەي سالى هەزار و نۆسىد و حەفتا و حەوتى ميلادىيەوه  
لە سەر ئەوهى لە دلما بۇو موھفق بۇوم و خودا بە مىھەربانى خۆى يارمەتى دام بە ساغى لەش و ئاسايىشى دل و دوورى لەو شستانە كە بەرانگارى خزمەت ئەبن و،  
دەستم كرد بە نووسىنى ئەم تەفسىرە كە لىرەدا پىشىكەشى ئەكەم.

وه من ئەم کاره گەورەم دەست پىن كرد بە ئومىنەوارى رىزەنى پىرۇزى بەسەر دلما نەك بە زانىارى خۆما بنازم؛ چونكى عولۇومى قورئان دەريايى بىپايانە و بۇ ئىمە پىويىستى بە زانىنى عولۇومى عەرەبىيە و، عىلىمى تەفسىر و، فىقە و، حەدىسى شەريف ھەيە، وەكرو پىتوىستى ھەيە بە ئىلمامىتى موناسىب بە تەوارىخى عالىەمى جىهان لە ئىسلامى و غەيرە ئىسلام. وە زۆربەي دافىعەم بۇ ئەم تەفسىرە ئەمە بۇو پياوه عالىە تەفسىر زانە كان زۆر كەمن، وە ئەگەر يە كە يەكە بىن بىن مەجالى نووسىن و چاپكىرىنى ئەم جۆرە كىتىبەيان نىيە و، ئەۋەندەيش حالى بۇوم كە زۆرنزىكە كەسانى دەس بىكەن بە تەفسىرى قورئان كە ئەسبابى ئىشە كەيان تەواو نەبىن.

جا دەستم كرد بەم کاره موبارەكە و چەند تەفسىرى جىاجىام حازر كرد، وەكرو تەفسىرى «ابن كثیر» و تەفسىرى «كشاف» و «ئىمامى رازى» و «بىضاوى» و «قرطبي» و «خازن» و «بغوى» و «روح المعانى» و «روح البیان» و «جلالین» و حاشىەي «جمل» و «صاوي» و «منار» و «في ظلال القرآن» و «جواهر المعانى» مەشهور بە «طنطاوى» و غەيرى ئەوانەيش.

وە لەم تەفسىرەدا كە نووسىوومە تەماشى چەن شتم كردووە:

١. لە دارېشتنى كىتىبە كەدا ئىعتيدال م گىرتۇوە تەبەر: نە زۆر كورت و نە زۆر درىز.
٢. لە هەر ئايەتىكىدا ئەحکامى شەرعى بىن لە سەر ياسى مەزھەبى ئىمامى شافىعى للە بە يانىم كردوون؛ چونكى ھاو尼ىشتمانە كانم لە سەر ئەم مەزھەبەن.
٣. لە باسى نازىل بۇونى ئايەتە كاندا ھەرجى لە حەدىسى سەھىخدا بىن بە زۆرى نووسىوومە.

٤. لە ھەر شوئىتىكا ئىشكارلى ھەبىن بە موتالەعەي ئەو تەفسىرەنەوە گەراوم بۇ حەلى ئەو ئىشكالە بە قەى تەوانانى خۆم و نەوهى بۆم كراوه بۇ لابىرىنى ئىشكالە كە كردووە و نووسىوومە.

ئىتىز زۆر مۇحتاج و نىازمەندىم بە دوعاى ھەموو بىرادەرىيىكى ئىسلامى بۆ ئەوه  
كە بە مىھەربانى خوداي تەعالا لە دىنادا مۇھەق بىم و لە قىامەتىشدا خودا لىيمان  
خۆش بىيى.

عبدالكريم محمد مدرس



## وته يهك

مامۆستا مەلا عەبدولكەريمى مودەپرپىس گەلتى لايەنی كتىيىخانەي كوردىي دەولەمەند كردووه تەوه و، بە بەرھەمى بەنرخ و جوان زۆر كەلىن و بۇشايى پېرىدەن كردووه تەوه. ئەمە تىكىرا. بە تايىبەتىش خزمەتىكى زۆرى موسۇلمانانى گەلى كوردى كردووه و، زۆر سەرچاوهى رۇونى بىنگرى و ئاسانى بە زمانى خۇيان پېشىكەش كردوون.

قورئانى پېرۇز كە يەكەم سەرچاوهى ئايىنى ئىسلامە و موسۇلمانان ھەميسە لە خزمەتىدا دەزىن تا ئىستە تەفسىرىيەتىكى تەواوى بە زمانى كوردى نەخراوه تە بەردەستى موسۇلمانانى گەلى كورد. ھەر وەھا كتىيىخانەي كوردىش تا ئىستە جىڭەتى ئەم سەرچاوه گەرنگ و گەورەتى بە بۇشى ماۋەتەوه. ئەم كارەتى مامۆستايى مودەپرپىس بە هاناي ئەم دوو لايەنە گەرنگەتە دىت.

مامۆستايى مودەپرپىس داواى لىنى كردم نۇوسىنەوه و سەرپەرشتى چاپى ئەم تەفسىرى بىگرمە ئەستىق. ھەرچەند ئەمە كارىتكى گران و گەورەتى، نەمتوانى سەرپېچى لە فەرمانى مامۆستا بىكەم و شانم دايە بەر. لە خوا ئەخوازم تىيا سەركەوتتوو بىن.

موحەممەد عەلى قەرەداغى



سوروه‌تی فاتیحه

له مه ککه‌دا هاتووه‌ته خواره‌وه و حهوت ئایه‌ته

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

هر بې پېرۇزى ناوى ئەو خوداوه کە مىھەبانە لە گەل ھەموو گيانلەبەرانا دەست  
ئەكەم بەم ئىشە كە مەبەستمە بىكەم.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

ھەموو ستايىش و سوپاسى شياوى ئەو خوايە ئافەرىيىنده و پەروەردگارى ھەموو  
شىتىكە لهوانەي پەيدا بۇون و پەيدا دەبن.

﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

ئەو خوايە کە مىھەبانە.

﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

داراي ھەموو تۈلە و پاداشىتكە لە پاشەرۇۋە.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

ئەي پەروەردگارى مىھەبانى دارا! بەندەيى ھەر بۇ تۆ ئەكەين.

﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

وە ھەر لە تۆ داواي يارمەتى ئەكەين

### ﴿ أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴾

ئەی خودا! شارەزاییمان بکە بۆ ریگەی راست.

### ﴿ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ﴾

بۆ ریگەی ئەو کەسانە کە به میهرەبانی خوت ھۆی ئاسایشى نەبراوهەت پىداون.

### ﴿ غَيْرَ الْمَفْصُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الظَّالِمُونَ ﴾

ئەوانەی کە جیاوازن لەو کەسانە کە رقت لى گرتۇون لە بەر بىر و باوهپى نابار و كردهوهى ناپەسەند. وە ئەوانەی رىگای راستیان ون كردووه.

«آمین»

خودايە ئەم پارانەوهەمان به میهرەبانى لى وەربىگە.

سوروه‌تى مەككەيى و سوروه‌تى مەدينەيى:

ئەھلى تەفسیر لەسەر ئەو بېپارەن ھەر ئايەتنى لە پىش كۆچكىرىنى حەزرەتا حَسَنَةٌ  
لە شارى مەككەوە بۆ شارى مەدينە هاتىتىخ خوارەوە ئەوە بە مەككەيى ئەناسرى.  
وە ھەر سوروه‌تى لە پاش كۆچ هاتىتىخ خوارەوە بە مەدينەيى ئەناسرى. لە سەر  
ئەم بېپارە «سوروه‌تى فاتیحه» بە مەككەيى ئەناسرى.

ھۆی ھاتنە خوارەوە سوروه‌تى فاتیحه:

كۆمەلى زاناکان لە سەر ئەوەن ئەم سوروه‌تە پىرۆزە لە پاش پىنج ئايەتى ئەووهلى سوروه‌تى «علق» ھاتووهتە خوارەوە.

بۆ روون كردنەوهى ئەم باسە: حەزرەت صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چەن سالى لە پىش ئەوهدا کە بىن  
بە پىغەمبەرى خودا لە مانگى رەمەزانى ئەپۇشتە ئەشكەوتى حىرا، كە دوو فەرسەخ

له شاری مه ککه و دووره، له ویدا خه ریکی بیر کردنه وه ئه بوو له ودا که ئه م جیهانه پیویسته په روهدگاریکی زانا و تهوانای بین و پیویسته ئاده میزاد بیپه رستن و بق هیچ شتیکی دهستکار مل که چ نه بن و پیویسته ئاده میزاد ئایینیکی راستیان بین به جوری هوی ئاسایشی گشتی بین و کهس له ناز و نیازی خوی بین بش نه کا و پیویسته دادگاین بین که له روزی خویدا هر که سین بگه یه نی به توله خوی.

ئه م و زعه تا ته مهندی چل سالی ده اوامی کرد. لهو ساله دا له ئه ووهلى مانگى «ربع الأول» وه، که مه شهوره به مانگى مهلوود، خودای گهوره خه لاتی کرد به پیغمه ریتی، به لام هر خه وی راست و رهوانی ئه بینی به جوری هرچی له خه ودا ئه دی له روزا به ساغی ئه هاته پیش چاوی.

بم شیوه شهش مانگ مایه وه که مانگی رهمه زان هات به یاسای پیشوو ته شریفی رویشته وه بق نه شکه وتی حیرا و له سهر شیوه پیشووی خوی کاتی رائه بوارد. تا شه وی هه زده رهمه زان. جا به فهرمانی خوای ته عالا جوبره ئیلی ئه مین هاته خواره وه بق سهری و حهزره تی ﷺ و شارد به سنگیه وه جا به ری دا و فهرمومی: بخوینه! حه زرهت ﷺ له وه لاما فهرمومی: خوینده وار نیم. بق جاری دوووه، و شارديه وه به خویه وه و به ری داوه و فهرمومی: بخوینه! نه ویش دووباره فهرمومی: خوینده وار نیم. بق جاری سیه م و شارديه وه به خویه وه و فهرمومی:

﴿اقرأ باسم رب الذي خلق ﴿١﴾ خلق الإنسان من علق ﴿٢﴾ اقرأ و رب الأكرم ﴿٣﴾ الذي علم بالقلم ﴿٤﴾ علم الإنسان ما لم يعلم ﴿٥﴾﴾. [سوره‌تی علقم].

یانی، فهرمان نامه خوای گهوره بخوینه ره وه به یارمه تی و پیروزی ناوی ئه و په روهدگاره تهوانای زانیه که هه موو شتیکی دروست کرد وه و ئه م ئاده میزاده خاوهن زانست و هوش و هونه رهی له تتوکی خوینی بین مایه و بین گیان و بین نرخ دروست کرد وه.

ئايەتى خواي خوت بخويىنەرەوە و باوهېرت وابىنى كە خوداي تۆ گەلى خاوهن دەست و پايىيە و هەرچى بوئى ئېيكە. خوايىكى وايە ئادەمیزادى فيرى زانست و پىشەي ناياب و بەسوود كردووە بە ھۆى نىشاندانى نووسىن بە قەلەم (خامە)وە و ئادەمیزادى فيرى ئەو شتە بەكارانە كردووە كە ئەگەر ئەو فيرى نەكرايداين قەت نەيانشەزانى و بېش ئامادە كردنى ھۆى زانست و فيرى بۇون بۇيان، نەيانزانىوە.

پاش ئەمە حەزىزەت ﷺ بە مۇوچىركەي لەشەوە لەشەكەوتە كە دەرچۈو گەرایەوە بۇ مالەوە و بە حەزىزەتى خەدىجەي خىزىزلىنى ﷺ فەرمۇو: دامپۇش! ئەوپۇش دايپۇشى. پاش ئەوە كە دلى ھىمن بۇوەوە ھەستا و كارەساتى ئەشکەوتى حىپاى بۇ خەدىجە گىرایەوە و فەرمۇو: ترسىم لە خۆم پەيدا كردووە نازانم چىم بە سەردى؟ خەدىجە لە وەلاما عەرزى كرد: نە، نە، مەترسە و مۇژدە بىن لىيت. بە خودا قەسم! خوا ھەرگىز تۇرسوا ناكات. تۆ ئىنسانىتىكى لە گەل خزم و خويىشانا مىھەربانى و وتنەت راستە و بارى نازارى خەلک ئەخھىتە سەرشانى خوت و میواندارى ئەكەي و ھەركەسلىقەوما و بىت يارمەتى ئەدەيت.

پاش ئەمە خەدىجە فەرمۇو: با بېرىن بۇ لاي «وەرەقەي كورى نەوفەل»ى ئامۇزام - كە پېرىتكى ۋىر و خاوهن فام و ئاگادارى ئايىنى نەسارا بۇو - روېيشتن بۇ لاي و حەزىزەت ﷺ كارەساتى خۆى بۇ گىرایەوە، ئەوپۇش لە وەلاما فەرمۇو: مۇژدەبىن ئەوھى لەو ئەشکەوتەدا ھاتووەتە لات ئەو فريشته پېرۋەزىيە كە ھاتووە بۇ لاي حەزىزەتى مۇوسا و حەزىزەتى عيسىا و تۆ ئەگەي بە پايىيەكى بەرز. خۆزگە لەو كاتەدا تۆ ئەم پەيامى خودا بەسەر خەلکا ئەخويىتىھە و ئەوانىش ئازارت ئەدەن و لە مەككە دەرت ئەكەن من بىماما يە هەتا يارمەتىيەكى باشم بدایتايە!

حەزىزەت ﷺ فەرمۇو: بۇچى خزمانى من ئازارم ئەدەن و لە مەككە دەرم ئەكەن؟ وەرەقە وتنى: بەلىن، ھىچ كەسىن لە پىغەمبەران نەبووە كە بىت ئامۇزگارى

گهلى دهورو بهری خوی بکا و ئازار و مهینهت له وانه وه نه بىنى. نه مه یاسای ئاده میزاده لە گەل پىغەمبەرانا.

پاش نه مه وەرەقە فەرمۇوی بە حەززەت ﷺ: نەمجارە كە باڭگى ئەو فرىشتە يەت بىست خوت رابگەرە و چى ئەلىت بە دلىكى ئارامەوە وەری بگەرە. پاش نه مه بە چەن رۆزى حەززەت ﷺ لە دەرەوە بۇو جوپەئىل باڭگى كىد: يَا مُو罕َّمَدٌ! ئەمېش وەلامى داوهو فەرمۇوی: «لېيىك». جوپەئىل فەرمۇوی: «بِسْ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ». تا ئاخىرى سوورەتى فاتیحە بە سەردا خويندەوە. بىنا لە سەر نه مه نەوەھەل سوورەتنى پاش پىنج ئايەتە كەي سوورەتى «علق» هاتبىتە خوارەوە سوورەتى فاتیحە يە. وە لە رىوايەتنى ترا ئەلىت: سوورەتى فاتیحە لە كاتى فەرز بۇونى نويزا هاتووهتە خوارەوە.

بە هەر حال ئەوهى كە لە لاي زانىيانى دين باوهەر پىن كراوه ئەمە يە كە سوورەتى فاتیحە لە شارى مەككە مەداھاتووهتە خوارەوە و رىوايەتنى يە كەم بەھىزىزە.

### ژمارەتى ئاياتى سوورەتى فاتیحە:

نهم سوورەتە حمۇت ئايەتە و لە سەر بىرى قورئان زانانى مەككە و كۈوفە و زوربەى عالمانى حىجاز، يە كەم ئايەتنى «بِسْ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» و ئىمامى شافىعى لە سەر ئەمە يە بە چەن دەليل:

يە كەم: «أَمْ سَلَمَةً» <sup>رَبِّكَ</sup> رىوايەت نەكا كە حەززەت ﷺ فاتیحە خويندۇوە و «بِسْ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» يە ئايەتىك لەم سوورەتە ژماردۇوە.

دوووهم: ئەبۇوەھورە بىرە <sup>رَبِّكَ</sup> رىوايەتى كردووە لە حەززەتەوە <sup>رَبِّكَ</sup> كە فەرمۇویەتى: فاتیحە حمۇت ئايەتە، يە كەميان «بِسْ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ».

ستیهم: ئەبووبوره یلە لە باوکیه و ریوایت ئەکا کە حەزرەت لە فەرمۇویه: پیت ئەلیم کە ئایەتىن ھەیە لە پاش حەزرەتى سولەیمانى کورپى حەزرەتى داود خۇدا نەیناردووه بۆ کەس بۇ من نەبى؟ عەرزم کرد: بەلنى. فەرمۇوی: کە نویت دەست بىن کرد چى ئەخويىت؟ عەرزم کرد: «بسم اللہ الرحمن الرحيم» فەرمۇوی: ئەو ئایەتە ئەمەيە.

چوارم: ئیمام جەعفرى سادق لە باوکیه و ریوایتى کردووه ئەویش لە جابىرى کورپى عەبدوللاؤه لە فەرمۇویه: حەزرەت لە فەرمۇویه کە دەستت کرد بە نویز چى ئەخويىتى عەرزم کرد: «الحمد لله رب العالمين». فەرمۇوی: بلىن «بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين».

حوكىمی ئەم سوورە تە لە نویزى:

مهزەبى ئیمامى شافیعى لە سەر ئەمەيە فەرزە لە سەر ھەموو نویزىكەر ئەم سوورەتى فاتیحە بخويىنى لە ھەموو رکاتىکا، بە چاودىرى حەرفەكان و مەخرەجيان و گیراوهيان. مەگەر يەکىن لە پىشەوا دوا كەوتى ئەو ھەرچەن فرييا بىکەۋى بىخويىنى باشە و ئەگەر فرياش نەكەۋى ھېچى لى بخويىنى ھەر باشە و مادام لەگەل پىشەوا دا رکووع ببا رکاتە كە يىشى بۆ حسیب ئەكرى.

ماناي ھەندى كەلىمەتى فاتیحە:

«حمد»: ستايىش و سوپاس «رب»: ئافەرىتنىدە، دروست كەر، پەروەردگار، پىنگەيىنەرى ھەرشتى بەو مايه و پايە بۆى بىيار دراوه. «عالمين»: جەمعى عالەمە و ماناي ھەموو نەوعى لە مەخلوقاتى خوا: گىاندار و بىنگىان، ھۆشىyar و بىنھۆش كە خوابىان بىن

ئه‌ناسری و ئه‌بن به ره‌هنومای بیری ئىنسان بۇ خوا دۆزىنەوە. «مالک»: دارا و خاوهن کار. «دین»: پاداش و تولەی كرده‌وە و بیر و باوهەر. «عبد»: عبادەت يانى: فەرمانبەرى و، مل كەچ كردن و، رام بۇون بۇ خوداي تەعالا. «ستعين»: عەون: يارمهتى دانه لە لايەنى خوداوه بۇ بەندە لە هەموو ئىش و كارىتكا. «اهدا»: هيدايهت: شارەزا كردنە بە رىنگەي راست و گەياندنە بە نيازى باش چ بە هوی تەمىن و تەربىيەتى پىغەمبەرانەوە يَا مامۆستاياني خوداناس و مەردانى راست و دل رووناك يَا بير كردنەوەي ئادەمیزاد بە هوشى خۆى.

بەرزتر لەمانه ئەمە يە كە خوداي تەعالا بە مىھەربانى رووناكى دل و سينە گوشادى بىدا بە بەندەي خۆى و ئەگەر ئەم رووناكىيە لە لايەنى خوداوه نەيىن هېچ شتى سوودى نابى.

﴿الصراط المستقيم﴾: رىنگەي راست، مەبەست ئايىنى ئىسلام و هەموو بير و كرده‌وەيەكى راست و بە سوودە. ﴿الذين أنعمت عليهم﴾: مەبەست ئە و كەسانە يە خوداي گەورە ناز و نىعەتى خۆى پىداون لە پىغەمبەران و باوهەر كردوان بە راست و راستى و گىانبازانى راست لە رىنگەي راستىدا و هەموو ئادەمیزادى كە راست و راسال بىن. ﴿المغضوب عليهم﴾: ئەوانەن كە خودا رقىلى گىرتۇون بە هوی بيرى نابار و كرده‌وەي ناپەسەندەوە. «الضالين»: ئەوانەن كە رىنگەي راستىان ون كردووە. هەر چەند ئەم دوو سىفەتە لە شانى جوولەكە و گاورا هاتۇونەتە خوارەوە بەلام هەموو ئادەمیزادىكى رىون كردوو و خاوهن بيرى نابار و كرده‌وەي ناپەسەندى بەرئەكەوى. «آمين» وتنى سوننەتە و لە قورئان نىيە. ماناي وەرگرتى ئەم نزا و پارانەوەيە كە رابووران.

پوخته‌ی مانای ئەم سوزره‌تە:

ھەر بە پیروزى ناوى خوداي پەروەردگارى مىھەبانە و دەست بەم مەبەستە ئەكەم، ھەرچى ستايىش و سوپاسە بۆ ئەو خودايى كە پەروەردگارى ھەموو شىتكە، ئەو پەروەردگارە كە مىھەبانە لە گەل گيانلەبەرانا، ئەو پەروەردگارە كە خاوهن کارە لە رۆزى تۆلە و پاداشا. پەروەردگارا! ھەر بۆ تۆ بەندەيى ئەكەين و ھەر لە تۆ داواي يارمەتى ئەكەين. پەروەردگارا! شارەزايمان بکەو بمانخە سەر رىيگەي راست: رىيگەي ئەو كەسانە كە ناز و نىعەمەتت پىداون، نەك ئەوانەي كە رقتلى گرتۇون يارىيگەيان ون كردووه. پەروەردگارا! ئەم نزا و لالەمان رەوابكە بە مىھەبانى خوت.

سورة البقرة، مدنیة و هي مائتان و ست و ثمانون آية.  
[سورة تی به قدره، له مدینه هاتووه ته خواره وه و "۲۸۶" ئایه ته]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿الْمَ﴾

«الله أعلم». بـس خودا مانای ئەم و شە ئەزانى.

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ﴾

ئەو كىtie بـزره بـ سووده كـ بـ قـلـمـى قـودـرـهـ لـهـ «لـوحـ المـحـفـظـ»ـ دـاـ نـوـوسـراـوـهـ  
و دـهـسـتـ كـراـوـهـ بـ نـارـدـنـىـ بـوـ پـيـغـهـ مـبـهـرـىـ خـودـاـ ﴿كـلـمـةـ﴾ـ.

﴿لَا رَبَّ لِيْهِ﴾

ھـۆـىـ گـومـانـ وـ دـلـپـەـرـیـشـانـىـ تـیـاـ نـیـیـ بـوـ ئـەـوـ كـەـسـهـ بـ دـلـیـکـىـ زـانـايـ ئـارـامـهـوـ بـیرـىـ  
لىـ بـکـاتـهـوـهـ.

﴿هُدَى لِلْمُتَّقِينَ﴾

ھـۆـىـ شـارـهـزاـيـىـ وـ رـيـگـهـناـسـىـ ئـەـوـ كـەـسـانـهـ يـەـ كـەـ ئـەـيـانـهـوـىـ لـهـ نـافـهـرـماـنـىـ خـودـاـ لـادـهـنـ.

﴿أَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْثَ﴾

ئهوانه‌یش ئهو که‌سانه‌ن که باوه‌ریان هه‌یه بهوهی پنهانه و له پیش چاوانییه و به ئاشکرا نازانری و باوه‌ر پین‌کردنی هۆی نهوه‌یه ئاده‌میزاد به موسولمان بناسری، وه کوو په‌روه‌ردگاری گشتی و فریشته و فهرمانی خودا و پیغمه‌مبهره‌کانی و رۆزى پاشه‌روژ و به‌هه‌شت و دۆزه‌خ و ...

﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾

وه ئهوانه‌ی که نویزه‌کان به ساغی به‌جى دېن.

﴿وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾

وه ئهوانه که حهقى خودا له مالى خۆيانا دهر ئه‌کەن بۇ خاوهن حهقه‌کان و بىتجىگە له‌ویش له رزق و رۆزى خۆيان به‌شى خەلک ئەدەن.

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ إِمَّا أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾

وه ئهوانه‌ی که باوه‌ریان هه‌یه بهو كىتىبە نىزراوه‌تە خواره‌وھ بۇ لای تو.

﴿وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾

وه بهو كىتىبانه که نىزراونه‌تە خوارى بۇ لای پیغمه‌مبهرانى پیش زه‌مانى تو.

﴿وَإِلَّا خَرَقَ هُوَ يُوقِنُونَ﴾

وه ئهوانه‌ی يهقىن و باوه‌ری ساغيان هه‌یه به رۆزى پاشه‌رۆژ.

﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّنْ رَّبِّهِمْ﴾

ھەر ئهو که‌سانه‌ن که دامه‌زراون لەسەر پايەی تىگەيشتن و پىگەيشتن له لای خواي خۆيانه‌وھ.

## ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

وه هر ئوانه ن که له هۆی ئازارى پاشەرۆز رزگار بۇون و به مايەی خۇشەويىستى خودا گەيشتۈون.

**کاتى ھاتنە خوارەوەی ئەم سوروه تە:**

بە تېكىرايى بىرى زانىيانى قورئان لە سەر ئەمە يە كە ئەم سوروه تە يە كەم سوروه تىكە لە پاش كۆچكىردىنى حەزىزەت لە مەككە و بۇ شارى مەدینە لە شارى مەدینەدا ھاتووه تە خوارەوە. تەنها ئايەتى دووسەد و ھەشتا و يە كەم لە خاكى «منا»دا لە سەھىرى حەجى وەداعدا نازل بۇوە. ئەمە يىش لە سەر ئەوەي لە مەۋپىش نۇوسىمان مەنۇي ئەوە ناكا كە بە ئايەتى مەدینە بىيى بىناسىرىت.

وە فەرمۇويانە: پېنج ئايەتى ئەووهلى ئەم سوروه تە لە شانى موسولىمانانَا و دوو ئايەتى پاش ئەوان لە شانى كافره سەركىشە كانا و، سيازىدە ئايەتى پاش ئەوان لە شانى كافره دوورپۇوه كانا ھاتۇونە تە خوارەوە.

**ماناى كەلىمە كان:**

«اللَّٰهُمَّ كَلِمَةُ وَيْنَهُ كَانَى وَهَكُووْ «المر» وَ «الْمَص» وَ غَيْرِي ئەوانەن كە هەر خوداى تە عالا مە عنایان ئەزانى و ئەو حەزىزەتى پېغەمبەرى تېڭە ياندۇوو و بەس.

**روون كردنه وەي ئەم باسە:**

ئايەتى قورئان ئەوەي هۆي بىر و باوهەر و كرددەوەي موسولىمانان بىن، يَا باسىن سەرگۈزەشتەي ئادەمیزادى پىشىيان بىن، يَا لە موژدەي موسولىمانان و ترسانىدىنى كافران

و تاوانبارانا بىن و وىئىھى ئەمانە، ھەمۇوى بە رۇوناکى لە لايەنى حەزىزەتەوە لەلەپەتە  
مانايان بەيان كراوه و ئەگەر ناكۆكى لە لايەنى زانايانوھە بىن لە مانايانا لە بەرئەوهە يە  
ئەو فەرمۇودەي حەزىزەتەيان بە ساغى پىنەگە يىشتووھە، ياخود بازى كەلىمەي چەن  
مانا ھەلئەگىرى ياخود بەر چەن ھۆى ترە...

وە ئەوهەي لە وىئىھى «الم» بىن، ياخو ئايەتanhى كە ماناكانيان لەوانە بىن بۇ زاتى  
خودا دەس نەدا بە «موته شابەھات» ئەناسرين وەك خودا خۆى وا ناوى بىردوون.  
لە بابەتى ئەمانەوە دوو بىر ھەيە: بىرى پىشىنان ئەمەيە كە باوهەمان ھەيە راست  
و رېكىن بەلام لىيان ناكۆلۈنەوە و ھەوالەي زانستى خوداييان ئەكەين. مەبەستى ھەر  
شتى بۇوبى خۆى ئەزانى.

وە بىرى زانايانى دوايى ئەمەيە: لەسەر رۇوناکى ئايەتە رۇوناکە كانەوە ماناى  
باشىان بۇ ئەدۆزىنەوە لە بەر ئەوهە خودا رەواى دىتۇوھە زانايانى دىن لە شتى  
نادىيارى بىكۈلەنەوە تا ماناى دەرئە كەھۋى.

وە ئەو ئايەتanhى كە باسى دروست كردىنى ئەرز و ئاسمان و رۆز و مانگ و  
ئەستىرە و ھاتوچۇ و سۇورەنەوەي ئەمانە ئەكەن حەزىزەت لەلەپەتە لەبەر چەند ھۆيەك  
بۇى باس نەكىردووين.

يەكەم: لەو سەردەمەدا بە سوودتىرىنى ئىشى ئىسلام ئەوه بۇوە كە تەمىنى ئادەمىزاد  
بىكىيەت بۇ خوداناسىن و روو كردنە بىر و باوهەرى راست و رەوشى جوان و كرددەوەي  
پەسەند و بەجىھىنانى ئەو ئادابە كە خودا بىريارى داوه موسولىمانان بىيانكەن.

دووەم: لەبەر بەرەيەرە كانى كردىنى دوژمنانى ئايىن مەيدان نەبۇوە باس لەم شتانە  
بىكەن؛ چونكە سىيازىدە سال پاش ئەوه كە پىغەمبەر بۇو بە پىغەمبەر ھەر لە شارى  
مەككەدا موسولىمانان لە ژىر ئازار و سىيىزەي كافرەكانا پەنهان و لە ولات دەرچوو

بوون. وه ده سالی دوایی که له مهکمهوه کوچی کرد بو مهدينه هر ئوهوندہ فريما که وتن که دهور و بهرى خويان له کافر پاك بکنهوه و ئهو ئادابانه که پيوىستى ئىسلامن نيشان بدرىن.

**سيهم:** ئاده ميزادى ئهو رۆژه نه خوييندهوار و بىن ئاگا بوون له کاره ساتى عيلمى و فەننى و تىگەشتن لم زانسته دژوارانه پيوىستى به خويىندى گەلى ئهوزاعى كيميايى و فيزيايى و هەندەسە و حيسابات و ئەحوالى مادەي موجودات ھە يە.

**چوارەم:** زانستى ئەمانە شىنى نىيە کە له پىش ھەموو شتىكىا پيوىستى ژيانى ئاده ميزاد بىن، بەلكۇو ئەمانە ئهوزاعىكىن کە له گەل بەرزە و بۇون و گۈزەنلى چەرخى خويىندەوارى ئاده ميزادا دەرئەكەون و دەركەوتۇوه کە له پاشەر قۇزا ئاده ميزاد بە قەد تەواناي خۆى ھەول ئەدا و ئەيان زانى.

کەوابىن پيوىستى ئاده ميزادى ۋىر ئەوهىه ھەول بىدا بخويىنى و به گوئىرەي رۆژ و چەرخ دەرگائى زانست لە خۆى بکاتەوه؛ چونكى ئايىنى ئىسلام وەكۇو ھەموو ئايىتىكى راست رىگەي داوه ئاده ميزاد لە بارەي زانستەوه خۆى پىن بگەيدەنى.

**﴿ذلک الكتاب﴾:** ئىشارەتە بهو كىتىبە بەرزە کە خوداي تەعالا بە تەواناي خۆى لە «لوح المحفوظ»دا نووسىويەتى و به چەن جار لە ماوهى (۲۳) سالا بە گوئىرەي پيوىست بە فريشتهى بەرزى بارەگائى خۆيدا کە له دينى ئىسلاما ناوى جوپەئىلە ناردوویەتى بۇ لاي پىنگەمبەر ﷺ. وە غەيرى زاتى خوا كەس پەيوهندى بهو كىتىبە نېبۈوه نە بە دل و نە بە زمان و نە بە نووسىن.

**﴿لا ريب فيه﴾** رەيىب: به مانا دوودلى و گومان و پەريشان خاترييەو، مەبەست لەم و تارە ئەمەيە ئەو كەسەي بە دلى خاۋىنەوه بىر بکاتەوه لە حالى ئەم پىنگەمبەزە کە نە خويىندەوار بۇوه و نە لە گەل خويىندەوار ايشا بۇوه و بىر لەم قورئانە بکاتەوه

كە و تارىتكە بە مەغز و مانا و شىوهى لە شىوهى و تارى ئادەمیزاد ناچى و باسى مېژووی پىشىنان و گەلن كارەساتى داھاتوو ئەكا و، پارچەكانى ھاۋىتى راستى و ساغىيە و زىادەرەوى و دەرچۈون لە ھۆشى ئادەمیزادى ژىر نىيە و باسى گەلن ئەوزاعى عەرز و ئاسمان و دەريا و كەشتى و كىشىكال و زەوى و بەسەرھاتى زەوى ئەكا و، بە جارى ئادەمیزاد بۇ دلىاکى و دلسوزى و بىر و باوهەپى چاك و كردهوهى پاك بانگ ئەكا و... يەكى كەمن بىر لە مانا يكاتەوه ئەزانى ئەم و تارە نە و تارى موحىمەد و نە و تارى باقى ئادەمیزادە و بەس لە لايەنى پەروەردگارەوه هاتووهە خوارەوه بۇ تەمىز ئادەمیزاد و نىشاندانى رىيگەي راست.

**﴿للّمُتَّقِين﴾:** لە «تقوى» وەرگىراوه، بە مانا خۇپاراستنە. مەبەست لە تەقوا لە دىنى

ئىسلاما بە رۇوناڭى سى شىتە:

يەكم: خۇپاراستن لەو بىر و باوهەپەستە نابارانە كە ئادەمیزاد بۇ خودانەناسى و بت پەرسى و پال دان بە شتى بىن مايە و بىن شوعۇر و بىن ھۆشەوه رائە كىشى. يانى خۇپاراستن لە كافرىتى بە ھەموو شىوهين.

وە خۇپاراستنىش لەو بىر و باوهە كە دوورە لە شىوهى ئەوهى پىغەمبەرى خودا و ھاۋىيكانى لەسەرى رابوردوون. بە كورتى خۇپاراستن لە «بدعة» (بىرى نابار دامەزراندىن).

دۇوھەم: خۇپاراستنە لەو كردهوه ناپەسەندانە و لەو تاوانبارىييانە كە ئىنسان ئەكا بە ئادەمیزادىيىكى نارىتكى نابارى زيانكار بۇ كۆمەللى موسولمانان، وەكۈو خويىن رىتىزى و داۋىن پىسى و دەست و زمان پىسى و ويىتەي ئەمانە. يانى خۇپاراستن لە تاوانبارى. سىتەم: خۇپاراستنە لە ھەرشتى بىن سوود و بىراوه بىن و، ھەميشە دلى لاي خودا بىن بە معنای كەلىمە. ئەمەيش معنای وا نىيە كە ئىش و كارى ژيانى نەبىن و

خۆی بکا به کیوی! بەلکوو معنای وايە لەگەل بەجى هینانى پیویستى ژينى پیاوانە، مەرد بى و روو لە پیروزى نەپراوه بى. بە كورتى يەكەم ئادەمى چەرخى خۆى بى. بە بەشى يەكەم ئادەمیزاد لە كافرى دەرددەجى و ئەبى بە موسولمان، هەروەھا ئەبى بە موسولمانىكى پەيرەويكەرى پىغەمبەرى نازار. بە دووھەم ئەبى بە موسولمانىكى راست (عادل) و راسال. بە سىھەم ئەبى بە موسولمانىكى ناياب و ناودار. ئەمانە ھەمو وان لە ناو موسولمانىدا، يانى ئىنسانى موسولمانى ساغ بى ھەمو و ئەم بەشانە ھە يە. وە پايە نىيە لە ئىسلامىيەت بەرزتر بى، ئەگەرچى لە ناو خەلکا يەكى ئەمانە ھەبى بە وەلى (دۆستى خودا) ناو ئەبرى. شىيخ عەبدۇررەھىمى مەولەوى حەجى بۇ ئىشارەت بەم سى بەشەي تەقولا لە تارىفى وەلى دا دەفرەرمۇى:

وەلى: شەخسینكە «عاريفەن بىللاھ» «ما أمكن» بە زات بە سیفات ئاگاھ بىكىشى بە سەنگ ھەر سى تەقولا دا بە ترازاووى شەرع مۇوين لا نادا

«يۇمنۇن» لە معنای «ئىمان» دا سى را ھە يە:

[رای] يەكەم: راي زانايانى حەدىس، بە بىرى ئەوان ئىمان سى شتە؛ (۱) باوهەرکەرن بە دل بەھەر كەپەن لە لاي خوداوه وەرى گەرتۈوه و گەياندۇويە بە ئىمە. (۲) ئىقرار بە زمان و وتنى «أشهد ألا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله». (۳) بەجى هینانى ئەھەر كە واجباتى موسولمانە و لادان لەو كردهوانە كە لە ئىسلاما ناپەوان.

رای دووھەم: ئىمان، بىريتىيە لە باوهەر دل و ئىقرار بە زمان بۇ ئەو كەسە تەوانانى بىنى، ئەم ئىقرارە بە زمان بىلىت، و ائەبىن چاۋ پۇشى لەم ئىقرارە ئەكرى بۇ ئەو كەسانە كە ناويرىن ئەم ئىقرارە بە ئاشكرا دەرىپەن.

رای سیههم: ئیمان، تهنيا بريتىيە له باوهەر به دل، ئىتر كردهو داخلى ئیمان نىيە و ئىقرارىش پىويسته بۇ رابواردنى فەرمانى ئىسلام بە سەر موسولمانە كەدا. دەليلى ئەم رايە ئەمە يە له گەلنى ئايات و حەدیسا ناوى تاوانبار بە موسولمان براوه. ئەگەر كردهو داخلى ئیمان بواين ئەبوايە هەركەسىن واجبىن تەرك بکا، يا تاوانى بکا بە كافر ناو بېرى. كەوابىن كردهو روکنى ئیمان نىيە. هەرچەن لە گەل ئیمانى كامىدا كردهو ھەيە. وە ئەو ئايەت و حەدیسانە كە تاوانباران بە كافر ناوئەبەن بۇ كەسانىك ئەچنەوە كە تاوان كردنە كەيان بە رەوا بىزانن. ياخود مەعنایان وايە كە ئەو كردهوانە له شىوهى كافرانە. ياخود بۇ سەرزەنش و لومەتى تاوانباران وا بە توندى هاتۇون. وە كەنۋە ئیمامى نەوهۇى لە شەرەحى «موسليم»دا فەرمۇويەتى و گەلنى لە زانايانى دين پەسەندىيان كردووە. بەلام لىرەدا نوخته يىن ھەيە پىويستە بىزانرى ئەوهەيش ئەمەيە: هەرچەن ئیمان بە باوهەری دل، تەفسير كراوه ئەم باوهەر بە بىن تەسلیم و رام بۇونى دل كافى نىيە؛ چۈنكى گەلنى لە كىتابىيەكان زانىويانە بە گۈزىرە ئەو نىشانانە لە كىتىبى خۆيانا وەريان گرتۇوە كە حەززەت ﷺ پىغەمبەر خوايە. كەچى خودا بە كافر ناويان ئەبا، لە بەر ئەوهى بەرابەر بە حەززەت ﷺ عەناد و سەركىشىيان كردووە.

لەبىر ئەمە ئیمان بريتىيە لە: تەسىدىق و باوهەری دل لە گەل رام بۇونى دل بۇ فەرمانبەر پىغەمبەر ﷺ «إمام الحرمين» ئەم نوختهى دەربىرپىو. مەلا سەعدى تەفتازانىش لە شەرەحى مەقادىدا بەيانى كردووە. كەوابىن ئەو كەسانە كە تهنيا ناوى تەسىدىقىان بىدووە لە بەر ئەوهەيە كە بە زۆرى تەسىدىقى دل ئەبىن بە ھۆى تەسلیم و فەرمانبەردارىش بە تايىەتى كە ئىقرار بە زمانىش لە گەلغا شەرتە.

ئیمان باوهەر بە شەرتى تەسلیم بانى دل رامى بۇ خاوهن تالىم دل كە سەركىش بۇو خاوهن كىش نىيە كىش لە گەل رىشا كەم و بىش نىيە

«بالغىب» غەيىب: بىرىتىيە لەو شتانە كە هەستىيان پىن نەكرى و بە ئاشكرا عەقل پىيان نەگا؛ وەكۈو زاتى خوداي تەعالا و، فريشته و، هەممو ئەو شتە پەزىمەكىيانە كە پىيغەمبەر ﷺ باسى كردوون.

بەم بەيانە غەيىب، رۆزى قيامەتىش ئەگرىتىهە، بەلام بۆيە لە ئايەتى دوايدا ناوى ئىمان بە رۆزى قيامەت براوه لەبەر زىادە ئىعتىبارى باوھەر بە پاشەرۇزى. لە واقىعا باوھەر بە رۆزى پاشەرۇز ئەبىن بە ھۆى تىكۈشىن لە كردهەدى باشا و ئەبىن بە پارىزەرى ئادەم مىزاد لە كردهەدى نارەوا و ئەگەر حسېبى ئەو رۆزە نەبىن ئەنجامى بۆ فەرمانى خوداي تەعالا و فەرمابىنەردارى نامىتىن بەلکۈو جىايى لە مىانە ئادەم مىزاد و باقى گىانلەبەرانا ھەلئەگىرى.

### بىندارى:

ھۆى ئەو كە خوداي تەعالا لەم شويىنەدا باسى باوھەركەدنى بە باقى ياساى ئىسلام نەكىدوو، وەكۈر رۆزۈو و حەج و... ئەوەيە كە لە كاتى ھاتەخوارەھە ئەم ئايەتانەدا ئەو ياسايانە دانەمەزراون. يالە بەر ئەوەيە كەسىن كە باوھەر بە پىيغەمبەر ﷺ بىكا لە باسى بۇنى خودا و فريشته و ئايىنى ئىسلاما، باوھەر ئەكا بە ھەر شتى غەيرى ئەوانەيش كە حەزىزەت ﷺ بەغەرمۇيت.

### پۇختەي مەعنای ئەم ئايەتائە:

ئەو كىتىيە بەرزە خاوهەن پايه و مايه كە سوود بەخشە بۆ عالەم گۇمان و دوو دلىي تىا نىيە بۆ ئەوانە بە ھۆشى رۆشىنەوە بە ئىنساف لىي ئەكولنەوە.

ئەو كىتىيە ھۆى تىنگەيشتن و پىنگەيشتنە بۆ ئەوانە ئەيانەوى خۇيان لە ئازار و نابارى ئەم چەرخە و رۆزى دوايى بىارىزىن.

ئەو پارىزگارانە كە باوهەريان بە و شتە پەنامە كىيانە ھەيە كە پىغەمبەر ناوى بىدوون، ئەوانەي كە نويژە كان بە ساغى بەجى دىن و لەو دارايىه كە ھەيانە بەشى خەلکى ئەدەن، بەو ياسا كە فەرمانىيان پىن دراوه.

ئەوانەي باوهەريان ھەيە بەم كىتىيە ھاتووته خوارەوە بۇ تۆ و ئەو كىتىيانەيش ھاتوونەتە خوارەوە بۇ پىغەمبەرانى پىش تۆ و باوهەريان بە رۆزى دوايى ھەيە كە رۆزى تۆلە و جەزايە و كاتى زىندىووبۇونمۇھى نويىيە.

ئەوانە كە ئەم شىيە رابوردوويانە ھەيە ئەوانەن لەسەر پايەي شارەزايى بۇ حەق دامەزراون و پىنگە يېشتوون و ئەوانەن كە بە مايەي رىزگارى نەبراوه گەيېشتوون.

### ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

ئەو كەسانە كە مانيان گرتۇوە لەسەر ئىنكار و سەركىشى لە پاش ئامۇزگارى زۇر.

### ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ﴾

يەڭسانە بۇ ئەوان - لە بى سوودىدا - بىيان ترسىنى بە ئازارى قىامەت، يان نەيان ترسىنى.

### ﴿لَا يُؤْمِنُونَ﴾

باوهەر بەو ئايەتانە ناكەن تۆ بە سەرييانا ئەخوتىتەوە.

### ﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ﴾

بەرابەر بە سەركىشى و دللى رەقى ئەوان خواى عالەم رقى لىنى گرتۇون و دللى لە بىر و باوهەرى رووناڭ دوور خستۇونەتەوە و ھەستى بىستىيانى پەك خستۇوە لەوە پەند و ئامۇزگارى بە سوود وەربىگەن. وەكىو چۈن فەرمانىدەرى دادگا دەرگائى خانۇوى ئادەمیزادى دەستبادى سەرسەرى مۇر ئەكا و ئەىگىپتەوە لە دەست بىردىن بۇ ناو مالى خۆى.



**مهعنای هندی له که لیمه کان:**

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾؛ کوفر: به رابه‌ری ئیمان، وه کوو چۈن ئیمان و باوه‌ر ته سلیم و مل کەچیبە کوفریش ئىنکار و عەناد و سەركىشى و مل بادانه. «ختم اللہ»؛ خەتم: مۆرکردنە و خاتم مۆرە. «قلوْبَهُمْ»؛ قەلب: دلە و مەبەست خودى ئەو پارچە گۆشتە نییە، بەلکوو مەبەست ھېزىتى خودا کردى وايە کە ئەبىن بە ھۆى ھۆشیارى و زانستى گەلنى شت و لم ئايەتەدا «تەمسیل» ھەيە و خوداي تەعالا شیوه‌ی دل و گويچىكە ساغى ئەو کافرانە و ئیمکانى سوودلى وەرگرتىيان بە بىر و باوه‌پى بەسوود و گوئ راگرتىنى بۇ پەندى بە مايەيى والىن ورددە و بۇونىان نىشانە كانى وجۇودى خوداي عالەم و راستى پىغەمبەر دەربخا و زايە كردىيان بۇ ھەموو ئەم شتە باشانە وىنەدار كردوووه بە شىوه‌يىن وەرىگىرى لە ئادەمیزادىتى خاوهەن خانۇوى پىلە نازو نىعمەت و پارەي نەختى رەواج كە بۇ ئەوه بشىن گەلنى سوودىيانلى وەرىگىرى، لە گەل ئەوه يىشدا كابرا بە ھۆى خەرجى بىن جىنگە و مامەلەي زيان كردوووه ئەو بەش و بارە لە خۆى بکا و فەرماندارى دادگا فەرمان بىدا دەرگاي خانۇوەكەي مۆر بىکەن بۇ ئەوه كە ھىچ شتىتى لى دەرنە كرى و ھىچىش نەرواتە سەرى.

**پوختەی مەعنایايان:**

ئى پىغەمبەرى نازار بىزانە ئەو ئادەمیزادە بە دىنەادە سەركىشانە ئەوهندە چەقاوه سوو بۇون نامۇزگارىيان بکەي يانە كەي و بىيان ترسىتى بە ئازاردان لە لاپەنى خۆمەوە يانە، بۇ ئەوان يەكسانە و قەت ئیمان ناھىتىن.

جا لە بەر ئەم بە دىنەادى و سەركىشى ئەوانە خوا دلى ئەوانى مۆر كردوووه و گويچىكە يانى مۆر كردوووه، خىرييان تىنناچى و سوودىيان پىن وەر ناگىرىت. هەروا

لەسەر چاوبىان پەردهى خۆكۈزۈر كىردىن ھەيە و بە باشى تەماشاي نىشانەي خېز ناكەن و سەرەپاي ئەمەيش لە پاشەرپۇزا ئازارىتكى گەورەيان ھەيە.

تەمنى نەزەنەوا پەندە بۇ مىردوو  
بى سوودە بەندى دل مىردوو بەدخدوو  
جاۋى ئەبىنى پانايى شارى بىنى يا دوو

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ إِيمَانًا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ ﴾

لە ئادەمیزادە كەسانى ئەللىن: باوهەرمان بە خوا و رۇزى دوايى ھەيە.

﴿ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴾

كەچى باوهەرپىشيان نىيە و ئەم وتارە بەس بە زمان ئەللىن، بە شىيە دووررووىي  
ولە دلا باوهەرپىشيان نىيە.

﴿ يُحَكِّمُ عَنَ اللَّهِ وَالْأَذْنَى إِيمَانُهُمْ ﴾

ئەيانەوى بەم شىيە خوا و پىنگەمبەرى خوا و باقى موسۇلمانان بىخەلەتىنن.

﴿ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسُهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴾

وە لە واقىعا نەمانە فىيل لە كەل خۆپىان ئەكەن و زىيانى ئەم شىيە ھەر بۇ خۆپىان  
نەگەرىتەوە بەلام نافامن.

﴿ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ﴾

وە هوى ئەم شىيە نارەۋايانە ئەمە يە نەخۆشى دوودىلى و دووررووىيى والە دلىانا.

﴿ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ﴾

وە بە هوى بەجى ھىنانى ئەم دووررووىيەوە خواي تەعالا نەخۆشىيە كەى دەرروونى  
زىاد كەردوون.

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْنِدُونَ ﴾۱۰

وه له پاشه رؤژیشا ئازاریکى گهوره‌ی ناباری نهبراوه‌یان هه‌یه به هقی ده‌امیان له سهر درۆکردن له گهـل خـوا و بهـنـدـهـ کـانـیـ خـواـداـ.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ﴾

وه کاتئن له لا یهـنـی ئامـۆـزـگـارـانـی خـودـاـ نـاسـیـ حقـپـهـ رسـتـهـ وـ پـیـانـ بوـترـیـ: ئـیـفسـادـ له عـهـرـزاـ مـهـکـهـنـ، درـقـ وـ دـوـوـرـوـوـیـ مـهـکـهـنـ، نـاـشـوـوبـ هـهـلـ مـهـ گـیـرـسـیـنـ...

﴿فَالْأُولُوا إِنَّمَا تَخْنُونُ مُصْلِحُونَ ﴾۱۱

له وـهـلـامـاـ ئـهـلـینـ: ئـیـمـهـ ئـیـشـمـانـ هـهـ رـیـکـخـسـتـنـیـ دـلـیـ خـهـلـکـهـ لهـ گـهـلـ یـهـ کـاـ وـ لهـ بـهـرـ زـهـمانـهـ سـازـیـ، هـاـتـوـچـوـیـ کـوـمـهـلـیـ غـهـیرـیـ مـوـسـوـلـمـانـهـ کـانـ ئـهـکـهـینـ.

﴿أَلَا

ئـاـگـادـارـ بنـ.

﴿إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنَ لَا يَشْعُرُونَ ﴾۱۲

ئـهـمانـهـ ئـیـشـیـانـ هـیـچـ نـیـهـ ئـیـلـلاـ دـلـ خـراـپـکـرـدنـیـ خـهـلـکـ نـهـبـنـ لهـ گـهـلـ یـهـ کـاـ وـ ئـیـانـهـوـیـ بهـ سـهـرـ مـوـسـوـلـمـانـهـ کـانـ زـالـ بـینـ، بـهـلـامـ بـهـ بـیـرـ وـ باـوـهـپـیـ خـوـیـانـ واـیـهـ ئـهـمـ کـرـدهـهـوـ باـشـهـ وـ شـوـعـوـرـیـانـ نـیـهـ وـ نـازـانـ کـرـدهـهـوـ کـهـیـانـ دـنـیـ وـیـرـانـ ئـهـ کـاـ وـ ئـایـنـیـ پـاـکـ بـهـرـبـادـ ئـهـ کـاـ.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ إِمْنُوا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ ﴾

وه کاتئن له پـهـنـاوـهـ کـهـ دـوـورـ بنـ لهـ مـوـسـوـلـمـانـهـ کـانـ پـیـانـ بوـترـیـ لهـ لاـ یـهـنـیـ ئـامـۆـزـگـارـیـکـىـ پـاـکـهـوـهـ: ئـیـمـانـ بـینـ وـ باـوـهـپـیـ سـاغـ وـرـبـگـرـنـ بـهـ دـینـیـ ئـیـسـلـامـ وـهـکـوـوـ مـوـسـوـلـمـانـهـ سـاغـهـ کـانـ وـ لـهـمـ هـاـتـ وـشـوـوـتـهـ بـکـهـوـنـ.

﴿قَالُوا أَنْزَمْنَا كَمَا آمَنَ السَّفَهَاءُ﴾

لە وەلاما ئەلىن ئىمە چۆن وەك ئەم بى دەماخانە باوھەر بەم ياسايىھ ئەكەين؟!

﴿أَلَا﴾

ئاگادار بن.

﴿إِنَّهُمْ هُمُ السَّفَهَاءُ﴾

ھەر ئەمانەن بى دەماخ کە بەرابەر بە ياساي خودا ناسى و حەق پەرسى و ھېمىنى لە گەل ئادەمیزادا ناشۇوب ئەگىزىن.

﴿وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

بەلام لە بەر ھەواپەرسى خۇيان نازانى كە بى دەماخنى و گىرۇدەي نەزانىنى دووسەرە بۇون و وا ئەزانى دىنى ئىسلام خراپە و نازانى ئەم زانستيانە لە سەر راستى نىيە.

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ مَآمَنُوا قَالُوا إِنَّا مَأْمَنَّا﴾

وا بە دوورپۇيەو خۇويان گىرتووه ھەر كاتى بىگەن بە خاوهەن باوھەر راستەكان و موسولمانە ساغەكان، بۇ خەلە تاندىيان، ئەلىن: ئىمە يىش باوھەرمان بەم ئايىنى ئىسلامە ھە يە.

﴿وَإِذَا خَلَوَا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ﴾

وە كاتى ئەچنەوە بۇ لاى ھاۋى شەيتان خۇوە كانيان.

﴿قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ﴾

بۇ دىلدا نەوهى ئەوان ئەلىن: ئىمە بە بىر و باوھەر لە گەل ئىۋەداین.

﴿إِنَّمَا نَخْنُ مُسْتَهْزِئُونَ﴾  
۱۴

کاتنی لای موسولمانه کان دان به ئیمانا بنتین گالته یان بین ئه که بن و ئه یان خاوینین.

﴿أَلَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾

جا ئه گهر نازانن خوا له گه ل ئه مانا چى ئه کا؟ بزانن به راستی به تولی زه مان  
خوا نیشن له گه ل ئه مانه دا ئه کا و هکو ئیشی که سئی که گالته به که سئی بکا.

﴿وَيَسْدُدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾  
۱۵

ئیشە که ئەمه یه که له ژینى دنیادا هیزیان ئە داتن له سەر هوی له پی لادانیان و به  
حالى سەرگەزدانى و سەر لىنى شیپاواي ئە یان ھیلیتەوه تا پاشە پۇز و له ویش فەرمان  
ئەدا بانگیان ئە کەن بۇ دەرگای بەھەشت کاتنی نزىك بۇونەوه فەرمان ئەدا - بۇ  
سووك كردنیان - دەرگا کانیان له سەر قەپات ئە کەن و به داخى دلەوه ئە یان گېرنەوه  
بۇ دۆزەخ و ئازار ئە درىن.

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أَشْرَرُوا الظَّلَلَةَ إِلَيْهِمْ﴾

ئەمه یش پاداشى نەوە یه ئەم كۆملە نامەردە بىن هوشە ئەو شوعور و هوشە  
خوداداوهى خۆيانە و ئەو ھەله جوانە ئامۆژگارى پېغەمبەريانە به وەرگرتى گومرايى  
و سەرلىنى شیپاواي گۇپرىيەوه.

﴿فَمَا رَبَحَتْ بَعْحَرَتْهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾  
۱۶

کەسانىكىش خەويان وا بىن ئاڭ و گۇپى و باکەن و پاپايى به ئامۆژگارى ژيران  
باکەن قەت لهو ئاڭ و وېرەدا سوود ناكەن و له بەر نەزەروا يىش شارەزاي مامەلەي  
به سوود نابن و له پاش ماوه یه كىش هوشيان به پەردهي بىرى نابار و تۆزى كرده وەھى  
ناپەسەند دائە پۇشرى.

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثْلِ الَّذِي أَسْتَوْقَدَ نَارًا﴾

حالی ئه مانه وه کوو حالی که سانی وايه که ئاگرئ بکنه وه.

﴿فَلَمَّا أَضَأَءْتُ مَا حَوْلَهُ﴾

وه له کاتیکا دهور و بھری ئه و که سانه رووناک کرده وه.

﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾

خودای تمعلالا نه و رووناکیه يان ون بکاو نه يھینی.

﴿وَتَرَكُهُمْ فِي ظُلْمَتِ لَا يُبَصِّرُونَ ﴿١٧﴾ صُمُمٌ بِكُمْ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾

وه ئه و که سانه بھاویته ناو تاریکیتکی رهشی شهود زنگه وه به جوئری هیچ شتى نه بین. ئەم دوور وانه مادەم هەق نابین وه کوو کەپ وان. مادام هەق به زمانیانا نابین وه کوو لال وانه و نارپوان بۇ نیشانه بۇونى خودا و راستیی ئىسلام وه کوو کوئىن و مادام لە سەر ئەم حالە بىتىنە وھ قەت ناگەرینە وھ بۇ سەر ئىمان و باوھر بې پىغەمبەر ﷺ.

﴿أَوْ كَصِيبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلْمَتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ﴾

يا خود حالیان وه کوو حالی که سانی وايه رەھىلە و بارانیتکی توندىيان بە سەرا بیارى لە ئاسمانە وھ ئه و بارانە تاریکى شە و تاریکى هەور و تاریکى ھىرىشى بارانە کەی تىا گرد بىتىھ و هەورە گرمە و چەخماخە يىشى لە پالا بىن.

﴿يَجْعَلُونَ أَصْنَاعَهُمْ فِي مَا ذَرَاهُمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ﴾

وه ئه و که سانه حالیان وابى لە ترسى هەورە تريشقە پەنجە يان بىاختن بە گوئىانا.

﴿حَذَرَ الْمَوْتٌ﴾

لە بىمى مردن بە هوی تريشقە وھ.

﴿وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَفَرِينَ ﴾١٩﴾

لەگەل ئەوهدا خوا به تەوانانى خۆى دەورەي كافرانى گرتۇوه و لە دەستى خودا رىزگار نابىن.

﴿يَكَادُ الْبَرَقُ يَخْطَفُ أَبْصَرَهُمْ ﴾

برۇوسكە كەى ئەوهندە بەھىزى بىن نزىك بىن ھىزى چاويان بىغىتنى.

﴿كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْأَ فِيهِ ﴾

ھەرچەند ئەو برووسكە رووناكى بخاتە ناوهوه بە ھۆى ئەو رووناكىيەوە چەند ھەنگاوىك بە رىدا ئەپۇن.

﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَاتُوا ﴾

وە كاتى تارىكى دايگىرن ئەوهستن لە شوتىنى خۆيانا.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَّهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَرِهِمْ ﴾

وە ئەگەر خوا خواتىنى ھەبىن ھىزى گويىچكە و رووناكى چاويان وەربىگىرى پارىزى ئەوان بى سوود ئەبى.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾٢٠﴾

چونكى خوا تواناي بەسەر ھەمو شىتكا ھە يە.

بازان: لە تەمسىلى يەكەما شىوهىن وەربىگىرى: گەلى، كۆمەلى خواخوابىان بىن ئايىنى ئىسلام دەركەۋى بۇ ئەوه سوودى ھەردۇو دونياى لىن وەرگىرن و ھەر خۆيان بىن بە ھۆى نائومىدى خۆيان لەو ئايىنه رووناكە و بىكەونە ناو تارىكستانى بىن باوهېرى و سەر لى شىواوى و سەرگەردانىيەوە، ئەمە تەشىبە كراوه بە شىوهىن وەربىگىرى لە گەلىن خۆيان ئاگىرى بىكەنەوە و پاش ئەوه كە دەورو بەريان رووناك بىكانەوە كوتۇپىر

ئاگىرەكەيان بىكۈزۈتتەوە و بەرچاويان بە جۆرى تارىك بىنى سەر دەرنەكەن و سەرگەرداڭ داكەون.

وە لە تەمىسىلى دۇوه ما شىيەبىن وەرىگىرى لە گەلنى شەپۇلى ئايىنى ئىسلام بىتت بە سەريانا و لە ناو ياساكانى ئىسلاما بە ھۆى بەدبىرى ھەندى ئەسەوە گەلنى گومان و رەخنەي تىبا پەيدا بىنى و ناھەموارى و ھەرەشە و دلّدارى موژدەي تىبا بىن و بەرابەرى ھەرەشە كان بىنزارى دەربېرىن و دلىان بە موژدەكان خۆش بىن، تەشىبىھ كراوه بە شىيەبىن وەرئەگىرىت لە گەلنى رەھىيەلە و خورپەمنى بە سەريانا بىبارى و ئەو رەھىيەلە يە تىكەلى تارىكى ھەور و زۇرى بارانەكە و رەشى ھەور بىن و ھەورەگىرمە و برووسكەيشى تىابىن و ئەم گەلە لە بىمى ھەورەتىشىقە سەر پەنجە بىكەن بە گوچىچكەيانا و كاتىن برووسكەبىن دەركەۋى ئەروناتى بىرۇن بە رىيگەدا و كاتىن برووسكەكە كۈزايىهە لە شوينى خۇيانا راوهستن و سەرگەرداڭ بىن.

### ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَعْبُدُوا رَبَّكُمْ﴾

ئەي ئادەمیزاد بەندەبىي و فەرمانبەرى بەجىي بىن بۇ پەروردگارى خۆتان و بە تەنبا و تەوانانى بىزانن.

### ﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

ئەو پەروردگارەي كە تەوانايى خۆى دەرخستۇو بەھو كە ئىيە و باوک و باپىرە و دايىك و داپىرە ئىيە دروست كەردووھ.

### ﴿أَعْلَمُكُمْ تَشْفَعُونَ﴾

ئومىد ھەي بە ھۆى ئەم بەندەبىي و فەرمانبەرىيەوە خۆتان بىپارىزىن لە نازەزايى ئەو خودايە.

### ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَشًا﴾

ئه و پهروه‌ردگاره که عه‌رزی کردووه به رایه‌خ بۆ ئیوه تا به سه‌ریه‌و بژین و ژیواری خوتان په‌یدا بکه‌ن.

### ﴿وَالسَّمَاءَ بِنَاءٌ﴾

وه ناسمانی پر نه‌خش و نیگاری به راسه‌رتانا دروست کردووه وه کوو سه‌رمیچی خانووین که چهن گولوویی رووناکی پیوه قایم کرابی بۆ رووناکی خانووه‌که، که ئه و گولوپانه بربیتین له رۆژ و مانگ و باقی ئه‌ستیره‌کان.

### ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾

وه له ناسمانه‌وه به هیزی ته‌وانایی خۆی ئاوی بارانی به سه‌را باراندوون.

### ﴿فَأَخْرَجَ يَهُهُ مِنَ الْمَرْأَتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾

وه به هۆی ئه و بارانه‌وه که رژاندوویه‌تی به سه‌ر عمرزا و به هۆی ئه و سه‌رچاوه و جۆبار و رووباره‌وه که له‌وه‌وه په‌یدا بعون هەندى بەش و باره و ناز و نیعمه‌تی بۆ ئیوه ده‌رکردووه بۆ ئه‌وه بیئ به رزق و روزی بۆتانا، وه بەرگ و پوشاك و خوارده‌منی پاکی لى و هریگرن.

### ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا﴾

مادام خوا ئەم هەموو ته‌وانایی خۆیه له بۆ ئیوه ده‌رخستووه و ئەم هەمووه ناز و نیعمه‌ته‌ی داناوه بۆتانا که هەركەس کۆششى بکا به قەی شانى خۆی وەدەست ئەخا، ئىتر شەرم بکەن و هاوشان و هاوشان و هاوشان بۆ ئه و پهروه‌ردگاره بىن و ئىنه بربیار مەدەن.

### ﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

وەلحال، ئیوه زانان و به زانستى پاک و خاوین له گومانى نه خۆشى ئەزانن که ئەم پهروه‌ردگاره ته‌نیا و ته‌وانا بینا و زانایه و پیویستى به هېچ شتنی نییه و هەموو شتنی پیویستى به‌و هە‌یه.

## ﴿وَإِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ﴾

یانی ئوههی بناغه‌ی باوه‌پی موسولمان بین، باوه‌په به پهروهه دگاری ته‌نیا و ته‌وانا و باوه‌هه به پیغه‌مبه‌ری خودا، و به هۆی کاره‌ساته پیش‌ووه کانه‌وه خوداتان بۆ ده‌رکه و ترووه که هه‌یه و ته‌وانایه، ئیسته پتویستان ئوهه‌یه بزانن که موحه‌ممه‌د ﷺ فرستاده‌ی خودایه، ئه‌م‌هه‌یش بۆ ئیوه ده‌رئه که ووهی بوهه‌یه بزانن ئه‌م کتیبه که ئیته‌خواره‌وه بۆی کتیسی خودایه؛ چونکی ئاده‌میزادی هۆشیار که ته‌ماشای خwoo و ره‌وشتی پیغه‌مبه‌ری کرد و ته‌ماشای کتیبه که یشی کرد که ئاده‌میزاد بانگ ئه‌کا بۆ خوداناسین و باوه‌ر به توله‌ی کرده‌وه و بۆ ره‌وشتی چاک و کرده‌وهی پاک باوه‌ر ئه‌کا ئه‌و پیغه‌مبه‌ره راسته و پایه‌ی بالاًیه و کتیبه که یشی وتاری خوایه.

و ئه‌گه‌ر هه‌ر بۆتان ساغ نایتیه‌وه و دوودلّن له‌وه‌دا که وتاری خودا بین، ئازان خوتان ئاماذه بکهن و سوروه‌تی، که بریتیه له چەن ئایه‌تی، له وینه‌ی ئه‌م کتیبه بینن، له لای هه‌رکه سیئکه‌وه بین و له هه‌ر شویتیکا بین که خوتان په‌سنه‌ندی ئه‌کهن.

## ﴿وَادْعُوا شَهَدَآءَكُم﴾

و ئه‌وانه‌ی که به یارمه‌تیده‌ری خوتانی ئه‌زانن که له کاتی کاره‌ساتا حازر ئه‌بن به لاتانه‌وه بانگیان بکهن بۆ یارمه‌تی. یا ئه‌وانه‌ی که به زانا و هۆشیاری ئه‌زانن و شایه‌تیتان بۆ ئه‌دا له‌سر هاو وینه‌یی ئوهه‌ی ئه‌یه‌تینه پیشه‌وه بانگیان بکهن با شایه‌تیتان بۆ بدهن.

## ﴿مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾

بەلام غه‌یری زاتی خودا، چونکی ئه‌و نه یارمه‌تیتان ئه‌دا له‌سر ئه‌م مه‌بسته و نه شایه‌تیتان بۆ ئه‌دا که ئه‌و هاو وینه‌یه راسته.

## ﴿إِن كُنْتُمْ صَنِدِقِينَ﴾

ئه گهر ئیوه راست ئه کەن لە وەدا ئەم قورئانە وتارى ئادەمیزادە و ئەتوانن بە رانبەرکتى  
لە گەلا بکەن.

**﴿فَإِن لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ  
وَالْحِجَارَةُ﴾**

ئه گهر نە تان توانى وينهى سوروهتى بىتنى - وە بىش زانى قەت ناتوانى بى هېتىن -  
دە ئىتر روو بکەنە راستى و ئىنساف بىدەن و باوھەر بکەن بە وە كە ئەم كىتىبە كەلامى  
غەيىسى (پەنامەكى) يە و لە لا يەنى پەروەردگارەوە بە فريشتهى ھېتىنا رەوانە كراوە بۇ  
پىغەمبەر و، بە ھۆى ئەم باوھەوە خۇوتان بىپارىزىن لە سەركىشى كە ھۆى عەزاب و  
ئازارە بە ئاگرى دۆزەخ ئەم ئاگىرە بەھېزە كە سووتەمنىيەكى لە دۆزەخا ئادەمیزادى  
نایاکى بە دخووى سەركىش و بەردى گۆگردى ئامادە بۇ ھەلگىرسانە. يَا بەردى كانى  
ئەو ئالتۇون و زىيەيە كە ئیوهى پىن بايى بۇون. يَا ئەو بەرددە دەس تاشانىيە كە  
ئازارەزۇرى پىپۇچ بۇى كردوون بە بت و ئەى پەرسىن.

**﴿أَعَذَّ لِلْكَفِيرِينَ﴾**

ئەو ئاگىرە بەھېزە ئامادە كراوە بۇ بىن ورە بىن ئىنسافە سەركىشە كان؛ چونكە بىر و  
باوھەر ئابارى پايەدار ھۆى ئازارە بە ئاگرى سووزەندەي بەرددەم.

**رووناك كردنەوهى ئەم ئايەتە:**

ئادەمیزاد وردىيەتەوە ئەزانى ئەوهى بناغەي ئايىنى ئىسلامە باوھەر بە پەروەردگارى  
تەوانا و بە پىغەمبەرى خودا. لە بەر ئەمە ئىنسان كە باوھەر ئىنسان كە باوھەر ئەمە خودايىنلىكى تەوانا  
ھە يە دان ئەننى بە وەدا ئەتوانى پىغەمبەرىتىكى پايە بەر زەھلىزىرى لە ناو ئادەمیزادا و

بیکا به رهبه بر بُویان. وہ کاتئ باوه‌ری کرد بهو نئو ناده میزاده که داوای رهبه ری نئکا، راست نئکا نه مجامار هرچی نئو فهرمانی پئی بُدا نئکه ویته دووی.  
لهم شوینه داله ئایه ته پیشوروه کانا پینچ ده لیلی هینایه وہ له سهربوونی په روهدگاری گهوره.

[ده لیلی] به کم: دروست کردنی نه فسی ناده میزاد که یه کم ده لیلی رووناکه بُو نئم مه بهسته؛ چونکی ئینسان که وردبووه وہ له خُویا، له په یکه ریا، له نه عزا و هستیا، له نه جزای په نامه کیا، لهو هیزانه دا که واله سهربوونه وہ ده ماخ و چاو و گویچکه و باقی ههسته کانا، وہ وردبووه وہ له هیزی په نامه کی مه عده و ته حلیلاتیا، وہ وردبووه وہ له هیزی دل و زانست و بیر کردنے وہیا. وہ بیری کرده وہ له قابیلیاتی خُویا که نه شنی بُو نئو بگانه پایه‌ی فریشته به بیر و باوه‌ری پاک و، کائینات داگیر بکا به پیشه و فهنه بسوسود. هه روا نه شنی بُو نئو بین به دیتو له بیر و باوه‌ری لار و کرده وہ نابارا. نئو که سه که بیر بکاته وہ لمانه دا بیجگه له باقی نه حوالیا وہ کوو: ساغی و نه خوشی و شادی و غه‌مباري و برزی و نزمی پایه‌دا. بریار نه دا که خودایتکی په روهدگاری زانا و تهوانی هه یه نئم نه وعه ته سه روفه نه کا له ودا...

ده لیلی دووه‌م: دروستکردنی پیشینانی؛ نه مهیش له لا یه‌نی دروستکردنے وہ ده لیلیکه وہ کوو ده لیلی یه کم هه روا گه لئی شتی تری تیا هه یه. مه سهلا: ئینسان وردبیته وہ نئم پیشینانه گه لئی خwoo و ره وشتیان بوبه ئیسته له نه توه که یانا نییه. وہ نه پیشینانه پایه به رز بون و نه مان دانه ویون. وہ یا خود نه وان بی پایه بون و نه مان به هؤی نه سبایتکه وہ، که به س به خودا نه کری، به رز بونه توه وہ؛ کوره شوان نه بئی به پاشا، وہ کوو نه زان نه بئی به زانا، وہ خانه دانی زانست نه بن به ماوای نه زانی و نه فامی. له گه لئه وہ دا هه مهو که سی هه ول نه دا بُو بھر زبونه وہی خُوی پاش

وردبوونه‌وه له‌مانه باوهر ئه کا بهوه که خودایین هه‌یه له‌سهر ئه‌ساسی خواستی خۆی هۆی ئەم شتانه رېلک ئەخا و ئاده‌میزاد ئەخاته سه‌ر کۆشش بۇ ئەوهی که ئەو ئەبەوی جىچى به جىنى بىنى.

دەللىلى سېيھەم: ئەم عەرزە يە کە خواى تەعالا دروستى كردووه و كردوویەتى بە دراوستى دەريايى دەوره دەر، وە رووی عەرزى بەر زىكىردووه تەوه بەسەر دەريادا بۇ ئەوهى هەمموسى بە ئاو دانەپۇشىرى و بىنى بە ماواى ژيانى گەلنى گيانلەبەرى خاكى. وە ئەم عەرزە يى بەش بەش كردووه بە گۈزىرە خواستى خۆى گەلەنەكى ساراي وشكە و گەلەنەكى دەشتى بەراوه، وە ھەندىتىكى كىوانى بەر ز و بە بارەن، وە ھەندى شويىنى كانى ئاللۇون و زىيۇ و نەوت و خوى و ئاسن و گۈگەر و قورپۇشم و باقى كانە. وە لە گەلن شويىنى دارى بارەدار و گول و گولزارى داناوه، وە گەلن شويىنى رووت و قووت و بىن سوودە، وە گەلن كات ئەم عەرزە جوانە لە بەر بىن بارانى وشك ئەكتەوه وە كەو لەشى مەردوو، وە گەلن كات بە هۆى بارانەوه ئەرىازىتىتەوه و چەن نەوع شتى بە سوودى لې دەر ئەكا. هەروا لەسەر خواستى خۆى ھەندى ولاتى خستووه تە مەنتىقە ئىستيوائىيەوه بە غايەت گەرمە وە ھەندىتىكى وا لە مەنتىقە باكۇورى، يَا وەشتىيەوه زۆر سارده. وە گەلەنەكى لە ناوه‌نجى ئەمانەن وە ميانەن. وە بە پىنى ئەمانە رنگ و شىوه گيانلەبەرە كانى گۈرپۈوه. ئەمانە هەممو ئىنسان وردى بىكانەوه ئەتوانى پايى هىزى پەروەردگارى بىن بىلۇزىتەوه.

دەللىلى چوارەم: ئەمە يە کە ئاسمانى دروست كردووه بە چەن پايە لە بەر زى و نزمى و، هەر ئاسمانى لەم ئاسمانانەي بە تايىبەتى جىا كردووه تەوه بە گەلن ئاسار. وە ئەم رۆژ و مانگ و ئەستىرە زۆرى رەنگامەتى تىا سەرگەرداڭ كردووه. هەر يەكى لە سەر مىحوجەر ئەسوورپىتەوه، وە لە رۆژەوه دروستى كردوون تا ئىستە

بە سانىھ و كەمتر لە سانىھ ئەندازەي ھاتوچۇيان نەگۇرپىوه و ھەر كام لەمانە خەتىكى لە دائىرەي خۇيا وەرگىرتۇوو. وە رۆزى كردووھ بە خزمەتكارى دار و گىا و ئادەمیزاد. وە كردووھ بە ھۆى نەش و نما و بە پايەگەيىشتىيان. وە مانگى كردووھ بە چراي شەو بۆ ئەو شويتە رۆزى لى ئاوا ئەبىن و ئەم ئەستىرانەي كردووھ بە نىشانەي ئەوزاعى عالىم لە: گەرمە و سەرما و ھاتنى كاتى كشتوكاڭ. وە بە نىشانەي رىيگە دۆزىنەوە لە ساراي پاناوەر و دەرياي بىن ئەم پەر و ئەو پەر، بە نەوعى تا ئىنسان لىيان بىكۈلىتەوە زىيات سەرسام ئەبىن.

[دەلىلى] پېتىجەم: ئەمە يە خودا بە خواتى خۇى لە ئاسماňەوە باران ئەبارىننى بەسەر عەرزا و بە ھۆى قابىلەتى عەرزەوە چەن نەوع لە دارى بەردار و بىن بەر، وە ھەزاران نەوع لە گىای خواردەمەنى، وە ھەزاران بەش لەو زەراعەتە كە سوودى بۇ ژيانى گىاندار ھەيە و بە كارى بەرگ و پۇشاڭ دىت دروستى كردووھ.

خوداى تەعالا لە قورئانى پېرۇزا بەم شىتوھ رەھنەمۇنى ئادەمیزاد ئەكا بۇ دۆزىنەوەي پەروەردگار كە شىۋىيەتىكى ئاسان و بەرچاوىيە و نايەوى ئىنسان بىكەۋىتە ناو فەلسەفەي دوور و درىزەوە كە عەقلى ھەممۇ كەس پىنى ناڭا.

وە بە شىتوھى فەلسەفە ئەگەر ئەم كائيناتە بىكەين بە دەلىل لەسەر بۇونى زاتى پەروەردگارى «واجب الوجود» ئەلىيىن: ئەوهى ھەبى يا «واجب الوجود» و بۇونى پىتىوستى بە خارىجى نىيە، وە يا «ممکن الوجود»، بەم مەعنایە بۇون و نەبۇونى يەكسانە و خوا بە خواتى خۇى بۇونى يا نەبۇونى بېپيار نەدا.

لەسەر ئەم شىتوھ ئەم ئەجزاي كائيناتە يا ھەممۇي بە «واجب الوجود» دائەنرى، يَا ھەممۇي بە مومكىن حسىپ ئەكرى، يَا بەشىتىكى بە «واجب الوجود» و بەشىتىكى بە مومكىن. ناتوانىن بلىيىن ھەممۇي «واجب الوجود»؛ چونكى بە بەراورد دەركەوتۇوھ

نهوهی دهستی پن ئه گا داماو و رامی هیزه و ئاماذه یه بۆ گوراندن و هەلسوروپاندن. وە نایشتوانین بلیتن بەشیکی واجب وە بەشیکی مومکینه؛ چونکی هەموو ئەجزاکان لە تەركیب و پىنکهاتن لە ماده وەکوو يەکن، شتیکی وا بە تەركیب پىك بى نابىن «واجب الوجود» بىن.

بیچگە لەمە هەموو عەرز و ئاسمان و رۆژ و مانگ و ئەستیروکان هەر يەکن بۆ ئىشى رام بۇون، ئەو شتەيش كە موسەخەر و رام بىن بۆ هیز خزمەتكارە و خزمەتكراو نىيە و دروستكراوه و دروستكەرنىيە. كە وابى ئەم كائيناتە هەمووی مومكىنە. وە هەرييەكى بە خواتى خوا بېپيار دراوه بۆ هەلسوروپان و بەجىھىنانى ئىشى.

پاش نەوه خودايى تەعالا دەللىلى لەسەر وجوودى خۆى هيئاۋە، دەللىلى لەسەر پىغەمبەر ايەتى پىغەمبەرىش هيئاۋە؛ «وَإِنْ كُنْتُ فِي رِبِّ...» الآية. بە كورتى ئەم دەللىھ بىرىتىيە لەمە پىغەمبەرى خودا (محمد المصطفى) ﷺ كەلامىكى لە لايە كە لە لايەنى هەموو ئادەمیزادوھ وىنەي دەست ناكەۋى، وە هەركەسىن وابى خۆى پىغەمبەرى خودايى و كەلامەكەيش كەلامى خودايى.

جا بۆ ئىسباتى موقعەددىمەي يەكم خودا بانگ ئەكا لە هەموو ئەو كەسانە كە باوھریان نىيە ئەو كەلامە كەلامى خودا بىن بۆ ئەوه بە هەر ھۆيى ئەتوانى بىن سورەتى دەربىخەن كە ھاو وىتە بىن بۆ ئەم كەلامە كە ھاتووه تە خوارەوە بۆ سەر پىغەمبەرى خودا. وە بۆ خەبەردان بە عاجزبۇونىان لەم كارە بە جوملهى «ولن تفعلوا» ئاگادارى كردوونەتەوە تا ئەمەيش بىن بە موعجيزە بىن تر بۆ قورئانى گەورە.

بۆ دەربىرىنى ئەم باسە: لە رۆزىكەوە قورئان ھاتووه تە خوارەوە دۈرۈمانى دىنى ئىسلام ويستۇريانە موعارەزەي قورئان بىكەن «مع آن» بە كەس نەكراوه ئەگەرنا لە دنیادا فاش ئەبۇو وە باس ئەكرا. جا پاش نەوه كە زانيمان قورئان موعارەزەي نەكراوه

ئەلیین: حال لە دوو بەدەر نىيە: يَا قورئان قابىلە موعارەزە بىكىٰ و خودا نەيەيشتۇوه و مەيدانى نەداوه بە دۇزمان موعارەزە بىكەن. وە يَا خود ھەر پايەتى بەر زىترە لەوە كە موعارەزە بىكىٰ ناكىرىت. ئەگەر بارى يەكمە ئەوە دەركەوت كە خودا ئەيەوى ئىسباتى گەورەتى و پايە بەر زى قورئان بىكا بۇ ئەوە بىنى بە موعجيزە يېتكى عالەمى. وە كۈو ئەوە كە بەھېزىتكى پەنامە كى خوداى تەعالا دەم و زمانى ئادەمیزاد بىگرىت لەوە كە وتارىتكى عادەتى بە دەميانا بىت.

وە ئەگەر بارى دووەمە ئەوە دوبارە عەينى مەبەستى ئىتمەتى كە قورئان لە تەوانانى ئادەمیزاد دەرچووه و كەلامىتكى غەبى قودسى وەھايە كە چارى ناكىٰ و وىتەنە لە كەسەوە دەرنەچى.

جا ئەو كەسانە كە بىر و باوهەپان لە سەر ئەم بارى دووەمەتە لە ھۆى ئەم بەززى پايەتى قورئانەدا چەن شتىكىيان دەربىريو:

يەكم: ئوسلۇوب و شىۋەتى خارىجە لە ئوسلۇوب و شىۋەتى كەلامى ئادەمیزاد؛ كەلامى كە خارىجى ئوسلۇوبى تەبىعەتى ئادەمى بىن لە ئادەمەتە دەرنەچى. دووەم: گەلىٰ كارەساتى غەبى دەربىريو كە بە راستى هاتۇونەتە جىن و عەقلى كەسىش ناگا بە كارەساتى غەبىيەدا.

سېھەم: گەلىٰ نەسرارى كائىناتى سەماوى و عەرزى تىايە كە تا ئىستە ئادەمیزاد بە تەواوى تىنى نەگەيشتۇوه و پىتى نەگەيشتۇوه.

چوارەم: كەلامە بەس لە تەوحىد و ئەحکام و ئەخلاق و وەعد و وەعيد و كىزىرانەوەتى بە سەرەتاتى ئادەمیزادى لەمەپېش، وە بانگ كردىنى ئادەمیزاد بۇ ئەندىشە پاڭ و كردهوەتى چاڭ و رەوشتنى رووناڭ ئەدوى. ئەم باسانەش بۇ ئەوە ناشىن كە ئەو كەلامە باسيان ئەكازۇر بەر زېروا وە پايەدار بىن كەچى ئەم قورئانە زۇر پايەتى بەر زە.

پیتجهم: هرکه‌ستی که‌لامی به‌رزی هه‌بین به هۆی موبالله‌غه و زیاده‌ره‌وی و خیلافی واقعه‌وه که‌لامه‌که‌ی پایه‌ی په‌یدا کردوه، که‌چی قورئان به بین موبالله‌غه و زیاده‌ره‌وی و خیلافی واقعه‌ی پایه‌ی به‌رزه.

شەشم: هەر یه کن لە ناودارانی شیعر و ئەدەب بە تایبەتی لە بابەتیکە وە بەرز بۇوه؛ وەکوو: بابەتی عەشقبازى، ياشیربازى، ياتاریف کردنی کەستی، يادەربىنی ئامۇرگارى. بەلام ئەم کەلامه لە گەلنى باس ئەدوی و لە ھەموو باسەكانا پایه‌ی بەرزى موعجىزە‌ی ھە یە.

حەوتەم: ئادەمیزاد کاتى ئەتوانى لە باسى بدوی یا خوینىندىتى بە دەرز، وە ياخود لە دەمى خەلکى بىستېنى، ياشتى بىن لە پایه‌ی بىرى خۆيا بىن. بەلام ئەو قورئانه باسى غەبیيات ئەکا و، باسى رۆژ و مانگ و ئەستىرە و دەریا و ھەوا و گۈرپانى ئەوزاعيان ئەکا و، باسى گەلنى شتى وا ئەکا لە پایه‌ی عەقللى ئىنسان بەدەرە. كە وابىنى ئەبىن ئەم کەلامه کەلامی خودا بىن.

ھەشتەم: قورئان خاوهنى سۆزىتىکى نەفسى وەھايە كە روح و دلى گويىگر رام ئەکا.  
تۆھەم: ئەم کەلامه لە دارپشتنى بەندە كانىا بە نەوعنى داراي چاودىرىي حالى ئەوانە یە قىسيه يان لە گەلدى ئەکا، وە ئەوندە نوكته‌ی بەلاغە‌بى و ئەدەبى تىايىه ئىنسانى زانا لە پاش زانستى فەنلى بەلاغە لەم کەلامەدا سەراسىمە ئەبىن، وە عەقل سەرى بۇ شۇرۇ ئەكانتەوە و بۇي رام ئەبىن.

دەھەم: ئەو ياسايدى كە قورئان رىئىكى ئەخا بۇ دين و بۇ دنيا، وە ئەو ئەحكامانە باسیان ئەکا لە هۆى ئىجتیماعیات و سیاسە و ئىدارەوه، وە ئەو رىئىگە یە نىشانى ئەدا بۇ دامەزراندى دەولەتىكى ئىسلامى وەکوو راۋىيىز و دادى كۆمەلایەتى و موعامەلە و موناکە حە و میرات و غەيرى ئەمانە يىش. بە قەتعى جى به جى نابى مەگەر بە هۆى

مه جلیستیکی دامه زراو له کومه لئن خوینده واری دنیادیده و پیگه یشتووی چه رخه وه،  
وه قه تعهن بُر تاقه که سئی قابیل نیبه ئم ياسا دابمه رزینی. كه وابن ئم كلامه كلامی  
خودایه، وه ئو كه سه يش ئم كلامه بُر هاتوروه پیغه مبهري خودایه ﷺ.

بسیکی عیلمی له ئایه تى ﴿وَإِن كُثُرْمٌ فِي رَبِّ﴾ (الآية).  
کەلیمه‌ی «من مثله» يابه سراوه به جومله‌ی «فأتوا» وە، ياخود سیفه‌تە لە بۆ «سورە».  
وە لە هەردۇو بارەکە يازەمیرى «مثله» يائەگەرپىته‌وە بۆ «عبد»، يابو «ما نزلنا» ئەمە  
چوار بار:

مهعنای باری یه کدم: ئەگەر وان له گومانا لەم كەلامەدا ناردوومانەتە خوارەوە بۇ سەر بەندەی خۆمان. بۇم بىنن له وىئەی ئەم عەبەدەوە تاقە سوورەتىك.

مهعنای باری دووهەم: ئەگەر وان له گومانا لەم كەلاما، بىنن له وىئەی ئەوە كە ناردوومانەتە خوارەوە بە تاقە سوورەتىك.

مهعنای باری سیههم: ئەگەر وان له گومانا لهم كەلاما، تاقە سوورەتىكىم بۇ بىتنىن  
لە وىتىنى ئەم عەبدەدەوە.

مهعنای باری چواردهم: ئەگەر وان له گومانا لهم كەلاما، تاقە سوورەتىكىم بۇ بىيىن  
لە وىتنەي ئەم كەلامە كە ناردو ومانەتە خوارەوە.

جا ئه و بارهی که «من مثله» تیادا به سرایی به جومله‌ی «فأتواوه زه میره کهی بر وا بو «ما نزلنا» ئه وه ئه گه ییتنی و یتنهی ئم که لامه هه یه له واقیعا، به لام ئیوه ناتوانن بیهینن بو ده رخستنی به رابه رکی. له گه ل ئه وه یشدا له واقیعا و یتنهی نییه، که وابن ئم باره باش نییه. سیرپری ئهمه یش ئهمه یه که ته عجیز به ئیعتیباری «ما اتی به» ئه بن نه ک به ئیعتیباری «ما اتی منه» وه کوو ته فتازانی له شه رحی ته لخیسدا فه رمو و یه ته.

به‌لام سین باره‌که‌ی تری ئه‌م عه‌یبه‌یان تیا نیه «مع العلم» لام بارانه‌یشا زه‌میری «من مثله» بق «ما نزلنا» برواته‌وه به هیزتره له‌وه که برواته‌وه بق «عبد»؛ چونکی ئه‌گه‌ر برواته‌وه بق «عبد» ئه‌وه ئه‌گه‌یتني وینه‌که‌ی له تینسانیکی نه خوینده‌واری وه کوو ئه‌م پیغه‌مبه‌ره‌وه دهست ناکه‌وهی، به‌لام قابیله له خوینده‌واره‌وه دهست بکه‌وهی. «مع العلم» له چهن ئایه‌تی قورئانا هه‌یه که وینه‌ی قورئان له ئینس و جینه‌وه دهست ناکه‌وهی.

**﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّتٌ﴾**

ئهی ره‌هبری ئاده‌میزاد موژده بده به‌وانه‌ی ئیمانیان هه‌یه به فرموده‌ی تو و کرده‌وهی باش ئه‌که‌ن که له‌پاشه‌رۆژا چهن به‌هه‌شتیان هه‌یه. يه‌کم سیفه‌تی ئه‌و به‌هه‌شتانه ئه‌مه‌یه:

**﴿تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾**

له ژیزی داره‌به‌یه کچووه‌کانیانا جوگه‌ی ئاوی ساف رهوان ئه‌بی. وه دووه‌م سیفه‌تیان

ئه‌مه‌یه:

**﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ زَرَقَ﴾**

هه‌ركاتی میوه‌یان بق بی له‌و به‌هه‌شتانه‌وه.

**﴿فَالْوَأْدَى الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلِ﴾**

ئه‌لین: ئه‌م میوه ئه‌و میوه‌یه له‌مه‌و پیش له دنیادا پیمان ئه‌درا. ياخود ئه‌م میوه ئه‌و میوه‌یه که جاری پیشوو له‌م به‌هه‌شتەدا بومان هیزرا.

**﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَبِّهً﴾**

وه هۆی ئه‌م قسه‌شیانه ئه‌وه‌یه که ئه‌و میوانه بقیان دینن له وینه‌یتکن. ریوایه‌ت کراوه له‌و کاته‌دا ئه‌م قسه‌یه ئه‌که‌ن ئه‌و فریشته‌یه که میوه‌که‌یان بق دینن ئه‌لیت: بخون ره‌نگیان یه‌کیکه به‌لام تامیان جیايه.

﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطْهَرَةٌ﴾

وہ لہو بھے شتانہ دا ہہر یہ کتنی چہن ہاو سہریکی وای ہے یہ کہ بھے دھستی تھوانا یا خودا پاک کراونہ تھے وہ لہ بھے دسروشتی وہ بھے درہ وشتی وہ لہو عوزری شہر عییہ کہ بھے سہر ژنانا دیت.

﴿وَهُمْ فِيهَا خَلِدُونَ﴾ ۲۵

وہ لہ گہل ئم ہہم مو ناز و نیعمہ تھے یشا لہو بھے شتانہ دا ئمیننہ وہ ہے تا ہے تایہ کاتئی خودا ی تھعالا دوو رو وہ کانی وینہ دار کرد بھے وینہ رابور دو وہ کان کہ لہوانا ناوی ہم ورہ گرمہ و برو وسکہ برد کافرہ کان رہ خنہ یان گرت و تیان: چون زاتی خودا بھو گھوڑہ یہ ناوی ئم شتھ سو و کانہ ئی یتھی؟ خودا ی تھعالا لہ رہ دیانا ئمہی نار د:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَخِيْزُ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا﴾

بھے راستی خودا باکی نییہ لہو ناوی وینہ یعنی بھئنی بُر رونکر دنہ وہی مہ بھستی خوی. خواہ ئھو وینہ یہ میشوولہ یعنی بن، یا شتیکی زلت لہ میشوولہ.

﴿فَأَمَّا الظَّالِمُونَ إِمَّا مُؤْمِنُوا فَيَعْلَمُونَ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

جانہو کھسانہ کہ خاونہ نیمان و بیر و باوہریان روونا کہ نہ زان نہو وینہ کاریہ یشیکی راست و بھسو ودہ و لہ خودا ویہ و مہ بھست روونا ک کردنہ وہی حھ قیقه تھ لہ لای ئادہ میزاد.

﴿وَأَمَّا الظَّالِمَنَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا﴾

وہ ئھوانی یش کہ کافر و بن نیمان و بیر و باوہریان تاریکہ بھے ئیستینکارو وہ ئھلین: لہو خواستی خودا چیبھے بھم وینہ و وینہ کاریہ و مہ بھستی چیبھے؟

﴿يُضْلِلُ بِهِ، كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ، كَثِيرًا﴾

جا به هۆی ئەو وىنەكارىيەوە خواگەلىنى كەس گۈمۈرلە كا كە بىر و باوهېيان تارىكە وە نايانەۋى دلىان رووناك بىكەنەوە، وە گەلىنى كەسىش شارەزا ئە كا بۇ حەقىقەت و رىيگەي راست و مەبەستى خۆرى.

### ﴿وَمَا يُضْلِلُ بِهِ إِلَّا الْفَسِيقُونَ ﴾<sup>٢٦</sup>

وە گۈمۈرلە ناكا مەگىر ئەو كەسانە لە فەرمانى پەروردىگار دەرچوون.

### ﴿الَّذِينَ يَنْقَضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِنْقَاتِهِ ﴾

ئەو فاسقانە كە ئەو عەهد و پەيمانە خودا لەگەل ئەوان و پىشىنانى ئەوانا كردوویەتى بە هۆى پىغەمبەريانەوە وە ئەو كىتىبەي كە خودا ناردۇویەتى بۆيان ھەلى ئەوەشىتنەوە و رەفتارى پىن ناكەن لە پاش دامەزرانى ئەو پەيمانە.

### ﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ ﴾

وە ھەرچى خودا فەرمانى داوه بە بەجىنەتىنەن و چاودىرى كردىنى، ئەىبرۇن و تىكى ئەدەن.

### ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ﴾

وە لە عەرزا ئىفساد ئەكەن، دلى ئادەمىزاد لە خودا ناسىن دور ئەخەنەوە و دلىان دەربارەي يەكتىر خراب ئەكەن، وە بەرابەر بە ئارامى و ئاسايشى ئادەمىزاد ئاشۇوب ئەنەنەوە و شۇرىش بەرپا ئەكەن و فەرمانى خودا ئەگۇرۇن بە ئارەزۇوی نەفسى خۆيان.

### ﴿أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾<sup>٢٧</sup>

ئەو فاسقانە كە ئەمە شىۋىيەيانە ھەر ئەوانن زيان كردووی راستى لەم جىهانەدا و لە جىهانى دوايدا.

روون كردنەوهى ئەم ئايە تانە:

﴿لا يستحب﴾: لە سەر رىوایەتى ئىپىنۇعە باس ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرَبَ مِثْلًا فَاسْتَمِعُوا لَه﴾<sup>١</sup> لە سۈورەتى حە جدا نازىل بۇو، وە خودا تانەي دا لە بتى كافىرە كان، وە لە پاشان عبادەتى بته كانى وىتەدار بە خانۇوی «جالـجالـۆكە» كىرد، جىولەكە كان وە تيان: مىش و جالـجالـۆكە قەدرى ئەوهەيان نىيە خوا باسيان بكا و بىيان كا بە «مُشَبِّهٍ»! وە لە سەر رىوایەتىكى تر دوورپۇوه كان تانەيان دا لە «ضرب المثل» بە ئاگرى كراوا و بە تارىكى هەور و هەورەگرمە و برووسكە لە ئايەتى: «مُثِلُهُمْ كَمْلُ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ وە لە ئايەتى: «أَوْ كَصِيبٌ مِّنَ السَّمَاءِ!»

وە لە سەر ھەندى رىوایەتى تر ئەم تانەدانە لە لايمىنى كافىرە كانى قورپەيشەوە بۇو، جا خودا بۇ بەتالل كردنەوهى تانەكانيان ئەم ئايە تانەي ناردە خوارەوە.

﴿لا يستحب﴾: حە يا: بىرىتىيە لە گۈزىان و شىكانى نەفس لە بىممى شتى كە بە شۇورەبى بېزمىزىرى، بە كوردى شەرم كردىن. بەلام كە نىسبەت لە خودا بدرى ئەبىن ئەم مانا نەگىرى. بەلكۈو شتى كە لەمە پەيدا ئەبىن وە كۈو تەركى ئە و ئىشە شۇورەبىيە «مەسەلا». «أمثال»: جەمعى «مەل»، مەسەل بىرىتىيە لە وتارى دەلەلت بكا لە سەر شىۋەبىن بۇوبىن بە «مُشَبِّهٍ» بۇ شىۋەبىكى تر وە بەكار بەھىنلىرى لە «مُشَبِّهٍ» كەدا وە كۈو «في الصيف ضيَعَتُ الْبَلْبَنْ»، كە وەختى خۆى بەكار ھىتزاوا له ژىتكى بەرەللا كراوا، وە پاش ئەوه بەكار ئەھىنلى لە نىشاندانى شىۋەرى كەسىن كە لە و ژىن و شىۋەرى بچى. وە ئەمسال لە رۇزىكەوە ئادەمىزاز بۇوە لە ناو ھەممۇ كۆمەلەتىكدا بەكار ھىتزاون، وە بۇ پەند و ئامۇزگارى ئادەمىزاز گەلى بە سوودن.

١. الحج: ٧٣

«عهد الله»: په یمانی خودا له گهـل ناده میزادا سیانه؛

یه کم: په یمانی که له گهـل پیغـه مبهـرانا کرد و یهـتی بـو گـهـیانـدـنـی فـهـرـمـانـی ئـهـوـهـ بـهـ نـادـهـ مـیـزـادـ.

دووهـم: په یمانـیـ لـهـ گـهـلـ زـانـایـانـیـ دـینـ کـرـدـوـوـیـهـتـیـ بـوـ ئـهـوـهـ ئـایـینـ وـنـ نـهـکـهـنـ لـهـ نـادـهـ مـیـزـادـ وـ بـهـ رـاستـیـ، بـنـ گـورـانـدـنـ، نـیـشـانـیـ بـدـهـنـ وـ فـهـرـمـانـ بـدـهـنـ بـهـوـهـیـ رـهـوـایـهـ، وـهـ هـهـرـچـیـ نـارـهـوـایـهـ بـهـ قـهـیـ دـهـسـهـلـاتـ بـچـنـ بـهـ گـثـیـاـ، بـهـ دـهـسـتـ يـاـ بـهـ زـمـانـ يـاـ بـهـ دـلـ، وـهـ خـوـیـشـیـانـ لـهـسـهـرـ فـهـرـمـانـ خـودـاـ خـوـگـرـ وـ دـامـهـزـراـوـ بنـ.

سـیـتـهـمـیـانـ: پـهـیـمانـیـکـهـ بـهـ هـوـیـ عـهـقـلـ وـ هـوـشـهـوـهـ لـهـ گـهـلـیـانـاـ کـراـوـهـ؛ چـونـکـیـ مـادـامـ خـواـعـهـقـلـیـ دـاـ بـهـ نـادـهـمـیـزـادـ مـانـایـ وـایـهـ هـهـتـاـ ئـهـتـوـانـنـ لـهـ هـوـیـ کـارـهـسـاتـیـ دـینـ وـ دـنـیـادـ عـهـقـلـ بـهـ کـارـ بـیـنـنـ وـهـ رـاوـیـزـ بـهـ ژـیرـانـ بـکـهـنـ وـهـ ئـهـوـ نـیـشـانـانـهـ کـهـ خـودـاـیـ تـوـانـیـانـ بـنـ ئـهـ دـوـزـرـیـتـهـوـهـ تـهـمـاشـایـ بـکـهـنـ. هـهـرـوـاـئـ وـهـ نـیـشـانـانـهـ کـهـواـبـهـ سـوـودـنـ بـوـ باـوـهـرـ بـهـ رـهـهـبـهـرـانـیـ عـالـهـمـ بـهـ کـارـ بـهـیـنـرـیـنـ بـوـ ئـهـوـهـ کـهـ رـیـنـگـهـیـ رـاستـ وـنـ نـهـکـهـنـ وـهـ دـوـورـیـ بـکـهـنـ لـهـ بـیـرـ وـ باـوـهـرـ زـیـانـدـهـرـ وـهـ لـهـ رـهـوـشـتـیـ نـاـپـهـسـهـنـدـ وـهـ لـهـ کـرـدـهـوـهـیـ خـرـاـپـ.

«فـاسـقـ»: بـهـ مـانـاـ لـهـ فـهـرـمـانـدـهـرـچـوـوـ، جـارـ جـارـ ئـهـوـتـرـیـ بـوـ کـافـرـ؛ چـونـکـیـ لـهـ باـوـهـرـ بـهـ خـودـاـ وـ باـوـهـرـ بـهـ پـیـغـهـمـبـهـرـ دـهـرـچـوـوـهـ.

وـهـ جـارـ جـارـ ئـهـوـتـرـیـ بـوـ مـوـسـوـلـمـانـیـ تـاوـنـبـارـ لـهـ بـهـرـ تـهـرـکـیـ وـاجـبـاتـ، ئـهـوـهـیـ پـیـوـیـسـتـهـ بـیـکـاـ. وـهـ کـرـدـنـیـ ئـیـشـیـ حـدـرـامـ، ئـهـوـهـیـ کـهـ نـارـهـوـایـهـ.

پـاشـ ئـهـوـهـ خـوـایـ گـهـورـهـ باـسـیـ حـالـیـ کـافـرـهـکـانـیـ کـرـدـ، ئـهـمـجـارـ بـهـ شـیـوـهـیـ ئـیـلـیـفـاتـ روـوـیـ کـرـدـهـ هـهـمـوـوـیـانـ وـ فـهـرـمـوـوـیـ:

﴿كَيْفَ تَكُفُّرُونَ بِاللَّهِ وَصَنَعْتُمْ أَمْوَالًا فَأَخْيَكُمْ ثُمَّ يُمْسِكُمْ ثُمَّ يُحْكِمُكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾٢٨﴾

ئەفەرمۇيىت، بە چ حالى بە چ رووپە كەمە بەرابەر بە پەروەردگارى عالم ئىنكار و بىن باوهەرى ئەكەن؟ لەگەل ئەۋەدا كە خۇتان ئەزانى لەمەويەر تۆمىنىكى بىن گيان بۇون لە لاي باوك و دايىكەوە، وە خودا گيانى كرد بە بەرتانا، وە لە پاشى هاتنى ئاكامتانا ئەتان مەرىتىنى، وە لە پاش مەردىنەكەيش، لە پاشەرۇۋە، زىندۇوتان ئەكتەوە وە كەمە دەندا، جا پاش ئەۋە ئەگەرىتىنەوە بۇ لاي خودا وە ئەو حسىنىي بىر و باوهەر و كەدەوەتانا لەگەلا ئەكا وە هەر يەكى حەوالەي شۇتىنى خۆى ئەكا بۇ وەرگەرنى پاداشى چاکە يَا خراپە.

### رۇونكىرىنەوە ئەم ئايە تە:

مەبەست لەم ئايەتە ئەمە يە: كە ئادەمىزاز چوار شت والە رىيگە يى؛  
يەكەم: دروست كەدنى ئەۋەل جارى كە لەلاي باوك و دايىكىيا تۆمىنىكى بىن گيان بۇوە.

دەۋەم: لە پاش ماوهەين خوا گيانى بە بەرا كەدووە وە دەرى كەدووە بۇ دەنیا، وە بە گۈيىرە ئەو شىيە بۇي رىيکەوتتۇوە ژياوه تا كاتى ئاكام.  
سېيھەم: گيان كىشان وە بۇ گۇپناردىن.

چوارەم: زىندۇو كەدنەوە ئەرۇزى رەستاخىتىز كە بە دروست كەدىنىكى رەسا وە كەمە دەندا، بەلکۇو باشتىر، دروست ئەكەرىتەوە، ئەمچار پاداشى بىر و باوهەر و كەدەوە ژيانى دەست ئەكەوى. ئەم شتائە سىيانيان دىيارىن بۇ ھەممۇ كەس. وە ھەركەسىن ھۆش و شوعۇورى ساغى بىن ئەزانى ئەو پەروەردگارە ئەو سى شتەي پىن كرا ئىشى چوارەمەشى پىن ئەكەرىت؛ چونكى بە عەقل ئەزانى ئەو سى كارەساتەي لە خۆوە نەبووە، وە لە ھېزىتىكى بىن شوعۇور و نەزان و نەفامىش نەبووە، بەلکۇو لە ھېزىتىكى

نه براوه‌ی زانا و تهواناوه روویان داوه. دهی ئهو خاوهن هیزه‌ی ئهوانه‌ی کردووه ئهشتوانی دووباره زیندوروی بکاته‌وه، وه به پاداشی خۆی بگات.

ئیمام فەحرى رازى ئەفەرمۇیت: ھەندى کەس و تووپيانە: لەم ئايەتەوە دەرئەکەوی کە زیندورووونەوهى گۆر نېيە؛ چونكى خوداي تەعالا دوو زیندwoo كردنەوهى باس كردووه بۆ ئادەمیزاد. يەكەم بۆ ژىنى دنيا، دووھم بۆ ژىنى پاشەرۇۋەر. وەلامى ئەم شوبەھە ئەمە يە: پىويىست نېيە ھەممو مەبەستى لە ھەممو ئايەتىكىا ھېنى. مادام دەليلى خارىجى ھە يە بۆ زیندورووونەوهى گۆر باس نە كردىنى لەم شوينەدا زيانى نېيە. يانى گەلەن فەرمۇودەي پىغەمبەر ﷺ زیندورووونەوهى گۆر ئەگەيدەن، وە باسى خۆشى و ناخۆشى گۆر لە گەلەن فەرمۇودەيا ديارە. ئەمە يىش بۆ ئىسپاتى ئەم مەبەستە بەسە من ئەلىم: لەسەر ورده کارى زانىيانى دين زیندورووونەوهى پاش گىان دەرچۈون وە پىش ھاتنى رۆزى قيامەت زیندورووونەوهى «بەرزەخ»<sup>۱</sup>يە، وە ئەوهېش بريتىيە لە پەيوەندى روح بە مردووهو و وەرگرتنى خۆشى و ناخۆشى وەکوو ئىنسانى نوستۇو خەو ئەبىنى وە لە خەوهەكەيا وا ئەزانى مەسەلا كە لە گەل دۆستانىيا لە باختىكى يا لە خانوپىكىا بە خۆشى رائەبويىرى، وە ياخود لە ژىر دەستى دۇزمىتىكدا داماوه وە ئازار ئەدرى وە زەجر و داخ ئەكرى. لە گەل ئەوهەشدا ئەو كەسانە وان لە لاي نووستووه كە ھېچ جموجولى يَا نىشانەي شىن و شادى لىيە نابىن.

بە كورتى زیندورووونەوهى بەرزەخ نەوعىتكى تايەتىيە و جيابا لە زیندورووونەوهى راستەقىنەي رۆزى قيامەت.

وە زاهىرى ئايەتى: «أَغْرِقُوا فَأَدْخِلُوا نَارًا»<sup>۲</sup> كە لە باسى كۆمەللى «فېرۇھۇن» دايە ئەمە يىش هەر لە پاش ئەوه لە دەريايى «نيل» دا خنکان خودا خىستىيە ئاگەوه. ديارە

۱. نوح؛ ۲۵

ئەو ئاگىرىش ئاگىرى رۇزى قيامەت نىيە. كە وابىن ئەبىن ئاگىرى ئازاردانى ماوەى بەرزەخ بىن، هەروا ئايەتى: ﴿النار يعرضون عليها غدوأ و عشيأ و يوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب﴾<sup>۱</sup> دەرى ئەخا.

### ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾

ھەر ئەو پەروەردگارە كە ئېۋەدى دروست كردووه ھەرچى بەش و بارە و ناز و نىعەمەتى عەرزە ھەمووى بۇ ئېۋەدى دروست كردووه، تا ھەركەسىن بەقەى شانى خۆى لە زانست و پىشە و سەنھەت و كىردهوه و كۆشىشى خۆى سوودى لىنى وەربىگرى لەسەر ياساي ئايىنى خودايى.

### ﴿ثُمَّ أَسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّلَهُنَّ سَبَعَ سَمَوَاتٍ﴾

پاش ئەوه كە عەرزى دروست كرد، خواتى رووي كرد بۇ دروست كردنى ئاسمان و دروستى كردن بە حەوت ئاسمان كە درىزەي شىۋە و نىشانەيان ھەموو حەوالەي عىلەمى خودايى.

### ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾<sup>٢٩</sup>

ئەو خودايى كە ئەمانەي كردووه ھەر ئەوه بە ھەموو شتى زانايە و ئەتوانى لەسەر زانست و خواتى خۆى ئەنواعى شت دروست بىكا.

### ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾

ئى رەھبەرى خۆشەويىست! باسى ئەو و تارانە بىكە بىز ئادەمیزاد له و كاتىدا كە خودا فەرمۇرى بە فريشته كان ئەمەوى لە عەرزا جىنىشىنى دابىتىم كە ھەموو ئىشىيىكى چاك و خراپى بىز بىكى.

**﴿قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الْدِمَاءَ﴾**

فریشته کان عه‌رزی باره‌گای خودایان کرد: په‌روه‌ردگار! سپر و کاکله‌ی چیه تو له عه‌رزآ گه‌لئی دروست ئه‌که‌ی که چاکه و خراپه‌یان پین بکرئ و هملکه‌وی لیبان هه‌ندی که‌سی وا که ئیفساد بکا له عه‌رزآ [و] کرده‌وهی ناره‌وابکا و خوتینی بین تاوان برپیژی؟!

**﴿وَنَحْنُ نُسَيْخُ الْمُحَمَّدِ﴾**

وه‌لحال، ئیمه گه‌لیکین به ده‌وام ئاماذهین بؤ ته‌سیبیحی زاتی تۆ بؤ به‌یانی گه‌وره‌یی و پاکی تو له عه‌یب و نهقس له گه‌م سوپاس و ستایشا.

**﴿وَنَقَدِسُ لَكَ﴾**

وه هه‌میشه نه‌فسی خۆمان پاک ئه‌که‌ینه‌وه له تاوان له بهر خاتری تۆ و له بهر روزای تۆ.

**﴿قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾**

خودا له وه‌لامیانا فه‌رموموی: من گه‌لئی ئه‌سراری وا ئهزانم ئیوه نایزانن و گه‌لئی حیکمەت هه‌یه له دروستکردنی ئاده‌میزادا. جا بؤ ده‌بریئی گه‌وره‌یی و پايه‌ی ئاده‌میزاد خودای ته‌عالا حمزه‌تی ئاده‌می دروست کرد، وه حازری کرد له ناو فریشته کانا.

**﴿وَعَلَمَ ءَادَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾**

وه به ئیلهام (خستنه‌ناو دله‌وه) وه یا به دروست‌کردنی عیلم و زانستی ناچاری و بین‌حه‌ول و کوشش، ناوی هه‌موو ئه‌و شستانه که له عه‌رزآ یا له ئاسمانا بعون یاخود له پاشا په‌یدا ئه‌بن نیشانی ئاده‌می دا.

**﴿ثُمَّ عَرَضْتُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾**

پاش ئه‌مه ویته‌ی خاوه‌نه کانی رانواند به سه‌ر ئاده‌م و فریشته کانا.

﴿فَقَالَ أَنِّي شُوْنِي بِأَسْمَاءٍ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَدِيقِينَ﴾



فرموده بشهزاده کان: خه به ردارم بکه ن له ناوی نه و شتانه که وینه یان حازره له لاتان، نه گهر راست نه کهن که خوتان به کاری جینگیری دین!

﴿قَالُوا سُبْعَحْنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾



فریشته کان عه رزیان کرد: په روهدگار! تو دووری له کاری بین حیکمه‌ت، وه ئیمه ئاگامان له هیچ نیبه مه گهر نهوهی که تو نیشانت داوین، هر تو خوت زانای به هه مو و شتن، وه هر تو خاوهن حیکمه‌تی له هر کاریکا نهیکه وه کس رایه‌ی ناکه‌وئی قسه‌ی تیا بکا.

﴿قَالَ يَعْلَمُ أَنِّي شَهُمْ بِأَسْمَاءِهِمْ﴾

جا خودا بتو دهربینی پایه‌ی حه زره‌تی نادهم فرموده: نهی نادهم ناوی نه و خاوهن وینانه بلئی به فریشته کان.

﴿فَلَمَّا آتَاهُمْ بِأَسْمَاءِهِمْ﴾

کاتنی نادهم خه به ری دا به فریشته کان.

﴿فَقَالَ أَلَمْ أَقْلِ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

خودا فرموده پییان: پیم نه وتن که من هه مو و شتیکی په نامه کی له ئاسمان و عه رزا نه زانم؟

﴿وَأَعْلَمُ مَا تُبَدِّلُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْنُونَ﴾



وه نهوهی نیوه ده ری نه بدن و نهوهیش ده ری نابرن من نه بیزانم؟

ئوهی پیویسته لهم شوینه‌دا بزارنیت:

بەکم: وەکوو خودا ئادەمیزادی دروست کردووه له خاک هەروا فریشته و پەريشى دروست کردووه. فریشته: جیسمى لەتیف و ناسکن، وە به چاو نابیترین، مەگەر بە شیوه‌ی خاریجی عادەت. وە ئەم گرۆھە نیز و میيان نیيە. وە به نەتەوايەتى پەيدا نابن، بەلکوو بەس بە فەرمانى خودا پەيدا ئەبن. وە ھەموو بىن تاوان و بىن گوناحن، وە لە فەرمانى خواى تەعالا دەر ناجن.

وە پەرى (جن) ئەوانىش ھەر جیسمیان لەتیفە، وە لە ئاگر دروست کراون، بەلام ئەوان نیترو میيان ھەيە، وە به نەتەوايەتى پەيدا ئەبن، وە تاوانبار و بىن تاوانیان ھەيە وەکوو ئادەمیزاد. ئەمانىش بە شیوه‌ی خاریج له عادەت نېبى كە دەرئەكەون بۇ پېغەمبەران و رەھبەران، بۇ كەس دەرناكەون. وە فریشته و پەرى ئەتوان خۆيان بنوینن بە چەن شیوه و قەوارە، بەلام فریشته له شیوه‌ی شتى پاکا دەرئەكەون، وە پەرى بە شیوه‌ی پاک و پیس خۆيان دەرئەخەن.

دۇوەم: ئەم باسە باسى نىعمەتىكى گەورە خودايە له سەر ئادەمیزاد كە ئەوانى ھەلبازاردووه بۇ جىدارى خۆى، وە باوكى ئەوانى کردووه بە مامۆستا بۇ فریشته‌كان، وە فەرمانى داوه بە فریشته تەعزىزمى بکەن و دان بىتىن بە پايه بەرزىيأ.

سېيەم: ئەم باسە باسىكى غەيىسى وە ئىشارەتىكە بە بناگەيى دروست کردى ئادەمیزاد. وە باسى ئوهى نەکردووه ئەو فریشتانە خوداقسەي له گەللا کردوون ھەموو فریشته‌كان، ياخود ئەمرى کردووه شیوه‌ی وەحى و ئىلھام بۇوه بۇ يەكە يەكەي فریشته‌كان، وە ياخود ئەمرى کردووه حازر بىن لە شويتىكى و بە وىتەنى و تارى له گەل موسا - كليم الله - دا قسەي

له گه‌ل کردوون. - «بناء عليه» - ئەم ئەوزاعە ھەمووی حەوالەی عىلمى خودايە و ئىمە مەجالى قىسىمان نىيە تىيايا.

چوارەم: ئەم و تار و قىسىمە لە گه‌ل فريشته كان ھەر بۇ ئەوه بۇو كە پايەتى حەزرتى ئادەم عائىلە دەربخا له لاي فريشته كان. وە فەرمان بىدا بە گەورە تەماشاي بىكەن. ئىتر بۇ ئەوه نېبۇو كە خودا را وىز بکالە گه‌ل فريشته كانا؛ چونكى خودا بالا يە لەم خە يالاتە و خۆى چى بويىت ئىيکا، وە كەس لە ئىشى ئەودا مەيدانى قىسىمە و باسى نىيە.

پىنجەم: ئەم پرسىارە كە فريشته كان كردىان لە رووى رەخنە گىرتەوه نېبۇو لە خودا، وە ياخود لە سەر ئەساسى خراپە و تىنى ئادەم مىزاد نېبۇو؛ چونكى ناوېرىدىنى گرۇھى بە خراپە لە پىش دروستكىرىدىانا مەعقول نىيە. بەلكۇو پرسىار بۇو لە سىر و حىكىمەتى دروست كردىان لە پاش ئەوه حالى بۇون كە ئادەم و ئادەم مىزاد ئەكىرىن بە «خليفة الله» لە عەرزا. لە سەر ئەم ئەساسە كە خەلیفە بە مانا جىيدار و جىتىگەر و نومايندەيە، وە گورۇھى پايەتى جىيدارىيان بىن پىتوىستە داراي زانست و خواست و تەوانايى بن و گۇريا و شەنھوا و بىنا بن، وە لە سىفەتى خواستەوه شەھوەت و ئارەزووبازى پەيدا ئەبنى، وە لە سىفەتى تەوانايى غەزەب و رەڭ گىرتىن دەر ئەچى، وە كەسىن داراي ئارەزووبازى ئالۇزى بىن گەلن ئىشى نارەۋايلى دەرئە كەھوى. ئىتر ئەوه يان تەماشا نەكىد كە قابىلە بە عىلەم و عەقل ئەم سىفەتى ئارەزووبازى و ئالۇزىيە بىتە سەربارى ميانە كارى. هەروا تەماشاي ئەوه يان نەكىد ھەرچەن ئەم گورۇھە شتى نارەۋايان لىتە دەرئە كەھوى گەلن رەھبەر و رەھنوماى خاوهن پايە و مایە يېشىان لە ناوا ئەبنى وە لە گه‌ل بۇونى ئەم زاتە بەرزا نە ماشاي پەستى ھەندى ئەفراد ناكىرىت.

بە هەر حال پرسىارە كە يان داواى دەرخستىنى حىكىمەت بۇو، وە خودايش بەم زانست و ماريفەتە داي بە حەزرتى ئادەم عائىلە دەرى خىست لە فريشته كان كە ئەم گورۇھە خاوهن پايەن و گەلن حىكىمەت لە دروست كردىان ھەم

وه له رووی راستیا خودا ویستی حهزره‌تی ئادهم و نه‌تهوهی دروست بکا و جیهان به پیروزی رهبهران به تایه‌تی پیروزی فه خری عالله عَزَّلَهُ مُؤْمِنُونَ موشه‌پرده‌ف بکا، ئه گهرنا ئادهم به بئن ئيلهام و نيشاندان له لايەنى خوداوه ئهو ناوانەی نه‌دهزانى. وه ئه گهر خودا بيوستايىن وه كۈو تەعلیمی ئهو كىد تەعلیمی فريشته‌كانىشى ئەكىد، وه ئهو پايە كە دەستى ئهو كەوت دەستى ئەمانىش ئەكەوت. «فله الحکم والأمر». شەشم: له سەر زاهيرى ئايەتە كە ئېنى لوغات تەوقىفى بن، يانى: هەموو زمانى له لايەنى خوداي تەعالاوه نيشان دراون به ئادهم. وه ئەمە بىرى زۆربەي زانايانى ئوسوولە.

وه ھەندى لە زانايان ئەللىن: زمانە كان لە دەسكار و دانانى ئادهم خۆيەتى و ماناي تەعلیمی ئادهم ئەمە يە كە خودا ھېزىتكى قودسى لە دلى ئادھما دروست كردوووه و دلى رووناك كردووه تەوه بۇ ئهو بۇ ھەموو شتنى ناوى دابنى.

ھەندى تر لە زانايان ئەللىن ناوى ئەشيا دوو بەشە؟ يە كەم: ئهوهى كە زۆر پىويست بئى بۇ بەكارھىنان، ئەم بەشەي موباشەرەتەن خودا نيشانى ئادھمى داوه. دووەم: ئەوانەى كە زۆر پىويست نىن. ئەم بەشەي دانراوى ئادهم و نه‌تهوهى ئادھمە لە سەر پىويستى خۆيان.

وه له سەر ئەم مانايە ئېنى ئهو عوموومە لە ئايەتە كەدا عوموومى عورفى لى بىگىرىت. له گەل ئهودا كە ئەم دوو بىرە دوورن لە زاهيرى ئايەتە كەوه.

**﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلِكَةَ أَسْجُدْنَا لِأَدَمَ﴾**

باسى ئهو كارەساتە بکە رووی دا لهو كاتەدا كە پايەي قەدر و خۆشەويسى ئادھمەم دەربىرى دەرفەتمان دا بە فريشته‌كان سوجدهى حورمەت بىهن لە مامۆستاي زاناتان! (ئادهم).

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

ئەوانىش ھەموو سوجىدەيان بۇ برد مەگەر شەيتان.

أَبَنَ وَأَسْتَكَبَ وَكَانَ مِنَ الْكَفَرِينَ

٣٤

ئە سەرىپچى كىد لە فەرمانە كەمان، وە خۆى بە زىلىر زانى لە ئادەم، وە بە ھۆى ئەم سەركىشىيە وە بارى فەرمانبەرى و ئىمانە و بۇ بارى كافريتى و نافەرمانى.

وَقُلْنَا يَعَادُمْ أَسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

پاش ئە وە شەيتان سەرىپچى كىد لە فەرمانلى ئىمە و دوژمنايە تى خۆى دەربىرى لە گەل ئادەما، فەرمانمان دا بە ئادەم پېمان وە: خوت و ھاوسمەرت (حەۋوا) لە بەھەشتا سەقام گىر بىن.

وَكُلَا مِنْهَا رَغْدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وە لە خواردەمەنى خۆشى بەھەشت بخۇن تىر و تەسىل لە ھەر شويىتىكا دلخوازانە.

وَلَا نَقْرِيَ هَذِهِ الشَّجَرَةِ

بەس نزىكى ئەم دارى گەنمە مەكەون، وە لە دانە كەى مەخۇن.

فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

ئە گەرنا ئەبن بەوانە كە سەتمىان لە خۆيان كردووە.

فَأَرْلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا

كە شەيتان بەمەى زانى بە دەست و برد وتۇویرە خىستە ناو دلى ئادەم و ھاوسمەرە كە يەوه، وە لە بەرى ئە دارە بىن خواردىن، وە ئەمە بۇو بە ھۆى ئەوە كە ئادەم و ھاوسمەرە كە گىرۇدە بىن.

## ﴿فَأَخْرَجَهُمَا كَانَا فِيهِ﴾

وہ نادم و حمووای دھرکرد لہ بھہشت وہ لمو نازو نیعمہت و ئاسایشہ کہ تیا با  
بھ ئارامی ئہڑیان.

**روونکردنہوھی ئەم ئایہ تانه:**

یه کدم: هەموو زانیانی دین لەسەر ئەوون ئەم سوجدەیە کە فەرمان درا بھ فریشته کان  
بییەن لہ نادم سوجدەی قەدر گرتن و حورمەت بۇوھ نەك سوجدەی عیادەت و  
بەندەیی. وہ ئەو نەوعە سوجدە لہ هەموو ئایینە قەدیمە کانا رابوردووھ.

دووھم: بىرى زۆربەی ئەھلى سوننەت و جەماعەت لەسەر ئەوھەیە کە پىغەمبەرانى  
ئادم میزاد لە فریشته گەورەترن لە بھر چەند ھۆيى؛ یه کدم: ئادم زاناتر بۇوھ لە فریشته کان  
و زانا لە نەزان گەورەترە. دووھم: ئادم بۇو بھ ما مۆستاي فریشته کان وھ ما مۆستا لە  
شاگرد قەدرى بھرزىرە. سېتھم: خوداي تەعالا فەرمانى بھ فریشته دا سوجدە بېن لە  
ئادم، وھ ئاشکرايە ئەوانەی سوجدە ئىختىرام ئەبەن لە كەسىن لەو كەسە پايەيان  
كەمترە. چوارھم: خوداي تەعالا ئادم مى كرد بھ خەلیفەی خۆى، وھ فریشته نەكىد  
بھ خەلیفە، وھ پايەي خەلافەت پايەيە كى بھرزىرە لە پايەي غەيرە خەلیفە. پىنجھم:  
عيادەتى ئادم مى گرانتىرە لە عيادەت كەرنى فریشته؛ چونكە ئادم مى گىرۈدەي ئارەزووى  
نەفسە وھ سيفاتى وايە مانىعى عيادەتن، وھ رېڭەي وھ سوھسەي شەيتان لەسەر  
ئادم مى ھەيە، وھ فریشته نە ئارەزووى نەفس وھ نە باقى سيفاتى مانىعە وھ نە رېڭەي  
وھ سوھسەي شەيتان لەسەريان ھەيە. شەشم: خودا فەرمۇويەتى: \*إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَ  
آدم و نوحًا و آل إِبْرَاهِيمَ و آل عُمَرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ\*؛ ئەم ئایەتە نىشان ئەدا کە ئەم زاتانە

لە عالەم گەورەترن وە عالەم «ما سوی اللە» يە فريشته يش ئەگرىتىھە. حەوتەم: خودا  
لە شانى حەزىزەتى موحەممەد ﷺ فەرمۇويەتى: #وما أرسناك إلا رحمة للعالمين #<sup>١</sup>  
وە لە سەر قىسى پىشۇو دەرئەكەوىنى كە حەزىزەت ﷺ هوئى رەحمەت بۇوە بۇ  
فريشته يش وە ئەوانىش لەو رەحمەتە سوودىيان وەرگرتۇوه.

سېيھەم: زۇربەي زاناياب بىريان لە سەر ئەۋەيە «ابلىيس» فريشته نەبۇوە، بەلكۇو لە  
گورۇھى جىنە، وەكۇو سەرىيھى ئايەت ئەلىت: #كان من الجن ففسق عن أمر ربه #<sup>٢</sup>  
وە فەرمانى سوجىدە بىردىن لە بەر ئەوە بۇ ئەويش بۇوە چونكى لە ناو فريشته كانا  
بۇوە. وە ئەگەر فريشته بوايى سەركىشى نەدەكرد؛ چونكى خودا لە شانى فريشته كانا  
فەرمۇويەتى: #لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون #<sup>٣</sup>، وە لە ئايەتىكى ترا بە زمانى  
ئىپلىسە وە ئەلىت: #خلقتنى من نار و خلقته من طين #<sup>٤</sup>، وە فريشته لە نۇور دروست  
كراون نەك لە ئاگىر.

چوارەم: «شىجەرە» لە ئايەتە كەدا لە سەر تاقىقى گەللى زاناياب گىايى گەنم بۇوە، وە  
ھەر گىايىن ساقى بىن لە زمانى عەرەبا بە شەجەرە ناو ئەبرى. عەلاوە دوور نىيە  
گىايى گەنم لە بەھەشتا بەرز و گەورە بۇوبىن بە نەوعى كە ناو بىرى بە «شىجەرە».  
پىنچەم: وە سوھسەي شەيتان بۇ دلى ئادەم و حەووا لە دەرى بەھەشتە وە بۇوە؛  
چونكى پاش ئەۋە شەيتان سەركىشى كرد لە سوجىدە بىردىن بۇ ئادەم لە بەھەشت  
دەركرا. بەلام لە سەر ئەوھىزە خودا داۋىيە بە شەيتان ئەتوانى لە ھەر شويىتىكە وە  
ئارەزوو بىكا وە سوھسە بگەيىنى بە ھەركەسى ئارەزوو بىكا. بەلام ھەندى زاناياب

١. الأنبياء؛ ١٠٧.

٢. الكهف؛ ٥٠.

٣. التحرير؛ ٦.

٤. الأعراف؛ ١٢.

فهرموویانه: شهیتان رویشتووه‌ته به‌ههشت و له به‌ههشتا دلی نادهم و حههوای تیکداوه، وه ئهو ده‌رکردنی پیش‌ویه له‌سهر ئه‌ساسی ئه‌وه بوروه به حورمه‌ته‌وه نه‌ماوه له به‌ههشتا؛ به‌لام ئه‌مه مانیع نیه له هاتوچقی بى‌حورمه‌تanhی بۇ ئه‌وه شوینه که زوو به حورمه‌ته‌وه تیایا بوروه وه زاهیری ئایه‌تی: «قلنا اهبطوا»<sup>۱</sup> - به جه مع - بۇ ئه‌م بیره موناسبه و پیویستی به ته‌ئویل نیه.

ئه‌گهر يه‌کنی بلی: به زاهیری ئایه‌تی: «إن عبادي ليس لك عليهم سلطان»<sup>۲</sup> نابنی شهیتان بتوانی زال بین به سهر زاتیکا که وئنه‌ی ئادهم بى! و‌لامی ئه‌مه‌یه: مه‌به‌ست له سولتان و زال بونه گومراکردنی عه‌بدی به نه‌وعنیکه له ئایین ده‌ریکا نه‌ک زال بون به سهر خه‌یالات خستته ناو دلله‌وه ئه‌مه بۇ هه‌موو ئاده‌میزادی مومکینه. شه‌شم: بیری زانایانی دین زوریه‌ی له‌سهر ئه‌وه‌یه که پیغه‌مبه‌ران مه‌عسوومن؛ به‌مانا له پاش پیغه‌مبه‌رایه‌تی نابنی تاوانی گهوره و ناباریان لى ده‌رکه‌وئ نه به عه‌مد و مه‌به‌ست، نه سه‌هو، هه‌روا نابنی تاوانی بچووکیشیان به عه‌مدى لى په‌یدا بینی.

ئه‌گهر يه‌کنی بلیت: ئه‌ی چۆن حەزره‌تی ئادهم عائشة<sup>۳</sup> بى‌فه‌رمانی خودای کرد؟ و‌لامی ئه‌مه‌یه: حەزره‌تی ئادهم لهو کاته‌دا نه‌کرا بورو به پیغه‌مبه‌ر، وه به‌ههشت شوینی ته‌شریع و ته‌کلیف نیه، وه ئه‌مر و نه‌ھیه که خودا کردى له ئادهم ئه‌مر و نه‌ھی ته‌شریعی نه‌بورو به‌لکوو ئه‌مر و نه‌ھی ته‌ئدیبی و ئیرشادی بون و ئایه‌تی: «وَعَصَى آدُمْ رِبَّهْ فَغُوْيٌ»<sup>۴</sup> مانای ده‌رچوونه له فه‌رمانی ته‌ئدیبی و ئیرشادی. زیاد له‌مه‌یش خواردنی ئادهم له داره له‌سهر فه‌رامؤش کردنی فه‌رمان بورو، وه‌کوو خودا فه‌رمومویه‌تی: «فَنَسِي وَلَمْ يَجِدْ لَهُ عِزْمًا»<sup>۵</sup>

۱. الحجر؛ ۴۲.

۲. طه؛ ۱۲۱.

۳. طه؛ ۱۱۵.

«بناء عليه» هر شتنی له م با به ته نیسبه ت له هر پیغه مبه ری درابنی یا نیسبه ته کهی له سه ر نه قلی راست نییه، وہ یا له پیش زه مانی پیغه مبه ریدا بورو، وہ یا خود ئو شته سه غیره سه هوی بورو، نه ک که بیره وہ نه سه غیره عه مدییه.

حه و ته: ئو جه نه ته که خود ای ته عالا حه زره تی ئاده می له گه ل حه و وادا تیا داناوه ئو به هه شته یه که مشهوره له ناو موسولمانا و خودا تاریفی کرد و وه له قورئانا بهو شیوه گوشاده به قهی ئاسمان و عه رز، وہ به مه زه بی ئه هلی سونتہ و جه ماعه ت له گه ل دروست کردنی دنیادا دروست کراوه، وہ ئیسته هه یه. هر وہا دوزه خ هم دروست کراوه و ئیسته هه یه.

وہ کوو له «سہ حیجھی بوخاری» شه ریفدا ریوایه ت ئه کا له کیتابی مه واقیتی سه لاتا له «ئنه س» اهوه - خوای لی رازی بین - که ئه فرمومی: به هه شت و جه هه ننم نیشانم دران ئیسته له ته نیشتی ئو دیواره وہ. «الحدیث» وہ ده لیل له سه ر ئه مه چه ن شتیکه: یه کم: وشهی «الجنة» له عورفی عامی موسولمانانا له کاتی هاتنه خواره وہی قورئانا وہ له پیش پهیدا بونی ئه هلی بیدعه دا وہ کوو «موعته زیله» و «ئه بوموسیلمی ئه سفه هانی» و غهیری ئه مانه. ئو به هه شت مه علوو مه دیاریه تانی که واده دراوه موسولمانی تی بچن له پاشه رؤژا.

دووھم: له پیش ناو بردنی «الجنة» باسی به هه شتی «دار الثواب» کراوه، وہ به ئوسو ولی عیلمی ئه م جه نه ته یش هر یارؤی پیشوو وہ.

سیتھم: زاهیری ئاسار ده لاله ت له سه ر ئو وہ ئه کا که مه بہست ئو وہ به هه شتہ بین.

چواره م: ئو نیزاعه که له ئه حادیسی سه حیجھدا ریوایه ت کراوه که واقع بورو له بینی موسا و ئاده مدا (عليهم السلام) که عه رزی کرد و وه: بچی به حیلهی ئیلیس کاریکی وات کرد له به هه شت ده رچی؟ وہ ئه ویش جوابی داوه ته وہ.

پنجم: ئه و نیشانانه که له قورئانا له سوروه‌تی «تاها» دا بهیان کراوه که خودا پی فرمومو: «إن لك ألا تجوع فيها ولا تعرى (۱۰۷) وإنك لا تظماً فيها ولا تضحي (۱۰۸)»<sup>۱</sup> واته به راستی بۇ تو هه‌یه ئاده‌م که برسی نه‌بی له به‌هشتا وه رووت نه‌بی له بەرگ و پۆشاک وه تینوو نه‌بی تیایا وه گەرمای رۆز لیت نه‌دا؛ چونکی له باخه کانی دنیادا هەر باخى بىي وە له هەر ئىقلیمی له ئىقلیمی کانانە لەلکەوی ئەوانە نییە کە ئەم تەعریفانە تیا بیتە جى؛ چونکی حەزره‌تى ئاده‌م مادام له دنیادا بىي وە له سەر عەرزا له هەر باخىکا بىي له سەر سیفەتى نەتەوە كەی خۆرى برسى و تینوو ئەبن وە رووت و قووت ئەكەوی، وە گەرمای رۆز لیت ئەدا. له واقیعا ئىنسان له هەر مەنتیقە يەكدا هەبى گەرمە يَا سارده يَا موعدە دىلە، له گەرمى رۆز ناپارىزى. وە ئەگەر وەسیله‌ى ئاسايىش نەبى زۆر پەريشان ئەبى، وە ئەگەر شوينى ئاده‌میزاز بەهەشت نەبى هەر تۈوشى تینویتى و برسیتى و گەرمە ئەبى. وە ئەگەر فەرزەن بلىئىن ئە و باخه میوه‌ى زۆرى تیا بۇوه بۇ خواردەمەنى، وە ئاوى زۆرى تیا بۇوه. بەلام چارە گەرمابه چى ئەكرى؟ کە وابى مەبەست له و باخه هەر بەهەشت بۇوه. کە عالەمېنکى سەربەخۆيە وە گەرمە و سەرما و برسیتى و تینویتى تیدا نییە، وە تاوى ھەتاوى تیا نییە؛ چونکى بە هيئى تەوانابى خودا رۇوناك ئەبىتەوە، وە بەلگە ئەمەيش ئە و ئايەتە يە کە ئەفەرمۇيت: «فَكُلَا مِنْهَا رَغْدًا حِيثُ شئْتَ»<sup>۲</sup>: بخۇن له بەهەشتا خواردىنیكى بىن ئازار، يانى بىن ئىتحىاج بە ھەول وە بە سەرئاۋ چۈون له هەر شوينى مەيلتان ھە‌يە. وە لەفرى «رەغد» ژىنلى بىن ئازاره.

شەشم: ئەوە کە خودا فەرمۇيەتى: «فَبَدَتْ لَهَا سُوَّا تَهَا وَطَقْفَا بِخَصْفَانِ عَلَيْهَا مِنْ وَرْقِ الْجَنَّةِ»<sup>۳</sup>: واته پاش خواردنى گەنم عەورەتیان دەركەوت، يانى ئەو بەرگە له

۱. طه؛ ۱۱۹ - ۱۱۸.

۲. الأعراف؛ ۲۲.

بەريانا بۇو لە پىشا نەما، وە بە پەلە گەلەدارى بەھەشتىان ئەدا بەسەر شوينى عەورەتىيانا. ئەمە ماناي وايە هەتا بىن فەرمانى خوايان نە كىدبوو لەشيان لە پۇشاكتىكى ساف و جواندا بۇو، وە خواردەمەنىيان بە بىن ياساي عادەتى دەرئەچوو، بە عارەق و غەيرى عەرەق وە لە پاش نافەرمانىيە كەيان عەورەتىان دەركەوت وە ئەو غىلاقە نەما وە پىويستىيان بە سەرئاۋ پەيدا كرد. وە دىارييە ئەم وزۇعە كە خواردن بە عارەق دەربىچى لە دىنادا نىيە وە ھەر لە بەھەشتى پاكا دىتە جىنى.

لىزەدا ئەبۇوموسلىمى ئەسفەھانى و ھاوپىرە كانى چەن شوبەھەيان دەربىريوه: يە كەم: ئەگەر ئادەم بەرزكراپا يە تەو بۇ بەھەشت خودا لە قورئانا باسى ئەكردى! جوابى ئەمە ئەۋەيە: ئەم خاون شوبەھە يە ھېچ دەلىلىكى بە دەستەوە نىيە كە ئادەم لە سەر عەرزا دروست كراوه، بەلكۇو لە زاھىرى بازى رىوايەتا دەرئەكەۋى كە فريشته كان بە ئەمرى خودا مىقدارى گلىان لە ئىقليمەكانى سەر عەرز وەرگرت و بىردىان بۇ بەھەشت وە بە ئاوى جۆگەي «تەسىنیم» شىيليان ئەوجا خودا بە تەوانابى خۆى ھېكەللى ئادەمى دروست كرد و گىانى كرد بە بەردا، وە كۇو لە ئايەتا ئەفەرمۇيت: «إن مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون». <sup>۱</sup> كە وابى ئادەم ھەر لە بەھەشتا دروست كراوه. زىياد لەمەيش بەرزكىرنەوەي ئادەم بۇ ئاسمان وە يَا ھەتىنان خوارەوەي لە ماوەيە كى زۆر كەمدا بۇوە، وە ئەگەر دەليل قودرەتى خودا بىن بۇ كەس فەرقى نىيە.

دۇوەم: بەھەشت دارى تەكلىف نىيە چۈن ئەبى خودا لە بەھەشتى ئاسمانا تەكلىف و ئەمەر و نەھى بىكا لە ئادەم؟ جوابى ئەمە ئەۋەيە: عالىمە گەورە كان ئەلىن: ئەو فەرمانى خوداى تەعالايم بۇ حەزەرەتى ئادەم فەرمانى ئىرشادى و رىتىومايى بۇوە نەك تەكلىف.

۱. آل عمران: ۵۹

وه زیاد لهوه له پاش ته واو بوونی نهم عالمه‌می جیهانه «دار التکلیف» نیه، ئه گه‌رنا نیسته ئه گهر به یاسای «خرق العاده» که‌سین بگاته به‌هشت نهوه لمسه‌ر حالی موکله‌لله‌فی خوی ئه مینی وه ئه مه مه علوم و دیاریه.

سیه‌م: ئه مه‌یه ئه گهر به‌هشتی «دار الخلد» بواین چون حهزره‌تی ئاده‌م عَلَيْهِ الْكَلْدَنُ داوای شه‌جهره‌ی خولدی ئه کرد؟ یا چلون ئیلیس بهو ته‌مایه ئه‌ی خلہ‌تاند؟ جوابی نهم شوبه‌هه ئوه‌یه: ئه‌ی ئه گهر باخی سه‌ر عه‌رز بواین و ماوه‌ین تیا بمایه‌ته‌وه و حالی ببوایه که ئه‌وزاعی عه‌رز هه‌میشہ نه‌گوری چون باوه‌ری بهوه ئه کرد که له عه‌رز ئاده‌می خالید ئه‌ین و نه‌مینیتیه‌وه هه‌تا هه‌تایه؟ زیاد لهوه ئینسان له ئه‌ووه‌لی دروست کردنیا چون نه‌زانی خولوود له به‌هشتا هه‌یه و خولوود له عه‌رز مومکین نابی؟

چواره‌م: که‌سین ببریتیه به‌هشت‌ته‌وه ده‌رناجین تا ئه‌به‌د چون قابیله ئاده‌م ده‌ربکری له به‌هشتی خولوود؟ جوابی ئه‌میه: خولوود بۆ ئه‌وانه‌یه که له پاش حسیبی قیامه‌ت ئه‌خریتنه به‌هشت‌ته‌وه نه‌ک بۆ ئه‌وانه که له م عالمه‌مدا ئه‌رۇنە ناویه‌وه.

پینجه‌م: چون قابیله شه‌یتان برواته به‌هشتی که جىگه‌ی که‌رامه‌ت و ته‌قدیسے؟ جوابی که‌ی ئه‌میه: شه‌یتان جیا کراوه‌ته‌وه لهو یاسا؛ چونکى له پاش ئه‌وه خودا ته‌ردى کرد عه‌رزی کرد: مۆلەتم بده بۆ گومراکردنی ئینسان! ئه‌ویش فه‌رمووی: «إنك لمن المنظرين (٢٧) إلى يوم الوقت المعلوم (٢٨).» جا له سه‌ر ئه‌مو مۆلەته سه‌لاحیه‌تی هاتوچوی بۆ هه‌موو شوینى و بۆ ناوی هه‌موو دلیک هه‌یه. وه لاکین «عبد الله» به ئیخلاص زیانی پین ناگا.

شەشەم: ئەمە يە ئەم وۇزۇنى سەركەوتى ئادەمە و ھاتنە خوارەوە مەعقول نىيە، كە واپى با بلىئىن ئەو جەننە تە باخىتكە لە دىنادا.

جوابى ئەمە ئەوەيە: ئەگەر مەبەست لە مەعقول مەعقول بە عەقلى عادەتى «عومان الناس» گەلنى شتى وا ھەيە لە جىهانا مەعقول نىيە؛ كورەي رۆژ كە نزىكى روبعە مىليونىك قاتى عەرزە مەگەر خودا بىانى لە كەيەوە تا كەي ھەيە و ئېبىن و ئەسسوتنى! ئەم ھەموو ئەۋازى پەنامەكىيە كە لە ئەسرارى ئەسىر و بەرقدا ھەيە ھىچچى بە عەقلى عەوامدا ناچى. ھەروا ھاتوچقى فريشته لە ئاسمانە و بۇ عەرز بۇ لاي پىغەمبەران، وە غەيرى ئەمانە يىش گەلنى سەرى لىنى سورماوه. وە ھەمۇيىشى راستن. وە ئەگەر مەبەست لە مەعقول مەعقول بە عەقلى رووناکى ئىنسانانە يە وە لە گەل باور كىردىن بە خودايدى ئەوە ئەم جۆرە شتانە قابىلى ئەۋە نىن كە ئىنسان سەرى سورپىمىتى لەوانەدا. ئەگەرنا ئىشى زۇر دەرئەچىن لە مىزانى عەقلى عەواام، بۇيە لېرەدا نۇرسىيومە:

بىن نان و ئاوى لە ويىانە بىنى  
بىن رۆز پىرتەوى لە راسەرابىن  
ئەگەر لە نىزمى يالە بەرزايد  
تارىكتانە تا نىيەمى سال  
ھەمۇي ساردەسىر ھەمۇي كويستان  
ئەۋە بۇ سوکنای ئادەم ئە گۈنچا  
دۇورىن لە وەسفە لەم شوتىدا كىران  
با جىيگە ئادەم ھەلبىرىنە وە  
والە ناوا قەبزە قودرەتى ئەۋدا  
چى ئەبى ئادەم لە ھەشتا بىن شەرتانىشىن بۇ خۇرىدە لە گەشتا بىن؟!  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

تهئویلی بکهی بتو یارقی عادی  
دین و ظاینیش ته رزیکی نه و بنی  
قهسم به و خودای بتوی ئه کهی سوباس  
همو و بتو ته فرهی گهلمی عه و امن  
قو دره تی خودا دیتیتیه به رچاو  
مه گهر ناچار بنی له هیزی بورهان  
له بتو ئهم دینه ناوی ئیسلامه  
مه عنکهی حهقه و راسته و ته و او  
هه رچون پیغمه مبهه به یانی داوه  
هه رچی که دوور بنی له بیری مادی  
لازم دی قورئان که لامی ئه و بنی  
برا پیت ئه لیم به سیدق و ئیخلاص:  
ئهم خه بالاته هه مهو ئه و هامن  
خه و اس به مانا زانیاری ته و او  
ناکه و یته دووی تاویلی قورئان  
خودام به حهقه و قورئان ئیمامه  
هه رچون پیغمه مبهه به یانی داوه

### ﴿وَقُلْنَا أَهْبِطُوا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ عَذَّقُ﴾

پاش ئهم کاره ساته و تمان به ئادم و هاو سه ره کهی و ئیلیس: داپه رن له به هه شتی  
به رزی بھرین بتو سه ر عه رزی پر له مهینه تی به دوژمنایه تی له گهمل ئیلیسا و له  
ناو خوتانا. وہ یاخود و تم به ئادم و هاو سه ره کهی داپه رن خوتانا و ئه و نه ته و یه  
پیتانه له گهمل ئهم حاله دا که له ناو خوتانا دوژمنی یه کترن؛ چونکی دوژمنه که تان  
هه میشه ئاشووب ئه نیته و له ناو تانا.

### ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسَيْرٌ وَمَنْعَ إِلَى حِينٍ﴾ ۲۶

وہ بتو ئیوه دامه زران و رابواردن هه یه تا کاتنی ده سگای دنیا هه لئه پیچین.

### ﴿فَلَقَّ ءَادُمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَتٍ﴾

کاتنی ئادم به خوی زانی که تووش ببووه رووی کرده باره گای ره حمه تی خودا  
و دهستی کرد به نزا و لاله و زور پارایه وه هه تا خودای میهربان بازی و تاری به  
سوودی خسته دلیه وه که به و شیوه بپاریته وه، ئمویش و تاره کانی و هرگرت و به و  
وتارانه دهستی کرد به پارنه وه جا خودایش به میهربانی لای کرده وه به لا یا.

﴿فَنَابَ عَلَيْهِ﴾

چاپۇشىلى كىرد.

﴿إِنَّهُ هُوَ الْثَّوَابُ الْرَّحِيمُ﴾

چونكى بە راستى خودا مىھەبانە و ھەر بەندەيىن بىگەرىتەوە بۇ لاي ئەۋىش باشتىر لەو لا ئەكتەوە بەلا يَا وە خودا مىھەبانە لە گەل ھەموو كەسىكا سەرى بەندەيى بۇ دانەوينى.

جالە پاش چاپۇشى لە ئادەم لە بەر ئەوه وە حالى بۇو كە وە كۈو عەفوم كردووھ ھەر لە بەھەشتىشا ئەمېتىتەوە و من بېپارم دا كە لە بەھەشت داپەری بۇ سەر عەرز.

﴿قُلْنَا آهِي طُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾

بۇ جارى دووھەم فەرمانمان داوه و وتمان: داپەرن لە بەھەشت بۇ سەر عەرز ھەمۇوتان.

﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنْ هُدَىٰ﴾

جا ئەگەر لە لايەنى منهۋە رىسالە و فەرمان نامەيىن ھات بۇتان.

﴿فَمَنْ تَبَعَ هُدَىٰ فَلَا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزُنُونَ﴾

ھەركەسىن پەيرەوى ئەو فەرمانەم بىكا لە رۆزى قيامەتا بىمى ئازار و نارەزايى لە سەر نامىتىن و ئەوهندە سەرشاد و دىل شاد ئەبى بە پايەى خۆى زویرى لە دلىا نابى.

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِمَا يَنْتَنَا أُولَئِكَ أَصْحَبُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَلِدُونَ﴾

﴿٣٩﴾

و ئەو كەسانە يىش بەرابەر فەرمانە كەم و خاوهەن فەرمانە كە بىباوهەرى دەربىرى، و ئەو بەندانەي ناردۇومە بۇيان بىخەنۋە ئەوانەشەن ھاوسەرى ئاگىرى  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

دوزه خ ئبن و بھو حاڻه ئه ميئنه و هه تا هه تايه؛ چونکي پاداڻي بئن باوه پری نه براوه، ئازاري نه براوه يه.

ريواييهت کراوه له روونکردنوهی ئهو که ليماتانه که خوداي تھعالا ئيلهاامي  
ھهزره تي ئاده مي کردن چهن ريواييه تي:

يه کم: ئه مه يه فه رمووي: «ربنا ظلمنا أنفسنا و إن لم تغفر لنا و ترحمنا لنكون من  
الخاسرين»<sup>۱</sup>; ئه ي پهروه ردگاري ئيمه! ئيمه سته ممان کرد له نه فسى خومان به لادان  
له فه رمانى تو، وھ ئه گهر تاوانمان نه پوشى وھ ميهره بانيمان له گهلا نه کھي به راستي  
ئه بین به وانه که توشى زيانى ده وامدار بعون.

دوووه: ئه مه يه فه رمووي: «سبحانك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبارُكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ لَا إِلَهَ  
إِلَّا أَنْتَ ظلْمَتْ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبُ إِلَّا أَنْتَ» ئه لېيت: پهروه ردگارا! من تو  
دوور ئه گهرم له هه موو عه يبي و سوپاست ئه کم، تو ناووت پيرۆزه و بهش و بارهت  
به رزه، به نده گي ناکري مه گهر بؤ زاتي تو، وھ من سته مم کرد له نه فسى خومان له  
تاوانم ببوروه، به راستي که س ناتوانى له تاوان ببوروئي مه گهر زاتي ميهره باني تو.  
جا پاش ئه وھ که خوداي تھعالا نيعمه ته کانى خوى باس کرد له سهه هه موو  
ئاده ميزاد به تاييه تي رووي کرد له گرۇھي «بەنى ئىسرايىل» و فه رمووي: «يا بني  
إِسْرَائِيلَ» الآية.

لە بەر ئه وھ خوا له قورئانى پيرۆزا گەلى بأسى بەنى ئىسرايىلى کردووه. لە بەر ئه وھ که  
ئه و نه ته وھ لە مەدينەي مونه و ووره و شيمالى مەدينەدا زۆر بعون و گەلى بەر بەرە کانى  
و عەنادىيان نيشان داوه به حه زرهت لەلەلە. با ئيمه به كورتى مىزۇوی پەيدا بعونى

۱. الأعراف: ۲۳.

ئەم قەومە و بەسەرھاتىان بنووسىن، بۇ ئەوه لەمەولا لە قورئانا ھەر باستىكىيان ھاتە پىشەوه، بىزانن ئەو گۈزە كە باسيان ئەكرى لە چ دەورييکا بۇون وە چۆن زيان و بەم ھۆوه بەرچاوتان رۇوناك بىن.

وە باشتىرين مەسىدەرىيلىكى تەئرىيخى لەم روووهە «داڭەرەتەتلىك» «فەرىيد وە جىدى» يە كە عالىيتكى مۇسۇلمان و مىزۇونناس بۇوه و جىنگەي باوهە؛ وە بە تەبىعەتى حاڭ، من تەرجمەكەي بە كوردى ئەنۇوسم بۇ بىرايانى كورد زمان.

فەرىيد وە جىدى لە بەرگى يەكەم لە سەر بابى ئەلەف ئەلىت: «ئىسرائىل» «يەعقوب» كورپى «ئىسحاق» كورپى «ئىبراھىم» ئەلەنلە و باوكى دوازدە لقەكەي نەتەوه كە يەتى كە يەكىن لەوان «يۈسف» ئەلەنلە. وە زياوه لە قەرنى نۆزىدە پېش لە دايىك بۇونى عيسا ئەلەنلە. وە لە عەينى بەرگا لە پىشەوه ئەلى: ئىبراھىم پىغەمبەرى خودايە، مولەققەب بە «خەليل» واتە: خۆشەويىت، باپىرە خاتەمى پىغەمبەران حەزرەتى «محمد المصطفى» ئەلەنلە. ئەم ئىبراھىمە لە دايىك بۇوه لە شارى «ئەور»<sup>۱</sup> لە شارەكانى «بابل»دا، لە پېش لە دايىك بۇونى عيسا بە دوو ھەزار سال، وە ئىبراھىم لە چىنى ھەشتەممە، لە ئەولادى «سام» كورپى حەزرەتى نووچ ئەلەنلە.

ئىبراھىم «سارە» خاتۇونى مارە كرد پاش ماوهىن «هاجەر»ى مارە كردووه كە جارىيە سارە بۇوه بە خىشىويەتى پىنى، وە لە هاجەر ئىسماعىل لە دايىك بۇوه پاش ماوهىن ئىبراھىم بە فەرمانى خودا هاجەر و ئىسماعىلى كورپى بىردىن بۇ عەربەستانى حىجاز وە پاش ماوهىن لە گەمل ئىبراھىمى باوكىما مالى كابەي پىرۇزىيان دروست كرد. جا ئىبراھىم گەپايدوه بۇ شام، وە ئىسماعىل مايهوە لە حىجاز، وە ژىنى ھىينا لە قەبىلەي

۱. بازى ئەلىن: لە «گۆتى» «بابل»دا لە دايىك بۇوه، وە بازى ئەلىن لە «شەرقات»دا، وە بازى ئەلىن لە «سوس» لە نزىكى «غۇرە» لە مەنتىقەي «مۇسل» لە دايىك بۇوه.

«جهه‌رهوم» که عهده‌بی «قهحتانی» ئەسل بۇون و لە ژنەکەی کە ناوی «دەعلە» کچى «مَضَاضٌ» بۇ دوازدە كور و كچىتكى بۇو، وە حەزرەتى ئىبراھىم علیه السلام جار بە جار لە شامەوە ئەپرۇيىشت بۇ دىدەنلى ئىسماعىل لە كىكەدا و لە دىدەنلى ئاخىر جاريا خودا ئەمرى كرد بە ئىبراھىم كە خانووی كەعبە دروست بكا، وە بە يارمه‌تى ئىسماعىل يېكەوە دروستيان كرد، وە كاتقىن كە دیوارە كەي بەرز بۇوەوە ئىبراھىم لەسەر بەردى راوه‌ستا بىز ئەوهى کە دەستى بىگا بەسەرى دیوارە كە ئەو بەرددە لەو شوئىنەدا ناو برا بە مەقامى ئىبراھىم علیه السلام پاش ئەمە ئىبراھىم گەرایەوە بۇ شام و لە شاما وەفاتى كرد، لە تەمەنلى سەد و پەنجا و حەوت سالىدا، لەسەر بازى رىوایات.

جا با بىرقىنه‌وە باسى ئىسرائىل لە سەر تەرجىمەي «دائرة المعارف» ئەلىن؛ و تراوە ئىسرائىل يانى «عبدالله» و هەلبىزىرراو لە ناو خەلکدا، وە وشەي «اسرا» يانى «عبد» وە «ايل» يانى «الله».

وە بەنى ئىسرائىل عىبارەتن لە «يەھوود» قەومى حەزرەتى موسوسا علیه السلام وە ئەمانە لە مىزرووی جىهانا سوورپىتكى گەورەيان بۇوە پىويىستە بۇ ئىمە تەماشاي ھۆى ئە دەورانە و ئەنچامە كە يان بىكەين.

بىزانن! تەئىريخى ئىسرائىلييەن بەش بەش ئەبنى بە پىنج بەش. يەكم: لە زەمانى حەزرەتى ئىبراھىمەوە، كە باپىرەيان بۇوە، تا دەرچۈونىيان لە شارى «ميسىر». دووھەم: لە دەرچۈونىيان لە ميسىر هەتا دامەزراڭدىنى پادشاھى لە ناو خۆيانا. سىيھەم: لە دامەزراڭدىنى پادشاھى هەتا كاتى گىران بە دىل و بىران بۇ «بابل». چوارەم: لە ئەسارەتى بابلەوە هەتا وىزان كردنى «بىت المقدس» بە دەستى «ملك ادریان» پىنچەم: لە كاتى بلاوە كردىيان

۱. وە كىوو بىستانان لە دەورى تەئىريخى هەزار و سىيەدو ھەشتايى كۆچيدا لەپەر مەجالىي «طائفین» ئەو بەرددەيان گۈزىايدە بۇ شوئىتكى دورى لە «مطاف» بە بىست مەترى، وە لەويا چەتىرىكىان كردووە بە سەريي.

له عمرزا ههتا نیمرق. وه ئیمه به کورتى ئهم باسه له « دائرة المعارف»ی قەرنى نۆزدە وەرئەگرین:

دەورى يه کهم: له تاریخى هەزار و نۆسەدو نەوەد و شەشى پېش میلادى عيساوه ههتا هەزار و شەش سەد و چل و پىنج پېش میلادى عيسا. كە ئەکاتە سى سەد و پەنجا و يەڭ سالى تەواو.

جا لە سالى هەزار و نۆسەد و نەوەد و شەشى پېش میلادى حەزرەتى عيسا علیه السلام - وەکوو يەھوود ئەلین - [حەزرەتى ئىبراھىم] دەرچوو له شار «حالد» (حالدى) له جەزىرهى «ابن عمر» وە دابەزى له ولاتى «كەنغان»دا، بە وەحى و فەرمانى خوداي تەعالا وە ھەموو خزمەتكار و حەيواناتى له گەل خۇيا هيتنا، جا خوداي تەعالا له كەنغان ئىسحاقى پىدا. وە لە ئىسحاق يەعقووب پەيدا بۇو كە مولەققەب بۇو بە ئىسرائىل، وە بۇو بە باوکى بەنى ئىسرائىل.

وە خوداي تەعالا دوازده كورپى دا بە حەزرەتى يەعقووب علیه السلام، يەكىن لەمانه كە يوسف علیه السلام بۇو خودا كردى بە خاوهنى شان و پایەيىكى گەورە لە ئىدارەي پاشاي ميسىر مەشهور بە لەقەبى فيرۇھون. تا لەو چەرخەدا گرانى و قاتى رزق و رۆزى حەزرەتى يەعقووب و كورپەكانى ناچار كرد بۇ ئەو كۆچ بکەن بۇ شارى ميسىر، وە فيعلەن كۆچى كرد و لە نزىكى «نيل» دابەزىن، وە لەو كاتەدا ژمارەيان حەفتا كەس بۇون، وە لە ماوهىيىكى كەمدا زۆر زىياديان كرد بە نەوعى فيرۇھون مەترسى لىئەكىرىن. جا كەوتە ئازاردانيان و كردىيان بە سوخىرە بۇ كارو بارى ناپەجەت، وە پاش ماوهىيىن وەزعيان خراپىت بۇو بە فەرمانى فيرۇھون ھەر مەندالىيىكى نىرىنەيان پەيدا ببويىن ئيان كوشت، وە كەچە كانىيان ئەھىشتەوە هەتا موسا دەركەوت و خودا كردى بە رەھبەر و بەنى ئىسرائىلەكانى لە ميسىر دەركىد بۇ نزىكى عەرزى فەلەستين،

وه لهو کاته‌دا ژماره‌ی پیاوی چمهک هله‌لگری به‌نئی‌ئیسرائیل گه‌یشت به شهش‌سده هه‌هزار که‌س.

دهوری دووه‌همی به‌نئی‌ئیسرائیل، له ته‌ئریخی هه‌هزار و شهش‌سده و چل و پینجه‌وهیه هه‌تا هه‌هزار و هه‌شتای پیش میلاد. که نه کاته پینجه سده و شهست و پینجه سال. به‌نئی‌ئیسرائیل له ژیر قیاده‌ی حه‌زره‌تی مووسادا روویان کرده عه‌رزی که‌نعمان که ناویان نه برد به عه‌رزی «موعد بها» واته: ولاتی خودا بپیاری داوه بؤیان که تیایا بژین و به‌رز بینه‌وه.

جا هاتن له وشكاني نيهایه‌تی خه‌لیجی عه‌رهبی له به‌حری نه‌حمر واته: وشكاني به‌ینی به‌حری نه‌حمر و به‌حری نه‌بیه‌زی متوهست رابوردن بق سارای سینا، وه ماوهی چل سال له‌ویا مانوه و لهو سارادا گه‌لن نازار و بیزار و برستیان تووش بوو، وه کوو مه‌شه‌وره به ماوهی «تیه» واته ماوهی سه‌رگه‌ردانی، وه حه‌زره‌تی مووسا له لایالی کیوی سینا نه‌لواحی بق هات وه بلاوی کرده‌وه به ناو به‌نئی‌ئیسرائیل هه‌تا مووسا له سالی هه‌هزار و شهش سده و پینجه‌ی پیش میلاد له سارای «تیه» دا وهفاتی کرد. پاش وهفاتی مووسا <sup>اعلیل</sup> حه‌زره‌تی «یووشع» کورپی «نون» قیاده‌ی به‌نئی‌ئیسرائیلی وه‌رگرت وه له رووباری «نه‌ردهن» په‌ریه‌وه و دهستی کرد به جیهاد وه نه و دوژمنانه که بدره‌نگاری نه‌بیون هه‌مموی دوورخستنوه، وه عه‌رزی مه‌موعد که «که‌نعمان» بوو داگیری کرد، وه نه و لاته‌ی بهش کرد له به‌ینی دوازده تیره‌ی به‌نئی‌ئیسرائیلدا که مه‌شه‌ورن به «اسپاط».

وه قه‌بیله‌ی «لیفی» که سه‌رگه‌کی دین و نایین لای نهوان بوو عه‌رزی باشیان ده‌س نه‌که‌وت، هاتن له عه‌رزی نه و دوازده قه‌بیله‌دا چل و هه‌شت قه‌سه‌بهی نیوه ناوه‌دانیان وه‌رگرت، وه لم بهره و بمری رووباره‌که‌یش چهن شاریکیان کرد به ماوای په‌ناوه‌هاوهر له سه‌ر لئ شیتووانی به‌نئی‌ئیسرائیل هه‌تا یووشع وهفاتی کرد.

لە پاش حەرزەتى يۇوشەع حوكۇومەتى «قضاتە» دامەزرا واتە حوكۇومەتى بە ناوى حوكۇومەتى «فەرماننەوايانى دىن»، وە ئەم حوكۇومەتە تا چوار قەپن دەۋامى كرد و لە زەمانى حەزرەتى يۇوشەع عليه السلام باشتىر جىهاديان ئەكىد، وە گەللى هېرىشيان ئەبرەد سەر ئەو نەتهوھ و ئومىمەتانە كە لە دەھور و بەر و دراوسيييان بۇون. دەھورى سىيھەم: لە تەئىيەخى ھەزار و ھەشتاي پىش مىلادەوھ ھەتا پىنج سەدو سى و شەش پىش مىلاد.

لەم ماوهدا بەنىئىسرائىل زۆر دلگىر بۇون لە حوكۇومەتى «قضاتە» وە ئىشيان زۆر پەريشان بۇو، وە دراوسييكانيان تەماعىيان تىن كردىن. جا داوايان كرد لە حەزرەتى ئەشمەويىل كە پىغەمبەرى ئەو چەرخە بۇو پادشاينىكى دادگەر و كارامەيان بۇ دابىنى ھەتا لە قيادەي ئەوا جىهاد بکەن، وە نەبى ئەشمەويىل موعارەزەمى كردىن فەرمۇسى: ئەگەر پادشاتان بۇ دابىتىم ئەو پادشايدە دەستت ئەكا بە غەدر و زۆر كردىن و كورە كانتان ئەكا بە سوخىرە كار كردىن و كچە كانتان ئەكا بە كەنیزەك و كارەكەر، كە وابى ھەر و كەنۇ ئىستە بەمېتتەوھ باشتىرە!

بەنىئىسرائىلە كان ھەرداواي پاشاييان لىنى كرد ئەويش «شاول تاللووت»ى كرد بە پادشايان و تاللووت پاش ماوهىن لە تەعليماتى ئەشمەويىل دەرچوو، جا ئەشمەويىل تاللووتى عەزل كرد، وە «داوود»ى كرد بە گەورە بە سەر ھەموو ئىسرائىلە كانا، وە داود چىل سال حوكىمى كرد وە زمارەي بەنىئىسرائىل لەو كاتەدا گەيشتە يەك ملىون و نيو (١٥٠٠٠٠)

وە لە پاش وەفاتى داود حەزرەتى «سلیمان» عليه السلام دانىشت لە جىڭىھەيا وە شارى «ئورشەليم» (قودسى ئىمپرۇق)ى دروست كرد، وە لە ھەموو جىهانا مەشھور بۇو. وە لە پاش وەفاتى حەزرەتى سلیمان ولاتى بەنىئىسرائىل كرا بە دوو بەشەوە؛ بەشىتكىان لە ژىئر فەرمانى «رەجىعام» كورپى سلیماندا مايەوە، وە ئەم بەشە تىكەلە لە [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

دوو قه‌بیله «یه‌هوودا» وه «بنیامین». وه به‌شی دووه‌هم پیک هاتبوو له ده قه‌بیله‌که‌ی تر، وه ئه‌مانه «جه‌برحه‌بعام» یان کرد به گه‌وره‌ی خۆیان وه جه‌برحه‌بعام کوری «ناباد» بwoo وه ئه‌م ده به‌شە ناویان ده‌رکرد به ولاتى «یه‌هوودا» و «ئیسرائیل»، وه ئه‌م ته‌قسیمه بwoo به نه‌گبەت بۆیان؛ چونکى ئه‌م دوو به‌شە مەشغۇولى ئەوه بۇون کە به گۈزى يە‌کا ئەچوون.

وە زیاد له‌وه ئەو وەزعه گۆپرایه سەری ئەوه هەر کامیان كز ئەبۇون يارمەتیيان داوا ئەکرد لە بىنگانه وه ئەوانىش سوپایان بۆ ئەناردن بۆ كوشتنى خۆیان، حالە سالى پېنچەمی حوكىدارى «رەحبعام»ى كورى حەزرەتى سليمان «سیزاڭ» پاشای ميسىر ھېرىشى ھىينا بۆ سەر شارى «قودس» وە عىيادەتخانە‌کەی تالان کرد و چى تىا بwoo بىردى.

وە له زەمانى كورى «سیزاڭ»، ئەبیاس ناو پاشا ئەويش ھېرىشى ھىينا بۆ سەر «جه‌برحه‌بعام» وە چەن شارى لە ولاتە‌کەی وىزان کرد. وە كاتىن «جىھەو» دامەزرا لە سەر پادشاھى لەو كاتەدا جەنگ لە بەينى ولاتى يە‌هوودا و ئیسرائیل وە «ئاشۇورى» يە‌كان لە «موسىل» دا گەيشتە لازۇرۇوی پايھى شىدەت و ناھەموارى.

وە كاتىن «سالما نازار» بwoo به پاشای ئاشۇورييە‌كان هات شارى «سامرە»ى لە ولاتى ئیسرائیل داگىر کرد و خەلکى ولاتى ئیسرائىلى بە دىل گىرن و بىردى بۆ ولاتى خۆى، وە بەم رووداوه ولاتى ئیسرائىل بىنەپ بwoo وە تىكچۇو.

ئەمجار تەنها ولاتى «یه‌هوودا» مايەوە بwoo به ئامانچ بۆ تەماعى ئاشۇورييە‌كان، وە كاتىن حوكىمى ولاتى يە‌هوودا كەوتە دەستى «مناسىس» پاشای ئاشۇور زال بwoo بە سەرييا وە بە دىل گىرتى و بىردى بۆ ولاتى ئاشۇور. وە كاتىن كە حوكىمى ولاتى كەوتە دەستى «يە‌واقيم» پاشای بابل «بختنصر» هات شەپى لە‌گەل کرد. وە «يە‌واقيم» و «سدىياسى» بە دىل گىرت و بىردى بۆ ولاتى بابل.

پاش ماوهىي «يەواقيم» رزگار بۇو لە دەستى «بختنصر» وە خۆى گرد كردهو و رۇيىشت بۇ جەنگ لە گەل «بختنصر» وە ئەم جەنگە بۇو بە هۆى ئەو كە ئەو سەتكارە جارىتىكى تر داي بە سەر ولاتى يەھوودادا و چوو «ئورشەلىم» يى داگىر كرد، وە وېرانى كرد و زۆربەي خەلکە كەي بە دىل بىردى بۇ بابل، وە ئەم رووداوه لە تارىخى پىنج سەد و ھەشتا و حەوتى پىش (٥٨٧ ميلادي عيسادا بۇو.

[دەوري چوارەم]: جا پاش ماوهىي كاتىن «كۆرسش» يى گەورە، فەرماندارى فارس، هات ولاتى «بابل» يى داگىرت، بەنى ئىسرائىل لە ئەسارەتى بابل رزگار بۇون و گەرەنەوە بۇ ولاتى فەلهستىن لە سالى پىنج سەد و سى و شەشى پىش ميلادي عيسا. بەنى ئىسرائىلە كان زۆر بە گەرمى و دلخۆشى بە خىرەتاتىيان لە حوكومەتى «كۆرسش» يى گەورە كرد و گەرەنەوە بۇ فەلهستىن لە ژىر قيادەتى «رۆز و بابل» دا. كە گەيشتنەوە فەلهستىن ئەو ولاتە تىايا دامەززان ناويان بىردى بە يەھوودا و خۆيان ناوبرد بە يەھوود؛ چۈنكى فەرقىيان ھەبۇو لە باقى ئىسرائىلە كان، وە دارا وادەتىپىدان كە ولاتى قودس ئاوهدا بىكتەوە بۇيان، وە فيعلەن دروستى كردهو بۇيان، وە شۇورايان گەورەتى كە دەوريا دروست كرد وە ولاتە كەيان كرد بە چوار تەقسىم و حوكومەتىكىان دروست كرد بۇ خۆيان و حاخامى گەورەيان كرد بە سەرۆكى خۆيان و مەجلىسىكىان لە بىست و حەوت كەس دروست كرد. لەم كاتەوە بەنى ئىسرائىلە كان كەوتەوە ژيانىتى مناسب بەلام لە ژىر سىادەتى فارسييە كانا.

لەم تەئىيخەدا «ئەسكەندەری مەقدۇونى» يۇنانى، بە سوپاى گەورە خۆيەوە رۇوي كرده «ميسىر» و داگىرى كرد و رۇوي كرد لە فەلهستىن وە لە دلدا كىنه و قارىتىكى زۆرى ھەبۇو لە بەنى ئىسرائىلە كان بە هۆى عەلاقە و پەيوەندىيان لە گەل فارسييە كانا و بۇي نەكرا كە خاروبىار و زەخىرە سوپاى خۆى وەربىرى لە مىنای «سۇور» وە بە هۆى ئىسرائىلە كان و هېزى فارسە كانەوە.

به‌لام کاتنی ئەسکەندەر نزیک بۇوهو له «ئورشەلیم» حاخامى گەورە كە سەرۋۆكى حوكۇومەتى فەلەستین بۇو له گەل قەرەبالغ و مەوکبىتىكى گەورەدا پېشوازىيەتكى گەورەى كرد له ئەسکەندەر وە زۆر پېشىكەش و حورمەتى تەقدىمى ئەسکەندەر كرد و بە خوشى هىتىيە ناو شارى ئورشەلیمەوە. وە موژدەي دا بە ئەسکەندەر كە حەزرەتى «نەبى دانىال» ئىعلانى ئەوهەي كردوووه له ناو بەنى ئىسرايىلدا كە ئەسکەندەر زال ئەبى بە سەر دەولەتى فارسدا. وە ئەسکەندەر بەم موژدە زۆر شادمان بۇو، و موعامەلە يىنكى پياوانەي كرد لە گەل بەنى ئىسرايىلدا وە تا حەوت سال عەفوی كردن لە خەرج و باج و رسوماتى دەولەتى.

وە لە پاش ئەوهە كە ئەسکەندەر مەر وە ولات بەش كرا لە بەينى فەرماندەسى سوپاكانا. ولاتى فەلەستین كەوتە بەشى «لاوديون» كە يەكى بۇو لەو فەرماندارانە وە ئەوهەنەدەي بىن نەچوو كە «بتلىموس لاغوس» خاوهەن فەرمانى ميسەرتەت بە سوپاواھ وە فەلەستىنى لە دەس «لاوديون» دەركەرد. جا گەللى لە پياوه گەورە كانى فەلەستىنى بىردى و لە ميسىدا خانەشارى كردىن ئەم رووداوه له سالى سىسەد و بىستى پېش مىلادا بۇو. (۳۲۰) قم.

وە لە سالى سىسەدى (۳۰۰) پېش مىلادا پاشايى «سوارىيا» مەشھۇور بە «سېلىوكس تىكاتور» هىرىشى هىتىنا بۇ سەر ولاتى «يەھوودا» و داگىرى كرد بەلام زۇرى بىن نەچوو كە يەھوودا گەرایەوە بۇ ژىر فەرمانى حوكۇومەتى ميسەر وەكۈو جاران.

وە لە سالى دووسەد و سى (۲۰۳) يېپىش مىلاددا ولاتى يەھوودا كەوتەوە ژىر فەرمانى پاشايانى سوورىيا لە ملۇوکى «سلوسيدين» وە سەرشانى بەنى ئىسرايىليان قورس كرد بە خەرج و باج، وە زۆر ئازاريان ئەدان لە بەر دىنە كەيان. بە تايىەتى كاتنی كە «ئەنتىخوس ئەبیفان» بۇو بە فەرماندارى سوورىيا فەرمانى دا بە دانانى تىمسالى «جوبتیر» خوداي يۇنانىيە كان لە ناوهەراستى عىبادەتخانەي «يەھود»، وە مەنعني

یه هوودیه کانی کرد له سوننه تی «ختان» (خه تنه کردنی نیزینه)، وه فرمانی دا به خواردنی گوشتی به راز، وه گهلى کسی کوشت له یه هوودیه کان له بعر ئوه که به هیز دینیان راگیر ئه کرد.

به لام لام کاته دا حاخامی یه هوودی «ماتانیاس» ناو ملي نهدا به فرمانی پاشای سوروریا وه له سه رئادابی دینی خوی مایه وه، وه سه فریتکی پاشای سوروریای کوشت وه خوی و ئه ولاد و ئه تباعی ناچار بعون بز ده چوون له ولاتی «یه هوودا» وه گهلى که س که وته شوینی له پیاواني خاوهن ده مانخ وه رویشن له کیوه کان خویان گرت وه. وه بره بره خملکیان پیوه نیشت. جا کورپی ئم حاخامه که مه شهور بwoo به «یه هووزا ماکاییه» ئیعلانی جهنگی کرد له سه ره پاشای سوروریا «ئه نتیخوس» ناو وه له سالی سه د و شهست و پینجی (۱۶۵) پیش میلادا سوپاکهی ئه نتیخوسی شکان وه هاته وه ئورشه لیم وه هه یکه لی بتنه کانی شکاند، وه ئیعلانی عباده تی خودای کرد له ولاتا. وه له پاش سالی سه د و شهست و یه ک پیش میلاد دوو بر اکانی «یه هووزا ماکاییه» ههستان سوپایان پیکه وهنا و هه موو ئه ترافی ولاتی «یه هووزا» یان له فرمانی سوروریا ده رکرد. ئم دوو برایه ناویان «جوناتاس» و «سیمون» بwoo.

به لام پاش ماوه یتکی که م دوو کورپی ئم «سیمون» ناوه که ناویان «هیرکان» و «ئه رسیوتول» بwoo له ناو خویانا چوون به گژی یه کا وه «یومبه» ناوی پاشای رومانی به ناوی ریکخستنی ئم دوو برایه هات و له سالی شهست و سی (۳۶ ق. م). ئم ولاته داگیر کرد و خستیه زیر حکمی رومان وه «یه هووزا» کرد به ئیقلیمی له ولاته کانی رومانیا وه خوی فرمانداری هه موویان بwoo.

وه له سالی چل و دووی پیش میلادا «ئه نیتفون» کورپی «ئه رسیتوبول» دهستی کرد به سوره له سه رومانیه کان وه ولاتی یه هووزای رزگار کرد به لام له سالی سی و حموتی پیش میلاد «هروود» پاشای رومانیه کان موساعده دهی رومانیه کانی

کرد وه داگیری کردهوه، وه «ئەنتیغۇن» و «ھېرکان» کە ئاخىر كەس بۇون لە نەتهوھى «ماكابىيە» بە دەستى ئەم پاشايە كۈزۈران.

ھەروا لە سەر فەرفىيەللى «ئەحبار» و زانا يەھۇدیيەكان، كە لەگەل رۆمانىيەكانا پەيوەندىيان ھەبۇو، ئەم «ھېرود» ناوەي پاشاي رۆمانە فەرمانى دا بە ئىعدامى حەزرەتى عيسا علیللا. وە گاورەكان ئەللىن فيعلەن تەنفيزى حۆكمى ئىعدام كرا بەسەر حەزرەتى عيسادا وە مەرد و دەفن كرا. وە لە پاش سى رۆژ خوا زىندۇوى كردهوه وە عيسا خۆى نىشان دا بە حەوارىيەكان وە تەعىلماتى تازەي پىتىدان. جا خودا بەرزى كردهوه بۇ ئاسمان وە لە ئاسمان مايەوه.<sup>۱</sup>

وە لە بەر غەدر و سەتمى بىئەندازەي رۆمانىيەكان لەسەر يەھۇد سەورەيان كرد لەسەر رۆمانىيەكان وە رۆمانىيەكانىش جارىتىكى تر ئورشەليميان گرتەوه، لە تارىخى حەفتاي پاش ميلادى عيسا علیللا و «تىتوس» پاشاي رۆمان فەرمانى دا بە سووتاندىنى عىيادەتخانەكەيان، وە بە كوشتنى گەلنى لە پياوه كان وە باقىيەكەيان كردن بە بەندە و فروشتنىان.

زۆرى پى نەچۇو ئورشەليم ئاۋەدان كرايەوه و پى بۇوهوه لە بەنى ئىسرائىل، بەلام شۇرۇشىتىكى تر لە لاينى ئەم بەنى ئىسرائىلەوه دووبارە رۆمانىيەكانى توورە كرد، وە «ئەدرىيان» ناو پاشاي رۆمان لە سالى سەد و سى و پىنجى پاش ميلادى عيسا فەرمانى دا بە رۇوخاندىنى شارى ئورشەليم لە بناغەوه وە تەقرييەن نيو ملىئۇنى كوشت لە بەنى ئىسرائىل وە باقىماندەكەى تەفر و تۇونا كردن لە جىهانا بەلام لەگەل ئەم تەفروتوونا كردنە يەھۇدیيەكان لە دىنى خۇيانا ھەر ھىزى دل و تەعەسوپيان زۆرتر ئەبۇو.

۱. بەلام لەسەر فەرمۇدەي خوداي تەعالا له قورئانى پېرقزا له كاتا و يىستان حەزرەتى عيسا ھەلاؤسەن خودا و يەنى ئەوي خستە سەر يەكىن لە جوولەكە كان و ھەلياناوهست و كوشتىان وە خودا عيساي بە سەلامتى بەرز كردهوه بۇ ئاسمان. وە لە ئاخىر زەمانا بە فەرمۇدەي پىغەمەر دىتە خوارەوه بۇ عەرز.

دەورى پىنچەمى بەنى ئىسرائىل؛ لە تەئىريخى سەد و سى و پىنج سال پاش ميلاده تا ئەم چەرخى ئىمە (ئەمە واتەي « دائرة المعارف» ئى قەرنى نۆزىدەيە، واتە: سەد و كوسور سال لەمەويىش).

واتە كاتىن كە يەھوود پەرت و بلاۋبۇونەوە بە جىهانا گەلىكىيان كۆچيان كرد بۇ «ئاسىا» وە لە ئەترافى رۇوبارى «فورات»دا جىڭىر بۇون، وە كۆمەلەتكىيان رۇيىشتەن بۇ ولاتى «ئەفغان»، وە كۆمەلەتكىيان رۇويان كرد لە ولاتى «ھېنند» وە «چىن»، وە بازىتكىيان رۇيىشتەن بۇ «ئەوروپا» بەلام لە ژىئر سووكى و داماويدا ئەزىيان هەتا پاش سالى سەد و پەنجاي پاش ميلاد كە مەلیك «كۆنستان» رۇمانى ئەمېش ھەر زۆر ئازارى يەھوودى ئەدا بە خەرج بەلام سووكتىر بۇو لە زەمانى دوو پادشاھى رۇمانى پىشىتەر (مەلیك «جوسستيان» و «ھيراقليوس») چونكى ئەم دوو پاشايدە ھەركام لە عەھدى خۇيانا گەلن ئازارى يەھوودىيان داو عەزابيان دان.

جا « دائرة المعارف» ئى قەرنى بىست - كە ئەم نەقلەي لىيە ئەكەين - ئەلىت: كاتىن كە سوپاىى موسولىمانان بىلادى رۇمانيان گرت ئەحوالى يەھوود باش بۇو وە مەشغۇول بۇون بە تىجارەت لە بەغدا و لە قاھire و قورتوبە و بە ھۆى تىكەل بۇونيان بە عەرەبەوە گەلن عولوم و سەنایع فيربوون.

وە لە ئەھوەللى قەرنى نۆي ميلادىيەوە چەن مەركەزى «يەھوودىيە» لە قاھرە و مەراكش و لە فاسدا دەستيان كەوت، وە لەو زەمانا عەددەيان لە بابلدا كەم بۇوە، وە زۆر بۇون لە فەلهەستىندا، وە يەھوود زۆر نزىك بۇونەوە لە خانەكان و ئەمېرە مەغۇلە كان.

وە « دائرة المعارف» ئەلى: ئىستە لە ھېچ ولاتىكا يەھوود تەحقىر ناكىرىن ئىللا لە ناوهپاستى ئاسىادا كە نزىكەي چوار ھەزار كەس يەھوودى حوكىيانلى كراوه كە پۇشاكتىكى تايىھەتى لەبەر كەن و سەرەپتەچيان بە سەرەوە نەبىن وە سوارى ئەسپ نەبن.

وه له بيلادى ئەسپانيادا يەھوودىيە كان له ژىر حوكمى ئىسلاما زەمانىيىكى زۆر زيان  
بە خۇشى و ئاسانى، وە بە ھۆى ئەۋەوە كە ئەسپانيا كەوتە دەستى «كاثوليكى» يە كان  
كەوتە دەركىرىنى يەھوود و ئازاردانيان بە ھەموو نوعى.

ئەمە نمۇونە يەكى كورت بۇو كە وەرمان گرت لە «دائرة المعارف» قەزىنى نۆزدەي  
فرىيد وەجدى، وە يەكى تەماشا بىكا ئەزانى كە يەھوود لە عالەما لە ھەموو زەمانىكى  
ئازاريان زۆر وەرگرتۇو و گەلنى ئەحوالى شازيان بە سەرا ھىتاون.

وه كۈو يەكى بە ئىنساف تەماشا بىكا ئەزانى كە موسولمانان لە ناو ھەموو ئومەمەتى  
دونيادا لە ھەموويان باشتىر و بە رەحمىر بۇون بۇ مىللەتى يەھوود بەلام مىللەتى  
ئىسلام لەبەر كەرامەت و سەلامەتى دينە كەي ھەمېشە حورمەتى نىزاميان گرتۇو  
و دوور كەتوونەتەوە لە رقەبەرى و كىنە ھەلگىتن لە يەھوود، وە بە پىچەوانەوە  
خزمەتىان كردوون و پاراستۇنيان.

وه منىش ئەلىم: لەسەر بەيانى قورئانى كەرىم دوو جار دەمار بەسەر يەھوودا ھاتۇو.  
يەكەم: لەسەر دەستى «بختنصر» لە تارىخى (۵۸۷) ئى پىش مىلادا و دووهەم: لەسەر  
دەستى «ادريان» ئى رۆمانى لە تارىخى (۱۳۵) ئى پاش مىلادا، وە لە پاش بلاۋەبۇونيان  
لە عالەما غەربىيەكان ھاتن لە فەلەستىندا جىتكەيان كردنەوە و حوكومەتىان بۇ  
دامەزرانىن. وە ئىستە مەشغۇولى ستەمكارىن لە موسولمانان، جا ئەبى بىزانن خودا  
فەرمۇويەتى: «و إن عدتم عدنا»، ئەمجارە نۆبەي ئىتىقاما خودايە لەوان.

### ﴿يَبْنَى إِسْرَائِيل﴾

ئەى نەتەوەي يەعقووبى كورپى ئىسحاقى كورپى ئىبراھىمى خەلیل «على نبينا  
و علیهم الصلاة و السلام».

### ﴿أَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِيْ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾

بە زمان باس وە بە دىل يادى ئەو نىعمەتانە بکەنەوە كە رەزاندۇومە بە سەرتانا.

## ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ﴾

پىويسىتى ئەو پەيمانانە بەجى بىتنى كە بە هوئى پىغەمبەرە رەھبەرە كانە وە بەستووتانە لەگەلما.

## ﴿أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾

منىش پىويسىتى ئەو پەيمانە بەجى دىنم كە بە هوئى ئەوانە وە بەستوومە لەگەلتانا. ئىۋە بېيارتان داوه لە فەرمانى من دورنەچن، وە ئەو نىشانانە يىتغەمبەرى ئاخىر زەمانە كە روون كراونە تەدوھە كە كىتىيە كانتانا دەريان بېرۇن بۇ عالەم، وە يارمەتى ئايىنە كەى بىدەن، منىش بېيارم داوه كە لە تۆلەي ئەوا دووقات پايدە و مايدە تان بىدەمى لە دونيا و قىامەتا.

## ﴿وَلَا يَأْتَى فَارَهُبُونِ﴾

وە هەر لە من بىرسىن لە تەركى وەفا بەو پەيمانانە، وە لە پىشەوا و دەس رۇيىشتۇوه كانتان مەترىسىن ئەگەر وەفايان بىن بىكەن.

## ﴿وَءَامِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ﴾

وە ئىمان بىتنى و باوھە دەربېن بەو كىتىيە بەرزە پېر مەغزە ناردۇومەتە خوارەوە بۇ سەر پىغەمبەرى ئاخىزەمان ئەو پىغەمبەرە كە ناو و نىشانى لەلائى ئىۋەدا ھەيە وە حالى ئەو كىتىيەش وايدە باوھە دەربېرە بەو كىتىيە موقەددەسە كە لەلائى ئىۋەدا يە.

## ﴿وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ﴾

وە لە ناو خاوهن كىتىيە كانا يەكەم چىنى مەبن كە ئىنكارى بىكەن.

## ﴿وَلَا تَشْرُكُوا بِعَبَادَتِي شَمَنًا قَلِيلًا﴾

وە وەرمەگىن بەرابەر بە ئىنكارى ئاياتى ئەو كىتىيەمان پارە و بارەيىكى كەم و

كۈور و بىن سوود.

﴿وَإِنَّى فَأَنْقُونٌ﴾ **٤١**

وە ھەر لە ئازارى من خۇتان پىارىزىن.

﴿وَلَا تَلِسُوا الْحَقَّ بِالْبَطْلِ﴾

وە دامەپۈشىن ئەو بەندە راستانە لە كىتىيە كە تانا يە بە مانايى بە تاڭ و لار و نابار.

﴿وَتَكْنُمُوا الْحَقَّ﴾

ئەو داپۆشىنە ون كىردىنى راست و راستىيە و فەرمان ئەدەم راستى مەشارىنە وە لە هېچ ھۆيىكە وە نەخوازەللا لە ھۆى ئەو رەھبەرە راستانە وە كە روونا كى عەرز بەوانە.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ **٤٢**

(وە لحال) ئىيە خۇتان ئەزانى راست كامەيە و لار كامەيە.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوْا الزَّكُوْنَ﴾

وە لە سەر ياساي ئايىنى ئىسلام نويىزەكان تان بىكەن و زەكتى مالتان بىدەن.

﴿وَأَرْكَعُوا مَعَ الْرَّكِعَنَ﴾ **٤٣**

وە روکووع بىدەن لە گەل ئەوانەدا لە نويىزدا روکووع ئەبەن، وە لە نويىز بىن روکووع كەن خۇتان لادەن.

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾

ئەمجار خواى تەعالا بە تايىەتى روو ئە كاتە زانايانى بەنى ئىسرائىل و ئەفەرمىت؛ بە شىوهى سەر زەنش و ھۆى سەرسۈرىپۈونە وە: كە ئىيە لە پەنامە كىيە و فەرمان ئەدەن بە گورۇھى خۇتان بە چاكە كردن وە كەوتىن شوين پىغەمبەرى ئاخىزەمان كەچى خۇتان ئەم چاكە يە لەبىر ئەبەن وە؟ لە گەل ئەۋەدا حەق وايە ئىنسان كاتى ئىشىيلى بە چاك زانى خۆى لە پىش خەلکا بىكا!

﴿وَأَنْتُمْ لَتَلُونَ الْكِتَابَ﴾

وە خۇتان تەورات ئەخويىنەوە و ئاگادارن لەسەر نىشانە كانى پىغەمبەرا.

﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ٤٤

ئايا هېشتا نافامن ئەم شىيە رەفتارە ناشىرىنە؟

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّابِرِ وَالصَّلَوةِ﴾

وە ئەگەر نەفستان فەرمانغان وەرنڭرى بۇ دەرخستنى نىشانەي پىغەمبەر لە بىمى  
لە دەست دەرچۈونى ئەپايە و ما يە لە كۆمەلە كەتانەوە وەرى ئەگىن، داواى يارمەتى  
بىکەن بۇ زالبۇون بە سەر نەفستانا بە هيىزى سەبر و خۇڭىرن لەبەر ئەو ئازارەدا،  
وە بە نويىزىرىدىنى ساع؛ چونكى ئەمانە دلى ئادەمىزىد رۇون ئەكەنەوە و مەعنەویياتى  
بەھىز ئەكەن.

﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ﴾

وە ئەم يارمەتى وەرگىتنە بە فەرمانبەرى خودا، ياخود ئەم نويىزە كە بە كارى  
يارمەتى دىئت گەلن گرانە لەسەر شانى ئادەمىزىد.

﴿إِلَّا عَلَى الْخَشِعِينَ﴾ ٤٥

مەگەر لەسەر ئەو كەسانە كە بە راستى مەل كەچ و رامى فەرمانبەرى پەروەردگارن.

﴿الَّذِينَ يُظْلَمُونَ أَنَّهُمْ مُلْقَوْا رَبِّهِمْ﴾

ئەو خاوهەن خوشۇوعانەي كە باوهەريان وايە لە رۆزى خۇيا بە خزمەتى خودا  
ئەگەن، وە پاداشيان ئەداتەوە.

﴿وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ٤٦

و باوهريان وايه که سهر ئنجاميان لاي خودايه و هر خودا ئه تواني له ئازار بيانپاريزى وه ئاساييشى نه براوهيان بىن بدا.

روونکرنەوە ئەم ئايە تانە:

وشەي «اسرائيل» تىكەلە له «اسرا» به مانا بەندە و «ايل» به مانا «الله» کە وابن «اسرائيل» ماناى «عبدالله» يە، وە ئەمە نازناوى حەزرەتى يە عقووبە. وە مەبەست لە بەنى ئىسرائىل: نەتهوە دوازدە كورەكەي يە عقووبە لە گەل پەيرەوانيانا.

مەبەست لە نىعەمەتە كانى بەنى ئىسرائىل: ئەو نىعەمەتە ديارييانە يە کە دراوە بە ئەو نەتهوە و هەندىكىان لە ئايەتە كانى ئايىندا خودا باسيان ئەكا. خودا ئە فەرمۇيت: ئەدو نىعەمەتە گەورانە کە درا بە ئىۋە ھەركەسى بە چاۋى راستى بۆيان بېۋانى ئەزانى ھەر لە تەواناي خودادا بۇون، وە ھەر بە مىھەربانى ئەو شايىان بۇون. كەوا بىن حەق نىيە لە سوپاسى ئەو نىعەمەتەنەدا ئەم جۆرە ناسوپاسىيە دەرىپىن و بەرابەر بە پىغەمبەرى ئاخىرزمان سەركىشى و نافەرمانى دەرىپىن و نىشانە كانى ون بىكەن لە عالەم. مەبەست لە «عەد» پەيمانە، وە ئەم پەيمانە گەللى پەيمان ئە گىرىتەوە، لە گەورە كانە ئەدو عەقل و ھۆشە کە دراوە بە ئادەم مىزىد، وە ئەگەر بە راستى بە كار بېتىزىن حەق بە تەواوى دەر ئەكەوى و ھۆى ئاشوب و غەوغە نامىتىنى.

وە لەو پەيمانانە ئەمە يە: کە خودا بە ھۆى پىغەمبەرەنی بەنى ئىسرائىلە و پەيمانى بەستووە لە گەل ئەو نەتهوە کە لە فەرمانى خودا لانەدەن و لە سەر ئەندازەي ئەمر و نەھى راوهستن و زىيادەرھۆى نەكەن.

وە لەو پەيمانانە يە ئەمە: کە خودا نىشانە كانى پىغەمبەرى ئاخىرزمان (محمد المصطفى) ئى ﷺ لە ناو «سوحوف» ئىبراھىم و تەوراتى مووسا و ئىنجىلى عيسادا دەرىپىوە. وە پەيمانى بەستووە لە گەل ئەو نەتمەودا کە چىن چىن دەرى بىن لەناو.

خۆيانا وە هەر كاتى خاوهەن پىرتەوي ئەو پىغەمبەرە دەركەوت پەيرەوبىي بىكەن وە يارمەتى بىدەن، وە بە رۇوناکى ئەو نىشانانەي پىشانى ئادەمیزەد بىدەن.

بۇ وىئەنە لە فەسىلى يازىدە لە سىفرى پىنچەمى تەوراتدا ھەيدە خودا فەرمۇسى بە مۇوسا: كە من پىغەمبەرىيکى وەكۈو تۆ لە ناو براى بەنى ئىسرائىلدا رەوانە ئەكەم، وە ھەركەسىن لەوان و تارى ئەو پىغەمبەرە نېبىسىن و فەرمانبەرى نەكامن تۆلەي لى ئەستىنەم. وە لە فەسىلى بىست لە سىفرى پىنچەما ھەيدە: تەجەللای خوداي تەعالا دەركەوت لە كىيى «تۇورى سينا» بە ناردنى تۆ، وە نۇورى حەق دەرئەكمەۋى لە كىيى «ساعىر» دا بە ناردنى عيسا، وە بە ناشكرا رۇوناکى تەجەللای خودا دىيارى ئەدا لە كىيەكانى «فاران» دا. وە بە يەكىيەتى واتەي مىژۇونۇو سەكان «ساعىر» شوينى عيسا بۇوه، وە «فاران» مەككە و دەور و بەرى مەككەيە، وە ئەشكەوتى «حىرإ» كە شوينى تەنیانشىنى پىغەمبەر بۇوه لە كىيى فارانايە.

وە لە تەوراتا ھەيدە: خودا فەرمانى دا بە ئىبراھىمى خەليل كە ئىسماعىل لە گەل ھاجەرى دايىكىابا بۇ ولاتى فاران وە لەويا دايىان بنى. وە لە عالەما دىيارە كە ئىسماعىل وە ھاجەر لە مەككەدا دانزاون و لەويا مانەوە تا كاتى مردىيان.

وە لە تەوراتا لە سىفرى حەزرەتى «شەعىا» دا ھەيدە: ئەي شەعىا من پىغەمبەرىيکى نەخوتىندەوار ئەنیزم بۇ سەر ئادەمیزەد، بە پىرۇزى ئەوەوە چاوى كويىر و گۈچەكە كەر [چاك] ئەكەمەوە، وە دلى بە پەردەداپۇشراو رۇوناڭ ئەكەمەوە، جىتىگەي پەيدابۇونى شارى مەككەيە، وە كۆچ ئەكا بۇ شارى مەدينە، وە هېيز و دەستەللاتى ئەكەفۇيە خاڭى شامەوە. ئەو پىغەمبەرە بەندەيىتكى بە خوداداناز و دل ئەستور و ھەلبىزىراو و خۆشەويىستە. ئەوەندە مېھرەبانە لە پاداشى كرده وە خىراپەدا خىراپە ناكا، بەلكۇو چاپۇشى و بوردۇن ئەكا. فرمىسىك ئەرپىزى بۇ ھەتيو لە باوهشى دايىكىا. دل زویر

ئه‌بین بۇ حەیواننى بارى گران بىن، دلى رەق نىيە، وتارى تال نىيە، لە بازارا دەنگ بەرز ناکاتەوە، وە خۆى بە شتى ناپەسەند ناپازىتىتەوە. وتارى خەيانەت بارانەي نىيە، زۆر بە شەرمە، ئەگەر بىروا بەسەر بەستەي قامىشا ئەۋەندە ئارام ئەبوورى دەنگىيانلى بەرز نابىتەوە، بەلاي چراكاھ ناجۇولۇتىتەوە.

ئەو پىغەمبەرە مۇژدە ئەدا بە فەرمانبەران، وە سەركىشە كان ئەترسىتى بە ئازارى خودا، گەل و كۆمەلەي ئەو پىغەمبەرە چاترى گەللى پىغەمبەران؛ چونكى فەرمان بە چاكە ئەدەن وە مەنۇعى كارى خراپە ئەكەن، وە خاوهەن دلى ساف و بىر و باوهەرى پاك و رووناكن، وە بەرابەر بە فەرمانى پىغەمبەرە كەيان جانباز و فيداكارن.

ئەو ئوممەتە حسىيەن سال و مانگ و شەو و رۆز رائەگىن بۇ بەجى هىتىنانى نويىز و رۆزۈو و حەج و باقى عىيادەتى ئايىيان، خودا بە تەنبا ئەزانىن، تەسبىح و تەكبير و سەنای پەروەردگار بە ساغى ئەكەن، وە لە خودا بىن ئاگا نىن لە مزگەوت و مال و مەنزىلىانا، ئەو قەومە بە رىز رائەوەستن لە ئايىخانەدا وە كۈو فريشىتە لە دەورى عەرشا، ئەو ئوممەتە خۆشەویستى منن، وە يارمەتىدەرى ئايىنى پاكن، بە هيىزى ئەوان تولە ئەستىنەمەوە لە تاوانباران و سەتمەگەران و بىت پەرستان، وە لەوانە كە دۈزىمنى راستى و راستانىن. ئەو ئوممەتە بە راوه ستانەوە نويىز ئەكەن لە بەر رەزاي من، وە رکووع و سوجۇود ئەبەن لە بەر من، وە بە هەزاران لە خانۇوى خۆيان دەرئەكەون بۇ غەزا لە رىيگەي مندا وە غەزا ئەكەن. وە ئەو ئوممەتە كاتى رقىان دابىن «لا إله إلا الله» ئەكەن، وە لە كاتى زویرىدا «سبحان الله» ئەكەن. دەم و چاۋ و دەست و پىتى خۆيان ئەشۇن بۇ بەجى هىتىنانى عىيادەت، كېتىسى خۆيان لە بەر ئەكەن، ئەو ئوممەتە ئەكەم بە گەورەي ئوممەتى پىغەمبەران، پايەرى بەرز بۇ ئەو كەسانە يە كە لە سەر ئايىنى ئەوانن. ئەمە فەزىل و مىھەربانى خۆمە لە گەل ھەر كەسى خواتىم بىن ئەيىكم.

وە لە مەزمۇرى ژمارە چل و چوارى «زبور»اي حەزەرتى «داوود»ا بە شىيەتى روو كىردىن لە پىنگەمبەرى ئاخىزەمان ئەلىت: نىعەت ئەپرەزى لە دوو لېتى تۆۋە بۆيە خوداى گەورە يومن و پىرۇزى رەزاندۇوه بە سەرتا ھەتا ئەبەد. شەمشىرى خۆت رووت بىكە؛ چونكى ئايىن لە گەل ھەيىتى دەستايە. تىرت تىزە ھەموو ئومەمەتى فەرمانت بە جىٰ دىتنى.

وە لە ئىنجىلا ھەيە كە حەزەرتى عيسا فەرمۇوى بە يارانى نزىكى خۆى: من لە ناوئانا دەرئەچم بەلام بەم نزىكانە پايدە بەرزايىكى پىرۇز دىت بۇ سەرتان كە قەت لە لايدەنى خۆيەوە قىسە ناكا و ئەوه ئەلىت كە لە غەيىبەوە پىنى ئەلىتىن.

ھەروا لە ئىنجىلا ھەيە كە حەزەرتى عيسا فەرمۇوى بە پەيرەوە كانى: داوا ئەكەم لە خودا پىنگەمبەرىكتان بۇ رەوانە بىكا سەنا و ستايىشى خودا ئەكا، وە ئومەمەت رىزگار ئەكا لە مەينەتى جەھور و سەتم و بىر و باوهەرى نابار، وە لە گەل ئومەمەتا ئەمەننەتەوە ھەتا رۆزى قىامەت. يانى ئايىنه كەي بەردەۋام ئەبىن ھەتا ھەتايدە.

\***وَلَا تَكُونُوا أَوْلَى كَافِرَ بِهِ**: كەسىن بلىت بەنى ئىسرائىل يەكەم كەسىن نەبوون كە بىن باوهەرى دەربىن بە قورئان ئىتەر مەبەست لەم نەھىيە چىيە؟ لە وەلاما بلىتى: مەبەست ئەمەيە لە ناو ئەھلى كىتابا يەكەم چىن مەبن. وە ياخود لە ئايەتە كەدا «موزاف» مەحرۇوفە، يانى مەبن بە وىتەنە يەكەم كافەرەكان كە «قورەيش» بۇون، ياخود ئەم ئايەتە كىنایەيە وە مەقسەد ئەوهىيە كە ئىيە يەكەم چىنى بىن كە ئىمان بىتنى بەم قورئانە.

\***فَثُنَّا قَلِيلًا**: وشەي قەليل بۇ بەيانى واقيعە؛ چونكى ئەو دىيارى و بەرتىلە ئەو زانايانى بەنى ئىسرائىلە وەريان ئەگرت شتىكى كەم بۇو لە واقيعا. وە ياخود ماناي وايدە هەرچى وەربىگەن لە كەم و زۆر بەرابەر بە گۇرپىنى ئاياتى خودا ھەر كەم و بىن نرخە؛ چونكى پىرۇزىنى نەبراوه ھېچ شتى نابىن بە نرخى.

﴿وَ لَا تُلْبِسُوا الْحَقَّ...﴾ الآیة: گومراکردنی ئاده میزاد نابی مه‌گهر بە يەکن لە دوو رىنگەدا؛ چونكى ئەو ئاده میزاده ئەگەر حەقى بىستۇوه و رىنگەرى راستى زانیوھ ئەوھ بەو گومرا ئەكرى كە رىنگەرى حەقى لى بشىۋىتىنى و سەركۈزى بىكەي، وە بە شوبەھ و گومانى نابار چاوى دلى لە زانايى بخەي. ئەمە ماناي ﴿وَ لَا تُلْبِسُوا الْحَقَّ﴾ يە. وە ئەگەر كابرا حەقى نەبىستۇوه و رىنگە نازانى ئەوھ بەو گومرا ئەكرى بىخەيتە سەر رىنگەيتىكى لار وە ئەو حەقهى لى بشارىتەوه و نىشانى نەدەي. ئەمە يىش مەعنای ﴿وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ﴾ يە.

«أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبَرِّ؟» ئەم ئايەتە لە سەر رىوايەتى كەلبى لە ئەبو وحاتەم لە ئىپنۇعەباسەوھ هاتۇوەتە خوارەوە لە شانى گەلەن جوولەكەي شارى مەدینەي مونەروورە كە ئامۇزڭارى خزم و دۆستانى خۆيان ئەكىد بۇ مانەوە لە سەر ئىسلام كەچى خۆيان ئىمانيان نەدەھىننا. بە هەرحال ھەرچەن ھۆى نازىل بۇونى خاس بىن بەلام ئەم سەرزەنشە ھەموو ئەو كەسانە ئەگىرتىتەوھ كە ئامۇزڭارى خەلک ئەكەن بۇ كردنى چاكە و نەكىرنى خراپە كەچى خۆيان نە چاكەكان ئەكەن و نەخراپەكان تەرك ئەكەن!

پىيوىستە بىزانرى ھەرچەن ئەم نەوە ئاده میزادە سەرزەنش ئەكىن، بەلام بە ھۆى ئەوەوھ كە خۆيان چاكە ناكەن مەنۇ فەرمان بە چاكەيان لى ناكى ئەنەم بە چاكە و نەھى لە خراپە واجبىتكە و كردهوھى واجبات و تەركى حەرام واجبىتكى تر، وە ئىنسان كە واجبى تەرك بىكا مەجالى نادرى بۇ تەركى واجبىتكى تر.

ئايەتى: ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّرْبِ وَالصَّلَادَةِ﴾: بە بىرى زۆربەي زانيان، خىتابە لە گەل كىتابىيەكانا، بەلام ھەم تەمیيە يە بۇ ھەموو كەسى؛ چونكى نويىز و موناجات لە گەل خودادا دلى رووناك ئەكتەوە وە بىر و باوھر بەھىز ئەك. ھەر وا سەبر و خۆگىتن لە بەر ئازار و بىزارا ئىنسان لە خامى دەرئەك، وە ئافاقى بەرچاوى رووناك ئەكتەوە،

وہ شارہ زای ئے کا بُو ریگہ راست و دووری ئے خاتھ وہ لہ شتی نابار و پہست، وہ نہ یکا بہ ئنسان.

خود ای تھعالا دوبارہ فہرمانی داوہ بہ بھنی ئیسرائیل کہ یادی نیعمہ تھے کانی بکھنہ وہ بُو ئہو خو ئامادہ بکھن بُو سوپاس و فہرمانبہرداری وہ ہندی لہ نیعمہ تھے کانی ہاویتھ بہ رچاویان، وہ لہ سدرہ تا نیعمہ تی پایہ بہ رزی پیشان دان و فرموموی:

**﴿يَبْنِي إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾**



ئے بھنی ئیسرائیل! یادی ئہو نیعمہ تانہم بکھن کہ پیتم داون. یہ کہ مین: ئہ مہ کہ پایہم بہ رزکردنہ وہ بہ سہر ئادہ میزادی رؤڑکاری خوتاندا بہ نیعمہ تی پیغام بہ رایہ تی و رہ بہ ری، وہ نیعمہ تی پاشایہ تی و سہ روکی بہ سہر خملکا.

**﴿وَأَقْتَلُوْا يَوْمًا لَا تَجَرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾**

وہ کوو من ئہم نیعمہ تھے بی ویتم بی داون ئیوہیش خوتان پیارتیز نہ ئازاری رؤڑی کہ بی ویته یہ، وہ ئہو رؤڑہ رؤڑیکی وایہ هیچ نہ فسی لہ باتی هیچ نہ فسی هیچ نہ وعہ حه قنی نادا تھو.

**﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ﴾**

وہ تکا و رجا وہ ناگیری لہ هیچ نہ فسیکہ وہ بُو هیچ نہ فسی.

**﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾**

وہ لہ هیچ نہ فسیکی تاوانبارہ وہ گرہوی مالی وہر ناگیریت.

**﴿وَلَا هُمْ يُنَصَّرُونَ﴾**

وہ ئہو تاوانبارا نہ لہایہ نی کہ سہوہ یار مہ تی نادریں بُو رزگار بیوون.

دو و هـمـین نـمـهـیـهـ کـهـ دـهـرـیـ بـرـپـیـوـهـ لـهـ نـایـهـ تـهـدـاـ کـهـ فـهـرـمـوـوـیـهـتـیـ:

﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ أَهْلِ فِرْعَوْنَ﴾

یـانـیـ نـهـیـ بـهـنـیـ ئـیـسـرـائـیـلـ یـادـیـ نـهـیـ نـیـعـمـهـتـهـ بـکـهـنـهـوـ لـهـ کـاتـهـدـاـ کـهـ رـزـگـارـ کـرـدـنـ  
لـهـ ئـازـارـ وـ گـیرـ وـ دـارـیـ دـهـسـتـهـ وـ بـهـسـتـهـ فـیـرـعـهـوـنـ پـاشـایـ قـیـتـیـهـ کـانـ لـهـ وـلـاتـیـ مـیـسـرـ.

﴿يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ﴾

لـهـ حـالـیـکـاـ عـهـزـابـ وـ ئـازـارـیـ نـابـارـیـانـ ئـهـدـاـ بـهـ سـهـرـتـانـ.

﴿يَدْحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحِيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾

هـرـ مـنـدـالـیـکـتـانـ ئـبـوـ نـیـرـیـنـهـ کـانـیـانـ سـهـرـنـهـبـرـیـ وـ مـیـنـهـ کـانـیـانـ ئـهـهـیـشـتـهـوـهـ.

﴿وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴾ ٤٩﴾

وـ لـهـ کـارـهـسـاتـهـدـاـ مـهـینـهـتـیـکـیـ گـهـوـرـهـ دـامـهـنـگـیرـیـ ئـیـوـهـ ئـبـوـوـ: لـهـلـایـهـکـهـوـ ئـبـوـوـ  
بـهـ هـوـیـ رـیـشـهـدـهـرـچـوـونـیـ بـهـنـیـ ئـیـسـرـائـیـلـ، وـ لـهـلـایـهـکـهـوـ نـامـوـوـسـیـانـ ئـهـکـهـوـتـهـ دـهـسـتـیـ  
دـوـژـمـنـ، وـ لـهـ لـایـهـکـهـوـ جـگـهـرـیـ باـوـکـ وـ دـایـکـ بـهـ سـتـهـمـهـ ئـهـسـوـوـتـاـ.

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ﴾

سـیـتـهـمـ نـیـعـمـتـ ئـمـهـیـهـ کـهـ لـهـ نـایـهـتـهـدـاـ دـهـرـیـ خـسـتـوـوـهـ وـ فـهـرـمـوـوـیـهـتـیـ: بـاسـیـ  
ئـهـوـ شـتـانـهـ بـکـهـ کـهـ روـوـیـانـ دـاـ لـهـ کـاتـهـدـاـ کـهـ دـهـرـیـاـیـ نـیـلـ کـرـدـ بـهـ دـوـوـ بـهـشـهـوـهـ؛ لـهـ بـهـ  
رـزـگـارـ کـرـدـنـیـ ئـیـوـهـ.

﴿فَأَنْجَيْنَاكُمْ﴾

ئـیـوـهـمـانـ رـزـگـارـ کـرـدـ لـهـ دـهـسـتـهـ وـ بـهـسـتـهـ فـیـرـعـهـوـنـ وـ لـهـ هـیـرـشـیـ ئـاوـیـ نـیـلـ.

﴿وَأَغْرَقْنَا أَهْلَ فِرْعَوْنَ﴾

وە بۇ ئەوه کە دەرىكەھۆئى ئەم دووبەشکەرنى دەرىيايە لەبەر خاتىرى ئىۋەيە، بەرابەر بە دەستەي فىرۇعەون نىل كەوتەوە سەر حالى خۆى و دەستەي فىرۇعەونمان خنگاند.

### ﴿وَأَنْتُمْ نَظَرُونَ ﴾٥٠﴾

وە ئىۋە بە چاوى سەر ئەتان روانى بىزىان لەو كاتەدا ئەخنگان.

### ﴿وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾

چوارەمین يادى ئەو نىعەمە تە بىكەنەوهە: لەو كاتەدا چىلەمان دانا بۇ مۇوسا بۇ ئەوه بىت بە تەنبا چاوه روانى فەرمانى ئىتمە بىكا.

### ﴿ثُمَّ أَخَذْنَاهُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ ﴾

وە لە پاش دەرچۈونى مۇوسا لە ناوتانا لە باتى ئەوه زىاتر لە وەپىش تىكۈشىن لە بەندەيى و سوپاسى خودادا و چاوه روانى فەرمان بىكەن هاتن «گۈزىرە كە!» تان وەرگىرت بۇ پەرسىش و فەرمابىھەرلى.

### ﴿وَأَنْتُمْ ظَلِيمُونَ ﴾٥١﴾

وە لحال، خۇتان بە كەمتر تەماشا كەرنى ئەتان زانى كە بەم ئىشە نابارە ستەمتان لە خۇتان و لە واقىعى ئادەمیزاد كەرد.

پىنجەمین نىعەمەت ئەمەيە كە دەرى بېرى بە فەرمۇودەي:

### ﴿ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ ﴾

وە پاش ستەمكارىيە كە تان چاپۇشىمانلىنى كەرن بە پارانەوهى مۇوسا.

### ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾٥٢﴾

بەلكوو ئىتىر دەست بەردارى نابارى بىن و سوپاسى نىعەمەتى ئەم چاپۇشىيە بىكەن.

﴿وَإِذْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ﴾

وه يادی ئەو نیعمه تى شەشمینه بکەنەوە: لهو کاتەدا، كە به مېھرەبانى خۇمان، كىتىبى حەق و بەتالل و راست و لار لە يەكتىر جىاڭەرەوەمان بۇ [مووسا] نارد.

﴿لَعَلَّكُمْ تَهتَدُونَ﴾ ٥٣

بەلكوو له ھەموو ھۆيەكەوە شارەزاي راستى بىن، وە رىگەي رىزگارى خۇتان بىگرن.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَنْقُومُ إِنَّكُمْ ظَلَمَتُمْ أَنفُسَكُمْ يَا تَحَادِذُكُمْ أَعْجَلَ﴾

باسى ئەو نیعمه تى حەوتەمینه بکەنەوە لهو کاتەدا مووسا بە شىوهى ئامۇزگارى فەرمۇسى بە كۆملەكەي: ئەي خزم و خويشانى من بە راستى ئىۋە سەمتان له خۇتان كرد بە وەرگىرتى گۈزىرەك بۇ پەرسىيارى پاش ئەو ھەموو نیعمه تانى خودا يە كە پىشى دان.

﴿فَتَبُوأُ إِلَيْ بَارِيْكُمْ﴾

دەي ئىتىر لهو تاوانە بە دل پەشيمان بىنەوە و رووبىكەنەوە خودا، وە بىگەرىئەوە بۇ لاي پەروردىگارى خۇتان.

﴿فَاقْنُلُوا أَنفُسَكُمْ﴾

وە نەفسى خۇتان بىكۈژن بۇ كەفارەت و داپۇشىنى ئەو تاوانە گەورە.

﴿ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِيْكُمْ﴾

ئەم خۇكۈشتىنانە چاتىرە له مانەوە تان له لاي خودا يە تعالا كە ئىوهى دروست كەدووە.

﴿فَنَابَ عَلَيْكُمْ﴾

وە پاش گەرانەوهى ئىيە بۇ لاي خوداي تەعالا ئەويش بە مىھەربانى لاي كرده وە بە لاي ئىيەدا.

﴿إِنَّهُ هُوَ الْتَّوَابُ الْرَّحِيمُ﴾

بە راستى خودا ھەر ئەو لاکەرەوهى بە لاي بەندە تاوانبارە گەراوە كاندا، وە مىھەربانە بۇيان.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَمْوَسَى لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهَرًا﴾

وە يادى ئەو نىعەمە تەبکەن لەو كاتەدا وتنان بە مووسا، بە شىيەھى ھەوا و سەركىشى: ئىيمە ئىمان نايەنин بە تو و باوهېت بىن ناكەين ھەتا بە چاوى سەر خودامان چاول بىن ئەكەۋى.

﴿فَأَخَذَنَاكُمُ الصَّاعِقَةَ﴾

بە شويىن ئەم داوادا ئاڭگىز لە ئاسماňەوهەت و داڭگىز كردن و سووتان.

﴿وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

وە ئىيە بە چاوى خۇتان ئەتار روانى بۇ ئەو ئاڭگە كە ھاتەخوارەوه بۇ سەرتان.

﴿مَمَّ بَعْتَنَتُكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشَكُّرُونَ﴾

بە شويىن ئەوهەدا زىندۇوم كردنەوه بەلكۇو ئىتىر دەست بەردارى سەركىشى بىن، وە سوپاسى خودا بکەن. ئەم كۆمەلە لە پاش گۈزىرە كە پەرسى، مووسا ھەلى بىزادن و بىردىنى بۇ «طور» بۇ عوزر ھاوردەنەوه.

﴿وَظَلَّنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾

وە یادى ئەو نیعەمە تە گەورە بکەنەوە: لەو کاتەدا کەوتەنە ساراپ سینا و نزیک بۇو لە گەرمائى ئەو بیابانەدا بىنگیان بىن، وە ئىمە بە مىھەبانى ھەورمان کرد بە سايەبانى راسەرتان و لە جوشى گەرما رزگار بۇون.

**﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلُوٰى﴾**

وە گەزۆمان باران بە سەرتان، و پەله‌وەرى «شەلاقە» مان بە سەرا باراندىن.

**﴿كُلُوا مِنْ طِبَّتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾**

وە رەوانان کرد بۇتان و فەرمانمان دا بخۇن لەو نیعەمە تە جوانانەی کردوومانە بە رۆزیتان، وە سوپاسى نیعەمەتى ئىمە بکەن، كەچى ئەوان سته میان کرد و سوپاسى نیعەمەتى خوايان نەکرد.

**﴿وَمَا ظَلَمْنَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفَسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾** ۵۷

بەلام سته میان لە ئىمە نەکرد لە تەركى سوپاسا وە لە كوفرى نیعەمەتا؛ چونكى ئىمە بەر سته مى كەس ناكەوين، بەلكۇو سته میان لە خوييان کرد و ناسوپاسىيە كەيان بۇو بە هوى بەدبەختى خوييان.

**﴿وَإِذْ قُلْنَا آدْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾**

باسى ئەو کارەساتە بکەن لە چەرخىتكا فەرمانمان دا لەسەر زمانى رەھبەرى خۆمان كە: بىن بىرونە ناو شارى قودسەوە.

**﴿فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾**

وە لە خواردنى ئەو ولاتە بخۇن لە هەر شوئىتكە وە ئارەزووتانە بە خواردنىتكى تىر و تەسەل؛ چونكى هوى ھەموو كەسب و كار و كشتوكاڭ و بازركانى تىايمە.

**﴿وَآذْخُلُوا الْبَابَ سُجْدًا﴾**

وە فەرمانمان دا بىرون بۇ پىشگاي «بیت المقدس» بە وەزىعى سەردانەواندىن وە كېنۇوش بىردىن لە بەر دەرگادا بۇ خوداى پەروەردگار.

### ﴿وَقُلُوا حَطَّةً﴾

وە پىارىتىنە وە خودا و بلىئىن: پەروەردگارا نىازمان لە بارەگاتا ئەمە يە تاوانە كانمان لە سەر لابەي، وە بىمان بەخىسى.

### ﴿فَقِرْلُكُمْ خَطَّىكُمْ وَسَنَرِيدُ الْمُخْسِنِينَ﴾ ٥٨

ئەگەر ئەم فەرمانەم بەجىي بىنن چاپۇشى ئەكەين لە تاوانبارە كاننان وە پايەيش بەرز ئەكەينە وە بۇ بى تاوانە خىرۆمەندە كاننان.

### ﴿فَبَدَلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾

كەچى ستەمكارە نامەرددە كان لە باتى ئەو و تارەي فەرمان درا بۇ پىيان بلىئىن، و تارى ترييان و بت. وە قىسى چاكىيان گۈرپىيە وە خراب، وە لە باتى داواي تاوانپۇشى، داواي بەجىي هىنانى ئارەززووی نەفسىيان كرد.

### ﴿فَأَزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ﴾

ئىمەيش لە بارەگاي تەوانايى خۆمانە وە دەرد و ناساغىيە كى زۆر ناشىرىيىمان حەوالە كرد بۇ سەر ئەو ستەمكارانە.

### ﴿إِمَّا كَانُوا يَفْسُدُونَ﴾ ٥٩

بە هوى ئەۋەھە كە لە فەرمانى ئىمە دەرچىوون.

### ﴿وَإِذَا سَتَّقَ مُوسَى لِقَوْمِهِ﴾

باسى ئەو نىعمەتە بىكە: لە كاتىنكا موسا داواي ئاوى كرد بۇ كۆمەلە كەي لە

بىبابانى سىنادا.

﴿فَقُلْنَا أَضْرِبْ بِعَصَالَةَ الْحَجَرَ﴾

ئىمەيش فەرمانمان پىدا كە: بە عاساكەت بىدە لەو بەردە كەوا لە پىش چاوتا.

﴿فَأَنْفَجَرَتْ مِنْهُ أَثْنَتَ عَشْرَةَ عَيْنَانَ﴾

ئەويش بە عاساكەى لىيدا وە دوازده چاوغەى لىھەلقۇلا بۇ دوازده تىرىە  
بەنى ئىسرائىل.

﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أَنَّاسٍ مَشْرِيْهُمْ﴾

بە حالى هەر تىرىەن لەوان سەرچاوهى خۆى ئەزانى.

﴿كُلُّوْا وَأَشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ﴾

وە ئىمەيش لە سەر زمانى مۇوسا پىمان وتن: بخۇن لە خواردەمنى، وە بخۇنەو  
لە ئاوى كە خودا كردوویەتى بە رۆزىتان.

﴿وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

بەلام ناشوب مەگىرن لە سەر عەرزا بۇ تىكىدانى ناسايىشى خەلک.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَمْوَسَى لَنَ نَصِيرَ عَلَى طَعَامِ وَجْدِي﴾

وە يادى ئەو كارەساتە بىكەنەوە لە كاتىكا وتنان بە مۇوسا: ئىتىر تاقەتى خۆگىرنمان  
نىيە لە سەر يەك جۆر لە خواردەمنى!

﴿فَادْعُ لَنَا رَبِّكَ يُخْرِجَ لَنَا مِمَّا أُتْبِعْتُ الْأَرْضُ﴾

داوا بىكە لە خواى خۇوت بۇمان دەرىباڭ لەم عەرزا لەوانەي زەھى ئەپروپىنى.

﴿مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَقُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا﴾

لە سەوزەوات و خەيار و گەنم و نىسک و پيازى ئەم عەرزا.

﴿قَالَ أَتَشْتَبِّهُونَ بِالَّذِي هُوَ أَدْفَنَ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ﴾

موسا فهرمومی: عهجه با ئەناندوی نیعمه‌تى پەست وەرگرن لە باشى نیعمه‌تى پېرۆزى وا كە خوا بىزە حمەت پىنى داون؟!

﴿أَهِبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ﴾

نازان لەم بىابانە دەرچىن، وە داپەرىتىنەو بۇ مىسر، ياخۇدەر شارى لەم دەور و بەرە، ئەوسا بە راستى دەستان ئەکەوی ئەوهە داواى ئەكەن.

﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْذِلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ﴾

ھەر لەو كاتەوە كە ناسوپاسىيان دەرپى و دەستىان كرد بە سەركىشى و دللىپىسى لەگەل حەق پەرسىيدا خودا كۆمەلى بەنى نىسرايىلى ھاومىل كرد لەگەل كرى و لارەملى و چىتكى و چاۋ بىرسىتىيما.

﴿وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنْ اللَّهِ﴾

وە گەرانەوە لەگەل بەدبەختى و رق گىرتى خودادا.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِعِيَاتِ اللَّهِ﴾

ئەمەيش بە ھۆى ئەوهە كە ھەميشە ئىنكارى ئاياتى خودايىان ئەكەد.

﴿وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾

وە لە سەر بىرى ئەوه بۇون «ھەر پىغەمبەرى لەگەل ھەوايانا نەپروا بىكۈژن، وە نزىك بۇو «ھاروون» بىكۈژن وە «بالفعل» گەلن لە پىغەمبەرانيان كوشت بە ناحەق، بىن ئەوه كە حەتا لە لاي خۆيىشيانا بەھانە يەكى بە شىيە راستىان لە دەستانى.

﴿ذَلِكَ إِمَّا عَصَمَا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ ۶۱

ئەم ئىنكارى ئاياته و ئەم كرده‌وهى دەست وەشاندىيانە لەوەوه بە سەراھات كە هەميشە لە سەر بارى سەرپىچى لە فەرمانى خودا وە لادان لە سەنورى ئەحکاما بۇون.

گەرانەوهى بۇ ھەندى باس لەم ئايەتەدا:

۱. «أَنِي فَضْلُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»: زاھيرى ئەمە يە كە بەنى ئىسرائىل لە ھەموو عالەم گورەتر بۇون، كەچى ئايەتى: «كُنْتُ خَيْرَ أُمَّةٍ أَخْرَجْتَ لِلنَّاسَ»<sup>۱</sup> بەرعەكسى ئەوهىدە. بۇ وەلامى ئەمە موفەسىرىين و تۈوييانە: مەبەست لە «عالەمین» ئەوانە بۇوه كە لەو چەرخەدا بۇون؛ چونكى عالەم بەوه ئەلىن بىنى، وە ئۆممەتى پىغەمبەرى ئاخىزەمان لەو چەرخەدا نەبۇون. وە بەعزى موفەسىرىين فەرمۇويانە: ئايەتى «أَنِي فَضْلُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» ئەوه ئەگەيەنى كە خودا فەزلى بەنى ئىسرائىلى دابىن بە سەر غەيرى ئەوانا. بەلام ئەوه ناگەيەنى لە ھەموو ھۆيىتكەوە. با فەزلە كە يان ئەوه بۇونى كە خودا ھەر لەو قەومە پىغەمبەران و پاشاكانىشى ناردىنى، ياخود لە عىلەم و زانست و پىشەناسىدا لە خەلک زىاتر بۇون، وە كۈو ئايەتى: «إِذْ جَعَلْتُ فِيكُمْ أَبْيَاءً وَمَلُوكًا»<sup>۲</sup> وە ئايەتى: «وَلَقَدْ أَخْتَرْنَاكُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»<sup>۳</sup> ئېگەيەنى. وە ياخود مەبەست ئەوه بۇونى كە كۆمەلى وا لە غايەتى داماوى و بىن دەستىيا وە گىرخواردن بە دەستى پاشايىن كە لە غايەتى سەتكارى و دەسترۇيىنا بۇونى رىزگار كەردىيان نىعمەتىكى وا يە بۇ ھېچ قەومىن لە دونىادا رووى نەداوه، مەگەر بۇ بەنى ئىسرائىل.

۱. آل عمران؛ ۱۱۰

۲. المائدة؛ ۲۰

۳. الدخان؛ ۳۲

۲. ثایه‌تی: «ولا يقبل منها شفاعة» و هاووینه کانی وه کوو: «ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع»<sup>۱</sup> و گهلى نایه‌تی تر وا نه گه یه‌من که له روزی قیامه‌تا تکا (شه‌فاعه‌ت) کردنی که س بز که س نیه، که چی گهلى نایه‌ت و گهلى نه حادیسی نه به‌وی شه‌فاعه‌ت نیسبات نه کن، وه ئی جماعی پیش‌وایان بزووه له سه‌ر ئمه که حمزه‌ره صلوات اللہ علیہ و آله و سلم شه‌فاعه‌ت نه کا و شه‌فاعه‌ت که‌ی لئی قه‌بوقل نه کری.

وهلامی ئهم گریه ئمه‌یه: ئهو نایه‌تانه که معنی شه‌فاعه‌ت نه کن نه گه‌ر له باسی کافران نه دوئ ئه‌وه جیگه‌ی ئیشکال نیه، له بدر ئه‌وه له دنیادا ده‌رکه و بتووه به ئاشکرا نه و که‌سی به کافریتی مردووه به هیچ نوعی چاپزشی لئی ناکریت، وه نه گه‌ر باسی کافران نیه وه کوو نایه‌تی: «واتقوا يوماً لا تحجزي نفس عن نفس شيئاً» ده‌فعی ئیشکاله که ئمه‌یه: ئهو نایه‌تانه عامن، وه ئهو نایه‌تانه که شه‌فاعه‌ت نه گه‌یتن وه ئه‌بیه‌ستن به کاتی بینیزنى خوداوه - مه‌سلا - خاسن، وه خاس حاکمه به‌سه‌ر عاما. یانی نایه‌ته پیشووه کان موقعه‌یید نه کرین به کاتی نه بونی ئیزن و ره‌زای خودای ته‌عالاوه. یانی نه گه‌ر خودای ته‌عالا ئیزن ندا به شه‌فاعه‌ت بز هر گور‌زهی و بز هر که‌سی ئه‌وه شه‌فاعه‌ت بز ئه‌وانه سوودی نیه و نابی. وه ده‌لیل له سه‌ر ئهم وهلامه دامه‌زرانی ئی جماعه له سه‌ر شه‌فاعه‌ت له پیش ده‌رکه و نه خیلافی نه هلى بیدعه‌تا، وه ئه‌وه ئه حادیسه رووناکانه‌ن که شه‌فاعه‌ت نه گه‌یه‌من وه ئه‌وه ئه حادیسه شه‌ریفانه هر چهن ئاحدان به‌لام به هۆی معنای موشته‌ره کیانه‌وه حوكمی موته‌واهه‌ریان هه‌یه. نه گه‌ر که‌سی بلىت: بونی شه‌فاعه‌ت ئه‌بى به هۆی گورانی عیلم و نیراده‌ی خودای ته‌عالا له سه‌ر عه‌زاب و ئازاردانی کافران و تاوانباران ئه‌مه‌یش مه‌حاله! بلى: ئه‌وه که‌سانه‌ی که شه‌فاعه‌تیان بز قه‌بوقل نه گری له عیلمی خودادا رابوردووه که به

۱. غافر: ۱۸

هۆی شەفاعەتەوە چاپوشیان لىنە كرى، وە ئىرادەي لە سەر سادر بۇوە، وە كۈو شىفا و خۆشەوە بۇونى نە خۆشىن كە دەرمانى بە سوودى بۇھەلکەوى و چاڭ بىتىھەوە، ئەمە يىش لە عىلەمى خوادا رابوردوو بەو نە خۆشىنە نەملى.

ئەگەر كەسى بلىت: شەفاعەت مۇخالىفى مەسلىحەتى ئىسلامە؛ چونكە خەلک جەسۋۇر و بىن شەرم ئەكا لە سەر تاوان كردن! بلىت: ئەم ئىشكالە كاتى وارىد ئەبىن كاپراى تاوان كردوو سەنەدىتكى لە دەستا بواينى كە بە تايىھەتى شەفاعەت بۇ ئە و ئە كەرىت، ئەوه يىش بۇ كەس نەبۇوە و نىيە، بەس ئومىدى ئەوهى هەيە كە لە شەفاعەتە باشدار بىن. زىياد لەمە ئەگەر ئومىدى شەفاعەت نەبىن گەلن تاوانبار لە نائومىدىيا خۆزى كافر ئەكا، وە ئەمە يىش مۇخالىفى مىھەربانى خودا و بانگى خىتىرى ئىسلامە.

۳. «يىذجۇن أبناء كم»<sup>۱</sup>: هۆى ئەم سەرپىنه يان ئەمە بۇو فېرۇعەون و شەعېنى قىيتى بە هۆى دەستەلاتى دەوامداريان بە سەر دراوسيكانيانا لە خۆيان بايى بۇو بۇون و بېياريان دابۇو كە ئەوان شەعېنى گەورەن لە جىهانا وە مل كەچى خەلک بۇ ئەوان فەرزە وە فېرۇعەونە كان خودان. جا لە گەل ئەم خۆپەرسىيانەشىيانا كە تە ماشاييان ئە كرد بەنی ئىسرائىل لەو كاتوهە بە هۆى حەزەرتى «يۈسف»<sup>۲</sup> وە ھاتۇونەتە «ميسىر» سال بە سال ژمارەيان زۇر ئەبىن و دەستەلات پەيدا ئەكەن. بىميان پەيدا كرد لەوە كە رۆزى لە رۆزان بەنی ئىسرائىل زال بىن بە سەرييانا و ميسىر داگىر بکەن. جا لە سەر ئەم ئەساسە بېياريان دا چاودىرىيان بکەن لە كاتى مندال بۇونى ژنە كانيانا. وە ئەوهى كە نىرىيە بىن سەرى بېرن بۇ ئەوهى هيىز نە گرەن.

وە ھەندى لە موفەسىرىين فەرمۇويانە: هۆى ئەمە بۇو فېرۇعەون لە خەوا حالى بۇو لەوە كە بە دەستى يەكىن لە بەنی ئىسرائىل يە كان ئەفەوتى. لە بەر ئەمە بېيارى دا

۱. ابراهيم: ۶

بیان فه و تینی، وہ بہرہ بہرہ نہ یاں ہیلی۔ وہ ہندی تر فہرمو ویانہ: ئہستیرہ ناسہ کانی قیبٹی و تیان بہ فیرعهون: ئہمسال لہ ناو بھنی ئیسرائیلا مندالی لہ دایک۔ ئہبین کہ لہ سہر دھستی ئہوا تو بہریاد ئہبی۔ ئہویش بپیاری دا لھو سالہدا هرچی مندالی نیرینہ یاں پہ یدا ببی سہری بپریت! کہ چی ئہم کارہ ساتھ هیچ سوودی نہ بیوو۔ ﴿والله غالب علی أمرہ ولكن أكثر الناس لا يعلمون﴾<sup>۱</sup>

۴. ﴿و إذ فرقنا بكم البحر﴾: ریوایت کراوه کاتئ بھنی ئیسرائیل لہ شہوا لہ گھل موسادا لہ میسر دھرچوون بھرہو دیاری موقہ ددهسہ، فیرعهون خمہ بھردار بیو وہ بھ سوپاوه کھوته دوایان وہ لہ نزیکی دھریای نیلدا گھیشت پیان، لہویا خودای تھعالا، بھ شیوهی موعجیزہ ئاوی نیلی منع کرد لہو وان بیوون وہ دیڑی پیشده می بھنی ئیسرائیلیہ کانی کرد بھ کولان، وہ بھو کولانہدا کھوته ریگہ و لہ ئاوی نیل پہرینہ وہ.

کاتئ کہ فیرعهون چاوی کھوت بھم وہ زعہ ھیشتا بھنی ئیسرائیلیہ کان تھوا و نہ پہریبوونہ وہ خوی و سوپاکھی چوونہ نیلہو وہ بھو کولانہدا، کاتئ بھرو دوایان کھوته نیلہو وہ ئاوی نیل هات بھ سہریانا و لہ نیلا غہرق بیوون، پاش ئہو وہ لہشی فیرعهون کھوته سہر ئاوا کھ، وہ لہش کھیان لہ نیل دھرکرد بتو ئہو وہ هہم وو کھسی بزانی فیرعهون غہرق بیوو.

نہ گھر کھسی بلیت: عه جہا فیرعهون و دھستہ کھی ژیر و ھوشیار بیوون چوں  
ئہ نیشنہ ئہو ئاوا بی ئاما نہ؟! وہ لامی ئہ مهیہ؛

یہ کھم: فیرعهون و پیاوه ما قوو لہ کانی وايان ئہ زانی ئہم رووداوه لہ سہر ئہ ساسیتکی فہننی و جادو ویتکہ موسا کردو ویه تی، وہ یا خود لہ سہر وہ زعیکی نجوومی عالہ مییہ

۱. یوسف: ۲۱

که موسا ئاگادار بوروه به سه‌ریا، مادام وابن ئم و هز عی کولانی «نیل»ه هر وا ئه میتیته وه، وه بؤ بهنی ئیسرائیل و قیستی فهرقی نیبه.

دووهم: به خه یالی ئوه که «ماین» ملهوانه سوپاکه‌یش موده‌رپه‌ب و شاره‌زای ملهوانین بهم شیوه له نیل ئه په‌رنوه.

سیههم: کاتنی فیرعهون چاوی کهوت به بهنی ئیسرائیل له نیل په‌پینوه حالتیکی نه‌فسی شازی به سه‌را هات و به عاری ئزانی بترسنی له ئاوی نیل و به رابه‌ر به سوپاکه‌ی بیم و ترس نیشان بدا. وه حه‌قیقه‌تیش ئه مه بwoo که خودا ویستی کومه‌لی بفه‌وتینی هر خویان به خویان به ریباد ئه کا. **﴿لیحق الحق و بطل الباطل﴾**<sup>۱</sup> و یقطع دابر الکافرین<sup>۲</sup>.

بؤ روانيتی ئم نیعمه‌تی دوو به شکردنی ئاوی نیله، وه کوو موشه‌سییره زاناکان و زاناکانی علوومی عالمه‌می ئه‌لین: رووداویکی موعجیزه، و یا له یاسای سونه‌تی سه‌ربسات خاریج بwoo، وه خودای ته عالا بؤ ئوه کردى عالمه‌میکی زور به قودره‌تی خوی زانا و ئاشنا بکا.

وه ئه م رووداوه هرچه‌ن له شیوه‌دا به نیعمه‌تی ژمیراوه، به لام چه‌ن نیعمه‌تی گهوره‌یه:

یه کهم: ئه گهر له بردەمی سوپای دوزمنا بمانایه‌نهوه ئه کوژران، وه ئه گهر له ئاوه‌که یان بدایین ئه خنکان، خودا به میهربانی خوی له و ته‌نگیه‌دا له ده‌ریاکه‌دا کولانیکی بؤ کردنوه و له هردوو مه‌ینه‌تکه رزگاری کردن.

دووهم: خودا به تاییه‌تی ئه وانی دیاری کرد بدم یارمه‌تیه گهوره که له رۆزگارا ئه گیئریتیه‌وه هه تا هه تایه.

۱. الأنفال؛ ۸

۲. الأنفال؛ ۷

ستیهم: به چاوی خویان دوژمنه کانیان بینی که برباد بعون و ئاوبردنی.

چواره: دوژمنه کانی و ها برباد کردن که مهترسی هەلدانوهی ئوان لهو چەرخەدا  
له دلا ناما؛ چونکی ئەگەر سەرۆکە کەیان بماپیت دووباره سوپای ئەبردهو بۇ سەریان.

پنجم: لهشی فیرعەون له دەریا کەوتە لاوه بۇ ئەوه گومانی ئەوه نەمیئنی کە فیرعەون  
نەفه و تاوه و خۆی شاردووه تەوه.

شەشم: گەلنی له دارایی و زەپ و زیوی قیتییە کان به موناسەبەی جەزئیکەوە لهو  
سەردەما کەوتە دەستى بەنی ئیسرائیل، وە ئەمەيش ھەندى لە حەقى خویان بۇو.

ھەروا گەلنی له نیعمەتە کان کە لەم شوئىتەدا باس کراون و بە دىمەن له نیعمەتى  
يا دوو نیعمەت ئەچن له [لى] كۆلینەوەدا چەن نیعمەتى گەورەی تىا دەرئە کەوئى.

«بۇ وردىبوونەوە»، ژمارەی ئەم نیعمەتانە له سەر ریزى روودان نىيە بەلكۇو له  
سەر ریزى تەماشاي موناسەبەی حالى بەنی ئیسرائیلیە کان بەیان کراوه.

#### ﴿وضربت عليهم الذلة والمسكنة﴾

1. بى پایەيى نادەمیزاز و پاشکەوتى لە گەلنی رووهەوەيە، وە بە كورتى دوو شتى  
لى پەيدا ئەبى؛ يەكى لەوانە دیارييە، ئەويان پەنامەكىيە. دیارييە کەیان ئەمەيە: ئەو  
كەسە يا ئەو گەلە له ریزى نادەمیزازى بەرزا جىنگەي نەبى، يانى لە ئازادى و  
سەربەستى بى بەش بى، ئەمە بە عەرەبى «ذلة»، وە بە كوردى سووكى و ژىرددەستەيى  
يا ژىرچەپۈزكەيىيە. وە پەنامەكىيە کەشيان ئەمەيە: ئەو كەسانە لە دلى خۆيانا خۆيان  
بە كز و كەنەفت و بى سەر و سامان و بى ناو و نان بىزانى، وە ئەم سىفەتە يېش نىشانەي  
له دەرهە دەرئە کەوئى، وە غالىبەن خاوهنى ئەم حالە ناوجاچايان تارىيکە، وە بى نەشن.  
ئەم سىفەتە بە عەرەبى «مسكنتا»، وە بە كوردى چىتكى و چاوبرىستىيە. يەكەميان لە  
بەر ئەوه دیارييە خودا پىشى خست، دووه ميان چونكى وا له دلا و ئاسارى نەبى  
دەرناكەمە ئەوه خودا خستىيە دواوه.

۲. ئەبى بزانین ئایاتى قورئان بە عزىزىكىان ئەبن بە تەفسىر و بەيان بۆ بە عزىزىكىان؟ «مه سەلا» موقىيەدە كان ئەبن بە بەيان بۆ موتلەقە كان، مادام لە يەك بابەت بدون. ئىئىمە تەماشا ئەكەين ئەم «ضربٰتْ عَلٰيهِمُ الظُّلْمُ وَالْمُسْكَنَةُ» لىزەدا موتلەقە و لە سوروه‌تى ئالى عىمەران و ئەعرافا موقىيەدە بە: «إِلَّا بِجَبَلٍ مِّنَ اللَّهِ وَجَبَلٍ مِّنَ النَّاسِ»<sup>۱</sup> وە. كە وابى ئەبى ئەو قەيدە لىرايشا تەماشا بکرى، وە «جبل اللہ» بريتىيە لە خۆبەستىيان بە پەيمانى خودايىيە وە بە هوى پىغەمبەرە كانيانووه، وە بە هوى رەفتارى شەرعىيانووه، وە «جبل الناس» يش بريتىيە لە پەيوەندىيان لە گەل خاوهەن دەستە لاتە كانى جىهان. لە واقىعا بەنى ئىسرائىل لەو كاتەوە بەرابەر بە حەزرەتى مۇوسا سەركىشىيان كرد، وە عناد و ملە جىرييان نىشان داوه تا ئەمېر ئازادى و سەر بەرزىيان بريتى بۇوە لەوەى لە پالى پىغەمبەرە كانيانا ژياون، وە كۈو: مۇوسا و، هاروون و، يووشەع و، داود و، سولەيمان يالە پەنای پاشاكانى جىهان وە كۈو دەولەتى «رۆم» يا دەولەتى «بەرتانىا» و «ئەمەريكا» لە ئىمپۇدا ژىابن.

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

ئەو كەسانە كە ئىمانىان هىناوە بە خودا و بە پىغەمبەرى زەمانى خۆيان لە پىش ئەھلى كىتابا.

﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾

ئەو كەسانە يش كە ئايىنى يەھوودىيان وەرگرتۇوە لە پىغەمبەرانى بەنى ئىسرائىلە وە.

﴿وَالنَّصَارَى﴾

ئەو كەسانە يش كە ئايىنى نەسرانىيان بۇوە لە رۆزى خۆيانا.

۱. آل عمران؛ ۱۱۲.

﴿وَالصَّيْعَنَ﴾

نه و گورۇھېش كە ناو ئەبرىن بە سابىئە لە گورۇھى نەسرانىيەكان.

﴿مَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

ھەر كەسى لە وانە ئىمان و باوهىرى ساغىيان بە خوداي تەعالا و بە رۆزى پاشەپۇز  
و زىندىو بۇونەوە بۇ پاداش بۇوبىنى لەسەر رۇوناڭى فەرمۇودەي پىغەمبەرەكانىان.

﴿وَعَمِلَ صَلِحًا﴾

وە كردهوهى چاك بۇوبىنى بە گۇتىرە دەستوورى دىن.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

ئەوه ھەمو و ئەوانە تولەي باشى خۇيان وەر ئەگرن بەلاي خوداي خۇيانەوە.

﴿وَلَا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ﴾

وە لە رۆزى قىامەتا لە پاش مۇژدەي فرىشتەكان بەوانە بىم و ترسى عەزابىان  
لەسەر نامىيىنى.

﴿وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ٦٢

وە قەت زویرىش نابىن لەبەر نەگەيشتن بە دلخوازى خۇيان ؛ چونكى ئەوهى  
دلخوازيان بىن دەستىيان ئەكەۋى.

وە بناغەي فەرمانى ئەم ئايەتە لەسەر ئەوهى خوداي تەعالا بۇ ھەر نەتهوهىن  
پىغەمبەرىتىكى ناردووه، وە كۈو فەرمۇويەتى: «إِنَّ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَفَهَا نَذِيرٌ».<sup>۱</sup> وە ھەر  
كەسى پەيرەوى ئەو پىغەمبەرەي كردىن لە ئازارى پاشەپۇز رىزگار بۇوه، وە بە پاداشى

۱. فاطر: ۲۴

باشی خوی گه یشت ووه، وہ لہ سہر ئہم یا سایه ئہو ئاده میزادانه یش که ئیمرو لہ رwooی عہزان هه رکھ سیان پهیره‌وی حه زره‌تی «محمد المصطفی» ﷺ و ئایینی ئه ویان کرد بین و لہ مهولا بیکه ن لہ هه ر عون سور و نه ته وہ بین هه بن ئه وانیش بہ پایه ریزگاری لہ ئازار و پیروزی پا شه رپورت ئه گه ن، وہ پیچه وانه‌ی ئه مه یش ئہو که سانه ئیمان و با وہ ریان نه بیو وہ یا کر ده وہ بیان باش نه بیو وہ لہو پایه و ما یه نائومیدن.

### چهن باس لہم ئایه تهدا:

یه کم: ئہم ئایه ته نازل بیو وہ لہ شانی «سہلمانی فارسی» دا ﷺ، ئه گیڑنہ وہ: کاتنی سہلمان بہ خزمہ‌تی پیغامبہر ﷺ گه یشت باسی ئہو ره فیقانی خویه گیڑایه وہ که لہ «دیری» نزیکی موسلدا بہ لایانه وہ بیو وہ لہ سہر دینی نہ سرانی بیوون عہرزی کرد: ئه وانه گھلی عباده ت و نویز و رپزو و بہندہ گی خودایان بیو، وہ ناو و نیشانی تویان ئه زانی، وہ باسی گھلی سیفاتی چاکه‌ی ئه وانی کرد. حه زره‌ت ﷺ لہ وہ لامیا فه رمووی: ئه وانه ئه هلی عہ زابن! وہ گھلی ئہم وہ لامه لہ سہر دلی سہلمان نارہ حمت بیو. جا پاش ئه وہ ئہم ئایه ته نازل بیو که مه عنکه‌ی ئه مه یه: هه رکھ سی لہ هه ر زه مانیکا پهیره‌وی پیغامبہری خوی کر دین نہو کہ سه ئه جر و جہزادی زایه نابی. جا سہلمان زور دلشداد بیو. وہ ئہ وہ لامی یه کم که حه زره‌ت ﷺ داویه تیه وہ بہ سہلمان بہر لہو بیو که حوكمی ئه وانه ده ربکه وی بہ لایه وہ.

دووهم: پرسیار کراوه: مادام لہ سہرہ تای ئایه ته که وہ \*الذین آمنوا\* هه یه پیویسته مه بہست لہ «من آمن» لہ پا شه وہ شتیکی ئایری بین! جا بیو وہ لامی ئہم پرسیاره چهن قسے بین کراوه.

یه کم: ریوایت کراوه لہ ئیبوعہ باسہ وہ ﷺ که مه بہست لہ \*الذین آمنوا\* ئه وانه یه که لہ پیش ره وانه کردنی حه زره‌تی مو حممه دا ﷺ ئیمانیان هیناوه بہ حه زره‌تی

عيسا<sup>علیه السلام</sup> و لە شتى پەپووجى نەسرانىيەكان دوور بۇون، وەکوو «حەبىبى نەجار» و «قەيس بن ساعده» و «بوحەيراي راهىب» و «زەيدى كورپى عەمرى كورپى نوفەيل» و «وەرقەى كورپى نەوەل» و «سەلمانى فارسى» و «ئەبووزەرى غەفارى» <sup>عليهم السلام</sup>. يانى خوداي تەعالا ئەفرمۇيت: ئەو كەسانە كە لە پېش رەوانە كردىنى حەزرەتى موحەممەدا <sup>عليه السلام</sup> ئىمانيان ھىتىناوه بە عيسا، وە ئەو كەسانە يىش كە گىرۋەدى تەحرىف و تەبدىلى كىتىبەكان بۇون ھەركام ئىستە بىت ئىمان بىتى بە «محمد المصطفى» <sup>عليه السلام</sup>. ئەوە لە ئازار رزگار ئەبن، وە بە پاداشى سووودەند ئەگەن بەلاي خوداي تەعالاوه. دووەم: رىوايەت كراوه لە سوڤياني سەورييەو كە مەقسەد لە «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئەوانەن كە بە زمان ئىمانيان ھىتىناوه و لە دللا باوهەر و ئىمانيان نەبۇوه (كە مۇنافقە كانى). وە مەقسەد لە «مَنْ آمَنَ» ئەو كەسانەن كە بە ساغى بە دل و زمان خاوهن ئىمان. يانى ئەو موسولمانە مۇنافقە دوورپانە و يەھوود و نەسرانى و سوبىي ھەركەس لەمانە بىت بە راستى ئىمان بىتى بەوهى پىتىپستە، ئەوانە لە ئازارى قىامەت رزگارن وە بە پاداشى باش ئەگەن لە لاي خوداي خۆيانەوە.

سېيھەم: بىرى عولەماي موتە كەللىمینە كە فەرمۇويانە: مەقسەد لە «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئەو كەسانە يە لە پېش ھاتنى ئەم ئايەتەدا بە ساغى ئىمانيان ھىتىناوه بە حەزرەتى «محمد المصطفى» <sup>عليه السلام</sup>. وە مەقسەد لە «مَنْ آمَنَ» لە پاشەوە ئىمان و باوهەرىكە كە لە مۇستەقبەلا بىتىتەوە، يانى: ئەو موسولمانانە كە لەمەپېش ئىمانيان ھىتىناوه و كۆمەللى جوولەكە و گاور و سوبىي ھەركام لەمانە لە مۇستەقبەلا لەسەر ئىمان بە خودا و پىغەمبەرى خودا (محمد المصطفى) <sup>عليه السلام</sup> و باقى ئەركانە كانى تر دەۋامدار بىن ئەوانە ئەگەن بە رزگارى و سەرفرازى بە لاي خوداي خۆيانەوە.

چوارەم: مەقسەد لە «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئەوانەن كە بە ئىجمال و كورتى ئىمانيان ھىتىناوه، وە مەقسەد لە «مَنْ آمَنَ» ئىمانى تەفسىرە بان ئەو موسولمانانە كە بە [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

ئیجمال ئیمانیان هیناوه، وه ئهو کیتابیانه يش ئه یانه‌وئ ئیمان بىنن هەركەس بە تەفسیل و چاپرۇونى ئیمان بىنن بە ھەموو بەندەکانى ئیمان، وە فەرمانبەردارى حەق بکا، ئەوانە وەhanە كە رزگار و سەرفرازن.

پىيچەم: مەقسەد لە «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئەو كەسانەن كە تەنیا ئیمانیان بە خودا بۇوه، وە موبالاتیان بە باقى ئەركانى ئیمان نەبووه كە مەشهورون بە «يەزدانپەرسەت» وە ئەمانە تەبعەن لە پاش رەوانە كە دەرىپەرسەت لە ئادام ئیمان نەيىتن بە پىيغەمبەر بە كافر ئەناسرتىن. يانى: ئەو يەزدانپەرسەت و جوولەكە و گاور و سوبىي ھەركام بىن بە شىوه‌ى راست و رەوان ئیمان بىنن بە خودا و بە پىيغەمبەر ﷺ و بە باقى بەندەکانى ئیمان ئەوانە رزگار و سەرفرازن.

شەشم: مەقسەد لە «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا» ئەو موسولمانە ساغانەن كە لە پىش چەرخى کیتابىيەكانا بۇون، وە مەبەست لە «من آمن» ئیمانە بە يەكە يەكە بەند و ياسايى دينى پىيغەمبەرەكەيان، وە كۈو لە سەرەوە نووسىم، يانى: ئەو كەسانە كە لە چەرخە كۆنەكانا ئیمانیان هیناوه بە پىيغەمبەرەكان و ئەو يەھوود و نەسرانى و سوبىيائىش كە وەختى خۆي ئیمانیان هیناوه بە پىيغەمبەرەكانى خۆيان، وە كۈو ئەو كەسانە يش ئىمپۇ ئیمانیان هیناوه بە خودا و بە حەزرەتى موحەممەد ﷺ ھەموو رزگار و سەرفرازن؛ چونكى «سەنە اللە» لە ئادەمیزادا ناگۇرى وە هەركەس لە عەھدى ھەر پىيغەمبەرىكاكا بۇويى مادام فەرمانى ئەو پىيغەمبەرە وەرگرتىن ئەھلى نەجات بۇوه. وە ئەم ياسايە ھەروا دەۋام ئەكە هەتا ھەتايە، بەس ئەوهنەدە ھەيە كە دينى «محمد المصطفى» ﷺ ئیمان لە سەر ئايىن و نىزامى دينى ئەو بىن.

﴿وَإِذَا أَخْذَنَا مِثَاقَكُمْ﴾

باسى ئەو چەرخە بکەن كە پەيمانمان وەرگرت لە پىشىناتان لەسەر پەيرەوى مۇوسا و رەفتار بە تەمورات.

﴿ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الظُّرَوَرَ ﴾

وە كىيى توورى سىنام بە سەرا بەرزىرىدنهو، بۆ دەربىرىنى هىزى خۆم.

﴿ خُذُوا مَا ءاتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ ﴾

وە پىم وتن: ئەم كىtie پىرۇزە وە ئەم ئايىن و دينه كە پىمداون وەربىگرن، بە دللەستوورى، وە رەفتارى پىن بکەن بە راستى.

﴿ وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعْلَكُمْ تَنَقُّلُونَ ٦٣ ﴾

وە ئەوهى لەو كىtie پىرۇزەدا ھەيە بىخويتنەوە و بە خەلگى نىشان بدهن بەلكۇو ھەمووتان خۆتان بپارىزىن لە نافەرمانى و گرفتارى ئازارى خودا نەبن.

﴿ إِنَّمَا تَوَلَّتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ ﴾

كەچى پاش ئەوهى كە پەيماناتان كرد لەسەر وەرگرتى و رەفتار بىن كردنى پشتانلىنى ھەلکەرد و دەستان كرد بە نافەرمانى.

﴿ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُهُ، ﴾

جا ئەگەر زىادە كەرهەمى خودا و مىھەربانى ئەوتان لەسەر نەبوايىن بە ھۆى ئەوهەوە كە تەوفيقى دان لەسەر توبە و پەشيمانى، وە يا بە ھۆى ئەوهەوە كە لە پاش مۇوسا ھەم پىيغەمبەرانم نارد بۆ سەرتان، لە بەنى ئىسرائىلەوە ئايىنم بۆ تازە كردنەوە، وە يا بە ھۆى ئەوهەوە كە پىيغەمبەرى ئاخىر زەمانم نارد بۆ سەر ھەموو عالەم وە بۇو بە ھۆى رىزگارى ئەوانەتان ئىمامانى بىن دىنى.

﴿لَكُنْتُم مِّنَ الظَّالِمِينَ﴾

نه بون بہوانه که له رۆژی پاشەرۆژا به زیان کردوو و بەدبەخت نەزمیرزین.  
 ریوايەت کراوه: کاتى حەزرەتى موسى علیه السلام تەوراتى هینا بۇ قەومە کەھى و له  
 فەرمانە کانى گەيشتن کە گرانن گەلنى له بەنى ئىسرائىلە کان له وەرگرتى ياساي  
 تەورات سەكىشىيان كرد. جا خوداي تەعالا كىتى توورى له بن ھەل كەند و بەرزى  
 كىرده و به سەريانا وەکوو چەتر، تا ئەوانىش گەرپانە و بۇ فەرمانبەردارى، وە ئەم  
 كارەساتە بۇو به يەكىن لە موعجىزە گەورە کان بۇ موسى علیه السلام.

وە ئەو رەخنە يە كە ھەندى كەس گرتۇويە و وتووچى: دىن بە زۆر دانامەزرى!  
 ھەللىيە؛ چونكى ئادەمیزادى خاوهن ھۆش و بىرى پاك پىتىسى بە موعجىزە نىيە،  
 بەلام ئىنسانى سەركىشى بەدخوو بە بىن ھېز لە ھىچ چەرخىكا فەرمانى حەقىان  
 بەجىن نەھيتناوه. كە واپى ئەبىن خودا ئەوانه بەھو سەركىشىيە و بەرەللا بکا! ئەمە يېش  
 خىلافى ياساي كائينات و نىزامى عالەمە. وە ھەندى زانايان فەرمۇۋيانە: بەرزىكەرنەوەي  
 كىتى توور بەسەر بەنى ئىسرائىلدا بۇ ترساندىيان نەبۇوه، بەلکوو بۇ ئەو بۇو كە  
 دلىان بە راستى پىغەمبەر رايەتى موسى و تەورات ئەستۇور بىي؛ چونكى هەتا ئىشى  
 خاريق زۆرتر بىن دلى ئىنسان دامەزراوتر ئەبىن.

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُ الَّذِينَ أَعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ﴾

ئەي نەتهوھى ئىسرائىل، قەسەم بە زاتى خۆم! ئىوه ئەزانى بەو كەسانە كە لايان  
 دا لە فەرمانى من لە رۆژى شەممەدا.

﴿فَقُلْنَا لَهُمْ كُنُوا قِرَدَةً خَلِيلَنَ﴾

منىش قارم لى گرتىن و پىم وتن: بىن بە مەيمۇونى سووکى بىن نرخ.

﴿فَعَلَّمَنَاهَا نَكَلًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴾  
٦٦

جا ئه و شیوه گورانه م کرد به هۆی عیبرهت و دهرس و هرگرن بۆ ئه و کۆمه‌لهی له و چەرخەدا بون و بۆ ئهوانه‌یش پاش ئهوان ئهبن، و به هۆی ئامۆژگاری بۆ ئهوانه ئهيانه‌هی له خودا بترسن.

ئەم کاره‌ساتە له چەرخى حەزره‌تى «داوود»دا رووی دا. موفەسسىران ئەلین: له چەرخى داوودا گەلنی له بەنى ئىسرائىل له قەراخى دەريایى «ئەيلە»دا نىشته‌جى بون وە پىشەيان ماسى گرتن بۇو، جا خوداي تەعالا له سەر ئايىن له و رۆزه‌دا فەرمانى دا كە له رۆزى شەممەدا خەرىكى عىيادەت بن و ماسى نەگرن.

ئهوانىش ئەمەيان پىن ناخوش بۇو، وە چۈون له قەراخى دەرياكەدا چەن گۆمه‌لکە يەكىان ھەلکەند، وە له بەينى ئه و گۆمه‌لکە و دەرياكەدا جۆگەلەيان راکىشا، له رۆزى شەممەدا ماسىيەكان ئەرۇيىشتنەوە ناو گۆمه‌لکە كان و له رۆزى يەك شەممەدا ئەرۇيىشن بۇيان دەرييان ئەھىتانا، وە بەو فىلە له فەرمانى خودا لايادا. وە خواى تەعالا قارى گرت له و كەسانە ئەم فىلەيان كرد، وە شیوهى گۈرپىن بە مەيمۇون، وە ئه و كەسانە پاش ئەوه سى رۆز زيان ئىتى مردن وە ئەم باسە دەنگى داوه له ولاتا.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ كُمْ أَنْ تَذَبَّحُوا بَقْرَةً ﴾

باسى ئه و چەرخە بکەن كە مووسا عائشى فەرمۇوی بە قەومە كەى: بە راستى خوداي تەعالا فەرمانى داوه كە گايىن سەبىپن بۆ دەركەوتى پىاو كۈزەكان.

﴿فَالْوَا أَنْتَخِذْنَا هُنُزُوا﴾

ئهوانه‌یش كە ئەمەيان بە موناسب نەزانى، وە تىيان: ئايا تو ئىمە ئەكەى بە جىيىگەى گەپ و گالتە؟!

﴿قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ ٦٧

مووسا فرموده له ولاما: پهنا ئه گرم به خوا لهوهی که بیم بهو نه زانانه ئیشی  
بی سود ئه کەن.

﴿قَالُوا أَدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾

ئه وانیش که حالى بون له و وزعه که عذرزی مووسایان کرد: داوا بکه له خواي  
خوت بومان روون بکاته وه ئه گایه چۈن گایه که.

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا يُنْكَرُ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ﴾

مووسا فرموده: خودا ئەفه رمۆيت: ئه گایه که نه زۆر پىرە و  
نه زۆر جوانە: بەلكۇو ميانە سالە.

﴿فَأَفْعَلُوا مَا تَوْمِرُونَ﴾ ٦٨

دهی زوو ئه وهی پیتان و تراوه بىکەن.

﴿قَالُوا أَدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا﴾

ئه وانیش عەرزی مووسایان کرده وه: داوا بکه له خواي خوت بومان روشن بکاته وه  
رهنگى ئه گایه چۈنە؟

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفَرَاءٌ فَاقْعُ لَوْنُهَا﴾

مووسا فرموده: خودا ئەفه رمۆيت: ئه گایه رهنگى زەردىيکى تەواو زەرده.

﴿سُرُّ الظَّرِيرِ﴾ ٦٩

ئەوهندە زەردىيکى جوانە دلى تەماشا کەران خوش ئە کا.

﴿قَالُوا أَدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾

ھەم عەرزىيان كىردىوھ و تىيان: داوا بىكەلە خوداي خۇت بۆمان روون بىكانەوە ئەو  
گا زەردە توخە، چ نىشانەيىكى ھەيە؛ چونكى گاي زەردى توخ زۇرە.

### ﴿إِنَّ الْبَقَرَ تَشَبَّهَ عَلَيْنَا﴾

ئەو گازەردە توخە گۇراوە لە سەرمان؛ چونكى گەلىن گاي زەردى توخ ھەيە.

### ﴿وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾

وە ئىيمە نىشانەللا نزىك بۇونەتەوە لە شارەزايدى بە مەبەست.

### ﴿فَالَّذِي قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ شَيْرُ الْأَرْضَ وَلَا شَقِيقُ الْحَرَثَ﴾

مووسا فەرمۇسى: خوداي تەعالا ئەفەرمۇيت: ئەو گايىھە كى وايە نە رام كراوە  
لەسەر جووت كىردن تا زەھى بىتىلىن، وە نە رام كراوە لەسەر ئاوکىشان بۇ ئاودانى  
كىشتىكال.

### ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾

پاكە لە عەيىب.

### ﴿لَا شِيَةَ فِيهَا﴾

خال و نىشانە ئايىرى لە رەنگە كەي تىا نىيە.

### ﴿قَاتَلُوا أَنْعَنَ حِثَّتَ بِالْحَقِّ﴾

جا بەنى ئىسرائىيلە كان عەرزىيان كرد: ئىستە نىشانە يەكى ساغى وەھات ناو بىرد  
بۆمان كە لە لامان دەركەوت مەبەست چىيە.

### ﴿فَذَبَحُوهَا﴾

جا هاتن گايىھە كى وەھايىان پەيدا كرد و سەريان بىرى.

﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ ٧١

وەلحائل، لە سەر ئارەزووی خۆيان نەيان ئەھویست ئەو گا سەربرىن: بەلام کە بەھانەيان نەما چاريان نەما لە سەربرىن زىاتر و سەريان بىرى.

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾

باسى ئەو کارەساتە بکەن لەو کاتەدا کە يەكىكتان لە خۇتان كوشت.

﴿فَأَدَّرَّهُمْ فِيهَا﴾

وە پاش كوشتنە كە يىشى لە ناو خۇتانا ئاشۇوبتانا هەستان و بە يەكاچۇون لە ھۆى دەرخىستنى پياوکۈژە كەوە.

﴿وَاللهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْنُونَ﴾ ٧٢

واتان ئازانى بەم فېلە پياوکۈژە كە ون ئەكەن، بەلام خوايى تەعالا، ئەوهى كە ئىۋە وەنان ئەكرد، دەرىخىست لە خەلکى ولات؛ تا بىن بە موعجيزە بۆ حەزرەتى مۇوسى عالىللا.

﴿فَقُلْنَا أَضْرِبُهُ بِعَصْبَرِهَا﴾

وە لە پاش سەربرىنى گايىكە وتمان: بىدەن لەو كۈزراوه بە پارچەبىن لە گۆشتى ئەو گايىه، تا كۈزراوه كە زىندۇو بىيىتەوە و ناوى ئەو كەسە بىا كە كوشتوو يەتى. وە «بالفعل» وايان كرد و پياوکۈژە كە دەركەوت.

﴿كَذَلِكَ يُحِيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى﴾

ھەر بەم شىۋە كە دوورە لە عەقلى خەلکەوە خوداي تەعالا لە كاتى خۆيا مردوان زىندۇو ئەكاتەوە.

## ﴿وَيُرِيكُمْ أَيْتِيه﴾

ھەروا لە دىنايىشا نىشانەكانى دەستەلەتى خۆيتان پىشان ئەدا.

## ﴿أَعْلَكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

بەلکۈو تىبگەن كە خوداي تەعالاھەم و شىتىكى مومكىنى پى ئەكرى.

روونكىرنەوهى ئەم باسى:

وەكۈو لە تەفسىرە گەورە كانا ئەلىت: پياوىتكى دەولەمەند بۇو لە ناو بەنى ئىسرائىلدا تاقى كۈپىتكى بۇو، جا برازاڭانى، بە تەماي وەرگەرنى دارايىھەكى، بە دزىيەوە كۈرە كەيان كوشت، وە لە قەراخى ئاواه دانىيەكەوە فەريان دا. وە هەر خۆيان بە فىئل دەستىيان كرد بە ئاشۇوب لە ناو خەلکا و گەلنى كەسيان ناو برد بە قاتلى ئەو كۈرە، تا ئەم كارەساتە گەيشت بە حەزەرتى مۇوسا<sup>ع</sup>، ئەويش داواى كردى لە خوداي تەعالاھە پياوکۈژەيان بۇ دەربىخا. خودايىش فەرمانى دا كە گايىن سەر بېرپۇن و بە پارچەيىن لە گۇشتى گايىھە بەدەن لە لەشى كابراى كۈزراو زىندۇو ئەبىتەوە و ناوى پياوکۈژە كە ئەبا. وە ئەگەر بە گۇرجى گايىھە كىيان سەر بېرپىايدە جۆرە گايىھە ببوايد ئىشە كە جىن بەجى ئەبور، بەلام ئەوان لە بىمى دەركەوتى كارەساتە كە ملە جىرييان كرد و چەن پرسىياريان كرد، لە ناو و نىشانى ئەو گايىھە مەتا لە ئەنجامى نىشانەكانا بە چەن زەممەت گايىھە كىيان دەس كەوت بە نرخىتكى گران كېييان و سەريان بېرى، وە بە پارچەيىن لە رانى گايىھە دايان لە لەشى كابراى كۈزراو و زىندۇو بۇووه و هاتە زمان و ناوى ئەو كەسەي برد كوشتوویەتى و پياوکۈژ شەرمەسار بۇو. بەم موعىجىزە ئەم كارەساتە بىرپىايدە مومكىنە ھەر لە سەر ئەم كارەساتە بىن ئەوهى لە تەوراتىدا ھەيە كە: ھەركاتى كەسى بىكۈزۈي و قاتلە كە دىيار نېبى دىن گايىھە سەرئەپن لە سەر ئاۋىتكى رەوانا و

پیاوه مناسبه کانی ئو شوینه که نزیکن له شوینی کوشتنی کوژراوه کدوه گردئه بنه و لهویا، وه دهستیان ئەکەن به خوینی ئو گا سەربراوهدا و ئەلین: «ئىمە خوینی ئو کوژراوه‌مان نەرژاندۇوه، خودایه لیمان ببۇرە! وه قاتله‌کەمان بۇ دەربىخە». وه ئەم دەست خویناوايى كردنە و ئەم چەن وشىيە له لايىن زۆر دشوارە، وه هەركەس لهو خوینا و لهو كوشتنا دەستى بوبىنى له ترسى قارى خودا ناوىرى بىت تىكەلى ئو كۆمەلە بىن، وه دەستى خویناوايى بكا و ئەم و تارە بلىت.

﴿ثُمَّ قَسْتَ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ﴾

جا پاش ئەوه به چاوى خوتان ديتان ئو کوژراوه زيندۇوه بوو له باتى ئەوه دلتان نەرم بىن دلتان له جاران رەقتىر بوو.

﴿فَهَىَ الْحِجَارَةُ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾

وھ دلتان وھ کوو بەرد بەلکۈو زىاتر رەق بوو.

﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَنْفَجِرُ مِنْهُ الْأَنْهَرُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَسْقُطُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾

بە دليلى ئەوه ھەندى بەرد له سەر فرمانى خودا رووبارى ئاوى لى ھەلئە قولى، وھ ھەندى بەرد لهت ئەبىن و ئاوى لى ڈەرئەچى، وھ ھەندىكىيان له سەر بەرزىيەوە دائەرروخىن و دائەپەرى لە بىمى خودا، بەلام دلى ئىۋە له پاش ئو ھەموو كارەساتە چاوتان بىن كەوت رام نابى بۇ فەرمانى خودا.

﴿وَمَا أَلَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

جا بزانن كە خوداي تەعالا بىن ئاگا نىيە لهو كردهوانە ئىۋە ئەيان كەن وھ لە كاتى خۆريا تۆلەتان لى ئەسىنېتىھەوە.

ئەم ئايەته بەرزە نوينەرى گەورەبى خوداي تەعالايم، يانى جىهان ھەمۇوى رامە بۇ فەرمانى خودا، جا ئەوهى بىنگيانانه ياخود گىاندارە بەلام عەقلى نىيە لەسەر شىوهى تايىبەتى خۆى رامە بۇ فەرمانى خودا، وە ئەوهىش كە گىاندارە و ھۆشىارە ھەر لە ژىر ھېزى خودادايە بەلام ھۆشىارى كردووە بۇ ئەوهە بە خواستى خۆى لەسەر ياساي ئايىن و نىزامى حەق بجۇولىتىھە، وە پىتىيەتە بۇيان كە رام بۇونى جىهان بکەن بە سەر مەشقى بۇ خۇيان و لە قارى خودا بىرسن و خودا بېرسن و ھەر فەرمانىتىكى دابە جىنگەي بىنن ئەنا خودا لەسەر ياساي دامەزراو تۆلەيان لىنى ئەسىننەتىھە.

وھايە ياساي خودا پەرسى نەكەويتەدۇوى ھەواپەرسى  
ياساي حەقىقەت بکەي بە سەرمەشق بەدل لابدەي لە رىنگاى پەستى

جا پاش گىريانەوهى ئەم كارەساتانە خوداي تەعالا رwoo ئەكتە حەزرەتى موحەممەد ﷺ و پەيرەوهەكانى و بە شىوهى تىنگەياندىن لە حەقىقەتى حالى بەنى ئىسرائىلە كان ئەفەرمۇيت:

**﴿أَفَنَظَمَّعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾**

ئايائىۋە بە تەماي ئەوهەن كە ئەم بەنى ئىسرائىلە سەرسەختە دل رەقانە ئىمان و باوەر بىنن بەم ئايىنە كە بۇ ئىۋە ھاتووە؟!

**﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَمَ اللَّهِ﴾**

وەلحال، چىنى پىشىنى ئەمانە وتارى خوداي تەعالايان ئەبىست (وەكۈو تەورات بىن) لە مۇوسا، وە تىنئەگەيىشتەن لە ياساي دينى خۇيان و شىۋە و نىشانەكانى پىغەمبەرى ئاخىر زەمانىشىان وەرئەگرت.

**﴿لَئِنْمَّا يُحَرِّقُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوا﴾**

له پاشان ئوهی بیستوویان و چاویان پى كەوتبوو له ئایاتى تهورات يابه تەواوى لایان ئەبرد له تهوراتا و شتى ترييان به ئارەزووی خۆيان دا ئەنا له شويتىيا، وە ياخود هەلیان ئەگىرماوه له مەعنای راست بۇ مەعنایەكى لارى نابار له گەل حەقىقتا.

### ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ٧٥

وە ئەشیان زانى ئەم كرده وە يانه ھەلە و نارەوايە، وە ئەم جۆرە شىوه ناپەسەنده له ناويانا دەست بە دەست و پشت بە پشت ھاتووه تە خوارەوە.

### ﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا إِنَّا مَنَا﴾

جا كاتى خودا ياساي پېشىنانى بەيان كردن ئەمچار بۇ نىشاندانى ئوه كە ئەو بەدەختىيە له ناويانا دەقام ئەكا باسى حالتى بەنى ئىسرائىلە كانى زەمانى پىغەمبەرىش ئەكا و ئەفەرمۇيت: كاتى ئەمانە ئەگەن بە موسولمانە كان بە دوورپۇوبي پىيان ئەلىن: ئىمانمان ھەيە بەم كتىب و ئايىنە كە ھاتووه بۇ ئىتە و باوهەرمان ھەيە بەم پىغەمبەرى ئاخىر زەمانە.

### ﴿وَإِذَا حَلَّ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾

وە لە كاتىكىشا بازىكىيان بە تايىەتى له گەل بازى ترييانا ئە كەوتىنە يەك.

### ﴿قَالُوا أَنْحَدْتُمُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾

پەخخەيان ئەگرت لەوانەيان كە ئىمانى خۆيان دەرىپىوھ دانيان ناوه بەو نىشانانەي پىغەمبەرى ئاخىر زەمانا كە لە تهوراتا ھەيە و ئەيانتوت: ئوه چۈن ئىتە باسى ئەو شتانە ئەكەن بۇ موسولمانە كان كە خودا ناردووپۇيە بۇ ئىتە لە تهوراتدا و دەرگاي زانستى كردووه تەوه لە سەرتان؟ وە كۈو ئەخلاق و شىوه پىغەمبەرى ئاخىر زەمان!

### ﴿لِيَحَاجُوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾

تاڭھام موسۇلمانانە موجادەلەتان لەگەلابكەن بەو شتانە كە لە خۇتانيان وەرگرتۇو، وە زالىبىن بە سەرتانا لە كاتى باسى ئايىن و شەرىعەتى خودا وە ناردىنى پىغەمبەرى ئاخىر زەمان لە مەجلىسى پىغەمبەرى گەورەدە.

﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ٧٦

ئايا نافامن ئەم كردهوانە زىيانى ھە يە بۆتان؟

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسْرُرُكُ وَمَا يُعْلِمُونَ﴾ ٧٧

عدجه با ئەم بەنىئىسرائىلىيانە نازانىن بەوه كە خوداي تەعالا ئاگادارە و ئەزانى بەوهى كە پەنهانى ئەكەن و ئېشارنەوه؟ وەكۈو بىباوهپى و بىئىمانى خۇيان وە ئەۋەيش كە دەرى ئەپىن وەكۈو نىفاق و دوورپۇسى لەگەل موسۇلمانانَا وە تۆلەيانلى وەرئەگرىتىھە!

﴿وَمِنْهُمْ أُمِيَّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَبَ﴾

وە لە بەنىئىسرائىلىشە گەلىنى وەها كە نەخوتىندەوارن و ئاگايىان نىيە لەوەى لە تەوراتا و لە باقى كىتىبەكانا ھە يە.

﴿إِلَّا آمَانَى﴾

بەلام ھەندى ئارەزوو و خەيالاتى پىروپۇچ ھە يە لە دلىانا كە لە خوتىندەوارە دەست بىرەكانىيان وەرگرتۇو، وە كويىرانە كەوتۇونەتە شوينى.

﴿وَإِنْ هُمْ إِلَّا يُظْنُونَ﴾ ٧٨

وە بەرابەر بەم شتە پىروپۇچانەيش وەنەبىن عىلەم و زانستى ساغىيان بىنى؛ چونكى شتە كان بىن دەليل و بىن بناغانەن، بەلکۈو ھەر گومانىتكى دوور لە زانستىيان ھە يە بە راستى ئەۋەى كە وەريان گرتۇو، وە گومانىش ئەنجامىتكى باشى نىيە.

بینداری:

له‌سهر ئەم ته‌فسیره که نووسیمان مەقسەد لە «الكتاب» كىتىپى خودايە - وەکوو تەورات بىنى - وە ئىستىستانىي «أمانى» ئىستىستانىي «مونقەتىع»؛ چونكى «أمانى» بەمانا خەبالاتى پرۇپوچ وە يىا بە مانا درۇئى ھەلبەسراو لە كىتىپى خودادا نىيە. بەلام ئەم مانا لەگەل ئايەتى پاشە وە موناسىب نىيە، وە باشتر لەم ته‌فسیره ئەۋەيدە كە مەقسەد لە «الكتاب» ھەموو نووسراوى بىن چ حەق، و چ باتل، وە مەقسەد لە «أمانى» نووسراوى پرۇپوچ بىنى، بە تەقدىرىي «موزاف» وەکوو كىتاب، ئەمچار ته‌فسيرە كەي وَا ئەبى: وە ھەندى لە ئىسرائىل يە كانىش نەخويىندهوارن و لە خۆيانوھە ھېچ نووسراوى نازانن ئىللا ئەو نووسراوه پرۇپوچانە كە زاناكانىان لە لايەنلى خۆيانوھە ئەيان نووسنە وە له‌سەر ئارەزووی خۆيان و راييان ئەگەيەن بە نەخويىندهوارەكانا و ماناكانىان تىنە ئەگەيەن، بەلام لەبەر ئەۋە كە ئەو نووسراوانە شىنى راست نىن، وە دەليليان له‌سەر نىيە ئەو نەخويىندهوارانە بەرابەر بەو نووسراوانە ھەر خاواھن گومانن و زانستىكى ساغيان نىيە بەس بە تەقلید و دواكەوتىن وەرى ئەگرن لەوانھە. وە لە سەر ئەم ته‌فسيرە ئىستىستانىي «أمانى» ئىستىستانىي «موته‌سىل» و لەگەل ئايەتى دوا يىشا موناسىبە.

جا ئەمچار خوداي تەعالا بە شىۋىي ھەرەشە لە زانايانە كە ئەم نووسراوه دەست ھەلبەستانە بىلە ئەكەنھە ئەفەرمۇيت:

**﴿فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْثُرُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ﴾**

وەيل بىل ئەو زانا نامەردانىيە كە كىتىپ ئەنووسن بە دەستى خۆيان، يانى لە لايەنلى خۆيانوھە و بە ئارەزووی خۆيان بىن فەرمانى خودا و بە بىن موافقە كىتىپى خودا.

**﴿ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾**

له پاشان ئەلین بە نەخویندەوارەکان: ئەم نووسراوه له لایهنى خوداوه هاتووه، وە دەستى ئەو داماوانەیان پىن ئەبرىن.

﴿لَيَشْرُأْبِهِ ثَمَّا قَلِيلًا﴾

ئەمەيش بۇ ئەو ئەكەن هەتا بەرابەر بەو نووسراوانە قىمەتىكى بىقابىلىيەت وەرىگەن؛ چونكى نووسراوهکان لەسەر ھەواي ئەو نەفامانىيە، وە بەرابەر بەوانە خزمەتىان ئەكەن، دووبارە ھەر بۇ تەئكيد ئەفەرمۇيت:

﴿فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَنَّتُ أَتَيْدِيهِمْ﴾

وەيل بۇ ئەو زانايانەيە بە ھۆى ئەو نووسراوانەوە كە بە دەستى خۆيان ئەيان نووسن و ئەلین: ئەمە كېتىسى خودايىه.

﴿وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ﴾

وە وەيل بۇ ئەو زانايانە بەرابەر بەو مالە كە بەم حالە پەيداي ئەكەن. جا بۇ دەربىرىنى ھەندى لەو پىروپۇرچانە كە زانايانى ئىسرائىلى نووسىويانە بلاؤيان كردووه تەوهە بە ناو خەلکا خوا ئەفەرمۇيت:

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا الْكَارُ إِلَّا أَتَيْكَمَا مَغْدُودَةً﴾

ئەو بەنى ئىسرائىلىيە لە رىنگەلاداوانە ئەلین: ئەوانە يشمان كە تاوانبارن ئاگرى دۆزەخ لىيمان ناكەمۈي ئىللا چەند رۇزىتكى كەمى ھەلبىزىراو نەبىن، كە بىريتىيە لە چىل رۇز، بە قەى رۇزانى گوئىرە كە پەرسەتىيە كەمان، وە ياخود بە قەى رۇزى حەفتە. ئەم قىسە پىروپۇرچانە زانا درۆزىنەكان نووسىويانە و نەزانە نەفامە كانىش پىتى بايى بۇون.

﴿قُلْ أَنْخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ﴾

تو بلئی ئهی پیغەمبەری خۆشەویست بەوانەی ئەم قسە ئەکەن: ئایا ئىیوھ لە سەر ئەم قسە کە ئەیکەن وە عەدیکتان لە خودای تەعالا وە رگرتووھ تا ئىمە بلىئىن راستە و خواى تەعالا قەت لە وە عەدەی خۆى لاناد؟

﴿أَمْ نَفُولُونَ عَلَىٰ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ ٨٠

يان وە عەدتان لە خوا وەرنە گرتۇوھ بەلکوو ھەر بە ھەلبەست لە سەر خودا شتى وا ئەلئىن کە ئاگاتان لە بۇون و نەبۇونى و راستى و ناراستى نىيە؟

﴿بَكَلَ﴾

نەخەير ئەوهى ئىیوھ ئەيلىن وانىيە، وە ئىیوھ عەزاب و ئازارىكى نەبراۋەتان ھەيە.

﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً﴾

چونكى كەسى تاوان بىكا.

﴿وَأَحَاطَتِ بِهِ خَطِيَّةٌ﴾

وە ئەو تاوانەي داگىرى بىكا لە هەموو لايدەكەوە و بىر و باوهەرى راست لە دلىا نەيەلىنى، وە كرددەوهى چاكە لە بەر خواتى خوانەكا، وە لەو تاوانبارىيەن نەگىرىتەوە.

﴿فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ الْتَّارِثَةِ فِيهَا حَلِيلُونَ﴾ ٨١

ئەو ئەو كەسانە بە راستى وان لە ئاگىرى دۆزەخا وە هەتا ھەتا يەتايە ئەمېننەوە تىيايا.

﴿وَالَّذِينَ إِمَّا مُنَّا﴾

وە ئەو كەسانە يىش ئىمانيان بە خودا و پىغەمبەران و فەرمۇودە كانى ئەوان ھېبى.

﴿وَعَمِلُوا الصَّنِعَاتِ﴾

وە ئەو كرددەوانە يىش كە باشىن و رىتكى فەرمانى خودان يىكەن.

﴿أَوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ فِيهَا حَلِيلُونَ﴾

ئەوانە خاوهنى نشىنگەي بەھەشتىن وە لە بەھەشتى ئەمېتتەوە ھەتا ھەتايدى.

ورد بۇونەوەيى:

مەبەست لە «ئىحاتەي خەتىئە» لە ئايىتە پېشۈرۈدە دادئەوەيە كە تاوان ئەۋەن ئەنسانە داگرتىپ، وە تارىكى كردىوە خراب ھىرىشى هيتابى بە سەر دلىا، وە ئىمان و باوھرى تىدا نەھىشتىپ - پەنا بەخودى! - جا ئەو جارە ئەو تاوانبارە بە كافر ئەناسرى و ھەتا ئەبەد لە دۆزە خا ئەمېتتەوە. ئىتىر مەبەست لە «ئىحاتەي خەتىئە» ئەو نىيە كابرا ئىمان و باوھپى لە دلا مابىن بەلام گەلىن تاوانى ھەبىن؛ چونكى مادام ئىمان و باوھە لە دلى ئىنسانا بىمېتىن لە سەر مەزھەبى ئەھلى سوننت و جەماعەت با ھەزاران گوناح بىكا ھەر بە موسولىمان ئەناسرى، وە شىاوه بۇ تاوان بېۋىشى لە لايەنلى خودايى مېھرەبانەوە. وە كەو خودايى تەعالا ئەفەرمۇيت: #إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يَشْرُكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِنَ شَاءَ<sup>۱</sup> - «والله أعلم».

﴿وَإِذَا أَخَذْنَا مِيقَاتَنَا بَنَى إِسْرَائِيلَ﴾

باسى ئەو چەرخە بىكە بۇ بەنى ئىسرائىلە كان وە بۇ ئومىمەتى خوت بۇ تىگە يىشتىن لە واقىعى حالى ئەوانە كە بە ھۆى مۇوساوه عەهد و پەيمانىان وەرگىرت لىيان.

﴿لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهُ﴾

كە ئىيە پەرسىتشى غەيرى خودايى عالەم ناكەن، يانى غەيرى ئەو خودايىي مەپەرسىن.

﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِنْ حَسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ﴾

و ه کرده‌وهی چاکه بکهن به ئەندازه‌ی دەسته‌لات له گەل باوک و دایكتانا، وە له گەل خويشانتان، وە له گەل مندالانى بىن باوکا، وە له گەل هەزاران و بىن مالانا.

### ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا﴾

وە قىسى باش بکهن له گەل ئادەمېزادانا به شارەزا كردىيان بۆ چاکه و لا دانيان له گومراھى و خراپە، وە به رووی خوشەوە، به راگرتنى شانيانوھ.

### ﴿وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَءَاتُوا الزَّكَوَةَ﴾

وە ئەو نويژەي واجبه له سەرتان و ئەو زەكاتى مالله بېيار دراوە به سەرتانا له سەر فەرمانى خودا به جىتىان بىتن.

### ﴿إِنَّمَا تَوَلَّ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ﴾

لە پاش ئەم پەيمانه پشتستان ھەلکرد له به جى هىتىانى، مەگەر كەميكىتان نەبى.

### ﴿وَأَنْتُمْ مُعَرِّضُونَ﴾ ٨٣

وە ئىتوھ تىرىھ يەكن ياساتان لادانه له حق، بۆين وائىستەيش لائەدەن له پەيرەوى پىغەمبەرى ئاخىر زەمان.

### ﴿وَإِذَا أَخَذَنَا مِثَقَلَكُمْ﴾

من به هوی مووساوه پەيمانم لى وەرگرتىن:

لەم ئايەتدا سىنھەتى ئىلىتفات هەيە؛ چونكى له سەر سياقى ئايەتە پىشۇوه كانا ئەبوا بەنى ئىسرائىل بە غائىب ناوبرانايىن، كەچى لىبرەدا بە موخاتەب دانراون. خوداي تەعالا ئەفرومۇئى:

### ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُمْ مِنْ دِيْرِكُمْ﴾

که خوینی خوتان نه پیزن و خوتان له ولاته که تان ده رنه کهن، یانی: بریکتان بریکتان نه کوژئ وله ولاط دمری نه کا، له کاتیکا همو وله نه ته وه یئ وله کومه لینکن، وه بؤ یه کتر وه کوو نه فسی خوتان وانه.

**﴿ثُمَّ أَفْرَّثُمْ وَأَنْتُمْ تَشَهُّدُونَ ﴾**

وه له پاش په یمانه که خوتان ئه په یمانه تان دامه زران وه بریارتان له سه ر دا، وه خوتان شایه تی ئده دن له سه ر ئه و و زعه که دامه زرا.

**﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيْرِهِمْ﴾**

که چی پاش ئه و په یمانه يش ئیوه خوینی خوتان و نه ته وهی خوتان ئه پیزن، وه تبین له خوتان له نیشتمانی خویان ده رئه کهن.

**﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْأَثْمِ وَالْعُدُوانِ﴾**

وه له ناو خوتانا ده ست رویشتووه کانتان پشتیوانی یه کتر ئه کهن له سه ربی ده سته کانا بؤ کوشتنیان وه یا بؤ ده رکردنیان له ولاط به بی ئه وه حه قтан له سه ریان بی، به لکوو هم ر به تاوانباری و لادان له حمق.

**﴿وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسْرَى تُفَدِّدُهُمْ﴾**

له گه ل نه مه يشا نه گهر به عزی له وانه به دیلی بین بؤ لاتان همو و لایه کتان، له دوست و دوزمن، گره و دانه نین بؤ به ره للا کردنیان، له سه ر یاسای ئایینی خوتان.

**﴿وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾**

و له حال، ده رکردنیان له ولاتی خویان به یاسای ئاییستان ناره وايه بؤ ئیوه.

**﴿أَفَتُؤْمِنُونَ بِعَضِ الْكِتَابِ وَكَفَرُونَ بِعَضِ**

عه جهه با! ئایا ئیوه ئیمان و باوهرتان ههیه به هندی بهندی دین، وہ کوو: فیدیه دان  
بئ بؤ دیل، وہ ئینکاری هندی بهندی تری ئەکەن، وہ کوو کوشتنی یا دهرکردنی  
باقی قهومه کەтан.

**﴿فَمَا جَرَأَ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْنٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾**

جا بزانن توله و پاداش بز ئەو کەسانە تان ئەمە ئەکەن، هیچ نییە مەگھر عار و  
رسوایی دنیا!

**﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرْدُونَ إِلَى أَشَدِ الْعَذَابِ﴾**

وھ لە رۋۇزى قیامە تیشا ئەگەرینەوھ سەر گرانتر وھ سەختىرىنى ئازار.

**﴿وَمَا أَلَّهُ بِغَنِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴾** ٨٥

وھ خودا بئ ئاگا نییە لە كم و زورى ئەو كردەوانە ئیوه ئەیکەن.

**﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ﴾**

ئەو گورۇھە ئەوانەن کە ژيان و ژیوارى دنیايان كېپوھ و وەريان گرتۇوھ لە باتى  
خۆشى و ئازارى رۆزى پاشەرۇزىيان.

**﴿فَلَا يُحَكَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنَصَّرُونَ ﴾** ٨٦

کە وابى لە پاشەرۇزا ئەمانە عەزابيان سووک ناكى، وھ لە لايەنى كەسىشەوھ  
يارمەتىيان نادرى بؤ لا بىردى ئەو ئازارە نابارەيان.

ريوايەت كراوه: تيرەي «بەنى قەينەقاع» بوبوون بە ھاوپەيمانى تيرەي «ئەوس»  
و «بەنى قورەيزە» لە گەل «بەنى نەزىر»<sup>ا</sup> بوبوون بە ھاوپەيانى «خەززەج» وھ لە پاش  
ماوهەيىن «بەنى قورەيزە» يش بوبوون بە ھاوپەيمانى «ئەوس»، وھ تەنیا «بەنى نەزىر»  
لە گەل «خەززەج» دا مانەوھ، وھ لە كاتىكا كە دوو تيرەي ئەوس و خەززەج ئەچۈون

به گزی یه کا جووله که کانیش ههر تیره‌یین ئهیدایه پال هاوپه‌یمانی خۆی، وه به پیویستی جهنگ تیره جووله که کان له تیره‌ی دوزمنی خۆیان له عره‌ب و یه‌هود ئه کوشت، وه به ههر نه‌وعنی دهستان برویشتایه تیره‌ی دوزمنیان له ولاتی خۆی ده‌رئه‌کرد وه شوینه که بان دانه‌گرت، به‌لام ئه‌گهه ره کن له جووله که کان به دیل بگیرایه به هه‌موو جووله که کان، چ دوست و چ دوزمن، فیدیه بان ئه‌دا بۆ ئه و دیله، وه به‌ره‌للايان ئه‌کرد و ئه‌بانوت: ئه‌مه یاسای دینی ئیمه‌یه پیویسته فیدیه بدهین بۆ دیل وه به‌ره‌للاي بکهین. جا خودای ته‌عالا به شیوه‌ی هه‌ره‌شه و سه‌رزه‌نش ئه‌فرمومیت پیان: ههر وه‌کوو پیویستی دیتانه فیدیه بۆ دیل وه‌ها له یاسای دینه که تانه که کس که‌س نه‌کوژئ و که‌س که‌س له ولاتی خۆی ده‌رنه کا، عه‌جهه با ئیوه چون دینه که تان به‌ش کردووه باوه‌رتان هه‌یه به بعزمیکی، وه‌کوو فیدیه بۆ دیل، وه ئینکاری ئه‌وی تری ئه‌کهن و یه‌کتر ئه‌کوژن و یه‌کتر له ولات ده‌رئه‌که‌ن! ئه‌مه شیوه‌ی خاوه‌ن دین نییه، وه له سه‌ر ئه‌م وه‌زعه ئیوه له دنیادا تووشی رسایی و له پاشه‌ر قوژا تووشی عه‌زابی گران ئه‌بن.

### ﴿وَلَقَدْ أَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾

خودا ئه‌لئی: قه‌سهم ئه‌خۆم ئیمه ته‌وراتمان دا به مووسا.

### ﴿وَفَقَّيْتَنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾

وه گه‌لئی له پیغه‌مبه‌رانمان به شوین ئه‌وا هینا.

### ﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبِتْنَةَ﴾

وه چەن ده‌لیلى روناکمان دا به عیسا له سه‌ر پیغه‌مبه‌رایه‌تی ئه وه‌کوو خوشکردن‌وه‌ی کویری سکوما و ناساغی به‌لەک و زیندوو کردن‌وه‌ی مردان.

### ﴿وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدْسِ﴾

و هیزمان دا به عیسا به هر چیز جو برهئیله وه، یا هیزمان دا به عیسا به هر چیز ثه و نه فه سه پیروزه وه که پیمان دابوو، وه له گهله ئه مانه يشا ئیوه باوه‌رتان پین نه کرد و گهله نازارتان دا، وه قه‌سدی کوشتن کرد ههر له بھر ئه وه که ئایینه کهی له سه رئاره زووی ئیوه نه ببوو.

﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ أَسْتَكْبَرُتُمْ فَفَرِيقًا كَذَبْتُمْ وَفَرِيقًا نَقْلُوتُمْ﴾

(۸۷)

ئایا ئه ره‌وشتہ په سه‌نده که ئیوه هه تانه؟: هدر کاتن پیغمه‌مبھری بیت‌لای ئیوه به ئایینیکه وه که ئاره زووی ئیوه له سه رکیشیتان له بھرابه‌ریانه وه ده‌برپن و چینی له‌وان به درودا بخنه وه وه کوو مووسا و عیسا، وه چینی له‌وان بکوژن وه کوو زه‌که‌ریا و یه‌حیا بؤیی و ئیسته‌ش بھرابه‌ری ئاخرا زه‌مان بی‌باوه‌پری ده‌رئه‌پن و قه‌سدی ئه وه ئه که‌ن بیکوژن.

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا مُغْلَفٌ﴾

و تنویانه و ئه لین: له بھرابه‌ری ئایین گه‌یاندنی پیغمه‌مبھر وه ئیمه دل‌مان واله ناو په‌رده‌دا و داپزشراوه، وه له ئاموزگاری و له ئایاتی خودایی حالی نایین.

﴿بَلْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾

نه! نه! دلیان به په‌رده دانه پوشراوه و له قسه حالی ئه‌بن به‌لام به هر چیز ئینکاری و سه رکیشی خۆیانه وه خودا له ره‌حمه‌تی خۆی دووری خستونه ته وه.

﴿فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ﴾

(۸۸)

لبه ئه وه که م جار ئیمان دیتن.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾

وە لە كاتىكا كىتىبى وە كۇو قورئانى پىرۇز لاي خوداوه بىت بۇ سەريان بىن باوهەرى دەرئەپىن لە بەرابەرىەوە وەلحال، ئەو كىتىبە راستى ئەو كىتىبە دەرئەپىن كە لاي ئەوانە.

**﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَقْتَحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾**

وەلحال، لەمەۋېپىش ئەم نەتەوە بە ھۆى تەوراتەوە و دەرىپىنى حەزىزەتى مۇوساوه باوهەرىان بۇو بە هاتىنى پىنگەمبەرى ئاخىزەمان و بەو كىتىبەش دىتەخوارەوە بۇ سەرى، وە باوهەرىيىشيان بە گەورەيى ئومىمەتە كە يىشى ھەبۇو وە داواى فەتح و زال بۇونىان ئەكەد لە خودا بە سەر كافرە موشرىكە كانا، بە ھۆى پىرۇزى ئەوانە ئەيانوت: خودا يَا بۇ خاتىرى پىنگەمبەرى ئاخىزەمان و كىتىبە پىرۇزە كە زالمان بکە بەسەر ئەم كافرانەدا.

**﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ﴾**

كەچى لە كاتىكا ئەو پىنگەمبەرە گەورە و ئەو كىتىبە پىرۇزە، كە خۆيان ئەيانناسىن، هاتىن بۇ سەريان، وە وادەي خودا بەجىنەت ئەمانە لە باتى ئىمان و باوهەر، وە لە باتى خزمە تىكىرىدىن ئىنكاريان كىردىن.

**﴿فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾** ٨٩

دەك لە عنەتى خوا لەو كافرە بە دەرەشتانە بىن!

**﴿إِنَّمَا أَشَرَّرُوا بِمَا أَنْفَسَهُمْ أَنْ يَكُنْ فُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾**

ئەم كوفر و ئىنكارەيىشيان بۇ ئەو دەرىپى كە ئارەزووى نەفسى خۆيانى بىن وەربىگەن لە دونىادا، وە خۆكافر كە دەن ئارەزووى نەفس. جا بىزانن گەلىنى شتى خراب بۇو ئەو شتە ئارەزووى نەفسى خۆيانىان بىن كېرى، وە كۇو كوفر و بىن باوهەرى بىن بەوهەى خودا نازلى كە دەن بۇ سەر پىنگەمبەرى ئاخىزەمان.

**﴿بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾**

و ه بناگه‌ی ئم کوفره‌یشیان ئمه‌وه بمو که خودای ته عالا به گهوره‌بینی و میهره‌بانی خۆی کتیبیکی ناردووه‌ته سه‌ر که‌سین که خۆی ویستوویه‌تی و هه‌لی بژاردووه له ناو به‌نده‌کانیا، و ه ئه‌مانیش حه‌سوودییان بئی بردووه و به ئاره‌زووی ئه‌وان نه‌بووه ئم کتیبه بیت‌ه خواره‌وه بئو سه‌ر ئینسانی له تیره‌ی نه‌خویندەواران.

﴿فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ عَصَبٍ﴾

جا به هۆی ئم کوفر و حه‌سوودییه‌وه گه‌رانه‌وه به باره‌ی ناباری رقیکی خودا له کوفره‌که‌یان له سه‌ر رقیکی ترى خودا له سه‌ر حه‌سوودییه‌که‌یان.

﴿وَلِلّٰكَفِرِينَ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ﴾ ٩٠

جا بئو ئم چینه کافرانه عه‌زابی هه‌یه له پاشه‌ر قوزا که تووشی رسوایی و سووکی و مه‌هتووکییان ئه‌کا. عه‌زابی يه‌کهم له سه‌ر کوفره‌که‌یان، و ه رسواییه‌که‌یشیان له سه‌ر حه‌سوودییه‌که‌یان.

بینداری: «بغیأ» به مانا «حسداً» و «أن ينزل» به سراوه پتیبه‌وه.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ إِنَّمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِمَا آتَيْنَا إِنَّمَا أَنْزَلَ اللَّهُ

کاتی به ئامۆژگاری له لا‌ینه‌نى پینغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ، و ه ياه‌نى موسولمانیتکی ساغه‌وه بوتری بهم ئیسرائیلیه بەدرەوشتانه: ئیمان و باوه‌پی ساغ ده‌ربین به و کتیبیه که خودا نازلی کردووه بئو پینغه‌مبه‌ری ئاخززه‌مان.

﴿قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَأَءُوا وَهُوَ الْحَقُّ

﴿مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ﴾

ئه‌وان له وەلاما ئەلین: ئیمه ئیمان دینین به و کتیبه که هاتووه‌ته خواره‌وه و نازل کراوه بئو سه‌ر خومان له‌مه‌وپیش، و ه ئیمان نایه‌من به هیچ کتیبیکی تر، ئیمان نایه‌من به قورئان که ئه‌و راسته و راستی ده‌رخه‌ره و راستی ئه‌وه‌ی لای ئه‌وانیش ده‌رئه‌بری.

**﴿فَلْ فِلَمْ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾ ٩١**

جا ئەي پىغەمبەرى نازدار قىسە كەيان بە تال بىكەرهوھ بەمە كە بىھرمۇو پىيان: ئەگەر ئىئۇ باوهەرتان ھەيدە بەۋەي نىزراوەتە لاتان بۆچى پىغەمبەرانى خوداتان كوشت؟ يانى ئەگەر باوهەپىكى ساغتان ببوايە بەو كىتىبە كە هاتووەتە خوارەوە بۆ سەر پىغەمبەرە رەھبەرە كانتان ئىئۇ رەفتارتان پىن ئەكىدىن و لە فەرمانى لاتان نەئەدا.

**﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُّوسَى بِالْبَيِّنَاتِ﴾**

خۇتان ئەزانىن بە بىنگومان كە مووسای كورى عىمەران ھات بۆ لاتان لە گەل موعجيزادى روشىن و ئاياتى رووناڭ، وە ئىئۇ لە دەستى دوزىمن رىزگار كرد و شارەزاي رىنگەي راستى كىدىن.

**﴿ثُمَّ أَنْخَذْنَا مِنْ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ﴾**

كەچى پاش ئەوه كە رۆيىشت بۆ كېيى تۈور بۆ ئەوه فەرمانى خودا وەربىرى ئىئۇ لە رىنگەي خودا پەرسىتى لاتان دا و گوئىرە كە پەرسىتىان كرد بە ياساي خۇتان.

**﴿وَأَنْتُمْ ظَلِيلُونَ﴾ ٩٢**

وەلحال، ئىئۇ ئەگەر تۆزى عەندى و ناپاكىتان لەسەر دل و چاوتان لابىرىدا يەتانا زانى كە ئىئۇ لەو گوئىرە كە پەرسىتىيەدا سىتم لە خۇتان و لە ئادەمىزىاد ئەكەن بە ھۆى ئەو رىنگە لارە نابارەوە كە پىادا رۆيىشتن.

**﴿وَإِذَا أَخَذْنَا مِنَّا مِثَاقَكُمْ﴾**

بىرى ئەو رۆزە بىكەنەوە كە بە ھۆى مووساوه پەيمانمانلىنى وەرگىرن بۆ وەرگىرنى فەرمانى خودا و رەفتار پىن كىرىدىنى.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الظُّورَ﴾

وە کیتىوی توورم وەك چەتر بەرزەوە كرد بەسەرتانا بۇ ئەوه لە دەستەلەلتى خودا  
تى بىگەن.

﴿خُذُوا مَا أَتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَسْمَعُوا﴾

وە پىم وتن: ئەم تەوراتە بۆم ناردوون و پىمداون وەرى بىگەن و رەفتارى پى Bekmen  
بە دل ئەستورى.

﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾

كەچى ئەوان لە پاش فەرمان وەرگرتىن و بىياردانى فەرمانبەردارى دەستيابان كرد  
بە سەركىشى وەکوو ئەوه و تيان: خودايە فەرمانە كەتمان بىست بەلام نافەرمانى  
ئەكەين و گويىچىكەي بىن نادەين!

﴿وَأَشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفَّرِهِمْ﴾

وە لەسەر مادەپەرسى و دنياخواھى و وەرگرتنى خwooى بىت پەرسە كان خۆشەويسى  
گۈزىرە كە پەرسى چووبۇوه دلىانەوە، وەکوو چۈن ئىنسانىكى تىنۇو ئاو بخواتەوە  
وەها دلىان خۆشەويسى گۈزىرە كەپەرسى پىن خورابۇوه، وە لەگەل ئەمە يشا داواى  
ئىمان و باوھر ئەكەن بە كىتابى خودا.

﴿قُلْ يَسْمَأْ يَا مُرْكُمْ إِيمَنْكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

ئەي پىغەمبەرى رەھبەر پىيان بلىنى: ئەگەر ئىيە بە راستى ئىمانتان بىوابىنى ئىمانتان  
فەرمانى نەئەدا بە كرده وەرى نابار، بەلام ئىيە بە داواى خۆتان لەگەل ئىمانا ئەم كرده وە  
ناشىريتىانە ئەكەن وە ئىمانتان ئەمرتاتان بىن ئەكا، كە وابىن ئىيە ئىمانتان نىيە. وە بەم  
شىيە دەركەوت كە داواى ئىمانتان پروپوچە و راست نىيە.

**﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ أَذْكُرٌ أَلَاخِرَةٌ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةٌ مِّنْ دُونِ﴾**

**﴿النَّاسِ فَتَمَنُوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾** ۹۶

یانی له لایه کی تره وه ئم به‌نی تیسرائیلیه داوا نه کهن که رؤژی قیامه‌ت و به‌هشت هر بُو ئهوانه، جا ئم داوایشیانه ره بکره‌وه به‌مه پییان بُلی: ئه‌گهر خانووی قیامه‌ت و به‌هشت هر بُو ئیوه‌ید له لای خوداوه، دهی ناره‌زووی مردن بکهن بُو ئهوه لهم که‌شاکه‌شده‌رچن و له به‌هشتا ئاسایش بکهن ئه‌گهر ئیوه راست ئه کهن لهم داوادا.

**﴿وَلَنْ يَتَمَنُوا أَبَدًا إِمَّا قَدَّمْتُ أَيْدِيهِمْ ﴾**

که‌چی له گه‌ل ئهوه‌دا به قه‌تعی هر له ئیسته تا دیزره‌مان داوای مردن ناکهن چونکی ئه‌مانه کرده‌وه‌یان خراپه و بیستوویانه له پینغه‌مبه‌ران هه‌رکه‌س کرده‌وه‌ی خراپ بن پاداشی خراپ ئه‌بئی، که واپی به هۆی ئه‌و کرده‌وه خراپانه‌وه که به دهستی خویان کردوویانه و پیش خویان خستووه له رؤژی قیامه‌ت بیزارن.

**﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴾**

هه‌رشه‌یه لهو کرده‌وه خراپانه‌ی ئه داواچیه هه‌وابازه سته‌مکارانه، ئه‌لیت: خودا ئاگاداره له‌سهر کرده‌وه و ئه‌ندیشه‌ی سته‌مکاران و له دهستی ده‌رناچن.

**﴿وَلَنْ يَجِدُنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ ﴾**

قه‌سهم ئه خووم تو ئه‌مانه‌ت ده‌س ئه کوهی به تیره‌ید کی و‌ها که هیوایان به ژیانی دنیا زورتره له هه‌موو تیره‌ید کی ئاده‌میزاد هه‌ر نوعه ژیانی هه‌بن.

**﴿وَمَنِ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ﴾**

هه‌تا حیرسیان له کافره موشریکه ماده په‌رسنه کانیش زیاتره.

﴿يَوْمَ أَحَدُهُمْ لَوْ يَعْمَرُ أَلْفَ سَنَةً﴾

هر کام له وان به دل حمز ئه کا بهوه که هزار سال له دنیادا بژی.

﴿وَمَا هُوَ بِمُزَخِّرٍ، مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرُ﴾

وه ئم عومره زوره‌یش ئه گهر دهستیان بکه‌وئ رزگاریان ناكا له عه‌زاب.

﴿وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ ۹۶

وه خودا چاوی واله کرده‌وه ناباره کانیانه‌وه چى ئه کەن.

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُواً لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ۹۷

ئه پېغەمبەرى رەھبەر تو بلنى: هەركەسىن دوژمنى جوپرەئىلى ئەمینه ئەوھ خوايش دوژمنى ئەو كەسەيە و ئەو كەسە هەر خۆى زيان ئەکا؛ چونكى جوپرەئىل فريشته‌يە كى پاکە و خودا دايپەراندووه بۇ سەر دلى تو له گەل پەيامى حەقا به فەرمانى خۆى، وە ئەو فريشته‌يە يائو پەيامەي كە هيئناویه‌تى بۇ تو باوھر دەرئەبپى بهو كىتابانه كە لە پېشا هاتونەتە خوارەوە بۇ سەر پېغەمبەران وەکوو تەورات و زەبۇر و ئىنجىل و باقى كىtie کان بىن، وە ئەو پەيامە رەھنوماى گشتىيە و موژددەرە بۇ ھەموو ئەوانەي بە فەرمانى خودا ئەجوولىنىه وە.

﴿مَنْ كَانَ عَدُواً لِهِ وَمَأْتَيْكَتِيهِ، وَرَسُلِهِ، وَجِبْرِيلَ وَمِيكَلَ فَإِنَّ

﴿اللهُ عَدُوُّ لِلْكَافِرِينَ﴾ ۹۸

وه ئم ھەرەشەيە تەنیا لەسەر دوژمنايەتى جوپرەئىل نىيە، بەلكوو لەسەر دوژمنايەتى ھەموو حەق و حەقىقەتىكە، وە ھەر كەسىن دوژمنى بکا له گەل خودادا و له گەل فريشته کانيا و له گەل پېغەمبەرە کانيا وە بەتاپىتەتى له گەل جوپرەئىلدا كە فرستادەي

خوایہ بُو لای پیغۂ مبہران، وہ لہ گھل میکائیل کہ مہئووری بھشکردنی روزی  
گیانلہ بھرانہ ئهو خودایش دوژمنی ئهو کھسانہ یہ لہ بھر ئهو وہ ئهوانہ کافرن و لہ  
فرمانی خودا دھرچوون و خودایش دوژمنی کافرانہ.

﴿وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ﴾

وہ بے راستی ئیمہ ناردو و مانہ تھے خوارہ وہ بُو سہر تو گھلی نیات و گھلن دھلیلی  
دین کہ ہہ مو و رووناک و رہ هنومان.

﴿وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَسِقُونَ ﴾ ۹۹

وہ کھس بی باوہ پری دھرنا بپری بھران بھر بھوانہ ئیلا ئهو کھسانہ نہ بی کہ لہ فرمانی  
خودا دھرچوون.

﴿أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَّبَذُهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ ﴾

ئہم تیرہ ئیسرائیلیہ دل رہ شانہ تیرہ یہ کن ہھر کاتن پہ یمانی کیان لہ گھل خودا و  
پیغۂ مبہرانی خودا بھستنی چیتیکیان ئهو پہ یمانی یان فرہدا وہ وہ لیان وہ شاند و وہ تھوہ.

﴿بَلْ أَكْرَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ ۱۰۰

نه ک چیتیکی کہ میان بھلکو و زور بیان ئیمان نایتن بھ پہ یمانی خودا، وہ ئه گھر  
بے زاہیر ئیمان بیتن بھ دلیان نییه و باوہ ریان پیتی نییه، جا ئایا ئہم رو و شتہ باشہ؟ وہ  
ئہم رو و شتہ لہ گھل عھ قلی ساغا رئ ئه کھوئی؟ حاشا!

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ﴾

جا ئہم تیرہ وہ کوو لہ گھل پیغۂ مبہرانی تیرہ خویان نابار و نافہ رمان بوون ئیستہ  
لہ سہر ئهو رو و شتہ ماون، وہ لہ کاتیکا پیغۂ مبہری لہ لایہن خودا وہ کوو «محمد  
المصطفی» ﷺ بی هات بُو لایان و باوہ پری دھر بپری بھ ئایینی پیشووی ئهوان.

﴿نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُلُومُهُمْ﴾

تاقمی لهوانه که کتیبان پن درابوو له لایه‌نی خوداوه بؤ نهوه رهفتاری پن بکهن  
ئه و کتیبه یان خسته پشته‌وه و رهفتاریان پن نه‌کرد، و هه‌رچی ناو و نیسانی ئه  
پیغه‌مبهرهی تیابوو و نیان کرد.

﴿كَانُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۱)

وایان له خۆ کرد وەک ئه و نیسانانه یان نه‌زانیوه و نایان‌زانن.

بزانن! ئه ئایه‌تانه - له ئایه‌تى **﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجَبْرِيلَ﴾** وە تا نېرە - هاتونه‌تە  
خواره‌وه له شانى عەبدوللاي کورپی سوریای جوولەکه و هاوریکانیدا. ئه گىزىنه‌وه  
عەبدوللا پرسیاری کرد له حەزرەت ﷺ: کى وە حیيت بؤ دىتى؟ ئه ویش فەرمۇسى:  
جوبرەئىل. جا عەبدوللا وەتى: ئەم جوبرەئىل دوزمنى بەنى ئىسرائىلیه و چەن شتى  
نابارى هینتاوه بؤ سەريان، هەروا جارىکى تر له خزمەتى حەزرەت ﷺ بە بىن نەزاکەتىيە و  
وتى: تو شتىكى وات نەھینتاوه له لای خوداوه بؤ لای ئىتمە کە بە ئە حکامى خوداي  
بزانىن! جا خوداي تەعالا بەم ئایه‌تانه‌ي پىشىو وەلامى قىسە‌كانى داوه و دوزمنايه‌تى  
و سەركىشى ئىسرائىلیه‌كانى دەربىرى بەرابەر بە پیغه‌مبەرانى پىشىووی خۆيان و  
بەرابەر بە پیغه‌مبەرى ئاخىزەمانىش.

﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَنَلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلَكِ سُلَيْمَانَ﴾

ئەم جومله‌ي «واتبعوا» بەسراوه بە جومله‌ي «نبذ» وە له پىشەوه، يانى: ئەم ئىسرائىلیه  
بەدبەختانه کتىي خودايان فرەدايە پشته‌وه و كەوتىنە دواي ئەمو واتە پۈپۈچە بەتالانه  
کە شەياتىنى ئادەمیزاد و شەياتىنى ئەيانخويىنده‌وه بە سەر خەلکا له كاتى سەرۋىكى  
و سەردارى حەزرەتى سولەيمانى کورپی حەزرەتى داوداڭلەپەتە وە ئه و قىسە بەتالانه

به نهوعنی بلاو بوبووه و به ناویانا ئه و ئاده میزاده به د نیهادانه ئه یانوت: سوله‌یمانی کوری داود سیحر به کار دینی و جادو و گهره و ته لیسم زانه بؤیه وا دنیای داگرتتووه! جا خودای ته عالا ره دیان ئه کاته وه و ئه فهرومی:

### ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنٌ﴾

سوله‌یمان سیحر باز و جادو و گهر نه بوروه و باوه‌ری بهو شтанه نه بوروه، به لکوو تابیعی فهرومی خودایی بوروه و یه کنی باوه‌ری به هیزی سیحر و سیحر بازان بین و نیسبه‌تی ناسار له خودا ندا کافر ئه بین، وه سوله‌یمان کافر نه بوروه به لکوو یه کنی بوروه له ره هبدهه گهوره کان خودا به فهزلى خۆی عالله‌می بۇ رام کردووه.

### ﴿وَلِكِنَ الشَّيْطِينَ كَفَرُوا﴾

بەلام شەيتانی ئاده میزاد و شەيتانی جىنى کافر بۇون و باوه‌ریان به هیزی خودا نه بوروه.

### ﴿يَعْلَمُونَ النَّاسَ السِّخَرَ﴾

فەنی جادو و گهریان به ئاده میزاد فېرئه کرد و ئىستەيش هەر فېریان ئەکەن.

### ﴿وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ إِبَابَلَ هَنْرُوتَ وَمَرْوَتَ﴾

وھ پیشانی خەلکیان نهدا ئه و سیحر و جادو وه کە له وەختى خۆیا خودا ناردوویه بۇ دوو فريشته پاڭ و مەعسووم له ولاتى «بابل» دا کە ناویان «هارووت» و «مارووت» بوروه.

### ﴿وَمَا يَعْلَمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَقَّ يَقُولَا إِنَّمَا نَخْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾

وھ نه دوو فريشته نېر رابوون بۇ نهوه عىلمى سیحر بە خەلک بلىن، هەتا سیحر لە موعجزە جىابىرىتەوە، وھ خەلک بىزان سیحر و جادو و فەننە ھەركەسى بىانخويتنى

فیریان ئەبىن بەلام موعجیزه‌ی پىتغەمبەران فەیزى خوداییه و بە كەسب و خویندن نییە. ئەوانىش هېچ كاتىن ئە و سىحرەيان فېرى كەس نەدە كرد هەتا لە پىشا ئامۆژگارى ئە و كەسەيان نەكرايىن، وە ئامۆژگارىيە كە يىشيان ئەمە بۇو ئەيانوت: هاتنى ئىمە بۇ ئەم شويىنە و نىشاندانى فەننى جادووگەرلى بە ئادەم مىزاد ھۆى دل تىكچۈونى ئەوانە، وە ئەگەر ئىنسان خاوهن بىرى پاك و دلى رووناڭ نەبىن وا ئەزانى ئەم جادوووه زاتەن خۆى تەئىسirى ھەيدە و بەم باوەرە ئىنسان كافر ئەبىن. كە وابىن ئەوەمان ئەۋى لە تو كە خۆت كافر نەكەي، وە ھىز و تەئىسir لە خوداوه بىزاني، جا پاش ئەم ئامۆژگارىييانە جادوويان پىشانى خەلّك ئەدا.

**﴿فَتَعْلَمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءَ وَزَوْجِهِ﴾**

جا ئەوانىش فير ئەبوون لەوانەوە ھەندى بەند و فەننى وا كە بە ھۆى ئەوانەوە جىاييان ئەخستە ناوېيەين ژن و مىردهوە.

**﴿وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾**

وە ئەو جادووگەرانەيش نەيان ئەتوانى زيان بە كەس بگەيەن بە ھۆى ئەو جادوووه ئىللا بە خواستى خوا نەبوايىن؛ چونكى ئىجاد و تەئىسir ھەر بۇ زاتى خودايە و ئەسباب شىتىكى عادەتىيە.

**﴿وَيَعْلَمُونَ مَا يَصْرِرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ﴾**

وە خەلّك فير ئەبوون لەوانەوە شىتىكى وا كە زيانيان بىن بدا و سووديان بىن نەدا؛ چونكى بە دەگەمنەن ھەلّكەوى ئىنسانى فەنتىكى وا بىزانى و لەتاوان و تاوانكارىدا بەكارى نەھىنى.

**﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ أَشَرَّهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ حَلْقٍ﴾**

وە بە راستى ئە و ئىسرائىليانە رەفتار بە جادۇو و وەرگرتنى ئادابى جادۇوگە رانيان  
كىرى بە ئە حكاما كىتىبى خودا و ئەمانيان ھاویتە پشتەوە و ئەوانيان وەرگرت ھەرچى  
بەش و بارەيان بىن ھەر لە دنيادايە و لە رۆزى پاشەرۇزدا بەش و بارەيە كى سوودمەنديان  
نىيە.

**﴿وَلِئِنْكَ مَا شَرَفَ أَبِهٖ أَنْفُسَهُمْ﴾**

وە زور خراب بۇو ئە و ئازەزووى نەفسە كە پىرۇزى نەبراوهى نەفسى خۆيان  
پىن فرقىشت.

**﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾**

ئەگەر بە عىليمىتى كى لە دلادامەزراو ئەمەيان بىزانيايە ئەم مامەلەيان نەدەكرد.

**﴿لَوْ أَنَّهُمْ إِمَّا تَأْتَقُوا﴾**

ئەگەر ئەم ئىسرائىلە بەدبەختانە ئىمانيان بېتىانىن بە پىغەمبەرى ئاخىزەمان و لە<sup>١٠٢</sup>  
عەزابى خودا و نافەرمانى ئە و خۆيان لابدaiي.

**﴿الْمَثُوبَةُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ﴾**

ئەو جەزايە كى گەورە و پاداشىتى كى باشىان دەس ئەكەوت لە دنيا و قيامەتا، وە  
دىيارىيە پاداشى باشى خودايى چاكە نەك عاجزبۇون و قارى ئەبهەدى.

**﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾**

جا نەگەر ئەمانە عىليميان ببويان بەم شستانە بە عىليمىتى كى وا كە ئاگادارى و ھۆشىيارى  
و پارىزگارى لە دلىانا پەيدا بکا لەم ئادابە نابارانە و لەم ئەندىشە و كىشە لارە لايان  
ئەدا.

لهم شوینه‌دا چهن باسینکی به نرخ هه یه:

یه کم: سیحر له زمانی عره با به کار دیت بۆ «سی»‌ئی ئىنسان که پارچه گوشتیکه له ناو سنگدا. هەروا به کار دیت بۆ هەر ئىشى ورد بىن و ھۆکەی نەزانى و ئادەمیزاد سەرگەر دان بکا. وە ھەندى کەس ئەلین: سیحر برىتىيە لهو کە شتى پروپوچ و بە تال بىرتىه شىوه‌ى شتى راسته‌و. وە ھەندى ئەلین: سیحر شتىکە ئىنسان دەر دەستى ئەکا به ھۆى نزىك كەوتنه‌و له شەيتان و لهو شستانە کە ئىنسان دەستەلاتى نىيە بە سەريا. وە «ابن خلدون» له «مقدمه» دا ئەلیت: سیحر عىلەمە بە كەيفىەتى ئىستىعەداداتىكى وا کە نفووسى ئادەمیزاد بە ھۆى ئەوەو ئە تواني تەئىسر بکا له عالەمى عەناسيرا هەر خۆبەخۇيا بە ھۆى يارمەتى وەرگرتىن له مەوادى ئاسمانىيەو. بەشى يە کم «سېرپە»، وە بەشى دووەم «تەلىسمات»، وە لە بەر ئەو ئەم فەنه بە لاي شەريعەتى ئاسمانىيەو ناپەسەنده چونكى زيانى تىا يە بۆ بەكار ھىتەرى و بۆ ئەو كەسانە يش له سەريان بەكار ئەھىنریت، وە گەلن شەرائىتى واي تىا يە کە بە ھۆى گوناھ و تاوانەو پەيدا ئەبن له ئەستىرە و غەيرى ئەستىرە. كەتىيە سیحرە كان له عالەمى ئىسلاما ئاساريان گوم بود، وە ناو گوم بون، مەگەر ھەندى له و كەتىيە كۆنانە کە له زەمانى قەديمان لە پىش هاتنى حەزرة‌تى مۇوسادا ئىلەلا بون و دائىر بون لە ناو تىرە «نبط» و «كىلدان» يە كان.

وە ئەم فەننى سیحرە له ناو ميلله‌تى «بابل» دا له سرەيانىيە كان وە كىلدانىيە كانا وە له ناو ميلله‌تى «ميسر» دا له «قىيىتى» يە كان و غەيرى ئەوانىش زۆر بون. وە گەلن كەتىب له فەننى سیحرا عائىد بەو ميلله‌تانه له وەختى خۇيا نۇوسراون و ئەو كەتىيانه تەرجومە كراون ئىللا شتىكى كەمى نەبىن وە كەو «فەلا حەئى نەبتىيە» کە له دانزاوى ئەھلى بابل بود.

جا ئیتر خه‌لک له‌سهر ئه‌ساسی ئه‌و کتیبه گه‌لئی کتیبیان نووسیوه‌تبوه وه‌کوو  
«مصاحف الکواكب السبعة» و کتیبی «طمطمی هندی» که قسه ئه‌کا له سوروه‌ت  
و ده‌ره‌جات و ئه‌ستیره‌کانا

پاش ئه‌مانه له میللله‌تی ئیسلاما جابیری کورپی حیبیان گه‌وره جادووگه‌ر په‌یدا  
بوو، وه که‌وته ته‌ماشای کتیبی ساحیران و گه‌لئی شتی وه‌رگرت له سیناعه‌ی سیحرا،  
وه گه‌لئی کتیبی تیادا نووسی، هه‌روا گه‌لئی کتیبی نووسی له سنه‌تی «سیمیا»دا که له  
هاوپه‌یوه‌ندی فه‌ننی سیحرا، چونکی سیمیا عیباره‌ت له وه‌رسووپاندنی سوروه‌تی  
جیسمن بۆ سوروه‌تی جیسمن‌تر، ئه‌مه‌یش زۆربه‌ی به هیزی نه‌فسه نه‌ک به هۆی  
سیناعه‌ی عیلمیه‌وه. وه له پاش جابیری کورپی حیبیان ئه‌مجار ئه‌حمدەدی میجریتی  
پیشه‌وای میللله‌تی «ئه‌نده‌لووس» له فنوونی سیحر و جادوا په‌یدا بwoo، وه ته‌ماشای  
کتیبه کونه‌کانی کرد و پوخته‌که‌یانی نووسیه‌وه له کتیبیکا ناوی‌نا به (غاية الحکیم)  
ئیتر پاش ئه‌و که‌س له‌م عیلمه‌دا کتیبی نه‌نووسی.

له پاش ئه‌مه «ابن خلدون» ئه‌لیت: با لیره موقه‌دیمه‌یه‌ک بلیئن و حقیقه‌تی  
سیحرا پی درخه‌ین. ئه‌لیت: نفووسی ئینسانیه هه‌رچه‌ند یه‌ک نه‌وعه به‌لام ئه‌سنافی  
زوری هه‌یه و هه‌ر سفنی خاسیه‌تیکی تیايه له غه‌یری خویا نییه. مه‌سلا نفووسی  
پیغامبهران خاسیه‌تیکی تیايه به‌و خاسیه‌ته موسته‌عید بووه له بۆ مه‌عاریفی ئیلاهیه  
و قسه کردن له گه‌ل فریشته‌دا، وه نفووسی کاهینه‌کان خاسیه‌تیکی تیايه به‌و خاسیه‌ته  
موسته‌عید بووه له بۆ قسه کردن له گه‌ل شه‌یاتین و ئه‌رواحی خه‌بیسە‌دا. هه‌روا هه‌ر  
سفنی له ئاده‌میزاد خاسیه‌تیکی تایبەتی تیايه وه له ئاساریانه‌وه ئه‌مه ده‌ر ئه‌که‌وئی.  
وه ئه‌و نفووسانه که ساحیر و جادووگه‌رن به کورتی سی به‌شن:

یه کم: ئوانه‌یه که هر به هیمه‌ت و هیزی نه‌فس و ئیراده به بین ثالات و به بین یارمه‌تی غه‌یره، ئم بشه‌یانه له‌لای فه‌لاسیفه ناوبراوه به سیحر؛ چونکی زور به‌هیزه و یارمه‌تی شتی تری تیا نییه.

دووهم: ئوانه‌یه که به یارمه‌تی ئه‌ستیره و عه‌ناسیر و ده‌ره‌جاتی ئاسما‌نییه وه ئیش ئه‌کهن، ئم بشه له یه کم زه‌عیفتره، وه مه‌شه‌هوره به «ته‌لیسمات» هه‌روا له‌م بشه‌یه ئه‌وهی که ئه‌کرئ به هۆی خه‌واسی ئه‌عداد و حورووفه‌وه.

سی‌بهم: ئوانه که ئه‌توانن هه‌ندی شتی بین ئه‌ساس بخنه خه‌یالی خه‌لکه‌وه، مه‌سه‌لا وه کوو ترساندنسی ئوانه له دوژمنی نابود و دانانی دوستی به دوژمن یا به پیچه‌وانه‌وه، یا سوود و زیانی به‌عزی شتی غه‌یره واقیعی. ئم بشه‌یان په‌ست‌ترینی سی‌حره و له‌سر واقع نییه، وه ته‌ئیسیریان له نه‌فسی زه‌عیفانایه و به‌س. وه ئمه شه‌عوه‌زه‌یه، جا دوو بشه پیشووه‌کانی سی‌حر ئاساری راست و واقعییان هه‌یه، وه کوو ئه‌وه دوژمنی له ناو بچنی یا نه‌خوشی خوش بیته‌وه، وه یا سوروه‌تی جیسمی هه‌لسوورپ بۆ سوروه‌تی نه‌وعه جیسمیکی تر، بەلام بھشی سی‌بھه‌میان ئاساری واقیعی نییه جا ئهو که‌سانه که ئه‌لین سی‌حر ته‌ئیسیری هه‌یه قسه‌که‌یان راسته له‌سر ئه‌و دوو بشه پیشووه‌کان، ئه‌و که‌سه‌یش که ئه‌لیت سی‌حر هه‌ر ته‌خه‌یولاته قسه‌که‌ی راسته له‌سر بھشی سی‌بھه‌م، که وابن نیزاع له بینی عالمانا له ته‌ئیسیری سی‌حرا نیزاعی له‌فریزیه.

وه ئم خاسییه تانه که له نفووسی ئینسانا ههن هر نیستیعدادن وه له کاتیکا دیته عاله‌می وجود و فیعله‌وه که کابرای خاون نه‌فس له‌سر یاسای تایبه‌تی ساحیران گه‌لئی ریازه‌تی نه‌فس بکیشی و گه‌لئی رووبکاته قوای عولوییه وه له ئه‌فلات و که‌واکیب و له ئه‌رواحی خه‌بیسی شه‌یاتینه‌وه، وه گه‌لئیکیان پیویسته به خورام کردن بۆ غه‌یری

زاتی باری ته عالا و عیاده‌تی ناحمق که به ئاشکرا لە سەر یاسای شەریعەت کوفر و بىن ئیمانیيە (العياذ بالله). جا لە بەر ئەمە يە مەشھورە ئەلین: سیحر بە بىن کوفر پەيدا نابى. وە فوقەھای شەریعەت ئىختىلافيان ھەيە لە وەدا ئایا کوفرى ساحير لە بەر باوهەر و ئەندىشە كە يەتى كە بە ھۆى ئەوانە وە ئەبىن بە ساحير يَا بە ھۆى كرده وەي سیحرە كە و ئىفسادى ئادەمیزادە، وە حەقىقەتىش ئەوەيە كە تەكفيرى ساحير لە بەر ھۆى يە كەمە ئەگەرنا كرده وە ئەگەر باوهەرپى كوفرى لە گەلا نەبىن كوفر نىيە. بەھەر حال فەننى جادووگەرى لە ئايىنى ئاسمانىدا نارپاوايە چونكى لە ھۆى باوهەر بە تەنسىرى غەيرى خوداوه كوفره، وە لە ھۆى رەفتاروھە تاوانە و دينى ئىسلام دوورە لە كوفر و تاوان و تاوانبارى.

فەرقى موعجىزە پېغەمبەران لە گەل سیحرى جادووگەران:

بە دەلىلى عەقلى قەتعى دەركەوتۇوھە كە پايهى پېغەمبەرايەتى و رەھنومايى و رەھبەرلى بۇ ئادەمیزادەر بە مىھەربانى و بەخىشى خودايى گەورەيە. ئەو خۇى ئەزانى كىن ئەكا بە رەھبەر و ئەم رەھبەرانە دوور بۇون لە تەمنى و دانشگا و دەرس و دەرس وەرگىتن لە مامۆستاوه. بە تايىەتى پېغەمبەرى ئاخىزەمان حەزرەتى موحەممەدى عەرەبى حَمْدُ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ لە دنیاوه ديارە كە بە قەتعى پەيوەندى لە گەل خويىندەن و دەرس وەرگىتن نېبووه، وە هەتا لە ولاتە كە يَا خويىندەوارى زۇر كەم بۇوه. جا كاتى كە خودا وىستى ئەم زاتە بىكا بە رەھبەر فريشتەي پاكى رەوانە كرده سەرى و دلى رووناڭ كرده وە بە پەيامى خودا، وە سەرتەختەي سېنەي كرد بە سەر چاوهەيە كى سافى نېبراوه كە هەتا هەتايە هەرجى زانست و بارەي خىرە لىنى ھەلبۇلى ھىشتا وە كەو خۆى وايە، هەتا هەركەس ھاۋپىي ئەویش بۇوبىن لە گەل نەخويىندەواريا بۇوه بە خاواهن دانش

و تهمت و تهربیه. و هر موعجزه‌یی بُرْ ئه زاتانه ده رکه و تبی له ئاده‌مهوه تا خاتم هه مهو و بیتیختیار و که‌سبی ئه ره‌به‌رانه بوروه و هر خودا به خواستی خوی به موناسبی زه‌مان خه‌لقی ئه و ئیشانه‌ی کردوده، مه‌سلا: له زه‌مانی حه‌زره‌تی مووسادا جادو و گهری باو بوروه خودای ته‌عالا عاساکه‌ی مووسای کردوده به ماری مارخور و ئه‌ژده‌های جیهان ترسین.

و له چه‌رخی عیسادا «طب» و دوکتوری باو بوروه خودای ته‌عالا هیزی و با برزی پیروزی دا به عیسا که کویزی سکوما و به‌لهک و گولی خوش ئه‌کرده‌وه و مردووی زیندوو ئه‌کرده‌وه. و له چه‌رخی حه‌زره‌تی موحه‌ممد دا لله‌علیه‌السلام فه‌ساحمت و به‌لامگه و شیعر خویندنه‌وه و وتاردان باو بوروه خودا کتیبی و ها به‌رزی نارد بُرْ حه‌زره‌تی موحه‌ممد لله‌علیه‌السلام که هه‌مو و فه‌سیحه کانی عه‌ره‌بی سه‌رسام کرد. و بیجگه له و باسه په‌نامه‌کیانه که دوری بُریوه، و بیجگه له باسی مانگ و رُوْز و ئه‌ستیره و چه‌رخی ناسمان و دریا و وشكی و ئه‌م شتانه که خوینده‌وار نه‌بی که‌س تیی ناگا هم رشته‌ی وتاره‌که‌ی که هه‌مو و تازانی سه‌رگه‌ردان کردوده، و به قه‌تعی له مانه‌دا مه‌یدانی که‌سب و هرگرتن له که‌سوه نه‌بوروه، به‌لام فه‌نی جادو و گهری هه‌مووی ده‌رسه و که‌سبه، و هه‌رکه‌سی خه‌ریکی بیت و هری ئه‌گری و ئه‌یزانی.

هه‌روا پایه‌ی ویلایه‌ت و سه‌فای روحانیه‌تی نه‌ولیاکان، با به‌هؤی که‌سب و ریازه‌ی نه‌فسه‌وه په‌یدا بیت به‌لام که‌رامدت و ئومووراتی خاریج له یاسای عاده‌تیان که‌سبی نه‌بوروه و ئیختیاری ئه‌وانی تیا نه‌بوروه. بیجگه له مانه ئاسار و کردار و ره‌فتاری پیغه‌مبه‌ران سه‌راسه موافقی پیروزی ئاده‌میزاد و ره‌وشتی به‌رز و عیفه‌ت و شه‌رم و پیاوه‌تی و دل‌سوزی بوروه. هه‌روا پیاوانی دل‌رووناکی ئوممه‌ت که‌یشیان که ناویان ئه‌بری به «وه‌لی» ئه‌وانیش له‌سر ریگه‌ی به‌رزی پیروزی و ره‌وشتی پاک و

رېيکى شەريعەت و ئايىنى ئاسمانى بۇوه و ئەبىن، وە ھەر كەسىن لەم شىئە دەرچۈوبىن و رەفتارى پاك نەبۈوبىن و لە سەر ياساى ئايىنى پاك نەبۈوبىن ئەم كەرامەت و كىدەوەي خارىقى عادەتىيە لىتە دەرنە كەوتۇو. وە ئەگەر كەسىن بە جىياوازى لەم ئاداب و ياسايدى كارىيکى «خارق العاده»نى سادر بىن بە كەرامەت ناناسرى، وە ھەرچەن خاوهنى ئەو ئىشە سىحرباز و جادووگەر نەبن ئاسارەكە يان لە باپى سىحر و ئىستىدراج ئەزىزى، وە بە قەتعى جىنگەي ئىختىرام و تەقدىس نىيە.

دۇوەم: ﴿ما تتلوا الشياطين﴾: دۇو بەشە يەكەم ئەو شتە پىر و پالانە و و تارە پىروپۇچانىيە كە لەوان دەرچۈو، وە رېيگەي خويىندەنەوەي شەياتىنى جىن خويىندەنەوە بۇوه بەسەر دلى كاھىن و جادووگەران و ھەرزەفتاران، وە رېيگەي خويىندەنەوەي شەياتىنى ئىنس عىبارەتە لەو شتە خەرافاتە و لەو ياساى بىن دىنى و بىن ئەخلاقى و سىحر بازى و جادووگەرى و گومراكارييە كە لە ئادەمیزادانى ناپاك و ھەوا پەرسەت و بىن ئەخلاق و بەدرەوشستانوھ گەيشتووو بە باقى ئادەمیزادى كە شوين تەمنى و تەرىيەي ئەوان كەوتۇون.

سېيھەم: ﴿وَمَا أَنْزَلْ عَلَى الْمُلْكِين﴾، وشەي «الملكىن» بە دۇو جۆر خويىزاوەتموھ، يەكەم باريان: بەفەتحەي لام، يانى دوو فريشتە. وە ئەم بارە موتەواتەرە و جىنگەي شوبىھە نىيە. دۇوەم باريان «ملكىن» بە كەسرەي لام، يانى دۇو پادشاھ، وە ئەم بارە لە خويىندەنەوەي «ابن عباس» و «حسن» و «ابوالاسود» و «ضحاك» وەرگىراوە. وە زانىيانى تەفسىر فەرمۇويانە: ئەگۈنچى فريشتە بۇوبىن بەلام لەبەر ئەو زۇر بەسەر دلى ئادەمیزادا بە حورمەت و خاوهن شان بۇون وەكۈو دۇو پادشا تەماشا كراون، وە ئەگۈنچى دۇو پادشا بۇوبىن، بەلام لەبەر ئەو زۇر رەوشتىان بەرز بۇوه بە فريشتە ناو براون. وە ئىتمە لەسەر بارى يەكەميان دىلمان دامەزراوه؛ چونكى خويىندەنەوەكەي

موته‌واتهره و پیویستی [به] ته‌ثویل نییه، وه نازل کردنی سیحر له‌سهر ئه و دوو فریشته مه‌عنای ئه وه نییه که مه‌قامی رساله‌ت و پیغمه‌مبه‌رایه‌تیان بوروه، چونکی به قه‌تعی پیغمه‌مبه‌ر ئه‌بین له ئاده‌میزاد بین، به‌لکوو مه‌عنای ئیله‌ام و حالی کردنیانه له فه‌نی سیحر و جادووگه‌ری.

وه هۆی ناردنی ئه و فریشته‌نه‌یش ئه وه بوروه له و چه‌رخه‌دا ئه وه‌نده جادووگه‌ری باو بوروه خه‌لک گومرا بعون و باوه‌پیان وابووه که رساله‌ت و پیغمه‌مبه‌رایه‌تیش هه‌ر فه‌نی جادووگه‌ریه. جاخودای ته‌عالا ئه و فریشته‌نه‌ی ناردووه و فه‌نی سیحریان به خه‌لک نیشان داوه بۆ ئه وه بزانن که نوبووه‌ت و رساله‌ت و پیغمه‌مبه‌رایه‌تی باره‌ی به‌خشش و فه‌یزی خوداییه و په‌یوه‌ندی به خویندنه وه نییه، به‌لام جادووگه‌ری فه‌ننے هه‌ر که‌سین بیخوئینی ئه‌یزانی و دووره له فیوزاتی ئیلاهیه‌وه و هه‌رکه‌س باوه‌پی وانه‌بین، ئه وه گومرایه و به‌هه‌لدا چووه.

وه ئه و شتانه که مه‌شهوورن له ناودا له بابه‌تی ئه‌م دوو فریشته‌وه که گیرۆده‌ی گوناه و تاوان بعون و خودای ته‌عالا خاترخۆی کردوون له به‌ینی عه‌زابی دنيا يا عه‌زابی قیامه‌تا، وه ئه وانیش عه‌زابی دنيايان ئیختیار کردووه و ئه وانه ئیستا له چالیکا هه‌لاؤه‌سراون له «بابل»دا، وه تا قیامه‌ت به‌و جۆره ئه‌مینته‌وه، له‌سهر فه‌رموده‌ی زانایانی ته‌فسیر ئه‌ساسیان نییه، وه له ئه‌حادیسی سه‌حیحدا نییه و موخالیفی نه‌سیسی قورئانه؛ چونکی خودا له باسی فریشته‌دا ئه‌فه‌رمومیت: ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمْرَهُمْ وَلَا يَفْعَلُونَ مَا يَؤْمِرُونَ﴾.<sup>۱</sup> وه ته‌فسیری به‌یزاوی ره‌دی ئه شتانه ئه کاتمه‌وه، هه‌روا ته‌فسیری فه‌خری رازیش به‌و قسانه رازی نییه.

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَأَيْنَا وَقُولُوا أَنْظَرْنَا﴾

۱. التحریم؛ ۶.

ئهی که سانی که ئیمان و باوه‌رتان هه یه به خودا و به پیغمه‌بهری خودا! له کاتیکا ئه تانه‌وئی داوا بکهن له پیغمه‌بهری خودا چاودیریتان بکات، وه به مؤلهت یاسای ئایینتان حالی بکا جومله‌ی «راعنا» به کار مه‌هینن، با جووله‌که کان ئه جومله به کار نه‌هینن له گه‌ل حهزره‌تا به مانایه‌کی ناموناسب، وه له باتی ئه و «انظرنا» به کار بینن که ئه مه‌بسته‌ی ئیوه ئه گه‌یینن و بق مه‌عنای ناشیرینیش به کار ناهیزیت.

### ﴿وَأَسْمَعُوا﴾

باش گوی بگرن بق حهزره‌ت له و کاتاندا تمیتان ئه کات با ناچار نه بن بق داواره کردن‌وئی تمیکان.

### ﴿وَلِكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

وه بق ئه و کافرانه که جومله‌ی «راعنا» به مه‌بستی خراب به کار ئه‌هینن له گه‌ل پیغمه‌برا و به سووکی تمماشای نه‌کمن عهزاییکی سهخت و نیش گه‌یین هه یه له دونیا و له قیامه‌تا.

زانیان فهرمو ویانه، له کاتیکا پیغمه‌بهر یاسای دینی ئه فرموده به یارانی خوی لمبه‌ر ئه و جارجار باش حالی نه‌ده‌بوون و ئه‌یانویست حهزره‌ت قسه‌که‌ی دووباره بکاته‌وه ئه‌یانوت «راعنا» یانی ئه پیغمه‌بهری خودا چاودیریمان بکه، وه به مؤلهت تمیمان بفرموده با حالی بین. جووله‌که کانیش ئم هله‌یان بق هله‌لکه‌وت و عه‌ینی جومله‌ی «راعنا» یان به کار ئه‌هیننا له گه‌ل حهزره‌تا به مانای بی عه‌قل و عه‌قل سووک! جا خودای تم‌عالا ئم ئایه‌ته‌ی نارده خواره‌وه و فرمانی دا به موسولمانه کان له باتی ئه و جومله جومله‌ی «انظرنا» به کار بینن که ئه و مه‌عنای‌هدا و مه‌عنای خراپیش ناگه‌یه‌نی. یانی ئه پیغمه‌بهری خودا بروانه بومان و تمماشای پایه‌ی حالی بعونمان بفرموده، وه ئه‌وانه‌مان حالی ناین قسه‌کانمان بق دووباره بکه‌ره‌وه.

﴿مَا يَوْدُدُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَبِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُم مِّنْ خَيْرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ﴾

به قه تعی نه و که سانه که باوه ریان به دینی نیسلام نیه (له کافره کیتابیه کان و کافره بت په رسته کانیش) حهز ناکهن و دلخوازیان نهوه نیه که خیری له لایه نی خود اووه بیت به سهرتانا.

﴿وَاللَّهُ يَخْتَصُ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ﴾

خود ایش به دلخوازی نهوان ناکا، هر که سی بیهودی و مهیلی لمه رین بن سهربه رز و سه رفرازی نه کا به میهربانی خوی.

﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ۚ ۱۰۵﴾

خود ای ته عالا خاوه نی فهزل و زیاده میهربانیه کی بن نهندازه یه. ئه م ئایه ته هاته خواره وه بق به در و خسته وه کومه لئن له جووله که که به رابه ر به موسولمانه کان دوستی و خوش ویستیان ده رئه برقی و له وانه بوون که موسولمانه کان هلبخه له تین بؤیان. جا خود ای ته عالا نه فرمیت: ئه مانه راست ناکهن له گلنان، وه نه ئه م جووله کانه و نه بت په رسته کان حهز ناکهن به وه که ئیوه تووشی خیر و پیروزی بین که وابوو پتویسته ئاگاداری خوتان بن.

﴿مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ﴾

نه و ئایه تهی حوكمه کهی نه سخ بکهینه وه و له فزه کهی بهیلینه وه.

﴿أَوْ نُنسِهَا﴾

وه نه ئایه ته که له فزه کهی له بیری تو بیهینه وه و حوكمه کهی بمینی، وه یاخود له فز و حوكمیان نه مینیته وه.

## ﴿نَاتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا﴾

ئایه‌تى لە باتى ئەو دىيىن كە سوودى لە خويندنه و پاداشى قيامەتا، وە يا لە رىتكەوتن لە گەل سوودى ئىوهدا چاتى بىن لەوهى كە لامان بردۇوه.

## ﴿أَوْ مِثْلُهَا﴾

يا دىيىن بە ئایه‌تى كە وەکوو يارقى لابراو وابى لە رەفتار بىن كردىنا و لە سوودى دنيا و قيامەتا.

## ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

ئایا تو نازانى و نەترزانيوھ كە خوداي تەعالا بە سەر ھەموو شتىكاكەوانايە؟ نەسخ: لە زمانى عەرەبა بە مانا «نقال»، خواي نەقل و گۈرپىنى شتە كە بىن وەکوو ئەللىن: «نسخت الشمس الظل» يانى رۆز ئەو سىيەرهى گۈيززاوه لە شويىنە بۇ شويىتىكى تر. وە ياخود نەقلى وىنەكەي بىن وەکوو ئەللىن: «نسخت الكتاب» يانى وىنەكەم گۈيززاوه بۇ شويىنى تر و لە كىتىپى ترا نووسىمە وە.

وە نەسخى ئایەت لە عورفا: برىتىيە لە لابردنى حوكىمە كەي با خۆى بەمېنیتە وە، وە يالابردى خويندنه وە كەي با حوكىمە كەي يىشى مابى، وە يالابردى لە فز و حوكىمى بە يە كە وە.

وە ئىختيمالات لەم شويىنەدا چوارە:

يە كەم: ئایەتە كە خۆى و حوكىمە كەي بەمېننە وە،

دوووهم: خۆى و حوكىمە كەي هەردووكيان لا بىرىن. وەکوو ئایەتى «رضاع» - كە بىريارى دە جارى داوه - ئىستە نە خۆى و نە حوكىمە كەي نە ماونە تەوە، سىيەم: لە فزە كەي بەمېنیتە وە و حوكىمە كەي نە مېنیتە وە؛ وەکوو ئایەتى وجىوبى وە سىيەت بۇ باوک و دايىك و ياقىم مىرات گەز بىكەكان،

چواره: حوكمه کهی بمینیته و به لام له فزه کهی نه مینیته و، و هکو و ئایه‌تی به رده باران  
کردنی پیاو و ژنی زینا بکهن له پاش ژن‌هینان و شووکردن. ئم سوروه‌تانه همو  
هنهن له قورئانا.

وه ئم ئایه‌ته نازل بووه له هۆی ئه ووه گەلن له جووله که کان ئه یانوت: ئه مە  
چييه ئم پىغەمبەرە گەلن جار فەرمان ئەدا به شتى كەچى لە پاشان معنۇ ئەك، وە  
گەلن جار معنۇ شتى ئەك و له پاشان فەرمانى بىن ئەدا؟ جا خوداي تەعالا له  
وەلامى ئوانا ئەفەرمويىت: وەزۇنى ناردنى قورئان و دامەز راندى ياسا بۇ موسوٰلمانان  
لەسەر تەماشا كردى سوودە بۇ موسوٰلمانان هەتا حوكمنى سوودى تىيا هەبىن موافقى  
رۇز بىن ئەمرى بىن ئەكەين، وە كاتى كە وەزع گۆرپا و ئەو حوكمه سوودى تىيا نە ما  
ئىگۈرپىن بە حوكمېكى تر. هەروا ئەبى لە ماوهىيەكدا فەرمان ئەدەين بە خوئىندە وەي  
ئایه‌تى و له پاشا ئەو ئایه‌تە له بىر ئەبەينە و ئایه‌تى تر له شوئىنيا نازل ئەكەين.  
وە هەر وەکو و ئایىنى ئىسلام بە شوئىن دينى عيسادا هاتووه و گەلن ئەحکامى  
ئەوى لابردووه و ئایىنى عيسا بە شوئىن ئایىنى موسادا هاتووه و گەلن ئادابى ئەوى  
لابردووه، و ئایىنى موسسا گەلن ئەحکامى دينە پىشىووه كانى لابردووه، وە زانيانى  
كتىيى ئاسمانى ئەمە ئەزانى، هەروا له دينى ئىسلاميشا قابيلە گەلن له و حوكمانە  
كە له ئەۋەلە و بىيار دراوه له پاش ماوهىي بگۈرپى بە حوكمېكى تر كە بۇ رۇز و  
چەرخ موناسب و رىتكە. كەوابوو كەس لەم هۆوه حەقى رەخنەي نىيە.

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

ئايا نازانى كە خوداي تەعالا فەرمانداره له ئاسمانە كانا و له عەرزى، وە فەرمان  
ھەر فەرمانى ئەوه؟ ئەوه ئەتوانى ھەر فەرمانى بدا و ھەر فەرمانى بگۈرپى.

﴿وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾

وە نىيە بۇ ئىۋە يېنجىگە لە خودا كەسىكى وا كە چاودىرى ئىشتان بىكات و يارمەتىتان بىدات، مەعلومە ئەمەت زانىوھە و ئەمەيش رابىگە يەنە بە ئادەمیزادا تا ئەوانىش بىزانى و ھەموو ئىشىكى خۆيان بىپىرن بە خودا.

**﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْعَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُلِّمَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ﴾**

ئەم نايەتە ياخىتابە لەگەل كىتابىيە كانا لە كاتىكا كە داواي ئەۋەيان ئەكىد خوداي تەعالا كىتىپن لە ئاسمانى وە بىتىرى بۇ لايان لەو كىتىپەدا بەيانى ئەوه بىكا كە پىغەمبەرى ئاخىزەمان رەوانە كراوه بۇ لاي ئەوانىش. وە ياخىتابە لەگەل بىتپەرسىتە كان كە ئەيانتۇ: باوهە ناكەين بە پىغەمبەرىيەتى توھتا لە پىش چاومانا سەرنە كەھوي بۇ ئاسمان، وە ئەگەر سەرىش بکەھوي ھەر باوهە بە سەركەوتە كەت ناكەين ھەتا كىتىپن نىيەتە خوارەوە نۇوسرابى بۇمان كە فەرمانى توھەربىرىن!

جا ئەفەرمۇيت: ياخود ئىۋە ئەي ئىسرائىلە كان ئەنانوئى داوا بىكەن لەم پىغەمبەرە كە هاتووه بۇ لاي ئىۋە لەگەل عەرەب و باقى ئادەمیزادا كىتىپەتى بىتنى بە تايىەتى بۇتان، وە ياخىتابە كە ئەنلىكە ئەنلىكە ئەنانوئى داوا بىكەن لە پىغەمبەرى خۆتان كىتىپەتى تايىەتىتان بۇ بىتنى وە كۈو لەمەوپىش داوا كرا لە مووسا؟ وە ئەم داوا كەنەيش ھەر سەركىيىشى و نافەرمانىيە لەگەل فەرمانى خودادا، چونكى پاش ئەوه كە خودا پىغەمبەرىنىكى نارد بە ئايات و موعجىزاتوھە حق نىيە بۇ كەس غەيرى فەرمانبەردارى داواي شتى تر بىكا لەو پىغەمبەرە، وە ئەگەر كەسىن وابىكا ئەوه ئەۋە ئىمانە كە بە ئەسبابەوە بۇي ئاماذه بۇوە ئەيگۈرۈتەوە بە كوفر و بىن باوهەرى.

**﴿وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفَّارُ إِلَّا مَنْ فَقَدَ ضَلَّ سَوَاءَ السَّكِيلُ﴾**

[وە] ھەركەسىكىش كوفر وەربىرى لە باتى ئىمان و سەر لەخۆى بشىۋىتىنى ئەوە رىڭاى راستى ونكىدووھە و بە دەستى خۆى خۆى سەرگەرداڭ كردووھە.

﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا ﴾

جا خودای تەعالا رwoo نەکاتە موسولمانە کان و به ئامۇزىگارى نەفەرمۇیت پىيان: گەلىن كەس لە زانايانى كىتابى ئارەزوو نەكەن و خواستييان وايە كە ئىۋە بىگىرنە وە بۇ سەر كوفر و بىئىمانى لە باش نەو ئىماناتان ھىتاوا.

﴿ حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ﴾

لە بەر حەسۈددى بىردىن بە پايەرى ئىۋە بە حەسۈددىيەك كە لە کانگەى نەفسىانە وە دەرئەچىن، [دواى ئەوهى كە حەقىان بۇ رۇوناك بۇوهەمەوە].

﴿ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ﴾

جا ئىۋە لەم چەرخەدا چاپۇشى بىكەن لەوانە و سەرفى نىزەريان لېن بىكەن هەتا خودای تەعالا فەرمانى خۆى دىنى و ئەمرتانا پىن ئەكا بە جىهاد.

﴿ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ ۱۹

بە راستى خودا تەوانايە بەسەر ھەموو شىتكا و ئەتوانى چەرخ بىگۈرى بە نەوعى خواستى لەسەربىت.

﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاءَاوُا الزَّكُوَةَ ﴾

نوىزىھە كاننان بە باشى بە جىي بىتنى، وە زەكاتى مالىشتان بىدەن بە خاۋەن حەق.

﴿ وَمَا تُقْدِمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ﴾

ھەر چاکە يىن بىخەنە پىشەوە بۇ خوتان تۆلەتان دەس ئەکەويىتەوە بە لاي خوداوه و جەزاي باوهەر و كردهوه تان زايە نابى.

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ ۱۱

بە راستى بە هەرجى لە نىيەوە دەربىكەوى لە ئەحوالى دەرۇونى و بېرۇونىتان خودا بىنایە.

**﴿وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًّا أَوْ نَصَارَى﴾**

ئەم كىتابىيانە وەكۈو ھەموويان دوزمنى موسولمانان و حەزئە كەن موسولمانە كان بگەپتەنەوە بۇ سەر كافريتى، لە ناو خۆيىشيانا ھېچ تىرەيتىكىان دان نانى بە باشى ئەوي ترىيان؛ ئەوانەي جوولە كەن باوهەپىان وايە كە غەبرى جوولە كە كەس ناچىتە بەھەشت، وە ئەوانەيش كە گاورن باوهەپىان وايە كەس ناچىتە بەھەشتەوە گاور نەبى.

**﴿تَلَكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾**

ئەم باوهەرە ھەلە و ئەم واتە نارەوايە وەكۈو باقى و تە پۇپۇرۇچە كائيان لەسەر ھەوا و ئارەزووى بەتالى ئەوانە و شتنى نىيە لەسەر راستى دامەزرابى.

**﴿قُلْ هَاوُا بُرْهَنَكُمْ﴾**

جا ئى پىغەمبەرى رەھبەر تو بلنى بە و دوو تىرە كە: دەلىلتان بىنن و دەرى بىخەن لەسەر ئەم داوايانەتان.

**﴿إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾۱۱۱﴾**

ئەگەر ئىيە راست ئەكەن.

**﴿بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ, لِلَّهِ﴾**

نە، نە، وانىيە، بەھەشت ھەر بۇ تاقە تىرەيى نىيە، بەلکۇو ھەر كەسى نەفسى خۆى پاك كردىتەوە بۇ رەزاي خودا و پەيرەوى فەرمانى خودا و پىغەمبەرى خوداي كردىن لە فەرمانى پىغەمبەرانى پىشىوودا يا پەيرەوى پىغەمبەرى ئاخىزەمان بىكا لە پاش ھاتنى نەو.

﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾

وە ئەو كەسە يىش كرده وەي باش و رىتكى ئايىن بىن.

﴿فَلَهُ أَجْرٌ عِنْدَ رَبِّهِ﴾

ئەوە پاداشى خۆى هە يە لەلای خواى خۆى.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

لە جىولە كەيىن لە سەر ئايىنى حەزرەتى موسى بۇوبىن تا كاتى هاتنى حەزرەتى عيسا و  
لە پاش هاتنى ئەو پېرەوی عيساى كردىنى، و هەر گاوارى پېرەوی عيساى كردىنى  
تا هاتنى پىغەمبەرى ئاخىزەمان ئەمچار لە سەر ئايىنى ئەو بۇوبىن وە ھەركام لەمانە  
پاش هاتنى پىغەمبەرى ئاخىزەمان تابىعى پىغەمبەر بىن ئەمانە ھەممو ئەھلى بەھەشتىن.  
ھەروا نۇممەتى پىغەمبەرانى پىشۇويش ھەركەس بە راستى پېرەوی ئەوانى كردىنى  
ئەھلى بەھەشتىن، وە بەھەشت بۆ ھەممو كەسىنکە باوەرپى بە خودا و پىغەمبەران بىن.

﴿وَقَالَتِ آلِيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَرَى عَلَىٰ شَيْءٍ﴾

جىولە كە كان ئەللىن: نە سەرانيه كان لە سەر ئايىن و ذىتىكى راست نىن؛ چونكە  
ھەممو كەس لە پاش هاتنى موسى تا قيامەت ئەبىن لە سەر تەورات بىرلا.

﴿وَقَالَتِ النَّصَرَى لَيْسَتِ آلِيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾

وە گاوارە كانىش ئەللىن: جىولە كە كان ھەممو لە سەر ھېچ ئايىنى نىن.

﴿وَهُمْ يَتَلُونَ الْكِتَابَ﴾

لە گەل ئەمە يىشا ئەمانە ئەھلى كىتابن و كىتىبى خوداي تەعالا ئەخويتنەوە و زانان  
بە گەلن شتى راست و حەق نەبوو وا بللىن.

وہ پیویست بتو جو وله که کان بلین ئه و گاورانهی نیمانیان به عیسا هیناوه له سه  
حق بعون، وہ گاوره کانیش بلین ئه و جو وله کانهی له پیش چه رخی عیسادا په یپه وی  
هزاره‌تی مووسایان کردووه له سه ر حق بعون.

**﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾**

ههروا ئه و که سانه یش که کتیب نازانن، وہ کوو بت په رسته کان، وینهی قسمی  
ئوان ئه لین به و دوو تیریه و به موسولمانانیش و دان نانین به راستی ئایینا.

**﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾** ۱۱۳

جا وا زیان لئی بینه خوای ته عالا له روزی قیامه تا فرمانی خوی ده رئه بری له ناو  
ئه مانا له هزی ئه م باسانه و که نیزاعیان هه یه تیایانا. ئیتر پیویست نیه که تو دلی  
خوت ماندوو بکهی به هزی ئه مانه وہا!

**﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا أَسْمُهُ﴾**

کی له و کسے ستہ مکارتہ که مه‌معی مزگه و تانی خودا بکا له و که ناوی خودای  
تیا ببری و ئیتاعه و فرمانی تیا به جنی بهینریت!

**﴿وَسَعَىٰ فِي حَرَابِهَا﴾**

وہ کوشش بکا له ویزان بعونیانا و یا له ماتل کردنیان له ناو بردنی خودا!

**﴿أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَآئِفِينَ﴾**

ئه و که سانه که ئه و که ن حقی ئه ویان نیه بچنه ئه و مزگه و تانه و که نیلا به  
حالی ترس له خودا و خوکزکردن بتو گهوره بی خودا نه بن، چ جای ئه و که نیه شه رمی  
بکه و مه معی خه لک بکه و که نه برقون له ناویانا عیباده تی خوا بکه ن.

## ﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْنٌ﴾

ئیسته مادام له واجبی خوبیان لائدهن و مهنجی مزگه وته کان ئەکمن له پاداشی ئەم کرده و خراپهدا رسایی دنیایان هەیه.

## ﴿وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ (۱۱۴)

وە بۆ ئەوانیش هەیه له قیامه تا عەزاییکی گەوره.

ئەم ئایەتە هاتە خواره وە له شانى رۆمییە کانا کە هاتن غەزاي قودسیان کرد و «بیت المقدس» يان ویزان کرد، وە مهنجی کیتابییە کانیان له وە کرد عبادەتی خودای تیا بکەن. وە ھەندى لە موفەسسىران ئەلین: له شانى بتپەرنە کانا هاتووه تە خواره وە کاتنى مهنجی پىغەمبەريان کرد بىروا ئادابى عومرە له مەککە بەجى بىتنى له سالى واقیعەی خودە بىسیەدا. بە هەرحال ھەرچەن له شانى ئەوانا ھاتبىتە خواره وە مەمو کەسیتىکى وا ئەگرى کە کۆشش بکا بۆ تىكدانى مزگه وته و مهنجی موسولمانان بکا له عبادە تکردن تیا.

وە بەعزى موفەسسىرين له مهعنای «ما کان لەم أَن يدخلوها إِلَّا خائفين» دافەرمۇويانە: حەقى ئەو کافرانە وابوو کە نەچنە ئەو مزگه وتانووه ئىللا بەترسەوە له موسولمانان کە مهنجیان بکەن؛ کەچى ئىمپۇر وەزۇر وەھايە ئەوان مهنجی موسولمانان ئەکمن له چۈونە ناو مزگه وته وە!

وە بەعزى فەرمۇويانە: له عىلمى خودادا و رابوردووو کە ئەم کافرانە واڭز و داماو ئەکەون کە نەتوانن بېۋە ناو ئەو مزگه وتانە ئىللا بە پەنامەکى و بە ترسەوە له موسولمانان. وە لەسەر ئەم تەفسیرە ئەبىن بە موزدەي زال بۇونى موسولمانان بەسەر کافرانا لەمەولا، واتە حالىان واى لىنى دى ناتوانن بېۋە مزگه وته موسولمانان وە مەگەر بە ترس و دلەلەر زىيە.

وە بەعزى فەرمۇيانە: ئەم جوملە لە سۈورەتا ئىخبارە و لە حەقىقەتا نەھىيە و ئىنىشايە، يانى مەيەلە ئەو كافرانە بىنە مزگەوتەوە مەگەر بە دزىيەوە و بە ترسەوە خۆيان بىكەن بە مزگەوتا.

بەلام موجته ھىدە كان لەناو خۆيانا ئىختىلافيان بۇوە لەۋەدا كافر بىرواتە ناو مزگەوتەوە ئىمامى ئەبۇوحەنېقە بەن رەواى داوه موتلەقا، بە چەن دەليل؛  
يەكەم: وەقدى يەسرىب ھاتن بۇ خزمەت حەزىرەت بەن ئەويش داینان لە مزگەوتا.

دۇوەم: لە سالى فەتحى مەككەدا ئەمرى فەرمۇ جاريان دا: ھەركەس بىرواتە خانۇوى ئەبۇسوفيانەوە ئەمینە، وە ھەر كەس بىرواتە كەعبەوە ئەمینە. وە ئىمامى مالىك بەن ئەفەرمۇيت: دروست نىيە كافر بىرۇنە ناو ھىچ مزگەوتىكەوە: چ «مسجد الحرام» لە دەوري كەعبەدا، وە چ باقى مزگەوتە كانى ولاٰتى ئىسلام، وە ئەفەرمۇيت: ئەو حەدىسانە كە ئەبۇوحەنېقە فەرمۇيەتى لە ئەۋەللى ئىسلامەوە بۇون لە پاشا بە ئايەت ئەو حۆكمە نەسخ كرایەوە.

و ئىمامى شافيعى بەن ئەفەرمۇيت: دروست نىيە بىرۇنە ناو كەعبەوە (مسجدالحرام) و باقى حەرەمى مەككەوە، بەلام دروستە بىرۇنە ناو باقى مزگەوتە كانەوە.

﴿وَلَلَّهِ الْمَسْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

خۆرەلات و خۆرنىشىن لە زەوى ھەموو بۇ خودايە، يانى عەرز بەلکۇو عالەم ھەمۇوى مولىكى خودايە.

﴿فَإِنَّمَا تَوَلُّوْ فَشَّ وَجْهَ اللَّهِ﴾

لە ھەر شوپىتكا رwooى خۆتان ھەلسۈورپىنن رووبەررووى قىيلە ئەوە لەويا ئەو مەقسەدە (كە روو لە قىيلە كەردەن) حاصل ئېبىن بۇ ئىيە، ئىتىر وە نەبىن رووكىدەن قىيلە

به سرایی به ووهه که له مزگه‌وتا بن. یاخود له هدر شوینیکا رووبکه‌نه قibile خودای ته عالا به زانست و ته‌وانایی خویه‌وه له‌ویا هه‌یه و زانایه به کرده‌وه و ئه‌ندیشه‌ی ده‌روونتان.

## ﴿إِنَّ اللَّهَ وَاسِعُ عَلَيْهِمْ﴾ ۱۱۵

به راستی خودای ته عالا عیلمیکی گوشادی هه‌یه و هه‌موو شتنی ئه‌گرئ و زانایه به هه‌موو شتیکی کوللی و جوزئی و دیاری و پنهانی. ئه‌مه زاهیری ئایه‌ته‌که‌یه وه‌کوو له به‌یزاویدایه. به‌لام ریواهه کراوه ثین‌نوع‌مه فهرمومیه: ئه‌م ئایه‌ته‌که نازل بووه له نویزی سه‌فریدا به‌سهر ولاخه‌وه، بینا له‌سهر ئه‌مه ته‌فسیری ئایه‌ته‌که وايه: ئیوه له کاتی ئه‌و نویزرا رwoo بکنه هدر شوینی با قibile‌یش نه‌بین هدر دروسته. به‌لام ئه‌بئی ئه‌مه ببری به‌سهر نویزی سوننه‌تا.

وه ریواهه کراوه له به‌عزیزیکی ترهه‌وه ئه‌م ئایه‌ته نازل بووه له شانی که‌سانیکا قibile‌یان لئی‌ون‌بووبو وه سه‌رگه‌ردان بووبوون و هدرکه‌سین رووی کرده لایه‌کموه، ئه‌م وه‌زعه‌یش له شهوا بوو، کاتی که رقز بووه‌وه ده‌رکه‌وت له قibile‌دا هله‌بوون. جا له‌سهر ئه‌مه که‌سانی که به‌ئیجتیهاد له قibile‌دا نویز بکهن و له پاشان ده‌رکه‌وئ قibile‌یان نه‌پیکاوه قه‌زای نویزه‌که‌یان له‌سهر نییه.

وه گهلى له زاناکان فهرمومویانه: ئه‌م ئایه‌ته ته‌وتیئه‌یه بؤ گوراندنی قibile، وه خودا ئه‌فه‌رمومیت: مه‌شریق و مه‌غیریب هه‌موو مولکی خودایه، وه هیچ ته‌رفی زاته‌ن شه‌ئتیکی واي نییه هدر رwoo لهو بکریت، وه خودا هدر شوینی بکا به قibile و رووی لئی‌بکرئ ره‌وایه؛ چونکی قibile نیشانه‌ی یه‌کیتی ئوممه‌ت و یه‌کیه‌تی ئامانجیانه.

## ﴿وَقَالُوا أَنَّهُدَ اللَّهُ وَلَدٌ أَسْبَحَنَهُ﴾

ئەم ئايەتە نازل بۇوه لە رەدى جوولەكە كانا كە و تۇويانە «عوزهير» كورپى خودايە، وە لە رەدى گاورەكانا كە و تۇويانە «عيسا» كورپى خودايە، ئەفەرمۇئى: ئەو دوو تىرە و تۇويانە خوداي تەعالا رۆلەي بۇ خۆى بېرىارداوە، وە خودا گەللى دوورە لەم وەزعە!

﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

بەلكۇو ھەرچى والە ئاسمان و عەرزى بىن گيان و گياندار ھەمووى ھى خودايە و لە ژىر دەسەلاتى ئەودايە.

﴿كُلُّ لَهُ قَلِيلٌ﴾ ١١٦

وە ھەموو موسەخەرو رام و فەرمانبەردارى فەرمانى خودان، وە شىتىكى وا كە رام بىن بۇ ھىزى پەروردىگار موناسەبەي نىيە بە زاتى ئەۋەھە تا بىن بە ئەسلى و نەتمەو بۇ زاتى ئەو.

﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

خودا خاوهن تەوانايەكى وەھايە ھەموو مەوادى بەرزو نىزمى دروست كردووه لە نەبوون.

﴿وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ١١٧

وە كاتى خواتى لەسەر بۇونى شتى بىن زۆر بە چەسپانى و بىن مۇلەت ئەو شتە پەيدا ئەبىن وەكىو ئەو وشەيە كى زۆر كورت بوتى و شتە كە جىن بە جىن بىن. جا پەروردىگارى خواتى لەسەر ھەر شتى بىن گورج جىن بە جىن بىن، ئەو بە راستى خاوهن نەسلى و نەتەوه نىيە، وە ئەو قسانە پېروپووچىن.

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

ئەو بتپەرستانە كە حقيقةت نازانى ئەللىن، يَا ئەو كىتابىيانە كە خۆيان نەزان نەكەن ئەللىن:

﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ﴾

نهوه بچی خودا سهربه خو قسه له گهله خومانا ناكا وه کوو قسه له گهله فريشته کانا  
ئه کا؟ يا خود بچی خو پيمان نالى كه تو پيغمه مبهري و له لايەنی نهوهه کراوي  
به ره هبر هه تا پهيره ويit بکهين؟

﴿أَوْ تَأْتِينَا آَيَةً﴾

يا بچی دهليتكى رووناك نايته لامان للايەنی خوداوه هه تا بین به هوی نهوه  
که باوهرت بین بکهين؟

﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾

هر به وينهی نهم وشهيان نهوت به رايه به پيغمه ره کانيان نهوانيش که له پيش  
نهم کافرانهدا بعون، نهوهبوو كزمهلى له بهنى ئيسرائيلي داواي نهوهيان نه كرد له  
مووسا که خودايان پيشان بدا به ئاشكرا.

﴿تَسْبَّهُتْ فُلُوْبُهُمْ﴾

دللى نهمان و نهوان هاووينهی يه کن بچيه وه کوو يه ک داواي شتى نارهوا نه کهن،  
بيجگه لهوهيش له گهله نهم هه موو موعجيزادهدا که خودا داویه تی به تو و نهوانيش  
ئاگایان له گهليتكى هه يه، ئيتى معنای چييه داواي موعجيذه نه کهن؟!

﴿قَدْ بَيَّنَآ أَلْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقَنُونَ﴾ ۱۱۸

ئيمه به راستى دهليل و بورهانمان رووناك کردووه نهوه بچه و که سانه و بچه نه  
تيره يه که باوهريان به حق هه يه، نهمانه باوهره به حق ناكهنه بچيه هيشتا داواي  
دهليل نه کهن.

﴿إِنَّا آَزَّسْلَنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾

تو حقت بہ سہر فیز و سہر کیشی ئه مانہ و نہ بن بزانہ بہ راستی ئیمه تو مان رہوانہ کردووہ لہ گہل ثایینی راستا و لہ گہل موعجیزہ راست و رووناکا بہ موژدہ دہر بتو خاوهن و یجادان و ئیمان و ترسینہر بتو بن زہ میران و بن باوہ پان.

### ﴿وَلَا شُغْلٌ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ ۱۱۹

تو مہسئول نیت و پرسیارت لئی ناکری لہوانہ شیاوی عہزادی دوزہ خن بوچی فرمانی خودایان بہ جنی نہ هینا.

### ﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَنْبَغِي مُلَّتُهُمْ﴾

تو گومانی ئهوہ مہبہ ئه گھر نہم کیتابیانہ داوای شتیکیان کرد و خودا بتو کردن نیتر پہ یپھوی تو نہ کمن و لہ تو رازی ئہ بن! حاشا! قہت جو وله کہ و گاور لہ تو رازی نابن همتا نہ کھویتہ دوای ثایینی گورراو و منسوخی ئہوان، کھوابیں:

### ﴿قُلْ إِنَّ رَبَّكَ هُدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَى﴾

تو - ئهی رہبہری گھورہ - بہوان بلی: بہ راستی همر دینی ئیسلام کہ خوای تھعالا کردوویہ بہ رہنومای عالم هر ئهوہ شیاوی ئهوہ بنی بین بہ رہنوما و ئینسان پہ یپھوی بکا.

### ﴿وَلِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ﴾

وہ قہسم ئاخوم - خوانہ خواستہ - ئه گھر تو بکھویتہ دوای ئارہزووی پڑو پوچھی ئہوان کہ بہ ثایینی خویانی ناو ئہ بن لہ پاش نہم ئایینہ رووناکہی ئیسلام کہ هاتووہ بتو تو و لہ پاش نہم زانست و ماریفہ تہ بہ نرخہ کہ لہ لایہنی خوداوه دہست کھوتووہ.

### ﴿مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ ۱۲۰

برانه خودا لیت زویر ئەبن و عەزابت ئەدا و غەیرى خودايىش كەس نابىن بە دۆست و يارمه‌تى دەر بۇ تو كە دەفعى ئەو عەزابەت لى بکا.

**﴿الَّذِينَ أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَبَ يَتَلَوَّنُهُ حَقَّ تِلَاقِهِ﴾**

ئەو زانايانە ئەوتۇر كە كىتىمان پىندان بە هوئى پىنغمەرە كە يانووه، وە حال و شىۋەيشيان وايە كىتىبە كە يان ئەخويتنەوە بە خويىندنەوە يەكى راست: لە فەركانى ئەدا ئەكەن بە بىن گۇرپىن، مەعناكانى بە راستى وەرنە گىن، وە ھەر شىنى بىگە يەنلى باوھەرپى بىن ئەكەن، وە وەعدهى بەھەر پىنگەمبەر و ئوممەتى دابى قەبۇولى ئەكەن وە كۈو عەبدوللەي كورپى سەلام و وىنەكانى.

**﴿أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَيْكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾**

ھەر ئەوانەن كە بە راستى ئىمان و باوھەرپىان ھەيدە بە كىتىبە كەي خۆيان، يَا باوھەرپىان ھەيدە بە «ھەدى» و بە دىنە ھاتۇوه بۇ لای تو.

**﴿وَمَن يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَسِرُونَ ﴾١٢١﴾**

وە ھەر كەسى بىن باوھەرپى دەرىپى بەرابەر بەو كىتىبەيان، ئەوانە وان لە زيانى دونيا و قيامەتا. يَا ھەركەسى بىن باوھەرپى بە دىنە تو ئەوانە وان لە زيانا.

**﴿يَبْنَى إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نَعْمَتَ اللَّهِ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾**

ئەي نەتهوھى يەعقووب! يادى ئەو نىعمەتانەم بىكەنەوە كە دام بە باوک و باپېرەتان.

**﴿وَأَنِّي فَضَّلَتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴾١٢٢﴾**

وە يادى ئەو بىكەنەوە كە من پايم بىن دان بەسەر ئەھلى جىهانا لە چەرتى خۆتانا. وە پىويسىت بۇو باوک و باپېرەي ئىۋە سوپاسى ئەو نىعمەتانە بىكەن و بەرابەر بەو پايم دابۇون لە سەر فەرمانى خودا بىرۇن بە رىدا، پىويسىتى ئىۋەيش ئەوھەيە كە

لە چەرخى خۆتانا فەرمانى خودا بەجى بىنن و ناو و نىشانى پىغەمبەرى ئاخىزەمان نەشارنەوە، وە خۆتان پەيرەوى ئەوبىكەن و خەلکىش ھان بىدەن بق پەيرەوى كردىنى، نەك لەبەر ئارەزووى دىنابىي ناو و نىشانە كانى ون بىكەن و خۆتان پەيرەوى نەكەن و بىن بە كۆسپ لەبەر رىتگەى ئەوانەدا كە ئەيانەوى پەيرەوى ئەوبىكەن.

### ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾

ئەي نەتهوهى يەعقووب! خۆتان بىارىزىن لە ئازارى رۆژىكى وەها.

### ﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾

وە سوود نادا هىچ كەسى بە هىچ كەسى بە هىچ جۆرە سوودى.

### ﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنَّا عَذَلٌ﴾

وە وەرناكىرى لە هىچ تاوانبارى تۆلەي ئەو تاوانانە كە كردووېتى لە باتى ئازارى لەو رۆژەدا.

### ﴿وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَعَةٌ﴾

سوود نادا بە هىچ تاوانكارى تکا لە لايمى كەسەوە.

### ﴿وَلَا هُمْ يُنَصَّرُونَ﴾

وە ئەو تاوانبارانە يارمەتى نادرىن لە لايمى كەسەوە.

جا لە پاش ئەوە كە خوداي تەعالا باسى بەنى ئىسرائىلى كرد و گەلن باسى نىعمەتى خۆى كرد لەسەريان، ئەمچارە باسى ئىبراھىمى خەليل ئەكا كە باوکى ھەردوو تىرە بەنى ئىسرائىل و بەنى ئىسماعىلە؛ چونكى بەنى ئىسرائىل ئەپرۇنەوە سەر حەزرەتى ئىسحاق، وە بەنى ئىسماعىل ئەپرۇنەوە سەر حەزرەتى ئىسماعىل، وە ئەم دووزاتە كورى حەزرەتى ئىبراھىم، وە پىويستە بۆيان ھەردوو تىرە كە لە ئامۇزگارى

و په‌پره‌وی تاقانه باوکه که یان لانه‌دهن، وه ئه‌ویش ده‌رسی ته‌وحید و ئیسلامی بۇ  
بەجى ھېشتۈون و ئەفه‌رمويىت:

﴿وَإِذْ أَبْتَلَ إِبْرَاهِيمَ رَبِّهُ، بِكَلِمَاتٍ﴾

ئەی پىغەمبەرى رەھبەر! باسى ئەوه بکە كە خوداي تەعالا وەکوو يەكىن يەكىن  
بەراورد بىكا وەها ئىبراھىمى ئىمتىحان كرد بە چەن كەلىمەيىن و بە چەن فەرمانى و  
بە چەن ئەمر و نەھىي.

﴿فَأَتَمَّهُنَّ﴾

حەزرەتى ئىبراھىميش ئەوانەتى بەتەواوى بەجى ھىتنا.

﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾

جا ئەگەر ئەپرسى كە خوداي تەعالا چى فەرمۇو بە ئىبراھىم، بزانە ئەممەت پى  
فەرمۇو وتى: ئەی ئىبراھىم من تو ئەكم بە پىشەوا بۇ ئادەمیزاد و ئەتكەم بە پىغەمبەر  
و رەھبەر بۆيان بۇ ئەوه كە بانگىيان بکەي بۇ دينى ته‌وحيد.

﴿قَالَ وَمَنْ ذُرِّيَّتِ﴾

ئىبراھىميش وتى: خوايە هەندى لە نەتەوه کانىشىم بکە بە پىشەواى ئادەمیزاد.

﴿قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴾١٢٤﴾

خوداي تەعالا لە وەلاما فەرمۇوى: پەيمانى من و پايەتى ئىمامەت و پىشەوابى  
لە لايەنى منه و ناگا بەوانەتى كە سته مكارن بە ھۆى بىن باوهەرى بە من. ئىتر نزىكە بۇ  
ئەوانەتى كە خاوهەن بىر و باوهەرى پاكن، وه ئەوانە شايىستە ئەوهەن كە من لە ناويانا  
ئىنسانى باش ھەلبىزىم و بىكەم بە ئىمام و پىشەوا بۇ ئادەمیزاد بۇ ئەوه كە كىشى  
خوداناسىيان پى نىشان بىدات.

## ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ﴾

وە باسى ئەوه بکە كە خانووى كە عېھمان كرد بە شويىنى كە ئادەمیزاد لە هەموو لایەكەوە رwooى تى بکەن و بىرۇن بۇ زيارەتى.

## ﴿وَأَنَّا﴾

وە ئەو خانووەمان كرد بە هوئى هيىمنى ئادەمیزاد لە عەزاب و ئازارى پاشەرۇچۇر بۇ نەوانە كە لەسەر ياسايى ئايىنى راست بىرۇن بۇ زيارەتى، وە كردىمان بە هوئى هيىمنى ئەو كەسانە لە دەور و بەريا مەلبەندىيان كرد، وە هەركەس دەستى بىردىن بۇيان ئەو كەسمان لە ناوېردووە، وە كردىمان بە هوئى هيىمنى تاوانباران ھەتا وان لە ناو ئەو خانووەدا، حەتا ئەگەر كەسىنگىشيان كوشتىنى لە ناو ئەو خانووەدا تۆلەيانلىقى وەرناكىرى. (بەلام ئەم مانا بەس لەسەر بىرى ئىمامى ئەعزەمە).

## ﴿وَأَنَّهُدُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلَّى﴾

وە فەرمانى دا بە شىيەتى خاتىرخۇنى بە ئىيە كە [مەقامى ئىبراھىم بە] جىڭىھ نویزى بۇ خوتان وەربىگەن و نویزى سوننەتى تىا بکەن.

## ﴿وَعَهَدْنَا إِلَيْهِمْ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِرَا بَيْتَنَا لِلطَّاهِيرَيْنَ وَالْعَكَفِينَ﴾

## ﴿وَأَرْكَعَ السُّجُودَ﴾ ١٢٥

وە فەرمانمان دا بە ئىبراھىم و ئىسماعىلى كورى كە ئەم خانووە دەر و ناوى پاك بکەنەوە لە هەر شىئى موناسبى موناجاتى خودا نەبىن بۇ ئەو كەسانە كە بە شىيەتى ئايىن ھەلەسۈورپىن بە دەورىيا، وە يالە ناويا ئەمېننەوە بۇ عىيادەت و بەندەيى خودا، وە بۇ ئەو كەسانە كە نویزى تىا ئەكەن و روکووع و سەجدە ئەبەن بۇ خوداى پەروەردگارى عالم.

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَجْعَلْ هَذَا بَلَدًا إِمَانًا﴾

باسی ئوه بکه که ئیبراھیم عەرزی خودای کرد و فەرمۇسى: خودایا ئەم شوينه کە من ئەم عىيادەتخانە يە بۇ تۆی تىائە کە مەدە بىكە بە شارىكى ھېمن و پارىزراو لە ئازار و بىزارى و لە بىندادى.

﴿وَأَرْزُقْ أَهْلَهُ، مِنَ الشَّرَاتِ﴾

وە لە بەش و بارەی دونيا رۆزى بده بەوانە کە تىا دائە نىشن.

﴿مَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمَ الْآخِرِ﴾

ئەوانە يان کە باوهەريان بە خودايى و تەنبايى تۆ و رۆزى پاشە رۆزى ھە يە و لە سەر ياساي ئايىن رەفتار ئە كەن.

﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ﴾

بەلام خودا لە وەلاما فەرمۇسى: رۆزى ئەدم بەوانە يىش کە باوهەريان نىيە؛ چونكى خەزانەی رزق و رۆزى من لە بۇ ھەموو گيانلە بەرىكە.

﴿فَمَتَّعْهُ، قَلِيلًا﴾

جا ئەو بىن باوهەرانە يىش ئەژىيەن و خۆشحالى و ژیواريان پىن ئەدم لە ماوهىيە كى كەمدا کە ماوهى ژيانى دنيا يە.

﴿ثُمَّ أَضْطَرْهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ﴾

لە پاش ئەو ناچاريان ئە كەم بۇ عەزابى نابارى ئاگرى دۆزەخ.

﴿وَيَسَّ الْمَصِيرُ﴾

وە زور سەرەنجامىكى نابار و پە ئازارە عەزابى دۆزەخ!

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ﴾

وه باسی ئوه بکه که رووی دا لمو کاته‌دا که ئیراهیم به یارمه‌تی ئیسماعیلی کوری بناغه‌ی خانووی کابیه‌یان له عمرز به رزووه کرد.

﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ ۱۷

که ئه پارانه‌وه له خودا و ئه یانوت: خودایا ئهم کرده‌وه و ئهم زه حمه‌تمان لى قه بول بکه وه کوو کرده‌وهی خاوهن ئیخلاسان، ئهی خودا به راستی ئه تو شنه‌وای و تار و دانای په‌نامه‌کی دلى ئیمه‌ی.

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنَ لَكَ﴾

ئهی خودایه به تاییه‌تی ئیمه بکه به دوو ئینسانی به راستی مل کەچ و فهرمانبه‌رداری خوت به په‌نامه‌کی و ئاشکرا.

﴿وَمَنْ ذُرِّيَّتْنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ﴾

وه هندی له نه ته‌وه یشمان بکه به کزمه‌لیکی فهرمانبه‌ردار و مل کەچ بۇ خوت.

﴿وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا﴾

وه به رووناکی بۆمان روون بکه‌ره‌وه یاسای به‌نده‌بی و عیاده‌تکردن بۇ خوت، وه نه و شوینانه که لەم خانووه‌دا و لە دهور و بەریا شوینی ئیتاعه‌ی تۆیه بۆمان بەیان بکه.

﴿وَتَبْ عَلَيْنَا﴾

وه هرکاتن له بەجى هینانی فهرمانی تۆدا قوسووریکمان کرد، وه یا به هەله‌دا چووین چاوبوچیمان لى بکه، وه هرکاتن له پاش تاوان روومان کرد له باره‌گائی میهره‌بانیت تۆیش به میهره‌بانی روومان لى بکه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْتَّوَابُ الرَّحِيمُ ﴾  
۱۲۸

چونکی به راستی هر توی که ناور بدهیتهوه به میهرهبانی له بهندهی خوت و هر توی میهرهبان و چاپوشی کردوو.

﴿رَبَّنَا وَأَبَعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ ﴾

باری خودایا! رهوانه بکه له پاش ئیمه له ناو خویانا پیغه مبهريکی ره بهره.

﴿يَتَلَوَّ عَلَيْهِمْ إِيمَانُكَ وَعِلْمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ﴾

که ئایه تی تو بخوینیتهوه به سهريانا، و کتیبی تویان پیشان بدا، و همروا ئهو شتانهی که هۆی ماریفهت و کەمالی نهفسى ئادەمیزادن پیشانیان بدا بز ئوه به ته اوی له یاسای ئایین و له هۆی ژینی دنیایی پاک ئاگادار بین.

﴿وَيُرِكِّبُهُمْ ﴾

وه ئهو پیغه مبهره به هۆی تەمن و تەربییهوه و پیشاندانی خwoo و رهوشتی جوان دلیان نوورانی بکا و نهفسيان له رهشت و خwooی پهست و سیفاتی نابار پاک بکاتهوه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾  
۱۲۹

باری خودایا! به راستی تو پەروەردگاریکی وەهای دەسەلاتت ھەیه به سەر ھەموو شتیکا و خاوهن حیكمەتی له کردهوەتا.

چەن باسی لهم شوینەدا:

[باسی] يه کەم: لەسەر نووسراوی مىژۇنۇسەكان حەزرەتى ئىبراھىمى خەلیل ئالىللا  
کورپی «تارخ» کورپی «ناحور» کورپی «شاروخ» کورپی «ارغۇ» کورپی «فالغ» کورپی

«عاپر» كورپى «شالخ» كورپى «ارفخشىذ» كورپى «سام» كورپى «نۇوچ» علیلله، وە هەزار و دووسەد سال لە پاش وەفاتى نۇوچ و سىنھەزار سال لە پىش ميلادى عيسادا لە ولاتى عىراقدا لە دايىك بۇوه و هاواچەرخى پاشاى سىتمەكىار «نەمروود» پاشاى بابل بۇوه كە لە جنۇوبىي عىراققۇوه تا سنۇورى تۈركىيائى ئىمپرۇ فەرمان رەوا بۇوه. وە دەربارەي شويىنى لە دايىك بۇونى چەن رىيوايەتنى ھەيە؛ بەھىزىتىريان ئەمەيە كە لە «وركاء» لە نزىكى «شەرقات» ئىمپرۇدا لە دايىك بۇوه، وە ھەندى ئەلىن لە «كوشى» كە ئەویش لە نزىكى شەرقات دايە. وە ھەندى ئەلىن لە «سوس» لە نزىكى «عەقرە = ئاكىرى» لە شىمالى موسىلەوە لە دايىك بۇوه. وە ھەندى ئەلىن لە «سوس» لە «آھواز» لە دايىك بۇوه كە ئەو شويىنە ئىستە ناو ئەبرى بە «شوشەر» بەلام ئەم رىيوايەتە دوورە لە وەزىعى ژىينى حەزرەتى ئىبراھىمەوە.

بەھەر حال ئەم زاتە كە خوداي تەعالا پايەي رەھبەرى پىدا چوو بە گۈزبەرسەكانا و دوزمنايەتى لە گەل بىت و بىت پەرسىيا دەربىرى و ھەلى بۇ ھەلکەوت بىتەكانى لە بتخانەي بابلدا شىكاند جىگە لە بىتە گەورەكەيان، ئەوهى ھىشتەوە و ئەو مىلە كە بىتەكانى بىن شىكاند ناي بە سەر شانى ئەو بىتە گەورەوە بۇ ئەوه كە پىشانى بىت پەرسەكانى بىدا كە بىتە گەورە كە زویر بۇوه لە گەل بۇونى ئەودا بىتى بىچۈوك بېرسىن. وە لەم بىرەوە خەلک تىبگەيەنلى كە لە گەل بۇونى خوداي تەعالادا، كە پەروەردگارى عالىمە و ئاسمان و رۆز و مانگ و ئەستىرە و عەرز و دەريايى دروست كردووە چۈن عاقىل باوھ ئەكا بىوە ئادەم مىزاد بىكونە شويىنى بىت پەرسىي و خۆيان بىت بتاشن و خۆيشيان سەرى بۇ شۇرۇ بىكەنەوە؟

لەپاش دەربىرىنى ئەم بىرى خۆيە پاشاى بابل - نەمروود - و مىللەتى بابل رقىان گىرت لە حەزرەتى ئىبراھىم و لە «ئورفە»دا (كە شارىكە لە سنۇورى كوردستانى

تورکیه‌ی ئیمپردا) ئاگرئکی قهقهه‌یان کردوهو<sup>۱</sup> و به «امنه‌نجه‌نیق» ئیبراھیمیان ھاویته ناویه‌وه، و لە پاش ئوه ئەو ئاگرە قهقهه‌یه کوۋایه‌وه و سووتەمەنییەکەی ھەموو سووتا حەزرەتى ئیبراھیم بە ساغى بەن زیان بە سەلامەتى رزگار بۇو! وە ئەم موعجیزەیه دەنگی دایه‌وه لە ھەموو ولاٽە کانا.

جا ڪاتى نەمروود ئەم کارەساتەی چاپینکەوت لە بىمى تىكچۈونى ياساي ولاٽەکەی فەرمانى دا ئیبراھیم لەگەل خزم و دەستە و بەستە يالە عىراق دەرچن.

جا حەزرەتى ئیبراھیم لەگەل «هاران»ى براى و «لووت»ى برازى و «سارا»ى كەيىانوويا - كە ئامۆزاي بۇو - لە عىراق دەرچۈون بۇ «حەران» لە جەنۇوبى شام، وە پاش ماوهىي لەويىش دەرچۈون بۇ فەلەستىن، وە لەويىه چۈون بۇ ميسىر، وە پاش ماوهىي لە ميسىرەوە گەپايەوه بۇ فەلەستىن، وە لەم سەفەرەدا لە لايەنى گەورەي ميسىرەوە جارييەيەكى «هاچەر» ناو بەخىشرا بە سارە. كە ھاتنەوه بۇ فەلەستىن سارە ئەم جارييەي بەخشى بە ئیبراھیم، وە لە تەمەنی پىريدا خودا لەم جارييە كورپىكى دا بە ئیبراھیم ناوى نا ئىسماعيل، وە چەن سالى پاش لە دايىك بۇونى ئىسماعيل خودا كورپىكى كە دا بە ئیبراھیم ناوى نا ئىسحاق.

وە لەبەر حىكمەتىكى خودايى بە فەرمانى خودا حەزرەتى ئیبراھیم عائىلاً هاجەرى حەرەمى لەگەل ئىسماعيلى كورپىا لە فەلەستينەوە ھەلگرت و بىردى بۇ حىجاز لە عەرزى شارى مەككە ئیمپردا لە ناو قەپىلەي «جرهم» كە لە عەرەبى قەحتانى بۇون بەجىنى ھېشتن و خۆى گەپايەوه بۇ فەلەستىن. وە لە پاش ماوهىي كە ئىسماعيل گەورە بۇ خودا ئەمرى كرد بە ئیبراھیم رقىشت بۇ مەككە و ئەم خانووى پىرۇزى

۱. بازى ئەلىن: نەو ئاگرە لە «بىتواتە» لە ژۇورى ھەولىرەوە كراوهەنەوە و لەسەر ئەم بىرە گەللى بەلگە ھەدە، لەمەولا ئەم باسە بە درېئى ئەنۇوسىن.

«كعبە اللە» يە بە يارمەتى ئىسماعىلى كورپى دروست كرد و كردى بە عىيادەتخانەي  
ھەمۇ مۇسۇلمانان و ئەمرى فەرمۇو كە ھەمۇ مۇسۇلمانە كان بېۋن بۇ زيارەتى و  
ئادابى حەج و عومرە ئىسلامى بەجى بىتن.

باسى دووهەم: ئەم كەليماتە كە خودا لە ئەم ئايەتەدا باسى كردوون دىيارى نەكراوه  
كە چىن، وە موفەسىرە كان لە ئەسحابە و تابىعىن قىسە يان زۆرە لەم بارەوە:  
ھەندى كەس فەرمۇويانە: مەبەست لە «كلمات» بەعزى زىكىرى تايىھتىيە كە  
خودا ئىلھامى كردووه بە ئىبراھىم و ئەو خويندۇویەتىيە. وە ھەندى كەس ئەللىن  
مەبەست لە «كەليمات» كردووه يە. جا لەسەر بىرى بەعزى ئەو كردهوانە بىرىتىن لە  
دە ئاداب كە ئىبراھىم دايىمەر زاندوون؛ وە كۈو: بەرسەمیل كردن، وە ئاوارەدان لە دەم و  
لۇوت، وە سىياڭ كردن، وە نىتۇك كردن، وە بەرتاشىن، وە ھەلکەندىنى مۇوى بن بالى،  
وە مۇوى سەر بەشىرەن بەلاي راست و چەپا، وە خەتمەنە كردنى نىرينى، وە میواندارى  
كردنى ھەزاران.

وە ھەندى زانا فەرمۇويانە: ئەو كەليماتە مەبەست سى (٣٠) خەسلەتە كە خودا لە  
ئايەتى: «التابيون العابدون»<sup>١</sup> وە ئايەتى: «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»<sup>٢</sup> دا  
باسى كردوون.

وە ھەندى كەس تەفسىرى كردوونەتەوە بە چەن قىسە يەكى گەورە كە حەزرەتى  
ئىبراھىم بەرابەر بە كافرە كان فەرمۇويەتى. يەكەم: ئەوەي فەرمۇوى بە باوكى و  
قۇومە كەمى: «مَاذَا تَعْبُدُونَ»<sup>٣</sup> دوو فەرمۇوى: «هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ  
أَوْ يَضْرُونَ»<sup>٤</sup>? سى فەرمۇوى: «فَإِنَّهُمْ عَدُوُّ لِي إِلَّا رَبُّ الْعَالَمِينَ»<sup>٥</sup>. چوار فەرمۇوى: «وَ

١. التوبه؛ ١١٢.

٢. الأحزاب؛ ٣٥.

٣. الصافات؛ ٨٥.

٤. الشعرا؛ ٧٧.

٥. الشعرا؛ ٧٧.

تالله لاکیدن أصنامکم بعد أن تولوا مدبرین<sup>۱</sup>). پینج فه‌رموموی: «بل فعله کبیرهم هذا فاسئلولهم إن كانوا ينظرون<sup>۲</sup>). شمش فه‌رموموی: «وجهت وجهی للذی فطر السموات و الأرض حنیفًا وما أنا من المشرکین<sup>۳</sup>). حهوت فه‌رموموی: «أتحاجوني في الله وقد هدان<sup>۴</sup>? ههشت فه‌رموموی به نهمرود: «ربی الذي يحيي ويميت<sup>۵</sup>). نو فه‌رموموی پیی: «فإن الله يأتي بالشمس من الشرق فأت بها من المغرب<sup>۶</sup>). هرروا لهم بیچمه وتاره بهنرخانه که به رابه‌ر به کزمه‌لیتکی به دره‌وشت و سته‌مکاریتکی خولک زشتا ده‌ری برین. وه هندی کهس فه‌رمومویانه: ههله‌گری نه و که‌لیماته بریتی بن له چهن کردده‌وهینکی گران که به پیاوی له خوبی‌ردو و نه‌بی ناکرین. وه کوو جاردنی به ناشایسته‌یی بت‌په‌رسنی و شکاندنی بت‌کانی، وه به‌ریبه‌ر کانی له گه‌ل قه‌ومه‌که‌ی وه له گه‌ل نهمرودی سته‌مکارا و رویشنن به ریگه‌ی راستا له گه‌ل بوونی دوژمنی زورا و دهست به‌ردار بوون له گیان و رازی بوون به سووتان له ناگرا، وه به‌جی‌هیشتتنی نیشتمان و دارایی و خزم و خویش و ده‌رچوون بۆ ولاتی بیگانه، وه هه‌لگرتنی باری غه‌ریبی، وه خوگرتن له به‌ر باری ئازاری سته‌مکاران له ولاتی بیگانه‌دا، وه دوور خستنه‌وهی کورپی جگه‌رگوشی خوی بۆ ولاتی دوور، وه بپیاری سه‌بری‌ینی به قوربانی بۆ خودا، وه زه‌حمه‌تکیشان له ریگه‌ی بلاوکردن‌وهی ئایینی ئیسلامدا، وه دروستکردنی عیاده‌خانه‌ی حق بۆ ئاده‌میزاد، وه بانگکردنی خه‌لک بۆ هه‌لسوروان به‌دهوری ئه و په‌رستشخانه‌دا، وه روناک‌کردن‌وهی یاسای زیارتی خانه‌ی خودا و غه‌یری ئه‌مانه‌یش له و ئیشه ئیشگه‌ینه گه‌ورانه که ئه و له ریگه‌ی ره‌زای خودادا کردوونی.

۱. الأنعام: ۷۹

۲. الأنبياء: ۶۳

۳. الأنعام: ۵۷

۴. البقرة: ۲۵۸

۵. الأنعام: ۸۰

و هه لئه گری که ئه و که لیماته بربیتی بن له چەن شتنی که له بەینی خۆی و خودادا بوبین و بۆ خەلک روناک نه کرا بوبیتنه وه.

باسی سیهم: پایه‌ی «ئیمامه‌ت» يانی پیش‌وایی بۆ ئاده‌میزاد له کیش و ئایینی راستا پایه‌یه کی زور بعرزه و ئه مه پیویسته بهو خاوه‌نه کهی له ژینی خۆی و له دارایی و خویش و نه توه ببوروی ئه گەرنا به بى ما یه ئىنسان ناگا به پایه. هەروا ئه و کەسانه‌یش که سته‌مکار بن خوای به هۆی بیر و باوەری ناراسته وه، وه يا به هۆی زياندانی نارهوا له ئاده‌میزاد بهم پایه‌ی پیش‌وایی ناگەن، وه هەر کەسى بى راستی به پایه بگا ئه و پایه‌کەی له ماوەیه کی کەم و کوورا ئەبن و پایه‌دار نابن، وه لاپەرەی میزۇر روناک ناکاته‌وه و چاکەی نەبراؤهی به دەست ناگا.

باسی چوارم: رهوایه بۆ ئه و کەسانه که له بەر رەزای خودا تى ئەکوشن و تەمنی و تەربیبیه‌تی ئاده‌میزاد ئەکەن داوای ئه وه بکەن کە له نه توه‌ی خۆيانا چەن کەسیکى بەرجەسته و هەلکەوتتو پەيدا بین بۆ ئه وه خیز لە وەجاخيانا پایه‌دار و دەوامدار بى. جا پاش ئه وه کە خوداي تەعالا باسی کرده وه بەرزە کانی حەزرە تى ئىبراھیمی کرد، سەلامی خوای لى بىن، فەرمۇوی:

﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنِ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾

کيیه ئه و کەسە لابدا له دين و ئایینی ئىبراھیم مەگەر کەسى کە نەفسی خۆی سووک بکا؟

﴿وَلَقَدِ أَصَطَّفْتَنِيٌّ فِي الدُّنْيَاٰ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لِمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

وە به راستی ئىمە ئىبراھیمان هەلۈزۈرد لە جىهانا له زەمانى خۆيا و له ناو كۆپى ئاده‌میزادى ئه و چەرخەدا بۆ هەلگرتنى پایه‌ی رەھبەرى، وە به هەموو ھېزى هەللى گرت و گەياندى بە ئاده‌میزادا. وە به راستی ئه و زاتە له رۆزى پاشە رۇزىشا له ناو سەريه رزە کانا

به یه کمه‌ردی بُو خودا سولحاو حسیب ئه کری، وه هه‌مموو که‌س لهو رُوژه‌دا دان ئه‌نئی به پایه و مایه‌ی ئه‌ودا. وه ئه‌ساسی ئه‌م هه‌ل بیزاردن‌هه‌یش هر لهو کاته‌وه بُو:

﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ﴾

که له پیش ئه‌وه‌دا بیی به ره‌هبر خودا پیی فرمومو به ئیلهام و خستنه‌ناو دلیه‌وه: که مل کچ بیه بُو خودای خوت به هه‌مموو مه‌عنایی.

﴿قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

ئه‌ویش فرموموی: ئه‌وا مل کچ بُووم بُو په‌روه‌ردگاری عاله‌م به هه‌رچی وا له تاقه‌تدا به نه‌فسی خۆم و نه‌ته‌وم و داراییم.

ئه‌مجاره خودای ته‌عالا له به‌یانی به‌رزی پایه‌ی ئیبراهمیدا ئه‌فرمومیت:

﴿وَوَصَّىٰ بِهَاٰ إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَبْنَيَ إِنَّ اللَّهَ أَصَطَّفَنِي لِكُمُ الَّذِينَ فَلَا تَمُوْتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمُ مُسْلِمُونَ﴾

یانی ئیبراهم وه نه‌بین ته‌نیا خۆی له سه‌ر فه‌رمانی خودا بُوویی، به‌لکوو ئه‌وه‌نده دلی دلسوزی دینی به نوری خوداناسی برژابوو و هسییه‌تی کرد به چاودیزی و خزمه‌تی دینه‌که‌ی بُو هه‌رجوار کوره‌که‌ی؛ بُو: ئیسماعیل و ئیسحاق و «مدین» و «مدان»، وه بُو یه‌عقووبی کوره‌زايشی وه به گه‌رمی بانگیان کردن و فه‌رمومویان: ئه‌ی رۆلە‌کان! خودای ته‌عالا ئیوه‌ی له ناو ئاده‌میزادا جیا کردووه‌تەوه بُو ئه‌وه که بتان کا به خانه‌دانی ره‌هبری و بلاوکردن‌وه‌ی خودا په‌رستی، وه ئه‌م دینی ئیوه‌یشه پالاوترا له هه‌مموو دینه پیش‌ووه کان، وه ئه‌و یاسایه که بُو ئه‌م چه‌رخی ئیوه ده‌ست بدا داویه‌تی پیستان مادام وایه ئیوه مه‌من مه‌گه‌ر به حالی ئیسلامیه‌تەوه، وانه ئیسلامیه‌ت و هربیگرن به هه‌مموو تواناتانه‌وه باپیی به خwoo و روشتی دامه‌زراوتان تا کاتنی که مردن به موسویمانی بمرن.

## فهرمودهی خودا ﴿ آم گشم شهد آه ﴾

ئیمامی واحیدی فەرمۇویەتى: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە کاتى کە جوولەکە كان  
وتىان بە حەزىزەتى پېنگە مېھر بەلەڭ: وەختى خۆى حەزىزەتى يەعقووب وەسىيەتى  
كىردووه بۇ كورپەكانى کە لەسەر ئايىنى يەھۇدىيەت دەۋام بىكەن کە واپى مومكىن  
نىيە ئىمە تەركى دىنى خۇمان بىكەين و تابىعى تۆ بىيىن! جا خوداى تەعالا قىسە كە يان  
رەد ئەكتەھە نەفەرمۇى: ئىۋە كەى حازىر بۇون لەو كاتەدا كە ئاكامى يەعقووب ھات  
و ھىشتا گيانى تىداما بىوو كورپەكانى گىرد كىردووه پىى فەرمۇون: پىيم بلىن لە پاش  
مردىنى من كىن ئەپەرسىن؟ ئەوانىش عەرزىيان كىرد: ئەو خودا ئەپەرسىين كە تۆ و  
باوک و باپىرە تۆ - كە برىتىن لە ئىسماعىل و ئىسحاق و ئىبراھىم - پەرسىوو يانە كە  
خودا يەكى تاق و تەنبايە، وە ئىمە مل كە چىن بۇ ئەو خودا يە، وە ئەو كورانە ئىعتيرافيان  
كىرد بەھوھ كە دىنى يەعقووب و ئىسحاق راستە و دىنى ئىسماعىل و ئىبراھىم راستە،  
وە بەھوھ كە ئىبراھىم - باپىريان - دواعى كىردووه لە گەل ئىسماعىلى كورپىا كە خوداى  
تەعالا لە نەتهوھ و تىرەي ئىسماعىل پېنگە مېھرىيەكىان بۇ بىتىرى كە ئایەتى خودا يان  
بەسەرا بخويىتىتەوھ، وە لە كوفرو تاوابنارى پاكيان بىكانەتەوھ و ئەو كورانە ئەيانزانى بەھوھ  
كە لە نەتهوھ ئىسماعىلدا پېنگە مېھرىيەكى و پەيدا ئەبىن. وە ئەم باسە پىشت بەپشت  
لە ناوتنان مەشھور بۇوھ و خۆتان دانتان پىا ناوه و ئىستە ئەم درۇييانە بە دەمى  
يەعقووبەوھ ئەكەن!

و له روایه‌تی ترا ههیه که ئەم ئایه‌تە پیرۆزه هاتووه‌تە خواره‌ووه به خیتاب و  
قسە‌کردن له گەل ئوممه‌تى پىغەمبەر ﷺ، بەيانى ئەوهیان بۇ ئەکا کە رەھبەرە کان  
ھەموو له کاتى خۆيا وەسىيەتیان كردۇووه بۇ ئەولاد و نەتهووه و پەيرەوانىيان کە له سەر  
دین دەوام بىکەن، وە بە ھقى فىتنەمى دىناواھ له دىن ھەلەگەر تىنەو، وە ئەفەرمۇىت:  
[www.igra.ahlamontada.com](http://www.igra.ahlamontada.com)

﴿أَمْ كُنْتُمْ شَهِدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِيَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَنَا وَإِبَّا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ 

واته: نایا ئیوه حازر و ئاگادار بوون لمو کاتهدا که مردن به پاسه‌ری حهزره‌تی یه عقووبه‌وه بwoo و نزیکی وفات بwoo که فرموموی به کورپه‌کانی: ئیوه له پاش مردنی من کئی ئه په‌رستن؟ ئهوانیش عه‌رزیان کرد: ئه و خودایه ئه په‌رسین که تو ئه په‌رسنی و باوک و باپیرت ئه‌یان‌په‌رسن، وەکوو ئیراھیم و ئیسماعیل و ئیسحاچ که ئه و خودایه تاق و ته‌نیایه و ئیمه هەممو مل کەچی ئه‌وین.

که مادام ئه و ره‌بهره خاوون مەقامانه هەممو له سەر حالى وەسییه‌ت و ئامۆژگارى نه ته‌وه‌یان بوون پیویسته ئیمه‌یش له سەر ئەم دین و ئايینى خوداپه‌رسنی و راست خواھیه دەوامدار بین و به ھیچ فیتنه و تەماعى دنيا لاندەدەن ھەتا خوا به میھرەبانى خۇى پايدارمان بکا. جا پاش نەمانه خودای تەعالا ئىشارە ئه کا بۇ حهزره‌تی ئیراھیم و ئه‌ولاده‌کانی و پەيره‌وانی ئهوان و ئه فەرمويت:

﴿إِنَّكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ﴾

ئیراھیم و پەيره‌وانی کۆمەلە به ختیارى بوون رابوردن له دنيا دەرچوون و گەرانه‌و بۇ عالە‌مى بەرزەخ.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبَتُمْ﴾

به سوودى ئهوانه ئه و بير و باوه‌رە باشه و ئه و کرده‌وه پەسەندانه که بwooیانه. وە بۇ سوودى ئیوه‌یشه ئه‌وه‌ی که ئیوه جى بە جىنى ئه کەن له کرده‌وه‌ی باش.

﴿وَلَا شَغَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ 

پرسیار ناکری له ئیوه لهو کرده‌وانه که ئهوان کردوویانه هه‌رچون بوبین و کرده‌وهی خویان عائیدی خویانه.

جائه‌گهر له جومله‌ی «تلک أمة قد خلت» مه‌به‌ست ره‌هبه‌ره‌کان و په‌یره‌وه کانیشیان بین له‌به‌ر ئوه که له باسی گهوره‌وه تابیعیش دیت به خه‌یالاً ئوه مه‌عنای ئایه‌تە که رووناکه؛ چونکی په‌یره‌وه کانیان وەکوو کرده‌وهی باشیان بوبه خراپه‌شیان بوبه و خودا ئەلیت: ئیوه مه‌سئول نین له گوناه و تاوانى ئهوان. وە ئەگەر هەر ئیشاره بین بۆ گهوره‌کان ئوه پتویسته بلیئن ئم جومله کینایه‌یه لهو که ئیوه به کرده‌وهی باشی ئهوان رزگار نابن.

### ﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهَدَّدُوا﴾

واوی «قالوا» زه‌میری جممعی موزه‌کەری غائیه‌راجیعه بۆ ئەھلى کیتاب له جووله که و گاوره‌کان. وە ئەم ئایه‌تە وەکوو ئیبنوویه‌باس فەرمۇویه‌تى: هاتووه‌تە خواره‌وه دەرەحق بە کۆمەلنى لە جووله کە گهوره‌کان وەکوو کە عبى کورپى ئەشرەف و مالىكى کورپى سەیف و وەھبى کورپى يەھووزا و ئەبوبویاسىرى کورپى ئەحتەب و لە کۆمەللى لە گاوره‌کانى خەلکى شارى نەجران.

ئەم ئەھلى کیتابه هەموو لایه‌کیان دوزمنى ئەھلى ئىسلام بوبون، وە تەنها دانیان بە دینەکەی خویانا ئەنا: جووله کە کان گومانیان وا بوبو هەر ئەوان خاوه‌نى دینى راستن و مووسا لە هەموو پىغەمبەرئ گهوره‌ترە، وە ئىنكارى عيسا و ئىنجىل و موحەممەد و قورئانیان ئەکرد، وە گاوره‌کانىش گومانیان وا بوبو کە هەردەنی ئەوان راسته و عيسا لە هەموو پىغەمبەرئ گهوره‌ترە و ئىنكارى باقى پىغەمبەرانیان ئەکرد. جا جووله کە کان ئەيانوت بە موسولمانە کان: بىنە سەر دینەکەی ئىتمە هەتا بگەن بە دینى راستى، وە گاوره‌کانىش ھەم پىيان ئەوتىن: بىنە سەر دینەکەی ئىتمە ئەگەن بە دینى

راست و له عذاب رزگار ئهبن. و له ریوایه‌تی «ئینوئیسحاق» و «ئینوچه‌ریر» و غهیری  
ئه‌مانه‌دا ئهلى عهدوللای کورپی سوریای یەڭچاو هات و تی به حهزرهت كەنگەرەت  
يا موحەممەد دین هەر دینى ئىمە يە بکەوە سەر دینى ئىمە ھەتا رىگەی راست  
دەس كەۋى! وە گاوارەكانىش هەر ھاتن قىسىيەكى وايان كرد لە گەل حەزىزەت كەنگەرەت  
جا خوداي تەعالا ئەم ئايەتەي ناردەخوارەوە وە فەرمانى دا بە پىغەمبەرى نازدار:

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةٌ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾ ۱۳۵

ئەي خۆشەويىsti من بلىن بهو جوولەكەو گاوارانە ئىمە ئەكەوينە سەر بير و  
باوهرى حەزىزەتى ئىبراھىمى باوكمان و با پىرەگەورەمان كە حالى وابولاي دابۇو لە<sup>و</sup>  
ھەرچى بىر و باوهرى پېۋپۈچ و بەتاللە، وە بە قەرارى قەتعى شەرىك و ھاۋىرىي بۇ  
خودا قەرار نەدا، ناكەوينە شوين جوولەكەي لە دینى حق لادەرى رىون كردوو كە  
ئەلىن: «عوزەير» كورپى خودايە و لە ئىجادا شەرىك و ھاۋىرىي خودايە! وە ناكەوينە  
شوين گاوارە خودا غەزەب لى گىرتۇوە كان كە عىسا بە كورپى خودا دائەنەن! وە دینى  
ئىتەن لە ساسا دینى تەوحيد بۇو و ئىتەن ئە دينە تان تىكىدا، وە ئىستا ياساي راست  
و خاۋىيەتان لەلا نەماوه ئىعتىقاد و بىر و باوهرى تان فاسىد بۇو و كرده وە كە تان ناپەسەندە.  
وە ھەموو بە جارى ئەي موسۇلمانە كان،

﴿قُلُّواْءَ اَمَنَكَا بِاللَّهِ وَمَا آنِزلَ إِلَيْنَا﴾

بلىن: ئىمان و باوهىمان هىتىنابە پەروەردگارى جىهان، وە باوهى و ئىمانمان هىتىنابە و كىتابەيى كە لە لا يەنى خوداي تەعالاوه هاتە خوارەوە بۇ سەر پىغەمبەرە كە مان بۇ  
ئەوە بىيگە يەنلى بە ئىمە و تەربىيەتى ئىمەي پى بکا.

﴿وَمَا آنِزلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ﴾

وە ئىمانمان ھەيە بە و سەھىفانە كە خوداي عالەم ناردىنە خوارەوە بۇ سەر حەزرتى ئىبراھىم و كردىشى بە شەرىعەت و ئايىن بۇ حەزرتى ئىسماعىل و حەزرتى ئىسحاق و حەزرتى يەعقووب و بۇ نەتمەدە كانى.

﴿وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَإِعْيَسَى﴾

وە ئىمانمان ھەيە بە تەورات كە خودا ناردىنە خوارەوە بۇ سەر مۇوسا علیئەل و بە و ئىنجىلە ناردىنە خوارەوە بۇ سەر عيسا علیئەل.

﴿وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

وە بە و سەھىفانە كە دران بە پىتغەمبەران لە لايەنى خوداي خۆيانەوە.

﴿لَا نُفَرَّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ﴾

ھېچ جياوازى ناكەين لە ناو ئەو رەھبەراندا كە خوداي تەعالا ناردوونى بۇ تەمىنى ئادەمیزاد، لە سيفەتى رەھبەريدا: ھەمۇويان رەھبەر بۇون، وە لە ئىمان و باورىشدا ئىمانمان بە ھەمۇويان ھەيە.

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۚ﴾

وە ئىمە كە كۆمەلى ئومەمەتى ئىسلامىن مل كەچ و فەرمانبەردارى خوداي تەعالاين.

﴿إِنَّمَا آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾

ئەگەر وشەي «مەل» زىاد نېبى ئەوە ئەم ئايەتە بۇ بەربرە كانىتىه لە گەل جۈولە كە و گاورەكانا. واتە: ئەگەر ئىمانيان بىي بە وىنەي ئەو كتىتىه كە ئىتوھ ئىمانتان پىتى ھەيە ئەوە بە خاوهەن روشد و شارەزايى ئەناسرىن، بەلام وىنەي كتىتىي ئىتوھ لە كوى دەس كەۋى؟! دىيارە كتىتىي وايان نىيە كەوابىن هيدايەت و شارەزايى و رىنگەي راستيان نىيە.

وه ئەگەر وشەی «مثىل» زىياد بى نەوە مەعنای ئايەتە كە ئەمە يە: ئەگەر ئەو كافرانە لەم عەناد و شۆرە لادەن و ئىمام بىيىن بەھوھى ئىيۇھ ئىماماندان بىن ھىناوە و بىيىنە رىزى موسولمانانەوە ئەوە بە راستى گەيشتوون بە مەتلۇوپى حەق.

﴿وَإِنْ تُؤْلَمُوا﴾

وه ئەگەر پشت هەل ئەكەن لە ئىمام و ئىمام ناھىين بە شىيوه يەكى ساغ و ساف لە خىلاف.

﴿فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾

ئەوە بىزانن بە راستى ئەوانە هەر وان لە ناو بەھېرە كانى و دوژمنىيەتى موسولمانانا و موبالاتيان بىن مەكەن و لىيان مەترىن.

﴿فَسَيَكُفِّرُ كَعْبَةُ هُمْ أَلَّا﴾

بە راستى خودا بەسە و بەشى تۆ و كۆمەلە كەت ئەكالە ھۆى ئەوانەوە، وە چاريان ئەكال و زيانيان لائەدا لىتىان.

﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

وە خودا ھەموو قسە و باسىن ئەبىي و زانايە بە ھەموو فىلېتكى دىيارى و پەنامە كىيى ئەو كافرانە.

﴿صِبَغَةُ اللَّهِ﴾

ئەي رەھبەرى نازدار بلىنى: خودا ئىمەرى رەنگ كردووھ بە رەنگى ئىمام و باوهەر.

﴿وَمَنْ أَحَسَنَ مِنَ اللَّهِ صِبَغَةً﴾

كىيىھ ئەو كەسە كە جوانتر و دامەزراوتر بىن لە خودا لە ھۆى ئەو رەنگەوە كە دلى بەندەكانى خۆى پى رەنگ ئەكابە بىر و باوهەرپى رووناك و كار و كردهوھى چاك؟

﴿ وَنَحْنُ لَهُ عَنِيدُونَ ﴾  
٢٨

وهئمه - واته ههمو موسولمانان - رهبهري نيسلام و پهيرهوه كانى ههرب خوداي عالم عيادهت و بهنديي ئهكين، وقهت شهريك و وينهه بوقدانانين. بهلام ئيهه ئه كومهلى جولله كه و گاور بير و باوهرتان ساف نيهه؛ چونكى شهريك دائنهين بوق خودا، وه كردهوتان چاك نيهه؛ چونكى كتىبي خوداتان گورپى و ههلتان سوورپان لهو مهعنيا يه كه بوق دانراوه، وه دلتان له گەل باقى موسولمانان و باقى ئاده ميزادا خرپا يه.

﴿ قُلْ أَتَحَاجِجُونَا فِي اللَّهِ ﴾

ئه پىغەمبەرى من! بلى بھو خاوهن كتىيانه كه به ناحەق شۇرەنگىزى و جيدال ئه كەن لە گەلتانا: بۆچى موجادەلە ئه كەن لە گەلمانا لە هوئى كارى خوداوه. وه ئەلین خوداي تەعالا هەر لە نەتمەھى ئىسرائىل پىغەمبەر رەوانە ئەكا بوق سەر ئاده ميزاد، وھ ئەگەر تو پىغەمبەر بۇويتايىن لە ئيمە ئەبووى، وھ ئەلین لە پاشە رۆژا بەھەشت هەر بوق ئيمە يه.

﴿ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا آأَعْمَلْنَا وَلَكُمْ أَعْمَلْلُكُمْ ﴾

لە گەل ئەوهدا خوداي تەعالا بى فەرقە بوق ئيمە و ئيه وھ كەن خوداي ئىۋە يە خوداي ئيمە يشە و پەروەردگارى عالەمە، وھ تۈلە ئە كردهوهى ئيمە هەر بوق ئيمە يە و تۈلە ئە كردهوهى ئىۋە يش هەر بوق ئىۋە يە.

﴿ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴾  
١٣٩

زياد لەمانە بە راستى ئيمە ساغ بوق خوداي تەنيا عيادهت و بهنديي ئه كەن و وھ كەن ئيه نە عوزەير و نە عيسا بە خودا نازانىن. دەي پىمان بلىن ئەم داوا پۇچانە

له سه رچ یاساین ئەکەن؟ ئەگەر له سه ر میھرەبانی خودایه ئەوه خودا خودای ھەموومانه و بۇ ئىمە و ئىپوھ بىن فەرقە: وەکوو پېغەمبەر لە نەتەوھى ئىسرايىلدا رەوانە ئەکا لە نەتەوھى ئىسماعىلىشا رەوانە ئەکا، وەکوو لە نەتەوھى كانى ترىشا ھەر رەوانە ئىردووھ. وە وەکوو له سه ر ئەساسى كرددووھ و ئىستىعىدai خزمەتكارى خودا پېغەمبەر لە ئىپوھ رەوانە كرددووھ ئەو ئىستىعىدادە لە ئىمەيشا ھەيە، بەلکوو ئىمە لە ئىپوھ باشترين؛ چونكى شەريكمان بېپيار نەداوه بۇ خودا. وە ئەگەر له سه ر ئەساسى تاعەت و كرددووھى باش خودا پېغەمبەر لە ئىپوھ ناردەوە و بەھەشت ئەدا بە ئىپوھ ئىمەيش كرددووھى باشمان زورە، بەلکوو كرددووھى ئىمە مەقبولە؛ چونكى لە شىرك و ناھەموارى پاكە.

**﴿أَمْ نَقُولُنَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ  
وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾**

يا خود ئەو كىتابىيانە ئەلىن: ئىبراھىم و ئىسماعىل و ئىسحاق و يەعقووب و نەتەوھى كانىان ھەموو جوولە كە و گاور بۇون؟! كە واپى ئەبىن ھەموو پېغەمبەر لە يەھوودى و نەسرانى بن و ھەر ئەمانە بىرۋەنە بەھەشتەوە.

**﴿قُلْ إِنَّمَا أَعْلَمُ أَمِّ اللَّهِ﴾**

ئەر رەھبەر بلىي پىيان: ئايا ئىپوھ زاناترن بەشتى راست ياخوداي تەعالا كە پەروەردگارى ھەموو شتىكە؟ ئايا لە ناو ھەموو خاوهەن كىتابىيىكدا مەشهور نىيە كە ئىبراھىم و ئىسماعىل و ئىسحاق و يەعقووب لە پىش داھاتنى ئايىنى جوولە كە و گاورا بۇون؟ دەرى بۆچى ئىپوھ ئەم شتە راستانە ئەشارەنەوە؟

**﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِنْ كَتَمَ شَهَدَةً عِنْدَهُ، مِنْ أَنَّ اللَّهَ﴾**

كىتىيە سته مكارىترىن لەوانە كە ئەو شادەتى خودايە لەلايە و ئەيشارىتەوە، چ لە ئىپوھ كە لەو كىتابىانەدا ھاتۇرۇتە خوارەوە بۆتان ئەحوالى ئىبراھىم و ئەولادە كانى بەيان كراوە

بۇتان كە دوور بۇون لە يەھوودىيەت و نەسرانىيەت ھەتا ئەم دىنانە پاش چەن قەرن بەھۆى تەورات و ئىنجىلەوە كەوتۇونەتە ناو و پىغەمبەرە پىشىووه كان لەم حالانە دوور بۇون و ئەو ناوهيان نەبووه؛ بەلکوو دىنى يەھوودىيەت و نەسرانىيەت بەم جۆرە كە لە ناو ئىۋەدا ھەيە كە پېرە لە گۆرپىنى شتى راست و شىركى تىدایە و ئادەمیزادىيان كرد بە شەرىيکى خودا، وە ئەحبارو روھبانە كانىان كرد بە خاوهەن شەرىعەت ئەوە هېچ پىغەمبەرە، وە هېچ رەھبەرە، وە هېچ ئادەمیزادىكى ھۆشىyar پەسەندى ناكا و وەرى ناگىرى، وە چ ئەو شادەت گومكەرە لە موسولىمانە كان بى كە لە كىتابە كە يانا ھەيە خودا فەرمۇويەتى: ئىبراھىم نە يەھوودى بۇوە و نە نەسرانى بۇوە بەلکوو رەھبەرەنىكى بەرز و پاك و خاۋىن و لە پەروپوچ لادەر بۇوە بۇ لاي راستى و لە ئەھلى شىرك نەبووه و تەورات و ئىنجىل لە پاش ئەو بە چەن قەرن ھاتۇونەتە خوارەوە؛ چونكى ئادەمیزادى بەرز لە ھەر چەرخىتكا بىئى ئەوھەيە كە بىر و باوھەرى رووناك و كردهوهى چاك بىن و قىسىمى راست بىن و خيانەت و ناپياوى لەگەل ئادەمیزادانە كا و شەھادەت و وەسىيەت و ئامۇزىگارى گوم نە كا.

ھەروا ئەوهەي ئەھلى كىتابە لە كىتبە راستە دىنييە كانى ئىۋەدا ھەيە كە پىغەمبەرە ئاخىزەمان لە نەتەوهەي ئىسماعىل و لە كىوانى ولانى حىجازەوە دەرئە كەۋى و نىشانە خۆى و ئوممەتە كەھى لەو كىتىيانەدا بەيان كراوە و ئىۋە ئەوانە تان بىستۇو و زانىوتانە و پەيمانتان لىۋەرگىراوە كە ئەوانە گوم نە كەن لەگەل ئەوهەشدا ئىستە گوميان ئەكەن، بەلکوو دوزمنايەتى و بەربەرە كانى لەگەل نەفسى ئەو رەھبەرە پىرۇزە و لەگەل ئوممەتە كە يَا ئەكەن.

﴿وَمَا أَلَّهُ بِغَفْلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

ئەوندە يېش بىزانىن كە پەروردىگار بىئاڭا نىبە لەوهى ئىۋە ئەپكەن.

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ فَدَخَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُشَأْلُونَ﴾

﴿عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

ئهو کومه‌له ره‌به‌رانه و په‌یره‌وه باشە کانیان ئوممه‌تىك و کومه‌لىك بۇون رابوردن و چەرخ و رۆزى خۆيانیان تەواو کرد، کرده‌وهی خۆيان بۇ خۆيانه و کرده‌وهی ئىيەيش بۇ ئىيەيه، کرده‌وهی ئەوان بۇ خۆيان سوودى بۇوه و بۇ ئىيە سوودى نابى مادام ئىيە ئىماناتان نېبىن و رىيگەي راست نەگرنەبەر، وھ ئىيە پرسىياتان لىنى ناکرى لە کرده‌وهی ئەوان. واتە رەفتار و ياساي خودا وھايە هەركەس پەيوەندى بە بير و باوهەر و رەفتارى خۆيەوه ھەيە، نە خىرى كەس بۇ كەس و نە شەرى كەس لە سەر كەس ئەنوسىرى. وھ خودا عادل و دادگەرە، وھ خودا دوو دادگای ھەيە: دادگايىن لەم جىهانەدا كە تۆلەي نەو كەسانەي پىن ئەداتەوە دوايان ناخا. وھ دادگايىن لە پاشەرۇۋە بۇ ئەو كەسانە كە تۆلەي بير و باوهەر و کرده‌وهيان دوا ئەخا، وھ ئەم ياسا دامەزراوه هەتا ھەتايد.

﴿سَيَقُولُ الْسُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ﴾

لەمەولا عەقل سووكە کانى جوولە كە ئەلىن.

﴿مَا وَلَّتْهُمْ عَنِ قِيلَنِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾

چى بۇو هوپى ئەوهى كە موسولمانە کانى ھەلسۈوران لە رووکىدى ئەو قىيلەيە رووپيان تىئە كردى؟

﴿قُلْ لِلَّهِ الْمَسْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

تو بلى ئەي رەھبەرى ئىسلام: ولاتى خۇرھەلات و خۇرنىشىن ھەر بۇ خودايە، وھ خودا دروستى كردوون، وھ خودا خواتى لەسەر نرخ و حورمەتى ھەر لايەكىان بىن دىتە جىن.

## ﴿يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ ۱۴۲

و خوداي تەعالا شارەزا ئاكا ھەركەسى بىھۋى بۇ رىگەي راست كە عىيادەت كىرنە و رووكىرنە لە قىيلە و غەيرى ئەوهەيش كە فەرمانى بىن بىدا، ئەم ئايەتە پېرۇزە ھاتەخوارەوە لە پىش گۈرانى قىيلە لە «بىت المقدس» و بۇ كەعبە، وە پىش نىيەدە بۇ موسۇلمانە كان كە ئەو رووداوه لە بەرچاوى جوولە كە كانا گەورەيە و دلىان تىك ئەدا، وە ئەيانھىتىتە تووپۇز و قىسى پووج بلاوکىرنەوە لەناودا.

لەم شوينەدا ھەندى شت ھەيە بە موناسىبە باسى ئەكەبن:

يەكەم: زاناكانى دين فەرمۇويانە: كە پىغەمبەر ﷺ لە پىش ئەوهەدا بىن بە پىغەمبەر بە ئايىنى هېچ پىغەمبەرىكى پىشۇرەفتارى نەكردووه. ئەنا ئەبۇو بە تابع و پەيرەو نەدەبۇو بە مەتبوع و رەھبەر، وە ئەگەر واپايانى ئەھلى ئەو دينە ئەيان گىرايەوە بۇ خەلک و خۇيان پىنگەورە ئەكرد.

دووهەم: لە پاش وەرگرتىنى پايىھى نوبۇوهت و رەھبەرى عىيادەتى پىغەمبەر ﷺ

ھەر تەوحيد و خودا بەيەكتاسىن و بىركرىنەوە بۇوە لە گەورەيى خودادا، وە لە دروستكىرنى ئەم بارەگاي جىھانەدا. بەلام بازى لە زاناكان فەرمۇويانە كە لە پىش فەرزبۇونى پىنج فەرزەي نويىز شەنۋىز فەرزبۇوه لەسەرى بە بىن بىيارى ئەندازەر رکات. ھەروەها سېبەينى دوو رکات و ئىوارە دوو رکات نويىز فەرز بۇوە لەسەرى، وە ئەو دوو رکاتە نويىز كە لەشەوى ئىسرادا بە ئىمامەت كردى بۇ پىغەمبەران ئەمەبۇوە.

بەلام كاتى پىنج فەرزە دامەزران ئەو نويىزانە لەسەرى نەمان.

سېھەم: پىنج فەرزەي نويىز فەرز كران لەسەر خۆى و ئومەمەتە كەى لەشەوى ئىسرا و مىعراجدا لە بىست و حەوتى مانگى رەجەبدا بە ماوهى سى سال لە پىش كۆچكىرنىا بۇ شارى مەدىتە مونەووه، وە لە ئەو وەللە نوھەرۇي پاش ئەو شەوه

هزرهتی جوبرهئیل علیشیلا هاته خوارهوه و له ئهووهلى کاتا نویژی نیوهروی کرد به ئیمامهت بۆ پیغەمبەر - سەلامى خواي لهسەر بى - وە پیغەمبەريش ئیمام بۇو بۇ ئەو يارانەی کە حازر بۇون بۆ نویژ بەلام ئەوان ھەر پیغەمبەريان ئەبىنى و جوبرهئیليان نەدەبىنى.

ھەروا له ئهووهلى کاتى عەسرا کاتى کە سېبەرى ھەر شتى بە قەى خۆى لى ھات جوبرهئیل حازر بۇو وە نویژى عەسرى کرد بە ئیمامهت بۆ حەزرهت، وە له پاش رۆز ئاوا بۇون جوبرهئیل هاته خوارهوه نویژى مەغribى بۆ کرد، وە له کاتىكى روناكى سوورى كەنارى ئاسمان گوم بۇو هاته خوارهوه نویژى عيشاى کرد بە ئیمامهت بۆ حەزرهت، وە له ئهووهلى سەحەر بەرەبەيانى جوبرهئیل هاته خوارهوه نویژى سبەيتى بە ئیمامهت کرد بۆ پیغەمبەر. ئەمە پىنج فەرزە نویژ بە ژمارەي رکاتە كانيانەو و بەو شىوه کە ئىستە ئەكرين بە ئیمامهت کردى بۆ حەزرهت عەلەبتەنە.

وە بۆ جاري دووهم له ئاخرى وەختى نیوهرودا ئەو کاتە کە سېبەرى ھەر شتى بە قەى خۆى لى دى جوبرهئیل هاته خوارهوه نویژى نیوهروی کرد بە ئیمامهت بۆ حەزرهت - سەلامى خواي لهسەر بى - وە بۆ نویژى عەسر لە کاتىكى هاته خوارهوه کە سېبەرى ھەرشتى بە قەى دووقاتى خۆى بۇو، وە بۆ نویژى مەغrib هاته خوارهوه لە کاتىكى رۆژووهوان لە نان خواردن بۇويىتهو. وە بۆ نویژى عيشا هاته خوارهوه لە کاتىكى سېبەكى شەو رابوردبۇو، وە بۆ نویژى سبەيتى هاته خوارهوه لە کاتىكى کە روناكى بە سەر عەرزا داھاتبۇو. وە حەزرهتى جوبرهئيل فەرمۇسى، ئەو دوو جار ئەم پىنج فەرزە نویژانەم لە گەللا کردى: جاري يەكم لە ئهووهلى کاتەوە، وە جاري دووهم لە ئاخرەوە، وە بىزانە وەختى ھەر نویژى لەم نویژانە والە بەينى ئەم وەختانەدا کە نویژە كام تىاداکردى. وە بەم نەوعە وەختى ئهووهلى و ئاخرى پىنج فەرزە دىيارى كران.

وە لە ئەووهلى فەرزىبۇنى ئەم نويىزانەدا حەزىزەت ﷺ لە نويىزى رۇوى ئەكىد لە مالى كەعبەي موعەزەمە، بەلام وەها رۇوى تىئەكىد كە رۇوى لە «بىت المقدس» بىن لە شارى قودسا، وە سىنى سال بەم جۇرە دەۋامى كىد.

كاتى ئەكچى كىد بۇ مەدينەي مونەووهەرە لە نويىزەكانا رۇوى ئەكىد لە «بىت المقدس» هەتا ماوهى حەفىدە مانگ؛ چونكى حەزىزەت ﷺ لە رۆزى دوو شەممەي دوازدەھەمى «ربيع الْأَوَّل»دا گەيشتە مەدينە، وە لەو كاتەوە هەتا رۆزى سىنى شەممەي پازدەھەمى شەعبان ھەر رۇوى لە «بىت المقدس» ئەكىد، بەلام زۆر خواتى لەسەر ئەوه بۇو كە خودا قىبلەي بۇ بىگۈرى بە كەعبەتوللا لە مەككەي موعەزەمەدا، وە لەو رۆزەدا لە كاتىكى لە مزگەوتى «بىنى سلمە»دا لە خوارى مەدينەي مونەووهەرە نويىزى نیوهرۇقى ئەكىد، پاش دوو رکات لەو نويىزەدا وەحى هات بە گۆپىنى قىبلە و رووكىدىن لە كەعبەي موعەزەمە. جا حەزىزەت ﷺ لەو ئانەدا ھەلسۇورا بەرهە رۇوى كەعبە و رىزى پىاوان و ژنان جىنگىيان گۆپىيەوە، وە ئەم نويىزى نیوهرۇقى تەواو بۇو لەگەل رۇو كىدىن لە دوو قىبلە؛ يەكەم: بەيتولمەقدىس، دووهەم: كەعبەتوللا لە مەككەي موعەزەمەدا، وە ئەم مزگەوتە مەشھور بۇو بە «مسجد القبلىن».

بىدارى! بازى لە زاناياب ئەللىن: ئەم رووداوه لە نويىزى عەسرا بۇوە. وە رووكىدىنى حەزىزەت ﷺ بۇ «بىت المقدس» و ھەلسۇورا نەوهى بۇ كەعبە بە رووداوىتكى موهىم ئەزىزىرى لە دىنى ئىسلاما. وە قىبلەي يەكەم بە سوونەتى نەبەويىيە بۇوە؛ ئايەتى لەسەر نىيە، وە دووهەميان بە ئايەتە وەكۈو لەمەولا ئاگادار ئەبى.

﴿ وَكَذَلِكَ ﴾

ھەر وەكۈو قىبلە كەم بۇ گۆرىن بە قىبلەيە كى وەها كە پىنى رازى بىن.

### ﴿جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾

ئیوه يشم کرد - ئەی ئوممه تى موحەممەد ﷺ - بە ئوممه تىکى بير و باوهە باش و كرده وە پەسەند، وە ئیوه کرد بە ئوممه تىکى ميانه لە بەيني ئوممه تى مووسا و ئوممه تى عيسادا: نە وەك ئوممه تى مووسا بە تەواوى مەشغۇلى مادە خواھى بن، وە نە وەك و ئوممه تى عيسا زاهيد و تارىكى دونيا بن.

### ﴿إِنَّكُونُو شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾

ھەتا لە پاشەرۇژا لهو كاتەدا كە ئوممه تى پىغەمبەرە كان بى باوهەری نيشان ئەدەن بە پىغەمبەرە كان لە حوزوورى خودا و ئىنكارى گەياندىنى دين ئەكەن، بىن بە شاهيد لە سەريان بۇ ئىسباتى فەرمۇودە پىغەمبەرە كان.

### ﴿وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

وە پىغەمبەرى ئیوه يش كە حەزرە تى موحەممەد ﷺ بىن بە شاهيد لە سەر راستى ئیوه.

### ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا﴾

وە كاتى خۆى كەعبەم نە كردىبوو بە قىيلەيەكى وا كە تو رووى لې بکەي و بەرەر روووى نويز بکەي.

### ﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِنَ يَنْقِلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ﴾

مەگەر بۇ ئەو نەبىن كە بىزانىن كە قىيلەمان لە كەعبەوە گۈرى بۇ «بىت المقدس» كام كەس لە موسۇلمانان ئە كە وىتە شوئىنى پىغەمبەر لەو قىيلە تازەدا كە «بىت الحرام» لەوانە كە لە سەر بىر و باوهە لائەدەن و ياخود خۆ ئەگرن و دەۋام ئەكەن.

و ياخود مەعنای ئايەتە كە وايە: ئىئمە لە پاش كۆچكىرىنىت لە مەككە و بۇ مەدینەي مونەوەرە بەيتولمەقدىسمان نەكىرىدبوو بە قىبىلەيىتكى وا كە تو لەسەرى بى و رووپىلىنى بىكەي مەگەر بۇ ئەو كە بىزانىن كى ئەكەويتە شوينى پىغەمبەر لەو قىبىلە تازەدا كە بىريارى ئەدەين بۇ ئوممەتى موسۇلمان وەكۈو كە عەبەتوللا بىن. واتە: بىزانىن كام كەس لە ئەھلى كىتاب و لە مىللەتى عەرەب تابىعى پىغەمبەر ئەبن، وە قىبىلە پىشۇوه كە تەرك ئەكەن، وە لەسەر فەرمانى خودا تابىعى پىغەمبەر ئەبن لە رۇوكىرىدىن بۇ قىبىلە تازە؟

**﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾**

ھەرچەند ئەم قىبىلە گۇرپانە كارىتكى گەورەيە لەسەر ئەوانە نەبىن كە خودا يارمەتى داون و ھيدايەتى داون.

**﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَنَكُمْ﴾**

وە خوداي تەعالا لهوانە نىيە كە پايىي ئىمان و باوهەرتان و پاداشى چاكەتان زايە بىكا. ياخود ئەو نویزانە كە بەرەو قىبىلەي پىشۇو بەجىتان هىتىنا زايەي بىكا.

**﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾**

بە راستى خوداي پەروەردگار بە بەزەيى و رەحمە بۇ ئادەمیزاد.

لەم مەقامەدا چەن شتى ھە يە پىيوىستە باسيyan بىكەين:

يە كەم: ئەم ئايەتە و ئايەتى: «كىتم خىر أمة أخرجت للناس» لە سۈورەتى «آل عمران» دا [ئايەتى: ۱۱۰] خىتابىن بۇ ھەموو ئوممەتى پىغەمبەر لە زەمانى خۆيەوە ھەتا ھەتايە. بە دەليلى ئەو پىغەمبەرى ئاخىر زەمان خودا جىاي كردووتهو بە گەلن نىشانە كە بۇ ھېچ رەھىرى نەبۈوه؛ وەكۈو ئەمە كە پىغەمبەر بۇ سەر ھەموو پەرى [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

و ئادەمیزاد هەتا رۆژى قیامەت، وە دینى ئەو ھەموو دینیتکى نەسخ كردووه تەوە بەلام دینى تر نایىن بە دواى دینى ئەوا و پىغەمبەرى تر نایىن لە پاش ئەو. وە يەكىن [تر] ئەمە كە ئوممەتە كەى لە ھەموو ئوممەتى باشترە لە ھۆى راگرتنى بىر و باوهەر و كردهوە و رەفتارى پىغەمبەر حَلَّتْ بِهِ.

**دووههم:** مەعنای ئەو ئایەتانە ئەوه نىيە كە ھەموو يەكىن لە ئەفرادى ئوممەتى پىغەمبەر حَلَّتْ بِهِ باشترە لە ھەموو يەكىن لە ئوممەتى باقى پىغەمبەران، بەلكۇو بەم مەعنایتە كە عاممەئ ئەم ئوممەتە لە باقى ئوممەتەكان باشترە لە بىر و باوهەر و كردهوەدا، بەم مەعنა كە گەردنابەنەوە لە سەر گۈرمەھى، وە ئەگەر زانايىن لە زاناكانى ئەم دىنە بىر و باوهەپىكى نابار، وە يَا كردهوە يەكى ناھەموار بکا لىنى قەبۇول ناكرى و لەلایەنى باقى زاناكانەوە بەتال ئەكىرىتەوە. بۇ يە پىغەمبەر حَلَّتْ بِهِ فەرمۇويەتى: «لا تزال طائفة من أمتى ظاهرين على الحق حتى يأتي أمر الله» وە فەرمۇويەتى: «لا تجتمع أمتى على الضلال» وە فەرمۇويەتى: «من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فلبسانه، فإن لم يستطع فقلبه وذلك أضعف الإيمان».

**سييھەم:** مەبەست لەم شەھادەتە كە ئوممەتى حەزرت حَلَّتْ بِهِ بىدەن لە سەر باقى ئوممەتە كان شەھادەتىكە لە رۆژى قیامەت ئەبىن لە سەر مىزانى ئەو ئایەتە كە لە ئاخىرى سوروهتى حەجدا [ئایەتى: ٧٨] خودا فەرمۇويەتى: «لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شَهِيدَاء عَلَى النَّاسِ». وە مونافى ئەم مەعنایتە نىيە ئەوهى كە لە سوروهتى نە حل [ئایەتى: ٨٩] دا ھېيە: «وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَجَئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هُؤُلَاءِ». چۈنكى ئەو شاھىدە كە لە نەفسى ئوممەتە كە يە لە سەر خۆيان؛ خواھ پىغەمبەرە كايان بىن ياخود پىباوه باشە كايان بىن. هەر ئوممەتە بەدكىردهوە كايان ئەپرۇن بەگۈزيانا. جا بۇ نىشاندانى پايەتى ئوممەتى ئىسلام خوداي تەعالا ئوممەتى ئەم

پىغەمبەرى ئىتمە باڭ ئەكا بىز ئەو شەھادەت بىدەن لەسەر نابارى ئەو ئۆممەتە بەدكىردىۋە يە و رەديان بىكەنەوە و ئىسباتى راستى پىغەمبەرە كانىان بىكەن، جا لەو كاتەدا ئەوانىش ئەللىن: ئىۋە كە لە زەمانى ئىمەدا نېبۇون چۈن ئاگاتان لە ئەحوالى ئىتمە هەيە؟ ئەوانىش لە ولامىانا ئەللىن: ئەحوالى خراپى ئىۋەمان لە پىغەمبەرى خۆمانەوە بىستۇوە و ئەويش راستە.

### ﴿قَدْ نَرَى تَقْلِبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ﴾

بە راستى ئەبىينن ھەلسۇورپاندىنى رووت لە بەرەوپرووی ئاسманا بە هيواى هاتنى مۇزىدەي گۆرپىنى قىيلەيىن كە خۆت پىت باش بىن.

### ﴿فَلَنُولَّئَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾

دلنیابە كە ھەلت نەسۇورپىنن بەرەو لاي قىيلەيىن كە خۆت پىتى رازى بى.

### ﴿فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطَرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ﴾

دەسى سا رووى خۆت ھەلسۇورپىنن بۇ لاي ئەو مزگەوتە كە حورمەتمان پىنداوه، وە شتى نابارمان بە شىددەت حەرام كردووە تىايىا.

### ﴿وَحِيتُّ مَا كُنْتُمْ فَوَلُوا وَجُوَهُكُمْ شَطَرَهُ﴾

نەك ھەر تو بە تەنیا، بەلكۇو خۆت و پەپەوانىت لە ھەر شوينىتك بىن لە كاتى نويزەكانا رووى خۆتان ھەلسۇورپىنن بۇ لاي مزگەوتى حەرەمى كەعبە.

### ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

وە بە راستى ئەو زانىيانە كىتىيانە پىنداوه لە جوولەكە و گاوارەكان بە بىنگومان ئەزانىن كە ھەلسۇورپانى ئىۋە لە رووى بەيتولىمە قدىسەوە بۇ لاي كەعبە حەقه و راستە، وە لەناو كىتىيە كانىانا هەيە و مۇزىدە دراوه كە ھەر وەكۇو جىلوھى مىھەربانى خودا

له کیوی تووری سیناوه دهرکهوت و رووناکی ره حمه تی له بهرزیه کانی ولا تی «تین» و «زه یتوون» وه دهرچوو و هایش جیلوهی ئئنواری خودایی له کیوه کانی «فاران» وه - واته حیجاز - دهرئه که وی، وه دینی خودا له سه ره دهستی موحده مهدی کوری عه بدوللای هاشمیه وه بلاو ئه بیته وه به جیهانا. وه له کاتی عیاده ت و نویزکردن رهو ئه کهن له که عبته توللا. همرو ناگادارن له وه که هم ئوممه تی قبیله یه کی هه یه و پیویست بمو که ئه م ئه مانه ته بگه یه ن به عاله ما، وه مل که چ بن بؤ حق، نه ک حق ون بکهن و په شیوه بخنه ولا ته وه.

﴿وَمَا أَلَّهُ بِغَفْلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴾  
۱۴۳

ئیسته که به پیچه وانهی ئه وه په شیوه ئه کهن خودا بئ ناگانیه له وهی ئه وان ئه یکهن.

﴿وَلِئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ﴾

وه به راستی ئه گهر تو بیت به هر بورهانی و هم مو عجیزه بین بؤ لای ئه وانه که کیتابیان بی دراوه، وه ئیسباتی راستی دینه که ت و قبیله که ت بکهی ئه وان تابیعی قبیلهی تو نابن و ناکهونه شوینت له بھر ئه و عناده که وا له دلیانا.

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ﴾

وه دیاریه مادام ئه وان ده ستبه رداری دین و قبیلهی مهنسو و خی خویان نه بن تؤیش ناکه ویته شویتی ئه وان و تم رکی ئایینی تازهی راست و ساغی خوت ناکه بیت، وه رهو ناکه بیته قبیلهی ئه وان.

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ﴾

وه جووله که و گاوره کانیش ئه گهر چی له دوزمنایه تی تودا یه کن، بهلام له ناو خویانا جیان له یه ک و بازیکیان تابیعی قبیلهی ئه و بازه کهی تریان نابی.

جووله‌که کان له ههر ولات‌تکدا بن روو ئه‌کنه سه‌خره (به‌يتولمه‌قدیس). و گاوره‌کان روو ئه‌کنه خوره‌لات، و ئه‌م موالله‌فه که له قبیله‌ی جووله‌که و گاورا هه‌یه له دوزمنایه‌تی خویانه‌و بوروه؛ چونکی حهزره‌تی عیسا - سلامی خودای لئی بین - هه‌تا له عه‌رزابوو له عیاده‌تا ههر رووی له به‌يتولمه‌قدیس کردووه، و قبیله‌ی ئه‌و ههر قبیله‌ی پیغمه‌برانی به‌نی نیسرائیلی بوروه. به‌لام پاش ئه‌و که خودای ته‌عالا شوبه‌ی وینه‌ی حهزره‌تی عیسای خسته سه‌ر کابرای جووله‌که و جووله‌که کان کوشتیان زانا گهوره‌کانی نه‌سارا و تیان: عیسا لهو کاته‌دا هه‌لاوه‌سرا رووی کردبوو له خوره‌لات، وه خوره‌لات سیرپنکی تیايه بؤیه له کاتی و‌لاده‌تی عیسادا حهزره‌تی مه‌ریم رؤیشت بؤ شوینی له خوره‌لاتی ئه‌هله‌که‌یه‌وه، جا ئه‌و زانیانه برباریان دا که له عیاده‌تا هه‌رچی گاوره روو بکنه خوره‌لات و روو نه‌کنه به‌يتولمه‌قدیس. وه دوور نییه ئه‌م جیا بعونه‌ویانه ههر له دوزمنایه‌تی جووله‌که کان بوروی. وا لیزه‌وه ده‌ركوت قبیله‌ی هیچ کامیان راست نییه و هه‌وایه؛ ئه‌مما قبیله‌ی جووله‌که کان ئه‌و له‌به‌ر ئه‌وه که دینی نه‌سخ بوروه‌وه ئیعتیبار به شیعاراتی نامیینی، وه ئه‌مما گاوره‌کان له‌به‌ر ئه‌وه که لایان داله قبیله‌ی حهزره‌تی عیسا و به ثاره‌زووی خویان خوره‌لاتیان کرد به قبیله.

**وَلَيْنَ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ  
إِنَّكَ إِذَا لَمْنَ الظَّالِمِينَ**

وه به راستی ئه‌گهر تو تابیعی هه‌وای نه‌فسی ئه‌وان بیی پاش ئه‌وهی هاتووه بؤت له عیلم و زانستی قه‌تعی به هۆی و‌حیه‌وه له قبیله‌دا یا له غه‌یری قبیله‌دا به راستی تو لهو که‌سانه ئه‌بی که سته‌میان کردووه و به ناره‌وا جوولاؤنه‌ته‌وه، وه حاشا بؤ ره‌هبه‌ریکی وه‌کوو تو که کاری بکه‌ی مه‌گهر به ره‌زای به‌روه‌ر دگار و فهرمانی ئه‌وا

﴿الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرُفُونَهُ كَمَا يَعْرُفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾

وه به راستی ئهو زانایانه که کیتابمان بین داون له جووله که و گاور حهزره‌تی موحده‌ممه‌دی عفره‌بی قوره‌یشی هاشمی ئه ناسن وه کوو چون کوره‌کانی خۆيان ئه ناسن، وه به هۆی ئهو موژده و به شاره‌تانه که له کتىبه‌کانی خۆيانا هه‌یه و ئهو نیشانانه بۆ خۆی و بۆ یاره‌کانی نووسراوه و وزعى دینه‌که‌ی و گۆرانی قibile‌یشی ئه زان.

﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لِيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ١٤٦

وه به راستی بهشی گهوره‌ی ئهم کیتابيانه حق ون ئه کهن له عاله‌ما، وەحال، ئیشزانن بهوه که به ناحه‌ق وائه کهن.

﴿الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ﴾

فهرمانی راست و دینی راست و قibile‌ی راست ئوه‌یه که له لایه‌نی خودای خۆته‌وه پیت بگا، نه که وه‌یه که زاناکانی کیتابیه‌کان به هموای نه‌فس و ناره‌زووبازی له سه‌ری بروون.

﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ ١٤٧

قهت نه‌بی بهوانه خاوه‌نی گومان و دوودلین له ئیشی خۆيانا. وه قهت به هۆی دلدانه‌وه و فروفیلی ئهوانه‌وه یا به هۆی دیعايه و پروپالانته‌ی ئهو ساخته‌چیيانه نه که‌ویته شکه‌وه؛ چونکی دوودلی شیوه‌ی مه‌ردى عاله‌مى نییه.

﴿وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ﴾

بۆ هەر ئوممه‌تی قibile‌یه کی تایبه‌تی هه‌یه.

﴿هُوَ مُولِيهُنَّ﴾

که ئەو بەشە لە ئوممەت رووی خۆی ھەلئەسۇورىتىنى بۇ لاي ئەو. ياخود خوداى تەعالاً رووی ئەو ئوممەتە ھەلئەسۇورىتىنى بەرەورۇوی ئەو قىيلە يە.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

دھی ئەم ئوممه تى ئىسلام بکەونە پىشىكە وتن بۇ گە يىشتن بە كردىوھى باش و رەفتار بە تاعەت و فەرمانبەردارى خودا. واتە: بۇونى قىيلە موهىم نىيە بەلكوو كردىوھى باش موهىمە.

﴿أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا﴾

له هر شویتیکدا بین و بژین هه تا ئەمرن خودا له رۆژى خۇيا زىندۇوتان ئەکاتەوەو ھەمووتان دىنى بۇ مەيدانى پرسىyar و حىسىبى كىردهو. جا تا تەواناتان ھە يە لە ماوهى ژيانا كارى بىكەن كە لەو رۆژەدا سەرىيەرز و سەرفەراز بىن.

۱۴۸ ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

به راستی خودا به سه ره مهو و ئىشىكى تەوانايە ئەتىۋانى پىغەمبەر ھەلبىزىرى. وە ئۇممەتىكى بۇ نامادە بىكا و ئايىتىكى بۇ دابمەز زىيىن. وە يارمەتى خاوهەن دىنە كان بىدا، وە بىيان مرىتىنى، وە لەپاش مردن زىيندۇويان بکاتەوهە، وە حسېييان لەگەلا بىكا، وە ئازارى تاوابنار و پاداشى باشى كىرددەوە باشە كان بىداتەوهە.

وَمِنْ حِيثُ خَرَجْتَ فَوَلِ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْعَرَامِ

نهی پیغامبری خوشهویست! له هر شویندک ده چووی بُو سه فهرو کاتی نویز هات، رووی خوت هه لبسورینه بُو جانبی «مسجد الحرام» که وا به دهوری که عمهدا.

وَإِنَّهُ لَالْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

وه به راستی ئەم رووکردنە لە «مسجد الحرام» دینىكە راست و دامەزراو لەلايەنلى خوداي خوتەوه.

﴿وَمَا أَلَّهُ بِغَلِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ ۱۴۹

وە خودا بىن ئاكا نىيە لهو كرده وە يە ئەيکەن له چاك و له خراب.

﴿وَمِنْ حَيْثُ حَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطَرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

وە كۈو بەيانمان كرد ئىستە.

﴿وَحِيتُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُوا وُجُوهَكُمْ شَطَرَهُ﴾

وە لە هەر ولايىكدا بۇون (ئەى موسولمانان) هەر رووى خوتان ھەلسوزرىنىن بۇ لاي «مسجد الحرام» مزگەوتى بە حورمه‌تى دەورى كەعبەتوللا.

﴿إِنَّلَا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾

ھەتا باقى ئوممەتە كان زال نەبن بە سەرتانا بە ھۆى ئەوهەوە كە ئىيە قىيلەتايىه تىيان نىيە، بەلكۈو ئىيەيش خاوهنى قىيلەتى سەربەخۇ بن.

﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾

بەلام ئەو ئوممەتە ستەمكارە لە كىتابىيەكان بە دەليل مل كەچ نابن بۇ حەق، وە ھەميشە ئاشوب ئەننەوە و دلى عالەم تىك ئەدەن لە پەيرەوى ئايىنى ئىسلام و رووکردن لە قىيلەتى ئەوان.

﴿فَلَا تَخْشُوْهُمْ﴾

دەي مادام ئەوانە ستەمكار و نابار و ناھەموارن و بىنرخن لە لاي خودا، قەتلىيان مەترىن.

### ﴿وَأَخْشُونِي﴾

وه له من بترسن ئه گهر بی فهرمانی بکهن؛ چونکى بهه مهو جوزى ده ستم ئه روا  
به سه‌رتان.

### ﴿وَلَا تَمْنَعْنِي عَلَيْكُمْ﴾

وه من بؤیه قibileم بؤ گورپین هه تا نیعمه‌تی ئیسلامیه‌ت ته‌واو و ره‌سا بکم بؤتان؛  
چونکى ئه هلى دینت قibileی سه‌ربه‌خوی نه‌بئی و روو بکا له قibileی ئوممه‌تیکى تر  
به دواکه و توو ئه ناسرى.

### ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهَدُونَ﴾

وه تکایه نئو به هۆی ئه نیعمه‌تی ئیسلامه‌وه بگهن به مه‌تلۇوبى بەرزتان كه  
ره‌زاي خودايه.

### ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾

واته نیعمه‌تی قibileی سه‌ربه‌خویم بی دان وه کوو چۈن پىغەمبەر يكمان ره‌وانه كرد  
بؤ سه‌رتان له رشته‌ی خوتان.

### ﴿يَسْلُوا عَلَيْكُمْ أَيَّادِنَا وَيُزَكِّيْكُمْ﴾

كه ئاي‌ته‌كانى متنان بەسەردا ئه خويييته‌وه و هەميسە تى ئه كۆشى بە چاودىرى  
و تەمنى كردن و ئامۇزگارى كردن بؤ ئەوه پاكتان بکاته‌وه لە رىشە‌بىر و باوه‌رى  
ناھەموار و لە خەو و رەوشى ناپەسەند.

### ﴿وَعَلِمْتُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وه ئاي‌ته‌كىلامى خواتان بې نيشان ئەدا و سوننه‌ت و ره‌فتار و وتارى خۆيتان  
بؤ دەرئه‌بىرى.

﴿وَعِلْمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴾  
١٥١

وه نیشاناتان نهدا ئهو ده رسانه له هوی سهربه رزی دین و دونیاوه که ئیوه له وانه  
نه بیون به بین هاتنى ره بھر بیزانن.

﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ ﴾

دهی له به رابه ری ئهم نیعمه ته گهورانه و ناوی من بیهن به زمان، وہ یادم بکەن  
به دل، وہ فهراموش مه بن لیتم هه تا منیش ناوی ئیوه ببھم.

﴿وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ ﴾  
١٥٢

وه سوپاسی نیعمه ته کانم بکەن که پیمداون، وہ بیباوه ری و ناسوپاسی نیشان  
مه دهن هه تا هه موو ئه و نیعمه تانه تان بۇ پایهدار و زیاتر بکەم.

بیزانن لهم جیگەدا چەن باسینکى بھسوسود ھە يە:

يە كەم: «شطر» له قاموسا ئەلىن: «الشطر نصف الشيء، وجزوءه، والجهة والناحية» واتە:  
له فزى شەتر ھاتووه به مانای نیوه له هەر شتى، وە به مانا بازى له هەر شتى، وە به  
مانا جانیب و تەنیشت. له سەر ئەم مەعنایانه ئیمامە کان بىرى خۆيان به چەن جۆر  
دەربىریوه:

ئیمامى شافعی - خوای لئى رازى بىن - ئەلىن: پیویسته ئىنسانى موسولمان له نويزا  
رووبىکاتە ناوەرپاستى «مسجد الحرام» هه تا عەينى كەعبە توللا بگرتىھە، بەلام ئەم  
رووکردن له عەينى كەعبە يە بۇ ئەوانه کە وان لەلايا ئەبىن بە يەقىن و راستى بىن، وە  
بۇ ئەو كەسانه کە غائىن بە شىۋەي «زەن»، واتە باوه ری بەھىز بىن. وە رىوایەت كراوه  
لە ئیمامى شافعىيە وە فەرمودە بىن تر كە شەتر بە مانا جىھەت و جانىيە. وە رووکردن  
لە جىھەتى كەعبە كافىيە. وە ئیمامى غەزالى لە «احياء العلوم» دا ئەم واتە يە بە خاوهەن

ھىز داناوه لەبەر ئەوه كە رووكىردن لە عەينى كەعبە توللۇ ئەبىن بە ھۆى زەحەمت بۇ موسولمانان و دينى ئىسلام دوورە لە شتى كە لە تەوانا و تاقەت دوور بىن. وە ئىمامى ئەبۇوحەنېفە و ئەحمدەدى كورپى حەنبىل [رەزاي خوايانلى بىن] لايىان وايى كە شەتر بە مانا جىيەت و جانىبە لەگەل ئەوهشدا كابرا حازرى كەعبە بىن واجبە رwoo بکا لە عەينى كەعبە بە ئىجماعى ھەموويان. جا ئەگەر غائىب بoo رwoo بکا لە جىيەتى كەعبە بە جۆرى كە رووى لە سەمتى كەعبەوە بىن. وە زۆربەي عولەماي شافىعى خۇراسانى لەسەر ئەم بىر و باوهەن.

وە ئىمامى مالىك فەرمۇويەتى: كەعبە قىبلەي ئەھلى «مسجد الحرام»، وە «مسجد الحرام» قىبلەي ئەھلى مەككەيە، وە شارى مەككە قىبلەي ئەھلى عەرزى حەرمە لە ئەترافى مەككە، وە عەرزى حەرمە قىبلەي ئەھلى كورەي عەرزە لە ھەر شوينى بىن وەكۈو لە تەفسىرى «روح المعانى»دا بەيان كراوه.

وە لەسەر رۇوناڭى ئەم واتە ئەتowanin بلېئىن كورەي عەرز ھەممۇي قىبلەي ئەو كەسە يە كە لە ئاسمانا لەسەر كام لە ئەستىرەكان جىڭىر بىن و بىمېنیتەوە، چونكى دينى ئىسلام بۇ ھەممۇ رۆژى و لەگەل ھەممۇ تەھۋورىتكى عىلىمیدا بەردەۋامە. وە حەدىسى ئىپنۈعەباس لەئەننىڭ تەئىلىدى بىر و باوهەپى ئىمامى مالىك ئەكا.

جا لەسەر فەرمۇودەي شافىعى موسولمانى بتوانى رwoo بکا لە عەينى كەعبە واجبە رووى تىبکا، وە ئەگەر خۆى بە يەقىن نەيزانى كەعبە توللۇ [لە] كويىيە، وە يەكىن بoo لە نزىتكى چاوى لە كەعبەوە بoo، واجبە تابىعى قىسى ئەو كەسە بىن، وە ئەگەر يەكىنى واى دەس نەكەوت بەلام خۆى ئەيتowanى ئىجتىيەد بکا لە قىبلەدا، واتە بەرچاو رۇوناك بoo، وە ئەيتowanى ئىستىدلال بکا بە نىشانە و عەلامات ئەوه خۆى ئىجتىيەد بکا. وە رwoo بکا لە قىبلە و لەم كاتەدا رەوا نىيە تابىعى موجتەھىدىتكى تر بىن،

و هئه گهر خۆی عهقل و هۆشی ئىجتىيەدەي نەبۇو واجبە تابىعى بىرى موجتەھيدى بىنى، وە ئەگەر موجتەھيدى دەس نەكەوت و سەرگەردان بۇو ئەوه رۇو بىكانە ھەر شويىنى دروستە. جا ئەگەر لە پاشانا دەركەوت رووی لە قىيلە نەبۇو واجبە ئەو نویزە قەزا بىكانەوە ئەگەرنا لەسەرى نىيە، كەوابۇو پلە كانى رووکەردن لە قىيلە پىنچە؛ يە كەم: يەقىن و زانسى تەواو. دووهەم: تابىع بۇون بە خاوهەن زانسى تەواو. سىھەم: ئىجتىيەاد كەردىن بە هۆی عەلامات. چوارەم: تابىع بۇون بە موجتەھيد. پىنچەم: رووکەردىن لە قىيلە بە ھەرچۈن بىنى.

وە واجبە لەسەر موسولمان ئاگادار بىن لە واجباتى دىنى خۆى. بە كورتى ئاگادار بىن لە قىيلە و نىشانە كانى بىزانى. لە ولاتى عىراقدا و خۇرەھەلاتى عىراق ھەتا «ھەممەدان» ھەر كاتىن ئىنسان راوهستا و رووی كرده باكىور و بەلا كردنەوە بە لاي راستا ئەستىرە بېچكۈلانە كەمى حەۋەوانانى ئەبىنى كە پىنى ئەلىن: ئەستىرەي «قوتب» ئەوه ئەو كەسە رووی لە قىيلە يە، وە ئەم نىشانە ھەتا سنورى سوورىا بەكار دى. وە «قوتب نوما» يىش باوهەرى پىن ئەكرى بەلام واجبە ئىنسان رووبىكانە غەربى دەرزىيە كەوه لە ولاتى خۆمانا.

سىھەم: بە ئىجماعى ئىمامانى دين قىيلە خانووی كەعبە توللایە و لە ئىبىنۇ عەباسەوە <sup>حەزەرەت</sup> رىوايەت كراوه: حەزەرەت <sup>حەزەرەت</sup> لە پاش فەتحى مەككە رۆيىشتە ناو خانووی كەعبە و لە پاش ئەوه كە هاتەدەرەوە دوو رکات نویزى كرد بەرەپرووی كەعبە «وقال: هذه هي القبلة» واتە: ئەم خانووە كە من لەم نویزەدا رووم لىنى كرد ئەوه يە قىيلە كە موسولمانان رووی لىنى بىكەن.<sup>۱</sup>

۱. بروانە «إرشاد الساري» شەرەحى سەحیح بوخارى، بەرگى يەك، لەپەرەى ۴۱۴.

وھ سىرى ئەوھ كە لە ئاياتە كەدا ئەفەرمۇيىت روو بىكەن لە «مسجد الحرام» ئەمە يە ئىشارە بىن بۆ لای ئاسانى روو كردن لە قىيلە، واتە: كەعبە (بالذات) يەك خانووھ، وھ ئىلزامى رووكىردىن لە تاقە خانووھ (بالعين) گرانە، مادام كە خودا ناوى مەسجىدلەھەرامى هىتنا مانى وایە بۆ يەكى كە دوور بىن لەو شويىنە رووكىردىن لەو مزگەوتانە بەدەورى كابەدا كافىيە، وھ كۇو ساھىيى «روح المعانى» ئەفەرمۇيىت.

وھ مەبەست لەم كەعبە كە بىريار دراوه بۆ قىيلە ئەو تاقە بىنَا تايىيەتىيە نىيە كە والە بەرچاودا، بەلكۈو ئەو سەمتى كەعبە لە سەرەوە هەتا بەرزى ئاسمان، وھ لە خوارەوە هەتا «ما تحت الشَّرْقِ» ئىعتىيار ئەكرى بە قىيلە. كەوابوو ئەگەر «لا سمع اللَّهُ» خانووى كەعبە لە عەرزاھ لېڭىرى كافىيە بۆ ئىيمە رووبىكەين لە جىتكەكەى، هەروالە دوورەوە موسولىمانان كاتى رwooئە كەنە كەعبە ئەوھ رwooئە كەنە خەتىكى عەمۇودى كە لە سەر خانووى كەعبەوە بەرز ئەبىتەوە بۆ ئاسمان و ئەو خەتە وھ كۇو بەشىك وایە لە كەعبە - خودا پايە بلنىدى كا -

و ئەو نويىزە كە حەزرەت ﷺ رووي تىدا كرده كەعبە لە يەكەم جارا لە سەر رىوايەتى بوخارى شەريف يانويىزى نيوەرق بۇوە، وھ يانويىزى عەسر بۇوە لە مزگەوتى حەزرەت ﷺ لە مەدينەدا. وھ لە سەر رىوايەتىكى تر نويىزى نيوەرق بۇوە لە مزگەوتى بەنى سەلمەدا لە خوارى مەدينەوە كە مەشھۇور بۇوە بە «مسجد القبلتين».

حاسلى بوخارىيە كە ئەمە يە: كە حەزرەت ﷺ بىن خۇش بۇو رووی ھەلسۇورى بۆ لای كەعبە، وھ خوداي تەعالا ئەم ئايەتهى ناردە خوارەوە: ئىمە ئەزانىن بە رووھەلچەرخانى تو بۆ ئاسمان لە چاوهرى كردنى وە حىيا، وھ ئىمە ھەلت ئەسۇورىتىن بۆ قىيلەين كە تو پىنى رازى بى. دەى سا رووی خوت ھەلسۇورىتىن بۆ جانىبىي «مسجد الحرام».

جا پاش هاتنه خواره وهی ئەم ئايىتە حەزىزەت لەئەنلىك لە نويىشا روویى كرد لە كەعبە، وە جوولە كە عەقل سووكە كان كەوتەنە باسکردنى ئەوه كە چى بۇو بە هۆزى ئەوه كە رووی پىنگەمبەر و موسولمانە كانى هەلسۇورپان لەو قىيلە پېشۈوھ كە روويان تىئە كردا توپىش ئە خۇشەويىست بلى: خۆرەھلات و خۆرنشىن مولكى خوايىھ هەركۈي بىكا بە قىيلە ئە توانى. وە هەركەسىن خواتىنى لە سەر بىن شارەزاي ئەكا بۇ رىنگەي راست. جا حەزىزەت لەئەنلىك پاش نازىل بۇونى ئەم ئايىتە يە كەم نويىز كە نويىزى نيوھرۇ بۇو بە جىيى هينا لە گەل كۆمەلى موسولماناندا و لە ناو ئەوانا پىاۋى ئە ناوى «عبد»ي كورپى «بىشىر» بۇو، ياخود «عبد»ي كورپى «نهىك» بۇو پاش ئەوه كە نويىزى نيوھرۇ ئى كە دەرچىو لە مزگەوت و رابورد بەلاي كۆمەلى لە ئەنسارا لە نويىزى عەسرا كە نويىزىان ئە كرد بەرەورپووی بەيتولىمەقدىس لەوئى شەھادەتى بۇ دان كە لە گەل حەزىزەتا نويىزى نيوھرۇ ئى كە عەبە. جا ئەوانىش روويان لە بەيتولىمەقدىس هەلسۇورپان بەرەو كە عەبە.

و هه موو نويزكره كانيش روويان هه لسووران بٽ لاي كه عبه، وه ڙنان و پياوان به دواي حمزه ره تا سه في خويان گوري.

و ه زرەت حەزەر رۆیشت بۆ زیارەتى «امبىشىر» كچى «براء» كورپى «مەعۇرۇر» لە ناو تائىفەي بەنى سەلەمدە و ئەو ژنە خواردە مەنلى دروست كردىبو و بۆ حەزەرت، وە كاتى نويىزى نىوهەرپۇ داھات. جا حەزەرت حەزەر دوو ركاب نويىزى نىوهەرپۇي كرد لە كەملى ئەوانا كە نويىشىان ئەكىد لە كەملى بەرەو بەيتولەمە قىدىس،

جا وەسى بۇ ھات و لە دوو رکاتە ئاخىرە كەيا ھەلسۇورا بەرەو رووى كەعبە، وە خەلکە كەيش - پىاوان و ژنان - رىزى خۆيان گۇرى، وە حەزرتە لەم رووكىدىنى كەعبە يە رووى كردى مىزابى كەعبە موعەزەمە، وە ئەم مزگەوتە ناوبرا بە: «مسجد القبلىن».

«ئىپنسەعد» ئەلى: «واقىدى» وتۇويە: ئەم رىوايەتە لەلائى ئىتمە دامەزراوتر و ثابت ترە و مونافات نىيە لە بەينى ئەم رىوايەتە لەگەل ئەوهدا كە ئەلى: «عبدى» كورى «بىش» رابورد بە لائى قەومىتكى ئەنسارا لە نویزى عەسرا، وە لە بەينى سوبۇوتى رىوايەتى ئىپنسەعومەرا كە قىبلە گۇراوە لە «قبا» دا لە نویزى بەيانىدا كە رىوايەت كراوە لەلائى بوخارى و موسىلىم و نەسائىدا؛ چونكى ئەو نویزە عەسرى بۇوە پاش ئەوه لە بەنى سەلمەمەوە هاتنهوە روويان كرد لە مەدينە و نویزى بەيانىش بۇ ئەھلى قويا نویزى دوايى بۇوە كە بىستۇريانە.

وە لە «نيل الأوطار» دا شەوكانى ئەلى: ئىپنسەعد لە تەبەقاتا ئەگىرىتەوە لە بەعزىيەتكەوە ئەم رووداوى گۇرانى قىبلە لە مزگەوتى مەدينەدا بۇوە. جا فەرمۇويە: وتراؤ كە حەزرتە دوو رکات نویزى نىوهرقى لە مزگەوتى خۆيا كرد لە مەدينە. جا ئەمرى بىن كرا كە رwoo بكتە «مسجد الحرام» وە ھەلسۇورا بۇ ئەھلى و موسولىمانە كانىشى لەگەلا ھەلسۇوران. وە مەبەست لە رىوايەتى بوخارى كە ئەو نویزە قىبلەي تىدا گۇرا نویزى عەسر بۇوە ئەوهىيە: يەكەم نویزى كە بە تەواوى رووى تىدا كرايە «مسجد الحرام» نویزى عەسر بۇوە.

وە لەلائى «عەلى شەوكانى» رىوايەتى روودانى ئەم واقىعە لە نىوهرقىدا زەعىفە؛ چونكى يەكى لە رىجالى ئىستانادە كەمى مەروانى كورى عوسمانە ئەۋىش ئىختىلاف هەيە لە قەبۇولى رىوايەتىا.

پنجم: له باسی گوئینی قبیله‌دا سی جار خودای ته عالا ئه م باسەی کردووه. وه بتو سیرپی ئه م وەزعه ئیمامی رازی له تەفسیره کە یا گەلنى جوابى نۇوسىوھ. وه من بازىكىيان ئەنۇوسىم:

یه کم سیرپه کهی ئەمە يە: ئىنسانى نويزىكەر يَا لە «مسجد الحرام» دا ئېبىن يَا لە مەككەدا و خارىجى «مسجد الحرام»، وە يَا لە خارىجى مەككەدا ئېبىن لە باقى ولاتاني سەرزەوى. جا باسى يە كەم بۇ ئەوانە يە وان لە «مسجد الحرام» دا، وە باسى دۈوەم بۇ ئەوانە يە كە وان لە شارى مەككەدا، وە باسى سىيھەم بۇ ئەوانە يە وان لە باقى، ولاتەكانا لە سەر عمرزا.

دووهه: خودای ته عالاً ثم باسهی سی جار باس کردووه هه ر جاري له گه ل فائیده يه کي  
تايشه تدا. به كهم حار بان خوداباسه. ئمهه، ك دوهه كه ئه هله. كتاب خه بان ئه زانه.

بە رىسالەتى حەزىزەتى موحەممەد و بە گۆرىنى قىيلە لە «بىت المقدس»<sup>۱</sup> و بۇ كەعبە، كەوابىن ئەم گۆرىنى قىيلە حەقە؛ چونكە لە كىيىھە پىشۇوەكانا باسى كراوه. وە لە جارى دووهەما باسى ئەۋەدى كردووە كە خوداي تەعالا شەھادەتى داوه ئەم گۆرىنى قىيلە حەقە و لە مناسباتى رىسالەتى پىغەمبەرە و ھەر شتى خودا شەھادەتى لەسەر بىدا ئىتر كەس حەقى نىيە لەو شتەدا. وە لە جارى سىيەھەمدا ئەمەمى فەرمۇوە بۇيە قىيلە كەم گۆپى ھەتا كىتابىيە كان حوججەتىان نەمىتى لەسەر مۇسۇلمانان و نەتوانىن بىلىن ئىيمە ئەسلىن چونكە ئىۋە قىيلەتى تايىبەتىان نىيە.

جوابى سىيەھەم ئەمەمىيە: باسى قىيلە گۆرىن زۆر باسىكى بە نرخ و گەورەيە و پىيوىستە بەوە كە تىكىرار بىكىرىتەوە و زۆر باسى بىكىرى ھەتا لە دلى ھەموو كەسىكە دابىمەزرى.

شەشم ئەمەمىيە: لە ئايەتى: «الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبنائهم»<sup>۲</sup> و بۇ دەرئە كەۋى كە تەنبا مەعرىفەت و ناسىنى ئىنسان و سىفاتى ئىنسانى و تەسدىق كىردىن بەوانە كافى نىيە بۇ بەجىن ھاتنى ئىمان؛ چونكى جوولەكە كان و گاولەكە كان بە هۆرى ئەۋەدە كە لە تەمورات و ئىنجىلدا موژىدە دراوه بە ھاتنى پىغەمبەرى ئاخىزەمان (موحەممەدى عەرەبى حَمْبَلَةُ) ئاگادار بۇون لەسەر ئەۋە كە دىنەكەي و رىسالەكەي راستە، بەلام چونكى لە دلّدا عەنادىيان بۇوه لە گەلّيا و ئەو نىشانە بۇ خۆرى و ئۇمەتە كەي بۇوه و نىيان كردووە و بەرىيەرە كانىيان لە گەلّدا كردووە. خودا بە كافر و سىتمەكارى ژماردۇون. كەوابىن ئىمان تەنبا عىليم و تەسدىق نىيە بە دلّ بەلكۈو پىيوىستە لە گەلّ ئەو تەسدىق و مەعرىفەتە كە لە دلّدا هېيە ئىنسان ئىنقىاد و گەردن كەچى و رەزا و مەيلى دەروونىشى بىنى كە مەشھۇورە بە ئىزغانى فيعلى. بە كورتى ئىمان ھەر تەنبا ئىزغانى عىلەمى نىيە بەلكۈو ئىزغانى عىلەمىيە لە گەلّ ئىزغانى فيعلەيدا. بەلام لە بەر

نهوه که پیویستی موسولمانه به زمان تئیقراو بکاو ئەمەيش دەربىرىنى ئىتاعە و ئېنقيادە  
بە زاھير لە دینا ئىكتىفا كراوه بەوە بە هيواي ئەوه کە ئەگەر لەو كاتەيشا ئىزغانە  
فيعلىيە كە نەبنى بە تەدرىج پەيدا ئەبني.

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَسْتَعِينُو بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾



و اته ئهی کەسانى كە ئىمان و باوهەرتان ھەيە بە خودا بە جۆرە كەوا پىتغەمبەر تىپى گەياندوون يارمەتى داوابكەن لە خودا لەسەر گەيشتن بە مەبەستى پىرۇزى خۆتان بە دوو شت؛ يە كەميان مادىيە كە برىتىيە لە خۆگرتن لەسەر تەركى تاوان؛ چونكى تاوان لەسەر ئارەزووى نەفسە و نەفس زۆرى بېنخوشە و لادانى لە تاوانە زۆر بېناخوشە، وە پىويستە ئىيە زۆر دل ئەستۈور بن لەسەر تەركى گوناھ لە كاتىكاكە دلتان ھاتە سەر كوشتنى بېن تاوانى يَا داگىر كردىنى مالى يَا شكاردىنى نامووسى. وە هەروا سەبر بىگرن لەسەر ئازارى تاعەتى خودا وەكۈر رۆزۈوگرتن و نويىزىكىدەن و جىهاد كردن و سەرفى دارايى خۆتان و قەبۈولى سەرمە و گەرمە و دوورى لە مال و مەندىال و خەزان.

وە دووهەميان مەعنەویيە كە پەيوەندىيە بە خوداوه بە نويىز كردن؛ چونكى نويىز دعوا و پارانەوهى تىايىه، وە پارانەوه لە خودا مۆخى عىيادەت و بەندەبىي و فەرمانبەردارى خودايە، وە نويىز كردن ئەبىن بە هوى پەيوەندى لە گەل خودادا و رۇحى ئىنسانى موسولىمان لە ناو نويىزا بەرز ئەبىته و بۇ لای خودا و غەيرى خودا فەرامۆش ئەكا. وە دل رووناك ئەكتەوه و ئىمان بەھىز ئەبىن و ئەبىن بە هوى دووركەوتەوه لە كارى نابار و ناھەموار، وە ئەبىن بە هوى ئەوه كە خودا بىت بە هاوارى ئىنسانەوه بۇيە ھەركاتى حەزىزەت ﷺ ئىشىكى نابارى بەھاتايە بەسەرا دەستى ئەكەد بە نويىز كردن و فەرمانى ئەدا بە خىزانى كە نويىز بکەن. بىزانن كە ئىۋە وەها سەبرتان كرد خودا وا لە گەلتانا و ھەركەسىن خوداي لە گەلداپى لە ھەموو ئازارى رىزگار ئەبىن.

**﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ مُّؤْمِنُونَ أَحْيَاهُ اللَّهُ أَحْيَاهُ وَلَكُنَّ لَا تَشْعُرُونَ﴾**



وە مەلىئىن لە حالى ئەو كەسانەدا كە ئەكۈزۈن لە رېڭەى رەزاي خودادا مەردوون بەلكۇو ئەوانە زىندۇون بەلام ئىۋە شوعۇورتانا ناگا بەو نەوعە زىندۇویيە.

ئىمامى رازى ئەلى: ئىپىنۈھەباس ﷺ فەرمۇوييەتى: ئەم ئايەتە نازىل بۇو لەو موسولىمانانەدا كە كۈزۈن لە رووداوى بەدردا كە چواردە كەس بۇون شەشىان لە موهاجىرین (عوبىيەدى كورپى حەرسى كورپى عەبدولمۇتەلەپ، وە عومەرى كورپى ئەبۇوهقاپاس و «ذوالشمالين» و عەمرى كورپى نۇفەيل و عامرى كورپى بەكر و مەھىجەعى كورپى عەبدوللەھ).).

وە ھەشتىان لە ئەنصار بۇون: (سەعيد كورپى خەيسەمە و قەيسى كورپى عەبدولمەنۇھر و زەيدى كورپى حەرس و تەممىمى كورپى ھومام و رافعى كورپى مەعلۇ و حارسەئى كورپى سوراقە و موعەوزى كورپى عەفرا و عەوفى كورپى عەفرا) - خودايان لىنى [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

رازی بین - جا له پاش ئهوه ئەمانه شەھید کران خەلکى ئەيانوت: ئای فلان مرد و فلان مرد.

جا ئەم ئايته بەرزه بەرپىزه هاتەخواره‌وه و خودا مەنعني كردن له بەكارھيئانى وشەى «مردوو» بۇ ئەم جۆره شەھيدانه و ئىعلانى كرد له جىهانا كە شەھيدانى جەنگى كافاران، زىندۇون و ئىواره و بېيانى رۆزى خۆيان لەلای خوداوه وەرئەگرن و لە عالەمى سەربەرزىيدا رائەبويىن.

ھەروا له ئايته (۱۶۸) لە سووره‌تى «آل عمران»دا: «وَلَا تُحْسِنُ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْياءً عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ». واتە: گومان مەبەن ئەو كەسانە كە كۈژراون لە رىيگەى بەرز كردنەوهى دىنى خودادا كە مردوون، بەلكۇو ئەوانە زىندۇون و لەلایەنى خوداوه پايمە مايە و شانيان ھەيە و رزق و رۆزىيان بۇ حەوالە ئەكىرى، وە دلشادن بەوهى كە خودا پىتى داون بە فەزل و مىھەرەبانى خۆي زىاد لەوهى كە بە خۆ فيدا كردن شايستەي بۇون و ھەميشە خۆش ئامايى ئەكەن بۇ ئەو شەھيدانه كە هيشتا نەگەيشتوون و پاش ماوهى كى تر شەھيد ئەكرين و پىيان ئەلىن: ھەركاتى گەيشتن بە ئىمە بىم و ترستان لە ھېچ ئازارى نىيە؛ چونكى خودا ئازادى كردوون لە ھەموو ئەو حقوققانەي لە سەرتانە و زویرىش نابن لەوهى كە لە دەستان دەرچوو؛ چونكى بەو پايمە مايە كە دەستان ئەكەۋى سەرخۆش و دلخۆش ئەبن و ھېچ ئازارى لە دلتانا نامىنى.

وە ئەم ئايەتانە بە رووناكى ئىنسان شارەزا ئەكەن بۇ ئەوه كە ئىنسان تەنيا ئەم قەوارە و ئىسىك و پروسكە نىيە كە مەد بىزى و با بىبا و ئاسارى نەمىنى، بەلكۇو ئىنسان جەھوھەرىتكى خاوهن دەرك و شەتكەن، وە خۇشى و ناخۇشى وەرئەگرى. وە لە پاش مەدن ئەمېنېتەوه، وە ئىنسانى شەھيد لە پاش ئەوه گىانى دەرچوو دلشاد و

ئازاد و سەربەست و سەرمەستە. وە ھىز ئەدا بە مەعنای ئەم ئايەتانە ئەو فەرمۇدانە كە لە لايەنى ئىبۈغەباس و غەيرى ئەويشەوە رىوايەت كراون لە حەزرەتەوە ~~ئەنەن~~  
كە ئەرواحى شەھيدان وەكىو چۈلەكەي سەوز ئەفپن بە بەھەشتا و ئەنىشەوە لە  
عەرشا، وە لە جۆبارى بەھەشت ئاو ئەخۇنەوە و لە مىوهى بەھەشت ئەخۇن، وە بە  
خۇشى رائەبۈرۈن ھەتا رۆزى خۇرى كە حەشرى عالەم ئەكرى و لە بەھەشتا بە  
شىۋەي دىنيا دائەمەززىن.

براكان! ئەو كەسانە كە موسۇلمانن ئەزانن ئىنسان لەم جىهانەدا ژيانىكى ھەيە  
بەم قەوارە و شىۋە كە ھەيە، وە لە پاشەپۇزىشا ھەموو زىندۇو ئەكىرىتەوە بە ساغى  
و رىتكى حەتا خەتنى سەرپەنچەكانيان دروست ئەكىرىتەوە و لە پاش حىساب و  
كتاب جىڭگەي خۆيان ئەگرن، وە لەم دوو ژيانەدا لەلاي ئىنسانى موسۇلمان قىسىم  
باش نىيە.

وە قىسىم كە بىيى وا لەحەياتى پاش گىان دەرچۈون لەدىنادا خواھ ئىنسان بخريتە  
گۇرپوھ، ياخىن بىيا، يابسووتى، لەم مەدوانەدا مەزھەب و بىر و باوهەرى جومەھورى  
ئەسحابە و تابىعىن و موسۇلمانلىنى كە رىتكى راستىان گرتۇوھ ئەمەيە كە: ئەمانە لە  
پاش مەدىنان حەياتىان بۇ دىتەوە بە حەياتى بەرزەخى، واتە ژيانى ناوهندى لە بەينى  
ژيانى دنيا و ژيانى پاشەپۇزى، وە گەلن ئايەت و حەدىس دەلالەت ئەكەن لەسەر  
ئەم نەوعە بۇ ئىنسان لە پاش مەدەن.

خودا لە قورئانا لە باسى قەومى نووحدا ئەللى: «أَغْرِقُوا فَأَدْخِلُوا نَارًا»<sup>۱</sup> بە توفان  
غەرق بۇون و خرانە ناو ئاگەرە. دىيارە ئەو ئاگەرە ئاگىرى دۆزەخ نىيە؛ چونكى  
ھېشتا بە دۆزەخ نەچۈون و لە قيامەتا ئەبرىن بۇ دۆزەخ.

۱. نوح: ۲۵

وه له باسی قهومی «فیرعهون» دا ئه فرمومیت: #النار يعرضون عليها غدوأ وعشياً و يوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب \* واته: ئه و قهومی فیرعهونه رائهنونیترین به سههر ئاگرا سبېینى و ئیواران، وه له رۆژى قیامه تیشا ئه لیم به مەئمۇورە کانى دۆزەخ دەستە و بەستە فیرعهون بھاونه ناو عەزابىکى زور نابار و ناھەموارەوه.

وه له بونخاریدا روایەت ئەکا کە حەزرەت ﷺ راپورد له گەل ئەسحابە کانا بەلای دۇو قەبرا و فەرمۇوى: ئەمانە عەزاب ئەدرىن لە جەزاي تاوانىكدا کە گران نىيە لەلای خەلک، بەلام لەلای خودا گەورەيە؛ يەكىن لەمانە خۆى پاك نەدەكردەوە له گمیز له کاتى چۈونە سەر ئاودا! وە ئەويشيان قىسى ئاشۇوبى بە ناو خەلکدا ئەگىزرا.

وه فەرمۇودەيە كى ترى ھەيە کە گۇپى مردوو ياخىنى بە باخىن لە باخە کانى بەھەشت، وە ياخىنى بە چالى لە چالە کانى دۆزەخ!

ھەروا مەعلۇومە کە حەزرەت ﷺ لە پاش نویزە کانى پەنای ئەگرت بە خودا لە عەزابى جەھەنەم و لە عەزابى قەبر، وە له بەسەرھاتى نابارى ماۋەي ژيان و کاتى مەردن.

ھەروا مەعلۇومە کە فەرمۇويەتى بە رەفيقە کانى لە پاش دەھن كردىن موسولمانى: دوعاى بۇ بىكەن کە خودا زمانى سابت بىكا لە جوابدانەوهى فريشته کانا. ئىستە ئەم شەخسە پرسىيارى لى ئەكىرى.

ئەمانە ھەموو دەليلن لەسەر ئەوه کە پاش مەردن رۆحى ئىنسان بەيۇندى ھەيە بە لەشەوه چ بۇ موسولمان چ بۇ كافر، قىسە كردىن حەزرەت ﷺ لە گەل كافرە كۈزراوه کانى بەدرا مەشهۇورە لە ناو ئەھلى زانستان.

۱. غافر: ۴۶

وە موناھى نىيە بۇ ئەم مەبەستە ئەوە كە لەشى ئىنسان ئەپزى لە قەبرا، وە يَا ماسى ئەي خوا لە دەريادا، وە يَا ئەسووتى و ئەدرى بە بادا؛ چونكى ئىمە قىسمان لە حەياتى بەر زەخىيە، يانى شىيەت ئەم زيانە وە كۇو شىيەت ئىنسانى نوستۇ و وايە كە ئەنۋى و خەو ئەبىنى و لە خەوا هاوار ئەكا و لە بەرزىيە وە ئەيھا وينە خوارەوە، وە كابرا بە قەتعى لە بەرچاوى ئىمەدا ناجوولىتەوە. يانى زيانى بە رۆحە لە گەل لەشىكدا كە بە لەشى بەر زەخى ناو ئەبرى. وە كۇو لەشى بە شىيەت «دوھىيە» كە حەزرەتى جوپەرھەيل جارجار لە شىيەت ئەوا ئەھات بۇ خزمەتى پېغەمبەر ﷺ وە حى بۇ ئەھىتىنا، وە مەعلۇومە كە جوپەرھەيل فريشته يە و ئادەمیزاد نىيە.

جا كە ئەمانەтан بىيىت بىزانن ئەم حەياتە بۇ ھەموو ئىنسانى ھەيە لە پاش مەدن چ موسولىمان و چ كافر، وە مەدۇو لە ئەحوالى خۆى ئاگادارە: بە ئازار بىن ياخود شادمان بىن، وە لە ئەحوالى ئەو كەسانى يىش كە لە پاش مەدن ئەرۇن بۇ سەر قەبرە كەيان. بە تايىھەتى ئەگەر مەدۇو كە خاوهەن پايە و خاوهەن سەعادەت بىن. بۇيە حەزرەت ﷺ لە مەوزۇوعى كافرەكانى كۈزۈراوى بەدرا فەرمۇسى بە حەزرەتى عومەر رضى الله عنه: وَلَلَّا هُىئِيْه لەوان باشتى نايىسن، بەلام ناتوانى جوابىمان بىدەنەوە وەها كە گۈيىمان لىنى بىن! كەوابى ئەبىن حەيات و زيانى شەھيدان حەياتىكى تايىھەتى و بەرزىتر بىن لە حەياتى ئەوانە كە پايەيان لە خوارى شەھيدانەوەيە، وە كەمتر بىن لە پايەي زيانى پېغەمبەران ﷺ، وە رەھبەران بەرزىرن لە شەھيدان.

وە پتويسىتە ئىنسانى موسولىمان بە دلىكى شاد و گوشادەوە و بە سىنە يە كى سافە وە ئەم بىر و باوھە وەربىگى، وە پايەي زيان لە قەبرا بۇ پېغەمبەران و رەھبەران و شەھيدان و زانىارانى خزمەتكارى ئىسلام و موسولىمانان و خىرۇمەندان و گەورە دادپەرسىتە باش خwoo و رەۋشتە كان چىن چىن ھەركام بەقەى خۆى رابكى ئەمە يە رىنگەي پېرۋىزى و بەختىارى.

﴿ وَلَنَبْلُونَكُمْ إِشْتَيْءَ مِنَ الْغَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ﴾

واته: به راستی بهراوردتان ئەکەین به تووشبوونى كەمنى لە بىم و ترس و كەم و كۈورپى لە دارايى و لە نەفس و لە بەش و بارە و دەسکەوتا. وە ئەم مەينەتانە لەم ئايەتەدا نەبەسراون بە شىتىكى تايىەتىيەوە، واتە نەيفەرمۇوه ترس لە چى و بىرىتى لە چ كاتىكىا و لە بەرچ ھۆيى؛ چونكى ئادەمیزاد لە ماوهى زيانا والە مەيدانى سوود و زيانا، وە ئەم كارەساتانە دەس ئەدەن بە گەلنی ھۆوە. يانى ترس لە دوژمن بىن ياخىدا، وە سەتكارى و بىرىتى بەنەھاتى بىن ياخىدا بە ھۆى تاراج و تالانەوە بىن. وە ياخىدا لە بەر قەزاو قەدەرئى بىن.

وە رىوايەت كراوه لە ئىمامى شافعىيەوە: كە ترس ترسە لە خودا، وە بىرىتى لە بەر رۆژزووی رەمەزان و، نوقسانى دارايى لەبەر زەكات دان، وە نوقسانى بەش و بارە مردىنى ئەولادە لە كور و كېچ بۇ خۆى و نەتهوەي.

بە هەر حال مەبەست لە ئايەتە كە ئەمەيە كە موسولمانى و بەندەيى خوداي تەعالا قەيد و شەرتى نىيە و ئەبىن ئىنسان ئامادە بىن بۇ ھەموو قەزايىن سوودى بىن بە زاهير ياخىدا، وە خوداي تەعالا ھەر شىئى مەيلى لەسەر بىن ئەيىكا، وائەبىن نىعمەت ئەدا بە دۆست و دوژمنى، وە وائەبىن زەحەمت ئەنۋىرى بۇ دۆست و دوژمنى، وائەبىن زەحەمت ئەدا بە دۆستانى و نىعمەت ئەدا بە دوژمنانى وە وائەبىن زەحەمت ئەدا بە دوژمنانى و نىعمەت ئەدا بە دۆستانى، وە لە ھېچ بارى لەم چوار بارەدا رەخنه لە كارى خودا ناگىرى:

۱. لەبەر ئەمە كە خۆى خاوهنى جىهان و ئەھلى جىهان، هەرچى بىكى ملکى

خۆيەتى و كەس رايەي ناكەھوى قىسە بىكى.

۲. په‌روه‌ردگاری عالمه؛ وه کوو موسولمانان په‌روه‌رده ئه‌کا کافرانیش په‌روه‌رده ئه‌کا.

۳. یاسایه‌کی داناوه له جیهانا له‌سهر ئهوه ئیش ئه‌کا: هه‌رکه‌سی، وه یا هه‌ر کۆمه‌لئى به‌ختیار و هۆشیار بن و خاوون کرده‌وه و تیکوشان بن ئەنجام بۇ ئهوانه‌یه، وه هه‌ر کۆمه‌لئى نه‌زان و تەمەل و بین‌رەشت بن به‌دبه‌ختى بۇ ئهوانه‌یه. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ»<sup>۱</sup> ئهوندە هه‌یه له‌سهر یاسای عەدالەت و دادگەری خۆی حەقی حەقدار ون ناکا، وه لهم جیهانه‌دا ياله پاشەرۇۋڙا حەق ئەسینى لهو كەسە به ناخەق ئەرۋا، وه هه‌ر موسولمانى هه‌ر ئازارى رووی تۈبکا يائىكىا به كەفارەتى تاوانى، وه یا ئىكىا به بەرزى پايەی پاشەرۇۋڙى.

وھ موسولمان پیویسته راست و دامەزراو بىن له‌سهر دین، وھ نابىن به باين سارد و باين گەرم بىن، وھ پیویسته هه‌ر ئازارى خودا بۇي ئەنیزى به ديارى و مېھرەبانى دابنى، تەماشاي قورئان و حەدىس و مىزۇوى جیهان بکەن چەندەھا له پىغەمبەران و له رەھبەرانى پاك و له زانىيانى دلپۇناك به دەستى دوژمن ئازاردران و كۆزىران، وھ چەن له پىغەمبەران به دەستى يەھوودەوه فەوتان.

وھ پیویسته موسولمان ھەمیشە هۆشیار و ئاگادار بىن و تیکوشى بۇ زانىاري به سوود و کرده‌وهی خاوون قازانچ و له‌سهر خwoo و رەھوشتى بەرزا وھ کوو راستى و پاكى و دلسۆزى و ئىنساف و مېھرەبانى پايەدار بىن، وھ ھەمیشە سوپاسى نىعمەتى خودا بکا و حقوقى خاوون حقوق رابگرى. جا ئەمچاره له‌سهر نىعمەت دەوامدار ئەبنى و له‌سهر زەحمەت پايەی پىن ئەدرى، وھ کوو فەرمۇويەتى:

۱. الرعد: ۱۱

وَبَشِّرِ الْصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ أَلَذِينَ إِذَا أَصَبَّتْهُمْ مُّصِيبَةً قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا  
إِلَيْهِ رَجِعونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ  
هُمُ الْمُهَتَّدُونَ ﴿١٥٧﴾

مۇزىدە بىدە، ئەى رەھبەرى عالەم، بەوانەى كە خۆگىن لەبەر بارى خودادا و لە و  
كاتەدا مەينە تىكىيان پى ئەگا ئەلىن: ئىمە ھەموو عەبد و مولىكى خودايىن و ئەگەر بىنەوە  
بۇ لای ئەو، كە ئەوانە رەحمەت و پايە و مايە خىزىر لەلايەنى خوداوه دىتە خوارەوە  
بۇ سەريان، وە ئەوانەن گەيشتۇون بە مەقسۇدى بەرز.

حەزىزەت فەرمۇويەتى: ھەر شىنى ئازارى موسۇلمان بىدا ئەوه موسىبەتە. وە  
لە رىوايەتى موسىلەمدا فەرمۇويەتى: ھەرچى تۇوشى موئىمین بىن لە ماندووبۇون و  
لە نەخۇشىن و لە دەردى گرمان و زویرى ھەتا دېلەلۈولى كە بەسەريابىن، ئەبىن بە  
ھۆزى كەفارەتى تاوان و گوناھە كانى. وە فەرمۇويەتى: كاتىن كە موسۇلمانى كورپىكى  
بىرى خودا ئەفەرمۇى بە فەرىشتەكان: گىانى كورپەكتەنان كىشا؟ ئەلىن: بلنى. ئەفەرمۇىت:  
بەش و بارەى دېلتان لى وەرگرت؟ ئەلىن: بلنى. ئەفەرمۇى: باوکە كەى چى وت؟ ئەلىن:  
حەمد و سەنای تۆزى كەردى. ئەفەرمۇىت: ھۆزدەيەكى لە بەھەشتا بۇ بىكەنەوە، وە ئەو  
ھۆزدە ناوى ھۆزدەي حەمدە.

ئەى بىرایان! ئەم جەزاي بەرزە بۇ ئەوانەيە كە بە زمان و دېل رازىن بە قەزاي  
خودايى تەعالا، وە رەزا بە قەزا چەن پلهەيە لاي كەمى ئەوهەيە كە ئىنسان باوھەرى بىنى  
بە خودا و بىزانى كە خودا لەسەر مەينەتە كە جەزاي ئەداتەوە.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَابِ اللَّهِ

تەپۆلکەي سەفا و تەپۆلکەي مەروھ علامەت و نىشانەي عىيادەتى خودان لە<sup>كەنەنە</sup>  
كاتى حەج و عومرەدا.

## ﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أُو أَعْتَمَرَ﴾

دهی هر موسوّل‌مانی حجی که عبه‌تلّا بکا له مانگی قوربانا و یاخود عومره بکا و ته‌وافی به‌یتلّا بکا له هر کاتینکا بین.

## ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَوَّفَ بِهِمَا﴾

ئهوه تاوانی نایه‌ته سه‌ر بهوه که هاتوچو بکا له بهینی ئهوانا وه کوو له دینا برپار دراوه.

حج له زمانی عهربا: قه‌سد و مه‌بست کردنه، و له عورفی شه‌رعا: زیارتی که عبه‌تلّایه له مانگی قوربانا. وه عومره له زمانی عهربا: زیارت کردن و ئاوه‌دان کردن‌وهیه، وه له عورفی شه‌رعا: زیارتی به‌یتلّایه به یاسای شه‌رعی. وه ختن خوی عهربه‌کان که ده‌ستیان کرد به بت په‌رسنی و یاسای حج و عومره‌ی حمزه‌تی ئیبراهمیان تیکدا، بتی «اساف» یان له‌سهر ته‌پولکه‌ی سه‌فا دانا، وه بتی «نائله» ناویان له‌سهر ته‌پولکه‌ی مهروه دانا. جا کاتنی که موسوّل‌مانان دینی خوايان ناسی و بت په‌رسنی له جیهانا هله‌لکیرا پییان ناخوش بیو ته‌وافی سه‌فا و مهروه بکهن، له‌به‌ر ئهوه که له زه‌مانی بت په‌ستیدا بتیان به‌سهره‌وه بیووه. جا خودای ته‌عالا ئه‌نم ئایه‌ته‌ی نارده خواره‌وه که سه‌فا و مهروه نیشانه‌ی به‌جی‌هیتنانی شیعاری دین و بهوهی که کافره‌کان بتیان له‌سهر دانان خراپ نابن، وه ئیسته که بت‌کان نه‌ماون ته‌وافیان بکهن به یاسای دین.

بزانن! ته‌واف له بهینی سه‌فا و مهروه‌دا بیو به‌جی‌هیتنانی حج و عومره سوننه‌ته له‌لای ئیمامی ئه‌حمه‌د، وه لای ئه‌بووچه‌نیفه واجبه ئه‌گهر ته‌رک کرا به فیدیه چار ئه‌کری، وه لای ئیمامی مالیک و ئیمامی شافیعی فه‌رز و روکنه و به ته‌رکیان حج و عومره که به تال ئه‌بیت‌وه.

﴿ وَمَنْ تَطَوَّعَ حَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاءَ كُرْ عَلِيهِ ﴾  
١٥٨

وە هەركەسىن تاعەتنى بکا فەرز بىن يانە، ئەوه خودا پىنى ئەزانى و وەرى ئەگرىنى.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَأَهْمَدُوا ﴾

بە راستى ئەو زانىيانە كە ئەشارەنەوە ئەوهى ئىيمە نازلمان كردۇوە لە ئاياتى رووناك و لە ئاياتى كە ھۆى شارەزا كىرىدىنى ئادەمیزادەن بۇ رېگەى دىن.

﴿ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَكُمْ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ﴾

پاش ئەوه كە رۆشىمان كردۇوە بۇيان بە كورتى يابە درىزە بىن دانىان.

﴿ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ الْلَّعَنُونَ ﴾  
١٥٩

ئەوانە ھەموويان خواى تەعالا لهەنەت و نەفرىنيان لىئەكا، وە ھەموو ئەو كەسانەيش كە خاوهەن شوعۇورى دىنин.

﴿ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا ﴾

مەگەر ئەو كەسانەيان كە پەشىمان بۇونەوە لەو شاردۇوە يە.

﴿ وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا ﴾

وە خۇو و رەوشىتى خۇيان چاك كرد، وە ئەوهى كە شاردبوويانەوە دەريان بىرى.

﴿ فَأُولَئِكَ أَثُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ ﴾  
١٦٠

ئەمانە تەوبە و پەشىمانبۇونەوە كەيان لىقىبۇول ئەكمەم؛ چونكى ھەر منم ئەگەر ئىمەوە بۇ سەر بەندەي تاوانبار بە چاپىۋىشى، وە منم مىھەربان بۇيان.

﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَا تُؤْمِنُوا وَهُمْ كُفَّارُ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ ﴾

﴿ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾  
١٦١

بەلام ئەو كەسانەي كە دىنيان شاردهوه و پەشيمان نەبوونهوه و بە كافرى مىدن  
ئەو لە عنەت و نەفرىنى خوداي تەعالا دىتەخوارهوه بە سەريان، وە نەفرىنى فريشته كان  
و ئادەم مىزادە باشە كانىش بە گشتى.

**﴿خَلِدِينَ فِيهَا لَا يُخْفَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُظَرُّونَ ﴾** ١٦٢

وە حالىيان وايە ئەمېتتەنەوە لەو نەفرىنەدا و لە جەزاي ئەو تاوانانەدا كە بۇون بە<sup>هۆى نەفرىن</sup> هەتا هەتايە. ئەو عەزابەي بۆيان بىياردراؤھ سۈوك ناكرى لە سەريان.  
و بە قەتعى لە هيچ ماۋەيە كەدا مۆلەت نادريەن و عەزابيان دوا ناخرى.

### چەن باسىك:

[باسى] يەكمى: ئىمامى رازى ئەلىن: ئەم ئايەتە: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتَمُونَ» و تارىكى سەربەخۆيە و هاتووهە خوارهوه و هەموو ئەو زانايانە ئەگرىتىتەوە كە باسىن لە دين ئەشارنەوە. وە بازى ئەلىن: نەخەير، هاتووهە خوارهوه لە بارەي ئەو زانا جوولەكانەوە كە لە لايەنى كۆمەلىن لە ئەنسارەوە پرسىارييانلىكرا لەو سيفات و نيشانانەي حەزرەتە كە لە تەوراتا ھەن ئەوانىش ئىنكاريان كرد و شاردىيانەوە. وە بازى ئەلىن: ئەم ئايەتە هاتووه لە شانى ئەو جوولەكە و گاورانەدا كە نيشانەي پىغەمبەريان لە عالەم شاردەوه. بەلام قىسى يەكمى راستە لمبەر چەن شت؛ يەكمى: لەفزى ئايەتە كە عامە و پىويستى بە لادان لە ماناي خۆي نىيە. دووهەم: بە ياساي ئوسوول مادام عىليلەتى لە عنەتە كە ونكىرنى دينە هەركەسىن دين ونبكا بەر ئەو هەرەشە ئەكەۋى. سىيەم: گەلى لە ئەسحابە كان جَعْلَةً ئەم ئايەتەيان لە سەر مەعنای عومۇمۇم ئىعتىيار كردووه؛ لەوانە: ئەبۇوەھورە يە جَعْلَةً كاتى كە عىتابى لىگىرا لە سەر زور رىوایەت كردىنى ئەحادىس فەرمۇسى: ئەگەر دوو ئايەتى قورئان نەبوايەن من حەدىسم بۇ رىوایەت نەدەكردىن.

یہ کھم ئایه تی: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أُنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ ۚ دَوْهُمْ: ئایه تی  
وَإِذَا خَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ لِتَبَيَّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُوهُ ۚ (۱۸۷) آل عمران).  
له واقیعاً دین و شارہ زایی بُو رینگاے راست به زانیاری دیتھ جئی، وہ دیارہ ھے ممو  
کھسی زانیار نییہ جا ئے گھر زانیارہ کان زانستہ کہ یان بشارنه وہ ئه وہ ئادھ میزاد ھے ممو  
گومرا ئہ بن و ئه کھونه چالی تاریکستانہ وہ بُو یہ بپیار دراوہ کہ دھربپینی زانیاری و  
بلاؤکردنہ وہی ئامؤڑگاری بازی جار فہری عہینہ لہ سہر ھے ممو زانیاری، وہ بازی  
جار فہری کیفاییہ و لہ سہر وہ زعی رفڑ ئے گوپری۔

باسی دووھم: ئه و بے یانی کہ خودا کردوویہ تی لہ کیتابا بازیکی بہ تھفسیل و  
دریڑھداره وہ کوو ئه و ئایه تانہ کہ ئہ بن بہ هُوی رووناکی ئایه ته کورتھ کان، یانی بُو  
بے یانی قہیدی موتلہق یا تھ خسیسی عام یا جیگھی رہفتار کردن بہو ئایه ته؛ ئایا  
ماوہ تمهوہ یا مہنسو و خمہ!

وہ بازیکیان بہ ئی جمالن وہ کوو ئه وہ کہ لہ کیتابا بے یانی قورئان حھ والہ کراوہ بہ  
پیغامبر ﷺ وہ یا باسی ئه وہ کراوہ کہ رینگاے گشتی موسولمانان راستہ یانی  
ئی جماع حھ ق و وہ کوو ئه مر کراوہ بہ ئی عتیبار یانی قیاسی موجتھیہ د و زانی  
رہ سا بیکا بہ کارہ، وہ یا دھلیلی ئینسانی خاونہن زانست سہ وقی بکا هُوی رزگاریہ.  
یانی پوختھی شوینہ کہ ئه مہیہ کہ بے یانی خودای تھ عالا دھس ئه دا بُو بے یانی کہ بہ  
ئاشکرا بی، وہ بُو بے یانی کہ بہ شیوهی ئیستینبات ئیستیفادہ کردن بہ هُوی یاسای  
موجتھیہ د کانہ وہ بی۔

باسی سیھم: لہ جو ملہی «وھم کفار» کہ حالہ لہ «فاعل»ی «وماتوا» دھرئہ کھوئ  
لہ عنہت لہ کاتیکا رہوا یہ بزاری ئه وہ کھسہ بہ کافری کوتایی ژیانی هاتو وہ. کھوابی  
دروست نییہ لہ عنہت کردن لہ کافریکی دیاری تا نہ مری بہ کافری؛ چونکہ ئه نجامی

ديار نيه، و به «طريق الأولى» دروست نيه له عننت كردن له موسولمانى ديارى؛ چونكى زاهيرى حالى ئهم موسولمانه ئوهويه كه له سهر ئىسلامىيەت ئەمرى. به لام له عننت له كۆمه‌لەي كافران به ئىجمال دروسته، واته موباحه و رهوايە، ئىنا له عننت كردن له وانه يش نه راجبه و نه مەندۇوبە، وە حەقى ئىنسان وايە كە زمانى خۆرى رام نەكا بۇ واتەي نابار و ناشيرىن.

ھەروا له عننت له سته مكاران و شەراب خوران و دز و درۆزنان به كۆمه‌ل و به ئىجمال ئەوه لە ئايەت و حەدىسا ھەيە و رهوايە، وە كۈو مەعلۇومە بۇ ئەوانە كە ئاگادارن.

جا لە كاتىكى خواى تەعالا ھەرەشەي كرد لە زاناييان لە سەر شاردەنەوهى وتاري راست ئەم ئايەتەي نارده خوارەوە بۇ ئەمە بانگىيان بىكى بۇ ئىعلانى تەوحيد و بەيانى يەكىيەتى پەروەردگار لە جىهان؛ چونكى تەوحيدى پەروەردگار بناغەي ھەموو پېرۋىزى و بەختىارييتكە بۇ ئادەمیزاد و بۇ ھەموو خاوهەن ھۆشى، وە فەرمۇسى:

﴿وَإِنَّهُمْ كُلُّهُمْ إِلَّا هُوَ وَحْدَهُ﴾

پەروەردگارى ئىتوھ پەروەردگارىيکى تاق و تەنيايە.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾

ھىچ كەسىن نيه كە «واجب الوجود» بىتى و عىبادەتى بۇ بىكى و پەروەردگار بىن ئىيلا ئەو.

﴿أَرَحَمَنُ الرَّحِيمُ﴾

كە مىھەربان و بەخشىنەيە بە ھەموو جۆرە بەخشىنى لەم جىهانە. وە لە جىهانى ئائىندهدا كە پايەدارە هەتا ھەتايە.

فائده یه ل:

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ .

دوروه: ئايەتى ئەووهلى ئالى عىمەران: «إِنَّمَا الْأَنْجَانُ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُومُ». وە تەبەرانى و حاکم رىوايەتىان كردووه بە سەنەدىكى حەسەن لە حەزەرەتەوە عليه السلام كە ئەو ئىسمى ئەعزەمەئى ئەوتهو پارانەوهى بىن بىرى لە خودا قەبۇولى ئەكا وا لە سىن سوورەت لە قورئان: «البقرة»، «آل عمران»، «طه».

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَآخِرَةِ الْأَيَّلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ  
الَّتِي يَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾

به راستی هه یه له دروستکردنی عاسمنه کان و عهرز و له جیاوازی شه و روژدا  
به کورتی و دریزی، وله ئیلهامی دروستکردنی ئه و كەشتیانه دا کە ئەرۇن له دەريادا  
و ئەین به هوی دەسکەوتى ئەوهى سوودى هه یه بۆ ئادەمیزاد.

وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَنْجِيَاهُ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَ

و له باراندی نه و ناوهی که خودا نه یبارینیته خوار له عاسمانه و جائیم عه رزه  
وشکه مردووه بی سوودهی پی زیندوو نه کاته و له پاش مردن کهی و نه نوعی  
گبانله بهر، تند بلاوه کاته وه.

وَنَصْرِيفُ الرِّيحَ وَالسَّحَابَ الْمُسَخَّرَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

وه له گوپان و شه پولدان به باکان به سه ر عه رزا بُو نه شه دان به گیا و دار و گیاندار  
وله ههورا که رام ئه کری له به ینی عه رز و عاسمانا.

### ﴿لَأَتَتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ ۱۶۴

گلنی علامه ت و دلیل ههیه له سه ر ئه و که ئه م جیهانه په رو هر دگاری کی زیندووی  
زانای به تهوانا و خواستی ههیه، به لام ئه م ئایاته و ئه م دلیلانه له لای ئه و ئاده میزادانه  
ههن که خاوهن زانستن و هوشیار و بیره و هرن.

لهم شوینه دا چهن باسی ههیه:

یه کهم: ئه گیزنه و کاتی که ئایه تی پیشوو هاته خواره و کافره کان بیستیان و تیان  
به حمزه رهت: دلیلت چیه له سه ر ئه م که ئیمه خودایه کی تاق و ته نیامان ههیه؟!  
جا ئه م ئایه تانه هاتنه خواره و.

دو و هم: خودای ته عالا قورئانی نازل کردوو ههیه رینومایی له سه ر پایه و هوشیاری  
ئه وانه که نه بیینن، و هه رکه س به قهی پایه هوشیاری خوی سوودی لی و هرئه گری.  
مه سه لا ئه و که سانه که زنان و ئاگادارن له سیفاتی مهوجو دات ئه وانه له م ئایه تانه دا  
بے یان کراون له جیهانه تی ئیمکان و خودووس و یاسا و نیزام ته ماشا ئه کمن و ئه لین:  
هه رچی لهم جیهانه دا ههیه به ئاشکرا له ئیمکان ده رناچی، و هه مومکین بون و  
نه بونی به بی ته رجیح و هیزی خاریجی نابی و ئه و هیزی خاریجی بش نابی و هکزو  
ئه مان له لایه نی مومکینه و هبی و پیویسته له زاتی واجبه و هبی که وا بو به رو و ناکی  
ئیمکانی ئه م جیهانه دلیله له سه ر وجودی په رو هر دگاری کی «واجب الوجود» که  
ئه م عالمه و ئه و وزاعه ئیحدا س بکا و بیخاته مهیدانی وجوده و.

وه له لایه کی تریشه و قابلیت نیمه زاتی «واجب الوجود» موعاریزی کی بیی که له  
ئیمکانا بیی مو خاله فهی، ئه م فاته «واجب الوجود» بکا که وان پیویسته ئه م زاته

«واجب الوجود» که خالیقی جیهانه یهک زات بین. بهم جوهره ئیسباتی بونی خالیق و تهنيایی خالیق ئه کا.

وه ئه و که سانه يش که پایهی هوشيارييان پایهی عهومى ئاده ميزاده که تۆزى بيرى كردهوه لەم جيھانهدا و لەم عەرز و عاسمانهدا و لەم شەو و رۆزهدا کە كورت ئەبن و درېز ئەبن و ئەم فەسلامنە رىئك ئەخەن و هەر مەوسىمۇن بۇ نەوعە ژيوارى بە كاردى و تەماشاي عەقلى ئاده ميزاد ئەكا کە چىن بە چىن بەرزا ئەبىتەوه و ئەسبابى ژيوار و بەرزا خۆى پەيدا ئەكا و كەشتى دروست ئەكا و ئەرواتە ناو دەرياي بىپەي، وە بە هۆى چەن شتىكەوه سوود لە دەرييا وەرئەگرى، وە كاتى تەماشاي ئەوه ئەكا ئەم جيھانه بە وشكى گياندار نازى بەسەريەوه، وە خواى تەعالا ھەور رىئك ئەخاوخ باران ئەبارىتى و ئەنواعى گيا و دارى بە سوود و سەمەر ئەپوتى و ئەنواعى گيانلەبەرئ لەسەر عەرز دروست ئەكا کە سوودىيان لىن وەرئەگىرى، وە هەروا بە درېزايى چەرخى شەو و رۆز ئەم با و باران و ھەمورە بە قەي پىويست پەيدا ئەبن و ئەنواعى رووداولە جيھانا ئەبىتى بە جوهرى کە ئەم جيھانه وە كۈو دادگايىتكى بە ياسا وادىتە بەرچاوى کە بەسەر ئاده ميزاد راكىشىن بۇ تۆلە سەندنه وە لە سته مكار. كاتى بيرى كردهوه لەم رووداوانە و لەم ياسا رسايە کە هەروا دەوام ئەكا باوهەرېتكى بەھېز لە دل و دەرەونىا دائەمەزرى کە ئەم جيھانه پەرەردگارېتكى نىگاھانى بە تەواناي ھەيە و زالە بەسەر ھەموو خواتىتكى خۇزىا و كەس لە دائىرە ھېزى دەرناجى، وە ئەو پەرەردگارەيش يەك زاتى تاق و تەنيا يە. ئەگەرنا ئەم دنيا ئەبۇو بە خانۇوی خاوهەن زۆر: رۆزى ئاسمان ئەرۇوخا و رۆزى مانگ دائە كە و تە خوارەوه و رۆزى ھەتاو بىن رووناڭى ئەبۇو و رۆزى دەرياكان وشك ئەبۇونەوه... مادام کە ھەموو ئەمانه لەسەر ياسايەكى جوانى رەسا دەوام ئەكەن ئەزانى کە ئەو پەرەردگارە تەواناي ھەرييەكتىكە و بە دل و زمان ئەلىيى: «لا إله إلا هو الرحمن الرحيم».

سېھەم: موفەسىرەكان گەلنى بىريان دەربىرىيە دەربارەي ئەم تەرتىبە كە لەم ئايەتەدايە، پىويسىت نىيە بە بەيانىان، وە جوانترىان ئەمە يە گەورەتىنى مەوجوودات لە جىهانا گىانلەبەرە و گەورەتىن گىانلەبەران ئىنسانە، وە ئىنسان و باقى گىانلەبەران پىويسىتىان بە چوار شتە يە؛ يەكەم: شوئىنى تىابۇون (زەرفى مەكان). دووهەم: ماۋەيىن سوودى لىنى وەربىگىرى (زەرفى زەمان) بۇ كاسىسى و ئاسايش وەرگىتن. سېھەم: رزق و رۆزى كە ژیوارى پىن بىكەن. چوراھم: دەۋام دان بەو وەزۇھ.

بۇيە بەم پىتىھ خوداي تەعالا بەر لە ھەموو شتى باسى خەلقى عاسمان و عەرزى كرد، لەبەر ئەوه كە عەرز زەرفى مەكانە بۇ ئىنسان و گەلنى گىاندار، وە عاسمانىش جىڭەي ھەلسۇورانى گىاندارى بالىندەيە، وە عاسمانى خستە پىش عەرز لەبەر ئەوه كە عاسمان كانگەي رىاندىنى نۇور و رووناكييە بەسەر جىهانا و بە بىن رووناکى گىانلەبەر جىڭەي خۆى نادۇزىتەوه.

پاش ئەمە باسى ئىختىلافى شەو و رۆزى كرد؛ چونكى بە بىن ئىختىلافى شەو و رۆز، يانى بە بىن ئەوه بىن بە شوئىن يەكا، كاتى كاركردن و كاتى ئاسايش بۇ ئىنسان دەس ناكەۋى بە شىيە و ياساى دامەزراو. جا باسى كەشتى كرد؛ چونكى رزق و رۆزى بۇ ژیوار گەلىتكى لە دەريادا دەسەتكەۋى بە تايىھتى بۇ ئەوانە وان لە قەراخى دەريادا و جەواھيراتى ناوى دەريا بە هۆى كەشتىيەۋانىيەوە دەست ئەكەۋى، ھەروا گەيىشتن بە ولاتە دوورەكان و سوود وەرگىتن لەوانە بە هۆى كەشتى رانىيەوە بە ئاسانى دىتەجى. جا باسى بارانى ئاسمانى كرد؛ چونكى بارانە ئەبى بە هۆى سەرچەشمە و كانياو و كارىز و رووبار و ئەبى بە هۆى دەرچۈونى گىا و دارى بارەدار و كشتوكال و ژیوارى گىانلەبەر، جا باسى جوولان و شەپۇلى باى كرد، وە باسى ھەورى چىن بەستووى ھەواى كرد؛ چونكى ئاوى دەريا و هيىزى گىا و دار لەسەر عەرز و ژیوارى

هموو گیانله به ران هه تایه و دنیا دنیایه له سه ر با و بارانه. وه له واقیعاً ئه م شتانه که باس کراون لهم ئایه تهدا نیشانه‌ی وجودی پهروه‌ردگار و ته‌نیایی ئهون، وه دامه‌زراندنی یاسای ژیان بۆ گیانله‌بهر و قانونی ئه سباب و موسه‌بیبات له رووی سه‌ریساتا و ریگه دۆزینه‌وه بۆ پیشکه‌وتن و سه‌رکه‌وتن و زال بیون به سه‌ر داخوازی ئاده‌میزادا به‌وانه‌یه. جا خۆزگه به‌وانه هوشیار و خاوه‌ن ده‌سەلاتن و موه‌فق ئه بن له سه‌ر سوود لئی وه رگرتیان!

**﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحْبُّونَهُمْ كَحْبَرٍ اللَّهُ عَلَىٰ مُّكْفِرِ الْأَنْوَارِ﴾**  
 له گه‌ل ئه م ده‌لیلانه که هه‌ن له سه‌ر ئه‌وه پهروه‌ردگاری عالم تاقه زاتیکی «واحـب الـجـود» که هه‌ر ئه‌وه ته‌وانایی هه‌یه به سه‌ر جیهانا و پیویسته هه‌ر له بـو ئه‌وه عـبـادـهـت بـکـرـیـ و هـمـوـوـ سـوـودـ و زـیـانـیـ لـهـوـهـ بـرـانـرـیـ. باـزـیـ کـهـسـیـ وـاـ هـهـنـ کـهـ لـهـبـهـرـ نـارـهـزـوـوـکـارـیـ و خـۆـپـهـرـسـتـیـ لـهـمـ دـهـلـیـلـانـهـ لـائـهـدـهـنـ و بـیـعـجـگـهـ لـهـ خـودـاـیـ تـهـعـالـاـ چـهـنـ هـاـوـوـیـنـیـ بـوـ خـودـاـ بـرـیـارـ ئـهـدـهـنـ، وـهـ کـوـوـ ئـهـ وـ«بـتـانـهـ»ـ کـهـ ئـهـ یـانـپـهـرـسـتنـ، يـاـ وـهـ کـوـوـ ئـهـ وـ«مـالـوـومـ»ـ وـ«قـهـشـانـهـ»ـ کـهـ لـهـ گـهـلـ وـجـوـودـیـ بـیـغـهـمـبـهـرـاـ ﷺـ وـ دـهـرـکـهـ وـتـنـیـ مـوـعـجـیـزـاتـ وـ ئـیـتـیـسـارـاتـیـ ئـیـسـلـامـ وـ ئـاشـکـرـایـیـ دـهـعـوـتـهـ کـهـ یـاـ ئـهـ کـهـونـهـ شـوـنـیـانـ وـ هـهـرـ حـوـکـمـنـ ئـهـوانـ بـرـیـارـ بـدـهـنـ بـهـجـیـیـ دـیـنـنـ وـ ئـهـوـ بـتـانـهـ کـهـ بـهـ دـهـسـتـ تـاـشـراـوـنـ، وـهـ یـاـ ئـهـ وـ قـهـشـهـ وـ مـالـوـومـانـهـ کـهـ بـهـ خـاوـهـنـ شـهـرـ بـرـیـارـ درـاـونـ خـۆـشـهـوـیـسـتـنـ وـ ئـهـمـ هـهـوـاـخـواـهـانـ خـوشـیـانـ ئـهـوـیـنـ وـهـ کـوـوـ چـوـنـ خـودـاـیـ پـهـرـوـهـدـگـارـیـانـ خـۆـشـ ئـهـوـیـ.

**﴿وَالَّذِينَ إِيمَنُوا أَسْلَمُوا حُبَا لِلَّهِ﴾**

به‌لام ئه و که‌سانه ئیمانی ساغیان هر به خودا هه‌یه ئه‌وه مه‌حه‌بیه‌تیان بۆ خودا زورتره له مه‌حه‌بیه‌تی ئه‌وان بۆ بته کان یا بۆ قه‌شه و مالوومه کان له‌بهر ئه‌وه موسولمانه کان هر خودایان خوش ئه‌وی. وه ئه‌وان خودا و بته کان، یا خودا و قه‌شه و مالوومه کانیشیان

خۆش ئەۋى، وە لەبەر ئەۋە كە مەحەببەتى مۇسۇلمانى ساغ لەبەر خودا و ھەتا  
ھەتايە، بەلام مەحەببەتى ئەوان لەبەر دونيابىه و لەبەر بازى ھىوابىه كە ئەۋە ھىوابىانە  
نەمان مەحەببەتە كە نامىتىنى، وە لەبەر ئەۋە كە مەحەببەتى خودا لەسەر ئەساسى  
حەقىقەتە، وە مادام عەقل و ھۆشى بەمىتى ئەۋە مەحەببەتە ئەمېتىنى، بەلام مەحەببەتى  
ئەوان لەسەر ئىشتىباھ و شوين كەوتەنە ھەركاتى ئىشتىباھە كە نەما مەحەببەتە كە  
نامىتى وەكۈر راکىردىن بۇ لای (سەراب = بەردەخوئى)، كە بىتى گەيشت و تىتى گەيشت  
بە نائومىتى بەجىنى ئەھىلىت.

**﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ**  
**شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴾١٦٥﴾**

ئەگەر بىانزانىيى ئەۋە كەسانە كە ستەميان لە خۆيان كىرد بەو بىر و باوەرە نابارە  
لە كاتى چاپىنەكەوتىنى عەزاب و نازارى دۆزەخا كە ھەرچى ھىزىھەر بۇ خودايە  
ھەمموسى، وە خودايە تەعالا تۆلەسەندىنەوە زۆر بەشىددەت و سەختە، ئەيانزانى  
كە وان لە خەسارەت و زيانا.

**﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ أَتَبَعُوا مِنَ الَّذِينَ أَتَبَعُوا وَرَأُوا الْعَذَابَ وَنَقَطَتْ**  
**بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴾١٦٦﴾**

ئەۋە كاتى چاپىنەكەوتىنى عەزابە كاتىكە كە بىتكە كان و قەشە و مالۇومە كان يەخھى  
خۆيان ھەلئەتەكىنن لەو كەسانە كە كەوتونەتە شويىيان، وە ھەممو عەلاقە و  
پەيوەندىيەك لە بەينيانا ئەپچىرى، وە لە باتى مەحەببەت و پەيوەندى رق و كىنه و  
دوژمنىيەتى دەرئە كەۋى!

**﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَتَبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأُ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا ﴾**

وه له رۆژى دىتنى عەزابا و لهو كاتى يەخەھەلته كاندىنى سەرۆكانەدا ئىنسانە خەلەتاوه شويتى هەواكه وتۇوه كان بە داخ و ئاخەوه ئەلىن: كاشكى گەپانوهە يەكمان ببوايە بۆ جىهانى ژيانى پېشىو ھەتا له بەرەورۇوى ئەھلى دنيادا ئىمەيش يەخەى خۆمان لهو سەرۆكە پۈوجه لانه ھەلبەتكانايە وەکوو ئەوان لەم جىهانى پاشەرۇزەدا يەخەيان لە ئىمە ھەلتەكان، وە ھەر وەکوو ئەوان ئابرووى ئىمەيان بىدووه و ئىمەيان شەرمەسار كردووه ئىمەيش ئەوانمان شەرمەسار بىكردایە و ئابروومان بىردایەن.

﴿كَذَلِكَ يُرِيهُمُ اللَّهُ أَعْمَلَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ﴾

ئا بهو جۇرە كە تۈوشى عەزابى ئاگرى دۆزەخ و تۈوشى شەرمەسارى رۇزى قيامەت ئەبن خوداي تەعالا جەزايان ئەداتەوە و كردهوە كانيان دىتتىھە بەرچاۋ بە شىيە حەسرەت و غەمبارى بەسەردىيانا.

﴿وَمَا هُم بِخَرَجِينَ مِنَ النَّارِ﴾

وە تەنیا ئەوه نىيە كە ئەو عەزاب و شەرمەسارىيەيان نىشان بىدات و بىرىتەوە، بەلکوو ھەتا ھەتايە لە ئاگرى دۆزەخىش دەرنەچىن. پىويستە بىزانن تەفسىر كردنەوەي كەلامى خودا بە ھەوا نابى، وە واجبه لەسەر رووناڭى دەليلى عەقلى و نەقلى بىن.

جا لەسەر ئەم ئەساسە «ئەنداد» ھاۋوينەيەكى وايە موقاوهەي دىنەكەي بىكا و بەرانگارى بىن و مەنۇي بىكا لە خواتى خۆى، وە بە قەتعى «ئەنداد» بەم مەعنایە بۆ خودا نىيە و كەس دانى بە شىتى وادا نەناوە مەگەر گەللى بىتپەرسىتە كان كە بە ھەواي پۈچى خۆيان بەتكانيان بە خوداي سەرزەوى داناوه و مەگەر كىتابىيە ھەواپەرسىتە كان كە لە بەر ئارەزووبازى كەوتۇونەتە دوووى مالۇوم و قەشە كانيان، وە لە گەل و جىوودى پىغەمبەرى نازارا و لە گەل دەركەوتى «موعجىزات»دا و لە گەل تىگەيشتن لە خەوو

و رەوشى ئەھلى ئىسلام لە رىنگاى راست لاياد داوه و بە درق و دەلەسە و فەرفىيەل مەنۇي خەلکيان كردۇوە لەوە كە موسولمان بىن و نىشانە و عەلامەتى راستى پىغەمبەرى نازاريان شاردۇوەتەوە.

ئىتر تەفسىر كىردىنەوە ئەنداد بە هەموو سەرۆكىتىكى دينى لە عالەمى ئىسلاما و بە هەموو زانايىن كە موسولمانان بىكەونە شويىنى، وە يَا تەفسىر كىردىنەوە بە ئىمامەتىكى موجتەھيدى خاوهەن تەئىلەف و تەدوين كە عالەمى عولەما ملىان بۇ شۆر بىكەن ئەمە تەفسىرەتىكى ھەلە و بىدۇھەت و بەتالە، بەلکۇو ئەم نەوعە بەيانە لە باڭگەردىنى ئادەمیزاد ئەچى بۇ ئەوە كە جومەھورى موسولمانان بە گومراھ دابىتىن و موجتەھيدەكان كە خزمەتى قورئان و سوننەتى پىغەمبەرىان كردۇوە بە «ئەنداد» و پىاواي بەدكار و تاوانبار دابىتىن «والعياذ بالله» لەم بىر و باوهەپ پۇچە بەتالە كە بىيىجگە لە ئىبلىس كەس پىنى رازى نابى.

ھەروەھا تەفسىرى ئەنداد بىكىتىھو بە گەلى لەو موسولمانە پاكانە كە بە پەيرەھو پىغەمبەر ﷺ و زوھەد و تەركى دنيا و دوورى لە ھەواي نەفس دلىان نۇورانى بۇوە و بە زىكىرى خودا و قورئان خويىندن و شەنۋىيەت و تاعەت دلىان رام و ئارام تارىفى دۆستانى خۆى لە چەن ئايەتا كردۇوە و نىشانە و عەلامەتى بۇ داناون و پوختەي نىشانە يان ئەمەيە كە وان لەسەر خۇو و رەوشى پىغەمبەر ﷺ و ئىعالانى كردۇوە: **﴿أَلَا إِنَّ أُولِيَاءَ اللَّهِ لَا خُوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَقَوَّلُونَ﴾**. وە ئەم كۆمەلە دائىما بە زمان و بە نۇوسىن جار ئەدەن بە جىهانا كە رىنگەي ئىيمە رىنگەي قورئان و حەدىسى پىغەمبەر ﷺ و ھەركەس لەو رىنگە لادا ئەوە گومرايە.

ئەم زاتانە و ئەو ئىمامە عالىمە گەورانە ھەمۇو وەکوو چۈرى رۇوناكن لە مەيدانى تارىكىستانى جىهانا و دونيا بەمانە رۇوناڭ ئېيتەوە و دلى ھۆشىار بە سوچبەتى ئەمانە ياك ئېيتەوە و بەختىار ئەو كەسە يە كە بە پەيرەوى شەرعەوە ھاۋپىنى پاكانە و لەسەر خۆشەويىستى ئەوان ئەمرى.

**﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ كُلُّا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَّاً طَيِّبًا﴾**

ئەي ئادەمىزىد بخۇن لەو خواردەمەنیيانە كە دەستان پىئى ئەگا لە ئەرزا بە مەرجى ئەمە كە حەلآل و رەوا بىن خواردىنى، واتە مالى خەلک نەبىن، وە «طىب» بىن، واتە بە تەبىعەتى ئىنسانى سەليم قىزەون نەبىن.

**﴿وَلَا تَنْبِغُوا حُطُوطَ السَّيِّطِينَ﴾**

وە مەكەونە دووى ھەنگاوه كانى شەيتان: حەرام لە بۇ خوتان حەلآل مەكەن، وە حەلآل لەسەر خوتان حەرام مەكەن.

**﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَذُوٌّ مُّبِينٌ﴾** (۱۶۸)

بە راستى شەيتان بۇ ئىيە دوژمنىكى دىارييە.

**﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾**

شەيتان فەرمانىتان بىن نادا مەگەر بە شىنى كە نابار بىن و بىر و باوهەر و كردهوهىن كە زۆر لە ئەندازە لايىدابىن، وەکوو شەرىيىكدانان بۇ خودا و دەسبىرىن بۇ گيان و نامووس و مالى خەلک و وتارى ناشىرىن.

**﴿وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾** (۱۶۹)

وە فەرمانىتان بىن ئەدا بەوهە كە ھەلبەستن لەسەر خودا ئەو شتانەي كە نايىزانن وەکوو حەرامكىرىدىنى حەلآل و حەلآلكردىنى حەرام.

## لىزەدا دوو باس ھەيە:

[باسى] يەكم: ئەم ئايەتانە خوارەوە بە ھۆى ئەوەوە كە ھۆزى «سەقىف» و «خەزاعە» و «بەنى مودلەج» چوار شىيان حەرام كرد لە سەر خۆيان: «بەحیرە»، «سائەتە»، «وصىلە»، «حام». يەكم: وشتى كە پىنج سك بزاين و سكى ئاخىرى نىز بواين گويچىكە يان ھەلئەقلېشان و بەرەللايان ئەكىد نە سوارى ئەبوون و نە ئەدۇشرا، بەم پىتىه «بەحیرە» يانى گوىھەلقلىشاو. دووهەم: «سائەتە» نە خۆشى ئەيگوت: ئەگەر لەم ناساغىيە خۆشەوە بۈوم ئە و وشتەم بەرەللا ئەبى كاتى خۆش ئەبووهە وشتە كەي وەك «بەحیرە» بەرەللا ئەكىد، نە سوارى ئەبوو و نە ئەيدۇشى. واتە «سائەتە» بەرەللا كراو. سىيەم: «وصىلە» ئەگەر وشتە كە يان بە مىچىكە بزاين و مرىان ئەگرت بۆ خۆيان و ئەگەر بە نىز بزاين دايىان ئەنا بۇ بتەكان و ئەگەر نىز و مىتىيە كى ببوايە ئەيانوت: وا مىچىكە گەيىشت بە براى خۆى، ئىتەر لە بەر خاترى ئە و مىچىكە نىزە كە يان سەرنەدەپرى. واتە «وصىلە»: يانى مىچىكە بە نىزە گەيىشتۇو. چوارەم «حام»: ئەم وشتە يە كە دە سك بزى لە نىزەيى جا پاش ئەم سواربۇونى ئە و وشتە يان حەرام ئەكىد و ئەيانوت: ئەم وشتە «حامىيە» واتە پىتشتى خۆى پاراستۇو لە سوارى. جا خوداي تەعالا ئە فەرمۇيىت: ئەم حەرامكىردنە ھەمووى لە كەوتىنە دواي شەيتانە و خودا بە شتى وا رازى نىيە.

باسى دووهەم: زانا كان فەرمۇييانە: خوداي تەعالا ئادەمیزىزدى جىا كەدووهە و لە گىانلەبەران بە سوورەتى جوان و خەلاتى «نەفسى ناتيقە» واتە: رۆحى ھۆشىيار، وە ئەم نەفسى ناتيقە سى هېزى پىن دراوە، يەكم: قۇوهى عەقلىيە كە ھۆى تىنگەيىشتن و زانست و زانيارىيە. دووهەم: قۇوهى شەھەوييە، واتە: هېزى ئارەززوو، ئەۋىش بۇ جەلب و راكىشانى شتى بە سوود و دوورخستنەوەي شتى زياندارە. سىيەم: قۇوهى:

غەزەبىيە، واتە: ھىزى تۈورەبۈون و دەست وەشاندىن بۇ ئەنە كە ئەگەر دۇزمىنى  
ھېرىشى ھىتايىھ سەر تىكۈشى بۇ چاركىرىنى.

جا ئەم سى ھىزى ھەر يەكىن سى پلەي ھەيە، ھەر ناوهراستە كانىيان فەزىلەيە و  
پەسەندە ئىتر ئەولا و ئەملايان «رەزىلە»يە و ناپەسەندە. وەكۈو: ھىزى ناوهراستى  
قووهى عەقلىيە حىكمەتە كە عىبارەتە لە زانستى شىت بە شىوهى راستى، وە پەرى  
ئەولاى جەربەزەيە كە تىپەرکىرىدە بەسەر شتا، وە پەرى ئەملا «غباوه»يە بە مانا  
تىنە گەيشتن. وە ھىزى ناوهراستى قووهى شەھەوييە «عىفەتە» كە عىبارەتە لەوە كە  
«جەزب» و «دەفع» كەمى بە قەى پىويست بىن، وە پەرى ئەولاى «فجور» و داوىن  
پىسىيە، وە پەرى ئەملاي «خەمود» كە كۈرۈنە ۋە ئارەزووە.

وە ھىزى ناوهراستى قووهى غەزەبىيە شەجاعەتە كە عىبارەتە لەوە ئىنسان دەسبەردارى  
حەقى خۆى نەبىن و ھىزى ئەۋەپەرى «سبع»يەتە، واتە: درېندهبىي و سەتمەكىرىن، وە  
ھىزى ئەملايشى جەبانەت و ترسقۇكىيە.

جا ئىنسانى بەختىار بەو ئىنسانە ئەلىن كە ھەميشە ھىزى حىكمەت بىكا بە  
پىشەواي خۆى، هەتا پرس نەكا بەو ھېچ شتى ئىختىار نەكا. مادام واى كرد ئەگا  
بە پىرەوى ھەرچى حەقە، ئەگەر رەھبەرىيىكى چاۋ پىكەوت و لە وتارە راستە كەمى  
و لە رەوشتە كەمى تىگەيشت، وە ئەگەر رىپېرىكى دى كە باڭگى ئەكىد بۇ بەدبىرى  
و بىن باوهەرى لە نزىك بىكەويىتەوە و لەم دوور بىكەويىتەوە.

وە ئەگەر چەن شتى لە ئازادا بۇون بۇ خويىندەن و فيئر بۇون كامىيان سوودى زۇرە  
ئەۋەيان بخاتە پىشەوە و كامىيان بىن سوودە تەركى بىكا. وە ئەگەر ئارەزووى شتىكى  
كىد پرس بىكا بە ھىزى حىكمەت: ئايا ئەو ئارەزوو كراوه باشە و پەسەندە و لەسەر  
ياساي ھۆشە و لەسەر دەستوورى كىشە بىكى ئەنا تەركى بىكا. وە ئەگەر شتى ھاتە

پیش که جوان نهبوو و مایهی زیان ببوو ئهوه هاوار بهرئ بتو قووهی حیکمهت که چون بهرانگاری ببئ. وہ یا ئه گهر سوود لهوهدا ببوو دهسېرداری ببئ، وازی لئی بهینی و دهسېرداری ببئ، وہ مادام وابوو ھەمیشە نووری خودا یارمهتی ئهدا: «یؤقی الحکمة من يشاء ومن يؤت الحکمة فقد أوقى خيراً كثيراً». <sup>۱</sup>

وہ ئىنسانى بەدېخت بە قەتعى موراجەعەی حیکمهت ناكا و گىرۇدەي تارىكى نەفس ئەبئ و شەياتينى ئىنس و جىن زال ئەبن بەسەريا، وہ ئەم نەوعە تابىعى ھەنگاوى شەيتان. پەنا بە خوداى مىھەبان! يانى نەكەونە دواى ئەو خەيالاتە کە شەيتان ئەيختە دلىانەوە.

**﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَتَيْعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ ﴾**

ھەركاتى بوترى بھو کافره موشرىكانە: کە بکەونە دووی ئەو قورئانە خودا ناردۇويەتىخوارەوە بتو سەر حەزەرتى موحەممەد ﷺ.

**﴿قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَنْفَقَنَا عَلَيْهِءَابَاءَنَا﴾**

ئەو کافرانە لە وەلاما ئەلین: تابىعى ئەو قورئانە نابىن، بەلكوو ئەكەونىن شوينى ئەۋەسى کە باولك و باپىرە خۆمانمان ديوه لەسەرى، وە تەركى ياسايى دين و ئايىنى ئەوان ناكەين. جا خودا بە ھەلەيان ئەداتە قەلەم و ئەفەرمۇيت:

**﴿أَوْلَوْكَاتْ ءَابَكَاؤْهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴾**

واتە: ئەۋە ئەگەر باولك و باپىرە كانيان شارەزاي حەق بۇونايه و ھۆشىار بۇونايه باش ببوو. ئايا ئەگەر باولك و باپىرە كانيان هىچ نەزان بۇوبىن و ئاگايان لە دىنى راست و رىگەي رەزاي خودايش نەبوو بىن ھەر ئەكەونىن شوينىان؟!

واته: ئەگەر ئادەمیزاد بکەویته شوین کیش و پیشهی پیشینانیتکی ھۆشیاری زانیاری خاوهن دین و دەستور و لەسەری بپوازۇر باشە، وەکوو حەزرەتى ئیراھیم وەسییەتى كرد بۇ ئەولادەكانى كە لەسەر دینى ئىسلاممېيت بەمیتەوە. وە وەکوو حەزرەتى يەعقووب وتى بە كورەكانى: لە پاش من چى ئەپەرسەن؟ ئەوانىش وتىان: دینى توئەپەرسەن و خوداي تو و باوک و باپىرى توئەپەرسەن. بەلام ئەگەر ھەروا بکەویته سەر دووكەوتىنى كويىرانە و رىڭەت نەزانى و نەفامى، و شانازارى كردن بە رىڭەت ھۆزى پېلە نەزانى، وە نامەردى بکا ئەمە گەلى نابار و ناھەموارە. بەلام ئەتىنە رەھبەرى نازار! لە ئامۇرگارى ئەم جۈرە كەسانە كە وشكەوەبۇون لەسەر چاولىنگەرى و كەوتەدووی تەقلیدى بىن دەليل كەم ھەلئەكەۋى سوودىتەكتان دەس بکەوى.

**﴿ وَمَثُلُ الَّذِينَ كَفَرُوا ﴾**

وينەئ ئەتىنە كافرانە كە بە تەقلیدى رووت كەوتۇونەتە شوین باوک و دايىكىان بەرابەر بە رەھبەرانە كە ئامۇرگارىييان ئەكەن و بانگىان ئەكەن بۇ رىڭەت ئىسلام.

**﴿ كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ إِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً ﴾**

وەکوو حالى شوانى وايە كە رانىتىكى بىزىن و مەرى لەبەردىستا بىن و پىركە بکا بە ناو حەيواناتەكىدا و ھېچ شتنى نەبىسىنى ئىلا بانگ و ھاوارىتىكى رووتى وانەبىن لە مەعناكەتى نەگەن.

ئەم ئايەتە تەشبيھى زۇر بەمانى بەرزە: لە لايەنى «مشبە» و «مشبەبە» يەوە هەيئەتىكى تىكەل لە مەعانى موختەلەفە ھەيە و وەجهى تەشبيھە كە يىش ھەم ھەيئەتىكى تىكەلە. ئەوەتە لە لايەنى موشەبىھە وە تەماشاي رەھبەرى دلسۇزى پاكى كردووە كە بېن داوا كردى موزد و منهت بانگ بکا لە گەلى لە ئادەمیزادى دوور لە ھۆش و

له زانیاری دوور که وتووی سوودوو رنه گرتلو له ئامؤرگاری. وه له جانیبی (مشبیه به) وه هم ته ماشای شوانیکی زانای فامیدهی دلسوژی کردووه که گەلنی مەر و بىزنى له بەردەستابن و پېرکەيان بەناوا بکا بۇ ئەوهەي بلاوە نەكەن و بىنەوه سەر لە وەرگای خۆيان و بگەرنەوه بۇ لە وەرپی خۆيان، وە ئەو حەيوانانە يىش غەيرى دەنگە كە هيچ تىنە گەن. لە گەل ئەوهەشدا كە حەيوانە كان سوودى وەرئە گرن لە دەنگى شوانە كە يان و گەرئە بنەوه و له زيانى گورگ و درەندە و دز رزگار ئەبن، بەلام ئەو كافرانە به كەم و زۆر له بانگ كردنە كە يان سوود وەرناگرن.

بىندارى! سەرى ئەم ئايەتە مەجازى حەزفى تىايە و ئىمامى رازى و بەيزاوي فەرمۇويانە، وە موزاف مەحزووفە لە سەر مىزانى: «واسئل القرية» و «وجاء ربک» يەعنى «واسئل أهل القرية» و «وجاء أمر ربک» تەقدىرى ئىرەيش: «ومثل داعي الذين كفروا» الآية.

**﴿صُمْ بِكُمْ عُمَّىٰ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾**

واتە: ئەو كافرانە كە بانگ ئەكرين بۇ حەق پەرسىتى وەكۈو كەر و لال و كويىز وانە، واتە وەكۈو كەر سوود وەرناگرئ لە گويىچىكەي و لال سوود وەرناگرئ لە زمانى و كويىز هيچ نابىنى بە چاوى، ئەو كافرانە يىش سوود لەو مەشاعيرانە وەرناگرئ كەوابىن عەقلى ئىكتىسابىيان نىيە. يانى ئەو عەقلە كە لە حەواس وەرئە گىرى لاي ئەوان نىيە. وە مەعلومە ئەگەر عەقلى ئىستيدلال بە مەعقوولاتىشيان بىوايە هەر سوودىكىان لە رسالەتى حەزرهت حَسَنَة وەرئە گرت. كەوابىن دەربارەي دەعوەتى حەزرهت حَسَنَة نە عەقلى موكتەسەب لە حەواس و نە عەقلى موكتەسەب لە عەقلیاتيان نىيە.

**﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَآشْكُرُوا لِلَّهِ**

**إِنْ كُنْتُمْ إِيمَانًا تَعْبُدُونَ﴾**

ئهی کهسانی که ئیمانتان هه يه به خوا! بخون له و خواردهمهنیه باشانه که ئیمه کردوومانن به رفیزی ئیوه و سوپاسی خودا بکەن نەگەر عیبادەت و بەندەبىي بۇ خودا ئەكەن.

ئەم ئایه تە وەکوو ئایەتى سەد و شەست و هەشت وايە لە رەواکردنى خواردهمهنيدا، بەلام لهۆى باسى ئەوهېش ئەكا کە خواردهمهنیه کە حەللايش بىن، وە ئەو سيفەتە لىريه يشا مەقسۇودە؛ چونكى موتلەق و موقەيەدە کە يەك رىزن. وە پاش ئەمە خودا لە ئایەتى سەد و حەفتا و سىدلا باسى خواردهمهنى پىس ئەكا بۇ ئەوه کە پاكىش باشتى دەركەھۆى ئەفەرمۇيت:

﴿إِنَّمَا حَرَمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلَلَ بِهِ  
لِغَيْرِ اللَّهِ﴾

واتە: خواي تەعالا حەرامى نەكردووه لەسەر ئیوه، ئەى موسولمانە كان، ئىللا مردارەوبۇ و خوین و بەراز و هەر سەربرپاۋىتكى وەها کە لە كاتى سەربرىنە كە يىا دەنگ بەرزكرايىتەوە بە ناوى غەيرى خودا. واتە باسى ناوى بتەكانيان، وە يىا ناوى خودا و بتەكانيان بىرىدىن و ئەمانەيش لەسەر ئەو كەسانە حەرام كراون کە ناچار نەبووبىن بۇ خواردىنيان.

﴿فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾

دەي هەركەس ناچار بۇوبىن بۇ خواردىنى ئەمانە لە حايلىكا دەس درىز نەكا بۇ حەقى غەيرى خۆى و لايش نەدا لهو ئەندازەيە کە بىپويستە بۇي.

﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

ئەوه هيچ تاوانى لەسەر نىيە لە خواردىنى ئەوانا.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

به راستی خودا تاوان پوشه و میهره بانه بُو به نده کانی و شتی گران ئاسان ئه کا له سه ریان.

وه له ئایه تی «یهك» له سوره تی مائیدهدا فه رمو و یه تی: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آتَيْنَاكُمْ أَوْفَوْا  
بِالْعَهْدِ إِذَا كُنْتُمْ تَحْلِمُونَ إِلَّا مَا يَتْلُى عَلَيْكُمْ غَيْرُ مُحْلِّ الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ  
مَا يَرِيدُ» واته: ئهی که سانی که ئیماننان هه یه به خود!! له سه رخه تی راستی په یمانی  
خوتان بِرُّون بِهِرِیو، وله جوملهی په یمانی خودایه له گه ل پیغه مبهرا ئه مه که حه لال  
کراوه بُو ئیو گیانله به ری بین ته میز له و شتر و گا و مه و بزن، وله وانه يش که ئیو  
به ختیوبان ناکەن له گیانله به ری کیوی، ئیلا ئه و گیانله به رانه و ئه و خوارده مه نیانه که  
ئه خویتیرتنه و به سه رتانا له حالیکا رهوا نه دهن بُو خوتان نه چیر کردن له کاتی ئیحرام  
به حج یا به عومره دا، وله راستی خودا فه رمان ئه دا به وهی خواستی له سه ری بین.  
وه له ئایه تی (۳)ی سوره تی «مائده» دا بُو روونا کردن و یه ئهم ئایه ته فه رمو و یه تی:  
«حَرَمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَالْخِنْزِيرَ وَمَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمُوْقُوذَةُ وَالْمُتَرْدِيَةُ  
وَالنَّطِيْحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَرْتُمْ وَمَا ذَبَحْتُ عَلَى النَّصْبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ  
فَسَقٌ» واته: حرام کراوه له سه ره ئیو مرداره و بیو، وله خوین، وله گوشتی به راز، وله  
ھەر سه ربر اوی که دەنگ بەرزکرابیتەوە له سه ری بُو غەیری خودا، وله ھەر حەیوانى  
خنکاو بین یا به کوتەك کوژرا بین یا له بەرزییەوە ھەلدیرابى، وله وھى درنە خواردیتى  
- ئیلا ئه وھى ل له کاتی ژیانى دامەزراودا به چەقۇدا بگا و سه ری بېر - وله ئه و  
ھەیوانى ل له سه ربتە کان سه ربرابى، وله ھەر حەیوانى گوشتە کەی لە ناو خوتانا به  
«ئەزلام» بەش بکەن؛ چونکى ئه و نه وعه بەشکردنی لادانه له حدق.

وه له ئایه تی (۵)ی سوره تی مائیدهدا فه رمو و یه تی: «الْيَوْمُ أَحَلَ لَكُمُ الطَّيَّابَاتِ وَ  
طَعَامُ الَّذِينَ أَوْتَوْا الْكِتَابَ حَلَ لَكُمْ وَطَعَامَكُمْ حَلَ لَهُمْ» واته: ئیمپر حه لال کرا بُو ئیو

ھەموو خواردەمەنئىيە پاکەكان، وە تەعامى ئەو كافرانە كىتابيان پىى دراوه حەلالە بۆ ئىيە و تەعامى ئىيەيش حەلالە بۆ ئەوان، وە بە حوكىمى ئەم ئايەتە گۆشتى حەيوانى سەربرراوى جوولەكە و گاور حەلالە؛ چونكى لە عورفى ئىسلاما بە كىتابى ئەناسرين بەلام گۆشتى سەربرراوى مەجووسى ناخورى؛ چونكى حەزىزەت فەرمۇويەتى: «سُنَّة أَهْل الْكِتَابِ غَيْرِ نَاكِحِينَ نَسَائِهِمْ وَ لَا أَكْلِي ذَبَائِحَهُمْ» واتە: رەفتاريان لە گەمل بکەن وە كۈو ئەھلى كىتاب بەلام ژىيان مارە مەكەن و گۆشتى سەربرراويان مەخۇن. وە لە ئايەتى (٩٦) سۈورەتى مائىدەدا فەرمۇويەتى: #أَحَلَ لَكُمْ صِيدُ الْبَحْرِ وَ طَعَامُه مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِلسيَارَةِ، وَ حَرَمَ عَلَيْكُمْ صِيدُ الْبَرِّ مَا دَمْتُ حَرَمًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تَحْشِرونَ # واتە: حەلال كراوه بۆ ئىيە [راوکىردىنى] نەچىرى كە هەر لە دەريادا بىزى و خواردنى گۆشتى ئەو نەچىرى بۆ ئىيە و بۆ كاروانى، وە حەرام كراوه لە سەرتان نەچىرى و شىكان مادام لە ئىحرامى حەج يا عومرەدا بن، وە حوتان بىارىزىن لە عەزابى ئەو خودايە كە بۆ لاي ئەو ئەگەرپىنه وە.

وە لە ئايەتى سەد و نۆزىدە سۈورەتى «انعام»دا فەرمۇويەتى: #وَمَا لَكُمْ أَلا تَأْكِلُوا مَا ذَكَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَلَ لَكُمْ مَا حَرَمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضطُرِرْتُمْ عَلَيْهِ # واتە: چىتان بۆ ئەبىن لە وەدا كە نەخۇن لەو حەيوانە سەربرراوانە كە ناوى خودايان لە سەربراوه و خودا بە راستى بەيانى كردۇووه بۇتان ئەۋەسى كە حەرامى كردۇووه لە سەرتان ئىليلە لە كاتى ناچارى و خواردنى حەرامىكى كە ناچار بۇوىن بۆى!

ھەرووا لە ئايەتى سەد و بىستى ئەم سۈورەتەدا فەرمۇويەتى: #وَلَا تَأْكِلُوا مَا لَمْ يَذْكُرْ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْهُ لَفْسَقٌ # واتە: مەخۇن لە گۆشتى ئەو حەيوانە سەربرراوانە كە ناوى خودايان لە سەر نېبراوه، وە بە راستى خواردنى ئەوانە دەرچۈونە لە رىنگە ئىسلامىيەتى. وە لە ئايەتى (١٤٥) يى هەمان سۈورەتدا ئەفەرمۇنى: #أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا #.

ووه له ئايەتى (١٥٧) ئەعرافدا ئەفەرمۇئى: \*و يحـل لـهـم الطـيـبـات و يحـرـم عـلـيـهـم الـخـبـائـث\*  
واتـهـ: ئـهـوـانـهـى بـهـيـرـهـوـى ئـهـ و بـيـتـهـ مـبـهـرـهـ ئـهـ كـهـنـ كـهـوا حـمـلـاـلـ ئـهـ كـا بـقـوـانـ خـوارـدـنىـ  
ھـەـرـچـىـ شـتـىـ كـهـ پـاـكـ، وـھـەـرـامـ ئـهـ كـا لـھـسـەـرـيـانـ ئـهـ وـشـتـانـهـىـ كـهـ پـيـسـنـ.

وا لهم ئايته پيرۇزاندا به كورتى دەركەوت ھەر گۆشتى لە تەبىعەتى ميانەدا باش بىن، ئەوه ئەخورى و ھەر گۆشتى لە تەبىعەتى ميانەدا ناپەسەند بىن و قىزەون بىن، ناخورى. جا لهم پاك و پىسەدا قابىلە بىر و راي بازى كەس لەگەل بازى كەسا حىيا بىن.

وہ ئوهیش که دیاری کرابین بؤ نهخواردن ئهونه حهرامه به بئ خیلاف. وہ لهوانه دا  
که دیاری نه کراون بیر و باوهري بازى پىشەوا گەورەكان له گەل بازىكى ناكەويتە  
يەك. وەکوو له كىتىيە ئايىنېيە كانا ئەمانه باس كراون، لهوانه: خواردەمنى گۆشتى  
حەيوانى سەربرراوى كىتابىيە كان كە جوولەكە و گاورن لەلای ئىمامى ئەبۇوحەنيفە  
حەللان موتلەقا به مەرجى ناوى خوداى لەسەر برابى. وە لەلای ئىمامى شافىعى بهو  
مەرجە ئەخورى كە ئەو حەيوان سەربرە ئەگەر له ئەولادى حەزرەتى يەعقووب بى،  
سەلامى خواى لەسەربى، نەزانرى بەوە كە يەكى لە باوڭ و دايىكى لە پاش نەسخى  
دینەكەي، وە ياخۇرى ئەو دينە داخلى ئەو دينە بووپىن، وە ئەگەر له ئەولادى ئەو  
نەبووبى ئەپى بە راستى بىانى كە باوڭ و باپىرەي ئەو شەخسە داخلى دينەكە بوون  
لە پىش نەسخ بوونەوهى ئەو دينەدا و لە پىش تەحرىف و گۆرىپىنما، وە عىلىم بەم  
ۋەزعە وەکوو مەحال وايد، كەوابىن گۆشتى حەيوانى سەربرراوى جوولەكە و گاور  
لەلای ئىمە كە شافىعى، مەزھەپىن ناخورى، مەگەر بە تەقلیدى ئىمام حەنەفى

و ه ب مه زهه بی ئیمامی مالیک<sup>ج</sup> و ئیمامی ئه بو وحه نیفه<sup>ج</sup>. هر حه یوانی به عه مددی، ته رکم ناوی خودای له سه، کاره، حمه، حونک ئه، منه که له ئابه ته که

وهئه‌گیری له‌لای ئهوان ته‌حریمه. به‌لام له‌لای ئیمامی شافیعی ئه و نه‌هیه که له و  
ئایه‌ته‌دا بُو که راهه‌ته و ئه و حه‌یوانه که ناوی خوای له‌سهر نه‌براوه ئه‌خورئی؛ خواه  
به عه‌مدی ته‌رکی کردبئی یا به نیسیان؛ چونکی گه‌لئی له موسولمانان هاتنه خزمه‌تی  
حه‌زرهت شیخی عه‌رزیان کرد؛ ئیمه له ده‌شته‌وه گوشتمان بُو دیت و نازانین له کاتی  
سه‌برینیا ناوی خوایان بردووه یان نه ! فرموموی؛ ئیوه ناوی خودای له‌سهر بیهه  
و بیخون.

وه له جنگه‌ی بِرِینی ملی حه‌یواندا دوو فرموموده‌ی حه‌زرهت ریوایه‌ت کراوه؛  
یه‌کم له رافیعی کوری خه‌دیجه‌وه ریوایه‌ت کراوه فرمومویه‌تی؛ «ما آنهر الدم و ذکر  
اسم اللہ عیله فکل» واته؛ ئه‌وهی خوین رهوان ئه‌کاو ناوی خوای له‌سهر ئه‌برئ بیخو.  
دووهه‌م؛ له نه‌بوونه‌مامه‌وه ریوایه‌ت کراوه فرمومویه‌تی؛ «ما فرى الأَوْداج فَكَلَا مَا  
لم يَكُنْ رَضَنَاب أَوْ نَخْرَ ظَفَر» واته؛ ئه و شته‌ی که شاره‌گه کانی ملی حه‌یوان ئه‌برئ  
له گوشته‌که‌ی بخون به مه‌رجن کوتانی دان یا کۆلینی نینوک نه‌بئ.

جا ئیمامی مالیک له مه‌شهووری مهزه‌بیا ئه‌لئی؛ پیوسته بِرِینی قورقوراچکه و  
هه‌ردوو شاره‌گه کانی. وه له ریوایه‌تیکا وتوویه؛ هه‌رچواریان یانی دوو شاره‌گه که و  
قورقوراچکه و سووریچکه. وه له ریوایه‌تیکا به‌س بِرِینی دوو شاره‌گه که‌ی ملی.  
وه له‌لای ئیمامی نه‌بوونه‌نیفه ئه‌بئ سین ره‌گ له و چواره ببرئ، خواهد دوو شاره‌گ  
و قورقوراچکه یا شاره‌گئیک و قورقوراچکه و سووریچکه، ياخود دوو شاره‌گ و  
سووریچکه که‌ی.

وه له‌لای ئیمامی شافیعی واجبه هه‌ر قورقوراچکه و سووریچکه‌ی به‌ته‌واوی  
ببرین؛ چونکی خوینی له‌ش به بِرِینی ئه‌م دوو ره‌گ به‌ته‌واوی رهوان ئه‌بئ و زوو  
به‌زوویش حه‌یوانه که گیانی ده‌ئه‌چنی و ئازاری کم ئه‌بئ.

جا لەبەر ئەۋە ئىمە شافىعى مەزھەبىن لەسەر ئىجتىيادى ئەۋ قىسە ئەكەين و ئەلىين ئەۋە ئەپەنلەبەرە سىبەشە: يَا ھەر دەريايىيە، واتە ھەر لە ئاوا ئەڭىزى و لە دېمَا نازى. وە يَا ھەر لە وشكىدا ئەڭىزى، كەوتە ناو ئاۋە ھەمەرى. وە ياخود لە ھەر دەرلا ئەڭىزى. جا ئەۋ حەيوانە كە دەريايىي بى، واتە لە دېمَا ئەڭىزى ئەۋ ھەمۇوی حەللا. خۇدا فەرمۇويەتى: «أَحْلُّ لَكُمْ صِيدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مُتَاعِنٌ لَكُمْ وَلِلسيَارَةِ» واتە: حەللا كراوه بۇ خواردنى ئىيە ئەۋ گيانلەبەرە لە دەريادا بىن بۇ رابواردنى ئىيە و كاروانى. وە حەزىزەت حَسَنَةٌ لە باسى دەريادا فەرمۇويەتى: «هُوَ الظَّهُورُ مَأْوِيُّ الْخَلْ مَيْتَتَهُ» واتە: دەرييا ئاۋە كەى شىت پاك ئەكتەۋە و مردارە و بوبويشى حەللا.

وە ئەۋە ئە دېيمىيە ھەركامى مردارە و بوبو حەرامە، واتە بە ياساى دىن سەرنەبرابى. هەروا حەيوانى خنكماو و بە قۆچ يَا بە كوتەك كۈزراو، وە يَا لە بەرزىيە و ھەلدىراو، وە يَا حەيوانى لە كاتى سەربىرىنىا ناوى غەيرى خوداي لەسەر برابى، وە بەراز حەرامە و خوتىنى رەوان حەرامە. ئەمانە ھەمۇ لە ئايەتى قورئانا ھەن.

وە غەيرى ئەمانە چەن بەشە:

[بەشى] يەكەم: ھەر حەيوانى كە حەزىزەت فەرمانى بە كوشتنى دابى حەرامە، بە رىوايەتى ئىنسۇعەباس، خوايانلىق رازى بىن، فەرمۇويەتى: «خَمْسٌ يَقْتَلُنَ فِي الْخَلْ وَالْحَرْمَنِ، وَالْفَأْرَةُ، وَالغَرَابُ الْأَبْقَعُ، وَالْحَدَّاءُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ» واتە: پىنج حەيوان ئەكۈزۈن لە خاکى حەرەمى مەككە و لە غەيرى حەرەمى مەككەدا: مار و، مشك و، قەلەباچكە و، كۈللارە و سەگى بگەزى. (وە لە رىوايەتىكا لە باتى سەگ «عقرب» ھەيە) ئەمانە گوشتىيان حەرامە.

وە بە قىاس لەسەر مار و دوپىشك ھەر حەيوانى ژارى بىن حەرامە، وە كۈو: هەنگ و، مىش و، مىشۇولە و، زەردەوالە و مارمىلەكە و قومقۇمە و قۇرى و كىسەل و رەقە و قىزانگ و بىرق و.... وىئە ئەمانە لە گيانلەبەر.

و بە قیاس لە سەر مشك ھەرچى گيانلەبەرى عەرزە وە كۈو گلخۇركە و قۇلانچە و رزق و مشكە كويىرە و گۆرە كەنە و .... وىنەيان حەرامن.

و بە قیاس لە سەر كۆلارە و قەلە باچىكە، ھەر پەلە وەرئى پىسى بخوات وە كۈو لە كەلەك و سىسارتە كەچەلە و قەلەرە شە گەورە كان كە دائەپەرئى بۇ سەر مەدارە وە بۇو. بەشى دوووم: ھەر حەيوانى كەلبەي بەھىزى راوى بىن وە كۈو سەگ و گورگ و ورچ و فيل و مەيمۇون و كەرگەدەن و شىئىر و پلنگ و بەور و وىز و چەقەل و پشىلە. ھەمۇو ئەمانە حەرامن. وە حەززەت ﷺ لە باسى پشىلەدا فەرمۇویەتى: «الھرە سبع» واتە: پشىلە درىندييە. وە فەرمۇویەتى: «الكلب خبيث خبيث ثنه» واتە: سەگ پىسى، وە قىيمەتە كەيشى پىسى. يانى فرۇشتىنى نىيە.

بەشى سىيەم: ئەو پەلە وەرەي كە دەنۇوكى قولايى بىن و چىنگالى نەچىر گرتىنى بىن حەرامە، وە كۈو: باز و شىئەشاھۆ و هەلۋ و كونەبۇو ھاۋو ئەمانە. بەلام ئەو حەيوانە كە كەلبەي بەھىزى نىيە وە كۈو كەمتىار و رىتى و دەلەك و سەگلاؤ و سەرەر و ھەر پەلە وەرەي چىنگى راوكىردىنى نەبىن وە كۈو ئەمانە حەلالىن، وە لە مەسئەلەي «كلب الماء»دا خىلاف ھەيە و «يافعى» و بازى تېرىيان لە سەر ئەۋەيە ئەخورى.

بەشى چوارم: حەيوانى چوارپىنى خانەكى وە كۈو گا و وشتىر و مەر و بىز و ماين ھەمۇو حەلالىن، بەلىنى ھىستىر و كەرى خانەكى حەرامن. جاپىر ﷺ رىوايەت ئەكا ئەلىنى لە رووداوى «حونەين»دا ماين و ھىستىر و كەرمان سەربىرى جا حەززەت مەنۇي كردىن لە گۆشتى كەر و ھىستىر بەلام لە گۆشتى ماين مەنۇي نەكردىن.

بەشى پىنچەم: حەيوانى چوارپىنى كىتىوی وە كۈو گا و مەر و بىز و ئاسك و باقى حەيوانى كىتىو وە كۈو كەرى كىتىو ئەمانە ھەمۇو حەلالىن.

بەشى شەشم: پەلە وەر غەيرى ئەوانە كە باسمان كردىن چ خانەكى وە كۈو: مريشك و مراوى و قاز و قەلمۇون، ياكىتىوی وە كۈو: قاز و كەو و پۇر و قولەنگ و كۇتر

و قله له رهشہ وردہ کان و قهته و ریشولہ و چولہ که به هممو نهوعیکیانه وہ حلالن، وہ هر رحے یوانی که ناوی دیار نہیں حکومی وہ کوو ها و ینهی خزی وایه، وہ ئه گھر ها و ینهی نہ بتو وئه وہ گھلی لہ ئینسانی خاوند تبعی میانہ بہ باشیان ئہ زانی گوشتی ئه خوری، ئه گھرنا ناخوری؛ چونکی بہ یاسایہ کی عام هرچی لہ خواردہ منیه پاکہ کانه، خودا حلالی کردووه. وہ هرچی لہ پیسہ کانه، خودا حرامی کردووه، که وابن ئیختیلاف لہ شتیکی نہ ناسروا که حرامه یا حلاله لہ ئیختیلافه لعوہدا که ئم شته لہ «طیبات»ه یا لہ «خبائث»ه.

جا پاش ئم بہ یاناته خودای تعالا بہ یاسای هر رهشہ لہو زانیانه که یاسای راست ون ئه کهن فہرموویه تی:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ﴾

ئه و کسانه که ون ئه کهن و ئه شارنه وہ لہ خملکی ئه وہی خودا ناردوویه ته خواره وہ لہ فہرمان.

﴿وَيَسْتَرُونَ بِهِ ثُمَّاً قَلِيلًا﴾

وہ بہ رانیہر بہ شاردنہ وہی ئه وہ سوود و نرخینکی دنیایی بی بایه خ وہ رئه گرن.

﴿أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ﴾

ئه وانه ناخون پر بہ سکیان ئیلا ناگری دوزه خ.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾

وہ خودا قسہ یان لہ گھلا ناکا لہ روزی قیامہ تا.

﴿وَلَا يُزَكِّيْهِمْ﴾

وہ تاریفیان ناکا.

﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ ۱۷۴

وه هه يه بويان عهزيكى تيشگه يين به دل و گيان.

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَشْرَوْا الْضَّلَالَةَ بِالْهُدَى ﴾

ئه و كهسانه که له برابه‌ري ئاره‌زووی نهفس و مالی دنياوه حهق ئهشارنهوه له عاله‌ما، که سانیکن مالی گومراھييان کريوه به نهختي هيداييت و رونوکي دل.

﴿ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ﴾

وه عهزيبي دۆزه خيان وەرگرتۇوه له موقابيلى كەرەم و سەماحه‌تى خودادا.

﴿ فَمَا أَصْبَرْتُهُمْ عَلَى النَّارِ ﴾ ۱۷۵

زۇر جىگەي تەعەجوبە چى ئهوانەي خۇڭر كردووه لەسەر ئاڭرى دۆزەخ؟

﴿ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ﴾

ئه و عهزيبيان له بەر ئەوهىيە که خوداي تەعالا كىتىسى تەوراتى به حهق رهوانه كردووه کە رەفتاري پى بکەن و ئەوهى لەوا هە يه نېشارنهوه كە چى شاردىيەوه.

﴿ وَإِنَّ الَّذِينَ أَخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ ﴾

وه ئەو كهسانه که ئىختىلاف و نيزاعيان هە يه هەستان و باوه‌ريان كرد به بازى ئايەتى و ئىنكارى بازىكىان كرد، و يامەعناكەيان به خىلافي حهق دەرىپى.

﴿ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴾ ۱۷۶

وان له خىلافيكدا کە زۇر لە حهقه‌و دووره و تا لەسەر ئه و حاله بن نايىنهوه بۇ سەر رىنگەي راست.

كاتى كىتابىيە كان زۇر باسى قىيلەيان ئەكىد و دلى خەلکىيان تىك ئەدا له ئىسلاممېيت خوداي تەعالا ئەم ئايەتەي ناردەخوارەوه فەرمۇوى:

﴿لَيْسَ الِّرَّأْنَ تُولُوا وُجُوهُكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾

ھەمۇو كارىيکى چاڭ ھەر ئەۋە نىيە كە رووى خۆتان ھەلسۇورپىن بەرەو خۆرھەلات و خۆرنىشىن.

﴿وَلَكِنَّ الِّرَّأْنَ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّنَ﴾

بەلام كارى زۆر باش ئىمان و باوهەرى ئەوانە يە كە ئىمانيان ھە يە بە خوداي عالەم و پەروەردگارى جىهان بەو شىيە كە خودايىكى «واجب الوجود» و خالىقى ھەمۇو شىتىكە و مەعبۇدى ھەمۇو كەسىكە و ھەرچى سيفەتى شىاوى خودايەتىيە ھە يە تى و لە ھەرچى سيفەتى نابارە دوورە، و بە رۆزى پاشەرۆز كە رۆزى قيامەتە، واتە باوهەرى وابىن لە پاش مىدەن زىندۇو ئەبنەو و پىرسىيارى بىر و باوهەر و كرددەوە چاڭ و خراپاپىيان لى ئەكرى و ھەركەسى بە تۆلەي خۆى ئەگا. و بادەرەكىدەن بە فريشتنە كانى خودا بەو شىيە كە پىغەمبەر - سەلامى خودايلىنى - باسى كردوون، واتە باوهەر بەو كە فريشتنە كان ئەجسامى لەتىفەن و لە نۇور دروست كراون و نىئر و مىيان نىيە، بەس بە فەرمانى خودا پەيدا بۇون، و ھەركەسى لەوان پايه و نىشانە يە كى دىيارى ھە يە لەو پايه يە لانا. ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمْرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمِرُونَ﴾.

و بادەرەكىدەن بەو كىتىيانە كە خودا رەوانە كردوون بۇ پىغەمبەران و كردوویە بە دەستوور بۇ بىر و باوهەر و كرددەوەيان، و بادەرەپى وابىن ئەوانە كەلامى خودان، و دوورن لە ھەلە و فەراموش كارى، و بە ساغى گەيشتوون بە پىغەمبەران - سەلامى خودايان لەسەربى - و بادەرەكىدەن بەو پىغەمبەرانە كە خودا ناردۇونى بۇ تەرىيەتى

ئاده میزاد و باوه‌ری وابن پیاون و له ئاده میزادن و خودا دروستی کرد وون به پاکی و پاک کرداری و ههلى بزاردوون له ناو ئاده میزاد، وه راستن له وتارا، وه بىن خهيانه تن له وتار و کرده وهدا، وه خاوهن هوش و زیره کن.

### ﴿وَإِنَّ الْمَالَ عَلَىٰ حُتَّمٍ دَوِيَ الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَمَ وَالْمَسْكِينَ وَأَبْنَاءَ السَّبِيلِ وَالسَّاَلِيْلَيْنَ وَفِي الرِّقَابِ﴾

وه چاکه چاکه‌ی ئهو که سانه‌یه له گهـل ئهو ئیمان و باوه‌ریان که باسمان کرد مالى خويان بدەن، له گهـل خوشـه ويستى مالـه کـهـدـا، به خـزم و خـويـشـى خـويـان و بهـو کـهـسانـهـ کـهـلهـرـ گـهـدـايـيـ دـاـکـهـ وـتوـونـ وـبهـوـ موـوسـافـيرـانـهـ وـريـرـهـوانـهـ کـهـ بـيـ مـهـسـرـهـ فـماـونـهـ تـهـوـهـ وـبهـوـ کـهـسانـهـ کـهـ گـهـدـايـيـ وـنهـبوـونـيـ نـاـچـارـىـ کـرـدوـونـ بهـ دـاـوـاـکـرـدنـ لـهـ خـمـلـکـ وـمالـىـ خـويـانـ ئـهـدـهـنـ بـوـ ئـازـادـکـرـدنـیـ گـهـرـدـنـیـ ئـادـهـ مـیـزادـ لـهـ بـهـنـدـهـیـ،ـ وـهـ یـاـ بـوـ ئـازـادـکـرـدـنـیـانـ لـهـ دـیـلـیـ وـ گـرـفـتـارـیـ.

### ﴿وَأَقَامَ الصَّلَاةَ﴾

وه له گهـل ئـهـمـ سـيـقهـهـ تـهـ باـشـانـهـ دـاـ باـسـمـانـ کـرـدنـ نـوـيـرـهـ کـهـ جـىـ بـهـ جـىـ بـکـاـ بـهـ يـاسـايـ دـيـنـ،ـ وـهـ يـاـ بـهـ جـوـرـهـ کـهـ حـمـزـهـتـ الظاهرـ بـهـ جـىـيـ هـيـنـاـوـهـ.ـ هـتـاـ پـهـ يـوـهـنـدـيـ لـهـ گـهـلـ خـودـادـاـ بـهـ هـيـزـ بـيـنـ وـ هـيـزـيـ لـهـ سـهـرـ کـرـدـهـوـهـيـ باـشـ زـورـ بـيـنـ بـهـ نـهـوـعـىـ وـاجـبـاتـىـ خـوىـ بـهـ جـىـ بـيـنـىـ وـ لـهـ کـارـىـ نـاـھـهـمـوـارـ خـوىـ بـپـارـيـزـيـ بـهـدـهـوـامـ.

### ﴿وَإِنَّ الزَّكَوَةَ﴾

وه بـيـجـگـهـ لـهـ خـيـرـاتـ وـ سـهـدـهـقـاتـهـ وـ لـهـ دـهـسـتـ وـ دـهـهـنـدـهـ لـهـ گـهـلـ خـزمـ وـ بـيـگـانـهـ دـاـ هـيـهـتـىـ زـهـ كـاتـىـ مـالـىـ دـهـرـكـاـ بـيـداـ بـهـ خـاـوهـنـ حـقـهـ كـانـ،ـ چـىـ لـهـ حـمـيـانـاتـ وـ كـشـتـوـكـاـلـ وـ پـارـهـيـ دـاـنـرـاـوـ وـ باـزـرـگـانـيـ وـ گـهـنـجـىـ نـيـهـانـىـ.

﴿وَالْمُؤْمِنُ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا﴾

واتە: خەير خەيرى وەفاكارىيە لەگەل ئەو كەسانەدا كە پەيمانيان لەگەل كردووە كاتى پەيمانىكىان بەست، چ لەگەل خويش، چ لەگەل بىتگانە، چ لەگەل موسولمان، چ لەگەل كافر.

﴿وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْأَسْرِ﴾

واتە: خىر بريتىيە لە خۇڭرتنى ئىنسان لە كاتى گەدائى و نەبوونى و قاتەسالىدا، وە لە كاتى ناساغى و نەخوشىدا، وە لە كاتى جەنگ و هېزى بەيە كاچوونا.

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

ئەم نەوعە كارە خىرە خىرى بە نىرخن و ئەم نەوعە كسانەن كە لەگەل خودا و بەندە كانى خودادا راست ئەكەن، وە ئەو كەسانەن كە خاونەن تەقوان و پارىزگارن لە كوفر و لە گوناھى گەورە و لە تىكەلبۈون بە كارى تاريىكى دنيايى.

ئەم ئايەتە گەورە و بەنرخە و ابرىارداوە كە هەممو بناغانە و فروووعى دين و خۇو و رەوشى تىايە، بۆيە حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى: «من عمل بهذه الآية فقد استكمل الإيمان» واتە: هەر موسولمانى رەفتار بىكا بەم ئايەتە ئەو ئىمانى تەواو كردووە بە ئەسىل و فەرعەوە؛ چونكى كەمالاتى ئىنسانىيە - لەگەل زۆريدا - لە سى شىتا ئەبرىتەمەدە بىر و باوهەپى باش، وە پۇختە كردى نەفس، وە رەفتارى باش لەگەل عالەما. يەكم والە ئىمانا، دووەم نويژى رەسا، سىتەم سەرفى مال و بەخشىش.

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُنْبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ إِنَّ اللَّهَ يَحْرِرُ الْعَبْدَ إِلَّا لِعَبْدٍ وَالْأُنْثَى إِلَّا لِأُنْثَى﴾

له بوخاری شهريفا ئەفههه موئي: ئەم ئايته هاتە خوارهه له دوو هۆز له هۆزى عەرەبەكان كە جەنگيان كرد له ناو خۆيانا ئەيانوت: له باتى بەندە يەكمان فلانى كورپى فلان ئەكۈزىن و له باتى جارييەمان فلانه ژنى وا ئەكۈزىن.

كە وابوو مەبەست لهم ئايته ئەمە يە هيچ لاين له حەقى خۆيان لانەدەن و زيادەرەوي نەكەن، واتە: ئەي كەسانى كە ئيمانتان هيئاوه به خودا فەرزكراوه له سەرتان تۆلە له هۆى كۆزراوه كانەوه، واتە پېۋىستە لە سەر بکۆز مل كەچ بکا بۇ ئەوه سەرۆكى موسولىمانان بىكۆزىتەوە له تۆلەدا، وە پېۋىستە بۇ خاوهەن حەق له ئەندازەي تۆلەي خۆى لانەدا. ئادەم مىزادى ئازاد له باتى ئادەم مىزادى ئازاد و بەندە له باتى بەندە و مىيىنه له باتى مىيىنه و له وە بەولاؤه رەوا نىيە له ئايىنى ئىسلاما.

جا مادام ئەم ئايته بۇ لابدنى تەجاوزاتى خەلکى هاتووه له حەق سەندنەوەدا ئىتير ئەوه ناگەيەنى كە ئازاد له تۆلەي بەندەدا ناكۆزرىت و پياو له تۆلەي ژندا ناكۆزرىت. وە ئەم حوكمانه حەوالەي پىشەوا كانىن بە ئەندازەي ئەو دەليلانە دەستيان كەوتتووه، وە له مەزھەبى ئىنمەدا پياو ئەكۆزرى لە خويىنى ژنا، وە ئەگەر دوو سى پياو پياوييکيان كوشت ھەموو ئەكۆزرىتەوە.

جا ئەم فەربۇونى قىساسە بەم مەرجەيە خاوهەن حەق بىھوي قىساس وەر بگرىتەوە، ئەگەر ويستى عەفوى بکا بە خوراپىي، وە يالە موقايىلى «دية»دا واتە له بەرانبەرى مالىيىكى تايىه تىدا ئەتونى وە كەخوداي تەعالا فەرمۇويەتى:

﴿فَمَنْ عَفَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَاءُ﴾

واتە ئەگەر ئادەمى كۆزى عەفو و چاۋپۇشى بۇ هات لەلايەنى براي خۆيەوە بە ئەندازەيىن له عەفو، واتە هەر حەقى خۆى عەفو بکا ئەگەر حەقدار زۆربىن، وە ياخود ھەموو حەقهە كە ھەر عائىدى ئەو بىن.

**فَإِنَّمَا يُعَذِّبُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءَ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ**

نهو واجبه لهسر ئهو كه سهی عهفووه كه ئه کا به پیاوەتى و چاكىردهوه بى داواي  
نهو ماله بکا كه بېيارى داوه، و واجبه لهسر كابرىاي پیاووكۇز نه و ماله پېشىكەش  
بکا به بىن ماتىل كردن و كەم كردنەوه.

ذَلِكَ تَحْفِيْثٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةً

دامه‌زنی یا سای چاوپوشی له «قیساس» بارسونوکردن له لایه‌نی خوداوه و میهره باشیه.

**فَمَنْ أَعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ**

دھی هر کھسی تھ جاوز بکا لہ پاش چاپوشی لہ قیاس و وہ رگرنی مالہ که  
واتھ ئه گھر کابرای مال وہ رگر برو کابرا بکوڑی، وہ یا مالدھر مالہ که نہ دا - نہ وہ  
لہ لایمنی خوداوه عہ زاییکی گرانی یشگھے یه نی ھه یہ.

﴿وَلَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاةٌ يَتَأْوِلِي أَلَّا لَبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (١٧٩)  
 وانه بۇ ئىئىوه ھەيە لە دامەزرانى ياساي قىساسدا (وه كۈو باسمان كرد) حەيات و زىنده گىيە كى گەورەي بە نرخ ئەي خاوهەن عەقلە ساغەكان. جا رجامان وايە خۇتان پارىزىن؛ چونكى پىاوكۇز لە ترسى قىساس ناوىرى كەس بىكۈزى وا حەياتى كۈزراوه كە بەپارىزى. وە مادام ئەو نەكۈزرا ئەميش ناكۈزرى لە قىساسا وا حەياتى ئەميش سايىھە. وە لەلايەكى تىرەوە كاتى ياساي قىساس دامەزرا خەلک لە بهر تائىفە گەرلى لە تاتىي پىاواي چەن پىاونا كۈزىن وانەم نەوعە حەپانەيش ھەم دەس، كەوت.

وه مانای رجای خوپاراستنی موسوٰلمانه کان له سهر دوو شیوه یه؛ یه که م: ئەمە یه خوا رجا ئە کا له موسوٰلمانه کان به گشتى و له دەسرقۇيىشتوووه کان به تايىه تى كە له

خوابترسن و یارمهتی یاسای دین بدهن و به ههموو نهوعن تیکوشن بۆ لابردنی ئه و به دکارییه نامه ردانه پیشواه؛ چونکی دیعايە به زمان و هیزدان به حهق به لایه نگرتى زور به نرخه و ئه بن به هۆی دامه زراندى یاسای قیساس.

دووهم: ئه مه يه كه ئه م ته قوا و خۆپاريزىيە وەکوو ئەنجام و نه تىجه وابى بۆ ئه و یاسايە؛ چونكى مادام یاساي قیساس دامه زرا خەلک ناوىرن يەكتىر بکۈژن و هەركە س به ھېمنى لە مالى خۆيا خەريکى دنيا و ژينى خۆى و عيادەت و دينى خۆى ئه بن و ئەگا به ته قوا، وە لە لايىن ترەوە كاتى قیساس دامه زرا دەرگاى فيتنە دائە خرى و موسولمانان گىرۇدەي ستم و تەجاوز لە حهق نابن و به ئەھلى ته قوا ئەبن.

**﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا أَلْوَصِيَّةُ  
لِلْوَالَّدِينِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُنَّقِينَ﴾**

واته: واجب کراوه له سەر ئىوه لە كاتى سەرەمەرگا كە مردن بە پاسەری يەكى لە ئىوهو بى - ئەگەر خىرەتكى لى بە جى ئه ما - واته لهوانە بۇو لە پاش مردن خىرى بە جى بىللىن، واجب کراوه وەسىيەت بىكا بۆ باوك و دايىك و خويشە نزىكە كانى بە ئەندازىيەن كە موافقى مال و حالى بىن، وە ئه م وەسىيە تمانە بىريارداوه بە یاسايە كى ئايىنى دامه زراو بە سەر ئه و كەسانە وە كە لە خوا ئەترسن و خوييان لە عەزابى خودا ئەبارىزىن و ئەيانە وى لە ئەھلى ته قوا بن.

لەم جىنگەدا چەن باسى ھە يە:

يە كەم: ئەم ئايە تە ئايەتى وەسىيە تە و لە قورئانا باسى وەسىيەت تەنها لەم ئايە تە و لە ئايەتى «من بعد وصية، الاية»ى سوروهتى «نساء» و لە ئايەتى «حین الوصیة»ى سوروهتى «مائیدە»دا ھە يە، بەلام ئەم ئايە تە لە هەموو يان رەساترە.

ههرووا حههزرهت نهجه له حهجهي ئاخىرى حهياتيا كه مهشهوروه به «حججه الوداع»  
له ناو خوتىه و وتارى ئامۇزگارى ئەسحابەكانا فەرمۇوى: خواى تەعالا بېشى ھەممو  
خاوهن حەقى دا بە قەى حەقى خۆى ئىتىر لەمەولا وەسىيەت بۇ وارىس نىيە.  
وھ ئەم حەدىسانە ئومىمەتى ئىسلام وەرى گىرتۇون و گەيشتوونەتە پايەتى ئەحادىيسى  
مۇتەواتەرە لەۋەدا كە بىن بە ناسىخى قورئان، واتە بۇ ئە و حۆكمى وەسىيەت بۇ باۋك  
و دايىك و خەمانە.

و هه يشتوانين بلئين هم حه ديسانه ناسيخ نين بـه حوكمى وهسيهت بـه باوك و دايك و خزمانه به لکوم ئامته كانى (بـه اىچىچىلار) كىچىلار بـه ميراتى مردوو [www.iqra.tahlamontada.com](http://www.iqra.tahlamontada.com)

بهش ئەکەن لە ناو میراتبەرە کانا ئەوانە ناسىخن بۇرى؛ چونكە ئىتر رىيگەي بەشى باولك و دايىك و خزمان نەماوه لەو بەشە زىاتر كە بۆيان بىريار دراوه. وە ئەو وەسىيەتە كە لە ئايەتى ميراتا ئەفەرمۇيت: «من بعد وصية يوصى بها أو دين»<sup>۱</sup> ئەم وەسىيەتى باولك و دايىك و خزمانە نىيە. ئەگەرنا بە لامى تەعرىفى عەھدەوە ئەيە فەرمۇوو: «من بعد الوصية التي وصى بها» بەلکۇو وەسىيەتىكە لە بۇ جىهاتى خىرات و سەدەقات كردوويمەتى.

سېھەم: كەلىمەي «خىر» لەم ئايەتەدا تەفسىر كراوهەتەوە بە مالى زۆر بە پىنى وەزۇنى رۇزى كابرا، واتە لەو كاتەدا كە ئەو وەسىيەتە فەرز كراوهە لەسەر كەسىن فەرز بۇوە كە مالى زۆر بۇوبىنى.

چوارەم: پاش ئەوه كە ئەو وەسىيەتى باولك و دايىك و خزمانە لاچىووه وەسىيەتكىرىدىن لە ئايىنى ئىسلاما دوو بەشە، بەشىتىكى خىرە و بەشىتىكى شەر و تاوانبارىيە. لە بەشى يەكەمە وەسىيەتى كە واجبە بۇ يەكتىن قەرزاز بىن يَا مالى ئەمانەتى خەلکى لەلا بىن، يَا قەرزى بەسەر خەلکەوە بىن و ئەگەر باسى نەكا ميراتىگەرە كان نائومىتى بىن. وە وەسىيەتى كە سۈننەتە بۇ يەكتىن وەسىيەت بىكا بۇ رىيگەي ئىحسان وەكۈو مزگەوت و مەدرەسە و فەقىر و هەزار و ئەمانە. وە لە بەشى دووهەمە وەسىيەت بە تاوان، وەكۈو پارە سەرفىكىرىدىن بۇ درىزەدان بە دوزىمنايدىتى موسولىمانان يَا بۇ كردەۋەيەكى حەرام، وە يَا بۇ ھەركەسىن كابرا بىزانى ھەتا ئەو كەسە مالى زۆرتىر بىن زىاتر تاوانبارى ئەكا. وە ئەمانە ھەموو لە كىتىپى شەرەعدا بەيان كراون.

**﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلَيْهِ﴾**



جا هەركەسىن ئەو وەسىيەتە بگۇرى لە شاھيد و وەسىي و زۆردار لە پاش ئەوهى كە بىستى و حالى بۇ ئەوه تاوانى جىن نەگرتنى ئەو وەسىيەتە لەسەر ئەوانە يە ئەيگۇرن و خوداي تەعالا بە راستى ھەممو قىسىن ئەبىسى و بە ھەممو شتى ئەزانى.

### ﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُّوْصِ جَنَّفًا أَوْ إِثْمًا﴾

وە ھەركەسىن باوهېرى وابىن كە ئەو وەسىيەتكەرە لائەدا لە وەسىيەتە كە يَا بۇ لاي تاوانبارى و ناحەقىرەوى و زىاد لەئەندازە ئەو وەسىيەتە ئەكا، يَا خود مەبەستى نائومىيد بۇون و بىئەشبوونى بازى میراتبەرە بەناھق.

### ﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾

ئەويش كەوتە ناو بەينەوه و ئامۇڭكارى كابراى وەسىيەتكەرى كرد كە بگەريتەوه بۇ سەربارى باش ئەوه تاوانى لەسەر نىيە، وە وەها نەزانى كە تاوانبارە لەبەر ئەوهى نەيەيشتۇوه ئەو مالەزۆرە بىدرى بەو كەسە كە وەسىيەتە كەى بۇ ئەكرى. بەلكۇ خىرى ئەگات؛ چونكى مەنۇ ئاشۇوب و فيتنەى كەدوووه لە موسۇلمانان و ميانە باش كەدوون.

### ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

(۱۸۲) خودا تاوان بەخشە و مىھەبانە.

### ﴿يَتَأَيَّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُنْبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُنْبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

ئەي ئەو كەسانەي كە ئىمان و باوهېتان ھەيە بە خودا فەرزىڭراوه لەسەرتان رۆزروو بە ياساي دىيارى وەكۇو فەرزىڭراوه لەسەر ئەو ئادەمیزادانە كە لە پىش چەرخى ئىۋەدا بۇون.

### ﴿لَمَّا كُنْتَ تَنْقُونَ﴾ ۱۸۳

به هیوای ئهو که خوتان پاریزن به هۆی ئەم عبادەتە پیرۆزه وە لە عەزابی پەروردگار.

### ﴿أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ﴾

ئهو رۆژووهیش والەچەن رۆژیکى ھەلژمیراودا، ياخود رۆژووی چەن رۆژیکى ھەلژمیراود.

### ﴿فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا﴾

جا ھەركەسىن لە ئیوه نەخوش بۇو بە نەخوشیتىكى وا رۆژووگرتن گران بىن لەسەرى بە عادەت.

### ﴿أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾

يا لەسەر سەھر بۇو بە وەزعنى رۆژووگرتن زەحمەت بىن لەسەرى وا لە عەينى کاتا رۆژووی نەگرت.

### ﴿فِعْدَةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخْرَ﴾

ئهو فەرزە لەسەريان [گرتنەوهى] رۆژووی ژمارەی رۆژانى کە بەرۆژوو نەبوون تىيانا.

### ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾

وە فەرزە لەسەر ئهو کەسانە کە ساغن وا لە شوېنى خۆيانان بەلام لەبەر پىرى و ناتەوانىيى بە خەرج كردنى ھەممو تەوانىيى نەبىن ناتوانن رۆژوو بىگرن.

### ﴿فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٌ﴾

تولەی ئهو رۆژووهى بىدا بۇ ھەر رۆژى بە ئەندازەي خواردەمەنلى گەدایەك.

﴿فَمَنْ تَطَوعَ حَيْرًا﴾

دەى هەركەسى بە پياوهتى خۆى زياتر لە خواردەمنى گەدايەك بىدات. واتە بېشى دوو كەس يازياتر ياكەمتر لەوە.

﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾

ئەوه سوودى زۇرتە بۇى؛ چونكى خىز ھەتا زۇرتىرى بىن باشتەرە.

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

بەلام رۆژوو گىرنەكتان باشتەرە بۇ ئىيە و ئەگەر ئىيە بىزانن بەم خىزى تەركى ناكەن.

جا لەمەر ئەو ئەو رۆژانە دىيارى نەكراپۇون خودايى تەعالا فەرمۇوى:

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْءَانُ هُدًى لِلنَّاسِ  
وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ﴾

ئەو رۆژانە بىرىتىن لە مانگى رەمەزانى پېرۋىز ئەو مانگەي كەوا قورئانى پېرۋىزى تىا نازىل كراوه بۇ سەر حەزىزەتى موحەممەد ﷺ، وە حالى ئەپەن قورئانە وەھايى رىتوماي عاقلانە بۇ بىر و باوهەرى باش و بۇ كردىھەرى چاك، وە ئەپىن بە شاهىد و دەليل لەسەر ئەوهى كە حەزىزەتى موحەممەد پېغەمبەرى خودايە و هەر وتارىيکى دينى ھەيە راستە، وە ئەو قورئانە ئەپىن بە ھۆى شارەزاپى ھۆشىاران بۇ گەلىنى شتى بە نىخ، وە ئەپىن بە ھۆى جىا كردىھەۋى راست لە ناراست و حەق لە ناحەق.

جا پاش ئەم رووناڭكىرىدەۋىيە ھېزى دا بە فەرزبۇونى رۆژرووی رەمەزان و

فەرمۇوى:

**فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الْأَشْهَرَ فَلِيَصُمِّمْهُ**

دهی هر که سئی حازری نه و مانگی رهمه زانه یه با رؤژووی بگری مادام عوززی

نہیں

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّهُ مِنْ أَيْمَانِ أُخَرٍ

و هه رکه سی که نه خوش بی، یا له سه ر سه فه ر بی، وه به رپر ژوو نه بین ثه وه له سه ریانه رپر ژووی ژماره ی پیش وو له رپر ژانی پاش خوش وه بوون له ناساغی و پاش ته واو کردنی سه فه ره که یان.

**يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ**

خوای ته علا خواستی ناسانی عیاده‌تی بُوئیوه هه‌یه، وه خواستی گرانی نییه به نیوه.

وَلِتُكِمِلُوا الْعِدَّةَ

ووه خواستی وايه که ئىيە ئەو ژمارە يە فەرز كراوه له سەرتان تەواوى بکەن.

وَلِتُكْبِرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَنَاكُمْ

و خواستی وايه که ته کبیری خوابکهن و «الله اکبر» بکهن له سهر نهوه که شاره زای  
کردوون بؤ نئم عیباده ته پیروزه و یارمه تی داون بؤ کردنی.

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

وه رجا وايه سوپاسي خواي ته عالا بکهن له سهه نيعمه تى ئهم عيياده ته که هوي ره زاي خودايه، وله سهه ئهم ئاسانكردنه ي به رو خسې تدان بۇ ئهوانه که عوزریان هەم يە.

لەم شوينەدا چەن باسى ھەيە:

[باسى] يەكەم: رۆژوو لە عورفى شەرەدا: بىرىتىيە لە خۆگرتىن لە خواردن و خواردنەوە و بازى شتى تر لە بەرەبەيانەوە ھەتا رۆژئابۇون بەو ياسايمە كە لە دىنا رووناك كراوهەوە. وە مەرجى واجب بۇنى رۆژوو لەسەر ھەركەسىن چوار شتە: ئىسلاممىيەت، بالغبۇون، عەقل، تەوانايى لەسەر بەجى هيئانى.

وە واجباتى رۆژوو چوار شتە: يەكەم: نىهت هيئان لە ھەموو شەوى مانگى رەممەزانى بەم ياسا: نىھەتم ھەيە سېھىنى بەرۇزۇو ئەبىم رۆژووی فەرۇزى رەممەزانى ئەم سالە. دووهەم: خۆگرتىن لە خواردن و خواردنەوە. سېھەم: خۆگرتىن لە جىمماع كىردىن. چوارەم: خۆگرتىن لە خۇرپاشاندەوە. وە ئەم سى شتە لە بەرەبەيانى ھەموو رۆژىكەمەوە ھەتا بەتەواوى رۆژ ئاوا ئەبى.

وە ئەوانەيش رۆژوويان پىن بەتال ئەبىتەوە نۆ شتىن:

يەكەم: ھەرشتى بىگا بە بۆشايى عورفى لەشى نادەمىزاد وەكۈو: قورگ و، سنگ و، سك و، رىخۇلە و، مىزەلدان و، دەمانخ.

دووهەم: شاف ھەلگرتىن لە پاشەوە يا لە پىشەوە يا ھەرسلىق وەكۈو ئەوە بى.

سېھەم: خۇرپاشاندەوە بە عەمدى.

چوارەم: گان كىردىن بە عەمدى.

پىنجەم: دەركىردىنى ئاوى بىياوهەتى بە دەستى خۆى يا دەستى غەيرى خۆى يا بە لكاندىنى بە پىستىكەوە.

شەشەم: دەرچۈونى خويىنى حەيز.

حەوتەم: دەرچۈونى خويىنى زەيسانى.

هه شتهم: شیت بوون.

نوههم: و هرگه رانه وه له دین. - پهنا به خوا!

به لام مادام رؤژووی رهمهزان روکنیکه له پینچ روکنی نیسلام و نیسلامیهت به بیئ نه و ته واو نابی، نه بیئ بزانن نه مادابی واجبات و سوننهت و موبیلاتی رؤژووه شتیکن که به هه موو که س جنی به جنی نه کرین. وه نه توانن دوریش بکه ویتهوه لیبان، نه گه رنا به راستی پیویسته رؤژوو له سه ریاسای رؤژووی حهزرهتی پیغه مبهر الله عزیز بیئ. له نیهت هینانه وه؛ له نیخلاسی نیهتا، وه له مه شغول بوون به موراقه بهی خوداوه، واته وا بزانی دائمیا خودا چاوی لهو که سه ووه، وه له که م خواردن، یانی نه ونه نده نه خوا بیئ به بار به سه ریه وه و په کی بخا له عیباده تی شهو یا عیباده تی رؤژ، وه له مه نع کردنی دلی له نیه تی خراب و قه سدی کرد وهی تاوانباری، وه مه نعی زمانی له و تاری غه بیهت و بوختان و دروکردن و جنیودان، وه مه نعی دهستی بکا له نازار دانی خه لک به ناحه ق، وه مه نعی ده می بکا له خواردنی حه رام. وه عه لاوهی نه مانه تیکوشی به قهی حال بهشی داما و گهدا بدا و به خششی بیئ و چیشت و نان بدا بهوانه به رؤژوون، وه له گه ل نه مانه شدا دلی هه میشه له خودا بترسی نه کا خوا رؤژووه که لی و مرنه گری. نه م حاله که و تنه شوینی پیغه مبهر الله عزیز خوا فه رموویه تی: لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة<sup>۱</sup> واته: به راستی بوئیوه بپیار در اووه که بکه ونه شوین ره فتار و و تار و بیر و باوه ری پیغه مبهر الله عزیز.  
جا نه گه ر رؤژووی نیسان بهم شیوه ته وا بیئ نه وه نیسان نه که ویته بهر نه و فه رمووده به رزه که حهزرهت فه رموویه تی! که سی رؤژووی رهمهزان بگری له بهر نه و نیمان و باوه ری به خودا و ساع له بهر خودا له تاوانه کانی چاوه پوشی نه گری.

۱. الأحزاب: ۲۱

باسى دووهەم: رۇزۇو عىيادەتىكە و خوا پەرسىتىيە كە خوا فەرزى كردووه لەسەر  
ھەموو پىغەمبەرئى لە پىغەمبەرە پېشىۋە كان و لەسەر ئومەمەتە كە يان لە زەمانى حەزرەتى  
ئادەمەوە هەتا زەمانى حەزرەتى موحەممەد ﷺ؛ چونكى ئەم رۇزۇوە دەورى  
بەرزاى ھەيە لە پىنگەياندىنى ئادەمیزادا لە ناخىيە پاڭىرىدەن وەسى نەفسى و پىنگەياندىنى  
بۇ سوودىگەياندىن بە خۆى و باقى ھاوسەرانى.

باسى سىيھەم: رۇزۇووی رەمەزان فۇزكرا لەسەر حەزرەتى موحەممەد ﷺ و  
لەسەر ئومەمەتە كەيى لە مانگى شەعبانَا لە سالى دووهەمى كۆچىدا. وە لە رەمەزانى  
ئەو ساللەوە ئەم واجبه جى به جى كراوه، ھەروا جى به جى ئەكرى هەتا قىامەت.

باسى چوارەم: حىكىمەت لە رۇزۇودا گەلىنى شتە:

يەكم [لە حىكىمەتى رۇزۇو]: ئادەمیزاد بە ھۆى ئەم رىازەوە بەم بىرسىتى و تىنۇيىتى  
و خۆگرتىن لە ئارەزووى نەفسەوە ھىزى ئارەزووبازى كەم ئەبى و دلى پاك ئەبىتەوە  
و رۇحى نۇورانى ئەبى و ئىمان و بىر و باوهەرى بەھىز ئەبى و زۇرتىر لە جاران سوود  
لە جىلىوەرە حەممەتى خودا وەرئەگرى و لە خوا پەرسىتى نزىك ئەبىتەوە و لە كوفر و  
بى باوهەرى دوور ئەكەويتەوە. وە ئەم حالەتە مەعناي تەقاوایە لە كوفر و بى ئىمانى.

دووهەم لە حىكىمەتى رۇزۇو: رۇزۇوگرتىن مەعناي بە گۈچۈونى ئارەزووى نەفسە  
و ھەركەسىن تونانى ئەوهى بۇو كە بىرلا بەگىزى ئارەزوودا و بەرانگارى بىنى ئەتوانى  
خۆى مەنۇ بىكا لە شوين كەوتىنى غەزەب و باقى سيفاتى ناشىرىنى نەفس، وە دوور  
ئەكەويتەوە لە كرددەوە ناھەموار و خۆى ئەپارىزى لە گۇناح كردن و تاوابىارى.  
ئەمەيش نەوعىيکە لە تەقاوا.

سىيھەم لە حىكىمەتە كانى رۇزۇو: ئىنسان كاتى بىرسى و تىنۇو بۇو ئاگادار ئەبىن  
لە حالى ئەوانەي كە بىرسى و تىنۇون و مىھەربانى ئەجۇولىتەوە بۇيان و چاکەيان  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

لەگەلدا ئەكا و غەميان ئەخوا و بە ھۆى ئەم چاکە كردنەوە ئەجر و پاداشى باشى لەلايەنى خوداوه دەست ئەكەوى، وەكۇو حەزىزەت للەتىن فەرمۇويەتى: «في كل كبد رطبة أجر» واتە: لە چاکە كردن لەگەل ھەموو خاوهن جىگەرىيىكى تەرا ئەجري ھەيە و جەزايەكى گەورەي دەست ئەكەوى. بەم حالەتىش دوورئەكەويىتەوە لە دلىرىقى و بەدحالى لەگەل ئادەمیزادا. ئەمە يىش نەوعىكە لە تەقاوا.

چوارەم لە حىكىمەتە كانى رۆزۈو: خوداي تەعالا لە دامەززاندى دينى ئىسلاما ئەوهى ئەۋىزى كە ئادەمیزاد مەردىيىكى تەوانا و خۆگۈزى لە سەرما و گەرمادا لە خۇشى و ناخۇشى لە گەدايى و دارايىدا. بە كورتى بېنى بە ئادەمیزادىيىكى بە كار، وە ئەمە يىش دەس نادا بۇ ئىنسانى كە ھەميشە لە ناز و نىعەمەتا بىن، بەلگۇو پىتىيەتە بە مەشقى دامەززان لەسەر زەحەمت و راھاتن بە نەخواردن و نەخواردنوھ و خۇز بە وشك رازى كردن. تەماشا ناكەى مندالى دەشتەكى و كىيىسى بەسەر دارو بەرد و درېك و دالا رائە كا بە قەتعى بە خۆى نازانى، بەلام ئىنسانى كە بە ناز پەروەردە بۇوبىنى ناتوانى بە شويىنى نابارا بىرۇا بەرپىدا. هەر لەبەر راھاتنە لەسەر زەحەمت كە لە جىهانا ياساي مەشق بۇ سوپا دامەزراوه و ئەرۇنە ناو ئاۋ و ئاڭر و كەند و درېك و ھەموو نەوعە گيانلە بەھىزە ئەخۆن!

وە بە تەبيعەت دينى وەكۇو دينى ئىسلام زۆر جىهاد و زەحەمت كىشانى وا لە رىگادا ئەگەر بە زەحەمت رانە بىن چۈن ئەتowanى ولاٽى بىارىزى و خۆى بىاتە رىزى كۆمەلە بەھىزە كانى دنيا؟

ئىمە كە تەماشاي نۇوسراوى خۇو و رەوشىتى پىنگەمبەر ئەكەين للەتىن لە ھەموو مانگىيىكا مىقدارى - كەم و زۆر - بەرۇزۇ بۇوه، وە ھەرگىز تەماشاي ئەوهى نەكردووه كە خواردەمەنى خۆش بخوا؛ چۈنى بۇ ھەلگەوتۇوه قەناناعەتى بىن كردووه، وە فەرمۇويەتى بەسە بۇ ئادەمیزاد چەن تىكە بىن كە ھىزى پىشى رابىگىز.

وە ئەسحابەكانىشى لەسەر رەفتارى ئەو رۆيىشتۇون بەرىندا، ئەمەيش لەبەر تابع بۇون بە رەفتارى پىغەمبەر ﷺ ھەر نەوعىنەكە لە تەقوا.

پىتىجەم [اله حِيكَمَهُ تَهْ كَانَى رَوْزُوُو] بە ھۆى رۆژووى مانگى رەمەزانەوە ئەگەر لەسەر ياساي واقىعى دىن بىن لە ماوهى ئەو مانگەدا گەلىن لەو بارى موزاعەفاتى خواردەمەنى قەدىمە لە سكيا ئەفەوتى و مىعده و خوين و لەشى نموعە ساغى و هىزىئ پەيدا ئەك. بۇيە حەزەرت ﷺ فەرمۇويە: بە رۆژوو بن ساغ ئەبنەوە و ساغى بۇ لەشتان وەرئەگىن. وە بە ھەموو ئەم باسانە ماناي ﴿لَعْلَكُمْ تَتَّقُونَ﴾ دەرئەكەۋى ئۇ بۇ كەسى ئىنسافى بىن و بە راستى تەماشاي مەوزۇوع بىكا.

باسى پىتىجەم: ئەمە يە نەخۆشى ئىنسان ھەرچەن لە ئايەتەكەدا بىن مەرجە، بەلام لەسەر تەماشا كىردى رەفتارى حەزەرت ﷺ دەرئەكەۋى كە ئەبىن لەوانە بىن بە ھۆى رۆژوو گىرنەوە، كابرا ناھەموارى بەسەر حالىا بىن. جا ئەگەر گەيشتە پايەمى ئەمە رۆژووەكە زيان بىدا لە ساغى و تەندروستى كابرا ئەو شكاندىنى رۆژووەكە، واتە بە رۆژوو نەبۇون، گەورەترە، وە ئەگەر وانەبۇو ئەو رۆژوو گىرن گەورەترە.

وە ماوهى سەفەرى كە رۆژووى تىدا ناگىرى پىويسىتە شازىدە فرسەخ بىن، يانى ماوهى چىل و ھەشت مىل كە ئەكتە حەفتا دو كىلۆمەتر. يانى ماوهى دوو مەنzel بۇ كاروانى، ھەروا پىويسىتە سەفەرە كە يىش حەلآل بىن.

لە بۇخارىدا رىوايەت ئەكادى ئەفەرمۇيت: ئىبىنۇعومەر ﷺ و ئىبىنۇعەباس ﷺ لە سەفەرىتىكا مەسافەتى چوار بەرىد بۇو بىن رۆژوو يان نەگىرتوو. وە ئەو چوار بەرىدە شازىدە فرسەخە وە كۇو بەيانمان كرد.

باسى شەشم: لە تەفسىرى قورتوبىدا بەرگى (۲) لاپەرەي (۲۸۸) ئەفەرمۇيت: ئەبۇودا وود رىوايەتى كردووە لە ئىبىنۇعەباسەوە كە فەرمۇويەتى: «وَعَلَى الَّذِينَ يَطِيقُونَهُ»

ھاتۇوەتە خوارەوە بۇ حوكىمى ئىنى سكىر و شىرىدەر.

وھەم ریوايەتى كردووه لە ئىينووچە باسەوە «وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكنين»<sup>۱</sup> هاتووه بۇ نىشاندانى روخسەت بۇ ژن و پياوى پىرى وا تەوانايان بىي لەسەر رۆزۈو گىتن و بۇيان رەوا كراوه كە بەررۆزۈو نېبن و لمباتىي ھەموو رۆزى خواردەمەنى گەدایىن بىدەن، وە ژنى حامىلە و شىردىر كاتى بىيمىان بىي لە خۆيان يالە مندالە كەيان ئەتوانى رۆزۈو نەگىن و خواردەمەنى بىدەن بە گەدا.

وە دارەقوتنى ھەم ریوايەتى كردووه لە ئىينووچە باسەوە «عَلَى الَّذِينَ يَطِيقُونَهَا فَرِمْوَيْتَهُمْ» فەرمۇويەتى ئىجازە دراوه بۇ پىرى گەورە بە رۆزۈو نېبى، وە لە باتىي ھەموو رۆزى خواردەمەنى بىدا بە ميسكىنى و قەزاي رۆزۈوە كە يىشى لەسەر نېيە و ئىستانادى ئەم ریوايەت سەحىخە. ھەروا ریوايەت كراوه لە ئىينووچە باسەوە «عَلَى الَّذِينَ يَطِيقُونَهَا فَرِمْمَوْتَهُمْ» فەرمۇويەتى: «وعلى الذين يطيقونه فدية طعام» مەنسۇوخ نېيە، وە عىبارەتە لە پياو و ژنى پىر كە ناتوانى بە ئاسانى رۆزۈو بىگىن لە باتى رۆزۈوی ھەر رۆزى خواردەمەنى ميسكىنى بىدەن. وە ئەم ئىستانادە يىش سەحىخە.

وە ریوايەت كراوه لە ئىينووچە باسەوە فەرمۇويەتى بە جارىيەيىن كە «أم الولد»<sup>۲</sup> خۆى بۇو، وە حامىلە بۇو ياشىرى ئەدا بە مندالە كەى، تو لەوانەتى ناتوانى بەررۆزۈو بن و فيديت لەسەرە و قەزات لەسەر نېيە. وە ئىستانادى ئەمەيش سەحىخە. وە لە ریوايەتىكى ترا «أم الولد» يىكى شىرى ئەدا بە مندال و بىن تاقەت بۇو لەبەر رۆزۈو، ئەمرى پىن كرد بىشىكىنى و قەزاي نەكتەوە. وە ئىستانادى ئەمەيش سەحىخە. پاش ئەمانە قورتوبى ئەفەرمۇيت: من ئەلئىم: وابە ئەسانىدى سەحىخە لە ئىينووچە باسەوە سابت بۇو كە ئەم ئايەتە مەنسۇوخ نېيە و موحكەمە و ماۋەتەوە و نازىل بۇو دەرەق بەوانە كە وتمان.

۱. واتە: مادام پىر بۇون و زەعىفن ھەرچەن تەوانايان ھەيە بەلام مەئزۇن فدىي بىدەن لە باتى رۆزۈو.

لەگەل ئەۋەدا رىوايەتى ھەيە لە بوخارى شەرىفدا لە عائىشە وە ~~ئەنەن~~ كە ئەم ئايىتە وارىد بۇوە لە ئەۋەللى فەرزىكىرىنى رۆژووھە بۇ ئىختىيارى خەلک لە رۆژوودا، وە لە پاشان مەنسۇخ بۇوە بە ئايىتى «شەھر رمضان». الآية.

بەلام جومھورى زاناكان لەسەر ئەۋەن كە ئەم ئايىتى #وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسکين# سابىتە و مەنسۇخ نىيە و مەعنای «يقطيقونه» ئەۋەيە كە بە سەرفىيە ھەموو تاقەتى خۆيان جا ئەتوانى بە رۆژوو بن كە ئەوانەيش ئەپىرە ناتەوانانەن بىن ھېزىن، وە يىأ ئەو نەخۆشانەن كە چارەيان ناكىرى و بە ناساغى ئەمېننەوە تا ئەمرىن، وە دەليلە لەسەر ئەم مەعنای قيرائەتى «يقطقونه» لەسەر سىغەمى موزارىيە مەجهۇولى جەمعى موزەككەرى غائىسى باپى تەفعىل. وە قيرائەتى «يتقطقونه» لەسەر سىغەمى موزارىيە بىنا فاعىلى جەمعى موزەككەرى باپى «تَقْعِيل»؛ چونكى مەعنای يەكەم ئەمەيە رۆژووهە كە ئەكرى بە گەردىن بەندى ناچارى بۆيان، وە مەعنای دووھە ئەمەيە كە بە زەحمەت و كولفەت تاقەتى رۆژووهە كە يان ھەيە.

بىيىجىگە لەمانە دانانى وشەي: #كتب عليكم# لە ئەۋەلە و جوملەي: «وَإِن تصوموا خير لكم» و ئايىتى: #يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر# ھەموو دوورن لە ئىعتىيارى نەسخەوە وە كۈو زاناكان فەرمۇيانە.

بە گۈيىرە ئەمانە ئايىتى: #شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن# هاتووه بۇ رۇوناڭىرىدە وەي: #أياماً معدودات# وە جوملەي: #وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ# هاتووه بۇ ھېزىدان بە حوكىمى و جىوبىي رۆژووی رەمەزان لەسەر موسۇلمانى غەيرە مەعزۇور و جىا كەرنە وە خاوهە عوزرە كان لە و جىوبىي بەجىھىتىانى رۆژوو لە كات و ساتانەدا. وە جوملەي: #يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر# بۇ تەقىرىرى عوزرە بۇ مەعزۇورە كان كە موسافىر و نەخۇش و پىرى ناتەوان و ژىنى شىرەر و

سکپر و ئەوانەن کە خاوهنى کارى زۆر ناپەحەتن و ناچارن کە دەوام بىكەن لەسەر كارەكەيان وەكۈلەمەولا (إِنْ شَاءَ اللَّهُ) باسيان ئەكەين.

باسى حەوتەم: دامەزرانى رۇۋۇسى رەمەزان بەعوھ ئەبىن کە مانگى شەعبان بە سى (۳۰) رۆزە تەواو بىن، وە ياخود پىاوىتكى ئازادى خاوهن كردەوە باش مانگ بىيىنى و لەلای قازى ولاتەكەدا شەھادەت بىدا بەوە كە چاوى كەوتۇرە بە مانگ، وە قازى بلېت سابىت بۇو بەلامەوھ چاوبىتكەوتىنى مانگى يەك شەوهى ئەم رەمەزانە. ياخود بلېت: وا حۆكمم كرد بە هاتنى مانگى رەمەزانى ئەمسال، وە ئەم حۆكم كردنەيش پىويست نىيە بە نىزاع و دەعوا. وەكۈلە كىتىمى توحفەدا شىئىخى ئىبنوحەجەر راجه فەرمۇویەتى. وە كاتىن چاوبىتكەوتىنى هيلالى رەمەزان لە شوينىتكا سابىت بۇو ئەو حۆكمە سىرایەت ئەكا بۇ ئەو ولاتانە كە لەگەل ئەو شوينىدا ھاومەتلەعن، واتە بە يەكەوھ مانگىيان تىدا دەرئەكەوى، وە ئەو ولاتانە كە ھاومىزانىن وەكۈلە توحفەدا ئەفەرمۇيىت پىويستە. ماوهيان لە خۇرەھلات و خۇرنىشىندا لە (۲۴) فەرسەخ يانى حەفتاۋ دوو ميل - كە ئەكاتە صەدو ھەشت كىلۆمەتر - كەمتر نەبىن.

لەگەل ئەوھىشدا لە «بغية»دا نەقل ئەكەن نەقل ئەفەرمۇيىت: دوو شار كە ماوهيان لە ھەشت دەرەجەي فەلەكى كەمتر بىن، يانى ماوهى نىوسەعات تولوع و غورۇوپىان كەمتر بىن قەت ئىختىلافى واقىعى لە مەتلەعىانا نابىن، وە ئەگەر لە يەكىكىاندا مانگ بىيىنرى. وە لەوى تردا نەبىنرى ئەوھى بازى رووداوه، وەكۈلە توڭىز و گەردى كەنارى ئاسمان، وە ياشوين نەزانىن، وە ياشەر ئىھماں و موبالات نەكىرىن بۇ تەماشا كەردىنى مانگى تازە، ئەگەرنا لە پىش وادەدا جار بىرى بە ناو خەلکا بۇ تەماشا كەنارى مانگ بەتاپىتى، ئەگەر خۇ ئىكراامييەت بىرى بەوە لە پىشىدا مانگى چاوبىئەكەوى مانگ ئەدۇزىنەوە.

وہ پتویستہ بزانن لہ ناو چوار نیمامہ موجته هیدہ کانا جھٹکا تنها نیمامی شافیعی جھٹکا۔  
ئیعتیبار به ئیختیلافی مه تعالیع ئے کا و ئے فرمویت رؤژوو عیبادہ تینکی زہمانیہ وہ کوو  
نویز، دھی هر وہ کوو چون لہ پاکستان نویزی سبھینی دادی و لہ عیراقدا پاش  
ماوہین نویز ئہبیت رؤژوویش کہ بھساواہ بھ چاوپیکھوتنی مانگھو وہ ھایہ؛ ری  
ئے کھوئی لہ ولاتیکدا ئہبیتی و لہ ولاتیکی کہدا نایتری، وہ زوریہی ئہمہ وایہ کاتئی  
لہ ولاتی خورھہ لاتا بیتری لہ ولاتی خورنشیندا ئہبیتی بھ بن عہ کس۔ وہ واقعہ کھی  
«کریب» جھٹکا کہ لہ مہدینہ وہ رؤیشت بُو شام و هاتھوہ بُو مہدینہ مونہ ووہرہ و  
لہ لای ئیبنو عہ باس باسی دیتنی مانگی کرد لہ شامدا و ئیبنو عہ باس موبالاتی پن  
نہ کرد ئے بریتہ سہر ئم یاسایہ؛ چونکی شام غہربیہ بھ نیسبت بُو خھتی مہدینہ می  
مونہ ووہرہ، قابیلہ لہوئی مانگ بیتری نہ لہ مہدینہ دا.

بہلام نیمامی ئہ بووحہ نیفہ و مالیک و ئے حمہ دی کورپی حنبل ئیعتیباریان  
نہ کردووہ بھ ئیختیلافی مه تعالیع و فرموویانہ لہ هر ولاتی، شہرقی یا غہربی، مانگ  
بیتری و بھریگھی شہر عی سابت بین واجب ئہبیت هہموو موسولمانی لہ هہموو  
ولاتیکدا بھ رؤژوو بین و لہ هر ولاتیکدا جھڑن دابنی واجبہ هہموو موسولمانان  
جھڑن بکھن و رؤژوو گرتن و شکاندنی یہ کئ کھرن لہ هہموو ولاتہ کانا.

گھلمی جار هئنہ کھوئی کہ قازی لہ شاری بھ غدادا ئیعلانی ئہوہ ئے کا کہ سابت  
بووہ لہلام ھیلالی مانگی رہمہ زانی نیمسال، بہلام خھلکی ولاتی شیمال یا جہ نووی  
بھ غدا مانگیان نہ دیووہ و حوكمی قازی بھ غداد لہ لایان دوورہ لہ راستیہ وہ! ئم  
نہ نوعہ گومانہ راست نییہ؛ چونکی قازی ئیعلان ئے کا کہ خھلک بگھریں بُو مانگ  
و زور نزیکہ لہ کھر کوو کا یا لہ موسلدا یا لہ یہ کئی لہ دیھاتی ئہ ترا فا مانگیان دیبی  
و ئم ولاتانہ بھ راستی مه تله عیان موخته لیف نییہ؛ چونکی وہ کوو و تمان، ئھو قسہ یہ  
کہ ئھلین بھ سہد و هہشت کیلو مہ تر ئیختیلافی مه تله ع ئہبیت ئیعترازی لئی گیراواہ و

لای موحه قیقین به ههشت دهرجهی فله کی که متر ئیختیلافی مه تلمع نابی کهوابی تابیع بون به حوكمی قازی به غدا لهم سوره تهدا رهوایه و شتیکی شه رعیه. وه ئه گه رانیمان که حوكمی قازی له سه رهوا برهی ولا تانی دور بونه ئه مجار بخ ئه و شارانه که وان له ئیداره موحافیز و قایمقام و مدیرناحیه دا ئه گه ره قلیدی قهولی يه کن له سئ ئیمامه که - به تاییه تی ئیمامی ئه بونه نیفه - بکهن له ودا که ئیختیلافی مه تالیع ته ئسیری نیه له داهاتنی فه رزی رؤژو و جهژن کردن گه لین باش؛ چونکی ئیمه باوه رمان وايه نه و ئیمامانه هه مورو موجته هیدن و خاوهن پایه ن له دینی ئیسلاما و ته قلیدیان دروسته.

باسی ههشم: له هاتنه خواره وهی قورئان له مانگی رهمه زانا دوو قسه ههیه؛ يه کم ئه مهیه: هه مورو قورئان له «ليلة القدر» دا له «لوح المحفوظ» وه هاتووهه خوار بخ شوینیکی تاییه تی له ئاسمانی يه که مدا که مه شهوره به «بیت العزة» وه له پاشان به بش بش له سه ره پیویست نازل بونه بخ سه ره خرى عالم للّٰهُ. دووهم ئه مهیه: دهستکردن به هاتنه خواره وهی قورئان له شهودا له واقیعا يه که مجار چه ن ئایه تی له قورئان نازل بونه بخ سه ره پیغه مبهر للّٰهُ که بریتین له ئایه ته کانی ئه ووهلى سورة تی «علق».

وه له دیاری کردنی شهوى نازل بونی قورئانا گهلى ریوایت ههیه، له لای ئیمامی شافیعی رحمه اللہ علیہ له شهوى (۲۱)ی رهمه زانا بونه.

باسی نووهم: خودای ته علا مانگی رهمه زانی کردووه به کات بخ رؤژو که روکتیکه له ئه رکانی ئیسلام، وه هیزی دا به پیروزی مانگی رهمه زانیش بهوه که قورئانی پیروزی تیدا نازل کردووه.

وه له واقیعا ئه ته ئیده زور مه عقوول و به جئیه؛ چونکی چاکترینی کیتاب ئه ووهیه راست و باوه بین کراو بی، وه له گه ئه مهیشا دستوری هه مورو یاسای

بىر و باوهەپى باش و كردهوهى باش و ئەخلاق و خwoo و رەوشتى باشى تىدا بى. وە بىيچىگە لەمانه ئەو كىتابه بۇ ھەموو چەرخى سوودى دينى و دونياىىلى وەربىگىرى، وە قورئانى پىرۆز داراي ئەم شتانە يە:

بەكەم: ئىعجازەكەى دەليلە لەسەر ئەوھە ئەم كەلامە كەلامى خودايدە و وتراوى غەيرى ئەو نىيە و راستە. وە ئىعجازەكەى سابته بە گەلنى دەليل، لەو دەليلانە يە كەس نەيتوانىيە موعارەزە بىكا و وتارىك لەسەر وىنەي ئەو بلنى. وە لەو دەليلانە يە جىاوازى شىوهى دارېشتنى لە شىوهى دارېشتنى وتارى ئادەمىزاز. وە لەوانە يە ئىخباردانى بە گەلنى ئومۇرۇ پەنامەكى رابوردوو و گەلنى پەنامەكى داھاتتوو كە بە راستى وادەرچۇون. وە لەو دەليلانە يە كە پېرە لە نىكتەي وردى بەلاغە و بەرزى وتار بە نەوعى كە زانا سەرى سورەمىنىن لەوانە. وە لەو دەليلانە يە كە لەگەل ئەو ھەموو نوكتە جوانە تىيايا ھەيە درۇي تىدا نىيە و بە درۇنەرازاوهتەوە. وە لەو دەليلانە يە ئەو باسانە لە قورئان ھەيە لە كاتى نازىل بۇونىيا عەقلى مەخلۇوقى «جزيرة العرب» بەلكۇو مەخولۇوقى ولاتانى ترى پىن نەگەيشتۇوه ئىستەيش خەلک ماندۇون لە كەشفى ئەسرارى قورئان و هەتا زانستى بەرزىتەوە قورئان بەرزى دەرئەكمۇنى لاي زانا كان. وە لەو دەليلانە يە كە قورئان لەگەل ئەو ھەموو باسانەدا كە باسى كردوون بە قەتعى دوورە لە خۆپەرسى و گەلپەرسى و فيز و دەمار و مىقياسى ئادەمىزادى كردووە بە بىر و باوهەپى باش و كردهوهى باش. وە لەو دەليلانە يە ئەو تەئىسەرە تايىبەتىيە كە ھەيەتى لە دلى كەسيكىدا تىنېگا و دلى دوور بىن لە عەناد و بەرانبەركى. ئەمانه ھەموو دەليلن لەسەر ئەوھە كە قورئان راست و باوهەپىتكاروە.

وە دۇوھەم: سابته بە تەماشا كردىنى ئايەتەكانى كە باسى ئوسوول و كوللىياتى ھەموو بابهەتىكى كردووە، وە ئەوهە كە بە ئاشكرا تىدا نىيە حەوالەي كردووە بە بىر و زانستى زانا بەرزە كان لە ھەر زەمانىكىدا.

سیههم: ئه گهر به ئینسااف تەماشا بکرئ ئەوهی کە سوودیکى پاڭ لە زيانى ھەبى قورئان رەوايى داوه بۇ ئادەم مىزاد، وە ئەوه کە زيانى ھەبى مەنۇي كردووه و ئەمەيش بۇ ھەموو چەرخى بە كاردى.

باسى دەھەم: بزانن کە نويىزى تەراویح سوننەتە لە پاش نويىزى عيشا لە مانگى رەمەزانان. ریوايەت كراوه لە ئەبۇوھورەپەرەوە ئەيفەرمۇو: حەزرت الله عليه السلام تەرغىبى ئەسحابەكانى ئەدا لە قيامى رەمەزانان (واتە: لە نويىزى سوننەتى شەوهەكانى) بە بىن ئەوه کە بە هيئى فەرمانىيان بىن بىدا. وە حەزرت ئەيفەرمۇو كەسى قيامى رەمەزان جى بەجى بکا بە ئىمان و باوهەرەوە لە بەر رەزاي خودا، گوناھەكانى لەوهەپېشى عەفو ئەكىرى بۇى. جا بازى لە زاناكان فەرمۇويانە گوناھى گەورە و بچۈوك، وە بازىكىان فەرمۇويانە ھەر گوناھە بچۈوكەكانى.

وە ریوايەت كراوه لە حەزرتى عائىشەوە الله عليه السلام فەرمۇوى: حەزرت الله عليه السلام شەھى لە شەھەكانى رەمەزان<sup>۱</sup> دەرچۇو لە مآل بۇ مزگەوت و لە مزگوتا نويىزى كرد و ئەسحابەكان بە نويىزەكەي ئەو نويىزيان ئەكرد (واتە: ئىقتىدایان بىن ئەكرد) جا كاتىن رۆزبۇوهو خەلّك ئەم وەزعەيان گىرایەوە، وە خەلّك زۆر گرددەوە بۇون بۇ شەھى دووهم. وە بۇ سېھى يىنى ئەم باسە بلاوه بۇو، وە بۇ شەھى سىھەم خەلّك زۆر گرددەوە بۇون و نويىزيان كرد لە گەل حەزرتا الله عليه السلام، و لە شەھى چوارەما ئەوهندە ئەسحابە گرددەوە بۇون مزگەوت نەيە گىرتن، وە حەزرت الله عليه السلام لەم شەھەدا دەرنەچۇو بۇ مزگەوت هەتا نويىزى سېھى يىنى دەرچۇو بۇ ناويان و نويىزى سېھى يىتى بۇ كردن.

جا رووی تىكىردن و حەمد و سەنای خودايى كرد و فەرمۇوى، من ئاگادار بۇوم لە هاتنى ئىۋە بۇ مزگەوت بەلام دەرنەچۈوم بۇ ناوتان لە ترسى ئەوه کە ئەو نويىزە

۱. لە ریوايەتى ئەبۇوزەرا ئەم شەھە بىست و سېھى رەمەزان بۇو.

فەرز بىكى ئەسەرتان و ئىۋەيش نەتوانى بىكەن ئىتەر تا حەزىزەت حەزىزەت وەفاتى كرد. ھەركەس بۇ خۆى بە ئارەزوو چەندى ئارەزووى لى ئەبۇو نويىزى تەراوىيە ئەكرد. لە ئەبۇوزەپى غەفارىيە و رىوايەت كراوه ئەلىنى: رۆژووى رەممەزانمان گرت لە گەل حەزىزەت حەزىزەت وە لە ھىچ شەوى لە شەوهەكانيا لە گەلمانا نويىزى نەكىد ھەتا كاتى حەزىزەت رۆزى لە رەممەزان مابۇو حەزىزەت حەزىزەت ھەستا ھاتە ناومان نويىزى كرد و نويىzman لە گەلدا كرد ھەتا سىيەكى شەو رۆيىشت، وە لە شەوى بىست و چوارى مانگا ھەلنىستا و لە شەوى بىست و پېنجىدا ھەستا نويىزى كرد لە گەلمانا ھەتا نىوهى شەو، جا وتم يا پەرسولەللا خۆزگا تا ئاخىرى شەو ھەر نويىزىت بىكىدىيەن پېمان! فەرمۇسى: ئىنسان كاتى نويىزى كرد لە گەل ئىماما ھەتا ئىمام ئەرواتەوە بۇ جىنگەمى خۆى ئەوه نويىزى ھەموو ئەوه شەوهى بۇ حىسىب ئەكرى. جا لە شەوى بىست و ھەوتى مانگدا حەزىزەت عائىلە و ئەھلى خۆى گىردىكەدەوە و خەلک گىردىبۇونەوە و لە مزگەوتا نويىزى پىن كىردىن ھەتا ترسى ئەوهمان پەيدا كرد كە پارشىيەمان بۇ نەكرى ئىتەر لە باقى شەوهەكانا نەھاتەدەرەوە. ئەم حەدىسە نەسخابى سونەن رىوايەتىان كىردووە بە سەندى سەھىج.

وە رىوايەت كراوه لە عەبدۇرپەھمانى كورپى قارپەوە ئەلىنى دەرچۈوم لە گەل عومەرى كورپى خەتاب خەتاب بۇ مزگەوت لە شەوى لە شەوهەكاني رەممەزانان تەماشاي كرد خەلک كۆمەل كۆمەل نويىزى تەراوىيە ئەكەن - واتە لە چەن شوينەوە جەماعەت ئەكەن - وا بۇ بازى كەس بە تەنيا نويىزى ئەكەن و بازى بە جەماعەت و حەزىزەت عومەر فەرمۇسى: ئەگەر ئەمانە گىردىكەينەوە لە پىشى يەك ئىمامەوە باشتە! پاش ئەوه پىاوه كانى گىردىكەدەوە لەسەر ئىقتىدا بە ئوبىي كورپى كەعب، جا شەۋىيەكى تر رۆيىشىنەوە بۇ مزگەوت تەماشاي كرد ئەسخابەكان بە جەماعەت لە پىشى ئوبىي

کورپی که عبه و نویزه ئەکەن فەرمۇوی: چاڭ كرده وەيە كى تازە دامەزراوە ئەم شىيە نويزه، وە ناوبردىنى بە شىيەتى تازە دامەزراو لە بەر ئەوەيە كە لە پاش ئىقتىدای ئەسحابە بە حەززەت ئەم شىيە نەبووە، ئەگەرنا دىيارىيە كە نويزى تەراویح جەماعەتەكەي لەلايەنى حەززەتەوە كراوە و سوننەتە و هەركەس بلىنى ئەمە سوننەت نىيە ئەوە نەزانە. وە لە رىوايەتى باوهەپېتىكراوا سابت بۇوە كە حەززەتى عومەر عليه السلام لە سالى چواردهي ھىجريدا شەھۆي دەرچوو بۇ مزگەوت تەماشاي كرد ئەسحابە كان نويزى تەراویح ئەكەن بەلام بازى كەس بۇ خۆى بە تەنيا و بازى كەس بە ئىقتىدا بە ئىمامى لە گەل چەن كەسيكىا، ئەويش ئەسحابە كانى گرددە كەردد و راوىزى لە گەل كردن بۇ ئەوە ئەم نويزە بىكەن بە يەك جەماعەت ئەوانىش موافقە قىيان كرد و بۇو بە «ئىجمام». كەوابوو بىن شوبەھە لە دىنە دامەزرا و ئۇبەيى كورپى كەعبي كرد بە ئىمام بۇ پىاوان؟ چونكى لە ناو ئەسحابە كانا زۆر قارى بۇو قورئانى ھەموو لە زەمانى حەززەتا لە بەر كرددبوو، وە تەميمى دارى يا سولەيمانى كورپى ئەبۇوحەشەمەي كرد بە ئىمام بۇ ژنان، وە ئەم نويزى تەراویحە لە ناو ئەسحابە كانا زۆر خۆشەویست بۇو، وە ھەموو يان پىي رازى بۇون، حەتا حەززەتى عوسمان دوعاى كرد بۇ حەززەتى عومەر و فەرمۇوی: خودا قەبرى عومەر نۇورانى بىكا وە كۈو مزگەوتە كانى نۇورانى كرد بەم نويزە.

ئەمما ژمارەي نويزى تەراویح: ئەوە مەعلۇومە كە حەززەت عليه السلام ھەشت رکاتى كردووە لە مزگەوتا لە ناو ئەسحابە كانا، وە «بەرماؤى» رىوايەت ئەكالە عائىشە وە عليه السلام كە حەززەت عليه السلام ئەو تەراویحە لە مالى خۆى كردووە ھەتا وەفاتى كردووە، وە ئەگەر دەليليان نەبوايە لە سەر ئەوە كە بىست رکاتى تەواو كردووە ئەسحابە كان لە سەر ئەم بىست رکاتە رىنگ نەئەكەوتن. زىياد لەوە ئىيمە كە تەماشاي رىوايەتى ئەبۇوزەر ئەكەين كە حەززەت ئەوەندە مايەوە لە مزگەوتا لە سەر نويزى كردن ھەتا

ترسى ئەوهمان بۇو فرياي پارشىتو نەكەويىن، بۇمان دەرئەكەوى ئە درىزەدان بە نويزى لە شەوانى رەمهزانان زۆر مەقسۇودە.

وە رىوايەت كراوه لە حەزىزە تەوه ئەتتىپ فەرمۇويەتى: خوداي تەعالا رۆژووى رەمهزانى فەرزىزە دووه لە سەرتان و منىش شەو نويزى كەم بۇ كردوون بە ياساي دين. بەم پىتىيە ئىسان ئەگەر هەر لە پاش نويزى عىشاوه تا تولۇوعى سوبع نويزى بکا لە قانۇونى سوننەتى نويزى شەوى رەمهزان دەرناجى.

وە ئەم نويزى تەراوىحە زۆر خىزە و كردنە كەى سوننەتى پىغەمبەرە و ئەسحابە كان ئىتىفاقيان كردووه لە سەر ئەم عبادەتە، وە لە ھەموو شار و دىيھاتى ئىسلاما تا ئىمېرقەفتاريان پى كردووه، وە پىتىيستە ئىمەيش بە رىيگە ئەوانا بىرۇين بەرىيىدا (إن شاء الله تعالى).

باسى يازدەھەم: وتمان سەفەرى رۆژوو ئەشكىنى و لە پاش سەفەرە كەى، لە غەيرى رەمهزانان قەزاي رۆژووه كەى ئەكتەوه، ھەروا نەخۇش كە نەخۇشىنى دەوامدار نەبىن، وە ئەمانە كەفارەتىان لە سەر نىيە، بەلام نەخۇش بە نەخۇشىنى دەوامدار ئەوە بەس فيدييە لە سەرە و قەزاي نىيە؛ چونكى عوزرە كەى دەوامدار، وە ژنى عوزردار بە حەيز و زەيسانى ئەويش نابى بەر رۆژوو بىن و لە پاش عوزرە كەى قەزاي ئەكتەوه، وە ژنى شىردىر و سكىپر ئەگەر ترسىيان لە مندالە كەيان بۇو ئەوه قەزايسىيان لە سەرە و ئەبىن فيدييەيش بىدەن. وە پىاو و ژنى پىر بەس فيدييەيان لە سەرە؛ چونكى تەوانانى قەزايان نىيە، وە ھەركەسىن قەزارى رۆژووی رەمهزان بىن و قەزاي ئەكتەوه تا رەمهزانى داھاتۇو ئەوه قەزاي رۆژووه كەى لە سەرە و بۇ ھەموو رۆژىكىش تەعامى مىسکىنەتكى لە سەرە، واجبە بىدا، وە ئەگەر مۇھەق نەبۇو لە سەر قەزارى رۆژووه كەى تا مرد ئەوه مادام مالى ھەبىن دروستە لە باتى ھەر رۆزى تەعامى مىسکىنە بىدرى

له که فاره‌تی ئەو رۆژووه فەوتاوهدا ھەر روا دروسته رۆژووه کە یشى بۇ بگىرنەوە، خواھ لەلایەنچى خزمى خۆيەوە ياخلا لەلای پىگانەوە.

و هئه گهر که سی روزووی به جیماع شکاند ئه وه روزووه کهی به تال ئه بیته وه و  
واجبه قه زای ئه و روزووه بکاته وه، و که فاره تیشی ئه که ویته سه ر که عیاره ته له  
روزووه دوو مانگ لمه ره يهك، و هئه گهر گیرؤدهی ده ردی وابوو نه یتوانی به  
روزووه بجه واجبه خواردنی شه سمت میسکین بذا همر میسکینی (موددی).

باٰسی دوازده هم: جو ملهٰ: «ولتكبروا الله على ما هداكم» ته رغیبه به «الله أکبر» کردن له پاش ته او کردنی ژماره‌ی رؤژرووه کانی ره مه زان، وه ئەم ته کبیره له مهزه بی شافیعیدا سوننه ته و له پاش غورووبه له شهوى جه زنا؛ چونکى خودا ئەفه رمویت: «ولتكلوا العدة ولتكبروا الله على ما هداكم»، وه ده وام ئەکا هەتا ئیمام دەس ئەکا به نویشی جه زن پاش ئەو نیتر ئەبریتەوە.

وہ لہ پاش نئوہ کہ رؤژ بھقہی رمئی بھر زہ وہ بیو ئیمام و مہئموم نویڑی جمڑن  
ئے کھن دوو رکات؛ لہ رکاتی یہ کہما لہ پاش «الله اکبر»ی نیہت ھینان حهوت «الله  
اکبر» ئے کھن و لہ بھینیانا ئلئین «سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله اکبر»،  
وہ لہ رکاتی دووہما لہ پاش «الله اکبر»ی ههستانہوہ لہ سوچدہ پینج جار «الله  
اکبر» ئے کھن، وہ لہ پاش سہلامدانہوہی ئیمام سوننہ تھے کہ دوو خوتبہ بخوینیتھوہ  
لہ ئھووہلی خوتبہی یہ کہمہوہ نو جار و لہ ئھووہلی خوتبہی دووہمہوہ حهوت  
جار «الله اکبر» بکا و لہ خوتبہدا ئادابی سہ رفیترہ بھیان بکا۔

وَإِذَا سَأَلَكُ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ

ئەی پىيغەمبەرى من! كاتىن بەندە كانم پرسىيار بىكەن لە تۆ، ئايا من نزىكىم لەوانە وە يَا دوورم تۆ پىيان بەفرمۇو: بە راستى من نزىكىم لەوانە وە، ئاكام لە ھەموو يانە: لە حالىان، لە راز و نيازى دلىان، وە ھەموو شتىكىم پىن ئەكىرى بۇيان.  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

### ﴿أَحِبُّ دَعَوةَ الَّدَاعِ إِذَا دَعَانِ﴾

دوعا و سکالاً و لاله و پاله‌ی دوعاکەر و لام ئەدەمەوە کاتى لىم پارپايدوه.

### ﴿فَلَيَسْتَحِبُّوا لِي﴾

دەبا ئەوانىش بە فەرمانى من بىكەن.

### ﴿وَلِيُؤْمِنُوا بِي﴾

با ئىمان و باوھریان بە من بىي.

### ﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ ۱۶

رچا وايە بهو فەرمانبەردارىيە و بهو ئىمان و باوھرە رېيگەي مەبەستى راستى خۆيان بىگرن، وە مادام رېيگەي راستيان گرت ئەگەن بە ئامانجى خۆيان.  
لە هوئى هاتنه خوارەوەي ئەم ئايەتهوھ چەن شتى و تراوه: ريواھت كراوه لە ئىپنۈغە باسەوە كە جوولە كە كان و تيان: ئەي موھەممەد خوا چلىق دوعاي ئىمە ئەبىسى، وە تو ئەلىيت بەينى عەرز و ئاسمانى كان ئەوهندە ئەوهندە يە؟ جا ئەم ئايەتە هاتە خوارەوە.

وە حەسەن فەرمۇويەتى: كۆمەلىٰ هاتن و تيان: ئايا خودا نزىكە قىسى لەگەلدا بىكەن، وە يا دوورە بانگى لى بىكەن؟ جا ئەم ئايەتە نازىل بۇو. وە بازى شتى غەيرى ئەمانەيش و تراوه.

وە مۇناسەبەي لەگەل شويىنە كە دا ئىشارەتە بۇ لاي ئەوه کاتى كە بەندە كانم رۇژۇوى رەمەزانيان گرت کاتى ئەوه دادىت كە من جەزايىان بىدەمەوە دوعاييان قەبۇول بىكەم، وە من نزىكىم لەوانەوە جا با داواى مەبەستى خۆيان بىكەن ھەتا لىيان قەبۇول بىكەم.

لەم شۇينەدا چەن باسى ھەيە:

[باسى ا يە كەم: وارىد بۇوه كە دوعا و پارانەوه لە خوداي تەعالا مۆخى عىيادەت، وە ھەركەس بە سۆزى دل لە خوداي خۆى پارايەوه مەعنای ئەوهە يە خوداي خۆى بە راستى خۆش ئەۋى و پارانەوه كەي بە عىيادەت بۇ ئەنۇوسى.

[باسى] دووھەم: ھەرچەن لە ئايەتەكەدا باسى قەيد و شەرت نەكراوه بەلام لە فەرمۇودەي حەزرەتەوە ﷺ دەر ئەكەويى كە دوعاي راست چەن مەرجىتكى ھەيە: مەرجى يە كەم: ئەوهە يە ئەو كەسە دوعا ئەكا لە ناو حەراما نېبى، خواردن و خواردنه وەي حەرام نېبى. وەكۈو رىوايەت كراوه لە حەزرەتەوە ﷺ بازە كەسى درىئە ئەدا بە سەھەر و تۆزاوى و تووکن ئېبى و دەستەكانى بەرزە كاتەوه بۇ لاي خودا ئەلى: يارەببى، يارەببى، لەگەل ئەوهەدا نان و ئاوى حەرامە و بەرگە كەي حەرامە. دەي ئەوهە جۇن دوعايلى قەبۇول ئەكرى؟!

مەرجى دووھەم: ئەمە يە كابراي دوعاكەر شىتىكى گوناھ يارە حەم بېرىن و خزمائىتى تېكدان داوا نەكات. ئەبۇ سەعىدى خدرى ﷺ ئەلى: حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى: ھەر موسۇلمانى دوعايىن بىكا كە گوناھى تىا نېبى و رەحمى خۆى نەبى خوداي تەعالا يەكى لە سى شتى بىن ئەدا: يادوعاكەز زوولى قەبۇول ئەكا، يابۇي ھەلە گرى بۇ قيامەت، وە يابە قەي ئەو نىاز و دلخوازەي مەنۇي فيتنە و ئاشۇوبى لى ئەكە.

مەرجى سىنەھەم ئەمە يە: كابرا دوعا بىكا بە حوزۇورى دل و عەزمى ساغ و باوهەرى وەهابى كە خودا دوعاكەلى قەبۇول ئەكا. وەكۈو رىوايەت كراوه كە حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى: كاتنى داواي شىتىكتان كرد لە خودا ئەبىن بە عەزم داواي بىكەن و وەها بىزانن بۇتان ئەكا؛ چۈنكى خودا ئەتوانى ھەموو شتى بىكا و ھېچ شتى لە خودا عاسى نابى.

و هئینوعه‌تا فه رموویه‌تی: دعوا کردن ئه رکانی هه يه، بالى هه يه، سه به بى هه يه، کاتى تایبەتی هه يه. ئه رکانه کانی حوزه‌وری دل و خۆکزکردن و پارانه‌وەيە به سۆزى دل. وە بالله‌کانی راستیه له گەل خودادا، وە سه به بى قەبۇولەكەی سەلاواتانە له حەزرەت ﷺ له ئەوەلى دوعاکە و ئاخريه‌وە؛ چونكى خودا سەلاواتە كان وەرئەگرى، وە له مىھەبانى خوداوه دوورە ئەملا و ئەولاي دوعاکە وەربگرى و ناوەرۆكەكەي وەرنە گرى.

وە هەمو زانايەكى دين ئەزانى كە نويزى «صلاتة الحاجة» سوننەتى پىغەمبەرە ﷺ وە به جى هېتانا ئەو نويزە دەورى گەورەي هه يه له قەبۇولى دوعادا. يەكى بىھوئى بە تەفسىل ئەمە بزاپى تەماشاي كىتىبى شەرع بکا - بە تایبەتى مەكتوباتى مەرحوم كاڭ ئەممەدى شىيخ ﷺ - و بەو شىوه نويزەكەي و ئەورادەكەي بەجى بىننى.

باسى سىتەم ئەمەيە: ئەگەرچى ئەم ئايەتە له دوعادا بىقىيد و شەرتە بەلام لە گەلن ئايەت و حەدىسا قىيد و شەرت دەرئەكەوئى، بۆ وىنە، لە ئايەتى: «أَمْنِ يَحِيبُ  
الْمُضْطَرُ إِذَا دَعَاهُ»<sup>۱</sup> دا دەرئەكەوئى كە خودا دوعاي ئىنسانى مۇحتاج و ناچار وەرئەگرى.  
وە لە ئايەتى: «إِذَا دَعَا رَبَّكُمْ تَضَرَّعًا وَ خَفِيَّةً إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»<sup>۲</sup> وە دەرئەكەوئى كە  
مەرجى قەبۇولى دوعا نزا و لالە و پالە و پەنامەكى بۇون و تىكەل نەبۇونى دوعاکەيە  
بە تاوان و لادان بۆ سەر حوقوقى خەلک، ئەگەرنا قەبۇول ناکرى.

وە لە ئايەتى: «فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ»<sup>۳</sup> وە دەرئەكەوئى كە قەبۇولى دوعا  
بە سراوه بە خواستى خواوه، وە ئەمە شىتكى راست و بى گومانە؛ چونكى خوداي

۱. النمل: ۶۲.

۲. الأعراف: ۵۵.

۳. الأنعام: ۴۱.

ته‌عالا له هه‌مو و شتیکا موختاره و خاترخویه؛ ئه‌وهی خواستی له‌سهری بین ئه‌یکا و ئه‌وهی خواستی له‌سهری نه‌بین نایکا.

زياد له‌مانه ئهو ئايەتانه هاتوننه‌ته خوار لهم بابه‌ته‌وه هیچ يه‌كىكىان به حوكمى كوللى واريد نه‌بوون، هه‌تا يه‌كىن بلى پيويسته له هه‌مو و كەسيكەوه و له هه‌مو و كاتيکا و له هه‌مو و شويئيکا خودا دوعا قەبۇول بكا، بەلکوو مەعناي هه‌موويان دىتىه سەر ئه‌وه كە هەر خودايى دوعا قەبۇول ئەكاكا، وە «في الجملة» قەبۇولى ئەكاكا و مەوزوو وعە كە دوورە له هه‌مو و شوبەھە يېن.

بەلنى بۇ دوعا كىردىن كات و شويئى تايىەتى بەيان كراوه له كىتىبەكانا، وە كەوو كاتى بەرهبەيان و كاتى باران بارىنى سەر لە پايىز و سەر لە بەهار، وە كاتى بانگدان لە بەينى جومله‌ي «حي على الصلاة» و «حي على الفلاح»دا، وە كاتى گەيشتن بە پياو چاكان، وە كاتى دەركەوتى گومەزى حەزرەتى فەخرى عالەم ﷺ لە مەدینەدا بۇ ئەوانە ئەپرۇن بۇ زيارەت. وە كاتى دل گەرم بۇون لە باسى سىرەتى حەزرەتى ﷺ يالە باسى پياوچاكانما. وە لە كاتيکا خەتىب لە مىنبەر دىتىه خوارەوه لە رۆزى جومعەكانا. وە لە كاتى گەيشتنى دۆستانى دوور لە مەنzel بەيەك بە تايىەتى دايىك و ئەولادى دوورى خوی. وە شويئىه كان وە كەوو: مەككەي موكەررەمە و حەرەمە مەككە و خانۇرى كەعبە و مەقامى ئىبراھىم، و لە نزىكى «مولىەزەم»دا، وە لە عەرەفات و رەۋەزى حەزرەتى ﷺ و لە مەشاھىدى ئەولىا و پياوچاكانما. وە لە هەر شويئيکا ئىنسان كەوتە دلىھە دوعا بکا ئه‌وه شويئى قەبۇولى دوعا يە (إن شاء الله).

باسى چوارەم: وە كەوو دوعاى ئىنسان سوودى هەيە بۇ خوی دوعاى موسولمانان بازىكىيان بۇ بازىكىيان سوودى هەيە، بە تايىەتى لە پاش ملە، حەزرەت ﷺ فەرمۇویەتى: «أرجى الدعوات دعاء الأخ لأخيه بظهر الغيب» واتە: نزىكتىرىنى دوعا لە قەبۇولەوه دوعاى برای دينىيە بۇ برای خوی لە پاش ملەدا.

ھەروا سوننەتە ئىنسان داوا بکا لە موسولىمانى دوعاي بۆ بکا؛ بچووك بۆ گەورە و گەورە بۆ بچووك، مەشھۇرە كە حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى بە عومەرى كورى خەتاب لەو كاتەدا چوو بۆ حەج: «لا تنسنا من دعائىك يا أخى» واتە: فەرامۆشمان مەكە لە دوعاي خوت ئى برای خوشەويىستم. ھەروا مەشھۇرە حەزرەت ﷺ فەرمۇوى بە عومەر كاتى چاوت كەوت بە «ئۇوهيس» اى قەرنى سەلامى لې بکە و داواي دوعاي لې بکە بۆ خوت. وە ھەروا هاتە جى.

وە داوا كردنى موسولىمانان بازىتكىيان لە بازىتكىيان ئىجىمماعى عەمەلى لەسەر ھەيد و ئۆممەت گەدنابنەوە لەسەر گومراھى.

ھەروا دوعاي زىندۇو بۆ مردوو دوعاي پىغەمبەران بۆ موسولىمانان لە نەسى قورئانا زۇرە، وە دوعاي موسولىمانان بۆ مردوان وارىدە لە ئايەتى: «والذين جاؤا من بعدهم يقولون ربنا أغرن لنا وإخواننا الذين سبقونا بالإيمان». وە دوعاي ئەولاد بۆ باوکىيان لە نەسى حەدىسى شەريفا وارىدە. ئەمانە هيچيان شوبەھەيان تىا نىيە.

باسى پىتىجەم: پاپانەوەيە لە خودا بە ھۆى غەيرەوە، خواھ نەفسى ئىنسانى بىن وە كۈو سابتە كە حەزرەتى عومەر ﷺ لە كاتى بىنارانىدا تەھەسولى كرد بە عەباسى مامى حەزرەت و فەرمۇوى: «اللَّهُمَّ إِنَا كَنَا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدَ ﷺ فَتَسْقِينَا، وَ إِنَا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بَعْ نَبِيِّكَ فَاسْقِنَا!» واتە: خودايى لە كاتى ژيانى پىغەمبەرى تۆدا داۋىن گىرى ئەبووين كە پاپارىتەوە لىت و ئەپاپايەوە و بارانت بۆ ئەبارانىن، وە ئىستە داۋىن گىرى مامى پىغەمبەر ئەبىن يارەبى هەتا دوعا بکالو بارانمان بۆ بىارىتىنى، دەمى بە مىھەربانى خوت بارانمان بەسەر بىارىنە! وە حەزرەتى عەباس دوعاي كرد و بارانيان بۆ بارى. وە كەسى نابىي بلۇن عەباس زىندۇو بۇوه بۇيە داواي دوعا لەو كراوه؛ چونكى ئەگەر

شهره‌فی حه‌زرهت حَذَّرَهُتْ نه‌بوایه عومه‌ر نه‌یئه‌فه‌رموو «بعم نبیک»، وه نه‌یفه‌رموو: «بعباس بن عبدالمطلب».

هه‌روا واقعیه بwoo ته‌وه‌سول به زاتی حه‌زرهت حَذَّرَهُتْ له ژیانیا وه کوو له واقیعه‌ی نه‌و که‌سه‌دا که کوییر بoo بoo، وه هات داوین گیری حه‌زرهت حَذَّرَهُتْ بoo، وه حه‌زرهت فه‌رمووی: دوو رکات نویژ بکا نه‌وسا دوعا بکا بلنی «اللهم إِنِّي أَتُوسل إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَرُدَ إِلَيْيَ بَصْرِيِّ» واته: خودایه من به وه‌سیله‌ی به‌رزی پایه‌ی خوش‌هه‌ویسته‌وه داوا نه‌که‌م رووناکی چاوه‌کانم پین بدهیته‌وه. وه خودا نه‌و پارانه‌ویه لئی قه‌بوقل کرد، وه راوی نه‌لئی: ئیمه له عه‌ینی شوینا بووین کابرا به چاو ساعی هاته‌وه بـ لامان. هه‌روا واقعیه بwoo ته‌وه‌سول به جاه و پایه‌ی نه‌و ره‌به‌رانه که له‌لای خودا پایه‌دار بوون، وه به پایه‌ی کرده‌وهی خویان.

«ئینوماجه» ریوایه‌ت نه‌کا به ئیستادیکی سه‌حیج له نه‌بوو سه‌عیدی خدرییه‌وه خَدْرِيَّة نه‌لئی: حه‌زرهت حَذَّرَهُتْ فه‌رموویه‌تی: که‌سین له مالی خوی ده‌رجی بـ نویژ و بلیت: «خوایه من داوات لئی نه‌که‌م به حه‌قی نه‌و که‌سانه که له تو پاراونه‌ته‌وه و به حه‌قی نه‌م هاتنه‌م بـ مزگه‌وت که مالی توییه، وه من ده‌رنه‌چووم له‌سهر حیرس و بایی بوون و یا له‌سهر کرده‌وه نیشاندان به خه‌لک و له‌بهر نه‌وه که ناوی خوی به چاک بیسمه‌وه، ده‌چووم له‌بهر ترسی عاجزبونی تو له من، وه له‌بهر داوا کردنی ره‌زامه‌ندی تو، داوات لئی نه‌کم په‌نام بدهی له ئاگری دۆزه‌خ، وه تاوانه کانم بپوشی چونکی که‌س تاوان ناپوشی تو نه‌بی. مادام نه‌و به‌نده نه‌مه‌ی وت خودای ته‌عالا به میهه‌بانی خوی رووی لئی نه‌کا و حه‌فتا هه‌زار فریشته داوای عه‌فوی تاوانی بـ نه‌کا. وه «جه‌لله‌ددینی سیووتی» نه‌مه‌ی بهم مه‌فه‌وو مه ریوات کردووه له «الجامع الكبير» دا. هه‌روا «طبرانی» له «کبیر و اوسط» دا و «ابن‌حبان» و «حاکم» ریوایه‌تیان کردووه به ئیستادی سه‌حیج له نه‌نسی کورپی مالیکه‌وه نه‌لئی: کاتنی فاتیمه‌ی کچی نه‌سد

(دایکی عهلى ﷺ مرد و ئهو ژنه خزمەتى حەزرهتى زۆر كردىبوو حەزرهت چووه  
ناو قەبرەكەی و ئەلّەھەدەكەی بىرى به دەستى خۆئى، جا لە ناويا راكشا و فەرمۇسى:  
«اللّٰهُ الَّذِي يُحِبِّي وَيُبَيِّنُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَوْمَ اغْفَرُ لِأَمِي فاطِمَةُ بَنْتُ أَسَدٍ وَوَسْعُ عَلَيْهَا مَدْخَلُهَا  
بِحَقِّ نَبِيِّكُ وَالْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ مَنْ قَبْلِكُ أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ».

ھەروا سابت بۇوه تەوهسۇل بە ئەعمالى سالىحە و كردهوهى چاكان. ریوايەت  
كراوه لە بوخارى و موسىلەمدا سى كەس لە ئەشكەوتىكا بۇون و بە هوى لافاوهوه  
دەرگاي ئەشەتكەوتەيان لىگىرا، وە هەر يەكى لەوان تەوهسۇلى كرد بە كردهوهى كى  
باشى خۆئى؛ يەكى لەوان كاسەپىن شىرى راگرتىبوو لهشەوا بۇ باوک و دایكى ھەتا  
لەخەمو ھەستان. وە يەكى لەوان خۆئى لادا بۇو لە تاوانبارى لەگەل ژىنلىكى خاۋەن  
جەمالا. وە يەكى لەوان مالىتكى كەمى كريتەكارىيکى لەلا بۇو وە زۆر بۇو بە هوى  
«ازەورىزىيە» وە ھەمۇو ئەمەلەي داوه بە كريتەكارەكە. جا خوداي تەعالا بە دوعاي  
ھەركام لەوان ئەندازەپىن لە دەمى ئەشكەوتەكەي كردهوه ھەتا ھەمۇو رىزگار بۇون.  
وە پېرۋىزى كراسەكەي حەزرهتى يۈسف ئىشلە و بۇونى بە هوى گەرانھەوهى  
رولوناڭى چاوه کانى حەزرهتى يەعقووبى باوکى نەسى قورئانە: «اذهبوا بقمصي هذا  
فالقول على وجه أبي يأت بصيراً». لە ھەمۇو ئەمانەوە حەق دەرئەكەوئى بۇ ھۆشىياران.  
لە بوخارى شەريفا ریوايەت ئەكە لە «براء» وە ﷺ ئەلى: كاتى كە رۆزرووى  
رەممەزان فەرزىكرا موسۇلمانەكان لە رەممەزانان نزىكى ژنه كانيان نەدەكەوتن، وە چەن  
كەسى لەوان كەوتىنە ناو ئىشەوە جا خوداي تەعالا ئەم ئايەتەي ناردە خوارەوە:

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لِيَلَّةَ الْصِّيَامِ الْرَّفَثُ إِلَى نِسَاءِ كُنُمْ﴾

رەوا درا و حەلآل كرا بۇ ئىيە لە شەۋى رەممەزانان چۈونەلائى ژنه كانيان، لەبەر ئەوه.

**﴿هَنَّ لِيَاسُ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسُ لَهُنَّ﴾**

ئه و ژنانه وەکوو بەرگ ئېپىچرىن بەدەورى ئىوهدا. وە ئىوهيش وەکوو بەرگ ئېپىچرىن بەدەورى ئەوانا، وە دوو ھاونەوعى حەلالى يەك وەها نزىك بىنەوە لەيەك زۆرگرانە بە عادەت لە ئارەززووی نەفس بىارىزرىن.

**﴿عَلَمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا  
عَنْكُمْ﴾**

خواى تەعالا ئاگادارە بە راستى كە ئىوه خەيانەتان كرد لە گەل نەفسى خوتانا و خوتان پى رانەگىرا لە بەر ئەوه تەۋىھى ئىوهى قەبۇول كرد لەوهى بە سەرتانا ھاتوو و عەفوی كردوون.

**﴿فَأَلْقَنَ بَشِرُوهُنَّ وَأَبْغَوُمَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾**

لە ئىستەوە ئېجاڑە درا بۇتان بېۋنە لاي ژنه كانتان، وە داوا بىكەن لە خوداي خوتان ئەوهى كە خودا بۇي نۇوسىيون لە ئەولاد و نەتەوهى سوورەت پاك و سىرەت چاك و رابواردن و ئولفەت و دامەز زاندى خانەدانى بە شەرم و شكتۇ.

ھەروا رىوايەت كراوه لە «براء» وە بَرَاءَةٌ: ياساي ئەسحابى پېغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وابوو لە پاش مەغريپ خواردن و خواردنەوهەيان بۇ حەلال بۇو ھەتا نۇيىرى عيشا، وە ئەگەر رۆژروهوانى شىتىي بۇ ئامادە بىكرايە و بىنۇستايە لە پېش بەربانگدا ئىتر ئەو شەوه هيچى نەدە خوارد. وە بە رۆزىش ھەر بە رۆژروو ئەبۇو تا ئىوارە، وە قەيسى كورپى «صرمە» ئەمەي بە سەرەھات و لە سېھينىدا لە پەريشانىدا بىھۆش كەھوت، وە ئەم باسەيان بۇ حەزىزەت گۈزايەوە، جا ئەم ئايەتە هاتە خوارەوە:

**﴿وَكُلُوا وَأَشْرِبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبَيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ  
الْفَجْرِ﴾**

واتە: بخۇن و بخۇنەوە ھەتا كاتى كە شىنى كە وەكۈو دەزۈوئى سېي وايە - كە بىرىتىيە لە سەفيىدە بەيانى - بۆتان جىائەبىتەوە لە شىنى كە وەكۈو دەزۈوئى رەش وايە - كە خەتنى تارىكى شەوه - .

**﴿ثُمَّ أَتِمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْأَيَّلِ﴾**

پاش دەركەوتى سەفيىدە بەيانى رۆژۈوە كە تان تەواو بىكەن ھەتا شەو دايىن.

**﴿وَلَا تُبَشِّرُوْهُ بِـ وَأَنْتُمْ عَدِيكُفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾**

ياني: ئەي موسولمانان موباشەرهى ژنه كانتان مەكەن بە جىماع كردن لەگەلىانا، وە يا بە لكاندىنى پىستان بە پىستيانەوە بەشەھوەت و ئارەزۈوئى نەفس لە كاتىكى كە ئىيە ئىعتىكاف ئەكەن لە ناو مزگەوتا. جا ئەگەر جىماع كردنە كە لە ناو مزگەوتا بۇو ئەوە جىماعە كە حەرامە و ئىعتىكافە كە يىش بە تال ئەبىتەوە، هەروا لكاندىنى پىستى خۇرى بە پىستى ژنەوە بە ئارەزۈوئى نەفس. وە ئەگەر جىماعە كە، وە يا موباشەرهى بە شەھوەت لە غەيرى مزگەوتا بۇو ئەوە ئەگەر ئىعتىكافە كە بە تال ئەبىتەوە ئىشە كە يىشى حەرامە، نەزىرى كردىنى لە سەر خۆرى - ئەوە ئىعتىكافە كە سوننت بىن ئەوە عەمەلە كەى حەرام نىيە بەلکۈو لەو كاتە بەللام ئەگەر ئىعتىكافە كە سوننت بىن ئەوە عەمەلە كەى حەرام نىيە بەلکۈو لەو كاتە بۇوە و زيانى پىن ناگا.

وە دەليلى مەنكىردىنى خاودەن ئىعتىكاف لە موباشەرهى بە شەھوەت و جىماع كردن ئەمە يە ئىعتىكاف عىيادەتە و جىماع و موباشەرهى بە شەھوەت ئارەزۈو بازىيە و ئەمانە ناكەونە يەك، وە زىياد لەوە مادام جىماعە كە لە مزگەوتا بىن ئەوە ئەبىن بە هۆى مانەوە لە مزگەوتا بە لەش پىسى ئەوە يىش لە گۇناھە گەورە كانە.

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

ئەم ئەمر و نەھيانە لەم ئايەتانەدا ناردم بۇتان حودوودى خودان، شتىكىن كە لەلايەنى خوداوه موخالىفە و بە گۈچۈونىان مەمنووعە بە قەتعى.

﴿فَلَا تَقْرِبُوهَا﴾

نزيك مەكمەنەوە لېيان بە نيازى دەس بۇ بىردىن و بە گۈچۈنىان.

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ أَيَّتِيهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ ١٨٧

ئاواھا خوداي تەعالا بەيان ئەكا و رووناك ئەكتەوه ئەحکامى خۆى بۇ موسولمانان بە رجاي ئەوه كە خۆيان لە نافەرمانى خودا بپارىزىن.

بىزان! ئىعتىكاف لە عورفى دىينا بىرىتىيە لە مانھەوە موسولمانان لە مزگەوتا بەنيەتى عىيادەت كردىن بۇ خودا، و ئىعتىكاف سوننەتە بۇ ژىن و پىاو بەلام ژىنى كە مىردى بىن دروست نىيە بە بىن ئىچازەمى مىردى كەمى ئىعتىكاف بىكا.

و بە رىوايەتى حەزىزەتى عائىشە و ئوبىيى كورپى كەعب حەزىزەت عليه السلام لە دەرى ئاخىرى مانگى رەمەزانا ئەرۋىشته مزگەوتەوە ئىعتىكافى ئەكرد تا ئاخىرى مانگى رەمەزان وە لەسەر ئەم حالە دەوامى كردووە تا وەفاتى كردووە.

و لاي ئىمامى شافىعى ئىعتىكاف دروستە بۇ رۆزۈوهوان و بىن رۆزۈو، وە لە كاتى كەم و زۇرا، وە لە هەممو مزگەوتىكى، بەلام لە مزگەوتى «جامعە»دا خىتىرى زۇرتە.

رىوايەت كراوه كە عەبدانى حەزىزەمى داواى پارچە عەرزىيىكى لە «امرىء القيس كىندى» كرد بەلام شايەتى نەبۇو و حەزىزەت عليه السلام فەرمۇسى: مادام شايەتت نىيە پىتويسىتە «امرىء القيس» سويند بخوا لەسەر ئەوه كە عەرزى خۆيەتى ئەۋىش ويستى سويند بخوات، بەلام حەزىزەت عليه السلام ئەم ئايەتەي بەسەرا خويىندهوە: \*إن

الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثناً قليلاً<sup>١</sup> (الآية). ئەويش پەشيمان بۇوهوه له سويند خواردن و عمرزەكەي داوه بە عەبدان جائەم ئايەتە نازل بۇو.

**﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَطْلِ﴾**

مالى يەكتىر لە ناو خۆتانا مەخۇن بە شىيەتى ناحەق.

**﴿وَتُدْلُوَا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ﴾**

وە مورافەتەنەمە مەھىن بۇ لاي حاكمەكان و فەرمانزەواكان.

**﴿لَتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ﴾**

ھەتا بەم ھۆوه ئەندازەيى لە مالى خەلک بىخۇن بە تاوانبارى و بە نارەوابى.

**﴿وَأَنْسُرْ تَعْلَمُونَ ﴾٨٨﴾**

وەلحال، ئىيەيش باش ئاگادارن و ئەزانىن كە ئەو مالە مالى ئىيە نىيە.

پىويستە برايان، لە جوملەي: «ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل» وە بەئەندا دەرئە كەۋى كە خواردىنى مالى خەلک بە بىن موقابىل و بە شىيەتى ناحەق حەرامە. خواه بەزۇر بىن، يا بە روو بىن، يا بە دزى بىن، يا بە غەش، يا بە ھۆى فەرماندارى دنیايىھو يا فەرماندارى دىنىي وە كۈو قازى و حاكمى شەرعى. كەوابىن جوملەي: «وتدلوا بها إلى الحكام» دەس ئەدا كە عەتف بىن لە سەر «تأكلوا» و ئەمەيش حوكمىي سەربەخۇ بىن جيا كرابىتەوە لەبەر ئىھتىمام بەم شىيە؛ چونكى بەزۇرى مالى خەلک خواردن بە ھۆى ھىزى فەرمانزەواكانوھە يە سا خواى بە دەستە و بەستە بىن يا بە بەرتىل و مالدىان بىن ئەگەرنا ئەمەيش بەر «ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل» ئەكەۋى.

و هه لئه گرئ «وتدلوا» مه نسوب بین به حه زفی نون و ته قدیری حه رفی ناسیب وه مه جموععی «ولا تأکلوا» هه تا ئاخرى ئم جومله يشه يك حوكم بین، وه مانای وا بین كه ئهی موسولمانان مالى يه كتر له ناو خوتانا به نارهوايی مه خون به هوی ئه ووهه كه مورافه عهی بگه يه نن به فهرمانره وا كان. ئه و وخته ئه لئین هوی باسى ته نیا ئم حوكمه ئه مه يه كه ئم شیوه زور موھیمم و زور كه س گیروده بورو پییه و به لکوو لهوه ده سبه ردار بین.

و ریوایهت کراوه: كه مه عازی كورپی جه بهل و سه عله بهی كورپی غنه نم هاتن بتو خزمته تی حه زرهت پرسیاریان كرد له هوی ئیختیلاف و جیاوازی شیوه و مانگ له هه شه ویکدا ده رئه كه وئ له گه ل شه وی پیشوييا به زیادی يا به نوقسانی، جا ئه مه ئایه ته هاته خواره ووه:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ﴾

جا ئه گه ر پرسیاریان كردي بی لوهه فائیده ئم جیاوازی شیوه مانگه چيه له شه وه کانا ئوه ئایه ته كه جوابیکه ریک له سه ره پرسیاري ئه وان. واته: ئهی پیغه مبه ری من! پرسیارت لئه كه ن له فائیده و سوودی گورانی شیوه مانگ له شه وه کانا به زیاد بون و نوقسان بون، تؤیش پییان بلی: ئه و شیوه جیاوازانه نیشانه و علامه تن بتو ناده میزاد بتو زانینى وخت و واده کشتوكال و کار و کاسپی و ئال و ویر و کاروان كردن و هاتنى واده قه رز و قوله ناو خو. ئه گه ر مانگ له هه مو و شه ویکدا يه ك شیوه بیواه وه کوو رۆز خه لک ئه وانه يان نه ده زانی.

وه ئه گه ر پرسیاره کانیان له سیرپی جیاوازی شیوه کان بین كه عائیده به عیلمی ریازیيات وه کوو وتولیانه هوی ئه وانه نزیکی مانگه له رۆز و دووركه و ته ویه تی لیئی ئوه جوابه كه له سه ریاسای «الأسلوب الحکیم» وارید بونه؛ كه كه سی له

شتنی ئەپرسن و يارقى پرسیار لى کراو جوابى بەوه ناداتەوه كە ئەو ئەيەوى، بەلکوو جوابى بە نەوعنى تر ئەداتەوه كە فائىدەي زۆرتر بىن بۇي.

ئەو كاتە مەعنای ئايەتكە ئاوايە: ئەي پىغەمبەرى من! پرسیارت لى ئەكەن لە ئەسباب و عەلامەتى گۈزىنى شىوهى مانگ لە شەوهەكانا تۆيش پىيان بفەرمۇو: ئەو ئەسبابانە بە ئاسانى بۇ ئىيە نازارىن، بەلام بزانى كە مانگ بە ھۆى جىاوازى شىوهەدە ئەبنى بە نىشانەي ناسىنى وەخت و وادە. وەكىو ئىستە بەيانمان كرد. وە بۇ ئىيە زانىنى ئەمە باشتەرە لە ناسىنى سېرپەكەى.

وە بوخارى و موسىليم رىوايەتىان كردووه ئەنسار عادەتىان وا بووه كاتى كە حەجيان ئەكەن و ئەگەرانووه و ئەگەيشتەنە شوينى خۆيان لە دەركاى مالەكەيانووه داخىل نەدەبوون و لە پىشتى مالەوە بە پلەكانە ئەرقىشتنە سەربان و لەوئىوه ئەچۈونە ژۇورەوە، جا بە خىلافى ئەم ياسا شەخسىن لە ئەنسار حەجى كرد و كاتى كە گەرایەوە لە دەركاى مالەكەيەوە رقىشتنە مالەوە و خەلک لۆمە و سەرزەنشىان كرد، جا ئەم ئايەتە نازىل بۇو و خودا فەرمۇوى:

**﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾**

واتە: كردهوە خىز ئەو نىيە كە ئىيە بىنەوە بۇ مالى خۆتان و لە پىشتەوە بچەنە ژۇورەوە.

**﴿وَلَا كَنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى﴾**

بەلام چاكە و ئىحسان، كردهوە چاكە و تەقوای ئەوانەيە كە تەقوای خودا ئەكەن و لە خودا ئەترىن.

**﴿وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا﴾**

ئىتەر بېۋنەوە خانووە كانىنان لە دەركاكانانەوە

﴿ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ نُفْلِحُونَ ﴾  
۱۸۹

له خودا بترسن و پاریز بکهن له و بیر و باوهره و له و کرده وانه که خودا حهرامی  
کردوون به‌لکوو له عه‌زابی خودا رزگار بین.

بزانن! ئەم جومله‌ی: «وأتوا البيوت من أبوابها» جومله‌یه کی زور به نرخه و له  
حیکمه‌ته کانی قورئانی پیروز ئەزمیری، بیچگه له و مانایه که وتمان ئەمە ئەگەیه‌نى  
کە: بېرون بۇ هەر مەبەستى له دەرگا و رىيگەی عادەتى خۆيیوه، وە بەو ئەسبابانه کە  
خودا بۇی داناون: ئەگەر نەخوش كە وتن بېرون بۇ لای دوكتور و دەرمان وەربىرن،  
وە سەدەقە و خىر بکەن بۇ دەفعى بەلا، وە له خودا داوا بکەن چارى ئەو نەخوشىيە  
بکا. وە ئەگەر ئىشتان لەلای پياويىكى گەورە بۇو سەربەخۆ قسەي له گەلا مەکەن  
بەو ياسا کە دامەزراوه له رۇژا قسەي له گەلا بکەن، وە ھەنگاو بەسەر مەرجەع و  
جىڭىاي هانا و ھاوارى خوتانا مەننەن، وە بە ئوسوولى كات موراجەعه بکەن، ھەروا  
بەم ياسا بېرون بۇ مەبەست به‌لکوو ناجیح بین.

﴿ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتَلُونَكُمْ ﴾

جهنگ بکەن بۇ بەر زکردنەوەی دینى ئىسلام له گەل ئەو کافرانەدا کە شەرتان  
له گەلا ئەکەن.

﴿ وَلَا تَعْتَدُوا ﴾

بەلام له حەق لامەدەن؛ له خوتانەوە دەس مەکەن بە جەنگ ھەتا كافرەكان  
دەس نەکەن بە جەنگ، وە جەنگ له گەل ھاۋپەيمانتانا مەکەن ھەتا پەيمانەكەيان  
تىك ئەدەن، وە كاتى لە دەستەي دوزمەتانا كوشت ئەتكىان مەکەن؛ لووت و گۈزى  
و عەورەت و دەست و پىيان مەبرىن پاش كوشتن. ئەم نەوعە كارانە بیچگە له وە کە

نامەردىيە ئېبى بە ھۆى نامەردىكىردىنى دوزمنە كانىش لە گەل ئىۋەدا، وە ئېبى بە ھۆى ئەوە كە فيتنەي بى سامان لە ناو ئادەمیزادا پەيدا بىپى. وە مندال و ژن و پياوى پىر - ئوانەيان كە لە دەست و پى كەوتۇن - مەيان كۈژن.

### ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِلِينَ﴾ ١٩٠

خوداي تەعالا ئەو كەسانەي خوش ناوى كە لە ياساي حەق لا ئەدهن و ئەم كاره نابارانه ئەكەن.

بە رىوايەتى گەلىن لە زاناكان وە كۈرۈپى كۈرۈ ئەنس و غەيرى ئەو ئەم ئايەتە يەكەم ئايەتىكە لە قىتال و جەنگ كردن لە گەل كافرانا پاش كۆچى حەزەرت ﷺ لە مەككەوە بۇ مەدينە نازل بۇوە. وە لە مەككەدا هەر ئەمر بە سىلەم و مودارا بۇو. وە بازى ئەفەرمۇون: يەكەم ئايەت كە نازل بۇوە لە جەنگدا ئەم ئايەتە يە كە خودا فەرمۇيەتى: «أَذْنُ لِلَّذِينَ يَقَاتِلُونَ بِأَنْهُمْ ظَلَمُواٰ»<sup>١</sup> بەلام قىسى ئەو وەل راستىرە؛ چۈنكى ئەو ئايەتە نازل بۇوە لە سالى حەوتا لە كاتى «عمرة القضا»دا، وە ئايەتى: «أَذْنُ لِلَّذِينَ يَقَاتِلُونَ» لە پاش ئەو نازل بۇوە بۇ شەركىردن لە گەل كافرانا بە شىۋەي گىشتى.

رىوايەت كراوه پاش ئەوە كە حەزەرت ﷺ لە گەل ئەسحابە كانىا لە سالى حەوتا هاتووه بۇ مەككە بۇ بە جى هېتىنانى «عمرة القضا» ترسىيان لەوە بۇو كە ئەگەر كافرە كان ئىمسالىش مەنييان بىكەن لە عومرە ئەمان چى بىكەن و چۈن لە مەككەدا و لە خاكى حەرەما شەپىكەن لە گەليان ئەم ئايەتانە نازل بۇون.

### ﴿وَأَفْتَوُهُمْ حَيْثُ لَفِقْمُوْهُمْ﴾

كافرە كان بىكۈزۈن لە هەر شويتىكا زال بۇون بە سەرييانا.

﴿وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجْنُوكُمْ﴾

وه دهريان بکهن لهو شويته (مه ککه) که ئيوهيان لى ده رکرد.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾

کوفره کهی ئهوان و بتپه رستی ئهوان زه حمه تتر و ناهه موارتنه لهوه که ئيوه  
بيانکورئن.

﴿وَلَا تُقْتَلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسَاجِدِ الْعَرَامِ حَتَّىٰ يُقْتَلُوكُمْ فِيهِ﴾

بهلام شهريان له گهلا مه کهن له لای مزگه و تی خاوهن پایهدا ههتا ئهوان له پیشا  
شهر ئه کهن له گه ل ئيوهدا.

﴿فَإِنْ قَتَلْتُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾

ئه گمر ئهوان له پیشا ده سیان کرد به جهنج کردن له گه ل ئيوهدا ئيوهیش جهنجیان  
له گه لدا بکهن و بيانکورئن.

﴿كَذَلِكَ جَرَاءُ الْكَفِرِينَ ۚ﴾

به کوشتن ئبین جهزادانه و هی ئهو کافرانه که ده سیان کردووه به شهر له گه ل  
ئيوهدا.

﴿فَإِنِّي أَنْهَاوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

جا ئه گهر ده سبه ردار بون و وازيان له شهر و ئازاوه هينبا ئهوه خوداي ته عالا  
لى خوش بورو و به بهزه يسيه.

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَّيَكُونَ الَّذِينُ لِلَّهِ﴾

جهنجیان له گه لدا بکهن ههتا بتپه رستی و لادان له ئايینی حق نه بین له ولا تا  
و فهرمان به رداری و بهنده بی ههر بۇ خودا بین.

## ﴿فَإِنْ أَنْهَاوَ فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴾<sup>١٦٣</sup>

جا ئەگەر ئەوان دەستبەردار بۇون لە جەنگ كىردىن ئىتىر سىتمكارى و تاوانبارى نىيە ئىللا لە سەر ئەوانە كە سىتمكارى ئەكەن. خواھ ئەوان بن و دەست بىكەنەوە بە جەنگ يا كافارىنىكى ترى غەيرى ئەوان بىنە مەيدانەوە يا ئىۋە بن و شەريان پىن بىرقۇش.

جالىبەر ئەوە كە موسولمانە كان لە سالى «عمرة القضا»دا لە مانڭى «ذى القعدة»دا حازرى مەككە بۇون و پىيان ناخوش بۇو لەم مەوسىمى ئىحرامەدا و لە مانڭى حەراما جەنگ بىكەن لە گەل كافارنى مەككەدا خودا فەرمۇسى:

## ﴿الْشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾

ئەم مانڭى حەرامى ئىمسالە لە بەرابەرى مانڭى حەرامى سالى پار، ئەوان بۆچى پار مەنۇ ئىۋەيان كرد لە عومرە ئىۋەيش ئىمسال جەنگ لە گەل ئەوانا بىكەن. ياخود ئىۋە شەپناكەن لە گەل ئەوانا ھەتا ئەوان دەس نەكەن بەشەر لە گەل ئىۋە. دەرى مانڭى حەرام بۆ ئىۋە و بۆ ئەوان يەك مانگە؛ مانگە كە بۆ ئىۋە وەكۈو مانگە كە يە بۆ ئەوان، كە ئەوان حورمەتىان نەگرت و دەستىان كرد بەشەر ئىۋەيش ناچارن پارىزى خوتان بىكەن و شەر بىكەن لەو مانگەدا لە گەل ئەوانا.

## ﴿وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ﴾

وە ھەموو شتى كە حەرام بىن دەستى بۆ بىرى و واجب بىن پاراستىنى لەو شتانە كە مەعنە وىياتى ئايىن قىساسىيان تىايمە.

ئەوان كە حورمەتى مانڭى حەرامى پارە كەيان بىردى ئىۋەيش ئەتوانن حورمەتى مانڭى حەرامى ئىمسال بىهەن ئەگەر شەپىان لە گەل كىردىن. ياخود ئەوان كە حورمەتى

مانگی حه‌رامیان نه‌گرت ئیمسال ئیوه‌یش ئه‌توانن حورمه‌تی نه‌گرن، به تایبه‌تی ئیوه ناچارن.

**﴿فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَنِيهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾**

دهی هرکه‌سی ته‌جاوزی کرد له‌سهر ئیوه‌یش ته‌جاوز بکهن له‌سهر ئه‌وان به‌وینه‌ی ئه و ته‌جاوزی کردوویه‌تیه سه‌رتان.

**﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُنْتَقِينَ ١٩٤﴾**

له خودا بترسن و بیر و باوه‌رتان وابن که به راستی خودا به یارمه‌تیدان له‌گه‌ل ئه‌وانه‌یه که له‌خودا ئه‌ترسن.

**﴿وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾**

مالی خوتان سه‌رف بکهن له ریگه‌ی بهرز کردن‌هوهی دینی ئیسلاما.

**﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُفْ إِلَى الْأَنْهَلَكَةِ﴾**

به‌لام خوتان مه‌هاوینه ناو نه‌مان و زایه‌بوون به هۆی ئه‌وهوه که هه‌رجیتان هه‌یه هه‌مووی خه‌رج بیت.

ئه‌م مه‌عنایه له‌سهر ریوایه‌تی بوخاریه‌یه له حوزه‌یفه‌ی کورپی يه‌مانه‌وه که فه‌رموویه‌تی: ئه‌م ئایه‌ته هاتووه‌ته خواره‌وه له باهه‌تی مال سه‌رف‌کردن له ریگه‌ی خودادا بۆ جیهاد، وه ئه‌بووئه‌ییووبی ئه‌نساری ئه‌لیت: ئه‌م ئایه‌ته نازل بwoo له ئیمهدادا کۆمەلی ئه‌نسار؛ چونکی کاتنی که خودای ته‌عالا یارمه‌تی موسولمانه کانی دا و دینی به‌هیز کرد ئیمده‌یش وتمان: با ئیتر مه‌شغولی باخ و ئه‌وزاعی خۆمان بیبن. جا خودای ته‌عالا ئه‌م ئایه‌ته‌ی نازل کرد و فه‌رمووی: مالی خوتان سه‌رف بکهن له ریگه‌ی دینی خودادا مه‌کونه ته‌مه‌لی له جیهادا و به هۆی خوشه‌ویستی ماله‌وه خوتان مه‌فووتینن به هیرشی دوژمن

و تهرکی غهزا مه کهن؛ چونکه همه میشه دوژمن خوی ناماده ده کات بُو له ناو بردننان  
و زال یوون به سه رتانا:

وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ١٩٥

ئیوه کرده و خوو و ره وشتی خوتان چاک بکەن هەتا پەیوه ندیتان بە خوداوه  
بەھیز ببى نەك بە مالى دنيا و رابواردن و خوشحالى ژيان؛ چونكى جانىي خودا  
نابرىيته وە بەلام جانىي دنيا ئەبرىيته وە، بە راستى خودا موحىسىنە كانى خوش ئەوەي.

وَأَتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِللهِ

نهی موسولمانه کان! واجبی حج که زیاره‌تی که عبئیه له سه ریاسای دین له  
مانگی شهوال و زیل‌قده عده و دهی نه ووه‌لی زیل‌حجه‌جهد، وه واجبی عومره، که نه ویش  
زیاره‌تی که عبئیه له ههر مانگیکدا بی، ته واو بکهن، وه نه رکان و واجباتیان به جنی  
بینن ههر بُو خودا و باسی بت و مه عبودی به تالیان تیامه کمن، وه ههر له بہر نه مرو  
فرمانی خودا بیان کهن له بہر ناو و شوره‌ت و خونیشاندان به خمّلک مه بیان کمن.

﴿فَإِنْ أَخْصِرُوكُمْ فَمَا أَسْتَيْسِرَ مِنْ أَهْدَى﴾

ئەگەر مەنۇ كىران - لە پاش ئىحرام بەستىن - لە تەواو كىرىدىان لەلايەنى دۈزمنەوە وەكۆ ئەو كە حەزىزەت لەخەشىلە و ئەسحابەكانى مەنۇ كىران لە تەواو كىرىدى عۆمۇرە كەيان، ئەو واجبە لە سەرتان سەربېرىنى ئەوهى بۇتان رىئەكەوىي بە ئاسانى لە حەيوان: وشىر بىن، يَا گا، يَا مەر، يَا بىزىن.

وَلَا يُحَلِّقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْمَهْدَىٰ مَحْلَهُ،

و هئيرامه که تان مه شکین و سه رتان مه تاشن هه تا ئه و حه يوانه سه رئه بېرى لە جىنگى خۆ بىدا. كاتىء، حه يوانه که تان سه رىي چا ئىحرامه که تان شىكتىن.

فَهُنَّ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا

دهی ئەگەر كەسى لە ئىيۇھ نەخۆش بۇو بە نەخۆشىنىكى وەها كە ناچار بۇو لە بۇ سەرتاشىن لە پېش ئىمكاني سەربرىنى حەيوانە كە يا:

أَوْ بِهِ أَذْيَ مِنْ رَأْسِهِ

یا ئازارى له سەریا بۇو به ھۆى بىرىنەوە يا به ھۆى جانەوەرەوە و به ناچارى سەری تاشى:

**فَقْدِيَّةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ**

نهو له سهريه‌تی، به واجبی، فیدیه‌ین بدا له باشیه ئه و سه‌رتاشینه‌ی که بریتیه  
له روزووی سی رۆژ یا خوارده‌منی شەش میسکین بدا یا حەیوانى سەربىری.

فَإِذَا آتَيْتُمْ

کاتی هیمن بونهوه و پزگار بونه له دوژمن و نهجانتان بونه له نهخوشه و  
ثازاره کان.

﴿فَنَّتَمَعَ بِالْعُمَرَةِ إِلَى الْحَجَّ فَمَا أَسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدَى﴾

هه رکه سئ له ئىوه خوشى و هربگرى به نزىك بۇونەوە لە خودا بە ھۆى عومرە وە  
ئەوسا بگات بە عىيادەتى حەج، وە يَا خود خوشى و هربگرى بۇ خۆى بەوە كە  
عومرە بە جىيىننى و ئىحرامە كەمى بە تال بکاتەوە ئەوسا حەج بكا و ئىحرامى بۇ  
بىيەستى ئەوهە واجبە لە سەرى ئەوهى بۇ دەس ئەدالە حەيوان سەرى بېرى لە باشى  
پىش خىستى عومرە لە سەر حەج كەمى.

﴿فَمَنْ لَمْ يَحْدُ فِصَّيْمَ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ فِي الْحِجَّةِ وَسَبْعَةٌ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾

دەي كەسىن حەيوانى دەس نەكەۋى بۆ سەربىرىنى ئەوە واجبە كەى رۆژووى سىن پۇزە لە كاتى حەجدا و رۆژووى حەوت رۆزىش كاتى بىگەرىئەوە بۆ ناو ئەھلى خۇتان.

### ﴿كَلَّكَ عَشَرَةُ كَامِلَةٌ﴾

ژمارەي ئەو رۆزانە كە بەرپۇزۇو ئەبن دە رۆزى تەواوه، خەيال نەكەن كە ژمارەيان سىن رۆزە ئەگەر لە رۆزانى حەجدا بەرپۇزۇو بن، وە حەوت رۆزە ئەگەر لە ناو ئەھلى خۇتانابىن.

### ﴿ذَلِكَ لِمَنْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرٍ الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ﴾

ئەم حۆكمە - كە واجب بۇونى فىدييە لە سەر ئىنسانى تەمەتou بىكا - بۇ كەسىكە كە ئەھلى نزىكى «مسجد الحرام» نېبى بە كەمتر لە مەسافەي قەسر.

### ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ ۱۹۶

ئى موسولمانەكان! لە خوابىرسن و بىزان بە راستى كە عەزاب و تۆلەسەندنەوەي خودا لەو كەسانە لائەدەن لە فەرمانى خودا زور گرانە.

### ﴿الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾

وەختى مەشغۇلل بۇون بە نادابى حەجھەو چەن مانگىكى مەعلوموم و ديارى كراون لە دينا، كە عىبارەتن لە مانگى شەوال و زىلقةعدە و سىيازىدە لە ئەووەلى مانگى زىلحةجە. ئەگەر تەماشاي مەناسىك و ئاداب بىكەين، ئەگەرنا ئەگەر حىتىبى خۆرىيختىن و گەرانەوەي ئەھلى خارىجى حەرم بىكەين ئەوە بە ئەغلەب مانگى زىلحةجەيش بە تەواوى كاتى موناسەباتى حەجە.

### ﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ﴾

دهی که سئی بریار بدا له سهر خوی به جنی‌هینانی حج به هوی ئیحرام بهستن  
به حج.

**﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجَّ﴾**

ئوه بؤی دروست نییه جیماع بکا له گه‌ل خیزانی خویا، وه بؤی نییه ده‌رجی له  
یاسای دامه‌زراوی ئادابی حج، وه جه‌دهل کردن له گه‌ل خه‌لکدا و قسه به‌زوران دان  
نییه له کاتی حه‌جدا.

**﴿وَمَا أَنْفَعَ لَوْا مِنْ حَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾**

وه ئه‌وهی بیکهن له کرده‌وهی خیز له خاکی حمره‌مدا ياله غه‌یری حمره‌مدا خودا  
پیئی ئه‌زانی جهزاكه بتان ئه‌دان‌وه.

**﴿وَتَكَرَّزَ وَدُوا فَإِنَّكَ خَيْرَ الْزَادِ الْنَّقْوَى﴾**

تویشه‌ی ریگه‌ی دوور و دریزی قیامت هله‌لگرن بهم کرده‌وه چاکانه، به راستی  
که چاکتر له هه‌موو تویشه‌یین بؤ ئینسان تویشه‌ی ته‌قوایه و کرده‌وه‌یه که به هوی  
ئه‌وه‌وه بیاریزی له عه‌زابی خودا.

**﴿وَأَنَّقُونَ يَتَأْوِي الْأَلْبَابَ ﴿١٩٧﴾﴾**

له من بترسن ئه‌ی خاوه‌ن هوشه ساغه‌کان.

شیخی بوخاری ریوایه‌تی کردووه له ئیبنووه باسه‌وه بیجه‌نه که ئه‌هلى يه‌مه‌ن  
ئه‌هاتن بؤ حج و تویشه و خمرجیان له گه‌ل خویان نه‌ده‌هینا و ئه‌یانوت: ئیمه  
ته‌وه کولمان له سهر خودایه. کاتی ئه‌گه‌ی شتنه مه ککه‌ی موکمه‌پرده مه داوای خوارده‌مه‌نى  
و خمرجیان له خه‌لک ده‌کرد. جا خودای ته‌عالا ئهم ئایه‌ته‌ی نازل کرد و فرمانی  
دا به‌وه که تویشه و خمرجی ریگه‌ی حج به ته‌واوی بؤ هه‌ردوو سه‌ره‌که‌ی هله‌لگرن  
وه لمه‌هولا نه‌بن به‌بار به‌سهر خه‌لک‌وه.

جا لەم ئايەتە پىرۇزە ئەمە وەرئەگىرى ئەوهى كە حەجى لەسەر واجب نىيە بە سوال و سەدەقە نەرۋا بۇ حەج مەگەر موسۇلمانى بە ئارەزووی خۆى پارەى بىندا و توپىشە و مەسىرە فى بۇ تەواو بىكا. وە كەسىنەن حەجى لەسەر واجبە مادام خوداي تەعالا مالىي پىداوە پىتىيىستە بە قەى خۆى خەرجى هەلبىگىرى بۇ ئەوه كە موحتاج نەبىن بەكەس، وە سوننەتە زىادەيش هەلبىگىرى بۇ خىتارات و بەخىشش بە داماوان، وە حەزىزەت لەلەپە وشتىرى بارى لەگەلدا بۇو كە خواردەمەنلى و رزقى لەسەر بۇو، وە لە سەفەرى حەجدا سىسىەد كەس لە قەبىلەي «مزینە» هاتن بە میوانى بۇ خزمەتى و خزمەتى كىردىن، وە كاتىتكىش رۇيىشتەن ئەمرى فەرمۇو بە حەزىزەتى عومەر: يَا عومەر توپىشە بىلە بەم كۆمەلە بۇ رىيگەيان.

مەبەست ئەمە يە ئەم سەفەرى، حەج و سەفەرى عومەر، پياوى مەرد ئەوهىيە بە مەردى ئەم سەفەرى بىكا و بىتەوه.

وە رىوایەت كراوه لە بوخارىدا لە ئىپىنۈغە باسەوە بېتىقىتى كە لە زەمانى پىش ئىسلاما بازارەكانى «عکاظ» و «مجنە» و «ذوال المجاز» لە مەوسىىمى حەجدا ئەكرانەوه و خەملەك بەيع و موعامەلە و تىجارەتىان تىا ئەكردىن. كاتى دينى ئىسلامى پىرۇزەت موسۇلمانەكان پىتىان ناخوش بۇو كە لەو وادەدا تىجارەت بىكەن، جا لەلايەنى خوداوه ئەم ئايەتە نازل بۇو.

**﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبَتَّغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾**  
واتە هيچ نوعە گوناھىكتان لەسەر نىيە كە لە مەوسىىمى حەجدا بىگەپىن بە شوپىنى مالىي دنیادا بە تىجارەت و ئال و ئىل، وە داواى كەرەمى باش بىكەن لە خوداي خۆتان و دينى ئىسلام دينى ئىعتيدال و ميانەكارىيە و مەنۇنى شتى حەلال لە كەس ناكا.

به لام ئاگادارىن، حەرامە بۆ موسوٽمان - به تايىه تى بۆ حاجى - تىجارەت بىكا  
بە مالى قاچاخ موتلەقا: يە كەم بە ياساي گشتى تىجارەت بە مالى قاچاخ خەتهرى  
سەر و مالى تىايە بۆ تاجيرە كە، وە هەر مۇعامەلەيىن نەو خەتهرى تىدا بىن حەرامە.  
دۇوەم: بۆ حاجى دلى ئەخاتە خەياللاتوه و زىياد لەۋەيش ئەگەر پېيان زانى خۆى  
تۈوشى ئازارى حەپس ئەبىن و قافلە كە يىشى ماتىل ئەكاكى لە سەفەر و گەرانە و بۆ  
مال يىشتن بە مەككە، وە مەئمۇورە كانى حوكومەت بى باوەر ئەكاكى بەرابەر بە  
«حجاج» و بە چاوى سووکى و تاوانبارى بويان ئەرۋان. جا دەخىلە خۇتان لەم  
مۇعامەلە ناشىرىيە ئابروۋەرە پىارىزىن.

فَإِذَا آتَيْتُم مِّنْ عَرْفَتٍ

کاتئی له ئىستگای عەرزمى پىرۇزى «عەرەفات» دارۋان و ھاتنە خوارەوه له پاش رۆزئاوا بۈون.

﴿فَإِذْ كُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾

زیکری خودا بکهن به «لیک» کردن و «لا إله إلا الله» خویندن و دعوا و پارانه وه بُو دین و دنیا له خواي پهروه رهگار له لای «المشعر الحرام» له لای موزده لیفهدا و نویزی مه غریب به «جمع التأثیر» له گهله نویزی عیشادا بکهن لهو شوینهدا.

وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَنَا لَهُمْ

و به ئىخلاس زىكىرى خودا بىكەن لە بەرئۇوه كە شارەزايى كىردىن بۇ خودا پەرسىتى و دىندارى راست.

وَإِن كُنْتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الظَّالِمِينَ

هه رچهن له پیش بلاوبونهوهی دینی نیسلاما ئیوه لهوانه بعون که ریگهی خودابه رسته و دنیاداری و دنیاداری باكتان ون کدبوو.

﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَكَانُ النَّاسُ ﴾

پاش زىكىر و دوعا و نويىز كردن لەلاي «مشعر الحرام» لە عەرزى موزدەلىفەدا بېرىزىنه خوارەوه لە موزدەلىفە و بۇ «منى» بۇ نزىكى «كۆگای گەورە»ي مەشھور بە «جمرة العقبة» بۇ رەجم كردىنى شەيتان لە سېبەينىدا، وەكىو چۆن رەھبەرە گەورە كان و پىغەمبەرە كان: ئادەم و، ئىبراھىم و، ئىسماعىل و غەيرى ئەوانىش لە موزدەلىفە و داپەرپيون بۇ مينا بۇ بەجىھىنانى ئاداب.

جا لەسەر ئەم مەعنيا يە خىتابە كە عامە بۇ ھەموو موسولمانان، وە بازى لە موفەسىرىە كان فەرمۇۋىانە: ئەو خىتابە بۇ قەبىلەي قورەيش و چوار قەبىلەي تەرە كە وەختى خۆى ئەوان لەو كاتەدا خەلک لە عەرەفاتا رائە وەستان ئەوان لە خاكى «جمع» لە مينادا رائە وەستان لەبەر دەمار و خۆبەزلىگرتەن ئەيانوت: ئىيمە ئەھلى حەرەمى مەككەين و لە خاكى حەرم دەرنماچىن! جا خودا ئەمرى پى فەرمۇون: كە ئىوهېيش وەكىو باقى موسولمانان ھەر لە خاكى عەرەفاتدا راوهستن، جا كاتىن ھاتنە خوارەوه بۇ موزدەلىفە ئىوهېيش لەو شويىنەوه بىنە خوارەوه كە خەلکى لىتى دىنە خوارەوه كە عەرەفاتە. واتە ئىوهېيش ھەر وەكىو خەلک لە خاكى عەرەفاتدا راوهستن و ھەر لە وىنە بىنە خوارەوه.

﴿ وَأَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ ١٩٩

كاتىن ھاتنە خوارەوه داواى چاپۇشى و تاوانبەخشى بىكەن لە خودا، چ لە تاوانە كان بە گشتى، چ لە تاوانى ئادابى جاھىلىيەت ئەقورەيش و ھاۋىتى قورەيش؛ چونكى بە راستى خوداى تەعالا تاوانبەخش و مىھەرەبانە.

﴿ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرُكُمْ أَبَكَأَكُمْ أَوْ أَشَكَّ ذَكْرَكُمْ ﴾

جا کاتنی که ئادابی حەجتان بەجى هىتىنائىر لە سوپاسى ئەم نىعەمەتى يارمەتى خودادا زىكىرى خودا بکەن بە سۆزى دل و بەرزى و خۇشەويسىتىيەوە وەكۈو چۈن ناوى باولك و باپىرى خوتان ئەبەن و سيفاتى چاكەيان لە ناو كۆمەلدا ئەگىرنەوە، ياخود بەھېزىر لەو ناوبرىنى باولك و باپىرە؛ چونكى باولك و باپىرە ئەوهەيان پىن ناڭرى كە خودا پىنى ئەكىرى بۇ ئىيە لە ماوهى ژيانىانا و لەپاش مەرتنان.

ریوایت کراوه: عهربه کان له پاش تهواو کردنی حج گردنه بونه وه له خاکی  
مینادا له به ینی مزگه وت و کیوه که دا و هلیان ئه خوینده وه به باوک و باپیره خویندا.  
خدای ته عالیش به شیوه موجامه له هاتووه منعی کردون لهو پیاھه لوتنه دا که  
قه تعی سوودنکی دامهزراوی نییه مه گهر خوچه لنان له ناو خه لکا.

﴿فَمَنِ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا وَإِنَّا فِي الدِّينِ كَا وَمَا لَهُ فِي﴾

الأخِرَة مِنْ خَلْقٍ

جا برانن له ئادەم مىزادە كەسى كە ئەلى: خودايا هەر لە دنیادا بەشمان بده و يادى پاشە رۆز ناكا، وە ئەم نەوە كەسى لە پاشە رۆزى هيچ بەش و بارەي نىيە.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا ءاِنْكَافِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ

حَسَنَةٌ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

وه له ئاده ميزاديشه كەسى كە له كاتى پارانە وە دا ئەلىنى: خودايىلا دەنیادا بەشمان بده  
لە بەشى جوان، وە كۈوو: لەش ساغى و، عائىلە و، مندالىي رىتك و پېتك و، ھىمنى لە  
ئاشۇوبىي سته مكىار و، دراوسيتىي ناھەمۇار و، ژىوارى بە قەى حاڭ... وە له پاشەرۇچىشى  
بەشى چاكىمان بەدەرى، وە كۈوو: مردىن لە سەھر ئىمانتى و، ئاسانلىي وە زىعى گۇر و، ئاسانلىي  
حسىپ لە مەيدانىي حسىيىا، وە بىمانپارىزىه لە عەزابى ئاگىرى دۆزەخ.

أَوْلَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ  
[www.igra.ahlamontada.com](http://www.igra.ahlamontada.com)

نهم که سانه که له خودا نه پارینه و بُو دنيا و بُو قيامه ت به يه كوه به شيکي باشيان هه يه له جهزاي نهم دوعابيانا، وه بزانن خوداي ته عالا نه تواني به ماوه يه کي کم حسيبي عالم بکا؛ چونکي زانويه به ههموو چاكه و خراپه يي.

وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ

کاتنی که ئەرکانی حەجتان تەواو کرد زىگرى خودا بکەن لە رۆژانى جەڙن و پاش جەڙنا به «الله اکبر» کردن لە پاش نویزەکانا و به سەربرىنى قورىيانى و به سەنگەسار کردنى شەيتان لە سى رۆزەي پاش جەڙنا.

﴿فَمَنْ تَعْجَلَ فِي يَوْمَنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ أَتَقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

جا ئه گهر که سئی په لهی کرد بؤ گه رانه وهی له دواي دوو رؤژ له رؤژاني پاش جه ژن  
نهوه توانی له سهر نییه له گه رانه وهدا ئه گهر له پیش مه غریبی رؤژی دووه ما بیچ.

چونکی هر راوهستانی عهده فاته که وختنی ئەروا. ئەگەرنا تهوف و گەرانی بەینی سەفا و مەروه و ختيان نافه‌وتى، هەرچەن زۇرىش پاش بکەون. ئەوهندە ھەيە، بىن عۆزىز، باش نىيە بکەونە پاش رۆژانى «أيام التشريق» ھو.

وە ئەفه‌رمويىت: مانهوهيش لە خاكى مىنادا پاش رۆژى سىرۇز، ئەگەر كەسىن ھەر سىرۇز كە لهويدا بمىيىتتەوە و ھەموو رۆژى، پىش زەوال، رەجمى ھەرسىن كۆڭاكانى تىا بكا ئەوه تەواوه، وە ئەگەر يەكىن يەلە بكا و پاش رەجمى شەيتان لە رۆژى دووهما دەرچى ئەوه دروستە و تاوانى لەسەر نىيە مادام لە پىش مەغريبدى دەرچى.

بازان! ئەسلى مەزھەبى ئىمامى شافيعى رض ئەوه يە كە واجبه لەم سىرۇزدا رەجمى شەيتان لە ھەر سىرۇز كۆڭاكانا لە پاش زەوال بىن، وە لەلای ئىمامى ئەسنه‌وئى، كە يەكتىكە لە زاناكانى مەزھەبى شافيعى، ئەم سىرۇز جىمه لە پىش زەوالىشا دروستن، واتە ھەر لە بەرەبەيانە وە دەس بكا بە رەجمى شەيتانە كان دروستە. وە ئەم فەرمۇودە دروستە بۇ رەفتارى ئىنسان بە نەفسى خۆى و بۇ تىيرشادى موسولمانان دروستە، بە تايىھتى لە بۇ كەسىن ناساغ بىن يالاواز و بىن ھېز بىن، يابۇزنى كە بە ھۆى حەملەوە ياخود بىمۇ فىتنە لى بىكرى ياخود بىمۇ فەرمۇودە لە كۆپى خەلکا تۈوشى ئازار بىن، وە ياخود بىمۇ فىتنە لى بىكرى لە بەر جوانى. وە لام وايە ئەم فەرمۇودە بۇ ئەم چەرخە كە قەرەبالغ ئەگاتە مىليون زۇر باشه. وە ئەم باسە لە توحفەدا ھەيە.

لەم شوينەدا چەن باسى ھەيە:

[باسى ا يە كەم: حەج روكتىكە لە پىنج روکنە ئىسلام و واجبىكە لە واجباتى دين بە دەليلى قورئان و فەرمۇودە پىغەمبەر صلوات الله علیه و آله و سلم و ئىجماعى زانايانى دين، وە واجب بۇوە لە سالى شەشى هيجرىدا.

وە ئەركانى حەج لە مەزھەبى ئىمامى شافىعىدا<sup>جىلىخان</sup> پىنج شتە:

يەكەم: ئىحرام، يانى قەسد و نىيەتى داخل بۇون لە بەجىھىتىنى ئادابى حەج بەو ياسايمە كە لە دىنا دامەزراوه لە دينى ئىسلاما لە مانگى شەوال يازىلقة عدە يە دەھى ئەووهلى زىلچەجەدا، لە يەكى لەو شويتىنەوە كە دىيارى كراون بۇ ئىحرام بەستن كە عىبارەتن لەم شويتىنە:

بۇ يەكى لە مەدينەي مونەوەرەوە بىروا بۇ حەج «ذو الحلیفة» كە ئىستە مەشهورە بە «بىرى عەلى»، و بۇ ئەھلى شام «جحفة». و بۇ ئەھلى نەجد «قرن»، و بۇ ئەھلى يەمەن «يلملم». و بۇ ئەھلى عىراق «ذات عرق». ئەم شويتىنە ھەموو بە فەرمۇودەي حەزرەت عليه السلام بۇون بە جىيگەي ئىحرام بەستن بە ئىتىفاقى زانايانى دىن ئىلا «ذات عرق» كە ميقاتى ئەھلى عىراقە ئەوە لە سەر رىوايەتى بە فەرمۇودەي حەزرەت و لە سەر رىوايەتى حەزرەتى عومەرى كورپى خەتاب بۇى دىيارى كردوون. وە لە پاش ئەوە ئىجماعيان لە سەر دامەزراوه، و بۇ كەسى كە لەو خەتانەوە نەيەت ئەندازەي مەسافەي قەسر بىگرى ئىحرام بېستى.

[دۇوەم: تەوافە، واتە: گەرپان بە دەوري مالى كە عەبدە حەوت جار.]<sup>۱</sup>

سېتەم لە ئەركانى حەج: گەرپان لە بەينى «سەفا» و «مەروھ»دا كە دوو شويتىن لە نۇيکى كە عەبدە بەو مەرجە كە لە سەفاوە دەس پىن بىكا، وە رۆيىشتن لە سەفاوە بۇ مەروھ جارىكە و گەرپانوھىش لە مەروھوھ بۇ سەفا جارىتكى ترە. وە بەو مەرجە ئەم هاتوچىۋىلە پاش تەوافى كە عەبە بىت. وە سوننەتە پاكى لە بىن دەسنۇيىزى و لەش پىسى و سەترى عەورەت.

[۱] ئەم بەندە لە نۇسخە يېشىۋە كەدا بە ھەلەى پىت چىن تەركىراوه – بىلەك دەنەوەي كوردستان.]

چوارەم لە ئەركانى حەج: راوهستانە لە خاکى عەرەفاتدا، بە پيادە يا بە سوارى، لە پاش كاتى زەوالى رۆزى عەرەفە كە رۆزى نۆھەمى زىلەجەجە يە هەتا تولۇوعى سوبھى رۆزى جەزنى قوربان.

پىنجەم لە ئەركانى حەج: سەرتاشىنە ياكورت كردنەوەي چەن مۇويى لە مۇوهكاني سەر، خۆى بىتاشىن ياشەخسېكى غەيرى خۆى، بەلام بە فەرمۇودەيەكى شافىعى حەلق ياخىر لە ئەركانى حەج نىن بەلكۇو لە واجباتن.

وە واجباتى حەج زىاد لەم ئەركانانە پىنج شتە:  
ئىحرام بەستنە لە يەكى لەو ميقاتانەوە. شەومانەوەيە لە موزدەلىفەدا، رەجمى شەيتانى گەوەرەيە لە سبەينىي رۆزى جەزنا. رەجمى شەيتانە لە ھەرسى كۆڭاكانا لە سى رۆزى پاش جەزنى قوربانا. سەرتاشىن ياكورتكردنەوەي مۇوى سەر ئەگەر بە روکن حسېب نەكربىن. شەو مانەوە لە مىنادا لەم شەوانەدا. تەوافى ويداع «على الراجح».

وە سوننەتەكانى پىنج شتە:

يەكەم: ئىفراد. واتە: پىشخستنى حەج لەسەر عومرە.  
دووھەم: تەلبىيە، يانى «لبىك»، كردن لە غالىبى ئەحوالا، وە لەفزەكەي ئەممە يە بلىنى: «لبىك اللّٰهُمَّ لَبِيكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبِيكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمَلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ». وە سوننەتە كە تەلبىيە تەواكىرد سەلاوات بىدا لەسەر حەزرەت الله وە داواى بەھەشت بىكا لە خودا و بىارىتەوە بۆ رىزگاركىدى لە ئاگرى دۆزەخ.

سېتىھەم: «طواف القدوم»، واتە: حەوت جار هەلسۈورىان بە دەورى كەعبەدا لە كاتى گەيشتنى بە كەعبە، وە كۈو باسمان كرد، بەلام ئەممە بۆ ئەو حاجىيە كە لە پىش راوهستانى عەرەفاتا ھاتىتىھە مەككەوە.

چوارەم: دۇو رکات نويىزى تەوافە لە پاش تەواو كردنى حەوت تەوافە كەعبەتوللە.

وە ئەم دووركاتە نويىزە لە پىشى مەقامى حەزرەتى ئىبراھىمە وە عائىلە بىكا.

پىنچەم: شەومانە وە لە عەرزى مىنادا كاتى رۆيىشت بۇ عەرفات.

ئەمە بە كورتى باسى حەج بۇو.

وە ئەمما عومرە: ئەويىش لە مەزھەبى ئىمامى شافىعىدا واجبە بەچەن دەليل؛

يەكم: زاھيرى ئايەتى: «وأتّمُوا الحجَّ وَالعُمْرَةَ لِلّٰهِ»؛ چونكى ئەمر بە زاھير بۇ

دەلالەت كردنە لەسەر وجووب.

دووھەم: رىوايەت كراوهە لە موحەممەدى كورپى سىرين لە زەيدى كورپى ساپىت،

لە حەزرەتەوە ﷺ كە فەرمۇويەتى: «إِنَّ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فِرِيضَتَانِ لَا يُضْرِكُ أَيُّهُمَا بِدَأْتَ».

سېھەم: شەخسىيکى «صېيى» ناو ھاتە خزمەتى حەزرەتى عومەرى كورپى خەتاب

و عەرزى كرد: من گاور بۇوم و موسۇلمان بۇوم و ئاگادار بۇوم كە حەج و عومرە

واجبن لەسەرم و ئىحرامم بەست بە هەردووكىيان بەيەكەوە. ئەويىش فەرمۇوى:

«ھەديت لىسە نېيىك».

چوارەم: «دارەقوتنى» رىوايەتى كردووھە لە «ئىپينوجورەپچ» ئەلىن: نافىع خەبەرى

پىدام كە عەبدوللەللى كورپى عومەر ئەيەرمۇو:

«لِيْسَ مِنْ خَلْقِ اللّٰهِ أَحَدٌ إِلَّا عَلَيْهِ حِجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَاجْبَاتَانِ مِنْ اسْتِطَاعَ إِلَى ذَلِكَ

سَبِيلًا، فَمَنْ زادَ بَعْدَهَا شَيْئًا فَهُوَ خَيْرٌ وَتَطْوعٌ». واتە: لە موسۇلمانان كە خودا دروستى

كردوون كەسى نىيە حەج و عومرە يەكى لەسەر فەرز نەكراپىن مادام تەواناي رىنگەي

بىنى، وە ئەگەر لەوانە زىياد بىكا ئەوھە خىزىر بۇ خۆى كردووھە.

پىنچەم: «ابن جريج» ئەلىن: خەبەرم پىدرالە عەكرەمە وە كە ئىپينوغەباس فەرمۇويە:

«العُمْرَةُ وَاجِبَةٌ كَوْجُوبُ الْحَجَّ مِنْ اسْتِطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»؛ واتە عومرە واجبە وە كۈو حەج

لەسەر ئەو كەسە تەواناي رىنگەي بىنى.

ششم: پرسیار کرا له زهیدی کورپی سابت حَسْبَنَا له عومره کردن له پیش حه جدا، فهرووی: «صلاتان لا يضرك بآيهم بدأت».

وه هه رچی ئه رکان بین بؤ حهچ ئه رکانه بؤ عومره ئيللا ئوه نه بین که راوه ستانی عورهفات نيه له عومرهدا، وه هه ر کاتئ به جئي بهينزى له سالا دروسته.

وه به هه ر حالي له ماوهی ئىحرام بهستن به حهچ يا به عومره، حهرام ئه بین له سه ر ئىنسان: جيماع کردن، وه ماج کردنى که ئاره زوروی نه فس بجولىنى، وه لىكدانى پىستى لهش به رووتى له پىستى ژن، وه ئاوهينانه وه، وه ژن ماره کردن، وه بىن خوشى دان له لهشى يا له به رگى به وينهه ميسك و كافور و زعفران و گولباخ و ونه وشه و رونى ئه مانه. وه پوشينى دهست كيش، وه پوشينى نيرينه، به تاييهتى هه ر به رگى به درو و مان دوورابى، ميزهر و كلاؤ و خوف و گورهوي، وه راوكردن و نه چير گرتى و نه چير كوشتن. هه تا ئه گهر له مالى خويما كه و يا توتى بین له قهقهه سدا بهر لمهه ئىحرام ببهسىن يا بهره للايان بكا، يا بيان به خشى به كهسىن تا له مولكى ده رچن. هه روا شاره زاکردنى بؤ سه ر نه چير و خواردنى گوشته كه و، لا بردنى موو له سه ر و ريش و سمىل و باقى لهش به عه مدی، وه نيتوك کردن و رون دان له سه ر يا له ريش. ئه گهر شتى له مانه بكا به عه مدی ئه وه فيديه ي ئه كه ويه سه ر موتلهقا، وه ئه گهر به بىن ئاگايى بwoo؛ ئه وه هه ر شتى فه و تاندن بwoo وه كoo تاشينى موو سه ر و ريش، يا كوشتنى نه چير فيديه ي له سه ر واجب ئه بىن، وه هه رچى له زرهت و هرگرتن بىن وه كoo رون دان له سه ر ئه وه قهى ناكا.

باسى دووهم: بزانن که ئوممه تى ئىسلام هاوېرىن له وهدا دروسته به جئي هينانى حهچ و عومره به سى جۆز:

۱. تفسيرى قورتوبى: ج ۲، لابرهى: ۳۶۸.

يەكەم [جۇر]: «ئىفرااد» كە بىرىتىيە لەو ئىنسان ئىحرام بېھسىن بە حەج و لە پاش ئەوە كە حەجە كەى تەواوكىد و رەجمى شەيتانى كرد لە رۆژانى رەجمە ئەوجار لە مەككە دەرچى بىرۋا بۇ خارىجى حەرم و لەوئە ئىحرام بېھسىن بە عومرە و بىتەوە بۇ مەككە و تەوافى كەعبە تەواو بکا، پاش ئەوە سەعى بکا لە بەينى سەفا و مەروەدا حەموت جار، پاش ئەوە سەرى بناشى يا چەن مۇويى كورت بکاتەوە لەسەرى، وە بەمە رىزگار ئېبىن لە عومرە كەيش.

دووەم جۇريان: «تەمەتوع»اھ كە عىبارەتە لەوە لە مانڭە كانى حە جدا - كە شەوال و زىلقلەعدە و دەي ئەووهلى زىلچەجە يە - ئىحرام بېھستى بە عومرە، كاتى كە عومرە كەى تەواوكىد تەحەلول بکا و بە حالى عادەتى بمىتىتەوە، جا لەگەن حاجىيە كانا ئىحرام بېھستى بە حەج لە مەككەوە - لە عەينى سالا - وە حەجە كەى تەواو بکا. وە ئەنە كەسە كە بە تەمەتوع حەج ئەكا واجبە لەسەرى حەيوانى وەها بۇ قوربانى بە كار بىن سەر بېرى، وە دروستە لە پىش ئىحرام بە حە جدا سەرى بېرى؛ چۈنكە ئەمە فيدييە عومرە كەيەتى، وە دروستە لە ئەيامى تەشرىقدا، يانى لە رۆزى جەزنا ياخود لە يەكى لە سى رۆزە كانى دوايدا يا پاش ئەوان سەرى بېرى، وە واجبە بىدا بە گەدائى حەرەمى مەككە، وە دروست نىيە خۆى لىپى بخوا، وە دروست نىيە بىدا بە دەولەمەندە كانىش.

سەينەم جۇر: «قىران»اھ، وە ئەم شىيە ئەمە يە كە ئىحرام بېھستى بە نىيەتى حەج و عومرە و ئادابى حەج تەواو بکا وە كۈو حالەتى ئىفرااد، ياخود ئىحرام بېھستى بە عومرە و لە پىش ئەوەدا كە دەست بکا بە تەوافى كەعبە حەجى بخاتە پال بە نىيەت. ئەمە يەش هەر قىرانە. وە ئەم كەسە يەش ھەم حەيوانىكى لەسەرە كە سەرى بېرى لە فيدييە ئەوەدا بە تەنيا ئادابى حەج بە جارى حەج و عومرە كىردىوو. ئەم حەيوانە يەش

ووهکوو حهیوانی فیدیهی عومره ودهایه، بهلام له پیش جهژنا دروست نیه سهري ببری.

و ه لم به جي هيتناني مه ناسيكهدا ئەمه يش هە يە كە ئىنسان تەنبا ئىحرام بېھستى  
بە عومرە، واتە عومرە بکا و حەج نەكاكا، ئەمه يش لە هەركاتىكا بىن دروستە و هيچى  
لە سەر نىيە ئىللا لە كاتىكا لە ناو ئىحرامى حە جدا بىن و هيشتا حەجه كەي تەواو  
نە كردىنى ئەمە ئىحرامى بە عومرە دروست نىيە؛ چونكى ئىحرام بە زەعىف گرد نابىتەوه  
لە گەل ئىحرام بە شتى خاوهەن ھىز وە كۇو حەج. هەروا دروست نىيە ئىحرام بە  
عومرە لە پاش هەردوو تەھلۈل لە ئىحرامى حەج بەلام هيشتا رەجمى شەيتانى  
لە دوو رۆز لە رۆزەكانى «أيام التشريق» تەواو نە كردىنى. واتە لە رۆزى جەۋىن پاش  
تەواف، يَا لە رۆزى يازدەي مانگدا، يَا لە رۆزى دوازدەي مانگدا پېش زەوال كە  
هيشتا رەجمى شەيتانى نە كردووه، بەلام ئەگەر لە رۆزى دوازدەدا پاش زەوال رەجمى  
شەيتانى كرد و دەرچوو لە مينا ئەمچار ئىحرامى بەست بە عومرە لە خاڭى خارىجى  
حەرەمدا ئەو لە مەزەھەبى ئىمامى شافىعىدا دروستە بەلام كەراھەتى ھە يە و باش  
وايە لە پاش سى رۆزەي «أيام التشريق» ئىحرام بە عومرە بېھستى.

ههروا سوننه ته ته وافي که عبه توللا به بى ئهوه که ته وافي حهج بى يا ته وافي عومره بى به قەسدى عييادەت، سا ته وافە کانى جارى يادوو جار بىن يا زياتر. بەلكۇو بازى لە فوقەها ئەم ته وافە يان لەلا لە نويىز كردنى سوننەت گەورە ترە. وەكۈو لە حاشىەي شىيخ سولەيمانى جەممەل لە سەر شەرخى مەنھەج و لە شەرخى «ئىيىنوحەجەر» بۇ ئىزاحى نەوهەوي دا نۇوسراوه.

۱. ئەو شىيە لە خاسەي حەزىزەت بۇوه لە «حجّة الوداع»دا. ھەروانەسخى حەج و كەردىنى بە عۆمرە بىز ئەسجاڭىدە كەن.

باسى سىيھەم لە باسە مۇھىممەكانى ئەمەيە: زانايانى ئىسلام لە مۇھەدىسىن و فوقةھا ئىختىلافيان لەمەدا ھەيە كام شىئوھ لە سى شىئوھى حەج كىردىن گەورەترە: بازىكىان وەكۈو ئىمامى شافىعى لە وتارى بەھىزىيا و مالىك فەرمۇويانە: ئىفراد گەورەترە. بازى تريان وەكۈو ئەحەمەدى كورپى حەنبىل فەرمۇويەتى: تەمەتوع گەورەترە. وە بازى وەكۈو ئەبۇوحەنېفە فەرمۇويەتى: قىران گەورەترە. وە ئەمەتوع خىلاقە دامەزراوه لەسەر ئىختىلافيان لە حەجى حەزرەتە حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ لە سالى دەي كۆچى كە مەشھۇرە بە «حجە الوداع» ئايا كام لەو سى جۇرە بۇوە، وە هەركام تەرجىحى يەكىكىان داوه.

بەلام شىئىخى نەوهۇرى حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ شەرحرى سەھىحى مۇسلىمدا حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ فەرمۇويە: راستەكەي ئەمەيە كە حەزرەت حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ نەوەھەل جار كە ئىحرامى بەست ھەر ئىحرامى بە حەج بەست و «موفريد» بۇو، بەلام پاش ئەمە ئىحرامى بە عومرەيش بەست عومرە خستە سەر حەجەكەي و حەجەكەي بۇو بە قىران.

وە رىوايەتكانى ئەسحابەي پىغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە سىفەتى حەجى حەزرەتا موختەلیف بۇون، ئايا بە شىئوھى قىران بۇوە، يابە ئىفراد، يابە تەمەتوع؟ وە دوو ئىمامانى حەدىس، بوخارى و مۇسلىم حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ رىوايەتى ئەسحابەكانىان وەها گىزراوه تەمە.

وە رىيگەي جەمع لە بەينى ئەو رىوايەتanhادا ئەمەيە باسمى كرد: حەزرەت حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ لە ئەوەلەو «موفريد» بۇوە دوايى بۇو بە «قارىن»، جا ھەركەسى رىوايەتى ئىفرادى كردووھ ئەنەن رىوايەتى قىرانى كردووھ ئىعتىمادى داوه تە سەر ئەنجامى شىئوھى حەجەكە. وە كەسىن رىوايەتى تەمەتوعى كردووھ مەبەستى تەمەتوعى بە گۈزىرە لوغەت و زمانى عەرەبى بۇوە كە بىرىتىيە لە سوود وەرگىتن و ئاسايىش گىرن. وەكۈو ئاسايىشى ئەو كەسە كە لەسەر شىئوھى تەمەتوع حەج ئەكە لەگەل زىيادەيىكىا كە حەزرەت حَمْرَةَ الْمَدِينَةِ ئىقتىسادى كردووھ لەسەر يەك عەمەلىيە وەكۈو يەكى بە قىران حەج بىكا. وە بەم ياسا حەدىسە كان ھەموو رىنڭ ئەمەستن.

وه بزانن كه ئه بعومووحه ممهد (ئينووحه زمي زاهيري) جه معى كردووه تهوه له بهيني ئه و حجه ديسانهدا له كتبيكى ته سينيفى كردووه له باسى «حججه الوداع»دا و داواي ئوهى كردووه كه حجه زرهت «قاريين» بعوه و حجه كهى به شيهى قيران بعوه، وه باقى حجه ديسه كان، كه موختاليفى ئه مه بعون، ته ئويلى كردوون. بهلام راسته كهى ئوهى كه من له پيشهوه بيهانم كرد كه حجه كهى له ئه ووهلهوه ئيرفاد بعوه پاشان بعوه به قيران. وه ئه مه رون كردووه تهوه له شهرحى «مهذب»دا به ده ليله كانهوه، وه به هوى رىگهه ئيسنادى حجه ديسه كهوه و به فهرموده زانا كانهوه ئوهى كه په يوهندى هه يه بهم باسهوه.

وه ئيمامى شافيعى رض و رهفيقه كانى - واته تilmizه كانى - ده ليليان هيئناوه تهوه له سهر به هيز كردنى شيهى ئيرفاد له حجه حجه زرهت لله بهوه كه ئه م شيهى سابت بعوه به بى كومان له ريوايىه تى جابر و ئينووعمه ر و ئينووعه باس و عائيشهوه (رض). وه ئه زاتانه ئيمتiazيان بعوه له باقى ئه سحابه كان له «حججه الوداع»دا. ئه مما جابر ئوه بزانن كه جوانترىنى ئه سحابه كان بعوه له ريوايىه تى حجه ديسى «حججه الوداع»دا چونكى ئه و باسى ئه م حجه كردووه له كاتى ده رچونى حجه زرهت لله له مه دينهوه هه تائنه نجامي ئه و حجه، كه وابوو ده ركهوت كه جابر زور باش زهبتى ئه و سه فرهى كردووه له غېيرى خۆرى.

وه ئه مما ئينووعمه رض ئوه سابت بعوه كه له غاوى و شتره كهى حجه زره تى به ده ستهوه بعوه له سه فهري «حججه الوداع»دا، وه ئينكارى قسهى ئه و كه سانهى كردووه كه ترجيحي قسهى ئنه سيان داوه به سهر قسهى ئهوا، وه فهرمودي تى: ئنه س هاتوچقى ناو ژنانى ئه هلى حجه ئه كرد و من له ژير ملى و شتره كهى حجه زرهت لله بعوم، ليكى ده مى و شتره كهى ئه يدا له گيانم و له حجه زره تم ئه بىست «لېيك»ه ئه كرد.

وه ئەمما عائیشە ئەو نزیکى لە حەزرەتەوە مەعلوم بۇوه، ھەروا ناگادارىشى لە سەر ئەحوالى حەزرەتەوە چ ئەوھى پەنامەكى بۇوه و چ ئەوھى دىارى بۇوه لە گەل شارەزايى و زانايى زورى بە ئەحکامى دىن و زىرەكى بىئەندازە. وە ئەمما ئىبۈغە باس ئەوھە پایەي لە عىلەم و زانستى ئەحکامى دينا و لە زىرەكى دىارييە، لە گەل ئەمەيشا كە زۆر باسى ئەحوالى حەزرەتى كردووه بە نەوعى كەس بە قەى ئە بازە ئەحوالىكى وەرنە گرتۇوە ھەروا ئەحوالى حەزرەتى لە گەورە ئەسحابەكان وەرگرتۇوە.

وە لە دەلەيلى تەرجىحى ئىفراد ئەمەيە كە خولەفای راشىدین لە پاش وەفاتى حەزرەتەوە ھەرچى حەجيان كردووه بە شىۋە ئىفراد كردوويانە، وە دەوامى ئەبوبەكر و عومر و عوسمان ھەر لە سەر ئىفراد بۇوه، بەلام عملى بە ئىفراد و غەيرى ئىفراد حەجى كردووه. جا ئە گەر ئىفراد گەورەتەر نەبوايە و نەيان زانىباين كە حەزرەتەوە ئىفرادى كردووه وەها دەواميان لە سەر ئىفراد نەدەكەد. وە چۈن ئە گۈنچى بۇ خولەفای راشىدین دەوام بىكەن لە سەر خىلافى رەفتارى حەزرەتەوە! وە ئەمما ئەو موخالەفەيە كە لە شىۋە حە جدا رىوایەت كراوه لە حەزرەتى عەلەيەوە و لە غەيرى ئەو شەوهە لە ئەسحاب، ئەوھەر بۇ نىشاندانى دروستى غەيرى ئىفرادىشە. وە لە سىحاحدا ھەيە ئەوھى ئەم قسانە رووناك ئە كاتھوھ بە جۆرى گومان نەمىنى. وە لە دەلەيلى تەرجىحى ئىفراد كە بە ئىجماع پىويىست نىيە بە حەيوان سەربىرىن وە ئەمەيش لە بەر ئەوھى كە شىۋە يە كى تەواوه و بىنوقسانە. بەلام حەيوان سەربىرىن واجبه لە شىۋە تەمەتۈر و قىراندا ئەو خوتىنەيش خوتىنى تۆلە ئىنوقسانە؛ چونكى لە تەمەتۈردا مىقاتى ئىحرامى حەج ئەفەوتى، وە لە قىراندا دوو عىيادەت واتە: حەج و عومرە بە يەك عەمەلەيە تەواو ئەكرين. وە دىارە شتى تۆلە ئەھورەتە لە شتى تۆلە ئىپويىست بىن. لە گەل ئەمەشدا ھەر سېن شىۋە كە دروستى و حەزرەتەوە [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

ئیعلانی کرد بۇ ئەسحابەكان بەلام لەبەر ئەوە کە قورەيش لە مانگەكانى حەجدا عومرەيان بىن خۆش نېبوو، وە حەزرەت ویستى ئەو ياسا ھەلبگرى لە ناودا كاتى گەيىشتن ئەمرى كرد بە ئەسحابەكان ھەركەسىن کە حەيوانى ديارى نەھىناوە لە گەل خۇيا حەجەكەی فەسخ بکاتەوە بە عومرە. وە ئەمەيش ھەر لە ئىختىساش ئەسحابە پېغەمبەر بۇوە. وە بۇ كەس لە پاش ئەوان دروست نىيە. وە ئەوە کە حەزرەت لە پاش ئەوە پرسىيارىلى كرا: ئەمە ھەر بۇ ئىمسالە يَا ھەتا ھەتايە؟ ئەوېش فەرمۇسى: ھەتا ھەتايە. ئەوە ئىمامى نەوهۇ ئەفەرمۇيت: مەعنای دروست بۇونى عومرەيە لە مانگى حەجدا دروستە ھەتا ھەتايە نەك فەسخ كردنەوەي حەج و كردىنى بە عومرە؛ چونكى ئەوە ھەر لە بۇ ئەو سالە بۇوە.

وە حەزرەت خۆيىشى مەيلى لەسەر ئەوە بۇوە حەجەكە بىكا بە عومرە بەلام لەبەر ئەوە نېيكردۇوە کە حەيوانى «ھەدى» ئىھىتىنە بۇو لە گەل خۇيا، وە بە نەسى ئايەت كەسى ھەدىيى هىتىنابىن نابىن وە زعى خۇى بىگۈرى ھەتا ئەعمالى ئەو ئىحرامە ئەواو ئەكا و حەيوانەكەي سەرئەبرى. وە ھەر لەم رىواتەيىشەوە دەرئەكەۋى کە حەزرەت خۆيىشى حەجەكەي ئىفراد بۇوە و تەمەتوع نېبووە وە كەۋ ئىمامى نەوهۇ لە شەرە حەجە مۇسلىمدا فەرمۇويەتى.

وە ئەو تەمەتوعە کە حەزرەتى عومەر و عوسمان مەنعنيان كردووە ئەم نەوعە تەمەتوعە بۇوە کە فەسخى حەج بىكەنەوە بە عومرە وە كەۋ ئەسحابەكانى حەزرەت خۆيىشى لە سالى «حجۃ الوداع» دا؛ چونكى ئەوە لە خاسە ئەوان بۇوە لەو سالەدا وە كەۋ بەيانمان كرد.

وە بازى فەرمۇويانە: ئەگەر ھەر تەمەتوعى مەشھۇورىش بىن ھەلئەگرى لەبەر ئەوە مەنعني كردىن کە دەركى كردووە حاجىيەكان بۇيە بە شىيەتى تەمەتوع حەج

ئەكەن لەو ماوهى بەينى عومرە و حەجەدا رابوېرەن و بە عىيادە تىكىدنه وە مەشغۇول نەبن. وە ئەم شىۋە يىشى بە موناسىبى ئەسحابەي حەزىزەت لەلەپەت نەدىوە لەو سەرەتاي ئىسلامەد؛ چونكى مادام ھەر لە سەرەتاي ئىسلامدا شىۋە عىيادەت باش راگىرنە كرى بۇ قەرنى دواى ئەوان، خەلکى بە جارى بەرەلا ئەبن، وە ئىمامى ئىسلام رەوايە بۆى لەسەر ئىجتىهادى دىنى بازى وزۇزى موباح مەنۇ بىكا. حەتا باسونەتىش بى لەبەر ئەو مەنۇكە لەبەر رىعایەتى حودوود و ياسا و كەرامەتى دىنى ئىسلامە.

ئاڭادار بن! لە پاش فەرزىزلىنى حەج و عومرە لە دىنى ئىسلاما حەزىزەت لەلەپەت سى عومرە كىدووه ھەموويان لە مانگى زىلقلە عەددەدا بۇون؛ يەكەم: «عمرة القضا» كە لە سالى حەوتى هيجرىدا حەزىزەت لەلەپەت و يارانى بەجييان هىتىنا. دووهەم: عومرە سالى ھەشتى هيجرى لە پاش فەتحى مەككە مۇكەرەمە و لە پاش جەنگى حونەين و بەشكەرنى غەنایم كە گەرایەوە بۇ شارى مەككە لە «جعرانە» ئىحرامى بەست بە عومرە. سىتەمەم: ئەو عومرە يە كە لە سالى حەجى وەداعدا لەگەل حەجە كەيا كىردى، بىنا لەسەر ئەوە كە حەجە كەي بە شىۋە ئىفراد بۇوه، وە ئەگەر ئەو عومرە حودەبىيەيش حسېب بکەين كە قورەيش نەيانھىشت تەواوى بىكا و حەزىزەت و يارانى حەيوانىان سەربرى و تەحەللوليان كرد. ئەوە عومرە كان ئەبن بە چوار.

وە ئەممە حەجى حەزىزەت لەلەپەت لە پاش فەرز بۇونى حەج ئەوە يەك حەج بۇوه لە سالى دەي هيجرىدا كە مەشھۇورە بە «حجۃ الوداع» لەبەر خواحافىزى كىردىنى لە بەيتوللا. وە ئەممە حەجى يَا عومرە لە پىش هيجرىدا و لە پىش فەرز بۇونياندا ئەوە زاناكان ئەلین زۆر جار بۇون. والله أعلم.

باسى چوارەم: باسى فيدييە يە كە واجب ئەبى لەسەر ئەھلى حەج و عومرە بە ھەلکەوت. بىزانن ئەم فيدييە بە سى شىۋە يە:

یه که مودده له قووت، ئەمەيش فیدیه يه بۆ کوشتنی نه چیرى لە ماوهى ئىحراما، يالە حەرەما، يابۆبرىنى گىايىن. بەم مەرچە قىمەتە كەى لە موددى زىاتر نەبىن. وە بۆ لابىدىنی يەك مۇوه، يابازىتكە لە مۇويەك. وە بۆبرىنى نىتۈك يابازىتكى لە ئىحراما بەم مەرچە مانەوەيان زيانى نەبىن، وە كەو مۇوه ناوجاۋ يانزىتكى چاۋ يابازىتكى شىكاو، ئەمانە فیديەيان نىئىه. وە بۆ تەركى مانەوەى شەۋى لە شەوانى رۆزانى پاش جەڙن لە خاكى مىنادا بېن عوزر، وە بۆ تەركى فېھدانى تاقە بەردى لە حەوت بەرددەكانى رەجمى شەيتان.

دووهەم: دوو مودده، ئەمەيش بۆ لابىدىنی دوو مۇوه يابازىتكىان يابۆبرىنى دوو نىتۈكە يابازىتكىان. وە بۆ کوشتنی نه چیرى لە ماوهى ئىحراما يالە خاكى حەرەمدا، وە بۆبرىنى دار بەم شەرتە كە قىمەتە كەيان لە دوو مورد زىاتر نەبىن، وە بۆ تەركى مانەوەى دوو شەو لە شەوهەكانى «ايام التشريق» لە مىنادا، وە بۆ تەركى فېھدانى دوو بەرد لە بەرددەكانى رەجمى شەيتان.

سېھەم: خويىنه، واتە حەيوان سەربرىن. ئەمەيش بۆ کوشتنی نه چیرى لە حەرەما يالە ماوهى ئىحراما، وە بۆشىوهى تەمەتتۈغ و شىوهى قىران لە حەجا، وە بۆ تەركى ئىحرام بەستن لە مىقاتا، وە بۆ لابىدىنی سى مۇو يازىاتر، وە بۆبرىنى سى نىتۈك يابازىتكى شىقاو، ئەنا ئەگەر ناو بەناو بۇون ئەو بۆ هەر مۇويىن يەك مود، وە دوو مۇو يابازىتكى دوو مود واجبە نەك حەيوان سەربرىن.

وە بۆ خۆ بۇن خۆش كردن. وە بۆ بەرگى دووراولەبەر كردن، وە داپۇشىنى جىيگەيىن كە واجب بىن رووت بىن وە كەو دەست و دەم وچاوى ژن. جا ئەگەر هات چەن بەرگى بە جارى كرده بەر ئەو بۆ هەر بەرگى حەيوانى ئەكمەويتە سەرى. وە بۆ تەركى مانەوەى مۇزدەلىفە ھەرچەن يەك دەقىقەيش بىن لە نىوهى دووهەمى شەودا،

وە بۇ تەركى رەجمى شەيتان لە رۆژى جەڭنا، وە تەركى رەجمى ھەرسى كۈگاكان لە ئىيامى تەشرىقا ھەرسى رۆزەكان يَا دوو رۆز بۇ ئەوانە ئەيانەۋى پەلە بکەن. خواه ھەموويان تەرك بكا، يَا يەكىكىان، يَا سى بەرد لە يەكىكىان، يَا لە ھەموويان: چونكى ھەموو وەك يەك رەجم حسىب ئەكرىن. وە بۇ بېرىنى دارىيىكى گەورە لە ئىحراما كە قىمهتى لە دوو مود زىاتر بىن. وە بۇ فەوتانى حەج بە ھۆى لە دەس دەرچۈونى راوهستانى عەرەفە، وە يَا بە ھۆى جىمماعەوە. ئەمانە پىویستە حەيوانى سەرپىن و تەحەللول بکەن. وە بىزان خوتىنى جىمماعى ئىفسادى حەج «بىلە» يە، واتە وشترييىكى پىنج سال. وە فيدييە نەچىر ئەبى مىسلى ئەو بىن. وە بۇ دارى گەورە ئەبى گایەكى دووسال بىن. وە باقىيە كان ھەر حەيوانى بىن بۇ قوربانى بىشى.

باسى پىنجھەم ئەمەيە: سوننەتە بۇ كەسى دەستى بىروا حەيوانى ھەدى لە گەل خۆيا بىا و لە حەرەمى مەككەدا سەرى بېرى بۇ موسولىمانان. وە ئەمە گەدا و دەولەمەند دروستە لىيى بخوا، وە كاتى سەرپىنى وەكۇو قوربانى وايە شوينە كەى حەرەمى مەككەيە؛ شار بىن ياخىرى شار بەلام خاڭى مينا باشتە.

وە غەيرى ئەمەيش حەيوان سەرپىنى واجب ھەيە، ئەمە دوو بەشه: [بەشى] يەكەم: مەنزۇرەيە؛ يانى كابرا نەزى كردووھ لە سەر خۆى كە سەرى بېرى لەويىا. وە ئەمە دروست نىيە نە دەولەمەند لىيى بخوا و نە كابرا خۆى، وە نە ئۇسۇول و فۇرۇوعى، وە كاتى سەرپىنى وەكۇو قوربانى وايە، وە شوينە كەيشى حەرەمى مەككەيە كە بىرىتىيە لە شارى مەككە و چەن كىلۆمەترى لە خارىجى شارى مەككە. وەكۇو لە شەرعا بەيان كراوه.

بەشى دووهەم: فيدييەيە؛ واتە سەرى بېرى لە كەفارەتى كردنى كرددەۋەيىن لەوانە كە لە ماوەي ئىحرامدا حەرامن. وە يَا لە كەفارەتى تەركى واجبى لە واجباتى ئەم حەج و عومرەيە كە لە پىشەوھ باسمان كردن، وە ئەم خوتىنان چوار نەوۇن:

۱. خوینی ته رتیب و ته قدیر، و اته هه تا مومکین بیئ حه یوان سه رببری دروست نییه برووا بؤ شتی تر، وه ئهو شتهی تر نابیئ بگزوری. ئمه خوینی ته مه توع و قیران و فهوتانی حجه، وه خوینی ته رکی واجبیکه له واجباتی حج یا عومره پیویسته کابرا حه یوانی سه رببری، وه ئه گهر لهوی بؤی رئنه که ووت هه رچن له ولاتی خویشیا دهوله مهند بیئ ئه بیئ سی رؤژ لهوی به رؤژ وو بیئ غه یری ئه بیامی ته شریق، وه حموت رؤژیش کاتی گه رایه وه بؤ للا تی خوی.

۲. خوینی ته رتیب و ته عدیله؛ و اته هه تا بؤی مومکین بیئ ئه بیئ حه یوان سه رببری، که مومکین نه بیو پیویسته دوو پیاوی عادل و زانا قیمهت دانین بؤ ئه و حه یوانه و بهو قیمه ته خوارده مه نی بسینی بؤ گه داکانی حمه می مه ککه، وه هه ر گه داین موددیکی بیئ دا. وه ئه گهر ئه م قیمه تهی بیئ نه درا له به ر گه دایی له باتی هه ر موددی لهو موددانه رؤژی به رؤژ وو بیئ ئه مه خوینی جیما عنیکه ئیفسادی حج یا عه مره بکا و خوینی ته حه للولی ترسی دوژمنه.

۳. خوینی ته خییر و ته قدیره؛ و اته خوینه که واجب نییه به هه مه و حالی، به لکوو ئه تواني حه یوانی سه رببری، وه یا قیمه تی ئه و حه یوانه بدا به خوارده مه نی بؤ گه داکانی حمه می مه ککه، وه ئه گهر ئه مه نه کرد له باتی هه ر موددی رؤژی به رؤژ وو بیئ. ئه مه خوینی پوشینی به رگه له ئیحراما، وه یا خو بیئ خوش کردن، وه یا سه ر چهور کردن یا ریش چهور کردن یا تاشین، وه یا لا بردن و کور تکردن وه مه و نیتوک کردن، وه یا جیما عنی که ئیفسادی حجه که نه کا وه کوو جیما عنی له پاش جیما عنی یه که مه موفسید. وه یا جیما عنی له بیئ ته حه للولی ئه وو هل و دوو هم له حه جدا یا موقعه ددیماتی جیما وه کوو ماچکردنی ژن به بیئ په رده له بیئ کابرا و رووی ژنه که دا و هینانه وه می ئاوی خوی به دهستی خوی یا دهستی غه یری خوی په رده له بیئ دا بیئ یا نه بیئ.

ك. خويىنى تەخىير و تەعديله ئەمەيش نەچىر كىرنە لە ماوهى ئىحراما و خويىنى  
بىرىنى دارى حەرمى مەككە يە.

وە لە مەزھەبى شافعىيەدا اللّٰهُ هەر حەيوانى سەرى بىرۇن لە فىدىيە كىرنى حەرام  
يا تەركى واجبى لە واجباتى حەج يا عومرە، ئەو شويىنى سەربىرىنیان خاكى حەرمى  
مەككە يە، بەلام وختيان مەحدوود نىيە، هەركاتى بى باشە، بەلام لە ئېياموتە شرىقدا  
خىيرى زۆرتىرە.

وە ئەم حەيوانى فىدىيە كە سەرى بىرى - خۆى يَا بە وەكىل - دروست نىيە بە جىئى  
بىتلۇ وەكۈو ئىستە كراوه بە عادەت. بەلكۈو واجبە تەسلىيمى فەقىرى بىكا، يَا ھەممۇسى  
يَا پارچە پارچە. جا ئەگەر لە مەوسىمى حەجدا گەدا نەبوو وەرى بىگرى واجبە ئەو  
حاجىيە پارە بىدا بە كەسيئىكى ئەمین و بىكى بە وەكىل كە لە پاش مەوسىمى حەج  
حىوانە كە بىستىنى و سەرى بىرى و بىدا بە داماوانى خاكى حەرمى مەككە مۇكەرەمە  
(زادها اللّٰه شرفًا).

**وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعِجِّلُكَ قَوْلَهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا**

لەم كۆمەلە ئادەمیزادە يە كە ھاتوچۇ ئەكەن بۇ لاي تو ئىنسانى وا كە ئەوندە واتە  
شىريين و رەوانە كاتى قىسە ئەكە لە بابەتى دنيا و ژيانى دنياواه قىسە كانى تو ئەخاتە  
تەعەجوبە وە!

**وَيُشَهِّدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ**

وە خودا ئەكە بە شاهىدى خۆى لە سەر ئەوهى وا لە دلىا بە رابەر بە پىغەمبەر و  
يارانى، وە داواى ئەوه ئەكە كە ئىۋەي خوش ئەۋى و موسولمانە و ساغە لە گەلتانا.

**وَهُوَ أَلَّا الْخَصَامِ** ٢٤

و لهحال ئهو كەسە له هەموو دوژمنە كانتان سەختىر و نابارتە و دوژمنا يەتىيە كەى  
لەگەلتانا زۆر زۆر سەختە.

**﴿وَإِذَا تَوَلَّ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهَلِكَ الْحَرَثَ وَالنَّسْلَ  
وَاللهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴾** ٢٥

وە كاتى پشتى ھەلکرد و دوور كەوتەوە ليتانا تىئە كوشى بە ئەنواعى رىنگەى  
فروفېيل بۇ ئەو ئيفساد بىكا له عەرزا و رى بىگرى له خەلک و كشتوکال بەفوئىنى،  
وە نەتهوەي ئادەمیزادى بىن دەست نەيەلى، وە بە راستى ئاگادار بن خواي تەعالا  
كردهوەي فەсадى خوش ناوى و خاوهەن فەсадە كەيش زياتر.

**﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ أَتَقِنَ اللَّهَ ﴾**

كاتى له لا يەنى خىير خواھىكەوە پىتى بوترى: له خودا بترسە و دەس لەم كردهوە  
نابارانه ھەلبىگەرە.

**﴿أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ ﴾**

خۇيەرسى دەمارى نەفسى ناپاكى بە گوناھىردن ئەيگرى، واتە: زياتر شىتىگىر  
ئېبىن لەسەر كردارى ناشىرین.

**﴿فَحَسِبَهُ جَهَنَّمُ وَلَيَسَ الْمَهَادُ ﴾** ٢٦

دەي با بەسى بىن دۆزەخ و ئاگرى دۆزەخ، و خراب ئارامگايە كە دۆزەخ.  
سودەي و غەيرى ئەو له موفەسىرىە كان فەرمۇويانە: ئەم ئايە تانە نازىل بۇون له  
شانى «أحنىس بن شريقي»دا كە پياوېتكى قىشىرین و شىۋە جوان بۇو، وە له پاش  
واقىعەي «بەدر» هات بۇ حوزوورى پىغەمبەر ﷺ ئىسلامىيەتى خۇى دەربىزى،

وە ئەيۇت: خودا ئەزانى كە راستم لە گەلتانا! پاش ماوهىن رايى كرد و رابورد بەلاي بازى كشتوكال و بازى حەيوانا كشتوكال كە سووتاند و حەيوانە كانى پەي كرد! وە ئېبىنۇغە باس فەرمۇويەتى: نازل بۇون لە يارانەدا كە شەھىدىكراڭ لە غەزاي «رەجىع» وە كۈو عاسىمى كورپى سابت و خوبىيەپ و غەيرى ئەوان. مۇنافقە كان و تىيان: ئەي ھاوار ئەو داماوانە نە فريايى ئەوه كەوتۇن خزمەتى دىنە كە يان بىكەن و نە لەناو مال و مندالى خۆيانا دانىشتن! مەبەستىان ئەوه بۇو كە دلى موسولمانە كان بشكىنن و ساردىيان بىكەنەوه لە جىهاد كردن و خزمەتى دين. وە بازى موڤەسىرىن ئەلىن: نازل بۇون لە شانى ھەمۇر كەسىكىدا كە ئەو سىفەتانە يان تىيدابى.

**وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ أَبْتِغَاةً مَرْضَاتٍ اللَّهُ وَاللَّهُ  
رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ** ﴿٢٧﴾

لە ئادەم مىزادىشە كەسىكى وا كە رۆحى خۆى ئەكىرى لە بەر داوا كردىنى ئەوه كە خودايلى رازى بىن و خوداي تەعالا مىھەربانە بە بەندە كانى خۆى، بە تايىبەتى بە مۇخلىسە كانيان.

و تراوه: ئەم ئايەتە نازل بۇوه لە شانى «سوھەيپ»ى كورپى سىناندا كاتى كۆچى كردى لە مەككە ويستى بىرلا بۇ مەدەنەي مونەووهە، مەككەيى رىيگە يانلىكىت و هەرەشەيانلىكىد و تىيان: نايەلىن بىرپۇي بۇ مەدەنە ھەتا پىيمان نەلىتىت كە پارە و مالە كەت لە كۆئى شاردۇوەتەوە، ئەويش هەرچى ھەبۇو پىيدان لە سەر پەيمانى

1. مادام كاففرەكان زال بۇون بەسەر سوھەيپا، وا رۆحى كەوتە دەستى ئەوان، وە مادام سوھەيپ بە پارە و مالە كەي رىزگار بۇو وا رۆحى كېرىيەوە لەو كافرانە بەو پارە و مالە.

نهوه رزگاري بکهن بپروا بو مهدينه مونه و وهره (زادها الله شرفًا). جا کاتئ ئهو له رىنگەدا ببو ئهم ئايته هاتە خواره وله شانى ئهو و ويئهى ئهوا. وە کاتئ گەيشتنە مهدينه مونه و وهره ئېبوبە كر و عومەر و گەلنى لە ئەسحابەكان ئىستيقبالىان كرد، وە ئېبوبە كر پىئى فەرمۇو: مۇعامەلە كەت سوودى زۇرى پېدايت. وە ئايته كەى بۇ خويىندەوە. (مع العلم) عومۇومى ئايته كە روونە كاتە هەمۇو ئەوانە گىانبازى ئە كەن لە رىنگە خودادا، خواه به غەزا كردن، وە يا به ئەمر به چاكە و نەھى لە خراپە و بە دەسبەرداربۇون لە مالى دنيا لەبەر رەزاي خوداي تەعالا و بەرزىكىدەنەوە دين. وە بازى فەرمۇويانە: ھۆى نازلى بۇونى ئەم ئايته ئەمە ببو كافرە كانى قورەيش داوايان كرد لە حەزىرهت شەھىتى كە چەن كەسى لە يارانى رەوانە بكا بۇيان قورئانىان فيئر بکەن، ئەميش خوبىيى كورپى عەدى و زەيدى دىسيئە و عەبدوللاي كورپى تاريق و مەرسەدى كورپى ئەبۈمىھەرسەدى غەنەوى و خالىدى كورپى بەكر و عەبدوللاي كورپى تاريقى شەھابى بەلەوى و سى كەسى ترى نارد بۇلايان، وە عاسمى كورپى ساپىت - باپىرى عاسمى عومەرى كورپى خەتاب لە دايىكەوه - ئى كرد بە ئەمېر لەسەر بان.

ئەوانىش روپۇشتن تا گەيشتن بە «فەدەفە» لەويىدا كۆمەللى لە بەنىتەي كەھوتىن  
شوپىنيان كاتىن پېيان گەيشتن تەئىمېنيان كردن پاش ماوهېن غەدرىان كرد و هەموو يان  
كوشتن ئىللا خوبىيەب و زەيد. ئەم دوانەيان هيئا بۇ مەككە. خوبىيەيان فرۇشت بە  
كۈرەكانى حارسى كورپى عامىر؛ چونكى خوبىيەب لە بەدردا حارسى كوشتبۇو، وە  
زەيدىشيان فرۇشت بە سەفواني كورپى ئومەيىه؛ چونكى باوكى كۈژرابۇو ئەۋىش  
زەيدى تەسلىيم كرد بە خزمەتكارەكەي ھەتا بىبا لە «تەنەعىم»دا - كە خارىجى عەرزى  
حەرەمە - بىكۈرۈي، وە تاقمىي لە قورەپىش ھاتىن بە دەوريانَا حازىر بۇون كە ئەبۈوسوفيان

له ناویانا بوو، جا بانگی کرد له زهید، لهو کاتهدا که هینایان بۆ کوشتن: قهسه متئه‌دهم به خودا! حمز ئەکەی که موحەممەد ئىستە له جىنگەی تۆدا بوايە و تۆ رزگار ببۇويتايە و له ناو مال و مندالى خوتا ببۇويتايىن؟ ئەویش وتى: وەللاھى حمز ناکەم درکى بىدالە پىئى موحەممەد له جىنگەی خۆيدا و من له مالى خۆما بۇومايمە! ئەبۇوسوفيان وتى: كەسم نەديوه وەکۈو موحەممەد كە ئەسحابەكانى خۆشيان بوى! جا «فسطاط» (خزمەتكارى سەفوان) زهيدى شەھىد كرد.

وھ کاتىن کە خوبىيەيان هىننا بۆ کوشتن و بىكەن به دارا ئىزنى خواست له کافرەكان تا دوو رکات نويىز بکات و ئەوسا بىكۈژن، وە پاش نويىزەکەی وتى: ئەگەر ئىيۇ نەتانوتايە له ترسى كوشتن نويىزەکەی درىز ئەكا حزم وابۇو نويىزەکەم درىزتر بىن. ئەمە ئەوەل كەسىكە له پىش كوشتندا نويىزى كردووه، وە له پىش كوشتنىا وتى: يارېبى كەسم دەس ناكەۋى كە سەلام بىڭەيەنلى بە موحەممەد، خودايە تۆ سەلامى منى بىن بىڭەيەن وە ئەم شىعەرى خويىنده وە:

### ولست أبالي حين أقتل مسلماً على أي شق كان في الله مضجعي

جا عەقه بەی کورى حارس بە دەستى خۆى كوشتى. وە كچى حارس و تتوویەتى: لهو کاتەدا خوبىيەپ لە مالى ئىمەدا كۆت كرا بۇو خورماي ئەخوارد له کاتىكاكا لە شارى مەككەدا خورما نەبۇو. وە حاصل لە پاشا ھەلپان اوھەست بە دارا و بىرياريان دا كەس نەيەتىتە خوارەوە. حەزرت ﷺ ئەمە بىست فەرمۇسى: كى ئەتوانى بىروا لەشى خوبىيەپ بىتتەوە بۆ مەدىنه؟ زوبەير فەرمۇسى: من، لەگەل مىقدادا رىكەوت تا هات بۆ ئەشەنە و شەو بەذىيەوە لەشەکەی داگرت و خستىيە پاشكۆرى خۆى تا ماوهىيەن ئەوسا دوزمن مەجبۇوريان كرد بە جىتى بىللى و لەپاشا جەنازەکەي نەدۇزرايەوە.

**﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَدْخُلُوا فِي الْسِّلْمِ كَافَةً﴾**

ئەى موسۇلمانانى كە ئىماماتان ھە يە بە دىنى ئىسلام! ھەمۇوتان باش بىرۇنە ناول بەرگى فەرمابىھەردارى و گەردىن كەچى بۆ خودا، و دىنى ئىسلام بە راستى بىھەن بەرپىوه بە گىشتى.

**﴿وَلَا تَتَبَعُوا حُطُومَتِ الشَّيْطَانِ﴾**

وھە كەونە شويىنى ئەھەنگاوانە كە شەيتان ئەينى، واتە مەكەونە دۇوى وەسواستە و خەيالاتى پېروپوچ لەوانەى كە شەيتان ئەيھاۋىتە دلتانەوە.

**﴿إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌ مُّبِينٌ﴾** (٢٨)

بە راستى شەيتان دوژمنىكى ئاشكرايە بۆ ئىتىوھ.

ھەمۇ موسۇلمانى وا لەبەر رەشمەبای فىتنەى جىهانا، وا ئەبى زىيانى ئەكا، يَا مندالىتكى ئەمرى، يَا ھاواچەشمانى ئەولە رىنگايەكى نارپەواوه مالىنکىان دەس دەكەوى وھ ئەم بىن بەشە لەم كاتانەدا ئىبيليس ئەكەويتە ھاتوچۇ لە دەرەوونيا و خەياللى نابار ئەخاتە دلىيەوە، جا خودا ئەفەرمۇئى: ئاكادارى خۆتان بن تەفرەتان نەدا.

**﴿فَإِنَّ رَزَّلْتُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾**

جا ئەگەر لابدەن لە رىنگەي راست لە پاش ئەم ھەمۇوه ئاياتى رووناکە كە ھاتۇون بۆتان.

**﴿فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾** (٢٩)

بە راستى بىزانن كە خوداى تەعالا دەسەلات دارە بەسەر ھەمۇ شىتىكا و خاوهەن حىكىمەتە لە كردىوھ كانىا.

﴿ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلْلٍ مِّنَ الْفَمَاءِ وَالْمَلَائِكَةُ  
وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴾ ٢٠

واته ئەو كەسانە كە به ساغى و پاكى داخلى ئىتاعە خودانابن و گەردن كەشى و سىتمەكارى ئەكەن ئەوانە نارپاۋان و چاوهپى نىن ئىليلابۇ ئەو كە قار و ئازاريان لە لايەنى خوداوه بۇ بىن لە ناو ھەورييکى سېپى ناسكدا كە سېيھە ئەكا بەسەرييانا، لە گەل فريشته مەئمۇرە عەزابە كەدا. وە بىزانن ئەمرى عەزابدانى ئەوان بىراوهتەوە لە عىلىمى خودادا، وە ھەر بۇ لاي خودا ئەگەر رىتەوە ھەموو ئىش و كارى. جا ئەگەر مەبەست لەم ئايەتە پېرۋەزە هاتنى ئەمرو و عەزابى خودا بىن لە دنيادا ئەو پېتویست نېيە بلېن كەى ئەو كافرانە چاوهپى ئەوهەيان كردووە كە عەزابى خوداييان لە ناو ھەورييکى سېيدا بۇ نازل بىن لە گەل فريشته دا! هەتا خودا ئەمە بەغەرمويت؛ چونكى خوداي تەعالا ھەزەشەيان لى ئەكا و ئەوهەيان نىشان ئەدا گەلى جار كە ويستۈرۈھە تى عەزابى بىنيرى بۇ قەومىيکى نامەرد لە كاتىكى چاوهپى بارانيان كردووە خوداي تەعالا ھەورييکى ناسك و سېپى ناردووە لە ئاسمانا و فريشته مە عەزابىشى لە گەلدا ناردۇوە. وە لەو كاتەدا ئەوان چاوهپى بارانيان كردووە خودا بەردى بەسەردا باراندۇون، وە يَا دەرد و بەلا و نەخۆشى بۇ حەوالە كردوون و باش حەقى لى سەندۇون. وە ئىستەيش ئەفەرمويت: ئەم نامەردانەيش ھەر چاوهپى شىتىكى وائە كەن. وە لە عىلىم و زانسى منا ئەمرى عەزابى ئەمانە ھەرچۆن بىن؛ ئاييا عەزابيان نەدەم يَا عەزابيان بىدەم، وە لە دنيادا يَا لە رۇزى قيامەتا ئەو بىراوهتەوە و ھەرچى قەراردرابى ئەبىن. وە ئەگەر مەبەست لەم ئايەتە عەزابى رۇزى قيامەت بىن ئەو نايەتە كە چونكى لە ئاياتى سيفاتە موتە ئەخىرىن ھەر تەئىيلى هاتنى خودا ئەكەن بە تەئىيلى كە موافقى گەورەيى خودا بىن. وە پىتشىنە كان ئايەتە كە ئەھىلەتە لەسەر ئەو مەعنایە كە

خودا هر خوی ته یزانی، وه ئەلین ئىمە باوه رمان وايە خودا چى فەرمۇوه راستە، بەلام ئىمە مەعنای نازانىن و خودايش تەنزىيە ئەكەين لە هەر شتى كە لايەقى «واجب الوجود» نەبى، وە لە سيفاتى مومكىنات و موحدەسات دوورە. (تعالى عنها علۇا كېيىر).<sup>1</sup>

﴿سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كُمْ أَتَيْنَاهُم مِّنْ أَيْمَنِ بَنَةٍ﴾

ئەی پىغەمبەرى من! پرسىار بىكە لە زانايانى بەنى ئىسرائىل كە من لە كاتى خۇيا  
چەن موعجىزە ئەندازىدا بە پىغەمبەرە كانىان بۇ ئەوه بىن بە دەليل لەسەر راستى  
ئەوان و رىسالەتىان. ياخود لىيان بېرسە: چەن نىعەمەت و مىپەرەبانىم كرد لە گەل  
بەنى ئىسرائىل، وە كۈو: رىزگار كەردىن لە عەزابى فېرۇعەن، وە كۈو رامكەردىنى نىل بۇ  
هاتوچۆي ئەوان، وە كۈو داباراندىنى گەزۆ و پەلەوەرى شەلاقە بە سەريانان، وە وە كۈو  
دەركەرنى دوازدە چەشمەئى ئاۋ بۇ ئەوان. وە لىيان بېرسە ئەوانەيان كە لە ئەمرى  
پىغەمبەرە كان دەرچۈون، وە ئەوانەيان كە سوپاسى نىعەمەتە كانىان نە كەردى چىم بەسەرا  
هاوردىن؟ وە ياساى من لە جىهانا بەرابەر بە پىغەمبەرە كانىم و ئادەم مىزەد وە كۈو خۆيەتى  
نە گۈراۋە، وە هەركەسىنى بىشەرمى بىكە لە گەل پىغەمبەرە كانىا عەزابى ئەدەم، ئىتىر با  
لەمە زىاتر ئەم نىعەمەتى رەوانە كەردىنى پىغەمبەرە و ئەم ئايات و موعجىزانە حورمەت  
بىگىن و سوپاسى من بىكەن لەسەريان و ئەم نىعەمەتانە نە كەن بە نەھاتى بۇ خۇيان  
و لە باتى سوپاسى من ناسوپاسى بىكەن.

وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

و هه رکه سی نیعمه‌تی خودا بگوپی به نه‌هات و نه‌گبهت، و له باتی سوپاسی خودا ناسوپاسی بکا ئوه با بزانی که خودا عذابی زور ناهه‌موار و گرانه و بهو عه؛ ابه عه؛ اسان ئه‌دا.

﴿رُّبِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا أَلْحَيَوْهُ الْدُّنْيَا﴾

جوان كراوه له پىش چاوى كافره كانا ژيانى دنيا به جۆرى كە پاشەپۇز نايەتە خەيالىانە و بۇيە و خۆيان لە سەر ژيان و پىشىكەوتىن لە ئارەزوو كارىدا ئەدەن بە كوشت.

﴿وَيَسْخُرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا﴾

وە گالتە ئەكەن بەوانە كە ئىمانىان ھىتاوه بە خودا و بە پىغەمبەرى خودا، بە تايەتى ئەوانەيان كە مالى دنيايان نىيە وە كۈو بىلال و عەممار و سوھەيپ چونكى گەدان.

﴿وَالَّذِينَ أَتَقَوْا فَوَقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾

وە لحال ئەخاوهن ئىمانە پاكانە و ئەخاوهن تەقايانە كە لە خودا ئەترىن و بە راستى ئەثىزىن وان لە ژۇورى ئەمو كافرانوھ لە رۆزى قيامەتا؛ چونكى ئەمان وان لە بەھەشتى بالادا و ئەوان وان لە «أَسْفَلُ السَّافَلِينَ» دا.

﴿وَاللَّهُ يُرِزِّقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (۲۱۲)

واتە: خوداي تەعالا پايەي قيامەت ئەدا بە هەركەسىن خواتى لە سەر بىن، وە ياخىزى ئەدا بە هەركەسىن خواتى لە سەر بىن لە دنيادا بىزمارە. لە بەر ئەوه خەزىتەي رەحمەتى خودا ئەوهندە زۆرە ئەو رزق و رۆزىيە قىيمەتى واي نىيە نىسبەت بە خەزىتەي رەحمەت تا بىلەن بۆچى رزقى زۆر ئەدا بە كافره كان لە دنيادا.

جا خوداي تەعالا ويسىتى دلخوشى حەزرت و ئەسحابەكانى بىاتەوە بۇ ئەوه موبالات و پاپايى نەكەن بە عەنادى موشرىكە كان و ئاشۇوب نانەوهى كىتابىسە كان. وە فەرمۇسى: لە ماوهىيە كى كەمدا نەبىن ئادەمیزاد هەر شىيەيان ئاشۇوب سازى بووه لە كەل پىغەمبەرە كانا ئەوانىش ھەر خۆيان گەتووه و ئەم ئائەتەي ناردەخوارەوە:

## ﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾

ئاده میزاد له زهمانی حهزره‌تی ئاده‌مهوه تا زهمانی حهزره‌تی شیس، وه له زهمانی ئه‌وهوه هه‌تا پاش زهمانی ئیدریس و نزیکی زهمانی نووح - سلامی خودایان له‌سهر بین - هه‌موو يه‌ك چین و يه‌ك دین بوون و ئىختیلافیان له حه‌قدا نه‌بورو، حه‌قیان له بەتال جیا ئه کرده‌وه و له‌سهر فهرمانی پىغەمبەرە کانیان ئەرۆیشتەن به رىگادا، مەگەر بازه تاوانى لە کرده‌وهدا وەکوو ئه‌وه کە قابیل ھابىلى کوشت، واتە ئەگەر تاوانیان بکردايە بە تاوانیان ئازانی بەلام پاش ئه‌وه کە ئاده میزاد زور بوون و پەرهیان گرت و ئاره‌زووبازى و شەھوھت پانی هیزى گرت ئىتر حه‌قیان لى تىكچوو و ئىختیلاف کەوتە ناویانوه له خوداپەرسى و دینداريدا، وە گەلنى ئاده میزاد له دین دەرچوون و ئاشووب له ناویانا پەيدابۇو، وە هەر كۆمەلنى داواى ئه‌وهى ئەکرد کە حق وا لهلاي ئه‌ودا.

## ﴿فَبَعَثَ اللَّهُ الْنَّبِيًّا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ إِلَّا حَقٌّ لِّيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا أَخْتَلَفُوا فِيهِ﴾

جا خودای تەعالا پىغەمبەرانى بە زورى نارد، وە ناوى گەلیکیانى باس نەکردووه بۇ تۆ، وە ئەو پىغەمبەرانە موژدەیان دا بەوانە کە حق پەرستن بە بەھشت و ترسیان ئەنايە بەر حق نەپەرسە کان بە عەزابى دۈزەخ، وە كىتىيىشى لە گەلیانا نارد كىتىيىكى پېر لە بەيانى حق و حه‌قىقەت و نىشاندانى رىنگەي ژىن و دین بۇ ئه‌وه ئەو كىتىيە فەرمان بىدا لە ناو ئاده میزادا له‌وهدا کە ئىختیلافیان تىا ئەبورو، وە فيعلەن ئاده میزاد زانا بوون بە دین و ئاشنا بوون لە گەل حه‌قدا، وە لەو كاتەدا وا چاوه‌روان ئەکرا کە زاناکان بە دلىكى ساف دان بىتىن بە حه‌قدا و يارمەتى بىدەن، ئه‌وه نەبورو.

وَمَا أَخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُواهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَعْدًا  
 بَيْنَهُمْ

كەچى هەر ئەو كەسانە كە كىتىيە كە يان پىندراباش ئەو كە شاهىدى موعجىزە خودا و نىشانەي راستى پىغەمبەرە كانىان بۆ ھات كە وتنە ئىختىلاف و ئاشوب كردن لەبەر دەۋامدان بەو بەغى و سەتكارىيە كە لە ناويانا تۈولى كىشا بۇو و بۇوبۇو بە خۇو بۆيان.

فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ أَمْنَوْا لِمَا أَخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ

جا خوداي تەعالا بە مىھەربانى خۆى يارمەتى ئەو ئادەمیزادانەي دا كە ئىمان و باوهەريان ھەبۇو بۆ راگىرنى ئەو حەقه كە وەختى خۆى ئىختىلافى ئادەمیزاد ھەبۇو تىيا، وە دلى دامەز زاندىن لەسەرى.

وَأَللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطِ مُسْتَقِيمٍ

ئەمەيش شىتىكى تازە نىيە لە ئىشەكانى خودا؛ چونكى خودا ھەمېشە ھيداىيەتى ئەو كەسانە ئەدا كە خواتىسى ھەبىن بۆ لاي رىيگاي راست و تەوفيقىان ئەدا بۆ ئەو بە سەرپا بىرۇن تا ئەگەن بە ئەنjamى خىر و پىرۇزى لە ھەر دوو دنيادا.

كەوابۇ ئەي پىغەمبەرى خۆشەويىست تۈيش لەسەر خۇو و رەوشىتى ئەو پىغەمبەرانە بىرۇ، بەلکوو پىيىستە تۆ بە قەى ھەموو يان دلت بەھىز بىن؛ چونكى ئەوان ھەر يەكى بۆ گەلىن و بۆ ماوەيەكى تايىھەتى رەوانە كرا بۇون، بەلام تۆ رەوانە كراوى بەرە حەمەت بۆ عالەم ھەتا ھەتايە.

ئاگادار بن: لەسەر ئەم شىتوھ ئىمە نۇوسىمان مەقسەد لە «ناس» حەزرەتى ئادەم و ئەولادەكانى بۇو تا پاش زەمانى حەزرەتى ئىدرىس، وە وەحدەتى ئومەمەتە كە يىش ئەو بۇو كە لەسەر حەق بۇون و ئىمان و باوهەريان بە خودا و پىغەمبەر ھەبۇو.

و له م ئایه‌ته‌دا چهن بیری‌تر هه‌یه:

یه‌کم: ئوهه‌یه مه‌به‌س له «ناس» ئوممه‌تی حهزره‌تی نووچه پاش ئوهه کافره‌کان له تۆفانا فه‌وتان و تا ماوه‌ین له‌سهر حه‌ق مانه‌وه، جا ئه‌وانیش که‌وتنه ئیختیلا‌فه‌وه و گله‌یکیان له دین ده‌رچوون، جا خودای ته‌عالا پیغه‌مبه‌رانی نارد بۆ سه‌ریان به کتیبه‌وه وه‌کوو له پیش‌هه‌وه ده‌رکه‌وت.

دووهم: ئوهه‌یه که مه‌به‌ست له «ناس» ئه‌هلى کیتابه له‌وانه که ئیمانیان هینا به مووسا. واته ئه‌وانه که ئیمانیان هینا به مووسا يەك ئوممه‌ت بوون و له‌سهر يەك دین بوون، جا پاش ئوهه به هۆی سته‌مکارییه‌وه ئیختیلاف که‌وتنه ناویان و له دین ده‌رچوون. جا خودای ته‌عالا پیغه‌مبه‌رانی ره‌وانه کرد بۆ سه‌ریان له‌گه‌ل کیتابا وه‌کوو باقی پیغه‌مبه‌رانی به‌نى ئیسرائیل تا گه‌یشته زه‌مانی حهزره‌تی موحه‌ممد ﷺ.

سی‌هم: بیری ئه‌بوو‌موسلیم و قازییه که فه‌رموویانه: مه‌به‌ست له «ناس» ئاده‌م و ئولادی ئاده‌م پیش ئوهه که حهزره‌تی ئاده‌م بیی به پیغه‌مبه‌ر، وه مه‌به‌ست له تنه‌ایی ئوممه‌تە که‌یشی ئوهه بووه که له‌سهر یاسای ته‌مه‌سوک بوون به عه‌قل و فیتره‌ت و غه‌ریزه، وه هه‌موو پاک و پاک‌کردار بوون هه‌تا په‌شیوه که‌وتنه ناویانه‌وه جا خودای ته‌عالا حهزره‌تی ئاده‌می ره‌وانه کرد بۆ سه‌ریان و حه‌قی پین نیشان دان له‌گه‌ل ئوهه‌یشا بازیکیان هه‌بوون، وه بازیکیان ئیمانیان هینا و پیروزیان وه‌رگرت به هۆی دینه‌وه هه‌تا هه‌تایه.

«أَمْ حَسِبْتُمْ إِلَيْهِ كَمْ لَهُ مَوْفَهٌ سَيِّرَهُ كَانَ فَهَرَمُووْيَانَهُ: ئه م ئایه‌ته هاته خواره‌وه له غه‌زای خه‌نده‌قدا له‌کاته‌دا که موسوّل‌مانه‌کان که‌وتنه مه‌ینه‌تە وه له زوری سوپای دوزمنه‌که‌یان و له که‌می ژیوار و تانه‌یی مونافه‌قە‌کان و غه‌یری ئه‌مانه‌یش. وه بازی ئه‌فه‌رموون: هاته خواره‌وه له غه‌زای «أَحَد»‌دا، وه بازی ئه‌فه‌رموون: هاتووه‌ته خواره‌وه بۆ دلخوشی دانه‌وهی موهاجیره‌کان له کاتیکا خانوو و دارایی

خۆيان بەجى ھىشت لە مەككەدا و كەوتە دەستى موشرييکە كان و ئىختىارى رەزاي خودايان كرد بەسەر هەموو شتىكى، بە هەر حال وەككە بەيزاوى ئەفەرمۇيت خودا بەم ئايەتە خىتاب و فەرمایش ئەكال لە گەل حەزەر تاشۇن ئەپەن و يارەكانيا و ھىز ئەدا بە دلىان لەسەر خۆگرتىن و دەۋام لەسەر غايىھى خۆيان ھەرچەن دوژمنىان زۆرە و گەلى ئاشۇوب ئەگىرن و گەلى ئەمان گىرۇدە زيان ئەكەن. وە ئەفەرمۇيت:

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثُلُّ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾

واتە: يابەلكوو ئىيە گومان ئەبەن كە بىرقۇنە بەھەشت و ھىشتا رووداوى نابار و ناھەموارى واتان پىن نەگەيشتۇوه وەككە رۇوداوانە ھاتۇون بەسەر پېغەمبەران و پەيرەوانى كە لە پىش ئىيەدا رابواردوون.

﴿فَمَسْتَهُمُ الْبَاسَاءُ وَالصَّرَاءُ﴾

گەدائى و نەبوونى و ترس و يىمى دوژمنە كانيان ھات بەسەرا.

﴿وَرُزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ، مَتَّى نَصْرُ اللَّهِ﴾

وە ئەو پېغەمبەرە و ئۆممەتە كەى تەنگاوا كىران ھەتا حالىان كە يىشتە ئەو ئەيانتوت: خودايە ئەزانىن تو وەعدەت راستە و يارمەتى خزمەتكارانى دىنى خۆت ئەدەى. بەلام نازانىن لە چ كاتىكى ئەو يارمەتىتە ئەگا پىيمان؟ دوورە ئەو كاتە ھەتا لەم ئازارەدا زۆر گىرۇدە بىبىن، وە يازىكە ھەتا ئۆمىندى رىزگارى نزىكمان بىن! خوداياش بە مىھەربانى خۆى وەنخى نارد بۇ پېغەمبەرەكە و فەرمۇوى.

﴿أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ فَرِیضٌ﴾

ئاكىداربە بە خۆت بزانە و رابگەيەنە بە رەفيقە كانىشت، كە بە راستى يارمەتى

فه رمووده‌ی خودا (جل جلاله) ﴿ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ﴾ الایه.

له باسی کات و هۆی نازل بیونیا ئینووچه باس ﴿ فَهَرَمَوْيِه‌تی: هاته خواره وه له که سیکا عه رزی حه زره تی کرد دیناریکم هه یه، فه رمووی: سه رفی بکه له نه فسی خوتا، وتنی: دوو دینارم هه یه، فه رمووی: سه رفیان بکه له ئە هل و مندالتا، وتنی: سی دینارم هه یه، فه رمووی: سه رفی بکه له خزمە تکاره که تا. وتنی: چوار دینارم هه یه فه رمووی: سه رفی بکه له باوک و دایکتا. وتنی: پیچع دینارم هه یه، فه رمووی: سه رفی بکه له خزمە کانتا. وتنی: شەش دینارم هه یه، فه رمووی: سه رفی بکه له رىنگەی خودادا له جیهادا. وه ئەم دیناره له هەموویان جوانتره. لەمەوه دەرئەکەوی کە له غەیری جوابی یەکەما هەرچى فه رمووی سه رفی بکه مەبەستى ئەوه بۇو کە زیاده له کاتى پرسیارى پىشىو.

وە دووباره ریوايەت کراوه له ئینووچه باسەوه ﴿ كە ئەم ئايەتە نازل بۇو له «عەمرى كورى جەموج» كە پیاوىتکى پېرى دەولەمەند بۇو - وە ئەوه بۇو کە له رۆزى ئوحودا شەھيد کراوه - عەرزى حەزره تی کرد ﴿ ئەم مالى خۆمانە له چىدا سەرف بکەين؟ جا نازل بۇو:

﴿ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ﴾

ئەپىغەمبەرى خۆشەويىست موسولمانە كان پرسیارت لى ئەکەن: چى سەرف بکەن له مالى خۆيان؟

﴿ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّيْنُ وَالْأَقْرَبُونَ وَالْيَتَّمَ وَالْمَسَاكِينَ وَأَبْنَى أَسْكِيلٌ ﴾

ھەرچى سەرف بىكەن لە مالى خۆتان كەم بىن يازۇر كە لە خۆتان زىياد بۇ لە پىشىا سەرفى بىكەن لە باۋك و دايكتانا لەبەر ئەوه گەلنى حەقيان ھەيە لەسەرتان: ھۆى وجىودتان بۇون و بە دىل بەختىيان كردوون و داواي پايەدارى و پارىزراوى و شان و نانى ئىۋەيان كردووه و تەمىي ئىۋەيان كردووه بۇ رىنگەي چاكە و دووركەوتەوه لە خراپە. جا ئەگەر زىادەتان بۇو سەرفى بىكەن لە خزمەكانا كە وەکوو خەلک ئىنسانىن و موسولمانىن داماون و ئاگاتان لە ئەحوالىان ھەيە، وە عەلاقەي خزمایەتىشتان ھەيە. جا ئەگەر زىياد بۇو لەمە سەرفى بىكەن لە مەندالە ورده نابالغە بىباۋكە كانا، كور ياخچى: چونكى كەس نىيە خزمەتىان بىكا. جا ئەگەر زىادەتان بۇو سەرفى بىكەن لەوانەدا كە گوزەرانىيان باش نىيە و هيچيان نىيە يائۇ دەستكەوتەيان بەشىيان ناكا. جا ئەگەر زىادەتان بۇو بىدەن بەو رىبوارە كە بۇ ئىشىكى باش دەرجۇوه و خەرجى بىن نەماوه.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ ٢١٥

ھەر چاكەيەك بىكەن لەلای خوداي تەعالا ون نابى و بەزايدە ناچىن. لەم ئايەتەدا پرسىيارى ھەيە ئەمەيە: كە موسولمانەكان پرسىياريان كردووه چى سەرف بىكەن لە مالى خۆيان و خودا جوابى داونەتەوه بە باسى ئەوكەسانە كە سەرفەكەيان بۇ ئەكرى؟

وەلامى ئەمە بە چەن جۆرە:

يەكەم: خودا جوابى ئەوانى دايەوه بە «ما أنفقت» واتە ھەرچى سەرف بىكەن كەم بىن يازۇر بە قەي حاڻ. وە زىياد لەوه باسى جىنگەي سەرفەكەيشى كردووه چونكى مەسرەف ئەگەر جىنگەي خۆى نەگرى بەزايدە ئەچى.

دۇووم: ئەمەيە ئەو پرسىيارە بە زاھىر ئەگەرچى لە مالەكە بۇو بەلام ئەوانە مەبەستىيان ئەوه بۇو بە كىنى بىدەن و چۈن سەرفى بىكەن، وە خودايش جوابى دانەوه بەو تەرتىيە جوانە كەوا لە غايەتى مەعقولىدا.

سیههم: ئەمە يە ئەم نەوعە وەلامانە لەسەر «ئەسلۇوبى حەكىم» واقعى بۇوه؛ چونكى ئەوه نرخى بىي ئەوه يە كە بازانن مالىە كەيان لە كويىدا سەرف بىكەن، ئەگەرنا باسى نەوعى مالى موناسب نىيە؛ چونكى ھەر ئەندازەيىن لەھەر نەوعى بلىت وَا ئەبى بۇ بازى كەس دەس نادا، كە وابى حەق وايە مەسرۇوف موتلەق بىن ھەرچەن بىن، وە مەسرەف دىيارى بىن بۇيە وەها جوابى دانەوه.

وە پىيوىستە بازانن ئەم ئايەتە نەسخ نەكراوهەتەوە بە ئايەتى زەکات و حۆكمىتى كە مونافى واجب بۇونى زەکات بىن، وە ئەم ئايەتە باسى مەسرەف كىردن و نەفقەتى واجبه ئەكە، وە كەن خەرج كىردن بۇزىيانى باوك و دايىك، وە باسى سەدەقات و خېراتى ئەكە كە سۈننەت بىن، وە كەن مەسرەف كىردن بۇ خزمان و ھەتىوان و گەدایان و مووسافيران...

خودا ئەفەرمۇيت:

**﴿كِتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ أَكْرَهٌ لَّكُمْ﴾**

ئەي پىغەمەرى خۇشەويىت و ئەي پېرەوانى پىغەمبەر! فەرز كراوه لەسەر ئىۋە جەنگ كىردن، لەگەل كافرانا، وەلحال ئەو جەنگ كىردىن گرمانە لەسەر شانى ئىيۇ؛ چون ئەبىن بە ھۆى دووركەوتىنەوە لە ژن و مەنداڭ و دۆستان. وە ئەبىن بە ھۆى مال سەرف كىردن و بىرىندار بۇون و كوشتن و غەيرى ئەمانە.

**﴿وَعَسَىَ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾**

وە ھەلەكەۋى كە حەز نەكەن لە شتىن لەگەل ئەوهدا ئەو شتە سوودى زۆر بىن بۇ ئىۋە.

**﴿وَعَسَىَ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌ لَّكُمْ﴾**

وە ھەلەكەۋى حەز لە شتىن بىكەن و ئەو شتە خراب بىن بۇتان و زيانى تىابى.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (۲۶)

خوداي تەعالا سوود و زيان ئازانى و ئىيە نازانى.

بازى! بازى لە موفەسىرەكان فەرمۇپىان: ئەم نۇوسىنە لە ئايەتەكە دا مەعنای فەرزى عەينە، وە ئەو فەرزە عەينە يىش بەس لەسەر حەزىزەت ﷺ بۇوە و لەسەر ئەسحابەكانى؛ چۈنكى حەزىزەت ھەتا لە مەككەدا بۇو فەرمانى جەنگ كىرىدىنى پىن نەدرا بۇو، وە پاش كۆچكىرىدىنى بۇ مەدینە ئىزىنى ئەوهى پىن درا كە جەنگ بىكا لە گەل ھەركەسىن كە دەست بىكا بە جەنگ لە گەللىا، وە پاش ئەوه ئىزىنى پىن درا بۇ جەنگ كىرىدىن لە گەل موشرىيەكانا بە شىوهى گشتى، لەسەر ئەم شىوه لە ئەوه لەوه جەنگ فەرزى عەين بۇوە لەسەر حەزىزەت و ئەسحابەكانى، بەلام لەسەر باقى موسۇلمانەكان فەرزى كىفايىيە: ئەگەر بازى لە موسۇلمانەكان شەر بىكەن لە گەل كافرەكانا ئەوه كافىيە و تاوان لەسەر كەس نابى.

بەلام جومەورى موفەسىرەن لەسەر ئەو بىرەن كە جەنگ لە گەل كافرانا بۇ ئەوان و بۇ پاش زەمانى ئەوان فەرزى عەينە ئەگەر كافر داخلى ولاتى موسۇلمانەكان بىن. وە لە غەيرى ئەو حالەدا فەرزى كىفايىيە. ئەوهندە ھېيە لە وەختى خۇيا كاتى حەزىزەت ﷺ ھەركەسى بانگ بىكىدايە بۇ جىهاد ئەوه واجب ئەبۇو لەسەر ئەو كەسە ئامادە بىن بۇ جىهاد و ئىتايىھى حەزىزەت بىكا.

ھەروا بىزانى، كە مەعنای ئەم ئايەتە پىرۇزە سەرمەشقە بۇ بەختىارى ئادەمیزادى موسۇلمان و ھەركەس رەفتارى پىن كىرىدى بەختىار بۇوە، وە ھەركەس رەفتارى پىن نەكىرىدى بەدبەخت و داماو بۇوە.

وە ھەتا موسۇلمانان ئازاد و ئامادە بۇون بۇ جىهاد و مەردانە رۆيىشتۇونەتە ناو

كۆرپى جەنگەوە سەربەر ز بۇون لەچەن لاو:

يە كەم: خۇويان گرتۇوە بە جەنگەوە و لە رۆزى رەشا چاۋيان لە چۈونە مەيدان نەترساوه.

دۇوەم: لە بەرچاۋى ھەموو دوژمنەكانا خاوهەن ھەيەت بۇون و بە مەترسىيەوە تەماشايان كردوون.

سېھەم: لە زۆربەي كاتا دەسکەوتى دىنيايان زۆر بۇوە و شارەكانى كافەرەكانىان دەردەست كردووە.

چوارەم: لە ھەمۇرى گەورەتر جەزاي بەھەشت و پايەي شەھادەتىان دەس كەوتۇوە.

وھ «بالعکس» ھەر ئۆممەتى حەربى نەبوبى ئەوهندەي پىن نەچۈوە دوژمن داگىرى كردوون و بە ئارەزووی خۆى لېي كوشتوون، وھ ئەگەر كەسيكىشيان رزگار بۇوین لە كوشتن كراون بە بەندە و بە وينەي حەيوانات دايما لە سوخرە دوژمنا ژياون و حاشا لەو ژيانە كە بۇ ئادەمیزادى بىنپايە و بىن شانە... فەرمۇودەي خودا:

﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْشَّهْرِ الْحَرامِ قِتَالٍ فِيهِ ﴾

پرسىارتلىڭەن لە حۆكمى جەنگ كردن لە جىنسى مانگى لەو مانگانە كە خودا جەنگى تىدا حەرام كردوون وەكoo «ذى القعدة، ذى الحجۃ، محرم، رجب»: ئايا جەنگ كردن لەم مانگانەدا دروستە يانە؟

﴿ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ﴾

تۆ ئەي خۆشەويىت! لە وەلاما بلى: جەنگ كردن لە مانگى حەراما گوناھى كەورەيە.

﴿وَصَدُّ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ﴾

وه هۆی معن کردنی خەلکە له حەج کردن و عيادەت کردن له رىگەی خودادا.

﴿وَكُفْرٌ بِهِ﴾

وه هۆی کوفرکردن و کافربونه به خودا؛ چونکى ئىنسان دەوامى کرد له سەر گوناھ دلى رەش ئەبىتەوە و جىگەی نۇورى ئىمانى تىا نامىنى.

﴿وَالْمَسِيدِ الْحَرامِ﴾

وه هۆی باوەر نەکردنە به حورمه تى مزگەوتى مەکكە.

﴿وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾

بەلام دەرکردنى ئەھلى ئەو مزگەوتە و نىشته جىتكانى دەوروپەرى مزگەوت وەکوو پىنگەمبەر ﴿لَعْنَةٍ﴾ و باقى يارەكانى له موھاجىرين ئەوھە گوناھى گەورەترە له شەر کردن لە مانگى حەرامدا؛ چونكە ئەو جەنگ کردنە و ئەبى كەسى تىدا ناكۈزۈ، ياخەن كەسى مەحدوودى تىدا گىرۋەدە ئەبى. بەلام دەرکردنى قەرەبالىغى لە ئەھلى مەکكە و دەربەدەر كەردىيان كە بىکەونە ولاتان بە برسىتى و داماوى و ملکەچى، گەلنى كەسى بىن گىرۋەدە ئەبى.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْفَتْلِ﴾

وه ھىزدان بە فىتنە، كە دللادانى ئادەمیزادە له ئىمان ھىنان بە خودا، گەلنى گەورەترە لە كوشتنى كەسى ياخەن كەسى!

﴿وَلَا يَرَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يُرْدُو كُمْ عَنِ دِينِكُمْ إِنْ أَسْتَطَعُوا﴾

وه ئەو كافرانە كە موسولمانە كان جەنگىان له گەل كردوون بە دەوام جەنگىان لە گەل ئەكەن هەتا ھەلاتان ئەگىزىنەم لە دىنە داستەكەي خەلاتان ئەگەر بتوانى - .

﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنِ دِينِهِ، فَيَمْتُ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ﴾

﴿حِطَّتْ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾

وه هرکه سی هله‌گه ریته و له دینی ئیسلام له ئیوه و بهو حالی کافریتیه ده‌وام بکا و بمری، ئه‌وه هه‌موو ئه‌وانه کرده‌وهی چاکه‌یان هرچی بوونی له پیشا بی‌نرخ ئه‌که‌وئی له دنیادا؛ چونکی ئه‌وه کرامه‌ته و ئه‌وه پایه و مايه که ته‌سه‌ووری ئه‌کرد بتو خۆی له دنیا له ده‌ستی ده‌رئه‌چی، و له قیامه‌تیشا؛ چونکی هیچ جه‌زایه کی خیبری له‌سه‌ر ئه‌وه کرده‌وانه ده‌ست ناکه‌وئی.

﴿وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (۲۷)

وه ئه‌وانه ئه‌هلى عه‌زایی ئاگری دۆزه‌خن و لهو ئاگردا ئه‌میتنه‌وه هه‌تا هه‌تایه. ریوایه‌ت کراوه له هۆی نازل بوونی ئه‌م ئایه‌ت‌هدا ئه‌مه: که پیغه‌مبهر الله‌تیبیه کاتنی گه‌رایه‌وه له ته‌عقیبی کورزی کورپی جابیر، که ئه‌وه رووداوه مەشھوره به به‌دری ئه‌ووه‌ل له مانگی «جمادی الثانية»دا مايه‌وه له مەدینه‌دا باقیماندەی ئه‌وه مانگه و مانگی رجب تا نزیکی ئاخىری و له ئاخىری ئه‌م مانگه‌دا عه‌بدوللای کورپی جه‌حش بوورزای خۆی بwoo، له‌گه‌ل هه‌شت که‌سا ناردنی بتو ده‌وروپه‌ری مەککه که هه‌ر هه‌شیان له موهاجیرین بوون، ئه‌مانه: ئه‌بوو حوزه‌یفه‌ی کورپی عوتبه، عوکاشه‌ی کورپی «محصن»، عوتبه‌ی کورپی غزوان، سوھه‌یلى کورپی بېزای فه‌هرى، سەعدى کورپی ئه‌بى‌وه‌قاس، عامیرى کورپی ره‌بیعه، واقیدى کورپی عه‌بدوللای ته‌میمی، خالدى کورپی «بکیر»ای له‌یسى. وە کاغه‌زیکى نووسى و داي به عه‌بدوللای پوورزاي و ئه‌مرى پى کرد ته‌ماشاي نه‌کا هه‌تا ماوهى دوو رۆژ ئه‌برۇن بېزىدا ئه‌وچار ته‌ماشاي بکا و ره‌فتاري پى بکا، وە زۆريش نه‌کا له‌کەس له هاوارپىكانى که له‌گه‌لیا بېرۇن، وە

ئەو سەرۆكىيان بۇو. جا عەبدوللە لەگەل ئەو ھەشت كەسەدا رۆيىشت دوو رۆز جا تەماشاي نامەكەى كرد نووسرا بۇو. «ھەروا بىرۇ تا ئەگەيتە «نەخلى» لە بەينى مەككە و تائىفدا لەويا بىتىنەوە و چاۋەپوانى قورەيش بکە و ئەخباريان بىزانە مەشغۇولى چىن و بە زۆر كەس لە رەفيقە كانت مەبە».

ئەويىش نامەكەى خۇيندەوە بەسەريانا ھەمووييان وتيان: ئاماھەين بىتىن لەگەلتا. وە رۆيىشتىن مەگەر سەعدى كورپى ئەبى وەقادىس و عوتىبەي كورپى غەزوان، وشترىكىان بۇو بەنۋىبە سوارى ئەبوون رايى كردىبوو، ئەوان كەوتىنە شوينى ئەو وشترە و باقى رۆيىشتىن هەتا گەيشتن بە نەخلى.

زۆرى پىن نەچۈو كاروانىيىكى قورەيش هاتن رابوردن بەسەريانا مائى تىجارەت و مىۋىزى ھىتىا بۇو، وە لە ناو قافلە كەدا عەمرى كورپى حەزرەمى و عوسمانى كورپى عەبدوللە و نەوفلى براي و حەكەمى كورپى كىسانى تىدا بۇو، وە زەمانىش ئاخرى مانڭى رەجب بۇو.

جا موسۇلمانە كان لە ناو خۆيانا راوىيىزان كرد وتيان: ئەگەر دەستيان بۇ بېين و شەپىان لەگەلدا بىكەين ئەو حورمەتى مانڭى رەجب ئەپروا، وە ئەگەر دەستيان بۇ نەبەين ئىمشەو ئەگەن بە عەرزى حەرەمى مەككە و نابىن لەوى دەستيان بۇ بېين، وە لە ئەنجامام بېپىاريان دا كە بۇيان بېرىن. جا واقىدى كورپى عەبدوللائى تەميمى تىرىيىكى ھاوىيىشت بۇ عەمرى حەزرەمى كوشتى، جا عوسمانى كورپى عەبدوللە و حەكەمى كورپى كىسانيان بە دىيل گىرت و نەوفلى براي عوسمان راي كرد.

جا عەبدوللائى كورپى جەحش كاروانەكەى بەرەو مەدينە ھەلسۇوراند، وە وتى بە رەفيقە كانى: خومسى ئەم غەnimە يە جىا بىكەنەوە بۇ حەزرەت ﷺ وە جىاييان كردىوە. ئەم خومسى يە كەم خومستىكە لە دىنى ئىسلاما. جا ئەم ئايەتە نازل بۇو:

واعلموا أن ما غنمتم من شيء فإن لله خمسه وللرسول <sup>ﷺ</sup> وَ حَمْزَةٌ تَعْلَمُ كِرْدَه وَهِيَ عَبْدُوْلَلَاهِ تَهْقِيرَ كَرْدَه، وَ دَامَه زَرَا بَوْ نَوْمَه تَهْيَسَلَامَ تَارَوْزَى قِيَامَه، وَ عَبْدُوْلَلَاهِ كُورَى جَهْحَشِ يَهْكَمَ سَهْرَوْكَ بَوَوهَ لَهْ ئَيْسَلَامَ وَ عَهْمَرَى كُورَى حَمْزَه مَيْ يَهْكَمَ كُوزَرَاوَ بَوَوهَ لَهْ كَافِرَانَدَا. بَهْلَامَ حَمْزَه تَعْلَمَ نَارَه زَايِي خَوْيَ دَهْرَبَرِي لَهْ كَوْشَتَنَى عَهْمَرَى كُورَى حَمْزَه مَيْ لَهْ مَانَگَه رَهْجَه بَدَا كَهْ لَهْ مَانَگَه حَهْرَامَه كَانَه. بَهْلَامَ وَاقِعَه كَهْ تَازَهْ قَوْمَى بَوَوهَ. لَهْ كَاتَهْ دَا خَوْدَا ئَهْمَ ئَايَه تَهْيَ نَارَه دَهْ خَوارَه وَهَهْ يَسْئَلُونَكَ عن الشَّهْرِ الْحَرَامِ قَتَالَ فِيهِ هَهْ تَا «هَمَ فِيهَا خَالِدُونَ» وَهَهْ پَرْسِيَارَكَرَ لَهْ مُوسَلَمَانَه كَانَ بَوَوهَ.

پَاشَ ئَهْوَهْ سَهْعَدَى كُورَى ئَهْبَى وَهَقَاسَ وَ عَوْتَهَى كُورَى غَهْزَوَانَ بَهْ سَاغَى گَهْ يَشْتَنَه وَهْ مَهْدِينَه مَوْنَه وَهَرَه وَ حَمْزَه تَهْ لَهْ بَاتَى عَوْسَمَانَ وَ حَهْ كَمَ فِيدِيَهِي وَهَرَگَرَتَ وَ بَهْرَلَاهِ كَرَدَنَ. جَا عَوْسَمَانَ لَهْ مَهْكَهَدَا بَهْ كَافِرَى مَرَدَ وَ حَهْ كَمَ مُوسَلَمَانَ بَوَوهَ، وَ لَهْ گَهْلَ حَمْزَه تَا بَوَوهَ هَهْ تَا شَهْهِيدَ كَرَ لَهْ روَوْدَاوِي «بَيْرَى مَعَوْنَه» دَهْ.

رِيَوَايَهَتْ كَراوهَه: كَاتَى ئَهْمَ سَرِيَهِي عَبْدُوْلَلَاهِ كُورَى جَهْحَشِ گَهْرَابِهَه وَ قَسَه وَ باسَ زَورَ بَوَوهَ لَهْ جَهْنَگَ كَرَدَنَ لَهْ مَانَگَه حَهْرَامَدا، عَبْدُوْلَلا وَ رَهْفِيقَه كَانَى كَهْوَتَنَه خَهْيَالَهُوَهْ وَ گَومَانِيَانَ وَ بَوَوهَ لَهْ حَادِيسَه دَهْ گَهْرَ لَهْ تَاوانَ بِپَارِيزَرِيَنَ ئَيْتَرَ جَهْزَاي خَيْرِيَانَ نَيَيَه. خَوْدَا ئَهْمَ ئَايَه تَهْيَ نَازَلَ كَرَدَ وَ ئَيْسَبَاتَى ئَهْجَرَى كَرَدَنَ:

﴿إِنَّ الَّذِينَ أَمْنَوْا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾

ئَهْوانَهَه كَهْ ئَيْمَانِيَانَ هَيْتَنَاوهَ بَهْ خَوْدَا وَ بَيْنَهَه مَبَهَرِي خَوْدَا، وَهَهْوَهْ كَهْ سَانَهَ كَهْ لَهْ وَلَانَى خَوْيَانَهَه كَوْچِيَانَ كَرَدَ بَوْ مَهْدِينَه مَوْنَه وَهَرَه وَ جَيْهَادِيَانَ كَرَدَ لَهْبَهَرَ بَهْرَزَ كَرَدَنَهَه وَهَيْ ئَيْسَلَامَ ئَهْوانَهَه رَجَيَانَهَه لَهْ خَوْدَا كَهْ رَحْمَهَه تَهْيَ خَوْيَ بَرِيزَيَهَه بَهْ سَهْرِيَانَا بَهْ كَهْرَهَه.

۱. الأنفال: ۴۱

﴿وَاللَّهُ عَفْوٌ رَّحِيمٌ﴾  
٢٨

وه له واقعا خودایش رجاکهی ئهوان وهرئه گری؛ چونکی خودا غهفهور و تاوان بەخشە لهوهی که ئه و شەپەیان له و مانگەدا کرد، وە میھرە بانیشە، کەوایه جەزاي خیزیان ئەداتەوه له قیامەتا.

فەرمۇودەی خودا ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ (الآیة). ریوایەت کراوه: کاتى لە مەککەدا ئایەتى: # ومن ثرات النخيل والاعناب تتخذون منه سکراً ورزقاً حسناً # هات موسولمانە کان شەرابیان ئەخواردەوه، پاش ئه وە عومەرى كورپى خەتاب و مەعاز و چەن كەسى لە ياران عەرزى حەزرەتىان کرد: فەرمۇودە يەكى رووناكمان پىن بەفرمۇو لە خواردەوهى شەرابدا كە مەشروعىيىكە عەقل و ھۆش ناهىلىنى و دارايى ئەفەوتىنى. جا ئەم ئایەتى ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ هاتە خواردەوه و گەلى لە ياران پاش ئەم ئایەتە تەركىيان کرد، وە بازىكىيان ھەر ئەيانخواردەوه. پاش ئەوه رۆزى عەبدوررەھمانى كورپى عەوف كۆمەلىنى لە يارانى دەعوەت کرد و نان و چىشتى پىدان و بازىكىيان شەرابیان خواردەوه و سەرخۇش بۇون، کاتى نويىز يەكىكىيان بۇو بە پېشەوا و خويندىيەوه: «قل يا أیها الکافرون أعبد ماتعبدون». لە پاش ئەم واقيعە يە ئایەتى: ﴿لَا تقربوا الصلاة وأنتم سكارى﴾ هاتە خواردەوه، جا شەرابخۆر كەم بۇونەوه. پاش ئەمە عوتىانى كورپى مالىك سەعدى كورپى ئەبى وەقاس و چەن كەس لە يارانى بانگ كرد بۇ مالى خۆرى، وە لەوي خواردیانەوه و دەستىيان كرد بە شىعىر خويندىنەوه و بەيانى تائىفەي خۆيان و سەعدى كورپى ئەبى وەقاس

١. النحل: ٦٧.

٢. النساء: ٤٣.

شیعیتکی خوینده و زه‌می ئه‌نساریه کانی تیدا بwoo، جا یه‌کن له ئه‌نساریه کان دای له سه‌عد و سه‌ری شکاند، ئه‌ویش رویشت له خزمه‌تی حهزره‌تا شکاتی کرد. له‌ویدا حهزره‌تی عومه‌ری کورپی خه‌تاب دوعای کرد و فرموموی: «اللهم بین لنا في الخمر بياناً شافياً» جا ئه‌م ئایه‌تە هاتە خواره‌ووه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ  
وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَبَيْهُ لَعْلَكُمْ تَفْلِحُونَ إِنَّمَا يَرِيدُ الشَّيْطَانُ  
أَنْ يَوْقَعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهُلْ  
أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» جا عومه‌ر فرموموی: «انتهينا يارب». ئىتر خواردنوه برايه‌وه. وە بزانن «میسر» له ئه‌سلا ناوه بقئو و شتره کە قوماره کەی له‌سەر کراوه و له ئه‌نجاما سەريان بريوه و گوشته کە يان بەش کردووه له بەيني خويانا به ياساي قوماره کە يان. و له کاتى خوييا يازده پارچە داريyan دروست کردووه بقئو بەشكىدنى گوشنى و شتره کە حه‌وتىان بەشيان له‌سەر بwoo و چواريان بەشيان له‌سەر نه‌بwoo. ئه‌و حه‌وتە کە بەشيان له‌سەر بwoo فرقيان بwoo، داريکيان يەك نيشانە لەسەر بwoo ئه‌و يانى تاقە بەشىكى له‌سەرە. داريکيان دوو بەش. داريکيان سى بەش، داريکيان چوار بەش، داريکيان پىنج بەش، داريکيان شەش بەش، داريکيان حه‌وت بەش. وە پاش ته‌واو بۇونى قوماره کە و شتره کە يان سەرئەپرى و ئەيانکرد بە بىست و هەشت بەشە وله بەيني خويانا بەشيان ئەکرده‌وه: خاوهنى داري يەكەم يەك بەش و خاوهنى داري دووهم دوو بەش. وە گەيىشتنى يەكى له دارانە بە هەركەسىن لەسەر ياساي قوپۇھ بwoo. وە ئه‌و چوار دارە کەشيان بەشيان له‌سەر نه‌بwoo بەر هەركەسىن كەوتۇون بى بەش بۇون، وە ئه‌م نه‌ووھ قوماره گەلنې فيتنە و ئاشووب رووی داوه تىايىا.

جا خوداي تەعالا ئه‌و ئایه‌تە نازل کرد کە فرمومويه‌تى:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَفِعٌ لِلنَّاسِ

واتە: ئەم پىغەمبەرى خۆشەویست! موسولمانە كان پرسىارتلى ئەتكەن لە حۆكمى شەرابخواردنەوە و قومار كردن بە مەيسەر، تو لە وەلاميانا بلى: خودا ئەفەرمۇيت لەم شەرابخواردن و قومار كردندا تاوانى گەورە ھەيە، وە چەن سوودىيکىشيان تىا ھەيە. جا تاوان و زيانى شەراب خواردن:

بەكمەم: سەرفى مالە لەپەيدا كردىنا.

دۇوھەم: تىيىكىدانى عەقل و حەواسە.

سېيھەم: ئاشۇوب كردنە لە گەل خەلکدا، خواھ بىڭانە ياخزم و خەلکى ناو مالى خۆي يادەرەوە.

چوارەم: خۆ دەرخىستە بۇ زيان كردن؛ وائەبىن يارقى سەرخۇش رووت ئەكرىتەوە و ھەر پارە و شتىكى ھەبى ئەبىن.

پىنجەم: دوژمن فرسەتى لىدىنى و گۈرۈدەي ئەكا بە كوشتن يابىندا كردىن.

شەشم: نامووس چوونە بە واتە ناشىرىينانە كە لە سەرخۇشىدا لە دەمى دەرئەچى.

حەشتم: فەوتانى واجباتى دينىيە.

ھەشتم: ئاسارى سەرئىشە كە پەيدا ئەبىن لە خواردنەوەي.

تۆھەم: موقىيەدبوون و خwooگىرنە بە و ئىشە نابارەوە لە كاتىكاكا شەرابى دەس نەكەۋى نزىكە بىرى.

دەھەم: ئەو ناساغىيانە كە لە خواردنەوەي پەيدا ئەبن.

وە سوودەكانى بىرىتىيە: لە تىجارت كردىن تىايىا بۇ ئەو كەسانە دروستى ئەتكەن يائەيەن لە دوورەوە، وە شادمانى و بىپەيوەندى ئەو كەسە كە ئەيخواتەوە بە مىحەت و غەم تا ماوەيى.

وه تاوان و ناباری قومار بريتبيه له‌مانه؛

يه‌کم: لات که‌وتون و ئيغلاسی گەلنى كەس به هۆى قوماره‌وه! زۆر جار هەلئەك‌وئى يەكى لە قومارچىيە كان رق ئېيگرى و چەن مال و دارايى هەيە لە يەك شويندا داي ئەنلىق و به لاتى ئەرواتە دەره‌وه.

دووه‌م: نەھېشتنى عەلاقە و پەيوەندى دۆستى؛ لە كاتى ئەو قوماركىدنه‌دا گەلنى كەس لە حالى تەبىعى دەر ئەچىن و چەن ئاشوب ئەگىرى و زۆر جار ئەبنى به بەكاره‌يىنانى خەنچەر و كارد بۆ بىرىندار كردنى موقايىلەكەي.

سييھەم: زايىه كردنى كات بە بىن سوود،

چوارەم: دووركەوتنه‌وه لە بەجى‌هینانى واجباتى دينى يا دنياىي خۆى.

پىتىجەم: تۈوش بۇونى بە مەراق بە هۆى زيان كردنەوه.

وه سوودەكەي ئەو پارەيەتە كە دەستى ئەكەۋى ئەگەر لە قومارەكەدا سەركەۋى. جا لە واقىعا وەكۇ خوداي تەعالا ئەفەرمۇيت:

﴿وَإِنْهُمْ مَا أَكَبُّ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾

تاوان و زيانى ئەمانه زۆرتىر و گەورەترە لە سوودەكەيان.

وه سىپىرى ئەوه كە خودا فەرمۇويەتى «أكىبر» و نەيفەرمۇوه «أكىثر» ئەمەيە: كە زيانەكانيان با كەميش بن زۆر خەتەريان ھەيە.

لەسەر ئەمەيە كە حەزرة‌تى عوسمان فەرمۇويەتى: «اجتبوا الخمر فإنها ألم الخبائث» واتە: خۆتان دوور بىگرن لە شەرابخواردنه‌وه؛ بە راستى شەراب دايىكى گەلنى شتى نابارى ناھەمواره. هەتا وتۇويانە: هەركەسىن نويىز بىكى ئەنجامى خراب نابى، وە يەكى شەراب بخوا ئەنجامى باش نابى.

وه لەگەل ئەوه‌دا كە «خمر» ئەوه‌يە دروست بىكى لە ئاوى ترى، هەر مەشروعىنى ئىنسان سەرخۇش بىكى ئىمامە موجتەھىدە كان وەكۇ خەمەر بە حەرامىان داناوه. وە

زیاد له ئىجتیهادی ئهوان حەزرت بەشەتی فەرمۇيەتى: هەرشتى ئىنسان سەرخوش بکا ئەوه وەکوو خەمرە و واچە موسولمان لىپى دوور بکەۋىتەوە.

وە «مەيسەر» ئەگەرچى بىرىتى بۇوه لە قومارە تايىھەتىيە هەرچى ئەو شىۋىيە بىئى و لەسەر مال بىن، وەکوو: پېشىلان و گۆرەوى بازى و لاربایى و يانسىپ و گالتى شىئىر و خەمت... هەموو ئەمانە حەرامن، وە سوودى ئەمانە بە مەعنە خواردىنى مالى خەلکە بە بەتال، وە پىويىستە ئىنسانى موسولمان خۆى دوور بکاتەوە لىيان. خوداي تەعالا عەقلى داوه بە ئادەمىزىدەتتا بىن بە ئىشكچى و حارىس و چاودىز لەسەر حال و مال و ساغى و بەرزى و سەربەرزى دىنيا و قيامەت. زۆر زۆر هۆى ئەسەفە كە ئىنسان ئەم حارىسە بە هىزە مەنۇ بکا لە ئىش كردن و خۆى بەرەلا بکا بۇ کارى ناپەوا و شەرمەتىنەر.

### ﴿وَسَأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾

ريوايەت كراوه كە خاوهنى ئەم پرسىارەيش هەر عەمرى كورى جەمۇوح بۇو كە جارى پېشىو پرسىاري كرد، بەلام جارى پېشىو پرسىاري لە مەسرەف كرد، يانى مالەكەي بەكىن بدا. وەکوو لە يەكىن لە وەلامەكاندا باسمان كرد. وە لەم جارەدا پرسىار لە ئەندازەي مالەكە ئەكا هەتا بىزانى كەمە يازۆرە. وە ئەگەر جارى پېشىوپىش هەر پرسىاري لە ئەندازەي مالەكە بۇوبىن لەبەر ئەوه كە وەلامەكەي بە شتى تر بۇو فەرمۇوى: ﴿وَسَأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾: پرسىارتلى ئەكەن: چى سەرف بکەن لە مالى خۆيان؟ نەوعى مالەكە چى بىن؟ وە ئەندازەي چەندى بىن؟

### ﴿فَلِلَّٰهِ الْعَفْوُ﴾

تۇيىش بلى - ئەي پىغەمبەرى خۆشە ويست - : ئەو ئەندازەيە سەرف بکەن كە بۇتان دەس بدا، بە ئاسانلىق بەرەتلىق، پۇشكىلىق بەتكەنلىق مال بۇ ئىحسان [www.igra.ahlamontada.com](http://www.igra.ahlamontada.com)

و جهزایه و شتن به ناخواستی دل بیدا به داماو نیه تی باش و ئىخلاسى له گەلدا نیه و كابرا خىرى پى ناگا. بەلىنى بازى جار كابرا به ئىخلاسى دل مالىكى زور سەرف ئەكا بەلام چونكى خۆى داماوه بۇ مال خودا ئەم سەرفەي پى خوش نیه، وە كەنۋە ئېپنوسە عد رىوايەتى كردووه لە جايىرەوە ئەلىت ئەلىت: ئەبوو حسەينى سەلەمى جارى هات بۇ خزمەتى حەزرتەت و بە قەى هېلىكە كۆتۈرى ئالتۇونى پىن بۇو، و تى: يارە سوولەللا ئەم ئالتۇونەم دەس كەوتۇوه لە غەنیمە و غەيرى ئەمە هيچ مالىم نیه، وا هيئاومە بۇ خزمەتت سەرفى بکە. وە حەزرتەت ئىعرازى ناو جوابى نەداوه تا سىن جار، لە جارى دوايدا حەزرتەت ئالتۇونەكەي بۇ فەرەدا، ئەگەر لىئى بکە وتايە بىرىندارى ئەكىد! وە بە زويىيەوە فەرمۇوى: چۈن ئەبى يەكى لە ئىيە ھەرچى ھەيە بە جارى ئەيھىننى و ئەيکا بە خىر و لە پاشا ئەرۇوات داواى شىت لە خەلک ئەكەت؟! خىرى وەها خىر نیه، خىر ئەوهى كە لە سەر دەس روېشتن و بىنیازى بىن، وە بەر لە ھەموو شتن پېيىستە دەس بکە بە سەرف بۇ ئەوانە كە ژىواريان واجبه لە سەرت، وە كەنۋە: خۇت و، ژنه كەت و، مندالى نابالغت.

﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَتِ﴾

بەم جۆرە كە بەيانى كرد سەرفى ئەندازەي ئاسان باشه وەها خودا بەيانى ئاياتى خۆى ئەكا بۇ ئىيە.

﴿لَعَلَّكُمْ تَنفَكَرُونَ﴾ ٢١٩

بەلکەن وە بىر بکەنەوە لە ئاياتى مندا و ئە حكامى دىنيان لى دەرىيەنن.

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾

وە بىر بکەنەوە لە كار و بارى دنيا و ئاخىرەتا.

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ﴾ (الآية). ئەبۇ دا دا وود رىۋايەتى كىردو وە لە ئىپسۇزە باسە وە  
پاش نە وە كە ئايەتى: ﴿وَلَا تَقْرِبُوا مَالَ الْيَتَمَىٰ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ نازىل بۇو ئە و كە سانە  
كە هە تىيويان لەلا بۇو روپىشتن مالى هە تىيوه كانىان جىا كىرده وە لە مالى خۆيان و بە  
جىاوازى خواردەمە نىيان بۇ ئاما دە ئە كىردىن. ئەمە يىش زۆر زە حەمەت بۇو لە سەريان.  
جا روپىشتن بۇ خزمەتى پېغەمبەر ﴿صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾ حالى خۆيان بۇ گىتىرا يە و جا ئەم ئايەتە  
هاتە خواردە فرمۇسى:

### ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ﴾

موسۇلمانان پرسىارت لىئە كەن لە ياساى رابواردىان و رەفتاريان لە گەل ئە و  
ھە تىوانە كە وان لە لا يان.

### ﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ﴾

تۇ بەھەرمۇو رىيکەختىنى ئە حوالىان و خزمە تىكىرىدىان بە تەمنى كىرىدىان لە سەر چاكە  
و مەنۇي رەوشىنى خrap لىيان و راگىرنى پاكى لە شىيان و پاراستىيان لە ھەمۇو زىيانى  
ئەمە زۆر كارىتكى باش و بە سۇودە بۇ دنيا و قيامە تىنان.

### ﴿وَإِنْ تَخَالِطُوهُمْ فَإِلَّا خَوَافِضُكُمْ﴾

وھ ئە گەر بە مال و رۆزى و خواردەمە نىيش تىكەلەيان بىن و بە يە كە وە بخۇن و  
بخۇنە وھ بىزان وھ كۈو برا و خوشكى ئىيەن لە دنيا، چۈن رەفتار ئە كەن لە گەل  
برا و خوشكى خوتانا لە و مالەدا كە تىكەلە و بە يە كە وھ ئە يخۇن وھا لە گەل ئە وانىشا  
بىزىن و بە عەمدى زىيانيان لىيە مەدەن و ئاگاتان لە خوتان بى.

### ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾

خودای ته عالا زانایه به همه مهو شتی، وه پیاوی خراپه کار له ئینسانی چاک نیشکر و چاری زیان کهر جیائنه کاته وه. ئه وسا هه رکه سئ کرده وه باش بین جهزای ئه داته وه به که ره، وه هه رکه سئ کرده وه خراب بین حه قی لئی ئه سینی.

### ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَاَعْنَتُكُمْ﴾

وه ئه گهر خودا بیویستایه که گیرؤدھی ئازارتان بکا و ته کلیفی ئه وه تان لئی بکا به ده ام نان و ئاویان بؤ جیا بکەنه وه ئه وه به راستی ئازاری ئه دان و تووشی زه حممه تی ئه کردن.

### ﴿إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

خودای ته عالا به راستی زاله به سه ر خواستی خۆیا. وه هه ر شتی بکا به حیكمه تئیکا، بؤییه گیرؤدھی ئازاری نه کردن و ئیجازه که دا که له گەل هه تیوه کانا وه کوو برا بژین.

جا ئه م ئایه ته پیروزه ده لیله له سه ر ئه وه ئه گهر که سئ دوو سه ر خیزانی بwoo و هه تیویکی مالداریشی له لابوو مه سره فی ئه و ماله له خواردە مه نیدا له سه ر چوار به ش ته ماشا بکا: دیناری له مالی منداله که و سئ دینار له مالی خۆی بدا به خواردە مه نی و به يه کە وه بیخون. وه ئه گهر کابرا موعە دده ل رۆزى دوو میوانی نه هات ئه وه مه سره ف له سه ر شەش به ش دابنی، دیناری له مالی هه تیوه که و پینچ دینار له مالی خۆی بدا به رزق و به يه کابیخون. وه ئه گهر شتی کەم یا زیاد هە لکمۇت له مالی هه تیوه که كەوتە لاي کابرا ئه وه به شتیکی تر تولەی بؤ بکاته وه و له بازى شتی زۆر كەمیش خودا میهربانه و چا و پوشە.

«ولا تنکروا المشرکات». «الآلية» ریوایت کراوه که حەزرەت ﷺ کە نازی کورى حسەینی غەنەوی بە پەنامە کى نارد بؤ مە کەھى موكەرپەمە کە له شەودا يە كى لە

ئەسحابەكانى لە مەككەدا بەجى مابۇو بېھىنى بۇ مەدینە، كاتى گەيشت بە مەككە ئەم كەنزاھ دۇستى زىنیك بۇو ناوى «عەناق» بۇو عەناق پىيى زانى و هات بۇ لاي كەنزاھ، وە داواى رابواردنى لىٰ كرد، ئەويش پىيى وت: وەختى خۆى من كافر بۇوم و ئىستە دىنى ئىسلامم وەرگرتۇوه و ناتوانم لەگەل زىنى بىنگانه رابوېرم! جا عەناق داواى كرد كە مارەي بېرىٰ و بە شەرع بىي بە حەللاٰلى، ئەويش وتى: با بېرۇمەوه بۇ مەدینە و پرسىار بىكم لە حەزىرەت ئەگەر ئىجازەي پىدام باشە. كاتى رۇيىشتەوه مەدینەي مونەووه رەپرسىارى لە حەزىرەت كرد بۇ ئەم كارە، وە ئەم ئايەتە نازىل بۇو.

﴿وَلَا تُنَكِّحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنْ﴾

زىنى كافرى شەرييک بۇ خودا دانەر مارە مەكەن، ئەي موسولمانە كان هەتا ئىمان دىئنن و موسولمان ئەبن.

﴿وَلَا مَأْمُونَةً خَيْرٌ مِّنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتُكُمْ﴾

بە راستى جارىيەكى خاوهەن ئىمان باشتەرە بۇ ئىيە لە زىنېكى حورپەي ئازادى موشىيکە، با ئەوهندەيىش جوان بىي يا مالىدار بىي كە ئىيە بخاتە تەعەجوبەوه.

﴿وَلَا تُنَكِّحُوا الْمُشْرِكَيْنَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا﴾

وە ژىن مارەمەبرىن لە پىاوى كافرى شەرييک بۇ خودا دانەر هەتا ئىمان دىئنن و موسولمان ئەبن.

﴿وَلَعِبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ﴾

بە راستى بەندەيەكى موسولمان زۆر باشتەرە لە حورپەتكى كافرى شەرييک بۇ خودا دانەر ئەگەرچى بە مال يا بە جوانى ئىيە بخاتە تەعەجوبەوه.

﴿أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ يَأْذِنُهُ﴾

ئه‌و کافرانه خه‌لک بانگ ئه‌کەن بۆ لای ئاگری دۆزه‌خ؛ چونکى خه‌لک بانگ ئه‌کەن بۆ کوفر، وە کوفریش ئىنسان ئه‌با بۆ ئاگری دۆزه‌خ هەتا هەتايە. وە خودای تەعالا بە هۆی دینی ئىسلامە وە ئیوھ بانگ ئه‌كا بۆ بەھەشت و بۆ عەفو كردنی تاوانى کە زوو كردووتانه لەبەر مىھەبانى خۆي و بە سەرفى كەرهەمى خۆي.

### ﴿وَيُبَيِّنُ لَهُمْ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴾٢١﴾

خودای تەعالا ئایاتى خۆي نازل ئه‌كا، وە ئەحکامى دینى خۆي کە ئىسلامە رووناکى ئەکاتە وە بۆ ئەوانە ئەکەونە دووی رووناکى، بەلکوو بىر بکەنەوە و لە بىر و باوهەرى ناھەموار لادەن و كرده‌وەي ناشيرين تەرك بکەن.

بزانى: کە نىكاح لە زمانى عەربا برىتىيە لە: پىكەوە لكان و گرددەوە بۇونى دوو شت ياخىن شت، وە لە عورقى شەرعى عىبارەتە: لە عەقدى کە بىيى بە هۆي حەلال بۇونى چۈونە لای ژىنى بە لەفزى «ئىنكاج» يا «تەزوچىغ» يا تەرجومەمى ئەمانە. وە ئەركانى نىكاح لەلای ئىمامى شافىعى پېنجە: زەوج = مىردد، زەوجه = ژىن، وەلى = ئەو كەسەي کە حەقدارى ژنه‌كەيە و ئەتوانى مارەي بېرى، وە دوو شاهيد کە حازر بن بۆ بىستى ئەم عەقدە، وە لەفزى جارى لە عەقدەكەدا وەكۇو «ئىجاب» و «قەبۇول».

وە دەليل لەسەر ئىعتىبارى وەلى چەن ئايەتە وەكۇو ئەم ئايەتە کە ئەفرمۇيت: «ولَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا» بە «زەممەمى» تىيى «تنكحوا» کە نەسە لە خىتاب لەگەل ئەو پىاوانەدا کە حەقدارى ژنه‌كانىن، وە ئايەتى: «فَإِنَّكُمْ حُوَنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ» ئايەتى (٢٥) لە سوورەتى «نيسائ»، وە ئايەتى: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامِيَّ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَانِكُمْ» ئايەتى (٣٢) سوورەتى «نۇور» بە فەتحى هەمزەمى (أنكحوا) کە بۆ ئەمرە بە ئەولىاي ژنه‌كان، وە حەدىسى: «لا نكاح إلا بولي وشاهدى عدل». هەروۋا ئەم فەرمۇودە ئەبى بە دەليل لەسەر ئىعتىبارى دوو شاهيدى عادىل لە عەقدى نىكاحدا.

وھ سىغەي ئىجاب و قەبۇل عىبارەتە لەو چەن كەلىمە كە عەقدەكەي پىن جىبەجى ئېبى كە ئىجاب لەلايەنى وەلىي ژنەكەوە و قەبۇل لەلايەنى تالىبى ژنەكەوە خۇيان يَا وەكىلىان، بەم مەرجە ئەو لەفرە نە شەرتى تەعلىق نە تەوقىتى تىا نەبىن.

وھ رىزى وەلىيەكان: باوکە و باپىرەيە و براي باوک و دايىكى، جا براي باوکى، جا كورپىان بە رىز، جا مامى باوک و دايىكى، جا مامى باوکى، جا كورپى مامى باوک و دايىكى، جا كورپى مامى باوکى، هەروا مامى باوکى ژنەكە. وەلحاسىل وەلى: پىاوېكە لە رىشەتى عەسەبەي نەسەبدا لە ئۆسۈول يَا لە حاشىيەدا. كە ئەمانە نەبۇون، جا سولتانى ئىسلام، وھ يَا جىنگەدارى.

وھ ئەو ژنە كە مارەئەكى يَا كىچە يَا بىتەۋەنە، وھ ئەم دوانە يَا مىندال و نابالغ، وھ يَا بالغەن، وھ ئەمانە يَا ژىرن يَا شىيت و نەفامن، جا با لەسەر ئەم رىزە باسىان بىكەين. يەكەم: كىچى مىندالى ژىر، ئەمە كەس مارەي نابىرى ئىليلاباواك يَا باپىرە ئەگەر باوکى نەبۇو بەم شەرتە تالىبى كىچە كە ھاۋوينەي بىن لە: دىن و نەسەب و پىشە و سەلامەتى لە عەيىب و داراي «مەر المثل»ي كىچە كە بىن و عەداوەت لە بەينى وەلى كىچە كە و كىچە كەدا نەبىت.

دووهەم: كىچى مىندالى شىيت، ئەمە يىش كەس مارەي ناكا ئىليلاباواك و باپىرە بەرپىزە ئەگەر سەلاح و خىر دەركەۋى لە مارەبىرينا بۇ ئەو كىچە.

سېيھەم: كىچى بالغەي ژىر، ئەمە ئەگەر ئىجازەي دا بۇ مارە كىردىن دروستە وەلىيەكەي بە ئارەزووی خۆى مارەي بىكا لەو كەسە كە مەيلى ھەيە، وھ ئەگەر ئىجازەي نەدا ئەو بە قەتعى دروست نىيە كەس مارەي بېرى ئىليلاباواك و باپىرە، بەو مەرجانە كە ئىستە و تمان.

چوارەم: كىچى بالغەي شىيت، ئەمە دروستە باواك و باپىرەي مارەي بېرى بەم مەرجە ئەو مارەبىري سۈودى دىبارى تىابىن بۇ كىچە كە، خواي كابرا ھاوكۇشى كىچە كە [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

بین یا نه، به لام دروست نیه بُو باقی و هلیه کان که ماره‌ی ببرن ثیلا به شهرتی نه وه ئه و که سه بُوی ماره ئه که ن هاوکوفشی بین. هه روا بُو قازی دروست نیه ماره‌ی بکا به بین ئه م شهرت. به لام ئیمامی غهزالی و بازی له زانا شافعیه کان فهرمودیانه: دروسته بُو غهیری باوک و باپیره ماره‌ی بکا له غهیری هاوکوفشی ئه گهر فه‌سادی په‌یدا بین له مانه‌وه‌یا.

پینجه‌م: بیوه‌ژنی نابالغه‌ی ژیر، ئه مه بُو که س دروست نیه ماره‌ی ببری هه تا بالغ ئه بین. ئه وسا ماره‌برینی به سراوه به ئیزني خویه‌وه به هه مو و حالی به بین ئیزني خوی ماره ناکری.

شه‌شم: بیوه‌ژنی بالغه‌ی ژیر، ئه مه يش بُو که س دروست نیه ماره‌ی ببری ثیلا به ئیزني خوی.

حه‌وتهم: بیوه‌ژنی نابالغه‌ی شیت، ئه مه دروست نیه که س ماره‌ی ببری ثیلا باوک و باپیره. به و مه رجه سوود له ماره‌برینیا دیاربی.

هه‌شتم: بیوه‌ژنی بالغه‌ی شیت، ئه مه بُو باوک و باپیره دروسته ماره‌ی ببرن بهم مه رجه سوود دیاربی له ماره‌برینیا، به لام بُو باقی و هلیه کان و بُو قازی دروست نیه مه گهر له هاوکوفشی.

به‌لئی له سه ر فهرموده‌ی ئیمامی غهزالی دروسته ماره‌ی ببرن ئه گهر ترسی فه‌سادیان هه‌بین، یا پیویستی بُو نه فقهه ناچارمان بکا.

وه شهرتی ماره ببرینی ژن ئه مه‌یه: خالی بین له نیکاحی غهیر و له عیدده‌ی غهیر: چ عیدده‌ی ته‌لاق، چ عیدده‌ی فه‌سخ، چ عیدده‌ی وه‌فات.

هه روا به شهرت گیراوه که نه داواکه‌ر و نه داواکراو و نه وه‌لی له ئیحرامی حه‌ جدا نه‌بن، وله به‌ینی داواکه‌ر و داواکراودا شیرخواردنی مانیع نه‌بن.

زاناكانى دين فەرمۇويانە: پاش كۆلىنەوهى مەوزوو عى مارەبىرىنى كچى بچكولە لەلايەن باوكەوه يا باپىرەوه دەركەوتۇو كە بە شاز نەبىن شەرتە كانى نايەتە جىنگە. وە ئەگەر شەرتە كانى بىتنەجى، بەم نەوعە مارەھى بېرى بۇ كورېتىكى نابالغ و باقى مەرجە كانىش بىتنە جىنگە ئەوه ئەغلەب جار بەلکوو لە هەمۇو مادەكانا - بەشاز نەبىن - لە كاتى شۇوكردن و ژن ھىتىنانى عادەتىدا يا لايەك يا ھەر دۇو لايەن بەو مارەبىرىنە رازى نىن و يەخە لە يەك دائەدېن. وە ئەم نەوعە مارەبىرىنە ئەبىن بە ھۆى ئاشۇوب لە ناو موسۇلمانانا و زۆر زۆر مەقسۇودە بۇ ئەوانە كە قىسىم يان ئەرۋا مەنۇعى بىكەن.

ھەروا مەسەلەئى «ئۇن بە ئۇن» ئەويش بەراورد كرا [وە] بە شاز نەبىن لە ئەنجاما ئەبىن بە ھۆى بەدبەختى ژنە كان لە ھەردۇو لاوه، وە ئەبىن بە ھۆى زايە بۇونى مەنلىي ھەردۇو لا، وە ئەبىن بە ھۆى بلاۋ بۇونەوهى فيتنە و ئاشۇوبى زۆر لە ناو كۆمەلى موسۇلمانانا. زۆر زۆر موھىمە بۇ ئەو كەسانە دەستەلەتىيان ھە يە مەنۇعى ئەمانە بىكەن. بىزانن! ئەم ئايەتى # ولا تنكحوا المشرفات # دەليلى قەتعىيە لەسەر ئەوه كە دروست نىيە بۇ موسۇلمانى ژنە خاوهن ئىشراك مارە بېرى ھەتا موسۇلمان ئەبىن، خواه ئەو موشرييکە ئاڭر پەرسىت بىن، يا بىت پەرسىت بىن، يا گاپەرسىت بىن.

وە لەسەر ئەم ياسا ئەبوا مارەبىرىنى ژنە گاور و جوولە كەيىش مەمنۇع بوايە؛ چونكى گاورە كان ئەللىن: عيسا كورپى خودايە (پەنا بە خودا!) و ئەپەرسىن، وە جوولە كە كانىش ئەللىن: عوزەير كورپى خودايە (معاذ الله!) بەلام ئايەتى: «والمحضات من الذين أتوا الكتاب من قبلكم # ژنە گاور و جوولە كەيى جىاڭر دووهتەوه، وە دروستە بۇ موسۇلمان مارەيان بېرى لە پىش ئەوهدا كە ئىسلام بىن ئەگەر مەرجى مارەبىرىنە كە يان

بیته جن. ممه‌لا به دوو شاهیدی عادل سابت بین که باوک و باپیره‌ی ئه و ژنه له پیش نه سخی دینه که يانا داخلی ئه و دینه بوون، ههروا له پیش ئه و هدا که ده‌ستیان برد بۇ دینه که يان به گورین و تیکدان. ئه م شه‌رته بۇ ژنیکه له ئه‌ولادی حمزره‌تی يه عقووب نه‌بی، وه ئه گهر لەم نه‌ته‌وه بwoo ئه‌وه کافیه بۇ ماره کردنی که نه‌زانین له پاش گورین و نه سخی دینه که يان داخلی ئه و دینه بووه. بەلام پیویسته به شاهیدی عادلی موسولمان سابت بین که له رشتە نه‌سەبى (ئیسرائیل)ه و ئه م شه‌رته نایه‌تە جىئگە. «بناء عليه» له مهزه‌بى ئیمامى شافیعیدا ماره‌برینى ژنى جوولەکە و گاور مەمنووعه هەتا موسولمان ئەبن، كاتى کە موسولمان بوون دروسته.

وھ بزانن! له سەر ئیستینادى ئیمامى شافیعى جتنى پیویسته ئه و حەقدارە کە كچە کە ماره ئەبرى، وھ ئه و دوو شاهیدە کە حازر ئەبن بۇ بیستنى و تارى عەقدە کە عادل بن. يانى خاوهنى تاوانى گەورە نه‌بن وھ کوو حەرام خواردن و نويز نه‌کردن و رۆزروو نه‌گرتن، وھ دەواميان له سەر تاوانى بچۈوك نه‌بى، بەلام تاوانى بچۈوك كاتى ئەبن بھ مانع کە كابرا رووهەم رەفتە تاعەت و عييادەتى له سەر تاوانە بچۈوكە كانيا زياد نه‌بى ئەنا دەۋام له سەر تاوانى بچۈوك مەنۇي ويلايەت و شەھادەت ناكا. جا ئەم عەدالەتە بە شاز دەست ئەدا، لەبەر ئه‌وه گەلى لە زاناكانى شافیعى مهزه‌ب ئىختىارى فەرمۇودە يەكى دووهەمى شافیعىيان كردووه کە ئىنسانى فاسق ئەبن بھ وەلى، وھ مادام بwoo بھ وەلى دروسته بین بھ شاهیدىش.

«بناء عليه» بۇ دروست بونى عەقدى نىكاح واجبه له سەر حەقدارە کە و شاهیدە كانى و ژنه کە و پياوه کە ئه گهر لە حەددى بلووغدا بن تەقلیدى ئەم فەرمۇودە دووهەمى ئیمامى شافیعىيە بکەن کە ئەمە زانايانى شافیعىيە ئىختىاريان كردووه و هەرچەند ئەم فەرمۇودە يە زەعيفە بەلام بۇ عەمەل پىنكردنى دروسته و بھ تايىەتى بھ ئىختىارى

زانakan به هیز بووه، ههروا دروسته ته قلیدی نه فسی ئهم زانايانه بکرئ که خويان رازین به ولایت و شهاده‌تی ئىنسانى فاسق؛ چونكى ئىمامى غهزالى و ئەمىسالى ئەو ته قلیديان له ئە حکاما رهوايە و ته قلید بريتىيە له و ئەو كەسە كە پەيوەندى ھە يە بهم عەقدەوە بزانى ئەم عەقدە له سەر فەرمۇدە فلان ئىمامە به دىيارى كردن ياخود فەرمۇدە ئەو ئىمامانە كە رازين بهم عەقدە. وە ئەگەر ته قلید نەكەن ئەو عەقدە بە تالە.

ئەم باسانە هەرچەن له كىتىبى شەرعا ھەن بەلام بۆ زىادە بلاوكىرىدە وە ئە حکامى دىن لەم مەقامەدا نووسىمان، رجايە موسولمانان و خويشمان لە دنيا و قيامەتا سووردىانلى وەربگرىن. وە تا ئىستە قىسىمان لە نىكاح بوو و وتمان: ئايەتى «ولاتنکحوا المشرکات» مانىعە لە مارەكردىيان، وە ئەمما چۈونەلاي جارييە مۇشريكە ئەو بازى و تۈۋىيانە دروستە و دەلىلىان بەوە هيپاۋەتەوە كە ئەسحابەكان پاش ئىستىلا و داگرتىنى «ھەوازىن» و دەسکەوتىنى جارييە چۈونەتە لايان لە كاتىكى ئەوانە مۇشريكە بۇون! بەلام ئەم دەليلە تەواو نىيە. لە تەفسىرى «فورتوبى» بەرگى سى لەپەرەي (71) دا ئەلىت: ئىمامى ئەوزاعى فەرمۇويەتى: پرسىارم لە «زوھرى» كرد: كاتى موسولمانى جارييە يەكى مەجۇرسىيە بىتىنى دروستە بىرواتە لاي؟ ئەويش وتنى: كاتى كە شەھادەتى دا بە «لا إله إلا الله» دروستە بېچىتە لاي. وە رىوايەت كراوه كە يۈونسى كورى شەھاب فەرمۇويەتى: بە قەتعى دروست نىيە بىرواتە لاي هەتا موسولمان ئەبنى. وە يۈونس لە هەموو تابعىينە كان زاناتر بووه بە رووداوه كانى غهزاكان و سىرەتى حەزرەت ﷺ و يارانى.

جا ئەبووعومەر ئەلى: قەولى يۈونسى كورى شەھاب دەلىلى قەتعىيە له سەر ئەوە كە هەركەسىن بىلىنى سەبايى (ئەوتاس) لە پىش ئىسلام بۇونا چۈونەتە لايان

قسه کهی غلهٔت و هلهٔیه. و ههروا له حمهنهٔ بھریه وھیه. ریوایهٔ کراوه فرمومویهٔ تی - پاش چهن نیستادی - :

«حدثنا هشام عن يونس عن الحسن قال: قال رجل له: يا أبا سعيد كيف كتم تصنعون إذا سببتموهن؟ قال: كنا نوجهها إلى القبلة ونأمرها أن تسلم وتشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله. ثم نأمرها أن تغتسل، وإذا أراد صاحبها أن يصيّها لم يصيّها حتى يستبرئها». واته: پیاوی فرموموی: ئهی ئېبووسەعید چیتان ئەکرد کاتى ئەو ژنە موشریکانەتان دەست ئەکەوت لە تقسیمی غەنائىمدا؟ ئەویش فرموموی: روومان ئەکردنە قبیلە و ئەمرمان پىن ئەکردن بلىن: «أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله» جا ئەمرمان پىن ئەکرد خۆی بشۇری، جا پاش ئەمە ئەگەر خاونەکەی بیویستایه برواتە لای ئەرۇیشته لای هەتا ئەو جارییە ئیستیبراء ئەکرا بە دوو حەیز، يانى ئەمايەوە لەلای تا دوو جار حەیزى پیا ئەھات و پاك ئېبووهو، ئەو جار ئەرۇیشته لای. وہ زاهیر وایه وہ کوو چۈن سەبایا هەتا موسولمان نەبووین و ئیستیبرا نەکرابن نەچۈونەتە لایان، هەروا ئەو ژنانەيش کە بە نیکاھى موتעה مارەبڑاون لە فەتحى مەکكە و لە غەزاي ئەوتاسدا ئەوانىش موسولمان بۇون ئەوسا بىرىارى جۈريان لە گەلە دراوه؛ چۈنكە مادام لە گەل مەملووکەدا، هەرچەن مولىك بەھىزە، ئىسلام بۇونىان شەرتى جەوازى موباشەرەيان بۇوبى ئەبىن لە مەنكۈوحە موتעה يشا و بۇوبى. هەرچەن ئەگۈنجى بلىن موتעה شىتىكى وەختى و كەم ماوه بۇوه و تەلاق و عىدەدە و نەسەب و میرات و باقى ئەحکامى نیکاھى تىا ئىتعتیبار نەکراوه، بەلکوو چۈونە لايى بۇوه کە بۇ زەرورەت و ناچارى عوزوویەت و دەغەدەغە مەنى بۇوه، موبالات نەکراوه بە موسولمان بۇونى ژنەكان، بەلام سەبایاى مەملووکە مەتووئەتى «بالمملک» لە بەر دەۋامە كەيان پیویستان بۇوه بە ئىسلام «والله أعلم».

فەرمۇودەھى خودا ﴿ وَسَلُوْنَكَ عَنِ الْمَحِيْضِ ﴾ الآية.

ریوايەت كراوه له ئەنسەوه فەرمۇويەتى: ياسايى جوولەكە كان وا بورو كاتى زىيان ئەكەوتە ناو خويىنى حەيزەوە ئىتىر خواردەمنىيان لەگەلا نەدەخوارد، وە لە خانوودا لە ھۆدەيەكدا لەگەلىا نەدەبۇون. جا لم ھۇۋە ئەسحابەكان لە حەززەتىان پېسى و لە ولاما ئەم ئايەتە هاتەخوارەوە. جا حەززەت فەرمانى دا بە ئەسحابەكان كە تىكەلى ژنه كانيان بکەن لە خواردن و خواردەنەوەدا و لە ھۆدەيەكدا لەگەلىانا دانىشتن و ھەموو شتى بکەن لەگەلىانا ئىللا جىماع نەبى.

كە جوولەكە كان ئەممەيان بىست و تىان: موحمەممەد نايەوى ياسايىن لە ياساكانى ئىتمە رابگىرى، وە ئەيمۇئى مۇخالەفەيان بىكا بۇ ئەوە ئاسارى ياسايى ئىتمە نەمىتى! جا عوببادى كورپى بىشر و ئوسەيدى كورپى حوزەير هاتىن بۇ خزمەتى حەززەت و ئەم باسەيان بۇ گىپرایەوە و و تىان: بۇ ئىجازەمان بىن نادەدى ھەتا لە كاتى حەيزا جىماعىش بکەين لەگەل ژنه كانىمانا؟ حەززەت رووى گىرڭىز كەن و عاجز بۇو، ھەتا ئەوان گومانيان برد كە حەززەت دلى زویر بۇوە لەوان و ھەستان و رۇيىشتن، پاش رۇيىشتى ئەوان بازى شىرييان بە دىيارى ھىتىا بۇ حەززەت و حەززەت بازى لەو شىرەھى نارد بۇيان و خواردىانەوە و تىنگەيىشتن كە حەززەت دلى زویر نەبۇوە لىيان. جا خوداي تەعالا ئەفەرمۇيت:

﴿ وَسَلُوْنَكَ عَنِ الْمَحِيْضِ ﴾

ئەپىغەمبەرى خۆشەویست رەفيقەكانت پرسىارتلى ئەكەن لە حوكىمى حەيزى ژنانە: كە چۆنە و چى لىنى پەيدا ئەبى؟

﴿ قُلْ هُوَ أَذْكَى ﴾

ئهی خوش‌ویست بفهرمو و پییان: که خوینی حهیز شتیکی قیزاوییه و بینی ناخوشه ماده‌کهی پیسه.

**فَاعْتَزِ لُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيطِ**

دهی که‌نار بگرن له ژنه‌کان له کاتی حهیزا.

**وَلَا نَقْرَبُهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ**

نزيکیان مه‌بنه‌وه به جیماع‌کردن هه تا خویان ئه‌شون غوسلی له‌شپیسی ئه‌کهن.

**فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأَتُوهُنَّ مِنْ حَيَثُ أَمْرَكُمُ اللَّهُ**

جا کاتی که خویان پاک کرده‌وه به غوسلی له‌شپیسی بچنه‌لایان و جیماعیان له‌گهلا بکهن له‌و شوینه‌وه که خودا فه‌رمانی دالیی دوور بکهونه‌وه، یا له‌و شوینه‌وه خودا ئه‌مری کردووه به چوونه‌لای و حه‌لائی کردووه بوتان.

**إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَبَّينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ** ۲۲۱

به راستی خودا ئه‌و که‌سانه‌ی خوش ئه‌وی که ته‌وبه ئه‌کهن له گوناه و ئه‌و که‌سانه‌یش که خویان پاک ئه‌که‌نه‌وه له شتی پیس و ناره‌وا و دوور ئه‌که‌ونه‌وه له کاری فه‌حشی ناهه‌موار و له خوین و پیسی نابار و نارونه لای ژنه‌کانیان له کاتی حهیزا و رائه‌وه‌ستن له‌سهر فه‌رمانی خودا.

بزان! زاناکانی دین له‌وه‌دا یه‌کیان گرتووه که ژن سی حکوم رووی تئه کا له چاوپیکه‌وتنی خویندا که جاری بی و بیته خواره‌وه له فه‌رجیه‌وه؛ یه‌کنی له‌مانه خوینی حهیزه که له کاتی تاییه‌تیدا دیت و ره‌نگی ره‌ش‌بامه و سووریشی به‌سهرادی و لم کاته‌دا واجبه ته‌رکی نویزه و رقزوو بکا، به‌لام قه‌زای رقزووه‌کهی واجبه و نویزه‌کهی قه‌زای نییه. هه‌روا حه‌رامه لم ماوه‌دا بؤی خویندنی قورئان به قه‌سدی قورئان، وه جوونه مزگه‌وت و گه‌ران به دهوری که‌عبه‌دا و گه‌لئی ئه‌حکام که له شهرعا روونکراونه‌ته‌وه.

وە لە جوملەئ ئەو حوكمانى يە كە حەرامە بۆ ژن: تەمكىنى مىرده كەى بکا بۇ چۈونەلاي. وە حەرامە بۆ مىرده كەى لەزەت وەربىگىرى لە ماپەينى ناولك و ئەژنۇكانى بە رووتى بە جىماع و غەيرى جىماع، و ئەگەر بىانەوى بە يە كە و بۇون واجبە كە ئەو ژنە دەرىپىيەك لە پىن بکا ماپەينى ناولك و ئەژنۇنى داپوشى. وە ئەگەر مىرده كەى رؤىشتەلاي لە ئەووهلى كاتى حەيزە كە و سوننەتە دىنارى ئالتوونى ساغ، وە ئەگەر لە ئاخرا بۇو نىو دىنار ئالتوونى ساغ بىدا لە كەفارەتى ئەو كرددەدە بە گەدا و بىنەوا. وە لاي كەمى ماوهى حەيز يەك شەو و رۆزە و لاي ژۇورووى پانزە شەووررۆزە، وە زۆربە كە شەشە يَا حەوت و لەسەر ياسا و شىوهى ژنان ئەگۈرى، وە لاي كەمى پاكى لە بەينى حەيزە كانا پازدە شەو و رۆزە و دەليلى ئىمامى شافىعى لەمەدا زۆرە:

يە كەم: فرمۇودەي حەزرەت بىخىنەتى كە فەرمۇويەتى: «تمكىت إحداھن شطر دەرھا لا تصلى ولا تصوم»: واتە: رائەوەستى يەكى لەو ژنانە لە نیوهى كاتيا نە نویز ئەكا و نە رۆزۇو ئەگىرى، وە «شطر» لەلاي ئىمام بە مانا نیوهى.

دووهەم: ئەمە يە كە عىدەدەي ژنى حەيزى هەبى سى حەيز و پاكىيە و ژنى كە حەيزى نەبووبى سى مانگە، ئەمە نەسى ئايەتە و مەعنای ئەمە وايە كە هەر مانگىن ماوهى حەيز و پاكىيە كە: كەوابى ئەگەر ماوهى پاكى كەم بى ماوهى حەيز زۆر ئەبى، وە ئەگەر ماوهى پاكى زۆر بى ماوهى حەيز كەم ئەبى.

سېيھەم: لە حالى بۇون لە ئەحوالى ژنانە و.

دووهەم (لەو سى جۆرە خويىنە كە ئافەرت ئەيانبىنى): خويىنى مندال بۇونە، كە پاش دەرجۇونى مندالە كە رەوان ئەبى، ئەم خويىنەيش لە حوكمى شەرعا وە كەو خويىنى حەيز وايە، وە لاي كەمى ماوهى ئەم خويىنە يەك لە حزەيە و لاي زۆرى

دوو مانگه و ئەغلەب چل رۆزه و ئەمەيش لەسەر ياسای ژنان ئەگۈزى. يانى وا ئەبىن دە رۆز يا پازدە رۆز يا كەمتر يا زىاتر لە چل رۆز ئەبىن.

سېھم خويىنى «استحاضة»: كە خويىنى نەخۇشى و ناساغىيە و ئەم خويىنە مەنۇنى رۆززوو و نويىز ناكا و واجبه ئەو ژنه خۆى بپارىزى لە هاتنى خويىن لە كاتى نويىزا بەو ياسا لە شەرعا بەيان كراوه.

فەرمۇودەي خودا: ﴿إِنَّا أَنْكَمْ حَرَثٌ لَكُمْ﴾ الآية.

زاناكان لە هوئى نازل بۇونيا چەن شىتىكىيان فەرمۇودە:

يەكەم: جوولەكە كان ئەيانوت: هەركەسىن جىماعى عادەتى بکا لەگەل ژنه كەيا بەلام لە لاي پشتىهەوە ئەوه مندالى لەو جىماعە بىيى «خويىل» ئەبىن! بلاو بۇو لە ناو مەدىنەدا جا ئەم ئايەتە هاتە خوارەوە بۇ ئەوه كە جوولەكە كان بەدرو بخاتەوە.

دووهەم: ئەمە يە ئەنسارەكان لە مەدىنەي مونەووه رەدا لە قەدىمەوە ئەو ياساي جوولەكانەيان بىستبۇو كە نابىن لە پشتىهە ئىنسان جىماع بکا لەگەل ژنه كەيا و پىويستە هەر لە پىشەوە جىماع بکا لەگەللىا.

جا ئەم ئايەتە هاتە خوارەوە و ئەنسارەكانى ئاگادار كردهوە لەو جىماع لەگەل ژندى، مادام لە جىنگەي عادەتىيەوە بىن، ئىستر لە پىشەوە كابرا بۇرى بىرۇا يالە لاوه يالە پشتىهە مانىعى تىا نىيە و ئەو ياساي قەدىمەيان تىكىدا.

سېھم: ئەمە يە كە قورەيش لەلایان باش نەبوو يەكىن جىماع بکا لەگەل ژنه كەيا لە پىشەوە نەبىي. وە جارى عومەرى كورپى خەتاب لەلاي پشتىهە چۈوه لاي ژنه كەي، بە خىلافى ياساي قورەيش، جا كە رۆزى لىپى بۇوهە هات بۇ خزمەت حەزرەت ﷺ عەرزى كرد: بە هيلاكا چۈمم! فەرمۇوى: بۇچى؟ وتنى: ئىمىشەو ژنه كەم ھەلسۇرپاند

و لەلای پىشەو جىماعەم لەگەلا کرد. جا پاش ئەۋە ئەم ئايەتە هاتەخوارەوە بۇ ئەۋە  
كە ئەو كارە زيانى نىيە. جا ھۆى نوزوللى ئايەتە كە يەكىن لەوانە بىن يَا ھەموويان  
بىن خوداي تەعالا فەرمۇسى:

### ﴿نَسَأْلُكُمْ حَرَثٌ لَّكُمْ﴾

ژنه كانتان كىلگەن بۇ ئىئو وەكۈو عەرزىتكى موناسىب بۇ تۆم تىاوهشاندىن.

### ﴿فَأَتُوا حَرَثَكُمْ أَنَّى شِعْطَمْ﴾

دەي كىلگەى خۆتان بىكىلەن ھەرچۈن ئەتانەۋى: لە لاۋە، يَا لە پىشەو، يَا لە  
پاشەوە. وەكۈو چۈن ئىنسانى جۇوتىيار عەرزى بىكىلەن لە خوارەوە ھېلى لىنى بىدا يَا  
لە ژۇورەوە يَا لە لاۋە ھەر مەبەست جىبەجى ئەبىن. مادام تۇوهكەت وەشاند لە  
عەرزىتكىدا بىن لە كەشا بىن و تۇو سەوز بىكا ھەرچۈن بىيەشىنى باشە.

### ﴿وَقَدِمُوا لِأَنْفِسِكُمْ﴾

بەلام خىرى بىخەنە پىش خۆتانەوە لەم تۇو وەشاندىنا ناوى خوداي لەسەر بىهەن.  
وە مەبەستان پاراستنى خۆتان و ژنه كانتان بىن لە فيسىق و شەرואال پىسى و نىيەتتان  
رجاي نەتهو يەكى راسالى بە سوود بىن بۇ ژىن و بۇ دىيتان. وە تەنیا ئارەزۇورپانى  
تەماشا مەكەن.

### ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾

لە خودا بىرسىن لەمەدا كە ھەر ئارەزووبازى لە دىلتانا بىن؛ چونكى ئىنسانى موسولمان  
نابىن و تار و رەفتارى بىكا ئىللا بۇ دەسکەوتىنى پىرۇزى ھەردوو دنياى. وە خۆتان  
پىارىزىن لە لادان بۇ جىنگەى غەيرەعادەتى كە پاشى ژنه كانە؛ چونكى ئەو لادانه  
نارپاوايە.

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُّلْقُوٰة﴾

وه به راستی بزانن ئیوه له پاشه رۇژا ئەگەن به خودا و حسیبی ھەموو كرده و ھەكتان  
له گەل ئەکا.

﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

ئەی پىغەمبەرى خۆشە ويست موژدەي سەواب بده بهو موسولمانانە كە لەسەر  
رېزى فەرمانە كانى من ئەپۇن بەرپىدا و لە خراپە خۆ ئەپارىزىن و كرده و ھەچاكە  
ئەكەن.

جا لىزەدا بزانن ئەو كەسانە كە گومانيان وايه لەم ئايەتەوە دەرئە كەھۆى دروستە  
بۇ پىاو برواتە لاي ژنى خۆى لە «قىنگ»‌وھ، گومانە كەيان بەتال و پۈوچە به چەن  
دەليل:

يەكەم: لە ئايەتە كەدا ئەفەرمۇيت: «نَاؤُكُمْ حَرَثٌ لَكُمْ» واتە: ژنه كانتان جىڭگەي  
تۇو چاندىن بۇ ئىۋە؛ وە مەعلومە كە پىشى ژن تۇو ئەپويىنى نەك پاشى! كەوابىن  
بەكارھىتىنى پاشى ژن دروست نىيە.

دووھەم: ئايەتى پىش ئەم ئايەتە كە مەنعني ئەوە ئەكائىنسان برواتە لاي ژنه كەھى لە  
كاتى حەيزا فەرمۇيەتى: خوينى حەيز شىتكى پىس و قىزەونە و دروست نىيە ئائىنسان  
تۇمى خۆى بخاتە شوئىتكەوە خوينى پىسى تىابىن، جا مادام وابى بە «طريق الأولى»  
دروست نىيە پىاو بچىتە لاي ژنى خۆى لە پاشەوە؛ چونكى پىسى پاشى ئائىنسان  
ھەميشە و دائىمە و جىنگە كە يىشى تۇم ناپويىنى و پىسى پىشى ژن جارجارە و تۇم  
ئەپويىنى. كەوابۇو چۈونەلاي ژن لە پاشەوە نابارتە لە چۈونەلاي كاتى خوينى  
حەيزا؛ چونكى پىسى پاش نابارتە و بۆگەنتە و بە دەواتىرە و ھىچىش سەوز ناكا.

**سېھەم:** ئەم ئايەتە نازل بۇوە بۇ بەيانى چلۇنیەتى چۈونەلاي ژن، وەكۈو و تمان جوولەكە كان ئەيانوت: نابىن ئىنسان لەلاي دواوه بىرواتە لاي ژنى خۆى ئەگەرنا منالەكە خويىل ئەبىن. وە ئايەتە كە جوانى ئەداتەوە كە ئەو گومانە راست نىيە، وە ئەگەر وەهايش بىرواتە لاي ژنەكەي قەت بەوهە مندالەكە زىيانى پىن ناگا و خويىل نابىن، ئىتىر بۇ ئەو نازل نەبۇوە كە پاشى ژن حەلّە و ئىستىعمالى دروستە.

**چوارەم:** خودا فەرمۇویەتى: «فَأَتُوهُنَّ مِنْ حِثَامَكُمُ اللَّهُ»، وە زاهىرى ئەمر بۇ وجووبە، وە ئەگەر تەنازول بىكەين لە معنای وجووب ئەلئىن بۇ نەدبە و كەمس نەيوتووە لە سەحابى زانست و شعور كە چۈونە لاي ژن لە پاشەوە واجبە ياخىدۇوبە، كەوابىن مەعلۇوم بۇو جىيگە كە خوا ئەمرى پىن كردووە مەعلۇومە ئەبىن پىشى ژنەكە بىن كە بۇ لمىزەت بە سوودە و بۇ رواندىنى رۇلەيش بە كارە.

**پىنچەم:** حوزەيمە رىوايەتى كردووە لە حەزىزەتەوە حَدَّثَنَا فەرمۇویەتى: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحِي مِنَ الْحَقِّ لَا تَأْتُوا النِّسَاءَ فِي أَعْجَازِهِنَّ» واتە: خودا تەركى بەيانى حەق ناكا، پىتان ئەلئىم: مەچنەلاي ژنە كانتان لە قىنگىانەوە.

ھەروا دارەمى بە ئىسناد رىوايەتى كردووە لە بۇوەھۈرەيرەوە حَدَّثَنَا كە حەزىزەت حَدَّثَنَا فەرمۇویە: «مَنْ أَتَى امْرَأَهُ فِي دِبَرِهَا لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» واتە: كەسى لە دواوه بىرواتە لاي ژنى، خواي تەعالا بۇي ناروانى لە رۆزى قيامەتا. جا لە پاش فەرمۇودەي حەزىزەت حَدَّثَنَا ئىتىر دەليل ئەبىن چى بىن؟

**فەرمۇودەي خودا:** ﴿وَلَا يَجْعَلُوا اللَّهَ عَرْضَةً لَّا يَتَمَنَّ كُلُّمٌ﴾.

رىوايەت كراوه ئەم ئايەتە نازل بۇوە لە شانى ئەبۇوبەكىرى سەدىقا حَدَّثَنَا لەو سەردەمەدا كە سويندى خوارد: لەمەوپاش مالى خۆم خەرج ناكەم بۇ «مسطح»ى پۇرزا م. وە رىوايەت كراوه لە ئىسۇ خورە بىچووە كە نازل بۇوە لە شانى عەبدۇللەي

کورى رەواحەدا لەو کاتەدا كە سويندى خوارد: ئىتر قىسە نە كا لە گەل بەشىرى كورى نوعمان كە زاوابى بۇو خوشكى پېتابۇو. جا لە سەر ئەم ياسا خودا فەرمۇويەتى:

﴿ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِّأَيْمَنِكُمْ ﴾

واتە ناوبردىنى خودا لە سويندە كاتانا مەكەن بە مانىعى ئەوه:

﴿ أَنْ تَبْرُؤُوا وَتَقْتَقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ ﴾

كە خىر و چاكە بىكەن لە گەل فەقiran، وە ياخوتان پىارىزىن لە عەزابى خودا، وە ميانەمى موسولىمانان باش بىكەن.

يانى ئەگەر جارى سوينداتان خوارد بە ناوى خودا لە سويندە كە تانا كە چاكە نەكەن لە گەل فلاڭ كە سدا، وە وختى ئەوه هات خىرى پىن بىكەن مەلىنىن: سويندaman خواردووھ و ناتوانىن خىرى پىن بىكەين، بەلكۇو سويندە كە بشكىن و خىرە كە بىكەن و كەفارەتى سويندە كە تان بىدەن. وە ئەگەر سوينداتان خوارد بە ناوى خودا لە سويندە كە تانا كە نەدبەم لە فلاڭ و ئەيكۈژم؛ وەيا ئەو شتەي بە زۆر لى ئەستىن و، تىكاكار پىي وتنى: رجا ئەكم ئازارى مەدە، وە يامەيكۈژە، وە يامەو شتەي لى مەستىن، تو مەلىنى: سويندە خواردووھ و ناوى خودا مانىعە لە تەركى ئەو شتەو خۇپاراستن لە خودا بەلكۇو سويندە كەت بشكىنە و تەقواي خودا بىكەو كەفارەتى ئەو سويندە بىدە و ئەگەر سويندە خوارد بە زىكىرى ناوى خودا كە من ئىسلامى ناو بەينى ئەو كۆمەلە خەلکە كە دوزمنايدەتىيان هەيدە نايىكم و حەقىم نىيە بە سەريانەوە، ئەو مادام كە تو ئىسلامەت پىن ئەكرى ئىسلامە كە يان بىكە و سويندە كەت بشكىنە و كەفارەتى سويندە كە بىدەو ناو بىردىنى خودا لە ناو سويندە كەدا مەكە بە مانىع لە كردنى ئەو ئىسلامە. وە كۇو حەزرت ﷺ فەرمۇويەتى: كەسى سويندى خوارد لە سەر شتىن و لە ئەنجاما تەماشى كىد غەيرى ئەو شتە باشتەرە ئەوه سويندە كەى بشكىنە و كەفارەتى سويندە كەى بىدا.

﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلَيْهِ﴾ (۲۲۴)

خودا قىسى ئىۋە ئېسىنى و زانايىه به رازو نيازاتان.

جا لەسەر ئەم تەفسىرە «عرضة» يانى مانىع، وە لامى «لأيمانكم» بە مانا «في» يە و «أن تبروا» بەسراوه بە «عرضة» وە.

وە مەعنایىھە تەنە يە بۇ نەم ئايىتە وە كۈو ئىمامى رازى لە ئەبۇ موسىلىمە وە نەقلى كىردووھ ئەمە يە: كە ناوى خوداى تەعالا دەرمەخەن و مەيھىئىن بۇ ھەموو سويندىكتان! واتە: كەم سويند بىخۇن بە خودا و ئەو ناوە موقەددەسە گەورە بپارىزىن بەلکۈو بە هۆى ئەم ئىختىرام گىرتى ناوى خودا يە و بىن بە ئىنسانىكى خىرۇمەندى لە خودا ترسى وا كە بتوانن ميانە موسولىمانان چاك بىكەن و خودا رەواج بىدا بە قىستاتان. وە بىزانن خودا ھەموو سويندى، بەلکۈو ھەموو وتارى، ئەبىي و زانايىه بە ھەموو شتى جا ئاگادارى دەم و دەرروونى خوتان بن.

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾

خودا ناتان گرى و عەزابتان نادا بەو سويندانە كە دىن بە دەمتانى بە بىن مەبەست و بە بىن ئەوھە كە قەسىدى دلى لەگەللا بىن، وە كۈو ئەوھە لە كاتى وتار لەگەل كەسىكىدا نەلىيت: نەوەللا وانىھە، نەوەللا وتارى من راستە، وەللا ئەرۇم بۇ فللانە شوين. بە هۆى عادەت گىرنەوە بەمانە.

﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ إِمَامَكَسْبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾

بەلام خودا ئەتان گىرىت بە هۆى ئەو سويندە درۇيانە وە كە دلتان وەرى ئەگرى و نېيدا بە زمان.

﴿وَاللَّهُ عَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ (۲۲۵)

خودا چاۋ پۇشى ئەكالە شىرى لەغۇ و بە جىلمە يە عىباد  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

لهم ئایه ته پیرفزه وه دهرئه که وئی ههر سویندئ ئىنسان بىخوات به بئی هۆشى، وە يا به زۆرى سته مكارى و ئەگەر سويندە كە نەخوات ئازارى بىدات؛ وە كۈو ئەوه بلىنى: سويند بخۇ ئەو كارهت نەكىدووه و ئەويش بە ناچار سويندې بۆ بخوا. ئەوه با سويندە كەى بکەوى، بەلام لەم سويندە درۆدا گوناھى پىن ناگا.

ناگادار بىن! هەر سويندئ ئىنسان لەسەر باوهەرى خۆى بىخوا؛ وە كۈو بلىنى: فلان كەس لە هەموو خەلکى ئىمپۇ باشتەرە ئەوه هەرچەن موختاليفى واقيع بئى نە گوناھى ئەگا و نە سويندە كەى ئەكەوى؛ چونكى مادام كابرا باوهەرى وەھايە ئەوه سويندە لەسەر باوهەرە كەى خۆى خواردووه و لە واقيعا باوهەرە كەى وەھايە با شتە كەيىش وەها نەبىئى.

بىزانن «أيمان» جەمعى «يمين»، كاتى خۆى كەسىن پەيمانى لەگەل كەسىكە بېھستايىھ بە دەستى راستى خۆى دەستى راستى ئەوي ئەگرت و لەمەوه عەهد و سويند ناوزرا بە «يمين».

﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ لِسَانِهِمْ تَرْبُصُ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ﴾

بۇ ئەو كەسانە ھەيە كە سويند ئەخۆن لە ژنه كانيان جىماعييان لەگەلدا نەكەن حەقى ماتىل بۇون چوار مانگ. وە لەو ماوهدا ژنه كەى بۆي نىيە داواي چۈونەلايلى بىكا ياخود داواي تەلاقدانى لى بىكا.

﴿فَإِنْ فَاءَ وَفَإِنْ أَلَّا غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

جا ئەگەر پىياوه سويند خۆرە كان گەرانھە بۆ سەر حەق و چۈونە لاي ژنه كانيان لەو ماوهدا ئەوه خوداي تەعالا تاوان بەخشە، تاوانى سويند خواردنە كەى و سويند شىكاندە كەى ئەبهەخشى. بەم مەرجە كەفارەتى ئەو سويندە بىدا.

﴿وَإِنْ عَزَمُوا الظَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلَيْهِ﴾

وھ ئەگەر عەزمىان كرد لەسەر تەلاقىنى ژنەكە و تەلاقى دا ئەوه بە راستى خودا قىسىمە ئەبىي و زانايە بە حالى.

بزانى! «ئىلە» لە زمانى عەربەبا: سويندخواردنە ھەرچۈن بىن. وھ لە عورقى شەرعا: سويندخواردنى مىردى ژنە لە نەچۈونەلاي ژنەكەي ماوهى زياتر لە چوار مانگ؛ خواھ سويندەكەي بە ناوى خودا و سيفاتى خودا بىن، ياخود بە شىوه تەعليق كردىنى شىتىكى دىل نەخواز بىن بە چۈونەلاي ژنەكەيەوه، وەكۈو ئەوه بلى: ئەگەر لە ماوهى پىنج مانگدا ھاتىمە لات فلان بەندەم ئازاد بىن. ياسەد رکات نويىز يارۇزۇسى دە رۇزم لەسەر بىن.

ئەم سويندخواردنە لەسەر ماوهى كەمتر لە چوار مانگ بىن يا زياتر بە گوناھى گەورە دائىنرى؛ چونكى ئەبىن بە هۆى ئازاردان بە دلى ژنەكەي.

جا ئەگەر كابراي سويندخور لەم سويندەدا بەزى و شكارى و رۆيىشىتە لاي ژنەكەي ئەوه باشه. وھ ئەگەر نەچۈوه لاي ئەوه هەتا چوار مانگ تەواو ئەبىن ژنەكەي حەقى موراجەعەي حاكىمى شەرعى نىيە.

وھ لە چوار مانگ لايدا ژنەكەي بۆي ھېيە بىرلا دەعوا بىكا لەسەرى لەلاي حاكى و داواي ئەوه بىكا يابىگەرەتەوە بۆ سەر ياساي ژن و مىردى وەكۈو عادەت ياتەلاقى بىدا. جا ئەگەر كابرا گەرەيەوە بۆ سەر ياساي عادەتى ئەوه باشه، وھ ئەگەر نەگەرەيەوە ئەوه ئەبىن تەلاقى ژنەكەي بىدا، ئەگەر تەلاقىشى نەدا ئەوه دروستە بۆ حاكىمى شەرع تەلاقىكى بىدا بۆ ئەوه ژنەكە لەم ئازارە رىزگار بىن.

فەرمۇودەي خوداي تەعالا: ﴿ وَالْمُلْقَتُ يَرَيْصُ ﴾ الآية.

لە كاتىكا خوداي تەعالا باسى مەنۇي موسولىمانانى كرد لە مارە كردىنى ژنانى موشريكە، وھ فەرمۇوىي حارىيەكى خاوهىن دىن باشتە لە موشريكە يىي، وھ باسى [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

ئهوهی کرد که ژنه کانتان و جارییه کانتان مهزره عهن بۇ ئیوه و لەزه تیان لىن وەربگرن له و شوینهوه که خودا ئەمرى پىن کردوون، وە باسى مەنۇی موسولمانانىشى کرد له نزىكىكە و تەنەوهى ژن لە کاتى عوزرى شەرعىدا و لە پاش ئەوانە باسى سويند خواردنى مىرد (ئىلە) اى کرد لە چۈونەلاي ژنه كەى لە ماوهى زىاتر لە چوار مانگدا و هەلئە كەھوى كە پاش ئەو ماوهىشە كابرا ژنه كەى تەلاق ئەدا، بەم موناسەبانهوه باسى ماوهى ماتل بۇنى لە شووکردن (عىددەتى ژن) اى کرد. وە فەرمۇويانە:<sup>۱</sup> ئەم ئايەتە هاتە خوارەوه لە شانى ئەسمای كچى يەزىدى كورپى سەكەن. ئەسما ئەلىت: من تەلاق درام لەو كاتەدا ماوهى ماتل بۇنى ژن لە پاش تەلاق دىارى نەكرا بۇو. جا خوداي تەعالا فەرمۇوى.

### وَالْمُطَلَّقَةُ

واتە ئەو ژنانە كە مىرده كانىان تەلاقىان ئەدەن لە پاش چۈونەلايان و حامىلە نىن و حەيزىشيان پىادى ئەوانە:

### يَرَبَّصْتَ بِأَنْفُسِهِنَّ

واجبه كە نەفسى خۆيان رابگرن له شوو كردن.

### ثَلَاثَةَ قِرْوَعَةٍ

تا ماوهى سى قورء.

بازان! كە «قورء» لە زمانى عەرەبا موشتەرە كە لە بەينى ماناي حەيز و توهردا. وە لەم ئايەتە پېرۋەزەدا بازى لە ئەسحابە كان و تابىعىن تەفسىرييان كردووه تەوه بە حەيز و بازىكىيان تەفسىرييان كردووه تەوه بە توهر، وە ئىمامى شافىعى ئەمەي ئىختىار

<sup>۱</sup> ئەبۇ داود و بەيەقى لە كىتىبى «سونەن» دا ئەمەيان رىوابىت كردووه.

كىدوووه و مەبەستىشى لە توھىرىكە كە ژن لە توھىرى بگویىزىتەوە بۇ حەيز. ئەنا پاكى ژن لە پىش ئەوەدا كە حەيزى پىندايىت يالە پاش ئەوە كە نائومىند بۇو لە حەيز ناوى نابا بە «قور». وە بازى لە زاناكان فەرمۇويانە: كە مەبەستى ئىمام گویىزانەوەي ژنە لە توھىرى بۇ حەيز. وە دەليل لە مەعقول بۇ ئەم مەبەستە ئەمە يە كە مەقسۇد لە عىددە ئەوەيە كە مەندالدانى ژن پاك بىتىھە لە ئاوى مېرىدەپىشىۋە كەي ئەوەيىش كە بىنى بە نىشانە بۇ ئەم پاكبوونەوە ئىتتىقالە لە توھىرى بۇ حەيز لە بەر ئەوە ئەمە دەليلە لە سەر كرانەوەي دەمى مەندالدان و هېيج تۆمى پياو نەگرساواه لە ناو مەندالداندا ئىتر دەرگاکەي دىتىھە يەك و ئەبەسىرى. بەلام ئىتتىقال لە حەيزەوە بۇ توھر ئەبى بە نىشانە لە سەر بەسراوى دەرگايى مەندالدان و نىشانەي گرسانى تۆمى پياو و ژن.

وە دەليلى نەقلى وەكۈو ئايەتى: «فطلقوهن لعدتەن»<sup>۱</sup>; چونكى مەعنای وايە ژنە كاتنان تەلاق بىدەن لە كاتىكى دەست ئەكەن بە عىددە بەم مەعنა پاش وەختى تەلاقدانە كە لە وەختى عىددە بىزىرىي وەكۈو ئەو تەلاقانە كە لە كاتى پاكى ژنانەوە ماوهى پاكى ئەمېننەتىھە لە پاش تەلاقەكە، وە ياخىرىجىڭىز بىدەن بە حەيز وەكۈو ئەوە لە پىش لە حزەرى ئاخىرى پاكىدا تەلاقى بىدا. وە بە ئاشكرا ئەمە دەس نادا بۇ تەلاقدان لە كاتى حەيزا، وە تەلاقدان لە حەيزا ناشەرعىيە. لە بەر ئەوە كە بوخارى و مۇسلىم رىوايەتىان كىدوووه كاتى ئىينۇعومەر<sup>جىڭىز</sup> ژنە كەي لە كاتى حەيزدا تەلاق دا و باوکى ئەم باسەي عەرزى حەزىرەت كرد ئەويش زویر بۇو و فەرمانى دا بە عومەر كە ئەمر بىكا بە عەبدوللەي كورپى ژنە كەي رجوع بىكانمۇ بۇ لاي خۆى لە لاي خۆى راي بىرى ھەتا پاك ئەبىتەوە و لەو پاكىيەيش ئەرۋا بۇ حەيز و لەو حەيزەيش پاك ئەبىتەوە، لە پاشان ئەگەر مەيلى لە سەرى بۇو راي بىرى لاي خۆى و ئەگەر مەيلى

۱. الطلاق:

لئي نهبوو تهلاقي بدا له پيش ئوهدا كه برواته لاي و جيماعى له گەل بكا، وە ئەمەن ئە و عددە كە خودا ئەمەرى، كە دووه ۋەن تهلاق يدرىت له گەلىا.

وَلَا يَحْلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمُنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَ بِاللَّهِ  
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

واته: مادام نیمه حورمه‌تی ئه و ژنانه رائه‌گرین و که‌س نانیرین بۆ حاچیوون له  
حه‌مليان و له حه‌يزيان بۆيان دروست نيه ئه‌وهی خودا دروستی کردودوه له مندالدانیانا  
له خويتنی حه‌يز و له حه‌مل بیشارنه‌وه له حاکمی شه‌رع؛ کاتئ حه‌يزيان به‌سه‌را  
هات ده‌رى بېرن و ونی نه‌کەن بۆ ئه‌وهی که نه‌فەقه له مىرده پیش‌سووه که يان بىتىن،  
وه ئه‌گەر حه‌يزيان نه‌بۇو نه‌لەتىن: حه‌يزمان پياھاتووه بۆ ئه‌وه که حه‌قى ره‌جعه‌تىان له  
لايەنى مىرده کانىانه‌وه نه‌مېتىن، وە ياشۇو بکەن به کەسېتىكى تر. هەرۋا ئه‌گەر حه‌مليان  
پەيدا بۇو ده‌رى بېرن بۆ ئه‌وه حه‌قى ره‌جعه‌يان بىتىن هەتا دانانى مندالله‌کە و زيان  
له کابراى پیش‌سو نه‌کەوئى، وە ياشۇد شۇو نه‌کەن به پياۋىنلىكى تر، وە کاتئ مندالله‌کەى  
لى بۇو به ماوهى شەش مانگ يازىاتر بدرى بهم پياواه دووه‌مه. که ئەمانه ھەمۇو  
گوناھن دەس نادەن بۆ ئه‌و ژنانه که باوه‌ريان ھەيە به خودا و حسېب و كتىبى  
روزى قيامەت.

وَيَعْوَلُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدَهَنَ فِي ذَلِكَ

و هه ميردي زنه تهلاقدراوه كان موناسبترن بُو گه رانهوهی زنه كان بُو لای لهو ماوهی ماتاً بُوني «عىدده» دا لهوه كه وازيان لې بېنن و پاش عىدده شوو بکەن به شەخسييکى تر.

إِنَّ أَرَادُوا إِلَّا اصْلَحَّا

ئەگەر مىزدەكان خواستىان لەم گىزانەوە يانە رېكخىستنى ناوېھين و چاکە كىردىن  
لەگەل ئەنەكانا بىز:

وَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

بریار دراوه له لایه‌نی ئىمەوه له حقوقوق بۇ ژنەکان له سەر پیاوەکان وىئەي ئەو حقوقوقانە كە بۇ پیاوەکان ھەيە له سەر ژنەکان.

ئیمامی ترمذی و نیسانی و ئینونو ماجه ریوايەتىان كردووه لە عەمرى كورى ئەحۋەس كە حەززەت صلوات فەرمۇويەتى: ئاگاداربىن كە بۆ ئىيە حق ھەيە لەسەر ژنە كانتان، وە بۆ ژنە كانىشتان حق ھەيە لەسەر ئىيە؛ جا حەقى ئىيە لەسەر ژنە كان ئەوەيە كە رىنگەي كەسىكى واندەن بۆ چۈونە مالى ئىيە كە ئىيە حەزىلىنى نەكەن، وە نەيەلنى كەسىكى والەسەر جىنگەي ئىيە دابىنيشى كە ئىيە حەزىلىنى نەكەن. واتە ئەو كەسانە كە بەدخۇو و بىئە خلاقىن لە نامە حەرەمە كان ئىزىزىان نەدەن بىرۇنە خانۇوپىان، وە ياخانىدا كە ئەنەن ئەنەن دانىشى. وە حەقى ژنە كانىش لەسەر پىاوه كان ئەمەيە كە پىاوه كان رەسەر فەرسى ئەوان دانىشى. وە حەقى ژنە كانىش لەسەر پىاوه كان ئەمەيە كە پىاوه كان رەسەر خۆش بن و رەفتاريان لە گەللا بىكەن بە شىوه يېتى بە شەرع و عاداتى موسولمانان رەوابىي. وە لە حقوقوقى ژنە لەسەر پىاوه خۆرى بە پاكى رابىگى لە بەرگ و پۇشاڭدا، وە كەنۋە كە حقوقوقى پىاوه لەسەر ژن كە خۆرى بە پاكى رابىگى و هەركاتى مىرددە كەنۋە بانگى كرد بۇ لاي خۆرى - بە بىن عوزرىيکى شەرعى - موخالىفەي نەكا. هەرووا واجبه لەسەر ژنە كە بە بىن ئىزىزى مىرددە كەنۋە جىنگە و مالى خۆرى بە جى نەيەللى و سەھەر نەكا و مەسەرفىن نەكا لە عادەت دەرچى.

وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ

و بۇ پیاوە کان ھەمە لە سەر ئەوان پلە و پایاھىيى ؛ چونكى پیاوە کان مارەبىي ئەدەن  
بە زىنە کان و مەسىرە فيان ئەكىشىن و خانۇو يىان بۇ ئەگىرن و ئەيپارىزىن لە شتى نابار.  
کەواپۇو پېۋىستە لە سەر زىنە کان بە چاوى گەورەبىي و حورمەت بىروانن بۇ مىرددە کانىيان  
و بېرىارى ئەۋە بىدەن كە واجىھە ئىتتاعەيان بىكەن و لە ئەمەرى شەرعىي ئەوان دەرنەچىن.

﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾  
۲۲۸

بزانن خودا غالبه و زاله به سر به جن هینانی هرچی خواستی لئی بی، وه کو و توله سنه نده وه له و میردانه که کرد وه یان له گه ل ژنه کانا خرابه و له و ژنانه که ره فتار یان باش نییه و میرده کان ناچار ئه کهن بؤ ته لاقد ایان. وه خاوون حیکمه ته له وه دا که غالبا موله تی هه یه و به کوتو پر توله ناسیتیه وه. ئنا وهها مهزانن که خودا موبالات به حق ناکا!

فه رموده دی خودای ته عالا: ﴿الظَّلَقُ مَرَّتَانٌ﴾ الآية.  
 ریوایه ت کراوه له حهزره تی عائیشه وه ع که له ئه وه لی نیسلاما عاده ت وابو و میرد ژنه که هی خوی ته لاق ئه دا هرچه ن خواستی بواین: یه کن، دوان، سیان یا زیاتر. وه ئه و ژنه یشی هر به ژنی خوی ئه زانی هه تا له ماوهی عیدده دا بواین هرچه ن سهد ته لاقیشی بداین. هه تا جاری پیاوی و تی به ژنه که هی: وه للاهی ته لاقت ناده م وا که جیابیته وه لیم، وه له لای خویشم جینگه ت ناکه مه وه وه کو و ژن له گه ل پیاو! ژنه که هی و تی: ئه مه چون ئه بی؟ پیاو که و تی: ته لاقت ئه ده م و بهره لات ئه کم هه تا کاتنی نزیک بی عیدده که ته نواو ئه بی جا ئه تهینمه وه، هه روا هه تا هه تایه.  
 جا ئه و ژنه رؤیشت بؤ لای حهزره تی عائیشه و باسه که هی عه رز کرد، ئه ویش گیایه وه بؤ حهزره ت ع جا ئه م ئایه ته هاته خواره وه. ئه مه ریوایه تی ترمزی و حاکمه ج

وه ریوایه ت کراوه له ئین نوعه باسه وه ع: عاده ت بو و که پیاو مالی ژنی خوی ئه خوارد، چ له و ماره ییه که پیی دابو و، و چ له غیری ئه وه، وه ئه مهی به تاوان نه ده زانی هه تا: «ولا يحل لكم» هاته خواره وه.

وه روایت کراوه له نیینوجوره یجهوه که ئایه تی: «ولا يحل لكم أن تأخذواه تا  
ئاخر، نازل بوله شانی حه بیبهی کچی سه هلى ئه نساريدا که ژنی سابیتی کورپی  
قەيس کورپی شەمماس بولو، وە ژنه کە حەزى لەو نەدەکرد، بەلام ئەو ژنه کەی  
زور خوش ئە ويست. جارى قىسىم كەوتە بەينانەوە و ژنه کە هات بۇ لاي باوكى  
شکاتى کرد لە قەيس و وتنى: لىيم ئەدا و جىتىو بە باوكىم ئەدا، ئەويش پېنى وتنى:  
بىرۋەرەوە بۇ لاي مىردى خۆت. تا دوو سى جار ئەم ژنه رۇيىشت بۇ لاي باوكى و  
باوكى ئەيناردەوە بۇ مالى مىردى کەی.

کە حه بیبهی حالى بولو باوكى موبالاتى پىن ناكا رۇيىشت بۇ خزمەتى حەزرهت ﷺ  
و ئاسارى لىدانىش لە لهشيا دياربىوو و شکاتى مىردى کەی کرد. جا حەزرهت ناردى  
بە شوين سابيتا هات و عەرزى کرد: قەسم بەو كەسەتى تۈى ناردووو بە رەھبەر لە  
جيھانا لە دواى تۆ كەسم لەم ژنه خۆشتر ناوى! جا حەزرهت فەرمۇوى بە حه بیبهی:  
تۆ چى ئەلىت؟ ئەويش عەرزى کرد: يا رەسولەللە سابيت راست ئەلى منى زور  
خوش ئەويز بەلام من دلەم زور دوورە لە وەوە جا سابيت وتنى: باخچە يەكەم پىتاوە  
لە مارهيدا بىداتەوە پىم بەرەللە ئەكەم. حەزرهت فەرمۇوى بە حه بیبهی: باخچە کەی  
پىن ئەدەيتەوە هەتا بەرەللەت بکا؟ عەرزى کرد: بەلى. جا حەزرهت ﷺ فەرمۇوى  
بە سابيت: باخچە کەی لى وەربىگەوە و بەرەلاي بکە. ئەويش ئىتاعەتى کرد.

لە بوخاريدا ئەفەرمۇيت: حه بیبهی عەرزى حەزرهتى کرد: يا رەسولەللە وەللاھى  
من هيچ عىتابى لى ناگرم لە ئەخلاق و لە دينا، بەلام حەزناكم لە پاش ئىسلام خۆم  
كافر بکەم! جا حەزرهت فەرمۇوى: ئەو باخچە کەي پىتى داوى ئەيدەيتەوە؟ عەرزى  
کرد بەلى. جا حەزرهت ﷺ فەرمۇوى: سابيت باخچە کەي لى وەربىگەوە و تەلاقى  
بىدە بە تاقە تەلاقى. ئەويش وائى کرد.

جا بینا له سه رئم به یانه دهرئه که وئی که جومله‌ی: «الطلاق مرتان فیمساک بمعرفه او تسریح بیاحسان» به سراوه به ئایه‌تی: «وبعلتهن أحق بردهن في ذلك إن أرادوا إصلاحاً» و. واته: ئهو تهلاقه‌ی که بُو کابرا ههیه ژنه‌که‌ی بھیتیته‌و بُو لای خوی له پیش تهواو بوونی ماوهی عیددهدا دوو جاره و بهس. واته: ههتا دوو جار کابرا ئه تواني ژنه‌که‌ی یهک تهلاقه بدا و له ماوهی عیددهدا بیھیتیته‌و بُو لای خوی. پاش ئه‌مه کابرا هه رحه‌قی ئوهه‌ی ههیه رای بگری به راگرتني پیاوانه به یاسای شه‌رع و ئازاری نه‌دا، و یا خود وازی لئن بینی و کوو مدره‌خه‌سی کردووه به پیاوانه حقوقوقی چی ههیه پیشی بدا و بروات.

وه له سه رئم شیوه رئم ئایه‌تی «الطلاق مرتان»ه ئه بین به به یان بُو ئایه‌تی پیشوو؛ چونکی له ئایه‌تی پیشوودا خودای ته عالا فرموموی: میردی ژنه‌کان له پاش تهلاقدانیان - به تهلاقی ریجعی - حه‌قی موئه که دیان ههیه بُو هینانه‌وهیان ئه گهه رخواستیان ئیسلام بین. به لام نه یفرمومو ئهو حه‌قه ههتا هه تایه با خود تا کاتیکی دیارییه، وه ئه‌مه پیویسته به روناک کردنوه.

### ﴿الْطَّلَقُ مَرَّتَانٌ فِي مَسَاكٍ مُّعَرُّوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَنٍ﴾

جا خودای ته عالا لم ئایه‌تدا فرموموی: ئهو تهلاقه‌ی که حه‌قی هینانه‌وهی ژنی تیدا ههیه ئوهه تا دوو جاره. ئیتر له پاش ئهو دوو جار تهلاقدان و هینانه‌وهی حه‌قی کابرا نیه ههم جاری سیبهم تهلاقی بدا و له پاشا له مودده‌ی عیددهدا بیھیتیته‌و. به لکوو ژنه‌که بهره‌لایه و ناگه‌ریتیه‌و بُو لای ئهو کابرا، به لکوو له ئایه‌تی: #فإن طلقها «دا به یان کراوه.

وه دلیل له سه رئم ته‌فسیره چهن شتیکه:

[دلیلی] یه کم: ئایه‌تی: «وبعلتهن أحق بردهن» ئه گهه رعام بین بُو هه مموو حالی ئه‌وه پیویسته به ته خسیس و جیا کردنوهی بازه حالی، و کوو حالی ئوهه که کابرا

بە شىيۆھى خولۇغ و موعاوه زە ژنه كەى تەلاق بىدا، ئەوه بە ئىجماع كابرا ئىتىر حەقى ھىننانەوهى ژنه كەى نىيە، بەلکۇو پىويىستە بە عەقدى تازە ئەگەر مەجال بىمېنى. كەوابىو ئەبىن: «الطلاق مرتان» موخسەس بىن. وە ئەگەر عام نەبىن ئەوه بە شىيۆھى موجمەل ئەبىن؛ چونكى بەيانى شەرتى گەرانەوهى ژنه كەى تىدا نىيە، كەوابىن موحتاجە بە بەيان و ئەم ئايەتى «الطلاق مرتان» ئەبىن بە بەيان بۇ ئەو شەرتە. وەكۇو باسمان كرد.

[دەلىلى] دۇوھەم: ئەگەر ئايەتى: «الطلاق مرتان» كەلامى سەربەخۇ بىن ئەوه مەعنای «الطلاق مرتان» ئەبىن بە هوی حەسرى ھەرچى تەلاقە لە دوو جارا ئەمە يش بە ئىجماع بەتالە؛ چونكى تەلاق تا سىن جارە و بە دوو جار تەواو نابىن.

ئەگەر بىلەيت: خوداي تەعالا باسى تەلاقى سىيھەمى كردووه لە فەرمۇودە خۇيا: «أو تسرىج بىاحسان» وە لەسەر ئەوه مەعنای ئايەتە كە ئەبىن بەمە كە ھەرچى تەلاق هەيە دوو جارە و جارىتىكى ترىيشە كە تەسرىج و بەرەلەكىدى ئاخىر جارە. ئەلىم: لەفزى: «أو تسرىج بىاحسان» بەسراوه بە فەرمۇودە: «فامساك بىعروف» و دەلەلت ناكا لەسەر تەلاقدىنەكى سىيھەم و مەبەست ھەر تەسرىحىكە لە جارى دۇوھەمدا بۇو وەكۇو زۇو و تەمان مەعنای وايە پاش تەلاقى دۇوھەم يَا كابرا ژنه كە بىتتىھە وە راي بىگرى بە چاکە و ئىنسانىيەت، وە يَا وازى لىيېنى وەكۇو بەرەلەي كردووه با بەرەلەبىن، ئەوسا شۇو بە كى ئەكا بىكىا. وە ئىللا ئەگەر مەعنای «أو تسرىج بىاحسان» تەلاقە سىيھەم كە بىن ئەوه بە هوی ئايەتى «فان طلقها بعد» وە لازم ئەكا تەلاقى ژن چوار بىن، ئەوه يش بەتالە بە ئىجماع.

دەلىلى سىيھەم ئەمە يە ئەم ئايەتى «الطلاق مرتان» ھاتە خوار لە شانى ئەو شەخسە ئەنسارىيەدا كە ئەيۇت بە ژنه كەى: ھەتا ماوى ھەر تەلاقت ئەدەم و پاش ماۋەبىن

کم ئەتهینمه و پاش ماوهین تهلاقت ئەدەمه و، هەروا نایەلم نە وەکوو ژنى عادەتى رابویرى لەگەل منا، وە نە شۇو بکەي بە كەسىكى تر.

وە خودا ئەم نایەتە نازل كرد بۇ تەحدىدى حەقى گەپانهوهى ژنە كە، كەوابىن ئەم ئایەتە بەسراوه بە پېشەوه، وە بە ئىجماع نابىن سەبەبى نۇزۇول خارىج بکرى لە عومومى عام كەوابىن ئەم ئایەتە بۇ باسى ماوهى گەپانهوهى ژنلى تەلاقىدراروه بە تەلاقى رىجىعى، وە بەسراوه بە ئایەتە پېشۈوه كەوه. وە ژنلى ئەنسارىيە كە يىش بە يەقىن داخلە لم حوكىمەدا. وە بازە كەسى باۋەرىيان وابۇوه كە ئایەتى: «الطلاق مرتان» ئایەتىكى سەربەخۆيە و نەبەسراوه بە ئایەتە پېشۈوه كەوه، وە هاتۇوه تە خوارەوه بۇ بەيانى تەلاقى شەرعى، وە ئەبىت تەلاقدان جار لە پاش جار بىن و گىردىكىنەوهى سى تەلاقە بە جوملە يەك وەکوو ئەوه كابرا بلىت بە ژنە كەي «ھەر سى تەلاقەت كە وتبىن» حەرامە و بەو جوملە تاقە تەلاقىكى ئەكەوى و ئەمە بىر و باۋەرى ئەوانەيە و چوار دەليليان لەسەر ئەمە هىناواه تەوه:

[دەليلى] يەكەم: ئەو حەدىسە يە كە ئىپنۇئىسحاق رىوايەتى كردووه لە داودى كورى حسەين لە عەكرەمە وە ئىپنۇعە باسەوه لەلەنەن كە «رەكانە»ي كورى عەبدۇ يەزىز ژنە كەي تەلاق دالە يەك مەجلىسدا بە سى تەلاقە لە پاشان پەشىمان بۇوه وە و زور دلى زویر بۇو، جا هات بۇ حۆزۈورى حەزرەت لەلەنەن بۇ پرسى حوكىمى تەلاقە كەي، حەزرەت لەلەنەن فەرمۇسى: چۈنت تەلاق داوه؟ و تى: سى تەلاق لە يەك مەجلىسدا. ئەويش فەرمۇسى: «إنما هي واحدة» واتە: ئەو تەلاقانە بە يەك تەلاق ئەزىزلىرىن. بىرۇ ژنە كەت بىتنەرەوه ئەگەر مەيلت ھەيە. ئەويش ژنە كەي هىنايەوه بۇ لاي خۆي.

وە موحەدىسىن رەدى ئەم دەليلەيان كردووه تەوه بە سى جۆر:

۱. هیچ دلیلی نییه له عیباره‌تی ره کانه‌دا که له فزه‌که‌ی یهک جومله بیوه وه کوو «أنت طالق ثلاتا»، وه بُو ئه و رووداوه له یهک مه‌جلیساً مومکینه بهوه بیوه‌سی جار و تنویه‌تی: «أنت طالق» وه لهو ته‌کراره ئه‌گهر مه‌بست ته‌ئکید بین، یا هیچ مه‌بستیکی نه‌بیوه، حوكم به یهک ته‌لاق ئه‌کری.

۲. ره‌دی دووههم به‌مه‌یه که راوی ئم واقیعه که داودی کوری حسنه‌ینه جیگه‌ی باوه‌ر نییه له ریوایه تکردنی له عه‌کره‌مه‌وه، وه راوی که جیگه‌ی باوه‌ر نه‌بیوه ئیستیدلال به ریوایه‌تی ناکری.

۳. ره‌دی سیه‌هم به‌مه‌یه که موحه‌دیسی مه‌شهور ئه‌بیوه داود ته‌رجیحی ئه‌وهی داوه که «ره کانه» ژنه‌که‌ی به‌عیباره‌تی «أنت طالق ثلاتا» ته‌لاق نه‌داوه، به‌لکوو به عیباره‌تی «أنت طالق ألبة» که ئه و جوره یاسا بیوه له و زمانه‌دا و پیان و تیوه ته‌لاقی «به‌تی» واته: ته‌لاقی قه‌تعی و زوریه‌ی له مه‌عنای سی ته‌لاق‌دا به‌کار هیزاوه، (مع العلم) که ئه و له فزه هله‌گری یهک ته‌لاقه یا دوو ته‌لاق‌هی لئی مه‌بست بین. وه ئم به‌یانی ئه‌بیوه داوده زور به‌هیزه؛ چونکی قابیله ئه و شهخسه له‌بهر یاسای روز «ألبة»‌ی گورپیین به «ثلاثة». وه دلیله له‌سهر ئم ریوایه‌تی که حهزرهت پرسیاری کرد ووه له «ره کانه» چ مه‌بستیکت بیوه له «ألبة»؟ ئه‌ویش وتنی: مه‌بستم بھس ته‌لاق بیوه نهک سی ته‌لاقه. وه حهزرهت فرمومویه‌تی: ئه‌توانی سویند بخوی له‌سهر ئم مه‌بسته‌ت؟ وه سویندی بُو خوارد، جا حهزرهت حوكمی کرد به که‌وتني یهک ته‌لاق و فرموموی: ژنه‌که‌ت بگه‌رینه‌وه بُو لای خوت ئه‌گهر ئه‌ته‌وهی، وه ئه‌ویش هینایه‌وه بُو ژیز نیکاحی خوی. چونکی ئه‌گهر عیباره‌تی «ثلاثة» بوایه ئه و جیگه‌ی ئیحتیمالات نه‌ده‌بیوه، وه ئه‌گهر به له‌فزی «ألبة»‌یش به هه‌ممو و نه‌وعنی سی ته‌لاقه بکه‌وتایه ئه و ئیتر سوود نه‌ده‌بیوه له سویند خواردنی ره کانه‌دا.

دهلیلی دووهم له دهلهلی ئهوانه که ئەلین سى تەلاقه به يەك تەلاق دائەنرى ئەمەيە كە: لە بازى رىوايەتا ھەيە «ابن عمر» رض زنه كەي بە سى تەلاقه تەلاق دا لە كاتى حەيزا و حەزرهتى عومەر ئەم رووداوهى گىرایەوە بۆ حەزرهت ئەويش فەرمۇسى: ئەمر بکە بە عەبدوللا زنه كەي بىتىتەوە بۆ لاي خۆى تا لە حەيزە كە پاڭ ئەبىتىتەوە. جا ئەكەوتىتە پاكىيەوە جا ئەكەوتىتەوە حەيز جا پاڭ ئەبىتىتەوە ئەوسا ياراي بگرى لەلاي خۆى، وە ياتەلاقىتكى بدا. ئەلین: ئەگەر سى تەلاقه به تەلاقىك حىتىپ نەكرايە چۈن حەزرهت رض ئەمرى ئەفەرمۇو كە زنه كەي بگەرنىتىتەوە بۆ لاي خۆى؟! وە ئەم دهلهلى بەتالە بهوە كە وەكۈو «قورتوبى» لە تەفسىرە كە يارەرمۇوەتى ئەوەي لەلاي ئەھلى حەدىسا مەحفۇز بى ئەوەيە كە ئىبنو عومەر يەك تەلاقى زنه كەي دا، وە ئەو تەلاقدانەي لە كاتى حەيزدا بۇو.

وە سالحى كورپى كىسان و مووساي كورپى عەقەبە و ئىسماعىلى كورپى ئومەيە و لەيسى كورپى سەعد و ئىبنوئەبىزىئىپ و ئىبنوجورەيچ و جابر و ئىسماعىلى كورپى ئىبراھىمى كورپى عەقەبە، هەموو ئەم موحەددىسانە رىوايەتىان كردووە لە نافىعەوە كە: ئىبنو عومەر بە يەك تەلاقه زنه كەي تەلاق دا لە حەيزا. وە عەبدوللا ئەلنى: ئىبنو عومەر زنه كەي لە حەيزا تەلاق دا بە يەك تەلاقە، وە لەبەر ئەوە كە تەلاقدانى ژن لە حەيزدا باش نىيە حەزرهت ئەمرى فەرمۇو زنه كەي بىتىتەوە بۆ لاي خۆى تا ئەو ماوه كە باس كراوه، جا ئەگەر ويستى دوايى تەلاقى بدا. هەروا زوھرى بە رىوايەت لە سالىم لە باوكىيەوە و يۈونسى كورپى جوبەير و شەعبى و حەسەنلى بەسرى. كەوابىن ئىستيدلال بەو رىوايەتە بەتالە.

دهلیلی سىيەم بۆ ئەوانە كە سى تەلاقى دائەنن ئەوەيە، كە ئەبوودا وود لە «سونەن» دا رىوايەتى كردووە بە چەن ئىستانادىك لە ئىبنو عەباسەوە ئەلى: عەبدو يەزىد<sup>۱</sup>

۱. ئەم قەزىيە غەبرى قەزىيە كەي رەكانىيە، وە دەرئە كەۋى كە حەزرهت ناوى گۇرپىو بە عەبدوللا.

باوکی ره کانه و براکانی، دایکی ره کانه‌ی تهلاق دا و ژنیکی له هۆزی «مزینه» ماره کرد بۆ خۆی. جائه و ژنه هاته خزمەت حەزرەت صلی اللہ علیہ و آله و سلم عەرزى کرد: ئەبۇورە کانه سوودى نییه بۆ من به قەھى مۇوېئ (واته پیاوەتى نییه) جیامان بکەرەوە له يەك، لهوئىدا حەزرەت صلی اللہ علیہ و آله و سلم نەوعە حالەتىکى غېرەتى بەسەرا هات و ئەمرى کرد: كورە کانى عەبدویه زىد - كە رەکانه و براکانیه - بانگ بکەن بۆم! جا بانگیان کردن و حەزرەت فەرمۇوی بە دانیشتوانى خزمەتى: تەماشا ئەکەن كە فلاانە كور لەم كورانە شیوهى لەسەر شیوهی باوکیه تى؟ عەزريان کرد: بەلنى، وە فلاان كور له باوکى ئەچى؟ عەرزيان کرد: بەلنى. يانى بۆ ئیسباتى ئەوه كە عەبدویه زىد پیاوەتى ھەيە و ئەم كورانە كورپى ئەون و له و ئەچن، وە ئەم ژنه بۆچى ئەلنى عەبدویه زىد پیاوەتى نییه!  
 جا فەرمۇوی بە عەبدویه زىد: ئەم ژنه تهلاق بده، ئەويش تهلاقى دا، جا فەرمۇوی: دەی ژنه پیشوه کەت - ئۆممۇ رەکانه - بىنەرەوە بۆ لای خوت. ئەويش وتى: «طلقتها ثلاثاً يا رسول الله!»، قال: «قد علمتُ راجعها». عەرزى کرد بە سى تهلاقە تهلاقم داوه! فەرمۇوی: ئەزانم بەلام بىھېتەرەوە. وە ئەم ئايەتە خويىندوه: «يا أهلا النبي إذا طلقتم النساء فطلقهن لعدتهن وأحصوا العدة»<sup>۱</sup> الآية

وە دەليل ھینانەوە بەم ریوايەتە سوودى نییه: چونكى يەكى لە راویيە کانى ئەو حەدیسه ناوی ئىینىجورە يجه و لە ریوايەتى حەدیسه کەدا فەرمۇویه تى: «أخبرني بعض بنى أبي رافع»، وە مەعلوم نییه ئەو بازه لە ئەولادى ئەبۇرەفیع كىيە و ناوی چىيە. وە ریوايەت لە شەخسى مەجمۇولەوە بىئىعتىبارە. وە گومان نییه لەوددا كە ئەو حەدیسه ئەبۇدا وود ریوايەتى کرد و لە پىشەوە باسمان کرد كە تهلاقە كەی عەبدویه زىد بە لەفزى «ثلاثة» نەبۇوه و بە لەفزى «البنة» بۇوه ئەوه حەدیسيكى مەقبوّله، وە لەو

۱. الطلاق:

حه دیسه دا به یانمان کرد که حه زرهت ئه بوره کانهی سویند دا که مه بهستی يهك تهلاق بوروه.

ده لیلی چواره می ئه و که سانه که سی تهلاقه به يه کنی دائنه نین ئه و حه دیسه يه که موسیلم له سه حیحه که ياه لئی: «حدثنا اسحاق بن ابراهیم و محمد بن رافع - واللطف لابن رافع - قال اسحاق أخبرنا وقال ابن رافع: حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا عمر عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس قال: كان الطلاق على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر و سنتين من خلافة عمر رضي الله عنهما طلاق الثلاث وأحدة فقال عمر بن الخطاب أن الناس قد استعجلوا في أمر كانت لهم فيه أناة، فلو أمضيناها عليهم! فامضوا عليهم».

«حدثنا اسحاق بن ابراهیم، أخبرنا روح بن عبادة أخبرنا ابن جریح، وحدثنا ابن رافع - واللطف له - حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا ابن جریح، أخبرنا ابن طاوس عن أبيه أن أبا الصهباء قال لابن عباس: أتعلم إنما كانت الثلاث تحمل واحدة على عهد النبي ﷺ وأبي بكر، وثلاثة من إمارة عمر؟ رضي الله عنهما فقال ابن عباس: نعم».

«وحدثنا اسحاق بن ابراهیم أخبرنا سليمان بن حرب عن حماد بن زيد عن أيوب السختياني عن ابراهیم بن ميسرة عن طاوس أن أبا الصهباء قال لابن عباس: هات من هناتك ألم يكن انطلاق الثلاث على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر واحدة؟ فقال: قد كان ذلك، فلما كان في عهد عمر تتبع الناس في الطلاق، فأجازه عليهم». هذا لفظ مسلم في صحيحه.

«وهذه الطريق الاخيرة أخرجها أبو داود و لكن لم يسم ابراهیم بن ميسرة، وقال بدلله: عن غير واحد. ولفظ المتن: أما علمت أن الرجل كان إذا طلق امرأته ثلاثة قبل أن يدخل بها جعلوها واحدة على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر و صدرًا من إمارة عمر رضي الله عنهما? قال ابن عباس: بل، كان الرجل إذا طلق امرأته ثلاثة قبل أن يدخل بها جعلوها واحدة على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر و صدرًا من إمارة عمر. فلما رأى الناس (يعني عمر) قد تتبعوا فيها قال أجيروننا عليهم».

و بۇ جواندانوهى ئەم حەدىسى ئىپنۇعە باسە جۇمهۇرىي عالىمە كان گەلنى جوابىان ھە يە:

[جوابى] يە كەم: ئەم لە فزى «ثلاث»ە كە ئىعتىيار كراوه بە يەك تەلاق لە هېچ رىوايەتىكا نىيە كە بە يەك لە فز بۇوبىن، وە كۆو «أنت طالق ثلاثا» وە لە فزى «طلاق ثلاث» نە بە ياساي زمانى عەرب، نە بە عەقل، نە بە شەرع لازم نىيە كە بە يەك جار و بە يەك لە فز واقع بۇوبىن. كە وابوو ئەگەر كەسىنلى بىن بە ژەنە كەي: «أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق» سى جار لە يەك شويىنا پىنى ئەوتىرى تەلاقى سى بەسى؛ چونكى سى جار ناوى تەلاقى بىردوو.

و ئەگەر كەسىن داواى ئەوه بىكا كە هەر بە يەك لە فز بۇوه پىنى بىن: ئەممەت لە كوى وەرگەرتۇوه؟ ئايى لە لە فزى لە ئەلفازى حەدىسە كە تدا ھە يە كە بە يەك لە فز بۇوه؟ وە ئايى مانىعى ھە يە لە وه كە «طلاقى ثلاث» بە كار بىت بۇ وىنەي عىبارەتە پېشىۋە كە سى جار تەكرارى تەلاقى تىا كراوه تەوه؟

ئەگەر وتى: لە فزى «طلاق ثلاث» بە كار ناھىتىرى ئىللا بۇ ئەوهى كە بە يەك لە فز بىن، ئەوه گومان نىيە لە وەدا كە ئەم قىسىمە راست نىيە، وە ئەگەر ئىقرارى كرد بە حق و وتى: دروستە ئىستىعمالى «طلاق ثلاث» بىكىرى بۇ ئەوهى كە بە يەك كەلىمە بىن و بۇ ئەوهى كە بە سى جوملە بىن كە موناسبىرىشە بۇ لە فزى «طلاق ثلاث» ئەمچارە پىنى بىن: كە وابوو جەزمى تۆ بەموا كە بە يەك كەلىمە بۇوه هېچ رىيگەتىيە، وە كاتىن دىيارى نەبۈو لە حەدىسە كە وە ئەو «طلاق ثلاث»ە بە يەك لە فز بۇوه ئىستىدلەل بەو لە فزە ئەساسەن ئىعتىيارى نەما؛ چونكى «إذا ظهر الاحتمال سقط الاستدلال».

وە لەو شتانە يە كە تەئىيدى ئەمە ئەكادىمە ئەو «طلاق ثلاث»ە لە حەدىسە كەدا لازم ناكا بە يەك كەلىمە تېلىن كەنەن كەنەن كەنەن كەنەن كەنەن نەسائى لە گەل

جه لاله تی قه دریا و زوری زانست و فامیا لهو حمه دیسی ئینو عه باسه همر ئوهی فام کردووه که موراد به «طلاق ثلاث» ته کراری «أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق» بئ تا سی جار به ته فریقی ته لاقه کان؛ چونکی له فری «ثلاث» زور زاهیره له ئیستی عمالی له فری ته لاقدا سی جار. بؤیه له کتیبه کهی خویا - یانی «سن النسائي» - عینوانی داناوه بؤ ریوایه تی ئبوداود لهم حمه دیسدها و فرمومویه تی: «باب طلاق ثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة».

وه له پاشا ئه فرمومیت: «أخبرنا أبو داود - سليمان بن سيف - قال: حدثنا أبو عاصم عن ابن حريج، عن ابن طاوس، عن أبيه أن أبا الصهباء جاء إلى ابن عباس رض فقال يا ابن عباس! ألم تعلم أن ثلاث كانت على عهد رسول الله صل و أبي بكر و صدرا من خلافة عمر صل ترد إلى الواحدة؟ قال: نعم».

تؤ که ته ماشای عینوانی ئیمامی نه سائی صل بکهی بؤ ئم مهوزو وعه بؤت مه علوم ئه بئی به يه قین که فرمومویه تی به سه راحمت: «طلاق ثلاث» لهم حمه دیسہ شه ریفه دا به له فری کی واحید نه بورو، به لکوو ئه لفازی موته فه پریقه بورو. وه ده لاله ت ئه کا له سه راستی فامی ئیمامی نسائی صل له حمه دیسہ که دا ئوهی که علامه «ابن القیم» صل فرمومویه تی له «زاد المعاد» له ره دی ئیستی دلالی ئه که دا وی که وتنی «ثلاثه» ای کردووه به يه ک جار و ده لیلی هینا وه ته ب حمه دیسی عائیشه صل که پیاوی ئنه کهی به «ثلاثه» ته لاق دا و له پاشان شووی کرد. ته ماشا بکه ئینولقہ بیم ئه فرمومیت: «ولكن أين في الحديث أنه طلق ثلاث بضم واحد؟»

ئه مه ده لیلی کی روونا که بؤ راستی فام و حالیبوونی ئیمامی نه سائی صل له حمه دیسہ که؛ چونکی له فری «الثلاث» له هه مه ریوایه ته کانا زور زاهیره له وه دا که سی ته لاق، يه ک له دوای يه ک بروون، وه کوو ئینولقہ بیم صل له حمه دیسی عائیشه دا ئیسته روونی کرده وه.

وە لهوانە يە كە فەرمۇويەتى: مەبەست لە «ئىلەت» لە حەدىسى تاوسا سى تەلاقى جىاجىايە بە سى لەفز وەكۈو: «أنت طالق، أنت طالق، أنت طالق» وە وەختى خۆى لمبەر دىلسافى خۆيان لىتىان قەبۇول كراوه كە مەبەستىان تەنكىد بۇوە. جا كە خەلک زۇر بۇون لە زەمانى حەزىزەتى عومەردا و حىلە لە ناويانا زۇر بۇو بە نەوعى كە داواى تەنكىدىيان لىنى قەبۇول نەكىرى حەزىزەتى عومەر سى لەفزە كانى ئەخستە سەر زاھىرى تەكىرار و بە جارى حۆكمى ئەدا بە كەوتىنى سى تەلاقەتى كابرا. ئەم قىسىم «ابن حجر» لە «فتح الباري»دا فەرمۇويەتى وە فەرمۇويەتى: ئەم جوابە قورتوبى پېنى رازى بۇوە و هىزىشى بىن داوه بە فەرمۇودەتى حەزىزەتى عومەر كە فەرمۇوى: «إِنَّ النَّاسَ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرٍ كَانَتْ لَهُمْ فِيهِ آنَاءُهُ».

وە ئىمامى نەوهۇى لە شەرھى مۇسلىمدا فەرمۇويەتى: «وَ أَمَا حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ فَاطَّافَ النَّاسُ فِي جَوَابِهِ: فَالْأَصَحُّ أَنْ مَعْنَاهُ أَنَّهُ كَانَ فِي أُولِ الْأَمْرِ إِذَا قَالَ لَهُمْ أَنْتُ طَالِقٌ، أَنْتُ طَالِقٌ، وَلَمْ يَنُو تَأكِيدًا وَلَا اسْتِتَنَافًا يَحْكُمُ بِوَقْعِ طَلْقَةٍ لِقَلْتَهُمْ إِرَادَتِهِمُ الْاسْتِيَنَافُ بِذَلِكَ فَحُمِلَ عَلَى الْغَالِبِ الَّذِي هُوَ إِرَادَةُ التَّأكِيدِ، فَلِمَا كَانَ فِي زَمْنِ عُمَرٍ كَثُرَ اسْتِعْمَالُ النَّاسِ لَهُنَّا الصِّيَغَةُ وَغَلَبَ مِنْهُمْ إِرَادَةُ الْاسْتِيَنَافِ بِهَا حَلَّتْ عِنْدِ الإِطْلَاقِ عَلَى الْتَّلَاثِ عَمَلاً بِالْغَالِبِ السَّابِقِ إِلَى الْفَهْمِ فِي ذَلِكَ الْعَصْرِ».

جا «مقيىد» ئەلى: ئەم وەجهە كە شىيخى نەوهۇى فەرمۇويەتى ئىشكالى تىدا نىيە «لأنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَاتِ، وَلَكُلُّ امْرٍ، مَانُوِيٌّ»، وە زاھىرى لەفزىش دەلالەت ئەكا لەسەر ئەمە، وەكۈو باسمان كرد.

بە هەر حال جەزمنان بەوەدا كە مەعنای حەدىسى تاوس ئەمەيە: ئەو سى تەلاقە بە يەك لەفز بۇوە، داوايەكى بىن دەليلە.

جا با لە خودا بىترسى ئەو كەسە كە جەسارەت ئەكا لەسەر نىسبەت دانى ئەو بۇ لاي حەزىزەت [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com) مەگىلەتلىق تەقىمەتلىرىنىڭ

نیه که «ثلاث»، ناوبراو به یهک له فز بوروه، وه ئهو مهعنات ده رناکه وئی نه به لوغهت و نه به شهرع و نه به عهقل، وه کوو ته ماشا ئکهی.

وه ده لالهت ئه کا له سه رئوه که «ثلاث» ناوبراو به یهک له فز نه بوروه، ئه وھی که رابورد له حمدیسی ئینوئیسحاق به نهقل له داودی کورپی حسهین له عهکره مهوه له ئینووعه باسه ووه <sup>لشتن</sup>، وه کوو سابت بوروه ئهو ریوايەته له لای ئیمامی ئه حمەد و ئه بورویه علاوه به له فزی «طلق امرأته ثلاثاً في مجلس واحد»، وه فرموده دی حمزه رهت <sup>لشتن</sup>: «كيف طلقها؟ قال: ثلاثاً في مجلس واحد». له بر ئهوه ته عبیريان به له فزی «مجلس» لئن فام ئه کری که به یهک له فز نه بوروه، ئه گەرنا ئه یوت؛ «بلفظ واحد» وه پیویست به زیکری مه جلیس نه ده بوروه؛ چونکی داعی نیه بۆ زیکری وەسفی «عام» و تەركی «خاص» به بى باعیس و مووجیب وه کوو دیاره. يانی «في مجلس واحد» مومکینه به یهک له فز بورویی، وه ياخود به سى له فز بورویی، به لام «بلفظ واحد» خاسه و ئیحییمالی شتى ترى نیه.

جوابی دووهم له حمدیسی ئینووعه باس <sup>لشتن</sup> به مهیه: يانی ئهو ته لاقه که له زەمانی عومه ردا <sup>لشتن</sup> به له فزی «ثلاثة» ئه یدەن له پیش زەمانی ئه دا - يانی زەمانی حمزه رهت و زەمانی ئه بورویه کری سەدىق و تا دوو سالیش له زەمانی عومه رابورد - به یهک ته لاقه ئه يان دا، له بر ئهوه به قەتعى سى ته لاقه يان به دەما نەدەھات. مەگەر به شاز، وە ئەمما پاش دوو سال له زەمانی عومه رئیتر زۆر جار سى ته لاقه يان به کار ئەھیتا و مەعنای «فأمضاه عليهم» له سه رئەم جوابیه ئه وھیه: فەرمانی ئەدا به كەوتى ته لاقه كان بهو نوعە کە له پیشانا فەرمانی ئەدا.<sup>۱</sup>

۱. يانی ئىستە حۆكم ئەکری بە سەريانا به خىستى سى ته لاقه؛ چونكى سى ته لاقيان داوه. وە له پیشان حۆكمى به یهک ته لاق ئەدا؛ چونكى يهک ته لاقيان ئەموت.

وە «ئىبىنۇعەرەبى» تەرجىھى ئەم جوابەي داوه و نىسبەتىشى داوه بۇ لاي ئەبۇوزەرەعە رازى. ھەروا وارىدى كردووه بېيەقى بە ئىستانادى سەھىح بۇ لاي ئەبۇوزەرەعە كە فەرمۇويەتى: مەعنائى ئەم حەدىسە بە لاي منۋە: نەو سى تەلاقە كە ئىستە ئىۋە ئىستىعمالى ئەكەن لەمەۋپىش بەو شىۋە ئىستىعمالىان نەدەكىد، بەلکوو ھەر بە يەك تەلاقە تەلاقى ژنەكانىان ئەدا.

ئىمامى نۇوهوى جىزىمى فەرمۇويەتى: كەوابىن حەدىسى ئىبىنۇعەباس جىزىمى باسى گۈرپانى ياساى خەلکى كردووه بە تايىھەتى. نەك باسى گۈرپانى حۆكمى شەرع لە يەك مەسئەلەدا. واتە ئەوسا ياسايان بەكارھىتىنى يەك تەلاقە بۇوه و ئىستە ياسايان بەكارھىتىنى سى تەلاقە يە.

وە ئەم جوابە دووهەم «قورطىبى» لە تەفسىرى «الطلاق مرتان» دا نەقلى كردووه لە قازى «أبوالوليد باجى» و لە قازى «عبدالوهاب» وە لە «إلكيا»<sup>۱</sup> تەبەرىيەوە. جوابى سىنەم لە حەدىسى ئىبىنۇعەباس جىزىمى نەمەيە: نەو حۆكمە كە ئىبىنۇعەباس گىراویەتىھە مەنسۇوخە و بازى لە ئەسحابە كان ئاگادار نەبۇوه لەسەر نەسخە كە ئىللا لە زەمانى عومەردان جىزىمى.

بۇ رۇوناڭىردىنەوەي ئەم ئىمامى بېيەقى لە «السنن الکبرى» دا لە بابى «من جعل ثلاث واحدة» دا نەقلى كردووه لە ئىمامى شافعىيەتىھە جىزىمى عىبارەتى كە ئەمە نەسە كە يەتى: «فإن كان معنى قول ابن عباس أن الثلاث كانت تحسب على عهد رسول الله جىزىمى واحدة يعني أنه بأمر النبي جىزىمى. فالذى يشبه - والله أعلم! - أن يكون ابن عباس علم إن كان شيئاً فنسخ». «فإإن قيل لها دل على ما وصفت قيل لا يشبه أن يكون ابن عباس يروى عن رسول الله جىزىمى شيئاً ثم يخالفه بشيء لم يعلمه كان من النبي جىزىمى فيه خلاف».

۱. بە كەسەرەي همزە وە سکۈونى لام وە كەسەرەي كاف بە مەعنائى گۈورە.

«قال الشيخ: رواية عكرمة عن ابن عباس قد مضت في النسخ وفيها تأكيد لصحة هذا التأويل».

«قال الشافعى: فإن قيل فعل هذا شيء روى عن عمر فقال فيه ابن عباس بقول عمر رض:  
قيل قد علمنا أن ابن عباس رض يخالف عمر رض في نكاح المتعة، وفي بيع الدينار بالدينارين،  
و في بيع أمهات الأولاد وغيره. فكيف يوافقه في شيء روى عن النبي صل فيه خلاف ما  
قال؟! انتهى محل الحاجة من البهق بلفظه».

«وقال الحافظ ابن حجر في فتح الباري ما نصه: الجواب الثالث دعوى النسخ، فقل البهقي عن الشافعى أنه قال يشيمه أن يكون ابن عباس علم شيئاً نسخ ذلك. قال البهقي ويقويه ما أخرجه من طريق يزيد النحوي عن عكرمة عن ابن عباس، قال كان الرجل إذا طلق امرأته فهو أحق بر جعها - وإن طلقها ثلاثة - فنسخ ذلك».

«والترجمة التي ذكر تختها أبو داود الحديث المذكور هي قوله: (باب نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث) وقال ابن كثير في تفسير قوله تعالى: «الطلاق مرتان» الآية. بعد أن ساق حديث أبي داود المذكور آنفًا مانصه. ورواه النساني عن زكريا بن يحيى عن اسحاق بن إبراهيم عن علي بن الحسن به».

«وقال ابن أبي حاتم حدثنا هارون ابن إسحاق حدثنا عبدة (يعني ابن سليمان) عن هشام بن عروة عن أبيه أن رجلاً قال لإمرأته لا أطلقك أبداً، ولا آويك أبداً! قالت: وكيف ذلك؟ قال: أطلق حتى إذا دنا أجلك راجعتك! فأتت رسول الله ص وذكرت له ذلك، فأنزل الله عزوجل - «الطلاق مرتان». قال فاستقبل الناس الطلاق من كان طلق و من لم يكن طلق» .

١٠ أي فاستقبل الناس طريقاً جديداً في الاكتفاء بالطلاق والمراجعة إلى مرتين سواء الذين طلقوا قبل على غير ذلك الطريق وغيرهم من لم يطلقوا إلى نزول الآية.

«وقد رواه أبو بكر بن مردويه من طريق محمد بن سليمان عن يعلى بن شبيب مولى الزبير. عن هشام عن أبيه مرسلاً و قال: أصح. ورواه الحاكم في مستدركه من طريق يعقوب بن حميد بن كلبي عن يعلى بن شبيب به، وقال صحيح الأسناد، ثم قال ابن مردویه حدثنا محمد بن أحمد بن إبراهيم، حدثنا إسحائيل بن عبد الله، حدثنا محمد بن حميد، حدثنا سلمة بن الفضل عن محمد بن إسحاق عن هشام ابن عروة عن أبيه عن عائشة قالت لم يكن للطلاق وقت: يطلق الرجل امرأته ثم يراجعها ما لم تنقض العدة، وكان بين رجل من الأنصار وبين أهله بعض ما يكون بين الناس، فقال: والله لاترتكن لا أليها ولا ذات زوج؛ فجعل يطلقها حتى إذا كادت العدة أن تنقضي راجعها، فعل ذلك مراراً، فأنزل الله عزوجل: «الطلاق مرتان فإمساك بمعرف أو تسرع بإحسان» فوّقعت الطلاق ثلاثة لا رجعة فيه بعد الثالثة حتى تنكح زوجاً غيره. وهكذا روي عن قتادة مرسلاً ذكره السدي، وابن زيد، وابن جرير كذلك. واختار هذا تفسير هذه الآية من ابن كثير بلفظه. وفي هذه الروايات دلالة واضحة لنسخ المراجعة بعد الثلاث». وأوضح دليل يزيل الإشكال عن القول بالنسخ المذكور: وقوع مثله واعتراف الخالف به في نكاح المتعة. فان مسلماً روى عن جابر رضي الله عنه أن متعة النساء كانت تفعل في عهد النبي صلوات الله عليه وسلم. وأبي بكر وصدرأً من خلافة عمر. قال: ثم نهانا عمر عنها فانتهينا. وهذا مثل ما وقع في طلاق الثلاث طبقاً.

ومن أجاز نسخ نكاح المتعة وأحال نسخ جعل الثلاث واحدة يقال له: مالبارك تحرر وباني لا تحرر؟ فان قيل: نكاح المتعة ص حفص بنسخه قلنا: قد رأيت الروايات المتقدمة بنسخ المراجعة بعد الثلاث».

ومن جزم بنسخ جعل الثلاث واحدة الإمام أبو داود رضي الله عنه رأى أن جعلها واحدة إنما هو في الزمن الذي كان يرجع فيه بعد ثلاث تطليقات وأكثر. قال في سنته: «باب نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث» ثم ساق بسند حديث ابن عباس رضي الله عنهما.

ويؤيد هذا: أن عمر لم ينكر عليه أحد من أصحاب رسول الله ﷺ إيقاع الثلاث دفعه واحدة مع كثراهم وعلمهم وورعهم. ويؤيده أن كثيراً جداً من الصحابة الأجلاء العلماء صح عنهم القول بذلك: كابن عباس، وعمر، وأبن عمر، وخلق لا يحصى.

والناسخ الذي نسخ المراجعة بعد الثلاث قال بعض العلماء أنه: قوله تعالى: «الطلاق مرتان» كما جاء مبينا في الروايات المتقدمة. ولا مانع عقلاً. ولا عادة من أن يجهل مثل هذا الناسخ كثير من الناس إلى خلافة عمر رضي الله عنه. وكما جهل كثير من الناس نسخ نكاح المتعة إلى خلافة عمر مع أنه رضي الله عنه صرخ بنسخها وتحريها إلى يوم القيمة في غزوة الفتح وفي حجة الوداع أيضاً كما جاء في رواية عند مسلم . ومع أن القرآن دل على تحريم غير الزوجة والتسريدة بقوله: «والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم».

ومعلوم إن المرأة المتمتع بها ليست بزوجة ولا سرية كما يأت تحقيقه - إن شاء الله - في سورة النساء في الكلام على قوله تعالى: «فما استمتعتم به منهن» الآية.

جوابي چوارهه له حدهديسى ئىپنۇعەباس ئەمەيە: كە رىوايەتى تاوس له ئىپنۇعەباسەوە موخالىيفە بۆ ئەوهەي كە مووحەدىسىن و حوفقاز له رەفيقە كانى ئىپنۇعەباس رىوايەتىان كردووه لىيەوه. ئەوهەتە سەعىدى كورپى جوبىر و، عەتايى كورپى ئەبۇورەباخ و، موجاهيد و، عەكرەمە و، عەمرى كورپى دىنار و، مالىكى كورپى حارس و، مووحەممەدى كورپى ئەياس و، موعاوىيەمى كورپى ئەبى عەياشى ئەنسارى - وەکوو بەيەقى لە كىيى «السنن الکبرى»دا نەقلى كردووه ھەروا قورتوبى و غەيرى ئەوانىش - ئەمانە ھەموو رىوايەتىان كردووه لە ئىپنۇعەباسەوە كە فەرمۇيەتى: سى تەلاقى بە يەك لە فز وەکوو «أنت طالق ثلاثة» ئەبنى بە ھۆى كەوتى ھەرسى تەلاقى كابرا. بۆيە ئىمامى بەيەقى لە «السنن الکبرى»دا ئەفەرمۇيت: كە ئىمامى جەليل بوخارى بۇھىم ئەم حەدىسى ئىپنۇعەباسەي رىوايەت نەكردووه لە سەھىھى بوخارىدا

لەبەر ئەوه ئەم كۆمەلە زۆرە لە ئەسحابى ئىپنۈعەباس (عليه السلام) موخالىفە تاوسىان كردووه لەم رىوايەتا كردوویەتى لە ئىپنۈعەباسەوە.

«اڭرم» فەرمۇویەتى: پېسىارم كرد لە ئەبۇوعەبدوللە - يانى ئەممەدى كورى حەنبىل - وتم: چۈن جوابى حەدىسى ئىپنۈعەباس ئەدەنەوە كە فەرمۇویەتى: «كان الطلاق الثلاث على عهد رسول الله ﷺ و أبي بكر، و عمر ﷺ طلاق الثلاث واحدة؟» ئەويش فەرمۇوى: جوابى ئەدەنەوە بهو كە كۆمەلى موحەدىسىن خىلافى ئەو شىيە يانە نەقل كردووه لە ئىپنۈعەباسەوە «و كذلك نقل عنه ابن متصور. قاله العلامة ابن القيم (رحمه الله) واتە بە رىوايەتى قەرەبالى ئىمامە كان لە نەفسى ئىپنۈعەباسەوە كە سى تەلاقەتى بە سى تەلاقە داناوه و حۆكمى كردووه بە كەوتىنی هەرسى تەلاقە كە.

بىزان: كە بە شىيە يەكى راست سابت نەبۇوه كە ئىپنۈعەباس (عليه السلام) سى تەلاقەتى بە يەك جوملە وەككۈو «أنت طالق ثلاثاً» بە يەك دانابى. وە ئەوهى كە نەبۇوداود لە رىيگەي حەمادى كورى زەيدەوە لە ئەييوب لە عەكرەمەوە نەقلى كردووه كە ئىپنۈعەباس فەرمۇویەتى: كاتى يەكى بە زەنكەتى بلىنى: «أنت طالق ثلاثاً» بە يەك جوملە. ئەوه بە يەك ئەژمېررى. موعارەزەي ئەكىرى بهو كە نەفسى ئەبۇوداود خۆى لە رىيگەي ئىسماعىلى كورى ئىبراھىم لە ئەييوب لە عەكرەمەوە كە ئەو قىسە قىسى عەكرەمە بۇوه و قىسە ئىپنۈعەباس نەبۇو.

وە رىيگەي ئىسماعىلى كورى ئىبراھىم راجىحە بەسەر رىيگەي حەمادى كورى زەيدا بەمە كە ھەموو حافزە كانى حەدىسى شەريف موافقىن لەگەل ئىسماعىلدا كە ئىپنۈعەباس (عليه السلام) سى تەلاقەتى لە يەك جوملەدا بە سى تەلاقە حسېب كردووه.

جوابى پىنجەم: لە حەدىسى ئىپنۈعەباس (عليه السلام) ئەمەيە: كە فەرمۇويانە ئەو رىوايەتە زەعىفە، لەوانەيە كە موحابەلەي كردووه بۇ زەعىفى ئەو رىوايەتە: «ابن العربي المالكي» و «ابن عبد البر» و قەرتۇرىج، «ابن العربي المالكي» فەرمۇویەتى: چەن كەسىن لە

ئاخر زه‌مانا کهوتونه‌ته زه‌لله‌وه و وتوویانه: سین ته‌لاقه له يەك له‌فزا، ته‌سییری نیيە ئیلا بو يەك ته‌لاق و ئەمه‌یان نیسبەت داوه له ئیمامە پیشیمانه زور پیشکە و تووه‌کان، ئەو نیسبەت‌یشیان داوه بو لای حەجاجى كورپى ئەرتات كە «ضعیف المزلة» و كەم پاییه‌یه له ناو موحەدیسە کانا، وە له و هۆوه حەدیسینکیان ریوایەت كردووه كە ئەسلی نیيە. وە كۆمەلیک بەو هۆوه گومرا بون.

وە من گەپام بەشارانی ئیسلامدا و گەلی کەسم چاپیتکەوت له عولەمای ئیسلام و زانا خاوهن مەزھەبەکان بە قەتعى باسى ئەممەم نەبىست كە سین ته‌لاقه بە ته‌لاقنى دائەنرى. وە بە راستى زاناييانى ئیسلام و خاوهن پاییه‌کان له ئەھلى حەلل و عەقدى ئەحکام ھەمۇو يەك واتەن كە سین ته‌لاقه له يەك كەلیمەدا - با حەرام بىن له بىر و باوهپى بازىتکیانا و بىدۇھە بىن له بىری بازى زاناي تردا - بە سین ته‌لاقه دائەنرى. جا ئەو بازەكەسە له كوى و زاناي دين و ئالاي ئیسلام موحەممەدى كورپى ئىسماعىلى بوخارى له كوى كە له سەھىحە كەيا فەرمۇويەتى: «باب جواز الطلاق الثالث لقوله تعالى: °الطلاق مرتان °»؟

وە باسى واقعەی ليغانى كردووه كە كابرايى زىنەكەي سین ته‌لاقه دالە پېش ئەمەدا كە حەزرهت ئەمرى بىن بکا. وە بە قەتعى حەزرهت زوير نەبۇو لىتى، وە حەزرهت قەت تەقىرى كەس ناكا لەسەر بە تال. وە له واقعە ئەوه بو كابرا دروستە له ته‌لاق گىرى كردوونەتەوە و شەريعەتىش حوكى بىن ئەكاو ھەرجى غەيرى ئەمە كە نیسبەتى ئەدەن بو لای ئەسحابەي حەزرهت درۇيەكى رووتە و ئەسلی نیيە له كىتابا و ریوایەتى دامەزراوى باوهپىتکراوى نیيە له كەسەوە.

وە ئیمامى مالیک داخلى كىتىبى «الموطأ» كردووه بە نەقل لە حەزرهتى عەلیيەوە - كرم اللە وجھە - كە جوملەي «الحرام ثلاث» له يەك كەلیمەدا ئىعتىبارى بىن ئەكرى. دەمى «أنت طالق ثلاثاً» باشتە لەوه؛ چۈنكى بە سەراحت باسى ھەرسىن ته‌لاقە كەمى

تیندا کردووه. وه ئەمما حەدیسی حەجاجی کورپی ئەرتات ئەوه له میللەتی ئىسلامدا مەقبول نییە و له لای هیچ كەسى له ئىمامە كان ئىعتیباری نییە.

ئەگەر بوترى: له سەھىھى مۇسلىمدا ھەيە له ئىبۇغۇھەباشەوە رىوايەتەكەى له «أبوالصھبائ» وە کراوه، ئەلىيىن: ئەمە نابىن بە دەلیل لەبەر چەن وەجه:

يەكەم: ئەو حەدیسە ئىختیلاف ھەيە له سېحەتىا، چۈن پىش ئەخرى لەسەر ئىجماعى نومەت؟ وە خىلاف لهو ئىجماعەدا نەبىزراوه لهو حۆكمە ئىللا له لايەنى بازەكەسىتكەوە كە له پايىھى تابىعىن دواكەوتۇوتىن، وە لحال عەسرى حەزىزەت و عەسرى ئەسحابەكان راپوردووه بە ئىتىفاق لەسەر وقۇوعى سىن تەلاققە ئەگەر ھات و رىوايەتىكى موخالىفيان كرد له يەكى لەو ئەھلى عەسرە دوايىنە ئىۋە لىيان قەبۇول مەكەن ئىللا ئەوهى كە ئەوان له ئىۋە قەبۇول ئەكەن بە نەقلى عادىل له عادىلەوە. وە بە راستى ئەم مەسئەلە نابىنى نىسبەت بىرى بۇ لای يەكى لە سەلەف ھەتا ھەتايە.

دوووه: ئەم حەدیسە رىوايەت نەکراوه ئىللا له ئىبۇغۇھەباشەوە <sup>عىشىيە</sup> و كەسىش رىوايەتى نەكىردووه لهو وە ئىللا له رىيگەتى تاوسەوە. دەرى چۈن قەبۇول ئەكەن حەدیسەن كە رىوايەتى نەكىردىنى لە سەحابىيەكان ئىللا يەكىكىيان، وە رىوايەتىشى نەكىردىنى لەو سەحابىيەوە ئىللا يەك كەس؟ وە چۈن ئەو حەدیسە ون ئەبىن لە جەمیعى سەحابە ئىللا له يەكىكىيان نەبىن؟ وە چۈن مەخفى بۇوه لەسەر ئەسحابى ئىبۇغۇھەباش ئىللا تاوس نەبىن؟ «انتهى محل المقصود من كلام ابن العربي المالكي». وە «ابن عبد البر» فەرمۇويەتى: رىوايەتى تاوس ھەلەيە كەس رىوايەتى نەكىردووه لە فوقەھاى شارانى ئىسلام لە: حىجاز و، شام و، عىراق و، مەشرىق و، مەغrib. وە وتراؤھ كە «أبو الصھبائ» ناناسرى لە ناو ئازاد كراوه كانى ئىبۇغۇھەباشدا <sup>عىشىيە</sup>.

وە بەھىزىر لەم وەجهە ئەمەيە: بلىيىن: ئەم حەدیسە له رىوايەتى ئاحادە و رىوايەتى ئاحاد لە بۇ حەدیسى كە باعس زۇر ھېبىن بۇ رىوايەتى بە شىرەتى تەواتور دەلیلە

له سهر ئهوه ئهو ریوايەت سەھيچ نيء. وە سيرە كەي ئهوه يە هەر واقعەيى باعيس زور بى بۆ گىرانەوهى، وە كۇو ئە حکامى عامە پىويستە بە شىوهى تەواتور و ئىشتىھار نەقل بىكى. مادام وەها ریوايەت نەكرا ئهوه دەليلە له سەر ئهوه كە ئهو شتە واقع نەبۈوه، چونكى نەبۈونى لازم دەليلە له سەر نەبۈونى مەلزۇوم، وە ئەمە ياسايدە كە دامەزراوه لە ئوسوولدا.

كەوابىن ئەتوانىن بلىيەن بىنا له سەر قەمۇل بەمە كە مەعنای حەدىسى تاوس ئەوهتانى سى ئەلاقە بە يەك لەفر، دائئنرا بە يەك تەلاقە لە زەمانى حەزرهتەنگىز و ئەبۈوبەكرو لە ئەوهەلى زەمانى عومەرەوەنگىز. ئەمجار بېيارىدەين كە عومەرەت ئەبۈوبە ياسايدە كە گۈرى كە حەزرهتەنگىز له سەرى بۇو، وە موسۇلمانان لە زەمانى ئەبۈوبە كرا له سەرى بۇون، وە زۆربەي سەحابەكان بەمەيان زانى. لەم كاتەدا داعى و باعيس بۆ گىرانەوهى ياساى زەمانى حەزرهتەنگىز و زەمانى ئەبۈوبە كەنگىز زۆر بۇو هەتا بىكەن بە ھۆى بە تالڭىردنەوهى ئەو كردەوە كە عومەر كردى. دەى بىن دەنگ بۇونى جەمیعى سەحابە لەم كردەوە و بەس تاقەكەسى حەدىسى ریوايەت بىكا و لەو كەسە يىشەوە هەر تاقە كەسى ریوايەت بىكا، دەلالەت ئەكا بە دەللاەتىكى رووناك له سەر يەكى لە دوو شت؛ يەكەم: ئەمە كە حەدىسى تاوس كە ریوايەتى كردۇوە لە ئىپنۇغە باسەوە مەعنای وانىيە سى ئەلاقە بە يەك لەفر بۇو بەلكۇو بەسىن جوملە بۇو وە كۇو باسمان كرد. وە ئىمامى نەسائى جەزمى پىتىدا ناوه، وە شىخى نەوهۇي و قورتوبى و ئىپنۇجورەيچ تەسحىحيان كردۇوە.

وە بىنا له سەر ئەم مەعنای ئىشكال نامىنى؛ چونكى گۈرىنى حەزرهتى عومەر بۆ ئەو حوكىمە لەبەر گۆرانى قەسد و نىيەتى خەلکە كە بۇو، وە كۇو حەزرهتەنگىز فەرمۇويەتى: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَاتِ وَ إِنَّمَا لِكُلِّ أَمْرٍ مَا تُوْيِي». دەى كەسى بلىي بە ژنە كەمى: «أَنْتَ طَالِقٌ، أَنْتَ طَالِقٌ، أَنْتَ طَالِقٌ» وە نىيەتى له سەر تەئىكىدى جوملەي يەكەم بىن

به جومله‌ی دووهه‌م و سیهه‌م ئه‌وه يهك تهلاقى ئه‌که‌وى. وه ئه‌گەر نيه‌تى ئىستىئناف  
بىن لە جومله‌ی دووهه‌م و سیهه‌مدا ئه‌وه سىن تهلاقى ئه‌که‌وى و گۆزانى مەعنای  
لەفر لە بەر گۆزانى نيه‌تى لافيز ئىشكارلى تىدا نىيە. دووهه‌م: كە ئه‌و حەدىسە حۆكم  
بە سىحەتى ناكرى لە بەر ئه‌وه كە داعى و باعيس بۇ نەقل كردنى بە تەواتور زۆر  
بووه كەچى بە رىوايەتى ئاحدارىوايەت كراوه. كەوابىن وەكۈو قورتوبى فەرمۇويەتى  
ئەم شىۋە باعيسە بۇ جەزمنان بە بوتلانى. «كما نقله عنه ابن حجر العسقلانى في  
فتح الباري شرح البخاري، وهو قوي جداً بحسب المقرر في الأصول. كما ترى».  
جوابى شەشم لە حەدىسى ئىپپۇغۇھە باس بەمەيە كە: حەملى لە فزى «ثلاث  
كراوه لە سەر «ألبة» واتە: لە زەمانى پېشىۋودا ئىستىعمالى «ألبة» كراوه بە مەعنა «ثلاث»  
جا لە سەر ئەم ئەساسە ئه‌وهى لە حەدىسى ئىپپۇغۇھە باسدا ھەيە لە كەلىمەي «ثلاث»  
وەختى خۆى «ألبة» بووه، بەلام لە بەر ئه‌وه كە جار بە جار لە فزى «ألبة» بە مەعنا  
«ثلاث» ئىستىعمالى كراوه بازى لە راويانى ئه‌و حەدىسە كەلىمەي «البطة» يان گۆرۈوه  
بە «ثلاث» و بۇوه بە خۆى ئىشكارلى.

ئىپنۇحەجھرى عەسقەلانى موحەدىس و حافز فەرمۇویەتى: ئەم جوابە بەھېزە و تەئىيىدى ئەمە ئاكا ئەوه كە ئىمامى بوخارى لەم بابهادا ئەو حەدىسانە كە بە لەفرى «أُلْبَة» واريد بۇون تىككەلى كردوون لەگەل ئەو حەدىسانە كە بە لەفزى «ثلاٗث» واريد بۇون. «كأنه» ئىشارەسى كردووه بۇ لاي ئەوه كە فەرق لە بەينى «أُلْبَة» و «ثلاٗث» دا نىيە و لەفزى «أُلْبَة» كە زىكىر بىكرى حەمل ئەكىرىتە سەر «ثلاٗث» مەگەر كابراي ژۇن تەلاقىدەر داواي ئەوه يىكا كە مەقسەدى لە «أُلْبَة» يەك تەلاق بۇوه.

جوایی حه و هم له حه دیسی ئینو چه باس ئەمە يە: كە لەو حه دیسەدا كە تاواس، ریوايەتى، كردووه له ئىنۇ چە باسەو باسم، ئەو نەك اوھ كە حەزەرت

بهوهی زانیوه و تهقریری کردووه و دهلیل له شتیکدایه که حهزرهت پین زانیبی و تهقریری کردبئ نمک له شتیکدایه پنی نهزانیبی.

جوابی هشتم له حهدیسی ئیبنوعهباس رض ئمههیه: که ئه و حمدیسه وارید بووه له ژنی «غیر مدخول بها»دا؛ چونکى ئه گهر میرده کەی له پیش ئه وهدا چوویتە لای پیش بلنى «أنت طالق ثلاثاً» هەر بە جوملهى «أنت طالق» ژنه کەی باشىھ ئەپتەوھ ئیتر له فرى «ثلاثاً» بەبۇشى دەرئەچى و دەللى ئەم جوابە ئەمەيھ کە بازى له ریوايەتە كان وەکوو ریوايەتى نەبوودا وود «مقید»د بە «غیر مدخول بها»ووه.

وە له ئوسوولدا بېيار دراوه که ئه گهر «مطلق» و «مقید» بکەونە يەك له دوو ریوايەتا - مەسەلا - ئەوه حەملی «مطلق» ئەکری له سەر «مقید»د کە، بەتاپەتى ئه گهر حوكىمان و سەبەبىان يەك بىن وەکوو لەم جىنگەدا.

جوابى توھم له حهدیسی ئیبنوعهباس ئەمەيھ: کەلامى ئیبنوعهباس له ریوايەتى ئەبۇودا وارید بووه له سەر سوئال و پرسىاري «ابوالصھباء» و ئەۋىش پرسىاري له تەلاقى غەيرە مەدخلولە کردووه. کە پرسىويەتى له ئیبنوعهباس: ئايا تو نازانى کە له زەمانى حهزرهتا ئاوا بووه. وە ئیبنوعهباس جوابى دايەوە بە تەسدىق. کە جوابىش له سەر سوئال واريدبى مەفھومى موخالەفەي نىيە و بە قەتعى لە جوابە و حوكىمى تەلاقى ژنی کە «مدخلول بها» بىن دەرناكەۋى نە بە بۇون و نە بە نەبۇون.

جوابى دەھەمين له حهدیسی ئیبنوعهباس ئەمەيھ: کە رابورا ریوايەتى ئەبۇودا له ئىيوبى سەختيانىيەوھ ئەۋىش لە چەن كەسيكەوھ بووه کە نەناسراون، وە كەسى نەناسرىت كىيە، حوكى بە ریوايەتى ناکرى. بۆيە نەوهوى لە شەرھى موسىلىمدا فەرمۇويەتى: «وَمَا هَذِهِ الرِّوَايَةُ الْأَبِي دَاوُدُ ضَعِيفَةٌ؛ رَوَاهَا أَبْيُوبُ عَنْ قَوْمٍ مَجْهُولِينَ عَنْ طَاوُسَ عَنْ أَبْنَ عَبَّاسٍ فَلَا يَحْتَجُ بِهَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ. انتهى بلفظه».

وه مونزیری له مونته سه ری سونه نی نه بودا و دا له پاش سه و قی نه و حمدیسه پیشووه فه رمو ویه تی: نه و راویه ایانه که ریواهه تیان کرد ووه له تاو سه و نه ناسراون: وه عه للامه ئینولقه بیم له «زاد المعاد» دا پاش سه و قی له فری نه م ریواهه ته نه لیت: «وهو با صاحب اسناد» انتهی.

جا ته ماشای نه وه بکه له ریواهه تینکدا که سه حیحترین ئیستادی نه وه به چەن راویه کی نه ناسراوهه بین نه بین باقی ریواهه ته کانی تری چۆن بن؟

که وا بو خولا سهی حمدیسی ئینو عه باس لەنەن يا لە سه ر سى تەلاقەی جیا جیا بوروه بە سى جومله، وە يا لە وەختى خۆپيا حۆكمى بوروه بە وە سى تەلاقە بە يەك جومله بە يەكى حسیب بکری، بەلام نه و حۆكمە نەسخ بۇوه تەمە و، خەلک ھەم و بەو نەسخە يان نەزانیو، هەتا حەزرەتى عومەر لەنەن له و کاتەدا نەسخە كەی مەشهور بۇو، وە نەسحابە کان ھەم و تەقریری حۆكمە كەی عومەر يان کرد.

وە مونخالیفە کان شوبەھە يەكى تریان ھینا وە تە پیشە وە: گۈريا «أنت طالق ثلاثة» بە يەك جومله نه گەر سى تەلاقى بین بخەی نه وه درۇيە؛ چونكى كابرا يەك لە فزى و تۈرۈ، وە نه گەر نەمە دروست بىن بۇ سى تەلاق نه بىن شەھادەتى لىعانيش بە يەك شەھادەت جى بە جى بىن بەم شەرتە لە ئاخىرى نه و يەك شەھادەتە وە بلىت: «چوار جار» وە كۈرۈ «ثلاثة» لە تەلاقا.

ھەروا نه گەر كابرا يەك سويند بخوا و لە ئاخىرا بلى: دە جار نه وە نه گەر نه و سويندەی كەوت نه بىن كەفارەتى دە سويند بدا.

ھەروا نه گەر جارى كابرا «سبحان الله» بىكا و لە ئاخىرا بلى: سەد جار نه بىن بە سەد تە سبیح دابنرى. وە نه گەر جارى بىدا لە كابرا يىن ياجىتىو نكى بىن بدا و لە ئاخىرە وە بلىت: سى جار نه بىن بە سى جار.

نه باویه پتویست به جواب نده بروا  
نه خاوهن شوبهانه فهرقیان نه خستووه له بهینی «إخبار» و «إنشاء» دا و له  
«إنشاء» دا فهرقیان نه خستووه له بهینی نه شتانه که ژمارهيان مهعلوم نه کراوه  
وهکوو سویند، وه ئهوانه که ژمارهيان بۇ دانراوه، وه لموانه که ژمارهيان بۇ دانراوه  
بازىكیان واجب کراوه به عهینی ژماره به کار بھېزىن وهکوو سویند له مهوزووعى  
کوشتن و توهمنت که واجبه پەنجا سویند بىن، يا وهکوو شەھادەي باپى «اليعان» کە  
واجبه چوار شەھادەي جىا جىا بن، جا پاش ئهوانەيش يى دعوا به لەعنەت بكا، وە  
يا دعوا به نزوللى غەزەب بكا لەسەر ناراست، ھەمۇ ئەمە لەبەر دەرىپىنى زەجر و  
تەھدىد بۇ ئەو كەسانە کە ئەكۈنە ناو ئەو رووداوانەوە. وە بازىكیان بە جوملەيەكى  
تەنها جىيەجى ئەكىرى، واتە بە جوملەي «أنت طالق» مەسىلا، ئەتوانى ئىرادەي  
يەك تەلاق بكا يى دوو تەلاق، وە ئەگەر ژمارەكە يىشى بە زمان بلىت باشتە. ھەروا  
ئىنكاح و نەزرو ھاۋوئىنەيان؛ وەکوو (مەسىلا) يەكى دە جار جىتىو بدا بە يەكى و  
ئەم يەك بە يەك جار بلىت لە دە جىتىو ئازاد بە. (بنا ئەلەي) ئەگەر وەلى بە جارى  
دوو ژن مارە بکات لە شەخسىن يەكتىكىان بە ئەسالەت و يەكتىكىان بە وە كالەت  
دروستە. ياخود سى كورپۇزاي بىن و بىھوئ بە جارى قەبۇولى نىكاكى ژىيان بۇ  
بكا دروستە. وە ئەگەر بە يەك جوملە دە دينار نەزر بكا دروستە. وە مادام عەقدى  
ئىكاح بە دەست مېردىھوئە و ژمارەي تەلاق مولىكى ئەوه بۇ دروستە بە جارى  
ھەرسىن تەلاقەكە بخا يى بە سىن جار يى بە دوو جار. يانى جارى يەكى و جارى  
دوان. وە ئەمما سویند ئەوه ئىنسايەكى ژمارەي تايىھتى نىيە. كەوابىن ھەر جوملەيەن  
بۇ سویندىك ئىستىعماں ئەكىرى. ھەروەها «سبحان الله» بۇ ئىنساي تەقىسىه و  
ژمارەي دىيارى نەكراوه، كەوابىن ھەر جوملەيەن بە يەكى حسېب ئەكىرى، وە ئەگەر

وْتَيْ: «سبعين مرّة» ئهوه هه زیاده سه‌واب بُو کابرا دانه‌مهزرئ ئیتر نابن به هۆی ئهوه که بلین حه‌فتا جار «سبحان اللَّهِ» کردووه، وەکوو هەموو ئەمانه دەرئە کەون له «فتح الباری» شەرھی سەھیجى بوخارى تەئیفی ئیبۇحەجەرى عەسفەلائیدا لَهُ پاش باسى دەلیلى موخاليفین بُو جومھور و جوايان. باسى دەلیلى جومھور لەسەر وقووعى تەلاقى سەلاسە به جوملهى واحدە؛ وەکوو «أنت طالق ثلاثاً» بکەين. جا بزانه چەن دەلیلیان ھەيە لەسەر ئەم مەقسۇودە:

يەكەم [لە دەلیلە كانى جومھور] حەدیسى سەھلى كورى سەعدى ساعىدى كە لە سەھیجايە لە واقيعەي لیغانى عوه‌يمىرى عېجلانى و ژنه‌كەيا. لەو حەدیسەدا ریوايەت ئەكا كاتنى كە كەليماتى لیغانە كەيان تەواو کرد عوه‌يمىرى عەرزى حەزرهتى كەردن: يَا رَهْسُولَهُ لَلَّا تَنْهِيَنَهُ كَمْ رَثَى مِنْ نَمْ ژَنَهُ لَهْلَائِي خَوْمَ رَابِّكَرْمَ بَزَانَهُ مِنْ دَرْؤَمَ بُو هەلبەستووه و فەورەن سىن تەلاقەي ژنه‌كەي دا لە پىش ئەوهدا كە حەزرهت ئەمرى پىن بکا.

ئیبۇشەھاب ئەلئى: نەم جىابۇنوهى ژن و پىاوە بۇو بە ياساي ئەوانە كە لیغان ئەكەن. ئىمامى جەلیل موحەممەدى كورى ئىسماعىلى بوخارى ئەم حەدیسە ریوايەت كەردووه لە ژىئر ئىنوانى «باب من جوز الطلاق الثلاث» وە رىيگەي ئىستىدلال بەم حەدیسە ئەمەيە كە عوه‌يمىرى لە يەك كەليمەدا سىن تەلاقەي ژنه‌كەي دا و حەزرهت لَهُ حازر بۇو و بىستى و ئىنكارى نەکرد و بۇو بە تەقىرير لە لايەنى حەزرهتەو لَهُ و بۇو بە مەشروع لە دينى ئىسلاما.

موخاليفە كان ئەلئى: بە نەفسى لیغان كەزدنە كە زەوجهىن لە يەك حەرام بۇون كەوابن ئەو تەلاقدانە وەکوو تەلاقدانى ژنى بىتكانەيە، تەئىسرى نىيە بۇيە حەزرهت لَهُ ئىنكارى نەکرد.

جومهور جوابیان داوهه ته و که ئیستیدلال بەم حەدیسه لەم رىنگەيدوهیه کە حەزرەت ئینكارى سی تەلاقە خستن بە يەك كەلیمهی نەكردووه، نەگەر جەمع مەمنوع بوايە ئینكارى نەكرد هەرچەن بە نەفسى لیعانە کە لە يەك جىا بىنەوە.

بىنچەگە لەوە کى ئەلىن: بە نەفسى لیعان فيراق پەيدا ئەبنى بە بىن تەفرىقى حاكم؟

ئەمە نە كیتاب و نە سوننت و نە ئىجماع ئەمە ئىفادە نەكردووه، بەلکوو ئىمامە كان ئىختىلافيان هەيە تىايا؛ بازىكىان وەكۈو مالىك و ئەحمد لە رىوايەتىكا و شافىعى ئەفەرمۇون: بە نەفسى لیعانى زەوجهين فيراق پەيدا ئەبنى. وە سەحنۇون - لە ئەسحابى مالىك - ئەلىن: فيراق پەيدا ئەبنى بە رزگار بۇونى زەوج لە كەليماتەكەي. وە ئىمامى ئەبۇوحەنېفە ئەفەرمۇيت: فيراق لە بەينى زەوجه بىنا نابىنەتەتا حاكمى شەرع تەفرىقيان ئەكا، وە ئیستیدلالى كردووه بەوە کە لە رووداوه كانى لیعانا حەزرەت ﷺ تەفرىقى كردووه لە بەينى زەوج و زەوجهدا.

وە جومهور ئیستیدلالىان كردووه لەسەر ئەوە کە لیعان خۆى نابىن بە هوى جىا بۇونەوهى «متلاعەنن» هەتا حۆكم نەكرى بە جىا بۇونەوهىان لە لايمى حاكمى شەرعەوە بە زاھىرى ئەوهى کە واقع بۇوە لە ئەحادىسى لیعانا. تەماشا بکە ئىمامى بوخارى ﷺ رىوايەتى كردووه لە «الجامع الصحيح»دا لە ئىپنۇعومەرهەوە ﷺ کە حەزرەت ﷺ جىايى خستە بەينى پىاو و ۋىنى کە پىاوهكەي قەزفى كردىبوو، وە حەزرەت ئەيمانى لیعانى بە ۋىنەكەيش تمواو كرد.

ھەروا بوخارى رىوايەتى كردووه لە «الجامع الصحيح»دا لە ئىپنۇعومەرهەوە لە رىنگەيى ترەوە: کە حەزرەت ﷺ لیعانى كرد لە بەينى پىاو و ۋىنىكى ئەنسارىيَا و لە يەكى جىا كردنەوە.

وە لە حاصل دەرئەكەوى لەم رىوايەتە و لە گەلنى رىواياتى تريشەوە کە حەزرەت لە پاش لیعانى زەوجهين تەفرىقى كردووه لە بەينيانا، وەكۈو واقع بۇوە لە حەدیسى

ئەبۇداوودا لە رىنگەي عەيازى كورى عبدوللەي فەھرييەوە لە ئىپنۈشەھاب لە سەھلى كورى سەعدهوە ئەلى: «فطلقها ثلات تطليقات عند رسول الله ﷺ فانفده رسول الله ﷺ و كان ما صنع عند رسول الله ﷺ سنة».

دووهەم لە دەليلەكانى جومەهور لەسەر كەوتىنى سى تەلاقى بە يەك لەفز: حەدىسى حەزىزەتى عائىشە يە (ع) لە واقيعەي رەفاعەي قەرزى و زىنە كەيا، عائىشە (ع) رىوايەتى كردووە كە زىنە كە هات و تى: «يا رسول الله إن رفاعة طلقى فبت طلاقى» وە ئەم حەدىسى بوخارى رىوايەتى كردووە لە ژىز عىنوانى پىشىۋودا. ئىستە لەفزى ئەم زىنە كە ئەلى: «فبت طلاقى» زاھىرە لەوەدا كە رەفاعە پىنى و تىپى: «أنت طالق البتة» بەلام بازى لە زاناكان و تىپويانە: ئەم حەدىسى نابى بە دەليل لەبر ئەوە ئېحتىمالى ھەيدە كە مەبەستى لە جوملەي «فبت طلاقى» ئەمەبى كە ئاخىر تەلاقى دابىن.

سېتىھەم لە دەليلە كاز [ى جومەهور] ئەوەيە كە: عائىشە (أم المؤمنين) (ع) رىوايەتى كردووە و بوخارى رىوايەتى كردووە لە ژىز عىنوانى پىشىۋودا: كە پىاوى زىنە كە بى سى تەلاقى تەلاقى دا، جا شۇوى كرد بە كابرايىن و ئەويش تەلاقى دا، جا پرسىيار كرا لە حەزىزەت (ع): ئايا ئەم زىنە رەوايە شۇو بىكانەوە بە مىردى ئەوە؟ حەزىزەت فەرمۇسى: «لا، حتى يذوق عسلتها كما ذاق الأول».

بازى كەس ئىعتىرازى گىرتۇو كە ئەم رىوايەتە عەينى رىوايەتى پىشىۋە! وە جواب دراوهتەو بەوە كە ئەم واقيعە غەيرى واقيعەي سايىقە، وە كەن ئىپنۈچە جەرى عەسقەلانى فەرمۇيەتى: «وھذا الحدیث إن كان محفوظاً فال واضح من سياقه أنها قصة أخرى وإن كلاً من رفاعة القرضي و رفاعة النضرى وقع له مع زوجة له طلاق، فتزوج كلاً منها عبد الرحمن بن الزبير فطلقها قبل أن يمسها، فالحكم في قصتها متعدد مع تغير الأشخاص و بهذا يتبيّن خطأ من وحد بينها ظناً أن رفاعة بن سؤل هو رفاعة بن وهب». انتهى

چوارهم له ده لیله کانی جومهور ئەو حەدیسه يە كە نەسائى ریوايەتى كردووه له مە حمودى كورى لە بىد ئەلى: «أَخْبَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا، فَقَالَ: أَيْلُعَبْ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهَرِكُمْ؟!». رىنگەی ئىستىدلال لەم حەدیسهدا ئەمە يە كاپراي ڙن تەلاقىدەر باوهەرى وابووه كە هەرسى تەلاقى كەوتۇو. دەپى ئەگەر ئەو سى تەلاقە نە كەوتايە حەزرت رووناكى ئەكردۇو كە ئەم سى تەلاقە ناكەۋى؛ چونكە حەزرت ﷺ تەخيرى بەيان ناكا لە كاتى پېویست.

وە ئىبنوكە سير لەم حەدیسى مە حمودەدا ئەلى: ئىسنادە كەى باشە. وە ئىنوحە جەرى عەسقەلانى لە «بلغ المرام»دا ئەلى: راويانى ئەم حەدیسه جىنگەي بىروان. وە لە «فتح الباري»دا ئەلى: راوىيەكانى باوهەرىنکاراون.

ئەگەر كەسى بىلىنى: غەزە بىگرن و زویر بۇونى حەزرت ﷺ و تەسريح كردىنى بەمە كە ئەو گردىكەن وەي سى تەلاقە لە يەك كەلىمەدا گالتە كردىنە بە «كتاب الله» دەليلە لە سەر ئەو كە ئەو تەلاقانە ناكەون. ئەلىين لە جوابى ئەم پرسىيارەدا: بۇونى شتى بە مەمنۇوع و ناھەموار لە ئەو وەلە وە مۇنافى نىيە بۆ ئەو كە لە ئەنجاما ئىعتىيارى بىن بىرى، بە دەليلى ئەو لە ئىنۇعومەرە وە ریوايەت كراوه: فەرمۇويەتى بە كەسى كە پرسىيارى لىنى كردووه لەم ھۆوه: «وَإِنْ كُنْتَ طَلَقْتَهَا ثَلَاثَةً فَقَدْ حَرَمْتَ عَلَيْكَ حَتَّى تَنكِحْ زَوْجًا غَيْرَكَ، وَعَصَيْتَ اللَّهَ فِي مَا أَمْرَكَ بِهِ مِنْ طَلَاقِ امْرَأَتِكَ».

وە بە تايىەتى حاكم ئەفەرمۇيت: ئەم فەرمۇدەي ئىنۇعومەرە مەوقۇوف نىيە لە سەر خۆى، بەلكۈو مەرفوو عەبۇ لای حەزرت ﷺ. وە «دارقطنى» ئەم حەدیسە بەرز كردووه تەوهە بۇ لای حەزرت ﷺ كە حەزرت فەرمۇويەتى: «وَإِنْ كُنْتَ طَلَقْتَهَا ثَلَاثَةً كَانَتْ تَبَيْنُ مَنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً».

و هئمانه بههیز ئه کا ئهوهی ریوايەت کراوه له نهفسي ئىينوعه باسه وه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ به ئىستانادى سەحیح كە فەرمۇويەتى بە پیاوى كە ژنه كەی بە جارى سى تەلاقە داوه: «إِنَّكَ لَمْ تَقْرُبْ اللَّهَ فَيَجْعَلَ لَكَ مُخْرِجًا! عَصَيْتَ رَبِّكَ وَ بَانَتْ مِنْكَ أَمْرَأَتُكَ». وەلحاسىل كابرا كە بە جارى سى تەلاقە داوه گوناحى كردووه و موناسب بۆ تاوانبارە غەزەب و عاجز بۇونى حەزرەت بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وە تەشىد كردنە لەسەرى بە كەوتى تەلاقە كانى نەك تەخفيف و بار سووك كردى بە نەكەوتى تەلاقە كانى.

پېنجەم لە دەليلەكانى جومھور لەسەر كەوتى سى تەلاقە بە يەك لەفز: ئەو حەدىسە يە كە «دارقطنى» ریوايەتى كردووه لە ئىينوعەمەرەوە بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كە عەرزى حەزرەتى كرد فەرمۇوى: «أَرَأَيْتَ لَوْ طَلَقْتَهَا ثَلَاثًاً أَكَانَ يَحْلِلِي أَنْ ارْجِعَهَا؟ قَالَ: لَا، كَانَ تَبَيَّنَ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً. وَفِي إِسْنَادِ عَطَاءِ الْخَرَاسَانِيِّ وَهُوَ مُخْتَلِفٌ فِيهِ وَقَدْ وَثَقَهُ التَّرْمِذِيُّ». خاوهنى تەفسىرى «أضواء البيان» ئەفەرمۇيت: عەتاى خوراسانى لەو ئىمامانە يە كە موسىلىم لە سەحیحە كە يَا ریوايەتى لى كردووه.

وە ئەم ریوايەتى عەتا بههیز ئەبى بەو حەدىسى سەھلى كورپى سەعدە كە رابورد، وە بەوه كە ئىمامى بەيەقى ریوايەتى كردووه لە ئىمامى حەسەنى كورپى عەلى كورپى ئەبى تالىيەوە بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وە لە پاش ناوبردىنى راوىيە كان ئەلنى: عائىشە ناوى خەسەمە يە حەرەمى حەزرەتى حەسەنى كورپى ئىمامى عەلى بۇو، كاتنى كە حەزرەتى عەلى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ شەھيد كرا عائىشە عەرزى كرد: خەلافەت و جىنگەدارى عەلى موبارەكت بىن. ئەوش زۇر دلگران بۇو، فەرمۇوى: بە شەھيد بۇونى عەلى تو ئاوا خۇشحالى دەرئەخەى؟ وە موبارەكابىي من ئەكەي بە خەلافەت؟ «اذهبى فائت طالق (يعنى ثلاثاً)» عائىشە دووركەمەتەوه بۆ مەنزىلى خۆى و خۆى داپۇشى و مايەوه هەتا ماوهى عىددەھى تەواو بۇو، جا حەزرەتى حەسەن باقياتى مارەيە كەي هەرچەن بۇو بۇي

نارد له گهـل دهـه زارـيـش به سـهـدـهـقـه و ثـيـحـسـانـ، كـهـ پـاـرـهـكـهـ يـانـ بـقـوـ دـانـاـ عـائـيـشـهـ وـتـيـ: «قالـتـ: مـتـاعـ قـلـيلـ منـ حـيـبـ مـفـارـقـ» كـاتـيـ نـمـ قـسـهـيـ عـائـيـشـهـ گـهـيـشتـ بهـ حـزـرـهـتـيـ: حـسـهـنـ گـرـيـاـ وـ فـهـرـمـوـوـيـ: «لـوـلاـ أـنـيـ سـمعـتـ جـديـ، أـوـ حـدـثـيـ أـبـيـ سـعـ جـديـ يـقـولـ: أـيـاـ رـجـلـ طـلقـ اـمـرـأـهـ ثـلـاثـاـ عـنـ الـأـقـرـاءـ أـوـ ثـلـاثـاـ مـبـهـمـةـ لـمـ تـحـلـ لـهـ حـتـىـ تـنـكـحـ زـوـجـاـ غـيرـهـ، لـرـاجـعـهـ». شـهـشـمـ لـهـ دـهـلـيـلـهـ كـانـيـ جـوـمـهـوـوـرـ: ثـهـوـ حـمـدـيـسـهـيـهـ كـهـ عـهـ بـدـورـهـ زـاقـ لـهـ كـتـيـبـهـ كـهـيـ خـوـيـاـ رـيـوـاـيـهـتـيـ كـرـدـوـوـهـ لـهـ عـوـيـادـهـيـ كـوـرـيـ سـامـيـتـهـوـهـ ثـلـثـيـ: «طـلقـ جـديـ اـمـرـأـهـ لـهـ أـلـفـ تـطـلـيقـةـ. فـانـطـلـقـ إـلـىـ رـسـوـلـ اللـهـ ﷺ فـذـكـرـلـهـ ذـلـكـ، فـقـالـ النـبـيـ ﷺ: مـاـ أـتـقـ اللـهـ جـدـكـ، أـمـاـ ثـلـاثـ فـلـهـ، وـ أـمـاـ تـسـعـمـائـةـ وـسـبـعـ وـتـسـعـونـ فـعـدـوـانـ وـ ظـلـمـ إـنـ شـاءـ اللـهـ عـذـبـهـ وـ إـنـ شـاءـ غـفـرـ لـهـ. وـ فـيـ روـاـيـةـ: إـنـ أـبـاكـ لـمـ يـقـنـعـ اللـهـ فـيـجـعـلـ لـهـ مـخـرـجـاـ بـأـنـتـ مـنـهـ بـثـلـاثـ عـلـىـ غـيرـ السـنـةـ وـ تـسـعـمـائـةـ وـ سـبـعـ وـتـسـعـونـ إـمـ فيـ عـنـقـهـ».

وَرِوَايَةٌ أَنَّهُمْ حَدَّى سَهْىٍ كَرِدَوْوَهُ بِعَزَىٰ مُوحَدِي سَيِّنَ لِهِ «صَدَقَةُ ابْنِ أَبِي عَمْرَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَبَادَةِ بْنِ الصَّامِتِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ».

حه‌وتهم له ده لیله کانی جومهور: نه و حه‌دیسه‌یه که ئینبۇماجە ریوايەتى كردووه  
له شىعىي ئەلىت: وتم بە فاتىمە كچى قەيس باسى تەلاقى خۇتم بۇ بىگىرەۋا وتى:  
مېردىكەم سى تەلاقەي دام لە كاتىكا ئەرۋىشت بۇ ولايى يەمەن، وە حەززەت ﷺ  
رای بوارد و تەنفيزى كرد.

هشتم له دليله کانی جمهور ئوهیه: که ئبوداود و داره قوتى ریوايەتىان  
کردووه که ره کانه کورى عبدوللە، - زاهير وايه مېبىست له عبدوللە عبديزىدە  
که ناوى زەمانى جاھيلى بۇوه و حەزىزەت جەنەنە گۈرىپىيەتى به عبدوللە - «سەھىمە»  
ناوى ئىنى تەلاقى دا به لەفزى «أبىتة» واتە پىىى وەت: «أنت طالق أبىتة». جا عمرىزى  
حەزىزەتى جەنەنە كرد ئەويش فەرمۇسى: مېبىستت له «أبىتة» چى بۇو؟ عمرىزى كرد:

قەسىدى يەك تەلاق نەبىن هىچ مەبەستم نەبوو، ئەو يىش سوئىندى دا كە غەيرى يەك تەلاق هىچ مەبەستم نەبوو. وە حەزىزەت ﷺ ژنه كەي پىدا يەوه و جارى دووهەم تەلاقى دا لە زەمانى عومەرا، وە جارى سېتھم لە زەمانى عوسماندا تەلاقى دا.

ئەم حەدیسە لەلای ئەبۇ داود و ئىپنۇحىبىان و حاكم ئىسناۋەتكەي سەھىخە و شەوكانى نەلىنى ئىپنۇكەسىر فەرمۇويەتى: ئەبۇ داود لە رىنگەيە كى ترىشەوە رىوايەتى كردووه و چەن رىنگەي ترىش ھەيە بۇ رىوايەتى، كەوابىن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» پايەتى حوسنى ھەيە.

ئەم حەدیسى رەكانە نەسە بۇ ئەم مەوزۇوعە؛ چونكى «أَلْبَتَة» ھەرچەن لە ياساي ئەو رۆزەدا لە باتى سى تەلاقە ئىستىعماں كراوه بەلام لە واقىعاً كىنایەيە لە عەددەدا و دەست ئەدا بىز يەك دوو وە سى تەلاقە، جا ئەگەر سى تەلاقە بە يەك تەلاق بىكەوتايانى حەزىزەت ﷺ سوئىندى رەكانەي نەئەدا؛ چونكى فائىدەي ئەو سوئىندە ئەو يە كە تەلاقەكەي بىن بە يەك تەلاق، ئەگەرنا سى تەلاقەي ئەكەوت.

دەلىلى نۆھەم لە دەلىلە كانى جومھۇر: ئەو حەدیسەيە كە دارەقوتنى رىوايەتى كردووه لە حەمادى كورپى زەيدەوە نەلىنى: «حدثنا عبدالعزيز ابن صهيب عن أنس قال: سمعت أنس بن مالك يقول: سمعت معاذ بن جبل يقول: سمعت رسول الله ﷺ يقول: يا معاذ من طلق للبدعة واحدة أو اثنتين أو ثلاثة ألمـناه بدعـته» واتـه: ئەـي مـعاـز ھـەـركـەـسـىـ تـەـلاقـى ژـنـى خـۆـى بـداـ بـەـ تـەـلاقـى بـىـدـعـى يـەـكـ تـەـلاقـى يـاـ دـوـوـ تـەـلاقـى يـاـ سـىـ تـەـلاقـ، تـەـلاقـەـكـەـي ئـەـخـەـيـنـ.

جا ئەم حەدیسانە بازىكىيان ئىسناۋەتكەيان سەھىخە بە بىن خىلاف، وە بازىكىيان سەھىخە لاي بازى موحەدىسىن، وە حەسەنە لەلای بازى ترييان. وە بازىكىيان قىسە ھەيە لە ئىسناۋەتكەيان بەلام ئەوەندە رىنگەييان زۆرە يەك ھىز ئەدا بە يەك و بە كۆمەلەيى بۇ ئىستىدلال زۇر موناسبىن و ئىستىدلالىان بىن ئەكىرى.

[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

وہ ئیمامی نہ وہوی لہ شہر حی موسیٰ ملدا فرمومیه تی: جومھور ئیستیدلا لیان کردووہ بہ ئایہ تی: «ومن یتعد حدود اللہ فقد ظلم نفسه لاتدری لعل اللہ یحدث بعد ذلك امرأ». ئایہ تی یہ ک لہ سوورہ تہ لاق. فرمومیانہ: معنای وایہ کہ ژن تہ لاق دھر وا ئبین پہشیمان ئہ بیته وہ و مومکینیش نابین تہدارہ کی ئیشہ کہی بکا و ژنہ کہی بھئیتیه وہ، جا ئه گھر سین تہ لاقہ نہ کھوتایہ نیلا بہ تہ لاقیتکی ریجعی کابرا پہشیمان نہ دھبیو وہو لہ بہر ئه وہ کہ مہ جالی ریجعی ئه بیو.

خاوهنى تەفسىرى «أضواء البيان» تەللى: وە لهوانەيە كە تەئىدى ئەم ئىستىدلاەل قورئانىيە ئەكادىرى كە ئەبۇ داود بە ئىستاندىكى سەحىح لە رېڭەمى موجاهىدە وە رىوايەتى كردووە كە فەرمۇويەتى: لە حۆزۈورى ئىپنۇعە باسا بۇوم پیاوى ئەت بۇ لای وتى: «يا ابن عباس طلقت امرأة ثلثاً». لهۇيا ئىپنۇعە باس جوابى نەدايە وە هەتا گۇمانىم بىرد كە زىنە كەىپىن ئەداتە وە، جا فەرمۇوى: «ينطلق أحدكم فيركب الأحווقة، ثم يقول: يا ابن عباس. إن الله قال: #وَمَن يَقْرَأَ اللَّهُ بِمَا يَجْعَلُ لَهُ مَخْرِجًا# و إنك لم تتق الله، فلا أجد لك مخرجاً: عصيت ربک و بانت منك امرأتك».

و اته يه کيكتان ئەچى سوارى سەفاهەت ئەبى لە پاشا ئەلى: «يا ابن عباس»! خودا فەرمۇویەتى: هەركەسىن لە خودا بىرسى خودا لە تەنگانەدا دەررووى بۆ ئەكالەوه. وە بە راستى تو لە خودا نەترساوى و من هيچ دەرروۋىن بۆ تو نايىنم: نافەرمانى خوداى خۇوتت كردووه لۇوهدا ژنه كەت بە سى تەلاقە تەلاق داوه، وە ژنه كەت جىابۇوه تەمۇھ لىنت بە جىابۇونۇوه يەپىنۇونە.

و هه بعوه داود له ئىينو عه باسه ووه چەن «موتابە عاتى» واتە چەن رىوايە تىكى مونا سبى ئەم رىوايە تەي گىراوە تەوه. و هەم عىبارەتى ئىينو عه باسە تەفسىرە بقۇ ئايەتى:

١. الطلاق؛ ٢.

﴿وَمَن يَتَعَدُ حَدَّوْنَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾: وَهُرَكَهُ سَيْنَ تَهْقَوَى خَوْدَا بَكَا وَ سَيْنَ تَهْلَقَهُ كَانَى لَهِ يَهُكَ كَهْلِيمَهُ دَأْگَرَدَ نَهْ كَاتَهُوهُ ثَهُوهُ خَوْدَا دَهْرُوْيَ ثَهَدَاتِي بَهْ هَوْيَ گَيْرَانَهُوهُي ژَنَهُكَهُ تَا دَوَوْ جَار، وَهُرَكَهُ سَيْنَ تَهْقَوَى خَوْدَا نَهْ كَا دَهْرُوْيَ نَيْيَه؛ چَونَكَى ژَنَهُكَهُ بَائِيْنَهُ ثَهْبَيْتَهُوهُ بَهْ بَهْيَنُونَهُ كَوبَرَا.

ئَهْمَهِيَهُ مَهْعَنَى كَهْلَامَهُ كَهُى ئَيْبَنُوْعَهُ باَسَ بَهْ نَهْوَعَنَى كَهْ ئَيْحَتِيمَالَى غَهْيَرَى ئَهْمَهِيَهُ نَيْيَه. وَهُم تَهْفَسِيرَ وَ بَهْيَانَهُ زَوَرَ بَهْهِيزَهُ بَوْ ئَهْمَهُ مَهْحَلَى نَيْزاَعَه؛ چَونَكَى ئَيْبَنُوْعَهُ باَسَ مَوْفَهْسَسِيرَى قَوْرَئَانَهُ وَ حَهْزَرَهُتَ ﷺ فَهُرَمُوْيَهُتَى: «اللَّهُمَّ عَلَمْتَ أَنَّا تَأْوِيلَ» وَ لَهْسَرَ ئَهْمَهِيَهُ زَوَرَبَهِيَهُ كَهْ سَيْنَ تَهْلَقَهُ بَهْيَهُكَهْلِيمَهُ سَيْنَ تَهْلَقَهُ كَهْ وَاقِعَ ئَهْ كَا. وَهُ زَوَرَبَهِيَهُ ئَهْسَحَابَ وَ زَوَرَبَهِيَهُ عَوْلَهَمَايَ مَوْجَتَهَهِيدَينَ، كَهْ چَوارَ ئَيْمَامَهَنَ، لَهْوانَهَنَ وَ خَهْلَكَيْكَى زَوَرَ نَهْقَلَى ئَيْجَمَاعِيَانَ كَرْدَوَوَهُ لَهْ ئَهْسَحَابَهُوَهُ لَهْسَرَ ئَهْمَهِ؛ چَونَكَى كَاتَنَى حَهْزَرَهُتَى عَوْمَهُرَ حَوْكَمَى كَرَدَ بَهْمَهُ قَهْزَيَهُ ئَهْ كَابِيرَى ئَهْسَحَابَهُيَهُ پَيْغَهَمَبَرَ ﷺ وَهُ كَوَوْ عَوْسَمَانَ وَ عَهْلَى وَ گَهْوَرَهُ كَانَى مَوْهَاجِيرَينَ وَ ئَهْنَسَارَ ئَاگَادَارَ بَوَونَ وَ كَمَسَ نَهْبَوَ كَهْ مَوْخَالَهَفَهِيَهُ عَوْمَهُرَ دَهْرَبِرَى لَهَمَ مَهْسَهَلَهَدَلَ، وَهُ ئَهْوَانِشَهُ ئَهْوانَهَنَ كَهْ مَوْبَاشَهَرَهَتَنَ خَيْتَابِيَانَ لَى كَراَوَهُ لَهَ لَاهِنَى خَوْدَاوَهُ بَهْ (خَيْرُ الْأَمْمَة) وَ بَهْ عَيْنَوَانَى مَوْهَاجِيرَ وَ ئَهْنَسَارَ خَوْدَا ئَيْعَلَانَى رَهْزَامَهَنَدَى خَوْيَ لَى كَرْدَوَوَنَ وَ حَهْزَرَهُتَ ﷺ فَهُرَمُوْيَهُتَى: «وَ إِنْ مَنْ يَعْشَ مَنْكُمْ فَسِيرَى اخْتِلَافًاً كَثِيرًاً، فَعَلَيْكُمْ بِسْتَى وَ سَنَةَ الْخَلْفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّيَّينَ، عَضُوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ». وَهُ بَهْ دَهْلِيلَى ئَهْ وَ حَهْدِيسَهُ كَهْ بَهْبَوَوَدَوَوَدَ بَهْ ئَيْسَنَادَى سَهْحَيْجَ رِيَوَايَهُتَى كَرَدَ ئَيْبَنُوْعَهُ باَسِيشَ ﷺ لَهَ كَهْوَنَى سَيْنَ تَهْلَقَهُ بَهْيَهُكَهْلِيمَهُ موَافِقَيَ حَهْزَرَهُتَى عَوْمَهُرَ بَوَوهُ، وَهُمَهُ قَهْزَيَهُ بَوَوهُ بَهْ (ئَيْجَمَاعِيَ سَكَوَوتَى)؛ چَونَكَى هِيجَ سَهْحَابَهُيَهُكَهْلِيمَهُرَى مَوْخَالَهَفَهِيَهُ نَهْ كَرْدَوَوَهُ وَ مَوْخَالَهَفَهِيَهُ ئَهْوانَ مَوْخَالَهَفَهِيَهُ ئَيْجَمَاعَهُ. وَهُ حَاسَلَى خَوْلَاسَهِيَهُ ئَهْمَهِسَهَلَهُ ئَهْمَهِيَهُ كَهْ قَسَهُ لَيْرَهَدَلَهُ سَيْنَ جَانِيَهُوَهُيَهُ:

یه که‌م: جانیبی نه‌سی قهولی یا فیعلی سه‌ریح له‌لایه‌نی حه‌زره‌ته‌وه له‌لایه‌ره دووهم  
به سیناعه‌ی عیلمی حه‌دیس. سیه‌هم: فرموده‌ی نه‌هله‌ی عیلم و نیجتیه‌اده.

نه‌مما جانیبی نه‌س له‌لایه‌نی حه‌زره‌ته‌وه له‌لایه‌ره به قه‌تعی سابت نه‌بووه نه له  
فرموده و نه له کرده‌وهی حه‌زره‌ت که بپیاری دابن له ماده‌یه کدا سی ته‌لاقه به  
یدک حسیب بکا، و به‌هیزترین رووداو قه‌زیبیه‌ی ره‌کانه ببوو که ده‌ركوت به له‌فری  
«أَلْبَتْ» ببووه و حه‌زره‌ت له‌لایه‌ره سویندی دا که له‌یدک ته‌لاق زیاتری قه‌سد نه‌کردووه،  
نه‌گهر له يه‌ک ته‌لاق زیاتر نه‌که‌وتایه چلؤن حه‌زره‌ت له‌لایه‌ره سویندی ئه‌دا؟ وه سوودی  
نه‌سویندله چی ئه‌بووه؟ وه نه‌گهر فرموده‌یه‌ی یا حوكمن بیواهه له‌سر داوای  
موخالیف چون حه‌زره‌تی عومه‌ر به بین ده‌لیلی شه‌رعی موخاله‌فهی حه‌زره‌تی ئه‌کرد؟  
وه یا چون له ناو کوری گه‌وره‌کانی موهاجیرین و ئه‌نساردا ئه‌توانی موخاله‌فه بکا؟  
وه چلؤن لئی قمبول ئه‌کرئ له ناو نه‌و ئه‌سحابه عالمانه و له ناو نه‌و کۆمەلە پاکانه  
وه له ناو ئه‌و پاله‌وانانی دینه که روح و مالیان سه‌رف کرد بق نیسلام!

وه نه‌مما له جانیبی بیر و باوه‌پی ئیمامانی موجته‌هیدینه‌وه: ئه‌وه به ئیتیفاقد له  
پیش ده‌ركه‌وتني ئه‌هواي نه‌فس و بیدعه‌تا هه‌موو به ئیتیفاقد حوكیمان کردووه به  
که‌وتني سی ته‌لاقه. مالیک و ئه‌بووه‌نیفه و شافیعی و ئه‌حمدە له‌لایه‌ره. جا پاش  
دامه‌زرانی ئیتیفاقد ئیتر موخاله‌فهی کەس زیان نادا.

وه نه‌مما له جانیبی عیلمی حه‌دیس و ریعاویه‌تی ئوسوول: به‌هیزترینی ئه‌حادیس  
له‌وانه که موخالیف ئیستیدلالی بین کردوون حه‌دیسی تاویس ببوو له ئین نوعه باسه‌وه له‌لایه‌ره  
وه باش ته‌ماشای ئه‌و جوابانه‌تان کرد که موحدددیسین ره‌ددی ئیستیدلاله که‌یان  
بین کردووه‌ته‌وه.

كەوابىن حەق ھەر نۇھەيە كە ئومىمەتى ئىسلام و عولەماي ئەعلام دەۋامىيان لەسەر كىردووه، وە واجبە لەسەر ئىمەيش بکەۋىنە شويىن ئەوان. «إِنَّ الْاِقْتَدَاءُ بِالْكَرَامَةِ وَ خَيْرَ الْكَرَامَةِ فِي الْاسْتِقَامَةِ نَسْأَلُ اللَّهَ الْاسْتِقَامَةَ عَلَى الْحَقِّ إِلَى أَنْ تَلْقَى رَبُّ الْعَالَمِينَ».

**﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا أَتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾**

وانە: ئەى موسۇلمانانى خاوهەن ژن رەوانىيە و دروست نىيە لە دەستورى ئىسلاما بۇ ئىبوھ کە وەربىگەن لە ژنە كاتنان ئەندازەيىن لەوهى پېتىان داون لە مارەيى و مالى دنيا لەبەر ئەوه ئەوهى پېتىان داون بە خىشىش بۇوه و بۇوه بە مالى ئەوان و ئەو مارەيى كە وەريانگىرتووه ليتىان لەبرى لەزەت وەرگىرنى ئىبوھ بۇوه لەچۈونەلايان و ھەر وەتكۈر ئىبوھ بۇون بە خاوهەن بارە و لەزەتان وەرگىرتووه لەوان ئەوانىش بۇون بە خاوهەنى ئەو مالە.

**﴿إِلَّا أَنْ يَجَنَّفَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾**

مەگەر كاتىن كە ترسى ئەوهتانا بىن كە حقوقوقى خودا بەجى نەيەنن بەرابەر بەيەك، واتە ژنە كان ئارەزوويان لە مانھوھ لەگەلتانا نەبىن و بەم ھۆوه دەست بکەن بە نافەرمانى و لادان لە ياساي شەرع لە ژن و مىردىدا.

**﴿إِنَّ حِفْظَمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾**

جا ئەگەر ترستان بۇو لەوه كە حقوقوقى خودا بەجى نەھىتىن لە كاتىيىكا بەيەكەوە بن.

**﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا أَفْلَدَتْ يَدُهُ﴾**

ئەوه لەو كاتەدا گۇناح نىيە لەسەر كابراي خاوهەن ژن لە وەرگىرنى ئەو مالەدا كە ژنەكەي ئەيدا پىتى لەباتى بەرەللا كىردىا. وە گۇناحىش نىيە لەسەر ژنەكە ئەو مالە

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾

نهم فهرمانانه باسم کردن بوتان فهرمانی خودای تعالان له سنوری ئوانه لاندهدن و له خه تیان دهنەچن.

﴿وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ ۲۲۹

وھ رکھسی لھ سنوری فهرمانه کانی خودا لابدا و موحاله فهیان بکا ئوه به راستی ئو کەسانه غەدار و ناپەسەندن لھ لای خودا.

لېرەدا چەن قسە بىن ھەيە:

يەكم: بە زاهیرى ئەم ئايەتە دروست نىيە تولە وەرگرتنى پياو لە ژن و مالدىانى ژىش لەم ھۆوه مەگەر لە كاتى يىمى لادان لە حقوققى خودا و فرمۇودەي حەزرەتىش تەئىدى ئەمە ئەكا، كە فەرمۇويەتى: ھەر ژىنى داواى تەلاق بکا لە مىرەدە كەي بە بىن بەھانەيەكى شەرعى راست ئوه بىن بەھەشت ناكا.

بەلام جومەورى زاناكان نەو جىا بۇونەوهيانە بە «مەكرۇوه» داناوه نەك بە حەرام، وە ئەگەر رۇوى دا تەنفيزيان كردۇوه؛ چونكە معنۇ و نەھى لە عقد دەلالەت ناكا لە سەر فەصادى ئەو عەقەدە. «مع العلم» ھەرچەن ئەو جۆرە بەھانەيەشە ھەبىن بۇ جىابۇونەوهيان لەيەك ئەگەر ئەو جىابۇونەوه بىن بە ھۆى زياندان لە ژيانى مندالىيان، وە ياخىرى بۇ ئاشوب لە ناودا ئوه ئەبىن بە ھۆى تاوانبارى بۇ ژن و پياوەكە، بە تايىەتى بۇ ئەوهيان كە زۇرتىر ئەبىن بە ھۆى جىابۇونەوه كە.

وە بازى لە زاناكان ئەلىن: لە بەر ئوه ئەم ئايەتە ھاتۇوه تە خوارەوە لە شانى حەبىيە كچى سەھلى ئەنسارى و سابقى كورى قەيسدا، وە حەبىيە ئوهوندە رقى لە سابت بۇو ترسى ئەوهى ھەبوو لە مانوه يا لەلای گىرۇدەي تاوان بىي. ئەم ئايەتە مەفھومى

موخالله‌فهی نییه. و اته نهوه ناگه‌یه‌نی ئه گهر ترسی نافرمانی خودایان نهبوو نهوه جیابونه‌وه که گوناحه، وه به هرحال که هردولایان بپیاری جیابونه‌وه‌یان دا له به رانبه‌ری ماله‌وه دروسته بقیان.

دووهم: ئه م نهوعه جیابونه‌وه‌یه مشهوره به «خولع» و اته جیابونه‌وه‌یه ژن و میرد به عیوهز. وه له زاهیری ئایه‌ته که دا له سه‌ر هر نه‌ندازه‌ین له مال بین به دلخوازی هردولایان دروسته، هرچهند له که رامه‌تی خوی کابرايه که مقداری ماره‌یی ژنه‌که‌ی زیاتر نه‌بین.

سیهم: له سه‌ر نه‌و مدعایه به‌یانمان کرد خیتابی **﴿فُلَّا يَحِلُّ لَكُمْ﴾** بقیان نه‌و میردانه‌یه که ژن ته‌لاق نه‌دهن، وه لادان له خیتابه‌وه بقی غائیب له جومله‌ی **﴿إِلَّا أَنْ يَخَافُ﴾**، وه له غائیبه‌وه بقی موختاه‌ب له جومله‌ی **﴿فَإِنْ خَفْتُمْ﴾** دا له سه‌ر یاسای ئیلتیفاته وه ته‌عییر به جهمع و به ته‌سینیه له بر ته‌ماشکردنی دامه‌زراندنی یاسا، وه ته‌ماشای نه‌و دوو که‌سه‌یه که خولعه که به‌جئ دین، و اته له ته‌ماشکردنی یاسای خولع له ناو موسولمانانا به‌سیغه‌ی جمع خیتاب ئه‌کا، وه له ته‌ماشا کردنی نه‌و دوو که‌سه‌دا که خولعه که به‌جئ دین به شیوه‌ی ته‌سینیه ته‌عییر ئه‌داته‌وه.

جا پاش باسکردنی ته‌لاقی ژن له مقابیلی ماله‌وه بقی ئیفاده‌ی نهوه که ته‌لاق وه کوو به خواری و له مقابیلی مالیشه‌وه نه‌بین خودای ته‌عالا رووی کرده‌وه به‌یانی زماره‌ی ته‌لاق و فه‌رمومی:

**﴿فَإِنْ طَلَقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَيَّةٍ تَنِكِحَ زَوْجًا عِيرَهٌ﴾**

و اته ئه گهر له پاش نه‌و دوو ته‌لاقه که باسمان کردن ئه گهر میردی ژنه‌که جاری‌نکی سیهم ژنه‌که‌ی ته‌لاق دا - خواه به خواری بین یا له سه‌ر مال بین - نهوه ئیتر نه‌و ژنه حلال نایته‌وه بقی نه‌و که‌سه‌و دروست نیه بگه‌ریته‌وه بقی لای هه‌تا شوو نه‌کا

به میردیکی تر غه بیری میردی پیشواوی و ئهو میرده دووهمه نه رواته لای ژنه که و له زهت له يهك و هرنه گرن.

وه سیرپی ئهم و هز عه ئمه يه که ئایینى ئىسلام داواي ئهو ئه كا ژن و ميرد به يه كه و به خوشى و به حورمه ته و به بين ئازاوه بزىن هه تا ئه گهر نه ته و هين له و پياو و ژنه پهيدابوو له ناو خانه دانىكى به خوشى و ئاوه دانا بزىن و فيرى زانست و خwoo و ره و شتى بەرز بىن، وە بۇ رېخستنى خانه دانى وەها خودا رازى نىيە هه تا هه تايە كابرا ژنه كەي تەلاقى بدا و بېھىنېتىه وە وە روا ئازاوه دەوام بىكا، بەلكوو ئهم ئازاوه تا دوو جار چاۋپوشى لى ئه كرى و لە جارى سېيھەما ئهو ژنهى لى حەرام ئه كرى هه تا ئه بىن بەزنى پياوينىكى تر و حورمه تى ئهو ميرده پیشواووه ئەشكى بۇ ئه وە عىبرەت بگرى و جارىكى تر ئهم ئاشۇوبە تازە نەبىتە وە.

ئه گهر كەسىن بللى: لە پىشەوە باسى تەلاقى سېيھەم لە كەليمەي «أو تسرع بإحسان» دا كرا. «بناء عليه»، «فإن طلقها» ئه بىن بە تەلاقى چوارەم، ئەمەيش مەردودە! لە ولاما ئەلىين: كەليمەي «أو تسرع بإحسان» بۇ بەرەلەكردىنى ژنه كە بۇو بە تەلاقى دووهەم، وە كوو باسمان كرد. وە ئه گهر مەبەست لەو تەلاقى سېيھەم بىن ئه وە تەلاقى سېيھەم لە تەقدىرا و تەسویرا، وە جوملەي: «فإن طلقها» بۇ بەيانى تەلاقى سېيھەم لە تەحقىق و بە جى هيتنان. واتە: مەعنای ئايە تە كە وا ئەبىن كە: تەلاقى گەرانە وە لە پاشەوە بىن دوو جارە، ئىتر پاش ئهم دووجارە تەلاقە يا: راگرتىنەكى پياوانەي بۇ هە يە، وە يا تەلاقىكى سېيھەمى بۇ هە يە بىدا.

جا نه گەر ئهو تەلاقە سېيھەمە تەحقىق كرد و هيتنايە جى، يانى تەلاقە كەي لە جارى سېيھەما دا ئىتر ئهو ژنهى بۇ حەلآل نابىن هه تا شوو ئه كا بە ميردېنەكى تر. وە بەم تەقرىرە تەلاق هەر سى جار ئەبىن و نابىن بە چوار. وە جوملەي: «فإن خفتم ألا يقىها حدود الله» بۇ بەيانى ئه وە تەلاقانە كە بە دەستى پياون و بە جىنگەيان

دېنىي، وەكىو ئەتوانى بە خۇرپابى يە جىنگەيان بىننى ئەيشتوانى لە سەر مال بىن و ئىتىر عەلاقەى بە زىياد كىردىنى تەلاقەوە نىيە.

**﴿إِنَّ طَلَقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَرَاجِعَا﴾**

جا ئەگەر ئەم مىردى دووهەمە لە پاش ئەو كە ئەو ژنەي بە مارەبىرىتىكى شەرعى مارەكەد و رۇيىشتەلايەت و بە ئارەزووئى خۆى ئەو ژنەي تەلاق دا بە تەلاقى باشىن لە موقايىلى مالەوە، وە يَا بە تەلاقى خۇرپابى، وە ئەو ژنە ماوهى عىددەي لەم تەلاقەوە بە سەردا رابورد، ئەو گوناھ و تاوان ناكەوتىتە سەريان لە وەدا بىكەونەوە يەك و مىردى يەكمە ئەو ژنە مارەبىكتەوە.

**﴿إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقْسِمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾**

ئەگەر باوهپى بە هيزيان وابوو كە پاش ئەم يەك گىرتەيان ياساي فەرمانى خودا لە ژن و مىردىدا بە جىن دېتىن و بە ياساي شەرع بە يەكمە رائىبۈرن. وە ئەگەر باوهپىان وابوو كە پاش ئەم جارەيش هەر ئاشۇوب و فيتنە ئەننەوە ئەوە لە ئىقداميان لە سەر ئەم مارەبىرىنە تازەيە تاوانبار ئەبن ھەرچەن نىكاھە كە بە زاھىرى شەرع دروست بىن؛ چۈنكى ئىنسان هەر ئىشى بىكە لە سەر باوهپى پەيدا بۇونى رووداوى نابار، ئەو تاوانبار ئەبنى.

**﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾**

ئەم ئەحکامە كە بە يانمان كىردىن ياساي دېنى خودان.

**﴿يَبْيَسْنَا لِقَوْمٍ يَلْمَوْنَ ۚ ۲۳۰﴾**

خودا رۆشنىيان ئەكتەوە بۇ كۆمەلە ئىنسانى كە لە ياساي خودا تىبگەن و رەفتارى پىن بىكەن.

جا له بهر ئوه که ئىنسانى ئهو چەرخە خۇويان گرتبوو بەوهوه کە بەدرىئى رۆزگار هەركاتى رقيان داھات لە ژنه كانيان تەلاقيان بدهن و لە پىش تەواو بۇونى ماوهى عىدده يانا بىانهينتهوه و ئەم خۇوه ناشيرينه لە دەماخيانا دامەزرابوو و بە ئاسانى لەسەريان دەرنەدەچوو، خوداي تەعالا بۇ تەئكىدى فەرمانە پېشۈوه كەي دووبارە فەرمۇوى:

**﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنَ أَجَلَهُنَّ﴾**

كاتى ژنه كانتان تەلاق دا و نزىك بۇونهوه لە ئاخىرى ماوهى عىدده يان.

**﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾**

ئهو ژنانه بەھىنتەوه بۇ لای خۇتان و رايان بىگرن لەسەر ياساي ناسراوى نايىنى ئىسلام.

**﴿أَوْ سَرِحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾**

يا وەکوو بەرەلاتان كردوون با بىرقۇن، بەلام بە شىوه يەكى پەسەند و حوقوقيان هەرجى ھەديە پىتىان بدهن.

**﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْنَدُوا﴾**

ئىتر مەيانهىنتەوه بۇ لای خۇتان لەسەر خواتى ئوه کە زيانيان پى بگەيەنن هەتا لەسەر ئەم خواتى بىكەونە سەتكەردن لىيان و بەدخووبى و كارى ناشيرىنيان لە گەلا بىكەن.

**﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾**

ھەركەسى ئەم سەتمە و ئەم كارە نابارانە بىكا لەگەل ئەم ژنه داماوهدا كە ھىتىاوىيەتىمۇ بۇ لای خۆى، ئەوه لە راستىدا سەتمى لە نەفسى خۆى كردووه؛ چونكى خۆى ئامادە كردووه بۇ عيقابى خودا لە دنيا و قيامەتا.

﴿وَلَا تَنْخُذُوا أَيْتَتِ اللَّهِ هُزُواً﴾

ئەى موسۇلمانە كان ئەم ئايىھەتى خودايە و ئەم ئەمرو نەھىي خودا كە دىئنە سەرتان بە گاللە و گەپى بىن شوغۇورانە رايان مەبويزىن و ئىيھمايان مەكەن و رەفتاريان بىن بکەن. وە ياخود ئەو حەمل و عەقدە كە خودا دايىناون بۇتان بە گاللە يان دامەنلىن. نەللىن بەو تەلاققە كە بە دەمتانا ھاتۇوه: گاللەمان كردووه و دانامەزرى! ئەمە گۇناھىتكى پۇچە؛ چونكى خودا لەسەرتان نەزەمىرى. وە فەرمۇودە پېغەمبەرە: سى شت ھەن بە دەلىيابى يىانكەسى ساغن و بە گاللەيش يىانكەسى ھەر ساغن: ژن مارەكىرىن و، ژن تەلاقدان و، بەندە ئازاد كىرىن.

وە زاناكان فەرمۇويانە حەزىزەت ئەم سىيانەى لەبەر ئىيھىتىمام جىا كردووه تەوە ئەنا ھەموو حەمل و عەقدى ھەر وەھايە، يانلى كە بىپاردران و بەدەما ھاتن ئەو ھەرچۈن بىن بەتمواو نەزەمىرىرىن.

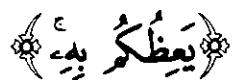
﴿وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾

ناوى نىعمەتە كانى خودا بىهن كە پىشى داون بۇ ئەو كە سوپاسى خودا بکەن لەسەريان. وە ئەو نىعمەتائىنە وەكۈو لەش ساغى و، ھۆشىيارى و، رزق و رۆزى و، رزگاربۈون لە تارىكستانى خودانەناسى و بىتپەرسى. وە ياخود باسى ئەو نىعمەتە گەورەتى خودايە بکەن كە دىيارە لەلاتان وەكۈو رەوانە كردى حەزىزەتى موحىمەدد ﷺ و كردىنى بە ھۆى رەحىمەت بۇتان.

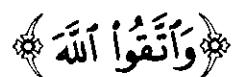
﴿وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾

وە باسى ئەو بکەن كە خودا ناردۇويەتە خوارەوە بۇ سەرتان لە ئاياتى قورئانى پىرۇز و فەرمۇودە كانى پېغەمبەرى نازدار كە بۇون بە ھۆى ئەوە لە تارىكستانى

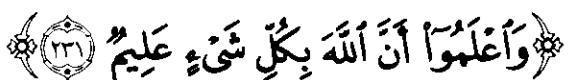
نه زانین دهرچن بُو رووناکی زانست و بیر و باوهه‌پی راست و رهوان و پیروزی هه دوو دنیایان پی و هربگرن.



خودا ئامۆزگاریتان نه کا بهو قورنان و فرموده‌ی ره‌هبره.



له خودا بترسن.



وه بزانن که خودای ته‌عالا به هه‌ممو و تار و کرده‌وه و خه‌یالاتیکی ده‌روونتان زانایه و هیچی لئی ون نابی.

زانakan فرمودیانه: نه‌مه که قورنان هاتووه‌ته خواره‌وه دیاره، و نه‌مه‌یش که بیلین فرموده‌ی پتغه‌مبه‌ریش ﷺ هاتووه‌ته خواره‌وه لمبه‌ر نه‌وه‌یه که له‌سر فرمانی خودا پیویسته بکه‌وینه دووی به‌یاناتی حهزه‌رت و ره‌فتاریان پی بکه‌ین.

فرموده‌ی خودای ته‌عالا: (وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ) الآية.

ریوایه‌ت کراوه له مه‌عقه‌لی کورپی یه‌سار، یا کورپی سینان، که خوشکنیکی بوو ماره‌ی بپی بُو ئامۆزایه‌کی خۆی و له پاشان ته‌لاقی دا و باسی نه‌کرد هه‌تا عیدده‌ی ته‌واو بوو، جا خەلکی داوایان کرد ماره‌ی بکه‌ن و میزده‌که‌یشی په‌شیمانه‌وه بوو له ته‌لاقه‌که‌ی و داوای کرد ماره‌ی بکاته‌وه و مه‌عقه‌ل سویندی خوارد جاریکی تر بپی ماره‌نه کاته‌وه له‌گەل نه‌وه‌شاژنه‌که‌ی حهزی نه‌کرد بگه‌ریتموه بُولای، جا ئەم نایه‌ته نازل بوو فرمومی:

﴿وَإِذَا طَلَقُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنَ أَجَلَهُنَّ﴾

كاتى ئىزىز كانتان تەلاق دا و مانمۇھە هەتا گەيشتن بەدوايى ماوەھى عىددەيان.

﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنْكِحُنَّ أَزْوَاجَهُنَّ﴾

منعيان مەكەن - ئەى حەقدارانى ئەۋەنەن - لەوە كە شۇوبىكەنەوە بە مىرددە كانىان.

﴿إِذَا تَرَضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ﴾

كاتىن كە لەيەك رازى بىن بە ياسايى دين.

﴿إِذْلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُوقَنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

ئەم فەرمانە ئامۇزگارى ئەو كەسانەي پىن ئەكرى لە ئىتىھە كە ئىماميان ھەيە بەخودا و بە رۆزى قيامەت؛ چونكى كەسىن كە باوهېرپى نەبىن بە فەرمانى و بە ئەنجامى ئەو فەرمانە ئامۇزگارى كەردىنى بىن سوودە.

﴿ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾

ئەم ياسايى بە سوودىن بۇ ئىتىھە و پاكتىرە لە چىللىكى تاوانبارى.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ ٣٣

خوداي تەعالا زانىيە بەوهى كە سوودى دنيا و قيامەتى تىدايە و ئىتىھە زانا نىن. و پىتىستە بۇ نەزان لەسەر فەرمانى زانا رەفتار بىكا.

جا كاتى كە مەعقول ئەم ئايەتى بىست و تى: «سەمعاً لرېي و طاعة» وە و تى بە ئامۇزاکەي: خوشكە كەم مارە ئەكەمەوە بۆت و ئىكرااميشت ئەگرم. مەعقول ئەلى:

ئەم ئايەتە لە شانى مندا نازىل بۇو، وە كەفارەتى سوئىنە كەم دا و بۆم مارە كرددەوە. ئەمە ئىمامى بوخارى و ئەبۇوداوود و ترمىزى رىوايەتىان كردووە.

بزانن! له سه رئم ته قریره خیتابی «فلا تعصلو هن» بۆ حەقداری ژنه کانه و ھەلئە گرئ ئەو خیتابه بۆ نه فسى مىرده کان بىن كە تەلاقى ژنه کانيان داوه. وە لە بەر ئەمە كە خاوهەن دەست بۇون مەنۇي ژنه تەلاقى دراوه کانيان كردووه لەوە كە شوو بکەن بەو كەسانە ئەيانەوین.

جا خوداي تەعالا ئەفهەرمويت: ئەم غەدرە مەكەن! مادام تەلاقتان داون و عىددە يان تەهاو بۇوه و لە ناو خوتانا ناكەونەوە يەك مەنۇيەن مەكەن لەوە كە شوو بکەن بەو كەسانە ئەيانەوئى شوويان پىن بکەن.

وە لە پاش باسى ئە حکامى تەلاق باسى حوكمى ئەو ژنه تەلاق دراوانە ئەكا كە لە مىردىيان جىابۇونەتەوە و مندالىشيان لەو مىردا نەھىيە و گومانى ئەمە كە ئەو ژنانە لە بەر دوژمنىيەتى مىرده کانيان مندالە كان تەرك بکەن و شىريان بىن نەدەن. وە ئەفهەرمويت:

**﴿وَالْوَلَدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوَلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتَمَّمَ الرَّضَاعَةُ ﴾**  
ئەو ژنانە كە دايىكى مندالىن و تەلاق دراون واجبه لە سەريان شىر بىن بە مندالە کانيان ئەگەر كەس نەبىن شىريان پىن بدا، وە يا مندالە كان مەممىكى ژنى تر نەگرن، ياخود ژنى تر بىن بەلام گومانى زايە بۇونى مندالە کانيانلى بىكرى، وە ياخود لە كاتىكى باوک و حەقدارى مندالە كان لات بىن و تەوانايان نەبىن دايەنېتىكى تر بىگرن بۆ مندالە کانيان. ئەم تەفسيرە لە سەر ئەساسى ئەمە كە ئەم جومله ئىخبارىيە لە جىنگەي جوملهى ئىنىشائىيەدا بىن و ئەمەر بىن بە دايىكە کانيان شىريان پىن بىن بەن. وە ئەگەر هەر لە سەر ئىخبار بىن ئەمەر بىن بە ئىخبار لە ژنه کان بەوە كە شىر ئەدەن بە مندالە کانيان ھەرچەن وجووب رووبىكانە باوکى مندالە کان لە كاتىكى دايىكە كە يان بەخۇرایى شىرىبدى، وە ياز بە كەمتر لە ئوجرهى عادەتى رازى بىن، وە يا هەر داواى ئوجرهى عادەتى بىكى، وە

غەيرى ئەو بەو ئوجره رازى بىن يَا داواي زياتر لە ئوجرهى عادەتى بىكا بۇ ئەوهى مەندالەكان بىدەن بە دايىكىان. وە ئەمما بىيارى ماوهى شىرداھەكە يان بە دوو سال ئەوهى لەسەر شىوهى وجوب نىيە لەبەر دوو شت:

يەكم: لەبەر جوملەي: «لَنْ أَرَادْ أَنْ يَمْرُّ الْرَّضَاعَةُ» واتە ئەم دوو سالە بۇ ئەو باوكانىيە يَا بۇ ئەو باوك و دايىكانەيە خواتىيان لەسەر تەواو كىردىنى ماوهى شىرداھە بە مەندال. لەبەر ئەوهى كە واجب بۇون نابەسترى بە خواتىهە.

دووهەم: لەبەر ئايىتى: «وَإِنْ أَرَادَا فَصَالًا عَنْ تِرَاضٍ» كە زاھىرە لەوهەدا مادام ئەو دايىك و باوكە ويستيان لە كەمتر لە دووسال مەندالەكە لە شىر بېرپەوه ئەوهى دروستە بۇيان. كەوابوو غايىه لە ناوبردىنى دوو سالدا قەتعى نيزاعە. واتە ئەگەر ژنەكە و پياوهكە لە ماوهى شىرپىدانى مەندالەكەدا نەكموتىنە يەك ئەوه شەرع ئەو نيزاعە ئەبرىتىهە بە ئىعتبارى ماوهى دوو سال.

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

وە واجبە لەسەر ئەو باوكە كە مەندالەكە بۇ قازانچى ئەو لە دايىك بۇوه، رزق و رۆزى ئەو ژنە شىرداھانە و بەرگ و پۇشاكىان بىن بىدەن بە ياساي شەرعى و لەسەر عادەتى موسولمانانى ئەو شويىنە بۇ ئەوه كە بىن بە ئوجرهى ئەو ژنە تەلاق دراوانە هەتا بە تىرى و پۇشتە بىي و خاوهەن شىرى بتوانى شىر بىدەن بە مەندالەكانيان. بە كورتى وەكۈز زەمانى پىشىو كە لەئىر نىكاحى پياوه كاندا بۇون وەها نەفەقه وەربىگەن تا مەندالەكان بە خۇشى بەخىوبىكەن، وە ئەگەر واھەلکەوت ئوجره زياتر بۇو لە ئەندازە نەفەقه يَا كەمتر بۇو ئەوه قەزىيە حەوالە ئەكرى بە ئىتتىغاقي خۇيان، وە ئەگەر نيزاعيان كەوتەناو قازى دەفعى ئەكاكى بە نەوۇنى كە ئەو پياو و ژنە كەسىان مەغۇدور نەبن مەندالەكانىش باش پەروەردە بىن.

﴿لَا تَكْلُفْ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا﴾

له لایه‌نی خودای تعالیه داوا ناکری له هیچ نه فسی ثیلا نه و نهندازه‌یه که وا  
له تهوانیا؛ دهوله‌مند به پیش خوی و گهدا به پیش خوی.

﴿لَا تُضْكَأَرَ وَلِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾

قیرائتی «حه‌فس» له سه‌رفته تحری «ر» که یه له گه‌ل گرتیا، جا له سه‌ر ئم قیرائت‌هه  
ئینشا‌یه یانی: با زیان نه دری له دایکی نهون مندالانه به هقی مندالله کانیانه‌وه، بهم  
نه‌وعه زوریان لئی بکری له خزمه تکردنی خاریج له عاده‌ت. وه زیان نه دری له باوکی  
مندالله‌که به هقی ئه و مندالله‌وه، بهم شیوه ژنه کان داوای زیاده‌مه سرفیان لئی بکمن.  
وه خوی‌نراویشه ته‌وه به بوری «ر» که له گه‌ل ته‌شدیدا، وه له سه‌ر ئم قیرائت‌هه  
ئیخباره. واته: دایکی مندالله‌که زیان ناگه‌یه‌نی به مندالله‌که‌یه شیرپیدان و خزمه تکردنیا،  
وه باوکی مندالله‌که‌یش زیان نادا له مندالله‌که‌یه ئیهمال کردنی خزمه‌تی دایکه‌که‌یه،  
وه یا به نه‌دانی مه‌سره‌فی مندالله‌که.

﴿وَعَلَ الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾

وه واجبه له سه‌ر میرات‌به‌ری ئه و خاوهن مندالله، وه کوو باوکی باوکی، یا کوری  
ئه و باوکه، وینه‌ی ئه‌وه که واجبه له سه‌ر باوکه‌که. وه بازی فهرمو ویانه: مه‌بست له  
واریسی خاوهن مندالله‌که نه فسی مندالله‌که خوی‌هتی، وه مدعنای وایه ئه گهر خوی  
مالی هه‌بوو له مالی خوی مه‌سره‌ف ئه‌کری بز خوی و بز دایکه‌که‌یه شیری  
بین ئه‌دا. وه بازی ئه‌لین: مه‌بست له واریس ئه و که‌سه‌یه له پاش باوک و دایکه‌که  
ئه‌مین. واته ئه گهر باوکه‌که مرد له سه‌ر دایکه مه‌سره‌فی مندالله‌که، وه ئه گهر دایکه‌که  
نه‌ما واجبه له سه‌ر باوکه‌که دایهن بگری بز مندالله‌که.

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَوُّرٌ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾

نه گهر باوکی مندال و دایکه کهی ویستیان له پیش ته واو بونوی دوو ساله کهدا منداله که له شیر بپنهوه به دلخوازی هردوو لایان له سه رئاسی راویز و خیرخواهی نهوه توانیان له سه رئیه، مادام زیانی منداله کهی تیا نیه.

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ سَرَّضُوا أَوْ لَدُكُمْ﴾

وه نه گهر ویستان که دایه ن بگرن بوق منداله کانتان.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَقْرُوفِ﴾

نهوه گوناحتان له سه رئیه کاتنی ثهو ئوجرهی دایه نه که ئه تانه‌وی پیی بدنه ن له وەختى خۇيا تەسلیمى بکەن به شىوه يەکى جوان به نه وعنى ثهو دایه نه ئومىتىدەوار بېن به پیاوه‌تى ئىيە و خزمەتى منداله که تان به دل بەجى بېنی.

﴿وَأَنْقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ إِمَّا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

جا له خودا بترسن له بەجى ھینانی ئەم ياسادا که باسمان کرد، وە باوه‌رتان وابى که خوداي تەعالا چاوى واله کرده‌وه کانتانه‌وه.

بزانن لهم شوينه‌دا چەن باسى ھەيە:

[باسى] يە كەم: موفەسیرە کان به زورى بىريان له سه رئوه يە مە بهست له: «والدات» لە ئايەتى: «والوالدات يرضعن» دا عامە بوق دایكى کە تەلاق درابى و دایكى لە ژىرى نىكاھى باوکى منداله کهدا مابى. ئەم مە عنایه ئە گەرچى بە نىسبەتى ژنى تەلاق دراوه وە رووناك بېن، بوق ژنى کە تەلاق نەدرابى تارىكە؛ چونكى ثهو ژنانه شىريش نەدەن بە منداله کانيان نەفقەيان بە ھەموو جۆرى واجبه له سه رئىدەکانيان، کەوابى ئەو

رزق و کیسوهه ته ئهگه رئهیکهی به ئوجرهی شیرپیدانیان مه عقوول نیه؛ چونکی به بنی شیرپیدان واجبه، وه ئهگه رئایکهی به ئوجرهه ئهوده باسی ئوجرهی دایکه کان نیه لە ئایه ته کەدا.

بۇیە قورتوبى لە تەفسیرە كە يَا و، گەلنى لە ئەھلى تەفسیر لە سەر ئەوەن كە مەبەست لە «والدات» تەلەقدراوه کانە. وە دەلیلیان ھیناوه تەوە بە چەن دەلیل و حوجەتى مەعقولى: يە كەم: ئايەتە پېشۈوه کان باسی ژنى تەلەقدراو و ئەحکامى تەلەقيان ئەكەن. كەوابىن موناسىب وايە ئەم واليداتەيش لە تەلەقدراوه کان بن.

دووهم: خودا بە هۆى شيردانیان بە مندالله کان واجبىي كردووه كە پياوه کان رزق و پۇشاکيان پىن بىدەن، وە ئەمە هەر بۇزىنى تەلەقدراو دەست ئەدا؛ چونكى ژنى كە لە ژىپەر نىكاح و عىسمەتى كابرادا بىن شىرى بىدا و نەيدا نەفەقهى هەر واجبه.

سېھم: ئەمە كە ژنى تەلەقدراو گومان ئەبرى موبالات بە مندالله كەمى نەكەت لە داخى كابراي مىردى كە تەلەقى داوه. جا خوداى تەعالا ئەفەرمۇيت: نابىن ئەو ژنه وەھابىن و پېيوىستە ئاۋۇر بىداتەوە بەلاي مندالله كە يَا و شىرى بىن بىدا، هەروا واجبه باوکى ئەو مندالله يېش نەفەقهى ژنه كە بىدات وەكۈو ساپىق لە ئوجرهى ئەم شيرپیدان و خزمەتى مندالله دا.

چوارەم: لە عىبارەتى: «وعلى المولود له» وە دەرئە كەمۆي كە ئەم ژنانە تەلەقدراوه کانى؛ چونكى - ئەگەرچى نەسەب بە سراوه بە باوکەوە و بۇ دايىك نىيە - ئەگەر باوک و دايىك بە يەكەوە بن و مندالل لاي خۆيانا بىن ئەوە مندالله كە بۇ هەر دەولەيانە، بەلام ئەگەر دايىكى مندالل جىابۇووه لە باوکە كە ئەوە لە ئەنجامما كورپە كە يَا كچە كە ئەگىزىرىتەوە بۇ لاي باوکە كەي و قازانجى هەر بۇ ئەو ئەبىن و خىرى بۇ دايىكە كەي يَا نابىن يَا زۆر كەم ئەبىن.

**پنجهم:** عیباره‌تی: «لا تضار والدة بولدها ولا مولد له بولده»<sup>۱۰</sup> مناسبی پیاو و ژنیکه که علاقه‌ی ژن و میردیان له بهینا نه ماین؛ چونکی نه و زیانگه یاندن به یه کتره، وه یا نه و زیانگه یاندن به منداله له کاتی دوستی و ریکی باوک و دایکه کهدا زور دووره، به لکوو همر بُو کاتی جیابونه و یانه به تهلاق، وه لهو کاتا یا کابرا زیان بدا له ژنه که یا له منداله که، وه یا ژنه که زیان بدا له کابرا یا له منداله که، وه کوو دیاره بُو یه کنی به ئىنساف بروانی.

جا نه گهر یه کنی بلىت: کهوابن حوكمى شيردانى ژنى که تهلاق نه درابن له ئايەتا نامىنى و ئه وېش پېۋىسته، ئەللىم: مادام خودا حوكمى ژنى تهلاقدا روپى باس كرد له هوئى شيردان به منداله که يه وه له گەل دوزمنايەتى له گەل مېرددە پېشۈوھە كە يا و پېيارى دا پېۋىسته شيريان بىن بدهن، حوكمى ژنى تهلاق نه دراو له گەل مېرددە كە يا به رابه ر به منداله کە مەعلوم ئېبىن بە «قياس الأولى»؛ چونكى له جىنگە بىن واجب بىن كە ژنى تهلاقدا روپى ئىهمالى منداله کە نه كاو شيرى بىن بدا و کابرايش نەفقەتى بىن بدا، دەرئە كە وئى واجبە لە سەر پیاو و ژنى رېتكىن و پېتكەوە بىن كە ئىهمالى تەربىيە منداله کە يان نە كەن؛ خواه دايىكى منداله کە بە خۆپايدى شير بدا بە منداله کە ياخود بە ئوجره بىن. وە کوو ئىمامى شافىعى رەواي داوه ئوجره بدرى بە دايىكى منداله کە بُو شيرپىندانى.

باسى دووهم ئەمە يە: لەم ئايە تەوه دەرئە كە وئى كە حەقى حەزانە (حضانة) و تەربىيە كە دەنلىقىش درابىن، مادام شۇو نە كا بە يېڭىغانە وە کوو لە دەلىلى تر دەرئە كە وئى. وە ئەم حەقى حەزانە يە لە مەزھەبى شافىعىدا ئەوهندە يە هەتا منداله کە ئەگاتە کاتى تەمیز و زانستى سوود و زيانى خۆى، لە كاتەدا خاتىرخۆ ئەكرى ئاخۇ كاميان ئىختىار ئە كا لە باوک و دايىك، وە لە سەر ئىختىاري

خۆی موعامهلهی له گەلدا ئەکرئ و حەقى حەزانە بۆ ژنان موناسېتە؛ چونكى ئەوان باش ئەزانن و ئەتوانن مندالى بىن تەمييز بەختيو بکەن.

جا باشتريان دايکى مندالله كەيە، ئەمجار دايکە كانى ئە دايکە كە به هۆى ژنه كەوه بگەن پىنى، نزىك لە پىش دوورەوه، وە (ھكذا). پاش ئەوان دايکى باوک، جا ئە دايکانەي كە به هۆى ژنه و پىتى ئەگەن، جا دايکى باوکى دايک. جا دايکى باوکى باپىرە. وە خوشك پىش ئەخرى لە پۇورى لە دايکەوه بىن، ئەم پۇورە پىش ئەخرى لە سەر كچى براو كچى خوشك، وە برازاو خوشكە زايىن كچ بىن پىش ئەخرىن لە سەر پۇور لە لاينى باوکەوه. وە خوشكى باوک و دايکى لە سەر خوشكى كە لە يەك لاوه بىن، وە خوشكى باوکى پىش ئەخرى لە سەر خوشكى دايکى.

وە هەرچۈن حەقى حەزانە بۆ ژنان ھەيە بۆ پياوانىش ھەيە؛ جا ئەگەر ژن و پياو كەوتىن يەك ئەوه لە پىشدا حەق بۆ دايکى مندالله كەيە ئەمجار بۆ دايکى دايکى. پاش ئەوان بۆ باوکى مندالله كەيە.

ئەگەر ئەسلى و حاشىيە كەوتىن يەك ئەوه ئەسلى وە كەو باوکى مندالله كە يا وە كەو دايکى پىش ئەخرى لە سەر خزمى حاشىيە و تەنيشت وە كەو براو خوشكى ئە مندالله. ئەگەر ئەسلى لە مەيداندا نېبۇو ئە جار خزمى تەنيشت ئەبىن بە پەروەردە كەرى ئەو مندالله، وە نزىك پىش دوور ئە كەوى. وە ئامۇزايىش حەقى حەزانەي ھەيە، بەلام كچى لە پايەي ئارەزوودا بىن نادرى بە خۆى بەلكەو ئە درىتە دەستى زىنەكى مەتمانە پىن كراو كە ئەو ھەلى بىزىرى.

جا پاش ئەوه كە خوداي تەعالا باسى عىددەي تەلاقى كرد و بە شوين ئەوا باسى شىردانى مندالى كرد، هات باسى عىددەي ژنى مىزدمەدۇرى كرد، مەبادا كەسى گومان بىبا كە عىددەي ئەميش وە كەو عىددەي تەلاق وايە و فەرمۇسى:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّونَ مِنْكُمْ وَيَدْرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئەو پیاوه موسولمانانە کە ئەمن و ژنە کانیان لە پاش خۆیان بەجى ئەھىلەن.

﴿يَرَبَصُنَ إِنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾

واجبە ئەو ژنانە خۆیان رابگرن لە شوو کردن لە پاش مردنی مىزدە کانیان تا ماوهى چوار مانگ و دە شەو.

وە هۆزى ئەم تەقدىرە ئەمە يە كە: منداڭ لە سکى ژنا لە ئاخىرى سىن مانگدا ئە جۈولى ئە گەر نىزىنە بىن، وە لە ئاخىرى چوار مانگدا ئە گەر مىتىنە بىن، جا ئىعتىبارى ماوه زۇرە كە يان كراوه لە بەر رىعايەتى ھەردۇو سىنە كە، وە دە شەوى تىريش عەلاوه كراوه لە بەر ئىحیيات؛ چونكى وا ئەبىن لە پاش ئەو ماوه بە گورجى مندالە كە ناجۈولى هەتا چەن رۆزى.

وە نەم ئايەتە بە زاھير عامە بۆ ژنلى كە سکى نەبى و ژنلى سکى بىن، بەلام ژنلى سکى بىن دەركراوه لە عومۇمى ئەم ئايەتە بە ئايەتى: «أَوَلَاتِ الْأَحْمَالِ أَجْلَهُنَّ أَنْ يَضْعَنْ حَلْهُنَّ»<sup>۱</sup> واتە: ئەو ژنانە كە خاوهەن حەملەن عىددە يان بەمە يە كە سكە كە يان دابىتىن.

﴿فَإِذَا بَلَغُنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ  
بِالْمَعْرُوفِ﴾

واتە: جا كاتى ئەو ژنانە گەيشتن بە دوايى ماوهى عىددە كە يان ئەوه لەو كاتەدا گوناھ نىيە لە سەر ئىيە - ئەي خاوهەن فەرمانە كان - كە واز يېنن لەو ژنانە لە كەردىنى

۱. الطلاق: ۴.

هر شتیکا بۆ خۆیان ئەیکەن لەوانه کە له ماوهی عىددەدا مەنعت کراوه لیيان بهم شەرتە به یاسای شەرع بین و له دەستوری دامەزراو دەرنەچن.

واتە: ئەو ژنانه له ماوهی عىددەدا نابى بە بین عوزر خانووی نیشتمانی خۆیان بەجى بىلەن، وە واجبە لە سەریان تەركى ھەموو زينەتكارى و خۆجوانکردن بکەن له ماوهی عىددەدا له پوشاكا، وە بە كارهيتانى بىن خۆشى و خىشلى جوانى ژنانه و سەر و موو له خەنەگرتن. لە بەر ئەوە ئەم جۆرە وە زعانە ئەبن بە هوی بانگىردنى ئەوانەئى تالىبى خوازىيەن، جا مەنعت کراوه لەمانه لە بەر مەنعني وە سىلەي فىتنەئى دىنى و ئاشۇوبى كۆمەلا يەتى.

وە له بۇخارى و مۇسلىمدا رىوایەت کراوه له «أُم عطية» وە كە: حەزرت ﷺ فەرمۇويەتى: دروست نىيە هېچ ژنى تەعزىيە بىگرى لە سەر مىدۇو له سىن رۆژ زىاتر ئىللا لە سەر مىردى خۆى، ئەو تەعزىيە ئەگرى و خۆى دوور ئەخاتەوە له زينەت و له خۆجوانکردن له ماوهى چوار مانگ و دە شەو و رۆژدا.



واتە: خودا بە راستى ئاگادارى ئەوەيە ئىيە ئەيکەن. ئەم جومله ھەرەشەيە بۆ ئەو فەرماندارانە كە له چاودىرى ئەحکامى دينا بىن موبالاتى ئەكەن و واجبى خۆیان بەجى نايەن.

بىزان! عىددەئى ئەو ژنه كە له پىش مىردى مىردى كەيا تەلاقى دراوه بە تەلاقى رىيىجى وە كۈو ئەو ژنىيە كە له نىكاحى مىردى كەيا بىوو. واتە: ئەگەر حامىلە بىن بە دانانى حەملە كەيەتى، ئەگەرنا چوار مانگ و دە شەو و رۆژە. بەلام ئەگەر تەلاقە كەي بايىن بىن ئەوە لە سەر عىددەئى تەلاقە كەي ئەپروا بە سىن «توھر»، وە يَا ئەگەر حەيز و پاکى نەبۇو بە سىن مانگە و بەس.

و ه عيدهه ميردي زن واجبه له سهه زن که نا بالغ بئ، و ه يا بالغ بئ و  
حه يزى پيانه هابئ، يا حه يزى پيا هابئ و له کاتي مردنی ميرده که يا حه يزى به سهه را  
بئ، ياخود گه يشتبئ به تمهنه بئ حه يزى. عيدهه ههموو نه مانه، مادام حه مليان  
نه بئ، چوار مانگ و ده روزه و ههموو يان ته واوي ماره يي و ميرات له مالي ميرده که يان  
وه رئه گرن.

به لئي عيده‌هی جارييه مي‌ردد مردوو دوو مانگ و پينچ روزه، به‌لام لهم زه‌مانه‌دا  
جارييه نه‌ماوه به تاييه‌تني له ولاشي ثيمه‌دا.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَضْتُمْ لَهُ، مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ

وشهزاده: نهی موسویمانانی که خواستی نهوده تان هه یه ژنی میرد مردوو ماره بکهن  
هیچ گوناح و تاوان نییه له سه رтан له و خوازیتینیه که به شیوهی ته عریز بی، واته به  
شیوهیین بی به هۆی موناسه بهی رۆژه وه لینی ده ریکه وی مانای خوازیتینیه، وه کوو  
نهوه به ژنه که بلئی: تۆ ژنیکی باش و به شهرمی و، تۆ دانامینی و، تۆ له هه رخانه دانیکا  
بیی ئاوه دانی نه که یته وه. به لام به قهارای راستی دروست نییه به رووناکی خوازیتینی  
بکهن، وه کوو نهوه بلیت، من خواستم هه یه تۆ ماره بکنم نه گه ر تۆ مه پلت بیی.

﴿أَوْ أَكُنْتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ﴾

ههروا گونا حتان له سه ر نیي له و هدا که له دلی خوتانا دای بپوشن، واته له دلتانا  
هه بي مادام خودا بوتان رېک يخا ئهو زنه ماره بکەن.

عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذَكُرُونَ هُنَّ

خوا نه زانی که ئیوه ناوی نه و ژنانه ئەبەن و باسی ئەوھە کەن کە ئیوه دلخواز تانە  
ئەو ژنه ماره بکەن کەمابوو ئەگەر بە شیوه‌ی شەرعى قىسە بکەن لەگەلیانا بە تەعرىز

﴿وَلَكِن لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًا﴾

به لام باسی ماره کردن و چونه نه کهن له گه لیانا.

﴿إِلَآ أَن تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾

به لئن مانع نییه که له گه لیانا قسه یه کی عاده تی شهر عی بکهن.

﴿وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ﴾

وه به قه تعی عزم نه کهن له سهر ماره بپین و نیکاح کردنیان هه تا ئه و ماوهی عیدده واجبه ئه گاته ئاخیری و ته واو ئه بن؛ چونکی نه و عزم بی سووده و موختالیفی شه رعه، وه بازی جاریش نه و عزم هه لستان ئه نی بز ماره کردنی نه و ژنه له پیش ته واو بیونی عیددهدا، وه ئه م عقده ناشه رعیه ئه بن به هۆی گومانی خراب به ئیوه و به ژنه کان و ئه بن به هۆی ئاشروب له ناو موسولمانانا و، له عهینی کاتا عقده که بش به تاله.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَأَحَذِرُوهُ﴾

بزانن که خودای ته عالا ئهزانی به و عزم نابارانه که واله دلstan، جا خوتان بپاریزن لئی و ئه و عزم مه کهن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

وه بزانن که خودای ته عالا تاوان به خش و گوناه پوش و به مؤلهت و ئارامه، ئه گه رنا گه لئن که س گیرؤده ئه بیون.

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾

واته: هیچ داوابی مال و ماره بی نییه له سهر ئیوه بز ژنه کانتان ئه گه ر ته لاقтан دان، مادام نه چوبنہ لایان، یانی جیماعتان له گه ل نه کردن، یاخود ماره بیتان بز بپیار نه دابن.

﴿وَمِتْعَوْهُنَّ عَلَى الْمُوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِّ قَدْرُهُ وَمَتَعَا بِالْمَعْوُفِ حَقًا عَلَى﴾

الْمُحْسِنَاتُ ٢٣٦

به لام ئەو ژنانە ئەندازەيىن مالىيان بىن بدهەن لەبەر چارى ئەم دل ئازارى جىابۇنەوهەيانە، وە ئەم مالەه واجبە لەسەر دەولەمەند بە ئەندازەي موناسىبى خۆى، وە لەگەل رىعايەتى وەختا، وە لەسەر نەدارايىش بە قەى شانى خۆى بە شىۋەيەك شايىنى پياوهتى كابرا و شانى ژنه كە بىن، وە ئەم حەق بېياردراوه لەسەر ئەم موسۇلمانانە كە شۇعۇریان ھەيە بە چاكە كىردىن لەگەل نەفسى خۆيانا بۇ ئەو تاوانبار نەبن، وە لەگەل غەيرى خۆيانا بۇ ئەو بە واتەي نابار بېرىندار نەبن.

﴿وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فِرِيْضَةً فِيْنَصْفِ مَا فَرَضْتُمْ﴾

ووه ئەگەر ژنەكانتان تەلاق بىدەن لە پىش ئەمەدا كە بىرۇنلایان و جىماعىيان  
لە گەلابكەن وەلحال لە بىشىدا مارەيىتان بۇ بىرپار دابۇون: خواھلە عەقدى نىكاھە كەدا  
يا لە پاش ئەو نىكاھەدا - وەك نىكاھى موفەۋەزە - ئەمە واجبە لە سەرتان نىوهى  
ئەم مالە يان بىدەنى كە بۇتان بىرپارداون ئىتىر حەقى موتۇغە يان نىيە.

﴿إِلَّا أَن يَعْقُفُوا أَوْ يَعْفُوا الَّذِي يَبْدِئهُ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾

مه گهر کاتئ زنه کان ئىيە عەفو بىكەن لەو نىيوه مارهىيە و هېچ وەرنە گىن، وە ياخود ئەو پىاواھ كە عوقدەي نىكاھە كەرى بە دەستەوەيە - كە مىرددە كە يەتى - ئەو زنه عەفو بىكا لە نىيوه مارهىي باقى كە حەقى خۆيەتى، واتە ھەممۇ مارهىيە كەرى بىن بىدا، ئەو كاتانە ھەممۇ مارهىيە كە وەرئە گىن.

وَأَن تَعْفُواً أَقْرَبُ الْتَّقْوَىٰ  [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

وه بزانن عهفو کردنی ئیوه له بشهکهی خوتان و تهسلیمی ههموو مارهییه که بهو ژنانه نزیکتره به کهرامت و تهقا و موناسبته بخوو و رهوشتی پیاوی باش.

### ﴿وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾

هه رگیز که رامهت و به خشش له بهینی خوتانا فه راموش مه کهن و هه میشه خواستی دلتان وابی که به خشستان بین به موسولمانان.

### ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

به راستی خودای ته عالا بینایه بهو شستانه که ئیوه ئهیکهن و چاوی لیيانه وهیه. دریئهی ئهم باسه ئهمهیه ئه و ژنه که جیانه بیتهوه له میرده کهی به هزوی مردنی يه کئن لهوانهوه هه موو مارهییه کهی ئه کهوى. وه ئه گهر به هزوی تهلاقهوه بین ئهوه ئه گهر ناوی مارهییه بخ براوه و کابرا چووهته لای ژنه کهی ئهوه هه موو مارییه کهی ئه کهوى ئه گهر مارهییه کهی شه رعی بین، وه هه موو «مهر المثل» ای ئه کهوى ئه گهر مارهییه کهی ناشه رعی بوبین بهم جۆره مالیتکی حه رام يا مالیتکی نامه علوم بوبین مه سلا. وه ئه گهر کابرا نه چووهته لای ئهوه نیوه مارهییه يا نیوهی «مهر المثل» ای ئه کهوى، وه ئه گهر ناوی مارهییه بخ نه براوه و له پیش چوونه لا لایا له بهینی خویانا بپیاری شتیکیان داوه ئهوه پیش ئه گهر مالیتکی شه رعی بین نیوهی ئه کهوى، وه ئه گهر ناشه رعی بین نیوهی «مهر المثل» ای ئه کهوى. ئه گهر ناوی مارهییه بخ نه براوه و له پیش چوونه لا لایشا هیچیان بپیار نه داوه ئهوه ئه گهر کابرا رقیشته لای ژنه کهی ته واوی «مهر المثل» ای ئه کهوى، وه ئه گهر نه چوویتته لای - وه کوو سوروهتی ئهم ئایه ته پیروزه - ئهوه بس حه قی مه تاع ئه که ویته سه ر کابرا؛ چونکی نه مارهییه بخ دانراوه له عهدی نیکا حه کهدا و نه بخ فه رز کراوه له پاش عهقده که و کابرایش نه چووهته لای و ئیستیفاده هی لئی نه کردووه. کهوابی هه ر حه قی موتعدی ههیه.

و له مهزه‌بی نیمامی شافعی‌دادگه هه موو به شه‌کانی ژنی ته‌ل‌اقدراو حه‌قی موتעה‌یان هه‌یه، ئیللا نه‌و به شه نه‌بی که کابرا نه‌چووه‌ته لای ژنی که له گه‌ل نه‌وه‌دا ژنی که نیوه‌ماره‌یی هه‌یه، نه‌مه غه‌یری نه‌و نیوه‌ماره‌ییه حه‌قی نییه و کوو باسمان کرد. و سیرپی پیویستی حه‌قی موتעה ده‌فعی وه‌حشـهـت و دـلـ ئازارـیـ ژـنـهـ کـهـیـ لهـ جـیـاوـهـ بـوـونـاـ. وـهـ ئـمـ حـهـقـهـ سـوـنـهـ تـهـ لـهـ (ـ٣ـ٠ـ) درـهـمـ کـهـ متـرـ نـهـبـیـ، وـهـ ئـهـ گـهـرـ ژـنـهـ کـهـ بـهـوـ رـازـیـ نـهـبـوـ ئـهـبـیـ قـازـیـ بـهـ قـهـیـ شـانـ وـ مـالـیـ بـوـیـ دـابـنـیـ.

جاله به رئوه که خواي ته عالا گهلى ثایاتی نه حکامي نیکاح و ته لاق و شيردان  
به منداو و عيدههی باس کرد لهم کاتهدا گهرايه و بز سهرباسی نويژ له بهر بیدار  
کردنوهی موسولمانان بز گهرانه و بولای خودای ته عالا و فهرموي:

﴿ حَفِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ وَالضَّلَّوَةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَنْتَنِينَ ﴾



و ریواهیت کراوه له زهیدی کورپی ثئرقهم فرمومویه‌تی: ئیمە له زهمانی حەزره تا نويزمان ئەکرد و له ناو نويزەکەدا قىسمان له گەل يەكترا ئەکرد. جا ئەم نايەتە نازل بۇو، وە خودا بە هۆى ئەمر بە موحافەزەي نويزەكانەوە و ئەمر بەوە كە راوهستىن له گەل دەۋامى عىيادەتا مەنعني كردىن لە قىسە كردىن له نويزىا. «ئەم باسە بۇخارى و موسلىم و غەپرى ئەوانىش ریواهەتىان كە دووه».

واثه: ئەی موسولمانە کان ئاگادارى ھەموو نویزە فەرزە کانتان بکەن، بە تايىەتى نویزى مەشهور بە «الصلوة الوسطى» كە نویزى عەسرە، وە راوهستن لە نویزە کانتانا لە گەل عيادەت و زىكىرى خوددادا و باسىر مەخەنە ناو نویزە کانتان.

بزانن! ناگاداری کردنی نویز ئەمە يە: موسوٽمان مولاحەزە بکا كەي نويزى لە سەر  
واجپ ئەبى و، شورووچى راستى نویز و كان و، ئەكانە كانو جەنەنەن و، به چى به تال  
[www.tqra.ahlamontada.com](http://www.tqra.ahlamontada.com)

ئەبىته و، سوننەتكانى نويىز چەندىكەن و، بە چى نويىز نەگا بە پايەتى گەورەتى خۇرى و خاودەتكەی سوودى دەست ئەكتەرى و، لە چ كاتىتكا و، لە چ شوتىتكا و، لە گەل كىدا نويىز بکا. وە «بالفعل» ئەمانە بەجىي بىتنى.

جا بىزانن شەرتى واجب بۇونى نويىز سى شىتە: ئىسلامىيەت و، بلووغ و، عەقل. ئەمانە حەدى تەكلىفى خودان.

وە شرووتى نويىز پىنجىن: پاكى لەشى ئىنسان لەپىسى و بىن دەستنويىز و لەشپىسى، وە داپۆشىنى عەورەت - واتە: بەينى ناوك و ئەزىزى نىزىنە و ھەموو لەشى مىيىنە ئىلا ھەردوو دەست و روخسارى - بە پوشاكىتكى پاكى وا كە عەورەتكەي بىن ون بىن لەبەر چاودا، وە راوهستان لەسەر شوتىتكى پاك، وە باوەر كردن بە هاتنى كاتى كردنى نويىزەكان، وە رووكردن لە «كعبە اللە» لە ھەموو نويىزەكەدا.

وە ئەركانى نويىز ھەژدەيە: نىيەت ھېتىنان بە دىل بۇ كردنى فەرزى نويىزى ئەو وەختە لە كاتى «اللە أكبار» كردنى دابەستنى نويىزەكە بەرەوروو كابەي پېرۋەز و لە گەل راوهستان بۇ يەكىن تەوانانى ھەبىن ھەتا سورەتى فاتىحە تەواو ئەكا لە «بسم اللە الرحمن الرحيم» وە ھەتا «ثامىن». وە روکووع بىردىن وە ھەردوو بەرى دەستى بىگەنە ئەزىزىكانى لە گەل ئارامگەرنى لەشىيا، وە ئىعىيدال، يانى بەرزاھو بۇون بۇ راوهستان لە گەل ئارامگەرنى لەشىيا. وە دوو سوجىدە لەسەر حەمەت ئەعزازى لەشى: ھەردوو ئەزىزى بە داپۆشراوى و، تەمۈنلى بە رووتى، ھەردوو بەرى دەستى و، سىنگى ھەردوو بىكەنە و بازى لە پەنچەكانى؛ خواھ ئەمانە رووت بن ياشا داپۆشراو بن. وە ئارامگەرتن لەم دوو سوجىدەدا و دانىشتن لە بەينى ئەم دوو سوجىدەدا لە گەل ئارامگەرنى لەشىيا. وە خوتىندى تەحياتى ئاخىرى نويىز بە دانىشتنەوە و سەلاوات دان لە حمزەت حەممەت. وە رىزى ئەم ئەركانانە كە باسمان كردىن. وە سەلام دانەوەي يەكم.

وه نه و شتانه يش که نويژ به تال نه کنه وه يازدهن: قسه کردن به قهستي. وه کرده وهی زور، يانی سئ جار جوولانه وهی تهواوى دهست (مهسلا). وه روودانی بی ده سنویزی یا له شبیسي. يا هاتنى پیسييه که عهفوی لى نه درابى بۇ سەر لەشت يا پۆشاكت. وه دەركەوتى عەورەت و مانعوهی بەو حالە. وه خواردن و خواردنەوه و پىنكەنин بە شىوهی «قاقا». وه پېشت كردن لە قىيلە و. لە دين وەرگەرانەوه - پەنا بە خودا - . وه سوننەتە كانى نويژ لە پېش نويژە كەدا: باڭ دان، وه قامەت كردن، وه سیواك كردن. وه لە پاش دابەستنى نويژە كە: «توجه» كردن؛ يانى خويىندىنى «وجهت وجهي» تا ئاخرى وەکوو مەشهورو، وە «تەعەھەۋۆز» كردن، يانى خويىندىنى «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم» لە پېش فاتىحەدا. دانانى دەستى راست لەسەر دەستى چەپ لە ژىرى سىنه وە لە ژۇور ناوكەوه. وە خويىندىنى سوروهتى لە پاش فاتىحە. وە ئامىن كردن لە پاش فاتىحە. وە خويىندىنى «قۇنۇوت» لە ئىعتيدالى رکاتى دووهەمى نويژى سېبېيتىدا بە دەوام و لە ئىعتيدالى رکاتى ئاخرى نويژى «وەتر»دا لە نیوهى دوايى مانگى رەمەزاندا. وە خويىندى تەحیياتى ئەۋوەل لە نويژانەدا كە دوو تەحیياتيان تىا ھەيە. وە سەلاوات دان لەسەر حەزىزە بەھىم لە ئاخرى قۇنۇوت و ئاخرى ئەم تەحیياتەدا. وە «الله أكبار» كردن لە كاتى دانەويندا بۇ روكووع و بۇ سوجىدە كان و كاتى سەربەرز كردنەوه لە سوجىدە كاندا. وە تەسيحات لە روكووعدا و لە سوجىدە كانا. وە «سمع الله لمن حمده» لە ئىعتيدالا، وە سەلامدانەوهى دووهەم و بەرز كردنەوهى هەردە دەست بۇ موقابىلى سەرشار لە كاتى «الله أكبار» كردىنى ئەۋوەل و دانەوين بۇ روكووع و سوجىدە كان و كاتى بەرزەوه بۇون لەوانا، وە سەلاوات لەسەر ئال لە تەحیياتى ئاخرا. وە دانانى هەردە دەست لەسەر هەردە و ران لە دانىشتىن بۇ خويىندىنى «تحيات»، بەلام دەستى حەبى بىكانەوه و دەستى راستى بقۇنچىز ئىليلا پەنجەي [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

شادهت ئەوه له كاتى «لا إله إلا الله» دا بەرزى بکاتەوه نىتر نەيجۇولىنى و سەرى ئەو پەنجه يە رووبكاه رائى لە پاش تەواو كردى شادەتە كەى. وە له ھەمۇو دانىشتەنە كانى نويىز ئىفتراش بكا؛ بەم جۆرە دابىشىن لەسەر پىسى چەپى و پشتى ئەو پىنەيە روو له عەرزى بىن و پىنى راستى ھەلبىنى و سەرى پەنجه كانى بەرهە قىيلە بن. بەلام له دانىشتى ئاخرا «تەۋەپرۇك» بكا؛ واتە لەسەر ولەمى رائى دابىشىن و پىنى چەپى لەلای راستەوه دەربىكا و سەلامى دووه مىش بدانەوه. وە درىزە ئادابى نويىز پىويسىتە بە پرسىyar لە زاناي ناو موسۇلمانان.

وە سوودى نويىز وا لەوهدا ئىنسان بە خوشوع و حوزوورەوە نويىز بكا، واتە ھەمۇو ئەعزاي لەشى ئارام بن و دلى لە لاي مەعناي نويىزە كەى بىن و باوهپى وابى كە لە حوزوورى خوددادىيە. وە كاتى گەورەيى نويىز ئەوهەلى وەختە پاش ئەوه كە بە راستى كاتى نويىز داھات. وە نويىزە كەى لە مىزگەوتا بكا، وە بە جەماعەت بىن لە پشتى ئىمامىتىكى شەرعزان و رەفتار لەسەر سوننەتى پىغەمبەرەوە ﷺ بە جىئى يېتىن. جا با بىزانيين مەبەست لە «الصلة الوسطى» كام نويىزە لەم پىنج فەرزە؟ زاناكان لە دىيارى كردىنى ئەم نويىزەدا دە وتاريان فەرمۇوە:

يە كەم: ئەو نويىزە نويىزى نیوهپرۇيە لەبەر ئەوه والە ناوهە راستى رۆزى. بىنا لەسەر ئەوه لە بەرەبەيانەوە حىسىيى رۆز بکەى نەك لە هەتاو كەوتەوه. وە زەيدى كورى سابت و ئەبووسەعىدى خدرى و عەبدوللەلە كورى عومەر و «أَمُّ الْمُؤْمِنِينَ» عائىشە ﷺ لەسەر ئەم بىرەن.

وە سېرپە كەيشى ئەمە يە كە نويىزى نیوهپرۇ لە كاتى شىىدەتى گەرمادا بۇوە و زۇر گران بۇوە لەسەر ئەسحابەكان؛ چونكى حەزرەت ﷺ لە گەرمائى نیوهپرۇدا نويىزى نیوهپرۇي ئەكىد و ھېچ نويىزى ئەوهندە لەسەر شانيان گران نەبۇو. جا ئەم ئايەتە

هاته خوارهوه: «حافظوا علی الصلوات والصلة الوسطی» الآیة، وہ ئیمامی مالیک له کتیبی «موطاً»دا ریوایهتی کردووه له زهیدی کورپی سابت «الصلة الوسطی صلوة الظهر». دووهدم: ئەمەیە کە نویزى عەسرە؛ چونکى دوو نویزى رۆزى له پیشایه و دوو نویزى شەو، وہ لەو کەسانەیە لەسەر ئەم فەرمۇودەیە: عەلی و ئىینۇعەباس و ئەبووھورەیرە. وہ ئەم قسە ئىختیارى ئیمامی ئەبووھەنیفە و رفیقە کانیەتى. وہ ئیمامی شافیعى و زۆربەی ئەھلى نەقل لەسەر ئەم فەرمۇودەن. بەلكوو جومھور بېرىان وەھايم.

سېھم: ئەمەیە کە ئەو نویزە نویزى مەغريبە. وہ ئىستىدلاليان کردووه بەمە کە مەغريب لە ژمارەی رکاتە کانیا میانیە؛ نە كەمە وەکوو نویزى سېھىنى، نە زۆريشە وەکوو نویزى عيشا. وہ لە سەفەرا کورت ناکریتەوە. وہ حەزرەت قەت لە وەختى خزى دواى نەخستووه، وہ لە پاش نویزى مەغريب دوو نویزى جەھرى ھەيە کە عيشا و بەيانىيە و لە پېشىھە دوو نویزى سېپرپى ھەيە وەکوو نویزى نیوھرۇ و عەسر. چوارم: ئەمەیە ئەو نویزە نویزى عيشايە؛ بە دەلىلى ئەمە کە وا لە بەينى دوو نویزى کە قەسربىان دروست نىيە وەکوو مەغريب و بەيانى، وہ وەختە كەى وەختى نوستنە، وہ لەسەر شانى ئىنسان گرانە. كەوابى زۆر موناسىبى تەئكىدە، بۆيە خودا بە تايىەتى بە «صلة الوسطی» ناوى بىردووه.

پىتىجەم: ئەمەیە ئەو نویزە نویزى سوبىحە؛ چونکى لە پېشىيا دوو نویزى شەو ھەيە کە مەغريب و عيشايە و لە پاشىھە دوو نویزى رۆز ھەيە کە نیوھرۇ و عەسرە، وە لەبەر ئەوە کە وەختە كەى وەختى نوستنە و هەستان لەو كاتەدا لە گەرمە و سەرمادا زۆر لەسەر شان گرانە. وە لەو کەسانەيە ئەم قسەيە فەرمۇودە: ئیمامی عەلی و عەبدوللەلای كورپى عەباس، وەکوو مالىك ریوایەتى کردووه لە «موطاً»دا بە تەعبيرى «بلاغ»، وە [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

ترمزی ریوایه‌تی کرد ووه له ئىپنۇعومەر و ئىپنۇعەباسەوە به «تمەعلیق»، واتە بى سەندە، وە ریوایەت کراوه له جاپىرى كورى عەبدوللەوە. وە ئەمە فەرمۇودە مالىك وە رەفيقە كانىيەتى، وە مەيلى ئىمامى شافىعىش لە سەر ئەمەيە، وە كۈو «قىشىرى» باسى كرد ووه، بەلام ریوایەتى راست له ئىمامى عەلىيەوە ئەمەيە كە عەسرە نەك بەيانى. شەشەم: ئەمەيە كە نويىزى جومىعەيە؛ لە بەر ئەوھە جىا كراوه تەوه بەوه كە دوو خوتىبەي تىدا ھەيە و موسۇلمانانى زۆر بۇ گىردىنەبىتەوە و كراوه بە جەئىنى موسۇلمانان و دوعاي تىدا نزيكە لە قەبۇول.

ھەروا چەن قەولى تر لەم باسەدا ھەيە كە گىتىرانەوە يان ئەبن بە هۆى درىيەدان بە وتار، وە فەرمۇودە بەھىز ئەمەيە كە نويىزى عەسرە بە دەلىلى چەن حەدىسىنى ریوایەت كراون لەم باسەدا و رووناكتىريان حەدىسى ئىپنۇمەسۇعوودە كە حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى: «الصلوة الوسطى صلاة العصر». ئەمە ترمزی ریوایەتى کرد ووه و فەرمۇويەتى: «حدیث حسن صحیح».

وە ریوایەت کراوه لە حەزرەتى عەلىيەوە ﷺ ئەلئى حەزرەت ﷺ لە رۆزى «ئەحزاب» دا فەرمۇوى: «شغلونا عن الصلاة الوسطى: صلاة العصر، ملأ الله بيتهم و قبورهم ناراً ثم صلاها بين العشائين».

واتە: ئەو كافرانە ئىمپۇر ئىمەيان مەنۇ كرد لە نويىزى «وسطى» كە نويىزى عەسرە، خودا بە قارى خۆى خانووه كانيان و گۈزە كانيان پې بکا لە ئاگىرى دۆزەخ. جا نويىزى عەسرە كە بەقەزا گىزىيەوە لە بەينى نويىزى مەغrib و نويىزى عىشادا. وە ئەم حەدىسە ئىمامى بوخارى و موسلىم و ئەبۇوداوود و ترمزى و نەسائى ریوایەتىان كرد ووه لە كوتوبى خۆيانا.

وه ریوایهت کراوه له ئېبوویه سرهی غەفارىيە وە ئەللىقەت ئەللى: رۆزى حەزرەت ئەلھىنەت نويىزى عەسرى له گەل کردن له «مەخەمىص»دا - ناوى شوتتىكە - جا فەرمۇسى: ئەم نويىزە فەرزىكرا لە سەر ئۆممەتى له پېش ئىۋەدا، كەچى زايەيان كرد. واتە نەيان كرد. جا كەسى موحافەزەي ئەم نويىزە بىكا ئەوه ئەجىرى بۇ ئەنۇوسى، دوو جار: جارى لەبەر كردىنەكەي و، جارى لەبەر ئەوه كە پىشىنان زايەيان كردووھ و ئەم كەسە بە جىنى هىنناوه و ئىتەر نويىز ناكىرى لە پاش ئەم نويىزە ھەتا رۆزئاوا بۇون. ئەم فەرمۇودە يە مۇسلمىن و نەسانىي رىوايەتىان كردووھ. وە لە گەل وجوودى ئەم فەرمۇودانە مەجالى ئەوه نىيە كەس ئەم نويىزە بىكا بە غەيرى عەسر؛ بۆزىيە جومەھورى ئەسحاب و تابىعىن و موحەددىيسىن و فوقەها ئىختىارى ئەوهيان كردووھ كە «الصلة الوسطى» نويىزى عەسرە.

**﴿فَإِنْ خَفْتُمْ فِرَجًاً أَوْ رُكْبَانًا﴾**

واتە ئەگەر ترسى گىانتانلىنى پەيدا بۇو بە ھۆى دوزمنى نابارەوە يَا بە ھۆى ھار و درىنده و مارەوە، بەم جۆرە كەوتۈونە شوتتىان، يَا بە ھۆى لافاوى بىن سامانەوە يَا ئاڭرى بىن ئامانەوە، ئەوه نويىزە كانتان بىكەن: بە پىادە و، بە سوارى و، بە بەرەو كابەي موبارەك يَا پىشىتەو كابە. خودا تەكلىف ناكا ئىلا بە قەىي حالى ئىنسان.

**﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلِمْتُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾**



واتە: كاتى لەو ترس و بىيمە هيىمن بۇونەوە و گەيشتنە حالى عادەتى خۆتان ئەمچار نويىزە كانتان بىكەن بە ياساي دين وە كەن جارانى خۇشحالى، وە سوپاسى خودايىش بىكەن لەبەر ئەوه كە تەعلىمى ئەوشنانەي كردوون كە لەمەوپېش نەتازانىيە، وە كەن نويىز لە كاتى ترس بىپەن كەن ئەمچار كاتى تەعلىمەتلىكىندا

لهم ثایه تهوه دهرئه کهوهی که به قهاری قهتعی دروست نییه بُو موسولمان تهركی  
نویث بکا له هیچ کاتنی وله هیچ شوینی وله واجبه له سهري به هر  
جوزی بووه له جیدا یا له ریدا به پیوه یا به دانیشتهوه یا راکشانهوه نویثه کانی بکا  
مادام هوشی ههیه به خقیهوه.

وه ئه و کسهه تهركی نویث بکا ئه گهر لمبهر ئهوهیه که باوههپی نییه بهوه که نویث  
واجبه ئهوه کافره. وه ئه گهر لمبهر تهمهلى بین ئهوه لمبهر مهزهه بی ئیمامی شافیعی  
پاش تهركی نویث لهوانه که گرد ئه کرینهوه به یاسای حهدی شهرعی ئه کوژری و  
له گورپستانی موسولمانانا ئه نیثری. وه له لای بازی له ئیمامه کان حبس ئه کری  
هه تا توبه ئه کاو ئه گهريتهوه بُو نویث کردن، وه یا ئه مری.

**﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَدْرُونَ أَرْوَاحًا﴾**

ئه و کهسانه که ئه مرن له ئیوه وله پاش خویان ژنه کانیان به جنی ئه هیلن.

**﴿وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَّعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾**

فرزمان کردووه لمبهريان که له کاتنی پیش مردنیانا و هسییهت بکمن بُو ژنه کانیان  
به ژیاندینیان و مهسره ووف بُو کردنیان لمبهر میراتی خویان هه تا ماوهی سالنی تهواو  
ئه بین به بین دهرکردنیان به زور.

**﴿فَإِنْ حَرَجَنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْتُ فِي أَنفُسِهِمْ  
مِنْ مَعْرُوفٍ﴾**

جا ئه گهر ژنه کان به خواستی خویان دهرچوون لهو ماله ئهوه گوناچ لمبهر ئیوه  
نییه له هه رکرده وهیبی بیکهن مادام خیلافی یاسای دین نه بی.

**﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾**

خودا بە راستى غالىبە و زالىھ بە سەر بە جىھىتىنى خواستى خۇيا و خاوهەن حىكىمە تە لە وەدا كە مۇلەتى گۇنا حبار ئەدا، وە تا ماوهىن حەقى لىن ناسىتىنى.

قورتوبى لە تەفسىرە كە يَا ئەفەرمۇيت: كۆمەلنى لە موفەسىرىە كان لە معنای ئەم ئايەتەدا فەرمۇويانە: ئەو ژنە كە مىزىدە كەى ئەمەد لە خانۇوى مىزىدە كە يَا دائەنىشىت هەتا سالى، وە مەسرەفى بۇ ئەكرا لە مالى مىزىدە مردووه كەى مادام لەو خانۇوە دەر نەچوايىن. وە ئەگەر دانەنىشتايىن ئىتىر لە سەر ميرات بەرى كابرا تاوان نەدەما لە وەدا كە مەسرەفى بۇ نە كەن.

بەلام لە پاشان ئەم مانەوەي سالە نەسخ كرايەوە بە ماوهى چوارمانگ و دە شەو و رۆز بۇ عىددە، وە مەسرەفى سالە كە يىش كە وھىيەتى بۇ كرابۇو نەسخ كرايەوە بە وەرگرتى ھەشتىك يَا چواريەك لە مالى مىزىدە كەى. وە لە ماوا و مەنزىلىا خىلاف ھەيە لە بەينى ئىمامە موجىتە هيىدە كانا.

بوخارى بەللە رىوايەتى كردووه لە عەبدوللەلە كورپى زوبەيرەوە ئەلنى: وتم بە عوسمان: ئەم ئايەتە نەسخ بۇوه تەوە بە ئايەتە كەى تر كە ئىعتىبارى چوار مانگ و دە شەو ئەكاكى لە عىددەدا، ئىتىر بۇچى ئەينووسى؟ ئەويش وتى: ئەي برازاما! هەر ئايەتنى لە شويىتكىدا نووسرابى من لاي نابەم و نايگۈرم.

واتە ئەم ئايەتە ھەرجەن حوكىمە كەى نەماوه و مەنسۇوخە، بەلام تىلاوهت و خوتىندەوەي ماوه تەوە.

لە هوئى هاتنه خوارەوەي ئەم ئايەتەدا رىوايەت كراوه لە «موقاتىل»ى كورپى حەييانەوە: كە پىاوى لە «طائف»ەوە هات بۇ مەدينەي مونەووهە و چەن ئەولادى بۇون لە كورپ و كچ، وە باۋك و دايىكى لە گەللا بۇون و ژىشى بۇو، جا كابرا لە مەدينەدا مەرد و مەوزۇوعى ميرات و حىسىتى مال و ژنە كەى عەرزى حەزىزەت بەللە كرا، ئەويش

به شیوه‌یه کی مناسب بهشی باوک و دایکه‌کهی دانا، وه بهشی ئهولاده کانیشی دانا، بهلام بهشی بۆژنه‌کهی دانهنا، بەس فرمانی دا هەتا ماوهی سالئی له میراتی میرده‌کهی مهسره‌ف بۆ ئه و زنه بکری. وه لەم قەزییەدا ئه و نایه‌ته نازل بwoo. بهلام پیویسته بزانن که ئەم نایه‌ته نەسخ بووه‌ته وه به نایه‌تى پیشودو ئەگەرچى لە کیتابه‌تى موسحه‌فی شەریفدا وا لە پیشەوە. لە واقیعا لە پیش ئەم نایه‌تەوە ھاتووه‌تە خوارەوە.

### ﴿وَلِمُطْلَقَتِ مَتَّعٍ بِالْمَعْرُوفِ﴾

بۆ ئه و زنانه که تەلاق دراون حەقى تەمەتتوغ ھەیه به شیوه‌ین که موناسیبی حال و شانی کابراي ژن تەلاقدەر بىن.

### ﴿حَقًا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

وە ئەم حەقەم ئیسبات کردووه لەسەر ئەوانە کە ئیمانیان ھەیه به خودا و لە خودا ئەترسن. ئەگەرنا کافر موبالات ناكا.

### ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَتِهِ، لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

وە بەم جۆره که رابورا لەمەوپیش خودای تەعالا فەرمانە کانی خۆی رووناک ئەکاتەوە بۆتان بە رجای ئەوە فامیان بکەن و رەفتاریان پى بکەن.

خودای تەعالا لە نایه‌تى پیشودا ئیسباتى حەقى موتەعى کرد بۆ ھەموو ژینیکى تەلاقدراو، پاش ئەوە کە لە نایه‌تە پیشودە کاندا بېيارى حەقى موتەعى دا بۆ یەك بەشیان، وە دیارە باسکردنی تاقه فەردی لە ئەفرادی عام تەخسیسى عامە کە ناكا بەو تاقه فەرده. واتە ئىمە لىرەدا وەرمان گرت کە حەقى موتەع بۆ ھەموو ژینیکى تەلاقدراو ھەیه، وە لە پیشەوە بەس بۆ ئەو ژنه‌ی دانا کە تەلاق بدری بە بىن ئەوە بچىتە لاي و مارەيىشى بۆ ناونەبرابى. بهلام ئەم بەيانى عام و خاسە نابىن بە ھۆى

نهوه که نهم عامه بپرین بهسر تاقه بهشه پیشواوه کهدا، بهلکوو نهوه بشه حوكمه کهی رابورو را که حقی موعده هدیه. وه لیره یشدا بتو باقی ژنانی تهلاقدراو هر حقی موعده دانهنتین لهسر زاهیری نهم نایهته عامه، وه به قتعی نهم زاهیره له دهس بعرنادهین نیلا له تاقه ماده یه کدا که جیا کراوه نهوه به نایهت وه کوو نهوه ژنه که تهلاقدراوه له پیش چونهلايا و ماره یشی بتو ناوبراوه، هر نیوه ماره یی نه کهوى و بهس.

وه بازئ نه لین: هله گری که لامی ته عریفی «وللمطلقات» بتو یشاره بیت بتو لای نه فرادی نه و قیسمه که له نایهته کهدا باسی یستیحلاقی حقی موعده کرد، وه «لام» کهی عموم نه بی، کهوابن نهم نایهته وه کوو ته نکیدی پن دی بتو نهوه نایهته پیشواوه.

وه بازئ کمس ته نویلی نهم نایهته کردووه بهوه که نهم حقی موعده واجبی هدیه وه کوو نهوه له نایهته پیشواوه کهدا باس کرا. وه سوننه تیشی هدیه وه کوو باقی نه قسامی ژنی تهلاقدراو، واته قهی ناکا با حقی موعده بتو هه مموو لاین بی، بهلام بتو تاقه به شیکیان واجبه، وه بتو نهوه بشه کان سوننه ته.

وه بازئ وتوویانه: مه بست له حقی مه تاع لم نایهته دا نه فقهی عیدده یه بهو شهرته ژنه که موتله لله قهی ریجعیه بیت یا سکی بیت.

ریوایت کراوه له زهیدی کورپی نه سلم نه لین: کاتنی نایهته: «ومتعونه علی الموسع قدره» هاته خواره وه واحالی بتو که نهم حقی موعده حقیکی نیختیاریه وته: «إن شئت أن أحسن فقلت وإن لم أردد لم أفعل» جا نهم نایهته هاته خواره وه: «وللمطلقات مه تاع بالمعروف» واته نهم حقی موتله لله قانه واجبه. «آخرجه ابن جریر».

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَرِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتَ  
فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُؤْمِنٌ ثُمَّ أَخْيَهُمْ﴾

به یاسای باری ته عالا له نازلکردنی قورئانی پیرۆزا له سه ر موناسه بهی بیندار کردنوهی موسولمانان له بین ئاگایی و فراموشکردنی گهوره بی خودا هر له ناو چەن ئایه تدا ئایه تئی یا زیاتر نازل ئە کا بۇ ئەم مەبەسته.

جا خودای ته عالا ئە فەرمویت. ئەی پیغەمبەری خۆشەویست تە ماشای وە زعی ئەو کۆمەلە ئادەمیزادە ناکەی کە له ولاتی خۆیان دەرچۈون له ترسى مردن، وە ئەوانە يىش چەن ھەزار كەسىن بۇون ئىبوا له ناو ئەواندا چەند پیاوىتى کى ژىر ببوايە و ئامۇزگارى باقىيە کانيان بىكىرىدaih کە راکىردىن له ترسى مردن مەعقول نىيە. جا خودای ته عالا بۇ دەربېرىنى قودرهت و تەوانايى خۆی فەرمانى فەرمۇو: بىرەن. واتە بە ئەملى «تە كۆينى» بېپيارى دا بىرەن، وە ئەوانىش بە بىن ئىختىار ھەمۇ مردن، وە له پاشان خودای ته عالا زىنلەوی كردنەوە بۇ ئەوه خۆیان له تەوانايى خودا حالى بىن، وە ئە رووداوه يىش بىن بە ھۆى عىبرەت بۇ باقى ئادەمیزاد.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلِ عَلَى النَّاسِ﴾

بە راستى خودای ته عالا خاوهن كەرەمە له سەریان.

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

بەلام زۆرىھى ئادەمیزاد دان نانىن بەم كەرەم و فەزلى خودادا و سوپاسى خودا ناکەن له سەر نىعمە تە کانى.

ئە گىتىنەوە کە له چەرخى له چەرخە کانى پىش ئىسلاما نە خۆشىنى «تاعون» دا كەوت لە قەسەبەي «داوەردان» لە نزىكى «واسط» لە بەينى بە غەدا و بە سەرەدا، جا لە ترسى ئەوه گىرۇدە بن بەو تاعونە خەلکى ئەو شويىنە ھەمۇ رايىان كرد. وە

خودای ته عالا، کاتن له ولاته که بان دهرچون، هه مهومی مراندن. وه له پاش ماوهین زیندووی کردنوه بتو نسباتی هیزی تهوانایی خوی.

وه بازی ئه لین: ئهوانه کۆمهلی بعون له بەنی نیسرائیل گەورە که بان بانگی کردن بتو غەزاکردن له گەل کافرانا ئهوانیش ئیتابعه بان نه کرد، وه له ولاته دهرچون له بەر ئه وه نه کا بمن بە هۆی جیهاد و غەزا کردنوه، جا خودای ته عالا مراندنی تا هەشت رۆز، وه له پاش ئه وه زیندووی کردنوه.

وه بە هەرحال ئەگەر حیکایەتى يەکەم بىن يا دووەم بىن مانیع نیيە و مەعنای ئایەتە کە وەھايە کە پیویستە ئىنسان پاڭ و پشتى لە سەر كەرەمی خودا بىن و باوهپى وەھابىن کە ژيان و مردىنە رکەسىن والە دەستى خودادا و ئىنسان بە راکردن لە دەستى تاععون لە مردن رزگار نابى. وە بە پارىز لە جەنگى دوژمن عمرى درېز نابى، وە مردن و ژيان هەممويان بە سراون بە قەزاي خودادو، وە هەرچى خودا بېيارى دابى ئەبىن هەر بىن.

جا كە خودای ته عالا ئەم رووداوه بتو حەزرهت و موسولمانان گىزپايدە و بتو  
بەيان کردن کە راکردن لە مردن سوودى نیيە و ئەبىن ئىنسان پشت ئەستور بىن بە خودا، فەرمۇسى بە حەزرهت:

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَكِيلِ اللَّهِ﴾

ئەی رەھبەرى نازار و ئەی پەيرەوانى بە ئىعتىبار! جەنگ بکەن لە گەل دوژمنانى دىندا لە رىگەى خودادا و لە بەر بەرزىزىرنوھى ئالاي ئىسلام.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

وه يەقين و باوهپتان بىن کە خودای ته عالا قىسى ئىتون ئەبىن و بە راز و نيازى ئىتون ئەزانى و هەركەن بە مەلاكى كەنلىنىڭ ئەتكەن بەنەن قات.

وه لبهه نهود که جهنگ کردن پیوستی ههیه به سهرفی مال و دارایی بُر زیوار و خوارده منی جهنگکه ران، ههروا پیوستی ههیه به سهرفی دارایی بُر چهك و ئسبابی جهنگ، خودای تهعالا بُر ترغیبی موسولمانان لهسهر سهرفی مال لم رینگهدا فه رموموی:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَعِّفُهُ اللَّهُ أَطْعَافًا كَثِيرًا﴾

نهود کتیه نهود بهختیاره شیرین کرداره که مالی خۆی نهدا به قهرز بلام به قهرزیکی جوان و شیرین بهم رهنگه نهود ماله به مالی خۆی نازانی ههتا ناز و نیازی بکا لهسهری و منهتنی دابنی لهسهر خودا، به مالی خودای دائهنی و به نهمانهت لهلای ئم دایناوه. وه له لایه کی ترهود باسی نهود سهرفه ناكا لهناو خەلکدا ههتا بین به ئیحسانی بەرچاوی، بەلکوو پیشکەشی نهکا به کار به دهستی ئىسلام ههتا به دلخوازی خۆی لهسهر راویزی موسولمانانی ھوشیار سهرفی بکا، ههتا خودای تهعالا له کاتی دانهوهی جهزادا به چەن قاتی زور جهزای نهود کەسە تەکرار بکاتهوه به نهوعن له ژمارەی حەوسەدو ھەزارو ھەزاران دەرچى.

﴿وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

وھ نهی موسولمانان بزانن که خودا رزق و دارایی نه گرتیهوه له هەركەسىن خواستى بین، وھ زوری نهکا و بلاوى نهکاتهوه بُر هەركەسىن خواستى لهسهر بین. وھ قەت وا مەزانن نهگەر مالی خوتان له رینگەی خودادا سەرف بکەن ئىتر مالتان دەست ناكەويتهوه، وانىيە بەلکوو خودا نه توانى به عىنایەتى خۆی نهوندەتان دارايى بُر زىاد بکا گير بخۇن به دەستىيەوه. ئەمە بُر دنياتان، وھ لە ولايشهوه ئىتوھ نهگەپىنهوه بُر لای خودای تهعالا بُر ماوهیه کى نهبراوه. وھ موحتجىن به خودايىن کە ھەموو سوود

و زيانى واله دەستى ئەودا، كەوابىن ھەميشە ئومىندىغان بەو دارايىه زۇرتىرى بىن و پىرۇزى  
و بەختىارى خۇتان لەو پەروەردگارە داراوه بىزانن نەك لە دراو و دارايى خۇتان.  
جا لەم شويىنەدا بە موناسىبەي زەمى دەرچۈنى ئەو قەۋەمە لە ولاتى خۇيان لە  
بىمى تاعۇون، چەن شتىن ھەيە ئەيغەمە پېش چاوتان ھەتا بىيان كەن بە سەرمەشق  
بۇ ژيان و بۇ پىرۇزى و بەختىارييتان ھەتا ھەتايى.

يەكەم: بىر و باوهەرى موسۇلمان لەسەر ئەوهەيە كە خوداي تەعالا پەروەردگارى  
عالەمە و لە ھەموو كائيناتا كەم و زۇر ھەرچى بۇوه و ھەيە و ئەبىن ھەمووى بەھىزى  
ئەو وە لەسەر خواستى ئەوه، وە ئەگەر خواستى نەبىن ھېچ شتى، لە سوود و زيان  
لە عالەما رۇونادا.

دووهەم: وەکوو خوداي تەعالا خالىقى ھەموو شىتىكە وەها ياسايدىكى راستى  
دامەزراندۇوه كە ئەو ياسايدى بە كاردى ھەتايى، واتە بۇ ھەر شتى رووبدا  
ھۆيەك و شىتىكى داناوه، ئەو ھۆيە بىن ئەو شتە ئەبىن، وە نەبۇو نابىن: باران ئەبارىئىنى  
گىاي پىن ئەپوئىنى، گەرمە ئەخاتە ھەواوه ھەتا مىوه و كىشتوكالى پىن پىتە گەيەننى.  
زانست و پىشەسازى داناوه بۇ ئەوه ھەركەسىن بۇو بە خاوهنىيان بىن بە خاوهنى  
دەسەلات لە جىهانَا.

وە تەماشاي پاكى خۆراك و بەرگ و پۇشاڭ و ھەواى پاك بۇون بە ھۆى تەندىروستى،  
وە پىچەوانەي ئەمانە بۇون بە ھۆى بىمارى و دەرد و بەلا، وە دەرمانكىرىنى نەخۇشى  
و فەرمان وەرگەتن لە دوكتورى زانا بۇوه بە ھۆى چاركىرىنى نەخۇشى.  
تەماشا نەكەي دارى بە دارىكى تر پىتوەند ئەكىرى مىۋەكەي ئەگۆرە، وە تۆمىن  
لە عمرزا يَا تۆمىن لە حەيواناتدا ئەگۆرە، زەراعەتەكە يَا حەيوانەكە ئەگۆرە. وە لە  
ناوى نەخۇشى ناولە مەندالى ئەكوتۇن ناولە ئەگرى.

ئەمانە ھەمۇو وان لەبەر دەستوورى سوننەتى خودا و ياساي پەروەردگاردا لە عالەما، وە خودا فەرمۇويەتى لە باسى «ذو القرنين»دا: ﴿وَاتَّيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبِيلًا﴾<sup>(٨٥)</sup> فائىع سبىأ<sup>(٨٦)</sup>.

سېيھەم: وەكۈو خودا نەم ئەسبابانەتى داناوه ياسايدىكى تىريش ھەيە كە ئىتمە تا ئىستە نەمانتوانىيە كەشىقى بىكەين و سىپرەكەي بىزانىن كە بە شىوهى گشتى پىتى ئەلىن: «خرق العادة»، ئەوهەتە حەزرەتى ئادەمى بە بىن باولك و دايىك دروست كردووه، وە وشتى حەزرەتى ساللەحى لە بەرد ھىتاۋەتە دەرەوە، وە ئاڭرى سارد كردووه لەسەر حەزرەتى نىيراهىم و بە ساغى لەو ئاڭىرە دەرچوو، وە دارى عاساي ئەكىد بە مار و ئەزىدەها بۆ حەزرەتى مۇوسا، وە عىسىاي بە بىن باولك دروست كرد و ھىزىتكى رۆحى واي پىتىدا كە كويىرى سکوماى خوش ئەكردەوە و بەلەكى چاك ئەكردەوە و چەند مردووی زىندىوو كردووه تەوهە. وە قورئانى نارد بۆ پىغەمبەر كەس نەيتوانى كەلامى وەها دابىنى و ئەو ئۆممەتە نەزانەتى پىن بەرزىكەدەوە و كردى بە پىرۇزى بۆ ھەمۇو عالەم و كافر و موسۇلمان لە زانست و مەعلۇوماتى قورئان سوودىيان وەرگرت.

(ئەم باسە بۆ كەسييىكە باوهەپى بە پىغەمبەران و رەھبەران بىيى).

وە بۆ ئەو كەسانەيش كە باوهەريان بەوان نەبىي؛ ئەگەر باش تەماشا بىكى ئەزانىن گەلن قانۇونى عىلەمى كەشىف كراوه كە تا ئىستە كەس ئاڭىاي نەبووه لييان و گەلن شتى وا ھەيە كە تا ئىستە سىپرەكەي نەزانراواه؛ وەكۈو چىلۇنى ھەلسۇورپانى ئەم ئەستىرانە لە عالەما و بناغەي ئەم ھەلسۇورپانە و ئەنجامى ئەم ھەلسۇورپانە و ھىزى جازىيە لەناو ئەم شستانەدا كە ھەلئەسۇورپىن.

جا لەمانه و دەركەوت كە ئايىنى بەرزى ئىسلام وەكىو باقى مەعلوماتى عىلىمى دائىما لە گەل حەقيقت و راستىدا ئەپرو و چاوبىست و فەرۇفيلى تىدا نىيە و هەر شتى عىلىمى بىن ئىسلام وەرى ئەگرى.

كەوابىن واجبە بە دىنى ئىسلام لە سەر ياساي سوننەتى پەروردىگار ھەر موسولىمانى پارىز بکا لە بلاۋەبۇنى نەخۆشى و تېبىكۈشى بۇ ئەسبابى تەندروستى و هەر شتى لە عىلەم و پىشە و كىرددەوە كە بىن بە ھۆى بەرزە و بۇنى فەرد ياكۇمەل سەعى بۇ بکا و قەتعەن بە خەياللات بایى نەبىن.

كەوابىن ئەگەر لە ئاگىر رابكا و لە لافاو خۆى پارىزى چۈن مەعقولە، نەگەر لە نەخۆشى و لە دەرد و ئىش خۆى پارىزى مەعقولە. ئەو تە وەكىو لە بوخارى شەرىفدا ھەيە حەزرت فەرمۇويەتى: «رابكەن لە گۈل وەكoo رائەكەن لە شىئىر». ھەر لە شەرحى بوخاريدا گۈلىن لە ناو كۆمەلنى عەربىدا ھات حەزرت حەزرت فەرمۇوى: ئىئمە لەباتى تو مۇبايەعەي ئىسلامىيەتمان بۇ كردووى ئىتر خودا حافىزىت بىن ئىجاب بە زەممەت كىشانى تو ناكا!.

و فەرمۇويەتى: ئەگەر بىستان «وەبا» كە تو وەته ولاتىكەوە مەرپۇن بۇ ئە و لاتە، بەلام ئەگەر وان لە ولاتەكەدا دەرمەچىن، ئەويش ھەر لە ياساي پارىزە؛ چونكى ئەھلى ئە و لاتە با زاھيرەن ساغ بن بەلام قابىلە مادەي ئە و نەخۆشىيە يان وەرگەرتىنى. وە زىياد لەمە ھۆى دەرچۈونىيان ئەبىن بە ھۆى دل شىكانى ئە و بىن دەستانە وان لە و لاتەدا و ناتوانىن دەربچىن، وە ئەبىن بە ھۆى بىرىنى رىشتەي رەسم لە بەينى خزم و خوتىشان!

وە ئەوهى كە لە حەزرتەوە حەزرت رىوايەت كراوه فەرمۇويەتى: «لا عدوى ولا طیرە ولا ھاما ولا صفر» ئەمە ھەموو ئىنلىكاري ئە و نەوعە تەئسىرە بۇوە كە لە زەمانى جاھىلييەتا ئىعتيقاديان [بۇ] كەدەن كەدەن بىلەن ئەنلىكاري [www.igraahlamontada.com](http://www.igraahlamontada.com) ئەم دەرد و

بهلا و نه خوشیه به حه تمی به ته بیعهت ته ئیسیر ئه کهن و علاقه بیان به خواستی خوداوه نییه «العياذ بالله» جا حهزه رت ویستوویه تی ئه و باوهه هله لیه له ده ماغیانا هه لدا، وه ده ماغیانا پر بکا له باوهه به خودای ته عالا هه تا ئیمان بینن بهوه که هه خودا خالیق و پهروهه ردگاره بتو هه موو شتی، وه هه خودا «مسبب الأسباب»، واته ئه سبابی داناوه و کردوویه به هوی «مسبب» ئه گه رنا ئه سباب به بین خواستی خودا شتی لئن پهیدا نابی.

وه يه کن بیهودی به دریئی ئه م باسه تئن بگا ته ماشای «فتح الباری» شعر حی بوخاری بکا له بابی «لا عدوی» دا له کیتابی «طب» له بهرگی ده هه مدا. جا ئه و ئایه ته پیروزه که زه می ئه و کۆمه له ئه کا که له ترسی نه خوشی له دیکه بیان ده رچوون له بھر ئه وویه که ئه وانه وايان ئه زانی ئه و نه خوشینه به قه راری قه تعی پیتیان ئه گا و ئه یانکوژی و لایان بهلای خودا نه ده کرده ووه.

وه ئه گه ر له سه ریوایه تی سانی بین ئه وو تبععن له بھر ئه وو بتو که راکردن له جیهاد راکردن بتو فه سادی ولات و نه مانی یاسا و نیزام و رازی بیون به ملکه چی بتو کافران ئه مه یش دیاره که کاریکی نابار و ناھه مواره.

پاش ئه مانه بزانن که قمر زدان عیباره ته له وو که میقداری له مالی خوت، له ئالتوون و زیو یا له ئه و راقی ره واجی روز، وه یا له و شتانه که وینه شه ر عیان هه یه وه کوو گه نم و جزو خورما و میوز و باقی خوارده مه نی که تیکه ل نه بین له ئه جزای جیا جیا بیدهی به داماوى داوای بکا لیت له سه ر ئه ساسی ئه مه که له کاتیکا ئیمکانی بین وینه ئه و ماله بداته ووه به خاوون قه رزه که.

قه رز کردن له لاینه نی موحتجه وه ئه حکامی خه مسےی به سه را دی، هه روا له لاینه قه رز ده ریشه وه: «حه رام» و «واجب» و «مه کرووه» و «مهندووب» و «موباح» ئه بین، وه کوو له کتیبی شه ریعه تا باس کراوه. وه قه رز دان به داما او گه لئن ئیحسانه.

ریوايەت كراوه كاتى ئايەتى: «من ذا الذي يقرض الله قرضاً حسناً» نازل بۇ يەكتى لە ئەسحابە كان ئەبوو «دەدەج» ناو هات بۇ خزمەتى حەززەت ﷺ عەرزى كرد: يَا رەسوولەللە راستە خوداي تەعالا داواي قەرز لە ئىمە ئەك؟ فەرمۇسى: بەلىنى، عەرزى كرد: دەستى خۆتم بەدرى! ئەويش دەستى بۇ راکىشا، جا عەرزى كرد: يَا رەسوولەللە وا من باغىتكىم ھېيە شەشىد دار خورماي تىدايە دام بە قەرز بە خودا، ئەمچار رؤىشت بۇ باخە كەي بانگى كرد لە ژنە كەي: دايىكى دەدەج دەرچىن لە باخە كە بە خۆت و مەندالەكانەوە، من ئەم باخەم داوه بە قەرز بە خوداي تەعالا، ئەويش بە فەورى لە گەل مەندالەكانىدا دەرچۈون لەو باخە و چۈون بۇ شوتىتىكى تر.

و بە ئىتىفاقي ھەموو ئىمامانى دين دروست نىيە لەسەر ھىچ نەوعە قەرزى: نەكم و، نە زۆر زىياد لە مالەكەي خۆى قازانچ وەرىگرى، بەلىنى ئەگەر قەرزازە كە خۆى بە پياوهتى شىتىك لە زىيادەي دا بە خاوهەن مال ئەوه بۇيى دروستە وەرى بگرى؛ چۈنكە حەززەت فەرمۇيەتى بە ریوايەتى ئەبۇوەھورەيرە: «إِنْ خِيَارَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً». «رواه البخارى و مسلم و غيرهما» وە حەززەت ﷺ تاريفى ئەو كەسانەي كىدووھە كە قەرز باش ئەدەنهو، واتە لە وەختى دەس رؤىشتىنا بە بىن تەفرە و بە روویەكى خۆشەوە بەزىيادەوە وىتنەي ئەو مالە بىاتەوە بۇ خاوهە كەي.

وە حەززەت ﷺ وشترىتكى يەك سالەي قەرز كرد دوايى وشترىتكى چوارسالانەي نارد بۇ خاوهەن مالەكە. وە ئەم حەدىسە دەليلە لەسەر ئەمە كە قەرز كىدن لە حەيواناتا دروستە، وە ئەمە مەزھەبى جومھۇرە ئىللا ئىمامى ئەبۇوەھەنەفە ﷺ وە كۈولە جىنگەي خۆيا باس كراوه.

وە پاش ئەوه كە خوداي تەعالا فەرمانى دا بە جىيەد لەبەر بەرز كىرنەوهى كەلىمەي خودا و تەرغىبى دان لەسەر سەرفىكىنى مال لە رىنگەي خودادا رووداۋىتكى ناو بەنى ئىسرائىللىشى بۇ گىتانەوهى كە بە ئەمەي خودا حىعادىان كىدووھە، [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

و فهرمومی:

**﴿أَلَّمْ تَرَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ إِسْرَئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّنَا  
لَهُمْ أَبْشِرْنَا مَلِكَّاً نَقْتَلِنَّ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾**

واته: ئایا نابینی و تمماشای ئهو کۆمه‌له ناكەی له پیاوە گەورە کانى بەنى ئیسرائیل لەبەر ئەوه فامیان کرد بە داماوى و بىشانى و بىنانوى خۆیان لەسەر تەركى جیهاد عەرزى ئهو پىغەمبەرهى ناو خۆیان کرد - دواى حەزرەتى موسا - كە ناوى «ئەشمەویل» عائشلە بۇو: پادشاھىكمان بۇ راپەرېنەو بۇمان دیارى بکە هەتا فەرماندارىممان بکا و ئىمعەيش جەنگ بکەين له گەل دوزمنانى دىنى خۆمان له رىنگەی خوداد؟

**﴿قَالَ هَلْ عَسِيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْفِتْنَةُ أَلَا نُفَتِّلُوْا﴾**

ئەويش فەرمۇسى: ئایا چاوهروان ئەکرى غەزا کردن فەرزىبکرى لەسەرتان ئەمە كە ئىيە خۆتان دوابخەن له جەنگ و جەنگ نەکەن!

**﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَا نُقْتَلِنَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ  
دِيْرِنَا وَأَبْنَاءِنَا﴾**

ئەوانىش جوايان دايەوە و عەرزيان کرد: ئایا ئىتمە چ سوودىكىمان بۇ نەبىن لهوەدا كە جەنگ نەکەين له رىنگەی خوادا، وەحال بىنچە لەوەى كە جیهاد له زاتى خۆيا ئىحسانە ئىتمە دەركراوين له لايمى ئەو دوزمنانەوە له خانوو و نىشتمانى خۆمان و دوورىش خراوينەوە له ئەولادە كانمان؟ چونكە ئەوان مەبەستىان جەنگ کردن بۇو له گەل عەماليقەدا كە ئۆممەتنى بۇون له قەراخى دەرياي رۆمدا له بەينى فەلەستىن و ميسىدا دانىشتىبۇون، وە ئەو شوينە كە تىايا بۇون وەختى خۆى شوينى بەنى ئیسرائىلى بۇو، بەلام ئەوان هاتن لهو شوينانە دەريان کردن و مندالە كانيان به دىل بردن.

**﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا لَا قَيْلَأً مِنْهُمْ﴾**

جا له کاتیکا جه‌نگ کردن و غمزا فهرز کرا له سه‌ریان له لایه‌نی خوداوه هه مهو پشتیان هه لکرد له جه‌نگ کردن ئیلا که می‌نه بیان له وانه که به دل نیماندار بیون.

**﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴾** ۲۴۶

وه به راستی خودای ته عالا زانایه به وانه که سته مکارن و حه قیان لئی نه ستینیته وه.

**﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾**

نه شمه‌ویل عليه السلام له خودای ته عالا پارایه‌وه که پاشایه کیان پی بدا، و «بالفعل» خودانه‌مری فه‌رمیوو: که «طالوت» دیاری بکا، جائه‌ویش فرمیووی به به‌نی نیسرائیلیه کان: خودای ته عالا تالووتی رهوانه کرد ووه بوتان بیی به پاشاتان. وه تالووت نیسانیتکی خاوهون سه‌ر و سیمای جوان و قه‌واره‌ی به هه‌یئت و به هه‌یهت بیو، به‌لام دارایی نه بیو، وه له نه‌ولادی بنیامین بیو.

**﴿قَاتُوا أَنَّ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾**

نه وانیش و تیان: چلۇن پاشایه‌تی دەس نه‌دا بۆ تالووت له سه‌ر نیمه وله حال نیمه شیاوتر و مناسبترین بۆ ریاسەت؟

چونکى نه‌وله نه‌ته‌وهی بنیامینه که به یاسای به‌نی نیسرائیل دوور بیون له ریاسەت و نوبووهت؛ چونکى ریاسەت له نه‌ته‌وهی یه‌هووزا بیو و نوبووهت له نه‌ته‌وهی لاوی کورپی یه‌عقووب بیو.

**﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعْةً مِنِ الْمَالِ﴾**

وه عه‌لاوهی نه‌وه گوشادی و فه‌راوانی نییه و پی نه‌دراوه له مال و داراییدا.

**﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَنِهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ  
وَالْجِسْمِ﴾**

نهشمهویل فرموده: خودای تهعالا کردوویهتی به پاشا له سهرتان له بهر چهن  
شت؛ یه که م: خودا بازی سیفاتی نه فسی و ههای پیداوه که لایه قی ریاسهت بن  
وه کوو عهفوو چاپوشی له بازی که س و ئیداره و دامرکاندنی بازه که سی و بعرزی  
له خوو و ره و شتا. و له له شدا قهواره دار و به ههیه ته، و له زانستا خاوون عیلم و  
خاوون مه علوماته.

**﴿وَاللَّهُ يُؤْتِ مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ﴾**

بیچگه له مانه خودای تهعالا خاوون خواسته له هه موو شتیکا چی بکا نه یکا، و  
هه مولک و ریاسهت که عائیدی نه و به هه رکه سی بدائله یدا و که س ناتوانی مه نعی بکا.

**﴿وَاللَّهُ وَاسِعُ كَلِيمٌ﴾** (۲۴۷)

خودا زانستی گوشاده و دانای راز و نیازه و حیکمهت هه یه له کار و باریا، و  
ئیمه نه زانین و نه نجامی کار نازانین، وه خودا به ده وام ئه م زانسته هی هه یه، به لام  
ئیمه جار جار پرته وی له زانست له لای نه ووهه لیمان نه دا وه جاریه جار بی بارهین.  
جاله بهر نه وه که به نیئیرائلیه کان هه ملیان پیچ نه دا و له نه نجاما و تیان: نه گر  
حوجهت و بورهانیکت بین له سه ر پاشایه تی تالیوت قه بولی نه که بین به پاشا، و  
نهشمهویل له خودا پارایه وه بتو بورهانی که ئیقنا عیان بکا خودای تهعالا فرموده:  
بورهانیان نه وه یه نه و تابووته که هری نه سره تیان بتو له سه دوژمن، وه ئیسته لای  
دوژمنه کانه نه بیتیرمه وه بؤیان. نهشمهویل ئه م فرموده خودایه بتو گیڑانه وه کوو  
خودا نه فرمومیت:

﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ أَكِيرَةَ مُلْكِكُهُ أَن يَأْتِيَكُمْ أَلْشَابُوتُ  
فِيهِ سَكِينَةٌ مِن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ ءَالُّ مُوسَى  
وَءَالُّ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ﴾

پیغمهبره که یان که ئەشمەویل بۇ فەرمۇسى پىيان: نىشانەی رىاسەت و پاشایەتى تالۇوت ئەمەيە: ئە سندۇوقە کە لەلای حەزىزەتى مۇوسا بۇو و دوژمنە کان وەريان گرت ليتان لم رۇزانەدا بىتھو بۇ لاتان کە لم سندۇوقەدا ھەيە نارامى دل و گىانى ئىۋە لەبر ئەو يۈمن و پېرۇزىيە کە لەلایەنى خوداي ئىتەوە ھەيە لەگەل ئە سندۇوقەدا. وە لم سندۇوقەدا ھەيە بازى پاشماوه و ئاسارى پېرۇزىي وَا کە ئالى مۇوسا پاش خۆيان بەجييان ھېشتۈرۈ، وەکوو عاسا و بەرگ و پۇشاڭ، وە دوو لەوح لە تەوراتى حەزىزەتى مۇوسا، وە عاساى ھاروون و بەرگ و پۇشاڭى ئەويش، وە ئەم تابوتە مەلائىكە ھەلى ئەگرىت لەناو دوژمنە کان و ئەوان پىي نازانن.

﴿ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِيَّةً لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴾ ۲۴۸

وە لم کارە گەورەدا کە رووئەدا نىشانەيە کى زۆر گەورە ھەيە لەسەر تەوانايى خودا و پېرۇزى پیغەمبەرە کانى و پاشایەتى تالۇوت ئە گەر ئىۋە ئىمان و باوهەرتان بىي. بىزانى! لم تابوتەدا زاناكان گەلىنى قىسىان كردوو، نزىكە کە یان ئەمەيە: کە سندۇقىتكى تايىەتى حەزىزەتى مۇوسا بۇو، وەختى خۆى حەزىزەتى مۇوسا تەوراتى داناوه لەناويا، وە پاش وەفاتى حەزىزەتى مۇوسا بازى ئاسارى حەزىزەتى مۇوسا يىشيان داناوه لەناويا؛ وەکوو: عاسا و، عەمامە و، پۇشاڭى خۆى، ھەروا عاساى حەزىزەتى ھاروون و بازى بەرگى ئەويشى تىا بۇو. بە ھەرحال ئەم سندۇوقە شىتىكى ناياب و پېرۇز بۇو لەناو بەنلى ئىسرائىلە كاندا.

ئه گېرنه وه له پاش حەزره تى موسا، واته له زەمانى «يوشع» وه له پاش نەوهە رکاتىن بەنى ئىسرائىل شەپىان بىكردایه له گەل دوزمنە كانيانا ئەو سندووقە يان ئەھيتنا لە پىشى سوباكە وه ئەيان برد، وەكىو ئالاي ئىمۇق، وە كاتىن كە بەنى ئىسرائىلە كان ئەيان بىنى سەكىنە و ئارامىتىكى رۇحى بەسەريانان ئەھات، بە نەوعىن كە گيانى خۆيان لە بىر ئەچۈوه و ئەكەوتىنە جەنگە وە، وە خودايش نەسرە تى ئەدان بەسەر دوزمنە كانيانا.

ئەم وەزعە دەوامى كرد تا دەوري ئاخىرى حکومەتىن لە حکومەتە كانيانا و خەلکى گىرۇدەي گوناھ و تاوان بۇون ئەمجار ئەو بەرە كات و ئاسارە قەدىمەي سندووقە كە نەما رۇزى لە جەنگى ئىسرائىلى لە گەل عەمالىقەدا دوزمنە كان هاتن ئەو سندووقە يان گرت و بەتالان بىردىان، وە لەلاي ئەوان مایە وە، وە ئىسرائىلە كان كەوتىنە پاشە وە، تا خودا ئەشمەويلى نارد كردى بە پىغەمبەر لەسەريان، وە بازى پېرۋىزى و بەرە كاتى ئەويان بىنى، جا داوايانلىنى كرد كە داوا بکا لە خودا پاشايە كيان بۇ رەوانە بکا هەتا وەكىو جارى جاران جىهاد بىخەن، وە لە ئەنجامى پارانە وەي حەزره تى ئەشمەويلىدا خودا ئەمرى پىن كرد كە تالۇوت بکا بە پاشايان، كە ئەشمەويلى ئەم باسى كرد ئەوانە كەوتىنە مل بادان داواى بورھانىان كرد لە ئەشمەويلى، ئەويش خودا وەحى بۇ كرد كە نىشانە يان ئەوهىيە: ئەو سندووقە وا لەناو دوزمنە كانا خودا ئەمر ئەكا بە مەلاتىكە ھەلى بىگرن و بىھىتتە وە لەناو بەنى ئىسرائىلدا دايىتىن. وە فيعلەن ئەلى: بەنى ئىسرائىلە كان چاۋىيان لىيە بۇو كە ئەو سندووقە لە ئاسمانە وە ئەھاتە خوارە وە هەتا داکەوت لە ناويانا، واتە مەلاتىكە بە ئەمرى خودا ھيتىانە وە بۇيان. جا لە بازى رىوايەتا فرىشتە كان ئەو سندووقە يان بەرز كردووه تە وە بۇ ھە وە لە ويىھ دايىان بەزانە وە بۇ عمرز و لە ناوياندا دايىان ناوه.

وە بازى رىوايەت ئەلىت: شەوى نوستبۇون كە سېھىنى رۇزىيانلى بۇوه وە تە ماشايان كرد ئەو سندووقە لە مەعەبدە كە يانا دانراوه.

وه له بازی ریوایه‌تا ئەلینی: ئهو قەومە کە سندوقەکەیان لابۇ گىرۇدە بۇون بە گەلەن ناساغى و نابۇودى و بېپارىيان دا ئهو دەردانەيەن لە شۇومى داگىر كردى ئەو سندوقە يە، جا عارەبانەيەكىان بەست بە جووتى گاوه و سندوقەکەيەن ھاوىتە ناوى و ئەمرىيان كرد بە دوو مەئمۇر، ئهو جووتە گاوه عارەبانەيەن بىردىوھە تا نزىكى ئاۋەدانى بەنى ئىسرائىلەكەن و لەوئى خۆيان گەپانھوھ و خەلکى ئاگادار بۇون لە عەرەبە و گاكان و بىرىنچەنەوھ بۇ ناو ئاۋەدانىكەيەن.

بە هەرحال لە كاتى ئەم پرسىيار و جوابى بەينى بەنى ئىسرائىل و ئەشمەولى داعلىڭىلا ئەو سندوقە گەيشتەوە دەستىيان و دل مۇتمەئىن بۇون و دانىيان نا بە پاشايى تالۇوتدا. وە دەركەوت لەم بەيانوھ کە سەكىنە کە بىرىتى بۇوە لە رۆح و دل گەرمىيە کە بەسەر بەنى ئىسرائىلەكەن اھاتووە لە كاتى چاپىنکەوتى ئەو سندوقەدا وەكۈو ھەر قەومىن کە ئاسار و موخەلەفاتى گەورە خۆى بىيىن دلى گەرم ئەبىن و حاڭلى ئەگۇرى و خۆى لەبىر ئەچىتەوە. وەكۈو لە ھەموومانوھ دىارە.

جا پاش ئىعتيراف كردن بە پاشايى تالۇوت سوپايدىكىان رېك خىست بە رىاسەت و قيادەت تالۇوت و هاتن بۇ سەر عەماليقە، کە قەومى بۇون لە نزىكى دەرياي ئەحەمەر و خەلەيجى عەقبەدا، کە لە كاتەدا ئەوان لەو ولانتدا فەرمانزەوا بۇون، وە وەختى خۆى ولاتى بەنى ئىسرائىل بۇوبۇو و ئەمانە داگىريان كردىبوو. جا بە تەبىعەتى حال پىتوىست بۇو کە لە نەھرى ئەرددەن بېپىنهوھ و رووبەرپۇرى ئەو قەومە دوڑمىنە بىرۇن بۇ جەنگ، وە كاتىن سوپاکە رېكەوت، ئەگىرنەوھ کە تالۇوت چاوى كەوت بە «داوود» کە كورپىكى بە نىشات و خاوهن ھىز بۇو ئەمرى كرد ئەويش بىكەويتە ناو سوپاکە و لە گەليانا بىت. وە لە ریوايەتىكا ئەلینىن: «ئىشا» باوکى حەزەرتى داود لە ناو سوپاکەدا بۇو لە گەل شەش كەس لە كورپە كانىدا، وە داود شوانى مەر و مالات بۇو، وە نەھات، و لە گەللىرى خەدا و مەسىھ كەدىز ئەش وەيل ئەمر بىكا بە

تالووت که داود له گهـل خـوـیـا بـیـا بـوـئـو شـهـرـهـ، جـا تـالـوـوـت نـهـمـرـیـ کـرـدـ وـ هـیـنـیـاـیـانـ لـهـ گـهـلـ خـوـیـانـ.

**﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَلَوْتُ إِلَيْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِكُمْ بِنَهَرٍ﴾**  
 جـا کـاتـنـ تـالـوـوـتـ بـهـ سـوـپـاـکـهـ یـهـوـ دـهـرـچـوـوـ لـهـ وـلـاتـیـ خـوـیـ وـ رـوـوـیـ کـرـدـ وـ لـاتـیـ دـوـرـمـنـ فـهـرـمـوـوـیـ بـهـ ئـهـفـرـادـیـ سـوـپـاـکـهـیـ: کـهـ خـوـدـایـ تـهـعـالـاـ بـهـ رـاـورـدـیـ ثـیـخـلاـسـ وـ سـاغـیـ ئـیـوـهـ ئـهـکـاـ بـهـ ئـاوـیـ روـوـبـارـیـ کـهـ وـاـلـهـ رـیـگـهـمـانـاـ. «قـهـتـادـهـ» ئـهـلـیـ: ئـهـ روـوـبـارـهـ روـوـبـارـیـ بـوـوـهـ لـهـ نـاوـیـ وـلـاتـیـ بـهـنـیـ ئـیـسـرـائـیـلـ وـ نـهـهـرـیـ ئـهـرـدـنـداـ، وـهـ باـزـیـ ئـهـلـیـ هـهـرـ روـوـبـارـیـ ئـهـرـدـهـنـ بـوـوـ.

**﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيَسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَّ فَعُرْفَةً بِيَدِهِ﴾**  
 وـاـتـهـ: هـهـرـکـهـسـنـ لـهـ ئـاوـیـ ئـهـ روـوـبـارـهـ بـخـوـاتـهـوـهـ ئـهـوـهـ لـهـ گـهـلـ منـدـاـنـیـهـ، وـهـ هـهـرـکـهـسـنـ لـیـنـ نـهـخـوـاتـهـوـهـ ئـهـوـهـ لـهـ گـهـلـ منـدـاـیـهـ ئـیـلـلاـ کـهـسـنـ کـهـ لـالـهـوـیـچـنـ بـهـ دـهـستـیـ خـوـیـ هـلـبـگـرـیـ وـ دـهـمـیـ پـیـنـ تـهـرـ بـکـاـ.

**﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾**  
 کـهـچـیـ لـهـ گـهـلـ ئـمـ فـهـرـمـانـیـشـداـ هـمـمـوـ لـایـانـدـاـلـهـ فـهـرـمـانـ وـلـهـ ئـاوـیـ روـوـبـارـهـکـهـیـانـ خـوـارـدـهـوـهـ ئـیـلـلاـ چـهـنـ کـهـسـیـکـیـ کـمـ نـهـبـیـ لـهـوـ سـوـپـاـیـهـ.

**﴿فَلَمَّا جَاءَ زَهْرَهُ هُوَ وَالذِّينَ كَعَمْنُوا مَعَهُمْ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا إِلَيْوَمَ بِجَلُوتَ وَجُنُودِهِ﴾**

جا کـاتـنـ کـهـ رـابـورـدـ لـهـ روـوـبـارـیـ نـاوـبـراـوـ تـالـوـوـتـ وـ ئـهـوانـهـ لـهـسـهـرـ بـیـرـ وـ باـوـهـرـیـ ئـهـوـبـوـونـ وـ موـخـالـهـفـهـیـانـ نـهـکـرـدـ بـوـوـ کـهـ ژـمـارـهـیـهـ کـیـ کـمـ بـوـوـنـ لـهـ کـوـمـهـلـهـیـ سـوـپـاـکـهـیـ

تالووت و تیان: ئیمپری ئیمه تاقهت و تهوانای جهنگمان نییه له گەل جالووت و سوپاکەیا له بەر زۆری ئەوان و زۆری ئەسبابی جەنگیان و كەمی خۆیان. ریوایەت کراوه کە سوپای تالووت، ئەوهی کە له سەر فەرمانی تالووت بۇون، سىھەزار كەس بۇون و سوپای دوزمنەكان له دەورى سەدھەزار كەسا بۇون.

**﴿قَالَ الَّذِينَ يَنْظُرُونَ أَنَّهُمْ مُلَكُوْا اَللَّهُ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٌ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً يَادُنِ اَللَّهِ﴾**

و تیان ئەو كۆمەلە موسولمانە کە باوهرى بهیزیان له سەر ئەوه بۇو کە قيامەت ھەيە و ئەوانىش بە حوزوورى خودا نەگەن: زور سوپای كەم زال بۇون به سەر سوپای زۆرا بە يارمەتى خودا.

**﴿وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾** ۲۴۹

وە خوداي تەعالا له گەل ئەوانەدايە کە خۆگرن و سەبر ئەكەن له بەر فەرمانی خودا و ئازار و ئەقدارى ئەوا.

**﴿وَلَمَّا بَرَزَوْا لِجَالُوتَ وَجَنُودِهِ﴾**

جا كاتى کە دەركەوتىن له بەر چاوى جالووت و سوپا زۆرەكەيا.

**﴿فَأَلْوَأْرَبَّنَا آفَرِعَ عَلَيْنَا صَبَرَا﴾**

و تیان: ئەی پەروەردگارى زاناي تهواناي ئیمه! سەبر و خۆگرتىن و ئارامىن له ئاسمانى كەرەمى خۆتهوه بىارىتىنە به سەر دىلما.

**﴿وَكَيْتَ أَقْدَامَنَا﴾**

وە پىيمان دامزراو بکە له شويىنى خۆيا هەتا رانەكەين.

﴿وَأَنْصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ ٢٥٠

وە زالمان بکە بەسەر ئەو كۆمەلە کافرەدا.

﴿فَهَرَّمُهُمْ بِلَذْنِ اللَّهِ﴾

جا سوپاکەی تاللووت سوپای جالووتیان شکاند بە يارمه تى خودا.

﴿وَقَتَلَ دَاؤُودُ جَالُوتَ﴾

وە داودى کورپى ئيشا جالووتى پاشای عەماليقەی کوشت.

﴿وَءَاتَكَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وە خودا پاشایي بەنىئيرائيل و حىكمةت و ماريغەت لە كەشفي ئومورى موھيمەدا بە خشىنى بە داود. وە بازى ئەلىن مەبەست لە حىكمةت پايەي نوبووهت و ريسالە تە.

لە واقىعا وەختى خۆى پايەي پاشایيەتى لە نەتمەوهى «يەھووزا»ى كورپى يەعقووب و پىنگەمبەرايەتى لە نەتمەوهى «لاوى» كورپى يەعقووبدا بۇو، وە لم ئاخىرەدا پايەي پاشایي و مايەي پىنگەمبەرايەتى هەردۇويانى دا بە حەزرەتى داود كە لە نەتمەوهى يەھوودا بۇو.

﴿وَعَلَمَهُ مِمَّا يَشَاءُ﴾

وە لە هەرچى نەوعە فەمنى كە خۆى ويستى تالىمى داودى كرد و پىنى زانان، وە كۈو فەمنى زرى و تاس و كلاۋ دروست كردىن و غېيرى نەوانە.

﴿وَلَوْلَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾

وە ئەگەر ئەوه نەبوايە كە خواي تەعالا چارى بازى سەمكار بە بازى كەس بکات عەرز وا بە فەسادا ئەپرقىي قابيلەتى هيچى تىدا نەمېتى.

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

٢٥١

بەلام خواى تەعالا فەزىل و رەحمەتى زۆرە بەسەر عالەمدا، مەجالى ئەوه نادا  
کە عالەم ھەمووی بەفسادا بىروات.

﴿إِنَّكَ مَأْيَتُكَ إِنَّ اللَّهَ نَتْلُو هَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

٢٥٢

ئەوهى كە ناردىمانە خوارەوه لەبۇ تو ھەموو ئاياتى خودا بۇون، وە ئىيان خويتىنинە وە  
بەسەر ئىيەدا لەسەر زمانى جوپەئيل ﴿عَلَيْكَ﴾ بە شىۋەپىن كە راست بىن و مواقىقى واقىع  
بىن، وە بە راستى توپىش بىزانە كە تو لەو رەھبەرانەي كە رەوانە كراوى بۇ سەر ھەموو  
جىن و ئادەمىزاد، بۇ ئىرپاد كەردىيان و شارەزا كەردىيان بۇ رىيگەي خودا بەيە كناسىن  
و پايدارى لەسەر كردهوهى پاك و لەسەر خۇو و رەھۋىتى چاك، وە ھەركەسىن ئەم  
رىيگەيە وەرگەرتىن بە سەلامەتى و ئازام ئەرپا بە رىتا ھەتا ئەگاتە نەنجامى پېرۋىزى  
ھەتا ھەتا يە.

جا لەم باسەدا چەن قىسىمى ھەيە:

[قسىمى] يەكەم: لە حىكىمەتى ئەو مەنۇ ئاو خواردىنە وە ئەفرادى سۈپايە لە  
جانىبىي تاللووتە وە فەرمۇويانە: خەلکە كە زۆر لە حالتى نابار و رۇزىتىكى گەرمابۇن،  
وە ئەگەر مەيدانى ئاسايىش و ئاو خواردىنە وە بىان بىللاۋە بىان ئەكىد بەو قەراخى  
رۇوبارەدا و لەوانە بۇو كە دوژمن ھىرىش بىننەتە سەريان و بىان فەوتىنى. وە ياخود  
ئاوى ئەر رۇوبارە ئاۋىتكى قورس و سوئر بۇو ئەگەر زۇرىيان بخواردايەتە وە لەوانە  
بۇو زۆر كەسيان گىرۋىدەي ناساغىي مىعىدە بىن و ھەم بىن بە ھۆى زالبۇونى دوژمن.

به‌لام بازی فهرموویانه: راسته‌که‌ی نه‌مه‌یه که نه‌فرادی سوپا تا به ته‌واوی نه‌رُونه  
ژیر فهرمانه‌وه و خویان تمسلیم نه‌کهن به فهرمانده‌ی سوپا جه‌نگیان بین ناکری و  
زال نابن به‌سهر دوزمندا، وه لهو کاته‌دا بwoo نه‌و سوپایه ئاو به‌کارهینان له گهوره  
ثاره‌زوویان بwoo. جا تاللووت ویستی ساغی و فهرمانبه‌ری سوپاکه‌ی به‌وه به‌راورد  
بکا که معنی نه‌و ئاویان لی بکا، وه فيعله‌ن ده‌ركه‌وت که عه‌ده‌دی که‌میان نه‌بئ  
که‌س نیتاعه‌ی نه‌کرد و لموانه بwoo نه‌گدر یارمه‌تی خودا نه‌بوایه دوزمنه که زال نه‌بwoo  
به سه‌ریانا و له‌ناوی نه‌بردن.

وه عه‌لاوه‌ی نه‌مانه زالبونی سوپا به زوری ژماره‌نییه، به‌لکوو به هیزی دل و  
ثیخلاس و جه‌نگی بیر و باوه‌ره. به‌راورد کراوه هر کۆمه‌لئی له‌سهر بیر و باوه‌ر  
چوویتته مه‌یدانه‌وه زال بwoo مه‌گهر له‌بهر خه‌تایین له یاسای جه‌نگه که‌یانا یا کهم و  
کووپری له چه‌کیانا، که‌وابن همزار که‌سی خاوه‌ن باوه‌ر له ده همزار که‌سی بین باوه‌ر  
به‌سوودتره، وه فيعله‌ن و‌هایش بwoo بهو ژماره که‌مه‌وه نه‌وان له شه‌ری عه‌مالیقه‌دا  
غالب بون. وه نه‌سحابی حمزه‌ت بەشىھە له واقعه‌ی به‌درا زال بون به‌سهر دوزمنه که‌یانا.  
قسه‌ی دووهم: باسی داوده، بازی نه‌لئین: له‌سهر فهرمانی نه‌شم‌هولیل تاللووت  
داودی برد بۆ جه‌نگ و پیتی وتبوو که جاللووت نه‌کوژی و تویش نه‌بئ کچی  
خوئی بین بدهی؛ چونکه پیاوی وا بۆ فهرمانداری سوپا نه‌شن و له نه‌نجاما نه‌بئ  
فهرمانداری نه‌و سوپای تویه بین.

وه بازی وتوویه: هر تاللووت خوئی نه‌مری کرد جاریان دا به سوپاکه‌دا هه‌ركه‌سی  
جاللووت بکوژی کچی خومی بین نه‌دهم و نه‌یکم به فهرمانداری سوپا. به هه‌حال  
کاتئ که داود بەشىھە جاللووتی کوشت، داود مشهور بwoo له ولاتا و تاللووت کچی  
خوئی بین دا، به‌لام له نه‌نجاما که‌وته به‌دگومانی له داود و فهرمانی بین جئی کردن

ههتا تاللووت عazel کرا یا خۆی نیستیقاله‌ی کرد، وه داوودیان له جینگه‌دا دانا له بەر کەرامەت و ئەخلاقى بەرز و خودایش رساله‌تی پىتا و بۇو بە گەورەی دين و دۆنيا. «يختص برحمته من يشاء والله ذو الفضل العظيم».

جا پاش ئەوه خودای تەعالا باسى حەزرەتى داودى کرد و بە موناسەبەی ئەوه و بە باسى مووسا و هاروونىش ھاته پىشەوه، خودا بۇ ئىشارە بۇ لای جەماعەتى ئەو پىغەمبەرانە فەرمۇوی:

**﴿إِنَّكَ أَرْسَلْتَ فَضَّلَنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾**

ئەوه جەماعەتى پىغەمبەرانە بازىكىيانمان تەفرىيل داوه بەسەر بازىكىيانا.

**﴿كُلُّهُمْ مَنْ كَلَمَ اللَّهُ﴾**

لەو پىغەمبەرانە يە كەسىن کە خوا قسەی لەگەل کردوووه بە بىن واسىتەی فريشتە، وەکوو حەزرەتى مووسا لە كىيۆي «تۇور»دا، حەزرەتى «محمد المصطفى» لەشەوی مىراجا.

**﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾**

وە بازىكىيانى بەرز کردوووه تەوه بەسەر باقىيە كانا بەچەن پلە و پايە وەکوو حەزرەتى موحەممەد لە پايەكانى دەعوهت و عومۇومى دەعوهت و دەۋامى دين و دەرەجاتى مىراجا خودا بەرزى كردهووه.

**﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرِيمَ الْبَيْنَتِ وَأَيَّدَنَاهُ رُوحُ الْقَدْسِ﴾**

وە داومانە بە عىساى كورپى مرىيەم چەن موعىجىزە گەورەي وەها كە ئەبن بە شاهيد لەسەر ئەوه پىغەمبەرى خودايە: وەکوو قسە كردى لە بىشىكەدا و خۆشەوە كردى

وہ نیمامی نہ وہوی لہ شہر حی موسیلیمدا فہرموویه تی: جومھور نیستیدلالان کردووہ بہ ئایه تی: «ومن یتعد حدود اللہ فقد ظلم نفسه لاتدری لعل اللہ یحدث بعد ذلك امرأ». ئایه تی یہ ک لہ سورہ تہلاق. فہرموویانہ: مهعنای وایہ کہ ژن تہلاق دھر وا ٹہبین پہشیمان ٹہبیتهوہ و مومکینیش نابین تدارہ کی نیشہ کہی بکا و ژنه کہی بھینیتھوہ، جا ٹہ گھر سین تہلاق نہ کہوتا یہ ٹیللا بہ تہلاق نیکی ریجعی کابرا پہشیمان نہ دھبووہوہ لہ بہر ئدھوہ کہ مہ جالی ریجعہی ٹہبوو.

خواہنی تہفسیری «أضواء البيان» للہ ؎ تہلی: وہ لہوانہ یہ کہ تھیڈی ئم نیستیدلالہ قورئانیہ ئکا ئہوہی کہ ئہبوودا وود بہ نیسنادیکی سہ حیح لہ رینگہی موجاہیدوہ ریوایہ تی کردووہ کہ فہرموویه تی: لہ حوزووی نیبنووھ بسا بوم للہ ؎ پیاوی هات بؤ لای و تی: «یا ابن عباس طلقت امرأتی ثلاثاً». لہو یا نیبنووھ بسا جوابی نہ دایہ وہ هہتا گومانم برد کہ ژنه کہی بین ئہدانہوہ، جا فہرمووی: «ینطلق أحدكم فيركب الأحوض، ثم يقول: يا ابن عباس. إن الله قال: «ومن يتق الله يجعل له مخرجاً»<sup>۱</sup> وإنك لم تتق الله، فلا أجد لك مخرجاً: عصيتك ریک و بانت منک امراتک».

واتہ یہ کیکتان ئچنی سواری سہ فاھدت ئہبین لہ پاشا ئہلی: «یا ابن عباس! خودا فہرموویه تی: هر کھسپی لہ خودا بترسپی خودا لہ تنگانہ دا دھرووی بؤ ئہ کاتھوہ. وہ بہ راستی تو لہ خودا نہ ترساوی و من ھیچ دھروویں بؤ تو نایینم: نافہرمانی خودای خوتت کردووہ لوهدا ژنه کہت بہ سین تہلاق تہلاق داوه، وہ ژنه کہت جیابووہ تھوہ لیت بہ جیابوونووہی بہ ینوونہ.

وہ ئہبوودا وود لہ نیبنووھ بسا وہ للہ ؎ چن «موتابه عاتی» واتہ چن ریوایہ تیکی موناسبی ئم ریوایہ تھی گیڑا وہ تھوہ. وہ ئم عیبارہ تی نیبنووھ بسا تہفسیرہ بؤ ئایه تی:

۱. الطلاق؛ ۲.

﴿وَمَنْ يَعْدُ حَدَّوْنَ اللَّهُ فَقْدَ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾؛ وَهُرَكَهُ سَنِّ تَهْقَوَى خَوْدَا بَكَا وَسَنِّ تَهْلَاقَهُ كَانَى لَهِ يَكَ كَهْلِيمَهَا گَرْدَنَهُ كَاتَهُوَهُ ثَهُوَهُ خَوْدَا دَهْرَوَوَى ثَهَدَاتَنَى بَهُهُويَ گَيْرَانَهُوهُيَ ژَنَهُكَهُيَ تَا دَوَوَ جَارَ، وَهُرَكَهُ سَنِّ تَهْقَوَى خَوْدَا نَهُكَا دَهْرَوَوَى نَيَيَهُ؛ چُونَكَى ژَنَهُكَهُيَ بَائِينَهُ ثَبَيْتَهُوهُ بَهُ بَيْنَوَنَهُ كَوبَرا.

نَهَمَهُيَ مَهَعَنَى كَهَلامَهُكَهُيَ نَيَبَنَوَعَهُ باَسَ بَهُ نَهَوَعَنَى كَهُ ئِيختِيَمَالِي غَهِيرَى نَهَمَهُيَ نَيَيَهُ. وَهُ ئَهَمَ تَهْفَسِيرَ وَبَهِيَانَهُ زَوَرَ بَهِيَزَهُ بَقْرَ ئَهَمَ مَهَحَلَلِي نَيَزَاعَهُ؛ چُونَكَى نَيَبَنَوَعَهُ باَسَ مَوَفَهُسَسِيرَى قَورَئَانَهُ وَحَمَزَرَهُتَ ﷺ فَهَرَمَوَوَيَهُتَى: «اللَّهُمَّ اعْلَمُهُ التَّأْوِيلُ» وَهُ لَهَسَهَرَ نَهَمَ بَيرَ وَبَاهَرَهُيَهُ كَهُ سَنِّ تَهْلَاقَهُ بَهِيَكَ كَهْلِيمَهُ سَنِّ تَهْلَاقَهُ كَهُ وَاقِعَهُ ئَهَكَا. وَهُ زَوَرَهُيَهُ ئَهَسَحَابَ وَزَوَرَهُيَ عَولَهُمَائِي مَوجَتَهُهِيدِينَ، كَهُ چَوارَ ئِيماَمَهُنَ، لَهَوانَهُنَ وَخَمَلَكَتِيَكَى زَوَرَ نَهَقْلَى ئِيجَمَاعِيَانَ كَرَدوَوَهُ لَهُ ئَهَسَحَابَهُوَهُ لَهَسَهَرَ ئَهَمَهُيَ؛ چُونَكَى كَاتَنَى حَمَزَرَهُتَى عَوْمَهُرَ حَوْكَمَى كَرَدَ بَهُمَ قَهْزِيَهُ ئَهَكَايِرِي ئَهَسَحَابَهُيَ پَيْغَمَبَرَ ﷺ وَهُ كَوَوَ عَوسَمَانَ وَعَهَلَى وَگَهَورَهُكَانَى مَوَهَاجِيرَينَ وَئَهَنَسَارَ ئَاگَادَارَ بَوَونَ وَكَهَسَ نَهَبَوَ كَهُ مَوَخَالَهُفَهُيَ عَوْمَهُرَ دَهَرِبَرَى لَهُمَ مَهَسَهَلَهَدا، وَئَهَوَانِيشَ ئَهَوانَهُنَ كَهُ مَوَباشَرَهَتَهُنَ خَيَتَابَيَانَ لَى كَراوهُ لَهُ لَايَهَنَى خَوْدَاوَهُ بَهُ (جَيْرُ الْأُمَّةِ) وَبَهُ عَيْنَوَانِي مَوَهَاجِيرَ وَئَهَنَسَارَ خَوْدَا ئِيعلَانِي رَهَزَامَهُنَدِي خَوَى لَى كَرَدوَونَ وَحَمَزَرَهُتَ ﷺ فَهَرَمَوَوَيَهُتَى: «وَإِنْ مَنْ يَعْشُ مَنْكَمْ فَسِيرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، فَعَلَيْكُمْ بِسْتَنِي وَسَنَةُ الْخَلْفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّيَّينَ، عَضُوا عَلَيْهَا بِالنَّوْاجِذِ». وَهُ بَهِ دَهَلِيلِي ئَهُوَ حَمَدِيسَهُ كَهُ ئَهَبَوَوَدَاوَودَ بَهُ ئِيسَنَادِي سَهَحِيَحَ رَيْوَايَهُتَى كَرَدَ نَيَبَنَوَعَهُ باَسِيشَ ﷺ لَهُ كَهَوَنَى سَنِّ تَهْلَاقَهُ بَهِيَكَ كَهْلِيمَهُ موَافِيقَى حَمَزَرَهُتَى عَوْمَهُرَ بَوَوهُ، وَهُ ئَهَمَ قَهْزِيَهُ بَوَوهُ بَهُ «ئِيجَمَاعِي سَكَوَوتِي»؛ چُونَكَى هِيجَ سَهَحَابَهُيَهُ ئِيزَهَارِي مَوَخَالَهُفَهُيَ نَهَكَرَدوَوَهُ وَمَوَخَالَهُفَهُيَ ئَهَوانَ مَوَخَالَهُفَهُيَ ئِيجَمَاعَهُ.

وَهُ حَاسَلَى خَوْلَاسَهُيَ ئَهَمَ مَهَسَهَلَهُ ئَهَمَهُيَهُ كَهُ قَسَهُ لَيَرَهُدا لَهُ سَنِّ جَانِيَهُوهُيَهُ:

یه که م: جانیبی نه سی قهولی یا فیعلی سه ریح له لایه نی حمزه ته وه لله. دووهم: به سیناعهی عیلمی حدیس. سیبهم: فرمودهی ثه هلی عیلم و نیجتیهاده. ئه مما جانیبی نه س له لایه نی حمزه ته وه لله: به قه تعی سابت نه بورو نه له فرموده و نه له کرده وهی حمزه ته که برپاری دابن له ماده يه کدا سی ته لاقه به یه ک حسیب بکا، وه به هیزترین رووداو قهزیهی ره کانه برو که ده رکوت به له فزی «أَلْبَتْهُ» بروه و حمزه ته لله سویندی دا که له یه ک ته لاق زیاتری قه سد نه کرد وه، نه گه رله یه ک ته لاق زیاتر نه که و تایه چلۇن حمزه ته لله سویندی ئه دا؟ وه سوودی ئه و سویندنه چی ئه بورو؟ وه ئه گه ر فرموده يه یا حوكمن ببواهه له سمر داواي موخالیف چون حمزه تی عومه ربه بین ده لیلی شه رعی موخالله فی حمزه تی ئه کرد؟ وه یا چون له ناو کوری گه وره کانی موهاجیرین و ئئنساردا ئه تواني موخالله فه بکا؟ وه چلۇن لیئی قه بول ئه کری له ناو ئه مو ئه سحابه عالمانه و له ناو ئه مو کۆمەلله پاکانه وه له ناو ئه مو پالله وانانی دینه که روح و مالیان سه رف کرد بۇ ئیسلام!

وه ئه مما له جانیبی بیر و باوهپری ئیمامانی موجته هیدینه وه: ئه وه به ئیتیفاک له پیش ده رکه وتنی ئه هوای نه فس و بیدعه تا هه مو و به ئیتیفاک حوكمیان کردووه به که وتنی سی ته لاقه. مالیک و ئه بورونه نیفه و شافیعی و ئه حمەد لله. جا پاش دامەزرانی ئیتیفاک ئیتر موخالله فی کەس زیان نادا.

وه ئه مما له جانیبی عیلمی حدیس و ریعا یه تی ئوسوول: به هیزترینی ئه حدیس له وانه که موخالیف ئیستیدلالی پىن کردوون حدیسی تاوس برو له ئیسونعه باسە وه لله وه باش تە ماشای ئه جوابانه تان کرد که مو حەددیسین رەددی ئیستیدلاله کە يان پىن کردووه ته وه.

که وابین حق هر ئوههیه که ثوممهتی ئیسلام و عوله‌مای ئه علام ده‌وامیان لە سەر کرد وو، و واجبە لە سەر ئىمەيش بکەوینە شوین ئەوان. «فإِن الْاِقْتَدَاء بِالْكَرَامَةِ وَ خَيْرِ الْكَرَامَةِ فِي الْاسْتِقْدَامَةِ نَسْأَلُ اللَّهَ الْاسْتِقْدَامَةَ عَلَى الْحَقِّ إِلَى أَن نُلْقِي رَبَّ الْعَالَمِينَ».

﴿وَلَا يَحْلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُوا مِمَّا أَتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾

واته: ئەی موسولیمانانی خاوهن ژن رەوانییە و دروست نییە لە دەستورى ئیسلاما بۇ ئىته کە وەربىگرن لە ژنە کانتان ئەندازەبىن لەوەی پیتان داون لە مارەبى و مالى دنى، لە بەر ئەوه ئەوهەی پیتان داون بە بەخشش بۇوە و بۇوە بە مالى ئەوان و ئەو مارەبىيە کە وەريانگرتووە ليتان لمبى لەزەت وەرگرتىنى ئىته بۇوە لە چۈونەلايان و هەر وەکوو ئىته بۇون بە خاوهن بارە و لەزەتتان وەرگرتىتووە لەوان ئەوانىش بۇون بە خاوهنى ئەو مالە.

﴿إِلَّا أَن يَخَافَا إِلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

مەگەر كاتى کە ترسى ئەوهتان بىن کە حقوقوقى خودا بەجى نەيەن بەرابەر بەيدىك، واته ژنە کان ئارەزوويان لە مانەوە لە گەلتانا نەبىن و بەم ھۆوە دەست بکەن بە نافرمانى و لادان لە ياساي شەرع لە ژن و مېرىدىدا.

﴿فَإِنْ خَفَتُمْ إِلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

جا نەگەر ترستان بۇو لەوە کە حقوقوقى خودا بەجى نەھىن لە كاتىكا بەيدە كەوە بن.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا أَفْنَدَتْ يَدُهُ﴾

ئەوه لەو كاتەدا گوناھ نییە لە سەر كابراي خاوهن ژن لە وەرگرتىنى ئەو مالەدا كە ژنە كەي ئەيدا پىنى لەباتى بەرەللا كەردىيا. وە گوناھىش نییە لە سەر ژنە كە ئەو مالە

﴿تَلَكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا﴾

ئەم فەرمانانە باسم كىرىن بۇتان فەرمانى خوداى تەعالان لە سۇنۇرى ئەوانە لانىدەن و لە خەتىان دەرنەچىن.

﴿وَمَن يَشَعَّدْ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

وە ھەركەسىن لە سۇنۇرى فەرمانە كانى خودا لابدا و موخالەفەيان بىكا ئەوه بە راستى ئەو كەسانە غەدار و ناپەسەندن لە لاي خودا.

لىيەدا چەن قىسىمىي ھەيە:

يەكەم: بە زاھىرى ئەم ئايەتە دروست نىيە تۆلە وەرگىرنى پىاو لە ژن و مالدىانى ئىنىش لەم ھۆۋە مەگىر لە كاتى يىمى لادان لە حقوققى خودا و فەرمۇودەي حەزرەتىش تەئىدى ئەمە ئەكا، كە فەرمۇويەتى: ھەر ژننى داواى تەلاق بىكا لە مېرىدە كەى بە بىن بەھانەيەكى شەرعى راست ئەوه بىتى بەھەشت ناكا.

بەلام جومھۇرى زاناكان ئەو جىا بۇونەوهيان بە «مەكرووه» داناوه نەك بە حەرام، وە ئەگەر رۇوى دا تەنفيزيان كردووه؛ چۈنكە مەمنع و نەھى لە عەقد دەلەلت ناكا لەسەر فەسادى ئەو عەقدە. «مع العلم» ھەرچەن ئەو جۆرە بەھانەيشە ھەبىن بۇ جىابۇونەوهيان لەيەك ئەگەر ئەو جىابۇونەوه بىن بە ھۆى زياندان لە ژيانى مندىيان، وە ياخىن بە ھۆى ئاشۇوب لە ناودا ئەوه ئەبىن بە ھۆى تاوانبارى بۇ ژن و پىاوه كە، بە تايىەتى بۇ ئەوهيان كە زۇرتىر ئەبىن بە ھۆى جىابۇونەوه كە.

وە بازى لە زاناكان ئەللىن: لەبەر ئەوه ئەم ئايەتە ھاتۇوه تەخواروه لە شانى حەبىبەي كچى سەھلى ئەنسارى و سابتى كورپى قەيسدا، وە حەبىبە ئەوهندە رقى لە سابت بۇو ترسى ئەوهى ھەبۇو لە مانەوه يالەلای گىرۇدەي تاوان بىن. ئەم ئايەتە مەفھۇومى

موحاله‌فهی نیه. و اته ئوه ناگهه یه‌نی ئه گهر ترسی نافه‌رمانی خودایان نه بُو ئوه جیابونه‌وه که گوناچه، و به هرحال که هردوولایان بریاری جیابونه‌وه یان دا له بُرانبهری ماله‌وه دروسته بُویان.

دووهم: ئه م نوعه جیابونه‌وه یه مه‌شهوره به «خولع» و اته جیابونه‌وه ژن و میرد به عیوه‌ز. و له زاهیری ئایه‌ته که دا له سه‌ر هر ئه‌ندازه‌یین له مال بین به دلخوازی هردوولایان دروسته، هرچه‌ند له که رامه‌تی خوی کابرایه که میقداری ماره‌یی ژنه‌که‌ی زیاتر نه‌بین.

سیهم: له سه‌ر ئه و مه‌عنایه به‌یانمان کرد خیتابی «ولا يحل لكم» بُو ئه و میردانه‌یه که ژن ته‌لاق ئده‌ن، وه لادان له خیتابه‌وه بُو غائیب له جومله‌ی «إلا أن يخاف»، وه له غائیبه‌وه بُو موختاه‌ب له جومله‌ی «فإإن خفت» دا له سه‌ر یاسای ئیلتیفاته و ته‌عیبر به جهمع و به ته‌سینیه له‌بهر ته‌ماشکردنی دامهزراندنی یاسا، وه ته‌ماشای ئه دوو که سه‌یه که خولعه‌که به‌جئ دیئن، و اته له ته‌ماشکردنی یاسای خولع له ناو موسولمانانا به سیغه‌ی جهمع خیتاب ئه‌کا، وه له ته‌ماشا کردنی ئه دوو که سه‌دا که خولعه‌که به‌جئ دیئن به شیوه‌ی ته‌سینیه ته‌عیبرئه‌دانه‌وه.

جا پاش باسکردنی ته‌لاقی ژن له موقابیلی ماله‌وه بُو ئیفاده‌ی ئه وه که ته‌لاق وه کوو به‌خوارپایی و له موقابیلی مالیشه‌وه ئه‌بین خودای ته‌عالا رووی کرده‌وه به‌یانی زماره‌ی ته‌لاق و فه‌رمووی:

﴿فَإِنْ طَلَقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَقَّ تَنْكِحَ رَوْجًا غَيْرَهُ﴾

و اته ئه گهر له پاش ئه دوو ته‌لاقه که باسماں کردن ئه گهر میردی ژنه‌که جاریتکی سیهم ژنه‌که‌ی ته‌لاق دا - خواه به‌خوارپایی بین یا له سه‌ر مال بین - ئه وه ئیتر ئه و ژنه حه‌لآل نایتیه‌وه بُو ئه که سه‌ه و دروست نیه بگه‌ریته‌وه بُو لای هه‌تا شوو ئه کا

به میردیکی تر غهیری میردی پیشواوی و ئهو میرده دووهه مه ئه رپوته لای ژنه که و له زهت له يهك و هرهنگرن.

وه سیرپی ئهم و هزمه ئه مه يه که ئایینی ئسلام داواي ئه وه ئه کا ژن و میرد به يه كه وه به خوشی و به حورمه ته و به بىن ئازاوه بزین هه تا ئه گهر نه ته وه يه له و پياو و ژنه په يدابوو له ناو خانه دانیکی به خوشی و ئاوه دانا بزین و فيرى زانست و خwoo و ره وشتى به رز بىن، و به بو ريخستنى خانه دانى و هها خودا رازى نىيە هه تا هه تايە كابرا ژنه كەي تهلاق بدا و بيهىتىه و هه روا ئازاوه ده وام بكا، به لکو ئهم ئازاوه تا دوو جار چاپۇشى لى ئه كرى و له جاري سىيھەما ئهو ژنه لى حەرام ئه كرى هه تا ئه بىن بەزنى پياويتكى تر و حورمه تى ئهو ميرده پيشواوه ئەشكى بو ئه وه عىبرەت بىگرى و جارىتكى تر ئەم ئاشوبە تازە نېيتەوە.

ئه گهر كەسى بلى: له پىشەوە باسى تهلاقى سىيھەم لە كەلىمەي «أو تسریح بإحسان» دا كرا. «بناء عليه»، «فإن طلقها» ئه بىن به تهلاقى چوارم، نەمەمېش مەردودە! له وەلاما ئەلېين: كەلىمەي «أو تسریح بإحسان» بو بەرەلاڭردنى ژنه كە بىو به تهلاقى دووهەم، وە كەو باسمان كرد. وە ئه گهر مەبەست لەو تهلاقى سىيھەم بىن ئه وه تهلاقى سىيھەم لە تەقدىرا و تەسویرا، وە جوملەي: «فإن طلقها» بو بەيانى تهلاقى سىيھەم لە تەحقىق و بە جىنىھىنان. واتە: مەعنائى ئايەتە كە وا ئه بىن كە: تهلاقى گەرەن وە ئەپاشەوە بىن دوو جارە، ئىتىر پاش ئەم دووجارە تهلاقە يا: راگرتىتكى پياوانەي بو هە يە، وە يا تهلاقىتكى سىيھەمى بو هە يە بيدا.

جا ئه گهر ئه و تهلاقە سىيھەم تەحقىق كرد و هىنايە جىن، يانى تهلاقە كە لە جارى سىيھەما دا ئىتىر ئه و ژنه يى بو حەلآل نابىن هه تا شوو ئه كا به ميردیكى تر. وە بەم تەقرىرە تهلاقە هەر سىن جار ئه بىن و نابىن به چوار. وە جوملەي: «فإن خفت ألا يقىأ حدود الله» بو بەيانى ئه وە ئەپاشەن تهلاقانە كە به دەستى پياون و به جىتكە يان

دېنى، وەکوو ئەتوانى بەخۇرپايدى بە جىنگەيان بىنى ئەيشتوانى لەسەر مال بىن و ئىتىر عەلاقەي بە زىاد كردىنى تەلاقەوە نىيە.

### ﴿فَإِنْ طَلَقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا﴾

جا نەگەر ئەم مىزدى دووهەمە لە پاش ئەوە كە ئەو ژنەي بە مارەبىپىتكى شەرعى مارەكەد و رۆيىشتلەلاي ھات و بە ئارەزووى خۆى ئەو ژنەي تەلاق دا بە تەلاقى باشىن لە موقابىلى مالەوە، وە يا بە تەلاقى خۇرپايدى، وە ئەو ژنە ماوهى عىددەي لەم تەلاقەوە بەسەردا رابورد، ئەوە گوناح و تاوان ناكەويتە سەريان لەوەدا بىكەونەوە يەك و مىزدى يەكەم ئەو ژنە مارەبىكانەوە.

### ﴿إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَ حُدُودَ اللَّهِ﴾

ئەگەر باوهەرى بەھىزىيان وابۇو كە پاش ئەم يەك گىرنەيان ياساي فەرمانى خودا لە ژن و مىزدىدا بەجى دېتن و بە ياساي شەرع بە يەكەوە رائىبۈرەن. وە ئەگەر باوهەرىيان وابۇو كە پاش ئەم جارەيش هەر ئاشۇوب و فيتنە ئەننەوە ئەوە لە ئىقداميان لەسەر ئەم مارەبىپەن تازەيە تاوانبار ئەبن ھەرچەن نىكاھە كە بە زاهىرى شەرع دروست بىن؟ چونكى ئىنسان ھەر ئىشى بىكالەسەر باوهەرى پەيدا بۇونى رووداوى نابار، ئەوە تاوانبار ئەبىن.

### ﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾

ئەم ئەحكامە كە بەيانمان كردن ياساي دېنى خودان.

### ﴿يَمْبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۚ﴾

خودا رۇشنىان ئەكتەوە بۇ كۆمەلە ئىنسانى كە لە ياساي خودا تىبىگەن و رەفتارى پىبىكەن.

جا لمبهر ئهو که ئىنسانى ئهو چەرخە خۇويان گرتبوو بەوهوه کە بەدرېئى رۆزگار هەركاتىن رقيان داھات لە ژنه كانيان تەلاقيان بدهن و لە پىش تەواو بۇونى ماوهى عىدده يانا بىانھىنتەو و ئەم خۇوه ناشىرىيە لە دەماخيانا دامەزرابوو و بە ئاسانى لەسەريان دەرنەدەچوو، خوداي تەعالا بۇ تەئكىدى فەرمانە پىشۈوه کەي دووبارە فەرمۇسى:

**﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْعَنْ أَجَلَهُنَّ﴾**

كاتى ژنه كانتان تەلاق دا و نزىك بۇونەوە لە ئاخىرى ماوهى عىدده يان.

**﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾**

نەو ژنانە بەھىنتەوە بۇ لای خۇتان و راييان بىگرن لەسەر ياساي ناسراوى ئايىنى ئىسلام.

**﴿أَوْ سَرِحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾**

يا وەکوو بەرەلاتان كردوون با بىرون، بەلام بە شىوه يەكى پەسەند و حقوقوقيان هەرچى هەيە پىيان بدهن.

**﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْنَدُوا﴾**

ئىتىر مەيانھىنتەوە بۇ لای خۇتان لەسەر خواتى ئەو کە زيانيان بىن بگەيمەن هەتا لەسەر ئەو خواتى بىكەونە سەتكىرىنلىيان و بەدخۇوبى و كارى ناشىرىينيان لە گەلا بىكەن.

**﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾**

ھەركەسى ئەو سەتمە و ئەو كارە نابازانە بىكا لە گەل ئەو ژنه داماوهدا کە ھىتاۋىيەتىيەوە بۇ لای خۆى، ئەوە لە راستىدا سەتمى لە نەفسى خۆى كردووه؛ چونكى خۆى ئامادە كردووه بۇ عيقابى خودا لە دنيا و قيامەتا.

﴿وَلَا نَتَخْذُلُ أَيَّتِ اللَّهِ هُرُواً﴾

نەی موسولمانە کان ئەم ئايىھە تى خودايە و ئەم ئەمرو نەھىي خودا کە دىئنە سەرتان بە گاللە و گەپى بىن شۇعۇرلانە رايان مەبويىن و ئىيھمالىان مەكەن و رەفتاريان پىن بکەن. وە ياخود ئەو حەمل و عەقدە کە خودا دايىناون بۆتان بە گاللە يان دامەننەن. نەلىن بەو تەلاقىھە کە بە دەمتانا ھاتۇوە: گاللە مان كردووە و دانامەززى! ئەمە گوناھىنى پۇوچە؛ چۈنكى خودا لە سەرتان ئەزمىرى. وە فەرمۇودە پېغەمبەرە: سىنى شىت ھەن بە دلىيابى يىانكەي ساغۇن و بە گاللە يىش يىانكەي ھەر ساغۇن: ژىن مارە كردن و، ژىن تەلەقىدان و، بەندەنزا زاد كردن.

وە زانا كان فەرمۇو يانە حەزىزەت ئەم سىانە لە بەر ئىيھىمام جىا كردووە تەوە ئەنا ھەمۇو حەمل و عەقدى ھەر وەھايى، يانى کە بىياردران و بەدەما ھاتن ئەوھە ھەرجۇن بىن بە تەواو ئەزمىرىرىن.

﴿وَأَذْكُرُوا نَعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾

ناوى نىعەمە تەكانى خودا بىھەن کە پىنى داون بۇ ئەوھە کە سوپاسى خودا بکەن لە سەرتان. وە ئەو نىعەمە تانە وە كۈو لەش ساغى و، ھۆشىارى و، رزق و رۆزى و، رىزگاربۇون لە تارىكىستانى خودانەناسى و بىتپەرسى. وە ياخود باسى ئەو نىعەمە گەورە خودايە بکەن کە دىيارە لەلاتان وە كۈو رەوانە كردىنى حەزىزەتى مۇحەممەد ﷺ و كردىنى بە ھۆى رەحمەت بۆتان.

﴿وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾

وە باسى ئەوھە بکەن کە خودا ناردۇويە تە خوارەوە بۇ سەرتان لە ئاياتى قورئانى پىرۇز و فەرمۇودە كانى پېغەمبەرى نازدار کە بۇون بە ھۆى ئەوھە لە تارىكىستانى

نه زانین ده رچن بو رووناکی زانست و بیر و باوهپی راست و رهوان و پیروزی هه ردودو دنیاپان بین وه بیگرن.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خودا نامؤذگاریتان نه کا بهو قورئان و فهرمودهی راهبده.

وَاتَّقُوا اللَّهَ

له خودا بترسن.

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلَيْمٌ

وہ بزانن کے خودای تھے عالاً بہ ہممو و تار و کردهوہ و خھے یا لاتیکی دھرو و نتان زانایہ و هیچی لئی ون نابی.

زنانکان فهرموده‌یانه: نهمه که قورنائ هاتووه‌ته خواره‌وه دیاره، وه نهمه‌یش که بلیین فهرموده‌ی پیغه‌مبه‌ریش هاتووه‌ته خواره‌وه لبه‌ر نهوه‌یه که له‌سهر فهرمانی خودا پیویسته بکه‌وینه دووی به‌یاناتی حهزره‌ت و ره‌فتاریان پن بکه‌ین.

فَهُرْمُودَهِي خُودَىٰ تَهْ عَالَا: ﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ الْأَسَاءَ﴾ الْآيَة.

ریوایه‌ت کراوه له مه عقه‌لی کورپی یه‌سار، یا کورپی سینان، که خوشکنیکی بwoo  
ماره‌ی بپی بتو نامؤزایه‌کی خۆزی و له پاشان ته‌لاقی دا و باسی نه‌کرد هه‌تا عیدده‌ی  
ته‌واو بwoo، جا خه‌لکی داوايان کرد ماره‌ی بکهن و میرده‌که یشی په‌شیمانه‌وه بwoo له  
ته‌لاقه‌که‌ی و داوای کرد ماره‌ی بکاته‌وه و مه عقه‌ل سوینندی خوارد جاريکی تر بزی  
ماره‌نه کاته‌وه له گه‌ل نه‌وه شاژنه‌که‌ی حمزی نه‌کرد بگه‌پریته‌وه بتو لای، جا نه‌م نایه‌ته  
ناازل بwoo فرمودوی:

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْنَعْلَمَنَ أَجْلَهُنَ﴾

کاتنی ژنه کانتان ته لاق دا و مانده هه تا گه یشن بهدایی ماوهی عیدده یان.

﴿فَلَا تَعْصِلُوهُنَّ أَن يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَ﴾

مه نیان مه که ن - ئهی حه قدارانی نه و زنانه - لهوه که شووبکنه و به میرده کانیان.

﴿إِذَا تَرَضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾

کاتنی که لهیه ک رازی بین به یاسای دین.

﴿ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾

هم فرمانه ناموزگاری نه و که سانهی بین نه کری له ثیوه که ئیمانیان هه یه به خودا و به رؤژی قیامت؛ چونکی که سئ که باوههی نه بین به فهرمانی و به ئهنجامی نه و فهرمانه ناموزگاری کردنی بین سووده.

﴿ذَلِكُ أَذْكَرُ لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾

هم یاسایه به سوودتره بؤثیوه و پاکتره له چلکی تاوانباری.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾

خدای ته عالا زانایه بهوهی که سوودی دنیا و قیامه تی تیدایه و ئیوه زانا نین. وه پیویسته بؤ نه زان له سه ره فتار بکا.

جا کاتنی که مه عقدل ئه ئایه تهی بیست و تی: «سمعاً لربی و طاعة» وه و تی به ناموزاکهی: خوشکه کدم ماره ئه که مه وه بوت و ئیکرامیشت ئه گرم. مه عقدل ئه لی: ئه ئایه ته له شانی مندا نازل بwoo، وه که فاره تی سویندہ کدم دا و بوم ماره کرده وه. نمه ئیمامی بوخاری و ئه بوودا وود و ترمذی روایه تیان کرد ووه.

بزانن! له سه رئم ته قریره خیتابی «فلا تعصلو هن» بۆ حەقداری ژنه کانه و ھەلئەگرئ ئەو خیتابه بۆ نەفسی مىرده کان بى کە تەلاقى ژنه کانیان داوه. وە لە بەر ئەوه کە خاوهەن دەست بوون مەنعني ژنه تەلاقدرابه کانیان كردۇوه لەوه کە شوو بکەن بەو كەسانه ئەيانه وىن.

جا خودای تەعالا ئەفەرمويت: ئەم غەدرە مەكەن! مادام تەلاقتان داون و عىدەه يان تەواو بوبە و لە ناو خۆتانا ناكەونەوه يەك مەنعيان مەكەن لەوه کە شوو بکەن بەو كەسانه ئەيانه وى شۇويان بىن بکەن.

وە لە پاش باسى ئەحکامى تەلاق باسى حوكىمى ئەو ژنه تەلاق دراوانە ئەكا کە لە مىرديان جىابۇونەتهو و مىنالىشيان لەو مىردانە ھەيە و گومانى ئەبرى ئەو ژنانە لە بەر دوزمنايەتى مىرده کانیان مىنالە کان تەرك بکەن و شىريان بىن نەدەن. وە ئەفەرمويت:

**﴿وَالْوَلِدَاتُ يُرْضِعْنَ أُولَدَهُنَّ حَوَّلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتَمَّمَ الْرَّضَاعَةُ ﴾**  
 ئەو ژنانە کە دايىكى مىنالان و تەلاق دراون واجبه لە سەريان شىر بىدەن بە مىنالە کانیان ئەگەر كەس نەبى شىريان بىن بدا، وە يا مىنالە کان مەممکى ژنى تر نەگىرن، ياخود ژنى تر بىن بەلام گومانى زايە بوونى مىنالە کانیان لى بىرى، وە ياخود لە كاتىكى باولك و حەقدارى مىنالە کان لات بىن و تەواناييان نەبى دايەنىكى تر بىگرن بۆ مىنالە کانیان.  
 ئەم تەفسيره لە سەر ئەساسى ئەوه کە ئەم جومله ئىخبارىيە لە جىنگەي جوملهى ئىنسائىيەدا بىن و ئەمر بىن بە دايىكە کانیان شىريان بىن بىدەن. وە ئەگەر ھەر لە سەر ئىخبار بىن ئەوه ئەبىن بە ئىخبار لە ژنه کان بەوه کە شىر ئەدەن بە مىنالە کانیان ھەرچەن و جووب رووبكاتە باولكى مىنالە کان لە كاتىكى دايىكە كەيان بە خۇرایى شىربىدا، وە يا بە كەمتر لە ئوجرهى عادەتى رازى بىن، وە يا ھەر داواى ئوجرهى عادەتى بىكا، وە

غهيری نه و بهو ئوجره رازى بىن يا داواي زياتر لە ئوجرهى عادهتى بكا بۇ ئەوهى  
مندالەكان بىدەن بە دايىكىان. وە ئەمما پېپارى ماوهى شىرىدانەكەيان بە دوو سال ئەوهى

لله‌سهر شتوهی و جو و ب نیه له‌بهر دوو شت:

یه کم: لبهر جومله‌ی: «من أراد أن يتم الرضاعة» واته ئه م دوو ساله بۇ ئهو باوكانه يه يا بۇ ئهو باوك و دايكانه يه خواستيان لهسەر تەواو كردىنى ماوهى شيردانه يه مندال. لبهر ئه وە كە واجب بۇون نابەسترى بە خواستەوە.

وَعَلَى الْمُؤْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكَسْوَاهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

وه واجبه له سه رئه و باوکه که مندالله که بؤ قازانجی ئهو له دايک بووه، رزق و روزى ئهو ژنه شيرده رانه و به رگ و پوشاكيان بىن بدنهن به ياساي شەرعى و له سه رئه عاده تى موسولمانانى ئهو شويته بؤ ئهوه که بىن به ئوجرهى ئهو ژنه تەلاق دراوانه هەتا به تىرى و پۇشتەيى و خاوهەن شيرى بتوانن شير بدنهن به مندالله كانيان. به كورتى وە كۈو زەمانى پىشىو کە لە ژىئر نىكاھى پياوه كاندا بۇون وەها نەفەقه وەرىگرن تا مندالله كان به خۆشى بە خىتو بکەن، وە ئەگەر وا هەلکەوت ئوجره زياتر بۇو له ئەندازە نەفەقه يَا كەمتر بۇو ئەوه ئەگەر وە قەزىيە حەوالە ئەكىرى بە ئىتىفاقى خۆيان، وە ئەگەر نىزايمىان كەوتەناو قازى دەفعى ئەكا بە نەوعى كە نەپياو و ژنه كەسيان مەغددور نەپىن مندالله كانيش باش پەروەردە بىن.

﴿لَا تُكْلِفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

له لایه‌نی خودای ته عالاوه داوا ناکرئ له هیچ نه فسین ئیلا ئه و ئه ندازه‌یه که وا له تهوانایا؛ دهولمه‌ند به پئی خۆی و گهدا به پئی خۆی.

﴿لَا تُضْكَرَّ وَلِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾

قیرائته‌تی «حه‌فس» له سه‌رفه‌تحه‌ی «ر» که يه له گهـل گرتنيا، جا له سه‌ر ئه م قیرائته‌تی ئىنىشايىه يانى: با زيان نه درى له دايىكى ئه و مندالانه به هۆى مندالله كانيانه‌وه، بهم نه‌ووھ زوريان لى بکرى له خزمە‌تکردنى خارىج له عاده‌ت. وه زيان نه درى له باوکى مندالله‌که به هۆى ئه و مندالله‌وه، بهم شىوه ژنه‌كان داواي زياده‌مه‌سرفيان لى بکمن. وه خويىراويسه‌ته‌وه به بئوري «ر» که له گهـل ته‌شديدا، وه له سه‌ر ئه م قیرائته‌تی ئىخباره. واته: دايىكى مندالله‌که زيان ناگه‌يەنلى به مندالله‌که‌ى له شيرپىدان و خزمە‌تکردنىا، وه باوکى مندالله‌که يش زيان نادا له مندالله‌که‌ى به ئىھماں كردنى خزمە‌تى دايىكه‌که‌ى، وه يا به نه‌دانى مه‌سره‌فى مندالله‌که.

﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾

وه واجبه له سه‌ر ميرات‌بهرى ئه و خاوهن مندالله، وه كوو باوکى باوکى، يا كورى ئه و باوکه، وينه‌ي ئه‌وه که واجبه له سه‌ر باوکه‌که. وه بازى فه‌رمۇويانه: مەبەست له وارىسى خاوهن مندالله‌که نه‌فسى مندالله‌که خۆيە‌تى، وه مەعناي وايه ئه‌گەر خۆى مالى هەبۇو له مالى خۆى مه‌سره‌ف ئه‌کرى بۇ خۆى و بۇ دايىكه‌که‌ى كه شىرى پئ ئه‌دا. وه بازى ئەللىن: مەبەست له وارىس ئه‌و كەسە‌يە له پاش باوک و دايىكه‌که ئەمېتىن. واته ئه‌گەر باوکه‌که مرد له سه‌ر دايىكه مه‌سره‌فى مندالله‌که، وه ئه‌گەر دايىكه‌که نه‌ما واجبه له سه‌ر باوکه‌که دايىن بگرى بۇ مندالله‌که.

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضِّيْمِهِمَا وَتَشَاؤْرِيْفَ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾

ئه گهر باوکی مندال و دایکه کهی ويستيان له پیش تهواو بونوی دوو ساله کهدا منداله که له شیر بېرنوو به دلخوازی هردwoo لایان له سهربا اساسی راویز و خیرخواهی ئه و توانیان له سهربا نییه، مادام زیانی منداله کهی تیا نییه.

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ﴾

وه ئه گهر ويستان که دایه ن بېگن بۇ منداله کانتان.

﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَمْتُمْ مَا أَئْتَيْتُمْ بِالْمَقْرُوفِ﴾

ئه وه گوناحتان له سهربا نییه کاتنی ئه و ئوجرهی دایه نه که ئه تانه وئی پیش بدهن له وەختى خۇريا تەسلىمى بىکەن بە شىۋىيە كى جوان بە نەوعى ئه و دايەنە ئومىدەوار بىن بە پياوهتى ئىيە و خزمەتى منداله که تان بە دل بەجى بىننى.

﴿وَأَنْقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

جاله خودا بترسن له بەجى هىتىنانى ئەم ياسادا که باسمان کرد، وە باوهەرتان وابى کە خوداي تەعالا چاوى واله كرده وە کانتانه وە.

بىزانن لەم شوينىنەدا چەن باسىن ھە يە:

[باسى] يە كەم: موفىسىرە كان بە زورى بېريان له سهربا نە وە يە مە بهست لە: «والدات» لە ئايەتى: «والوالدات يرضعن» دا عامە بۇ دايىكى کە تەلاق درابىن و دايىكى لە ژىز نىكاحى باوکى منداله کهدا مابىن. ئەم مە عنایە ئه گەرچى بە نىسبەتى ژىن تەلاق دراوه وە رووناك بىن، بۇ ژىن کە تەلاق نە درابىن تارىكە؛ چونكى ئه و ژنانە شىريش نە دەن بە منداله کانيان نە فەقەيان بە هەموو جۈرى واجبه له سهربا مىزدەكانيان، كەوابى ئه و

رزق و کیسوهه ته ئه گهر ئه یکهی به ئوجرهی شیرپیدانیان مەعقول نییه؛ چونکی به بى شیرپیدان واجبه، وه ئه گهر نایکهی به ئوجره ئه وه باسى ئوجرهی دایکه کان نییه لە ئایه تەکەدا.

بۆیه قورتوبي لە تەفسیره کەبىا و، گەلنى لە ئەھلى تەفسیر لە سەر ئەوهەن كە مەبەست لە «والدات» تەلەقدراوه کانە. وە دەللىيان هىنناوه تەوه بە چەن دەليل و حوجەتى مەعقول: يە كەم: ئايەتە پېشىووه کان باسى ژنى تەلەقدراو و ئەحکامى تەلەقىان ئەكەن. كەوابىن موناسب وايە ئەم واليداتەيش لە تەلەقدراوه کان بن.

دووهم: خودا بە ھۆى شيردانیان بە مندالله کان واجبى كردووه كە پىاوه کان رزق و پۇشاكىيان پىن بىدەن، وە ئەمە ھەر بۇزىنى تەلەقدراو دەست ئەدا؛ چونکى ژنى كە لە ژىئى نىكاح و عىسمەتى كابرادا بىن شىر بىدا و نەيدا نەفەقهى ھەر واجبه. سېيھەم: ئەمە كە ژنى تەلەقدراو گومان ئەبرى موبالات بە مندالله كەمى نەكەت لە داخى كابراي مىردى كە تەلەقى داوه. جا خوداي تەعالا ئەفەرمۇيت: نابى ئەو ژنه وەھابىن و پىتۈيستە ئاۋۇر بىداتەوه بەلاي مندالله كەبىا و شىرى پىن بىدا، ھەروا واجبه باوکى ئەو مندالله يىش نەفەقهى ژنه كە بىدات وەكۈو ساپىق لە ئوجرهى ئەم شيرپیدان و خزمەتى منداللهدا.

چوارەم: لە عىبارەتى: «وعلى المولود له» وە دەرئە كەوى كە ئەم ژنانە تەلەقدراوه کانى؛ چونكى - ئەگەرجى نەسەب بە سراوه بە باوکەوه و بۇ دايىك نییه - ئەگەر باوک و دايىك بە يەكەوه بن و مندال لاي خۇيانا بىن ئەوه مندالله كە بۇ ھەر دۇولايانە، بەلام ئەگەر دايىكى مندال جىابۇوه لە باوکە كە ئەوه لە ئەنجاما كورە كە يَا كېچە كە ئەگىزىتەوه بۇ لاي باوکە كە ئەفازانجى ھەر بۇ ئەو ئەبى و خىرى بۇ دايىكە كە ئەي نابىن يَا زۇر كەم ئەبنى.

پنجم: عباره تی: «لا تضار والدة بولدها ولا مولود له بولده»<sup>۲۷</sup> مناسبي پیاو و زنیکه که علاقه‌ی زن و میزدیان له بهینا نه مابی؛ چونکی نه و زیانگه یاندن به یه کتره، وه یا نه و زیانگه یاندن به مندالله له کاتی دوستی و ریکی باوک و دایکه کهدا زور دووره، بملکو هر بُو کاتی جیابوونه و یانه به تهلاق، وه لهو کاتا یا کابرا زیان بدا له ژنه که یا له مندالله که، وه یا ژنه که زیان بدا له کابرا یا له مندالله که، وه کوو دیاره بُو یه کنی به تئنساف بروانی.

جا نه گهر یه کنی بلیت: کهوابن حومی شیردانی ژنی که تهلاق نه درابن له ئایه تا نامینی و نه ویش پیویسته، ئه لیم: مادام خودا حومی ژنی تهلاق دراوی باس کرد له هوی شیردان به مندالله که یه وه له گهَل دوژمنایه تی له گهَل میزده پیشوه که یا و بپیاری دا پیویسته شیریان پن بدنه، حومی ژنی تهلاق نه دراو له گهَل میزده که یا به رابه ر به مندالله که مهعلوم یه بی به «قياس الأولى»؛ چونکی له جینگه بی واجب بی که ژنی تهلاق دراو ئیهمالی مندالله که نه کاو شیری پن بدا و کابرايش نه فقهه ی پن بدا، دهرئه که وی واجبه له سه ریک بن و پنکه وه بن که ئیهمالی تهربیه مندالله که یان نه کهن؛ خواه دایکی مندالله که به خورایی شیر بدا به مندالله که یا خود به نوجره بی. وه کوو ئیمامی شافعی شافعی رهوا داوه نوجره بدری به دایکی مندالله که بُو شیرپیدانی.

باسی دووهم نهمه یه: لهم ئایه ته و دهرئه که وی که حهقی حهزانه (حَضانة) و تهربیه کردنی مندال بُو دایکه که یه تی، هه رچه ن تهلاقیش درابن، مادام شوو نه کا به بیگانه وه کوو له ده لیلی تر دهرئه که وی. وه نهم حهقی حهزانه یه له مه زهه بی شافعیدا ئه وندیه هه تا مندالله که ئه گاته کاتی تمیز و زانستی سوود و زیانی خوی، لهو کاته دا خاتر خوئ کری ئاختر کامیان ئیختیار ئه کاله باوک و دایک، وه له سه رئیختیاری

خۆی موعامهلهی له گەلدا ئەکری و حەقى حەزانە بۆ ژنان موناسیتە؛ چونکى ئەوان باش ئەزانن و ئەتوانن مندالى بىن تەمیز بەختیو بکەن.

جا باشتريان دايىكى مندالله كەيە، ئەمجار دايىكە كانى ئەو دايىكە كە به هۆى ژنه كەوە بگەن پىتى، نزىك لە پىش دوورەوە، وە (ھەكذا). پاش ئەوان دايىكى باولك، جا ئەو دايىكانەي كە به هۆى ژنه و پىتى ئەگەن، جا دايىكى باوكى دايىك. جا دايىكى باوكى باپىرە. وە خوشك پىش ئەخرى لە پۇورى لە دايىكەوە بىن، ئەم پۇورە پىش ئەخرى لەسەر كچى براو كچى خوشك، وە برازاو خوشكە زايىچ كچ بىن پىش ئەخرىن لەسەر پۇور لە لايەنى باوكەوە. وە خوشكى باولك و دايىكى لەسەر خوشكى كە لە يەك لاوە بىن، وە خوشكى باوكى پىش ئەخرى لەسەر خوشكى دايىكى.

وە هەرچۈن حەقى حەزانە بۆ ژنان ھەيە بۆ پىاوايىش ھەيە؛ جا ئەگەر ژن و پىاوا كەوتىنە يەك ئەوە لە پىشدا حەق بۆ دايىكى مندالله كەيە ئەمجار بۆ دايىكى دايىكى. پاش ئەوان بۆ باوكى مندالله كەيە.

ئەگەر ئەسلى و حاشىيە كەوتىنە يەك ئەوە ئەسلى وە كۈو باوكى مندالله كە يا وە كۈو دايىكى پىش ئەخرى لەسەر خزمى حاشىيە و تەنيشت وە كۈو براو خوشكى ئەو مندالله. ئەگەر ئەسلى لە مەيداندا نېبوو ئەو جار خزمى تەنيشت ئېبىن بە پەروەردە كەرى ئەو مندالله، وە نزىك پىش دوور ئەكەوى. وە ئامۇزايىش حەقى حەزانەي ھەيە، بەلام كچى لە پايىھى ئارەزوودا بىن نادرى بە خۆى بەلکۈو ئەدرىتە دەستى ژىنلىكى مەتمانە بىن كراو كە ئەو ھەللى بىزىرى.

جا پاش ئەوە كە خوداي تەعالا باسى عىددەي تەلاقى كرد و بە شوين ئەوا باسى شىردانى مندالى كرد، هات باسى عىددەي ژنى مىزدىمددوو كرد، مەبادا كەسىن گومان بىا كە عىددەي ئەميش وە كۈو عىددەي تەلاق وايە و فەرمۇوى:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّونَ مِنْكُمْ وَيَذْرُونَ أَزْوَاجًا﴾

ئەو پىاوه موسۇلمانانە كە ئەمرىن و ژنە كانيان لە پاش خۇيان بەجى ئەھىلىن.

﴿يَرَبَّصُنَ إِنْفُسِهِنَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾

واجبە ئەو ژنانە خۇيان رابگىن لە شوو كىردىن لە پاش مردىنى مىرددە كانيان تا ماوهى چوار مانگ و دە شەو.

وە ھۆى ئەم تەقدىرە ئەمە يە كە: مندال لە سكى ژنانە ئاخىرى سى مانگدا نەجوولىنى ئەگەر نىرىتىن بىن، وە لە ئاخىرى چوار مانگدا ئەگەر مىتىتىن بىن، جا ئىعتىبارى ماوه زۆرە كە يان كراوه لەبەر رىعايەتى ھەردوو سىنفە كە، وە دە شەوى تىريش عەلاوه كراوه لەبەر ئىح提يات؛ چونكى وا ئەبىن لە پاش ئەو ماوه بە گورجى مندالە كە ناجوولىنى هەتا چەن رۆزى.

وە ئەم ئايەتە بەزاھير عامە بۇ ژنى كە سكى نەبىن و ژنى سكى بىن، بەلام ژنى سكى بىن دەركراوه لە عمومى ئەم ئايەتە بە ئايەتى: «أَوَلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلَهُنَ أَنْ يَضْعُنَ حَلَمَهُنَ»<sup>۱</sup> واتە: ئەو ژنانە كە خاوهەن حەملەن عىددە يان بەمە يە كە سكە كە يان دابىتىن.

﴿فَإِذَا بَلَغَنَ أَجَلَهُنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَ﴾

﴿يَا مَلَّا مَعْرُوفٍ﴾

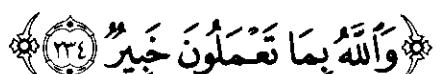
واتە: جا كاتى ئەو ژنانە گەيشتن بە دوايى ماوهى عىددە كە يان ئەو لەو كاتىدا گوناح نىيە لەسەر ئىتە - ئەي خاوهەن فەرمانە كان - كە واز بىتىن لەو ژنانە لە كىردىنى

1. الطلاق: ٤.

هر شتیکا بۆ خۆیان ئەیکەن لهوانه که له ماوهی عىددەدا مەنع کراوه لیيان بهم شەرتە به یاسای شەرع بى و له دەستووری دامەزراو دەرنەچن.

واتە: ئەو ژنانە له ماوهی عىددەدا نابىن به بى عوزر خانووی نىشتمانی خۆیان به جى بىلەن، وە واجبە له سەریان تەركى ھەموو زينەتكارى و خۆجوانىرىن بىكەن له ماوهی عىددەدا له پوشاكا، وە به كارهينانى بىن خوشى و خشلى جوانى ژنانە و سەر و موو له خەنە گرتەن. له بەر ئەوه ئەم جۆرە وەزعانە ئەبن به ھۆى بانگىرىنى ئەوانەی تالىبى خوازىيەن، جا مەنع کراوه له مانە له بەر مەنۇي وەسىلەي فيتنەي دىنى و ئاشۇوبى كۆمەلايەتى.

وە له بوخارى و موسىلەمدا رىوایەت کراوه له «أَمْ عَطِيَّة» وە كە: حەزرەت ﷺ فەرمۇويەتى: دروست نىيە ھېچ ژنى تەعزىيە بىگرى له سەر مىدوو له سى رۆز زياتر ئىللا له سەر مىردى خۆى، ئەوه تەعزىيە ئەگرى و خۆى دوور ئەخاتەوە له زينەت و له خۆجوانىرىن له ماوهی چوار مانگ و دە شەو و رۆزدە.



واتە: خودا به راستى ئاگادارى ئەوه يە ئىۋە ئەيکەن. ئەم جومله ھەرەشە يە بۆ ئەو فەرماندارانە كە له چاودىرى ئەحکامى دىنا بى موبالاتى ئەكەن و واجبى خۆیان بە جى نايەن.

بىزانن! عىددەي ئەو ژنە كە له پىش مردنى مىردى كە يَا تەلاق دراوه به تەلاقى رىيچى وە كۈو ئەو ژنە يە كە له نىكاھى مىردى كە يَا بۇوە. واتە: ئەگەر حامىلە بىن بە دانانى حەملە كە يەتى، ئەگەر نا چوار مانگ و دە شەو و رۆزە. بەلام ئەگەر تەلاقە كەمى باشىن بى ئەوه له سەر عىددەي تەلاقە كەمى ئەپروا بە سى «توھر»، وە يَا ئەگەر حەيز و پاكى نەبۇو بە سى مانگە و بەس.

وہ عیددہی مردنی میردی ژن واجبہ له سہر ژنی کہ نا بالغ بی، وہ یا بالغ بی و حہیزی پیا نہ هاتبی، یا حہیزی پیا هاتبی و لہ کاتی مردنی میردہ کہ یا حہیزی به سہرا بی، یا خود گھیشتی بہ تھمنی بی حہیزی. عیددہی ہہموو ئہمانہ، مادام حہ ملیان نہ بی، چوار مانگ و دہ رؤژہ و ہہموویان تھاوی مارہی بی و میرات لہ مالی میردہ کہ یا ن وورئہ گرن.

بھلی عیددہی جاریہی میرد مردوو دوو مانگ و پینچ رؤژہ، بهلام لہم زہمانہدا جاریہی نہ ماوہ بہ تایبہتی لہ ولاتی نیمہدا.

### ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النَّسَاءِ﴾

واته: نہی موسولمانی کہ خواستی ئہ وہ تان ہے یہ ژنی میرد مردوو مارہ بکھن ہیچ گوناح و تاوان نیبہ له سہرتان لہو خوازینییہ کہ بہ شیوهی تھعریز بی، واته بہ شیوه بی بی بہ ہوی موناسہ بھی رؤژہ و لیتی دھربکھوئی مانای خوازینییہ، وہ کوو ئہ وہ بہ ژنہ کہ بلی: تو ژنیکی باش و بھہرمی و، تو دانامیتی و، تو لہ هم خانہ دانیکا بی بی ئا وہ دانی ئہ کہ یتھو. بهلام بہ قہراری راستی دروست نیبہ بہ رووناکی خوازینی بکھن، وہ کوو ئہ وہ بلیت، من خواستم ہے یہ تو مارہ بکھم ئہ گھر تو مہیلت بی بی.

### ﴿أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ﴾

هروا گوناحتان له سہر نیبہ لہو دا کہ لہ دلی خوتانا دای بپوشن، واته لہ دلتانا ہہ بی مادام خودا بوتان ریک بخا ئہ و ژنہ مارہ بکھن.

### ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذَكُّرُونَ﴾

خوا ئہ زانی کہ ئیوہ ناوی ئہ و ژنانہ ئہ بکھن و باسی ئہ وہ ئہ کھن کہ ئیوہ دلخواز تانہ ئہ و ژنہ مارہ بکھن کہ وابوو ئہ گھر بہ شیوهی شہرعی قسہ بکھن لہ گھلیانا بہ تھعریز قی ناکا.

﴿وَلِكُن لَا تُؤْعِدُوهُنَّ سِرًا﴾

به لام باسی ماره کردن و چونه لا نه کهن له گه لیانا.

﴿إِلَآ أَن تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾

به لئی مانیع نییه که له گه لیانا قسه یه کی عاده تی شه رعی بکه ن.

﴿وَلَا تَعْرِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ﴾

وه به قه تعی عزم نه کهن له سهر ماره بپین و نیکاح کردنیان هه تا ئه موادی عیدده واجبه ئه گاته ئاخرى و ته واو ئه بی؛ چونکی ئه عزممه بی سووده و موخاليفی شه رعه، وه بازئ جاريش ئه عزممه هه دلتان ئه نی بی ماره کردنی ئه و ژنه له پیش ته واو بونی عیددهدا، وه ئه عقده ناشه رعيیه ئه بی به هۆی گومانی خراب به ئیوه و به ژنه کان و ئه بی به هۆی ئاشووب له ناو موسولمانانا و، له عهینی کاتا عهقده که یش به تالله.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ فَأَخْذُرُوهُ﴾

بزانن که خودای ته عالا ئه زانی بهو عزممه نابارانه کهوا له دلتانا، جا خوتان پیارتزن لئی و ئه عزممه مه کهن.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ﴾

وه بزانن که خودای ته عالا تاوان به خش و گوناه پوش و به مؤلهت و ئازامه، نه گه رنا گه لئی که س گيرؤده ئه بون.

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُهُنَّ أَوْ تَقْرِضُوهُنَّ فَرِيضَةً﴾

واته: هیچ داوابی مال و ماره بی نییه له سهر ئیوه بی ژنه کانتان ئه گه ر ته لاقتان دان، مادام نه چووبنہ لایان، یانی جیما عنان له گه ل نه کردن، یاخود ماره بیتان بی بریار نه دابن.

**﴿وَمَتَعْوِهْنَ عَلَى الْمُؤْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرُهُ مَتَعَالًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًا عَلَى﴾**

**المُحْسِنَاتِ** (٣٦)

به لام نهود زنانه ئهندازه یین مالیان پی بدهن له بهر چاری نهود دل نازاری جیا بونه و یانه، وه نهم ماله واجبه له سهر دهوله مهند به ئهندازه موناسبي خۆی، وه له گەل ریعا یه تى وەختا، وه له سهر نه دارايش به قەی شانى خۆی به شیوه يەك شایانى پیاوە تى کابرا و شانى ژنه کە بى، وه نهم حەقه بپیار دراوه له سهر نهود موسولمانانه کە شووعوریان هەيە به چاکە كردن له گەل نەفسى خۆيانا بۇ نهود تاوانبار نه بن، وه له گەل غەيرى خۆيانا بۇ نهود به واتەي نابار بريندار نه بن.

**﴿وَإِن طَلَقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمُسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنَصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾**

وھ ئەگەر ژنه کانتان تەلاق بدهن له پىش نهودا کە بپۇنه لايان و جيماعيان لە گەلابكەن وەلحال لە پىشدا ماره ييتان بۇ بپیار دابۇون: خواھ لە عەقدى نىكاھە كەدا يالە پاش نهون نىكاھەدا - وەك نىكاھى موفەۋەزە - نهود واجبه له سەرتان نىوهى نهود ماله يان بدهنى کە بۇتان بپیارداون ئىتر حەقى موتעה يان نىيە.

**﴿إِلَّا أَن يَعْفُوَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي يَبَدِّهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ﴾**

مەگەر كاتىئ ژنه کان ئىوه عەفو بکەن لەو نىوه ماره يىھ و هېچ وەرنە گرن، وھ ياخود نهود پياوه کە عوقدەي نىكاھە كەى بە دەستە وەيە - کە مىزىدە كەيە تى - نهود ژنه عەفو بىكا لە نىوه ماره يى باقى کە حەقى خۆيە تى، واتە هەموو ماره يىھ كەى پى بىدا، نهود كاتە هەموو ماره يىھ كە وەرنە گرن.

**﴿وَأَن تَعْفُوا أَوْ أَقْبِلَ اللَّهُمَّ﴾**

و بزانن عهفو کردنی ئیوه له بهشکهی خوتان و تهسلیمی ههموو مارهییه که بهو ژنانه نزیکتره به کهرامهت و تهقاو و موناسیبته بُخوو و رهوشتی پیاوی باش.

﴿وَلَا تَنْسُوْا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾

هرگیز کهرامهت و بهخشش له بهینی خوتانا فهراموش مهکهن و هه میشه خواستی دلتان وابن که بهخششستان بین به موسولمانان.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ ۳۷

به راستی خودای ته عالا بینایه بهو شتانه که ئیوه ئیکهن و چاوی لیيانه وهیه دریزهی ئهم باسه ئهمهیه ئه و ژنه که جیائه بیتتهوه له میرده کهی به هوی مردنی يه کئن لموانهوه ههموو مارهییه کهی ئه کهوى. وه ئه گهر به هوی تهلاقوه بین ئه وه ئه گهر ناوی مارهیی بُخراوه و کابرا چووهته لای ئنه کهی ئه وه ههموو مارهییه کهی ئه کهوى ئه گهر مارهییه کهی شهرعی بین، وه ههموو «مهر المثل»ی ئه کهوى ئه گهر مارهییه کهی ناشرعی بووبن بهم جزره مائیکی حرام یا مائیکی نامه علوم بووبن مهسه لا. وه ئه گهر کابرا نه چووهته لای ئه وه نیوه مارهیی یا نیوهی «مهر المثل»ی ئه کهوى، وه ئه گهر ناوی مارهیی بُخراوه و له پیش چوونه لا یا له بهینی خوتیانا برپاری شتیکیان داوه ئه وه یش ئه گهر مائیکی شهريعی بین نیوهی ئه کهوى، وه ئه گهر ناشرعی بین نیوهی «مهر المثل»ی ئه کهوى. ئه گهر ناوی مارهیی بُخراوه و له پیش چوونه لا یشا هیچیان برپار نه داوه ئه وه ئه گهر کابرا رؤیشته لای ئنه کهی ته واوی «مهر المثل»ی ئه کهوى، وه ئه گهر نه چووبیته لای - وه کوو سوروهتی ئهم ئایه ته پیرقزوه - ئه وه بهس حقی مهتاع ئه که ویته سه ر کابرا؛ چونکی نه مارهیی بُخ دانراوه له عهقدی نیکاحه کهدا و نه بُخی فهرز کراوه له پاش عهقده که و کابرا یاش نه چووهته لای و نیستیفادهی لئن نه کردووه. کهوابن هه ر حقی موعدهی هه یه.

وه له مهزه بی ئیمامی شافعیدا الله ههموو بهشە کانی ژنی تەلەقدراو حەقى موتעה یان ھەيە، ئىللا ئەو بهشە نەبىن كە كابرا نەچووه تە لای ژنە كە له گەل ئەوهدا ژنە كە نیوه ماره بىي ھەيە، ئەمە غەيرى ئەو نیوه ماره بىي ھەقى نېيە وە كەو باسمان كرد. وە سىرپى پىويىستى ھەقى موتעה دەفعى وە حشمت و دل ئازارى ژنە كەيە له جياوه بۇونا. وە ئەم ھەقه سوننەتە له (۳۰) درەم كەمتر نەبىن، وە ئەگەر ژنە كە بهو رازى نەبوو ئەبىن قازى به قەي شان و مالى بۆى دابنى.

جالە بەر ئەوه كە خواى تەعالا گەلنى ناياتى ئەحکامى نىكاح و تەلاق و، شىردان بە مندال و، عىددەتى باس كەد لەم كاتەدا گەرایە وە بۇ سەر باسى نويىز لە بەر بىتدار كەدنەوهى موسولىمانان بۇ گەرانەوه بۇ لای خوداي تەعالا و فەرمۇوى:

﴿ حَفِظُوا عَلَى الصَّلَاةِ وَالصَّلَوةَ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَدِيرِينَ ﴾



وە رىوايەت كراوه له زەيدى كورپى ئەرقەم الله فەرمۇويەتى: ئىيمە له زەمانى حەزىزە تا الله نويىzman ئەكەد و له ناو نويىزە كەدا قىسەمان له گەل يەكترا ئەكەد. جا ئەم ئايەتە نازل بۇو، وە خودا بە هوى ئەمر بە موحافەزە نويىزە كانەوه و ئەمر بەوه كە راوه ستىن له گەل دەۋامى عىيادەتە مەنۇى كەدىن لە نويىزا. «ئەم باسە بۇخارى و موسلىم و غەيرى ئەوانىش رىوايەتىان كەردووه».

واتە: ئەم موسولىمانە كان ئاگادارى ھەموو نويىزە فەرزە كانتان بىكەن، بە تايىەتى نويىزى مەشهور بە «الصلاة الوسطى» كە نويىزى عەسرە، وە راوه ستىن لە نويىزە كانتانا له گەل عىيادەت و زىكىرى خودادا و باسى تر مەخەنە ناو نويىزە كانتان.

بىزانن! ئاگادارى كەدىنى نويىز ئەمەيە: موسولىمان مولاھەزە بىكا كەى نويىزى لە سەر واجب ئەبىن و، شورەمەتى دەرسىنىڭ مەركانە كانى جەنەن و، بە چى بەتال [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

نه بیته و، سوننه ته کانی نویژ چهندیکن و، به چی نویژ نه گا به پایه‌ی گهوره‌ی خۆی و خاوەنە کەی سوودی دهست نه کەوی و، لە چ کاتیکا و، لە چ شوتیکا و، لە گەل کیدا نویژ بکا. وە «بالفعل» نەمانه بەجىن يېنى.

جا بزانن شەرتى واجب بۇونى نویژ سى شتە: ئىسلامىيەت و، بلووغ و، عقل. نەمانه حەدى تەكلىفى خودان.

وە شرووتى نویژ پىنځن: پاكى لەشى ئىنسان لەپىسى و بى دەسنویژى و لەشپىسى، وە داپوشىنى عەورەت - واتە: بەينى ناولك و نەزۇئى نىرىنە و ھەمۇو لەشى مىيىنە ئىللا ھەردوو دەست و روحسارى - بە پۇشاكىكى پاكى وا كە عەورەتە كەی بىن ون بىن لەبەر چاودا، وە راوهستان لەسەر شوتىتكى پاك، وە باوەر كردن بە هاتنى كاتى كردنى نویژە كان، وە رووكىردن لە «كعبة اللە» لە ھەمۇو نویژە كەدا.

وە نەركانى نویژ ھەڙدەيە: نىيەت هيئان بە دل بۆ كردنى فەرزى نویژى نەو وەختە لە كاتى «اللە أكبار» كردنى دابەستنى نویژە كە بەرەورپووی كابەي پېرۆز و لە گەل راوهستان بۆ يەكىن تەواناي ھەبىن ھەتا سوروتى فاتىحە تەواو نەكا لە «بسم اللە الرحمن الرحيم» وە ھەتا «ئامىن». وە روکووع بىردىن وەها ھەردوو بەرى دەستى بگەنە نەزۇئىكانى لە گەل ئارامگىرنى لەشيا، وە نىعتىدال، يانى بەرزمەو بۇون بۆ راوهستان لە گەل ئارامگىرنى لەشيا. وە دوو سوجىدە لەسەر حەوت نەعزازى لەشى: ھەردوو نەزۇئى بە داپوشراوى و، تەھۋىلى بە رووتى، ھەردوو بەرى دەستى و، سىنگى ھەردوو پىتكانى و بازى لە پەنجە كانى؛ خواه نەمانه رووت بن يَا داپوشراو بن. وە ئارامگىرن لەم دوو سوجىدەدا و دانىشتىن لە بەينى ئەم دوو سوجىدەدا لە گەل ئارامگىرنى لەشيا. وە خوينىلىنى تەحياتى ئاخىرى نویژ بە دانىشتتە وە سەلاوات دان لە حەمزەت لەلەپەلە وە رىزى ئەم نەركانانە كە باسمان كردىن. وە سەلام دانەوهى يەكمەم.

و هئو شتانه ييش که نويز به تال ئه كەنهوه يازدهن: قسه کردن به قەستى. وە كرده وهى زۇر، يانى سى جار جوولانەوهى تەواوى دەست (مەسەلا). وە روودانى بىن دەسىنۈزى يَا لەشپىسى. يَا هاتنى پىسييەك کە عەفوى لىن نەدرابىن بۆ سەر لەشت يَا پۇشاكت. وە دەركەوتلى عەورەت و مانەوهى بەو حالە. وە خواردن و خواردنهوه و پىتكەنن بە شىتهەي «قاقا». وە پشت کردن لە قىيلە و. لە دىن وەرگەرانەوه - پەنا بە خودا -. وە سوننەتەكاني نويز لە پېش نويزەکەدا: بانگ دان، وە قامەت کردن، وە سىۋاڭ كردن. وە لە پاش دابەستى نويزەکە: «توجھ» كردن؛ يانى خوتىندىنی «وجهت و جھى» تا ئاخىرى وەكىو مەشهۇرە، وە «تەعەوۇز» كردن، يانى خوتىندىنی «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم» لە پېش فاتىحەدا. دانانى دەستى راست لەسەر دەستى چەپ لە زېرى سىنهوه لە ژۇور ناوكەوه. وە خوتىندىنی سوورەتن لە پاش فاتىحە. وە ئامىن كردن لە پاش فاتىحە. وە خوتىندىنی «قۇنۇوت» لە ئىعتىدالى رکاتى دووهەمى نويزى سېبىيەدا بە دەۋام و لە ئىعتىدالى رکاتى ئاخىرى نويزى «وەتر»دا لە نىوهى دوايى مانگى رەمەزاندا. وە خوتىندىنی تەحىياتى ئەووهٔل لە نويزانەدا كە دوو تەحىياتيان تىا ھەيە. وە سەلاؤات دان لەسەر حەزىزەت بەقىيەت لە ئاخىرى قۇنۇوت و ئاخىرى ئەم تەحىياتەدا. وە «الله أكبير» كردن لە كاتى دانەويندا بۆ روکووع و بۆ سوجىدە كان و كاتى سەربەرز كردىنهوه لە سوجىدەكاندا. وە تەسبىحات لە روکووعدا و لە سوجىدەكانا. وە «سمع الله لمن حمده» لە ئىعتىدالا، وە سەلامدانەوهى دووھم و بەرز كردىنهوهى هەردوو دەست بۆ موقابىلى سەرشان لە كاتى «الله أكبير» كردىن ئەووهٔل و دانەوين بۆ روکووع و سوجىدەكان و كاتى بەرزەوه بۇون لهوانا، وە سەلاؤات لەسەر ئال لە تەحىياتى ئاخىرا. وە دانانى هەردوو دەست لەسەر هەردوو ران لە دانىشتىنا بۆ خوتىندىنی «تحىيات»، بەلام دەست جەپ بىكەتەوه و دەستى راستى يقۇنجىنى ئىللا پەنجهى [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

شاده‌ت ئه‌وه له کاتی «الا إله إلا الله» دا به‌رزی بکاته‌وه ئیتر نه يجوولینئ و سه‌ری ئه‌وه په‌نجه‌یه رووبکاته رانی له پاش ته‌واو کردنی شاده‌ت‌ه که‌ی. وه له هه‌ممو دانیشتنه کانی نویزه‌یا ئیفتراش بکا؛ بهم جوره دابنیشی لەسەر پیئی چەپی و پشتی ئه‌وه پیئیه روو له عه‌رز بىن و پیئی راستی هەلبىنی و سه‌ری په‌نجه‌کانی به‌ره و قibile بن. بەلام له دانیشتنی ئاخرا «ته‌وه‌پوک» بکا؛ واته لەسەر ولەمی رانی دابنیشی و پیئی چەپی لەلای راسته‌وه دەربکا و سەلامی دووه‌میش بدانه‌وه. وه دریزه‌ی ئادابی نویزه‌پیویسته به پرسیار له زانای ناو موسوی‌مانان.

وھ سوودی نویزه‌وا لەوھدا ئىنسان به خوشوع و حوزووره‌وه نویزه‌بکا، واته هه‌ممو ئەعزازی لەشى ئارام بىن و دلى له لاي مەعنای نویزه‌کەی بىن و باوه‌پى وابىن كە له حوزوورى خودادىيە. وھ کاتى گەورەيى نویزه‌ئەووهلى وەخته پاش ئه‌وه كە به راستى کاتى نویزه‌داھات. وھ نویزه‌کەی له مزگەوتا بکا، وھ بە جەماعەت بىن له پشتى ئىمامىيکى شەرع زان و رەفتار لەسەر سوننەتى پېغەمبەرەوە صلوات اللہ علیہ و آله و سلم به جىنى بىننى. جا با بىزانين مەبەست له «الصلة الوسطى» كام نویزه‌لەم پىنج فەرزە؟ زاناکان له ديارى كردنی ئەم نویزه‌دا دە وتاريان فەرمۇوه:

يە كەم: ئەو نویزه نویزى نیوه‌رۇيە لمبەر ئەوه والە ناوه‌راستى رۆزى. بىنا لەسەر ئەوه لە بەرەبەيانە وە حسىيى رۆز بکەي نەك لە هەتاو كەوتەوه. وھ زەيدى كورى سايت و ئەبووسەعىدى خدرى و عەبدوللائى كورى عومەر و «أَمُّ الْمُؤْمِنِينَ» عائىشە صلوات اللہ علیہ و آله و سلم لەسەر ئەم بىرەن.

وھ سىرپەكە يىشى ئەمە يە كە نویزى نیوه‌رۇ لە کاتى شىدده‌تى گەرمادا بۇوە و زۇر گران بۇوە لەسەر ئەسحابەكان؛ چونكى حەزرەت صلوات اللہ علیہ و آله و سلم لە گەرمائى نیوه‌رۇدا نویزى نیوه‌رۇي ئەکرد و ھىچ نویزى ئەوندە لەسەر شانىان گران نەبۇو. جا ئەم ئايەتە

هاتەخواروهە: «حافظوا علی الصلوات والصلة الوسطى» الآية، وە ئىمامى مالىك لە كىتىبى «موطاً»دا رىوايەتى كردووه لە زەيدى كورپى سابت «الصلة الوسطى صلوة الظهر». دووهەم: ئەمە يە كە نويزى عەسرە؛ چونكى دوو نويزى رۆزى لە پىشايە و دوو نويزى شەو، وە لەو كەسانە يە لەسەر ئەم فەرمۇودە يە: عەلىٰ و ئىينۇعەباس و ئەبووهورەيرە. وە ئەم قىسە ئىختىيارى ئىمامى ئەبووحەنife و رفيقە كانىھەتى. وە ئىمامى شافىعى و زۆرىيە ئەھلى نەقل لەسەر ئەم فەرمۇودەن. بەلكوو جومھور بىريان وەھا يە.

سېتىھەم: ئەمە يە كە نەو نويزە نويزى مەغىرېيە. وە ئىستىدلالىان كردووه بەمە كە مەغىرېب لە ژمارەي راكاتە كانىما ميانە يە؛ نە كەمە وەكۈو نويزى سېھىنى، نە زۆرىشە وەكۈو نويزى عيشا. وە لە سەفەرا كورت ناڭرىتىھە. وە حەزىزەت قەت لە وەختى خۆى دواى نەخستووه، وە لە پاش نويزى مەغىرېب دوو نويزى جەھرى ھە يە كە عيشا و بەيانىيە و لە پىشىھە دوو نويزى سىپرپى ھە يە وەكۈو نويزى نىوهرقۇ و عەسر. چوارەم: ئەمە يە ئەو نويزە نويزى عيشا يە؛ بە دەلىلى ئەمە كە وا لە بەينى دوو نويزى كە قەسەريان دروست نىيە وەكۈو مەغىرېب و بەيانى، وە وەختە كەى وەختى نوستنە، وە لەسەر شانى ئىنسان گرانە. كەوابىن زور موناسىبى تەئكىدە، بۆيە خودا بە تايىھەتى بە «صلوة الوسطى» ناوى بىردووه.

پىتىجەم: ئەمە يە ئەو نويزە نويزى سوبىحە؛ چونكى لە پىشىيا دوو نويزى شەو ھە يە كە مەغىرېب و عيشا يە و لە پاشىھە دوو نويزى رۆز ھە يە كە نىوهرقۇ و عەسرە، وە لەبىر ئۇوه كە وەختە كەى وەختى نوستنە و هەستان لەو كاتەدا لە گەرمە و سەرمادا زور لەسەر شان گرانە. وە لەو كەسانە يە ئەم قىسە يە فەرمۇودە: ئىمامى عەلىٰ و عەبدوللەللى كورپى عەباس، وەكۈو مالىك رىوايەتى كردووه لە «موطاً»دا بە تەعىيرى «بلاغ»، وە

ترمزى رىوايەتى كردووه لە ئىپنۇعومەر و ئىپنۇعەباسەوە بە «تەعليق»، واتە بىـ سەندە، وە رىوايەت كراوه لە جاپىرى كورى عەبدوللەلۆ. وە ئەمە فەرمۇودەي مالىك وە رەفيقە كانىھەتى، وە مەيلى ئىمامى شافىعىش لە سەر ئەمەيە، وە كۇو «قشىرى» باسى كردووه، بەلام رىوايەتى راست لە ئىمامى عەلەيھەوە ئەمەيە كە عەسرە نەك بەيانى. شەشم: ئەمەيە كە نويىزى جومعەيە؛ لە بىر ئەو جىا كراوه تەوه بەوه كە دوو خوتىبەي تىدا ھەيە و موسۇلمانانى زۇر بۇ گىردىنىتەوه و كراوه بە جەزئى موسۇلمانان و دوعاى تىدا نزىكە لە قەبۇل.

ھەروا چەن قەولى تەلەم باسەدا ھەيە كە گىزىانووه يان ئېبى بە ھۆى درىزەدان بە وتار، وە فەرمۇودەي بەھىز ئەمەيە كە نويىزى عەسرە بە دەلىلى چەن حەدىسىن رىوايەت كراون لەم باسەدا و رووناكتىريان حەدىسى ئىپنۇعەسۇرۇدە كە حەزرەت ﷺ فەرمۇویەتى: «الصلوة الوسطى صلاة العصر». ئەمە ترمى رىوايەتى كردووه و فەرمۇویەتى: «حدىث حسن صحيح».

وە رىوايەت كراوه لە حەزرەتى عەلەيھەوە ﷺ ئەلىن حەزرەت ﷺ لە رۇڭىزى «ئەحزاب»دا فەرمۇوى: «شغلوна عن الصلاة الوسطى: صلاة العصر، ملأ الله بيتهم و قبورهم ناراً! ثم صلاها بين العشائين».

واتە: ئەو كافرانە ئىمپۇ ئىمەيان مەنۇ كرد لە نويىزى «وسطى» كە نويىزى عەسرە، خودا بە قارى خۇرى خانووه كانىيان و گۇرپەكانىيان پې بکالە ئاگىرى دۆزەخ. جا نويىزى عەسرە كەى بەقەزا گىزىا يەوە لە بەينى نويىزى مەغىرېب و نويىزى عىشادا. وە ئەم حەدىسە ئىمامى بوخارى و موسىلىم و ئەبۇ داۋود و ترمى و نەسانى رىوايەتىان كردووه لە كوتوبى خۇيانا.

وه روایت کراوه له ثبوویه سرهی غهفاریه و نویزه ئەلی: رۆزى حەزرهت  
نویزى عەسرى له گەل کردن له «مەممەن»دا - ناوی شوئىتكە - جا فەرمۇسى: ئەم  
نویزە فەرزکرا له سەر ئومەمەتنى له پېش ئىۋەدا، كەچى زايەيان كرد. واتە نەيان كرد.  
جا كەسى موحافەزەي ئەم نویزە بكا ئەوه ئەجري بتو ئەنۇوسرى، دۇو جار: جارى  
لەبەر كەردىنەكەي و، جارى لەبەر ئەوه كە پىشىيان زايەيان كردووھ و ئەم كەسە  
بەجىتى هيئناوه و ئىتەر نویز ناکرى لە پاش ئەم نویزە هەتا رۇزئىدا باپون. ئەم فەرمۇودە يە  
موسىم و نەسانى روایەتىان كردووھ. وە له گەل وجودى ئەم فەرمۇودانە مەجالى  
ئەوه نىيە كەس ئەم نویزە بكا بە غەيرى عەسر؛ بۆيە جومەورى ئەسحاب و تابعىن  
و موحەددىسىن و فوچەها ئىختىارى ئەوهيان كردووھ كە «الصلة الوسطى» نویزى  
عەسرە.

فَإِنْ خَفَتْمُ فَرْجًا لَا أَوْ رَكَبًا

﴿فَإِذَا آتَيْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلِمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا﴾



وشه: کاتن لهو ترس و بيمه هيمن بوونوه و گه يشتنه حالی عاده تى خوتان  
نه محار نويزه کانتان بکهن به ياساي دين وه کوو جاراني خوشحالی، وه سوپاسي  
خودايش بکهن لمبهر ئوه که ته عليمي ئوه شستانه کردوون که لەمه و پيش نه تازانيوه،  
[www.igra.ahlamontada.com](http://www.igra.ahlamontada.com)  
وھ کوو نويزه له کاتن ترس و بيمه و نويزه له کاتي هيميتدا.

لهم نايه ته و دهرئه که وئی که به قه راری قه تعی دروست نییه بتو موسوّل مان ته رکی  
نویز بکا له هیچ کاتن و هیچ شوینی و له هیچ حالیکا، وه واجبه له سری به هر  
جوری بووه له جنیدا یا له ریدا به پیتوه یا به دانیشتنه وه یا راکشانه وه نویزه کانی بکا  
مادام هوشی هه یه به خزیه وه.

وه ئەو كەسە تەركى نويز بكا ئەگەر لەبەر ئەوهەيە كە باوهەرى نىيە بەوه كە نويز  
واجبه ئەوهە كافره. وه ئەگەر لەبەر تەمەلى بىن ئەوهە لەسەر مەزھەبى ئىمامى شافيعى  
پاش تەركى نويز لەوانە كە گرد ئەكرينەوە بە ياساي حەددى شەرعى نەكۈزى و  
لە گۆرپستانى موسولىمانا ئەنیزىرى. وه لەلای بازى لە ئىمامەكان حەبس ئەكرى  
ھەتا تۆبىھ ئەكاو ئەگەرتىھەوە بۇ نويز كىردىن، وە يَا ئەمرى.

﴿وَالَّذِينَ يُتَوْفَّونَ مِنْكُمْ وَيَذْرُونَ أَزْوَاجًا﴾

نهو كهسانه که نهمن له نئیوه و له پاش خویان زنه کانیان به جنی نه هینلّ.

﴿وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَّعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾

فه رزمان کردووه له سهريان که له کاتى پييش مردنيانا و هسييهت بکهن بۆ ژنه کانيان  
به ژياندنیان و مه سرووف بۆ كردنیان له سهير ميراتى خوييان هه تا ماوهى سالئى تهواو  
ئەمى به بى ده ركىرنیان به زور.

﴿فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْتُمْ فِي أَنفُسِهِنَّ﴾  
مِنْ مَعْرُوفٍ

جا ئه گهر ژنه کان به خواستى خويان ده رچوون لمو ماله ئوه گوناھ له سەر ئىۋە  
نېيە له هەر كرده وەيى بىكەن مادام خىلافى ياساي دىن نەمې:

وَاللَّهُ أَعْزَىٰ حَكِيمٌ ۝ ۲۶۰

خودا بە راستى غالىبە و زالى بە سەر بە جى هىتانى خواتى خۆيا و خاۋەن حىكىمە تە لە وەدا كە مۇلەتى گۇنا حبار نەدا، وە تا ماۋەيىن حەقى لى ناسىتىنى.

قورتوبى لە تەفسىرە كە يَا ئەفەرمۇيىت: كۆمەلنى لە مۇفەسىرىرە كان لە مەعنای ئەم ئايەتەدا فەرمۇويانە: ئەو ژىنە كە مىزىدە كەى ئەمەرەد لە خانۇوى مىزىدە كە يَا دائەنىشتەتە سالىنى، وە مەسرەفى بۇ ئەكرا لە مالى مىزىدە مىردووه كەى مادام لەو خانۇوە دەر نەچوايىن. وە ئەگەر دائەنىشتايىن ئىتىر لە سەر میرات بەرى كابرا تاوان نەدەما لە وەدا كە مەسرەفى بۇ نەكەن.

بەلام لە پاشان ئەم مانەوەي سالە نەسخ كرايەوە بە ماۋەي چوارمانگ و دە شەو و رۆز بۇ عىددە، وە مەسرەفى سالە كە يىش كە وەسىيەتى بۇ كرابىوو نەسخ كرايەوە بە وەرگەرنى ھەشتىيەك يَا چوارييەك لە مالى مىزىدە كەى. وە لە ماوا و مەنزىلە خىلاف ھېيە لە بەينى ئىمامە موجىتە ھىدە كانان.

بۇ خارى جەڭىز رىوايەتى كردووە لە عەبدوللەللى كورپى زوبەيرەوە ئەلنى: وتم بە عوسمان: ئەم ئايەتە نەسخ بۇوەتەوە بە ئايەتە كەى تر كە ئىتعىبىارى چوار مانگ و دە شەو ئەكاكى لە عىددەدا، ئىتىر بۇچى ئەينووسى؟ ئەو يىش و تى: ئەى بىرازام! ھەر ئايەتنى لە شوئىتىكدا نۇو سرابى من لاي نابەم و نايگۈرم.

واتە ئەم ئايەتە ھەرچەن حوكىمە كەى نەماۋە و مەنسۇوخە، بەلام تىلاوەت و خويىندەنەوەي ماۋەتەوە.

لە هوئى ھاتنە خوارەوەي ئەم ئايەتەدا رىوايەت كراوە لە «موقاتىل»ى كورپى حەيانەوە كە پىاۋى لە «طائف»ەوە هات بۇ مەدىنەي مونەووەرە و چەن ئەولادى بۇون لە كورپ و كچ، وە باوک و دايىكى لە گەللا بۇون و ژىنىشى بۇو، جا كابرا لە مەدىنەدا مەرددە و مەوزۇوعى میرات و حىسىز مالى و ژىنە كەى عەزىزى حەزەرت جەڭىز كرا، ئەو يىش

به شیوه‌یه کی مناسب بهشی باوک و دایکه‌کهی دانا، وه بهشی ئه‌ولاده‌کانیشی دانا، بهلام بهشی بۆژنه‌کهی دانه‌نا، بەس فەرمانی دا هەتا ماوهی سالىن لە میراتى مىرده‌کهی مەسرەف بۆ ئەو زنە بکرى. وە لەم قەزىيەدا ئەو نايەته نازل بۇو. بهلام پیویسته بىزانن كە ئەم نايەته نەسخ بۇوه‌تەوە بە ئايەتى پىشۇو ئەگەرچى لە كىتابەتى موسحە فى شەريەدا والە پىشەوە. لە واقعا لە پىش ئەم ئايەتەوە ھاتۇوه‌تە خوارەوە.

### ﴿وَلِمَطْلَقَتِ مَتَّعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾

بۆ ئەو زنانه کە تەلاق دراون حەقى تەمەتتوع هەيە به شیوه‌ین کە موناسبي حال و شانى كابراي ژن تەلاقدەر بىن.

### ﴿حَقًا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

وە ئەم حەقەم ئىسبات كردووە لەسەر ئەوانە کە ئىماميان ھەيە به خودا و لە خودا ئەترسن. ئەگەرنا كافر موبالات ناكا.

### ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَتِهِ، لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

وە بىم جۆرە کە رابورا لەمەوپىش خوداي تەعالا فەرمانەكانى خۆى رووناك ئەكتەوه بۆتان بە رجاي ئەوه فاميان بکەن و رەفتاريان بىن بکەن.

خوداي تەعالا لە ئايەتى پىشۇودا ئىسباتى حەقى موتעהى كرد بۆ ھەموو ژىنېكى تەلاقدراو، پاش ئەوه کە لە ئايەتە پىشۇوه كاندا بېيارى حەقى موتעהى دا بۆ يەك بەشيان، وە ديارە باسکردنى تاقە فەردئى لە ئەفرادى عام تەخسيسى عامە كە ناكا بەو تاقە فەرددە. واتە ئىمە لىزەدا وەرمان گرت كە حەقى موتעה بۆ ھەموو ژىنېكى تەلاقدراو ھەيە، وە لە پىشەوە بەس بۆ ئەو زنە دانە كە تەلاق بدرى بە بىن ئەوه بچىتە لاي و مارەيىشى بۆ ناونەبرابىن. بهلام ئەم بەيانى عام و خاسە نابىن بە ھۆى

ئەوە كە ئەم عامە بېپىن بەسەر تاقە بەشە پېشىۋەكەدا، بەلكۇو ئەو بەشە حۆكمەكەي راپۇرا كە حەقى موتىعەي ھەيە. وە لېرىھىشدا بۇ باقى ژنانى تەلەقداراو ھەر حەقى موتىعە دائىئىن لەسەر زاھىرى ئەم ئايەتە عامە، وە بە قەتعى ئەم زاھىرە لە دەس بەرنادەين ئىللا لە تاقە مادىيەكەدا كە جىا كراوهەتەوە بە ئايەت وە كۇو ئەو ژنە كە تەلەق دراوهە لە پېش چۈونەلا يَا و مارەيىشى بۇ ناوبراوهە، ھەر نىوهمارەبى ئەكمەسى و بەس.

وە بازى ئەللىن: ھەلەگىرى كە لامى تەعرىيفى «وللمطلقات» بۇ ئىشارە بىت بۇ لای ئەفرادى ئەو قىسمە كە لە ئايەتەكەدا باسى ئىستىحراقى حەقى موتىعە كرد، وە «لام» كەمى عوموم ئەبىن، كەوابىن ئەم ئايەتە وە كۇو تەنكىدى بىن دى بۇ ئەو ئايەتە پېشىۋە.

وە بازى كەس تەنويلى ئەم ئايەتەي كردووە بەوە كە ئەم حەقى موتىعە واجبى ھەيە وە كۇو ئەوە لە ئايەتە پېشىۋەكەدا باس كرا. وە سوننەتىشى ھەيە وە كۇو باقى ئەقسami ژنى تەلەقداراو، واتە قەنىناكا با حەقى موتىعە بۇ ھەموو لايىن بىن، بەلام بۇ تاقە بەشىكىيان واجبە، و بۇ ئەو بەشە كان سوننەتە.

وە بازى وتۇريانە: مەبەست لە حەقى مەتاع لەم ئايەتەدا نەفەقەي عىددەيە بەو شەرتە ژنە كە موتەللەقەي رىيچىيە بىن يَا سكى بىن.

رىيابىيەت كراوهە لە زەيدى كورپى-ئەسلەم ئەلى: كاتى ئايەتى: «ومتعون على الموسع قدره» هاتەخوارەوە وا حالى بۇو كە ئەم حەقى موتىعە حەقىنەكى ئىختىارىيە وتنى: «إن شئت أن أحسن فعلت وإن لم أردد لم أفعل» جا ئەم ئايەتە هاتەخوارەوە: «وللمطلقات ماتع بالمعروف» واتە ئەم حەقى موتەللەقانە واجبە. «أخرج جابر بن جرير».

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَرِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتَ  
فَقَالَ لَهُمْ أَللَّاهُ مُوْتُوا ثُمَّ أَحِيُّهُمْ﴾

به یاسای باری تعالا له نازلکردنی قورئانی پیروزا له سمر موناسه‌بهی بیدار کردنه‌وهی موسولمانان له بیناگایی و فهراموشکردنی گهوره‌بی خودا هر له ناو چهن نایه‌تدا نایه‌تی یا زیاتر نازل نه کا بتوئم مه‌بسته.

جا خودای تعالا ئه‌فرمودیت. ئهی پیغمه‌بری خوش‌ویست ته‌ماشای وهزعی ئه‌و کومه‌له ئاده‌میزاده ناکهی که له ولاتی خویان ده‌رچون له ترسی مردن، وه ئه‌وانه‌یش چهن هه‌زار که‌سی بونه بیوا له ناو ئه‌واندا چه‌ند پیاوینکی ژیر ببواهی و ئاموزگاری باقیه‌کانیان بکردايه که راکردن له ترسی مردن مدعقوول نییه. جا خودای تعالا بتوه‌برینی قودره‌ت و ته‌وانایی خوی فهرمانی فه‌رموو: بمن. واته به ئه‌مری «ته‌کوینی» بپیاری دا بمن، وه ئه‌وانیش به بین ئیختیار هه‌موو مردن، وه له پاشان خودای تعالا زیندووی کردنه‌وه بتوه خویان له ته‌وانایی خودا حالی بین، وه ئه‌و رووداوه‌یش بین به هوی عیره‌ت بتوه باقی ئاده‌میزاد.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾

به راستی خودای تعالا خاوه‌ن که‌ره‌مه له‌سمریان.

﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾

به‌لام زوربه‌ی ئاده‌میزاد دان نانین بهم که‌رم و فه‌زلی خودادا و سوپاسی خودا ناکه‌ن له‌سمر نیعمه‌ته کانی.

ئه‌گیزنه‌وه که له چه‌رخن له چه‌رخه‌کانی پیش نیسلاما نه خوشینی «تاعون» داکه‌وت له قه‌سه‌بهی «داوه‌ردان» له نزیکی «واسط» له بهینی به‌غدا و به‌سره‌دا، جا له ترسی ئه‌وه گیرده بن بهو تاعونه خه‌لکی نه‌و شویته هه‌موو رایان کرد. وه

خوداي تەعالا، كاتىن لە ولاتە كەيان دەرچۈون، ھەممۇسى ماراندىن. وە لە پاش ماۋەيى زىندۇویى كردنەوە بۇ نىسباتى هيىزى تەوانا يىپ خۆرى.

وە بازى ئەللىن: ئەوانە كۆمەلى بۇون لە بەنى ئىسرائىل گەورە كەيان بانگى كردن بۇ غەزا كردن لە گەل كافرا نا ئەوانىش ئىتايىھە يان نەكىد، وە لە ولاتە دەرچۈون لە بەر ئەوه نە كا بىرەن بە ھۆى جىھاد و غەزا كردنەوە، جا خوداي تەعالا ماراندىنى تا ھەشت رۆز، وە لە پاش ئەوه زىندۇویى كردنەوە.

وە بە هەر حال ئەگەر حىكايەتى يە كەم بىن يَا دوووم بىن مانىع نىيە و مەعنائى ئايەتە كە وەھايە كە پىتىيەتە ئىنسان پال و پىشى لە سەر كەرەمى خودا بىن و باوهەپى وەھابىتى كە ژيان و مردىنى ھەركەسىن والە دەستى خودادا و ئىنسان بە را كردن لە دەستى تاععون لە مردن رىزگار نابى. وە بە پارىز لە جەنگى دوژمن عمرى درېز نابى، وە مردن و ژيان ھەممۇيان بە سراون بە قەزاي خوداوه، وە ھەرچى خودا بىريارى دابىن ئەبىن ھەر بىن.

جا كە خوداي تەعالا ئەم رووداوهى بۇ حەزرهت و موسۇلمانان گىزىيەوه و بۇي بەيان كردن كە را كردن لە مردن سوودى نىيە و ئەبىن ئىنسان پىشت ئەستور بىن بە خودا، فەرمۇسى بە حەزرهت:

**﴿وَقَاتُلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾**

ئەرىگەنەرەپەرى نازار و ئەرى پەيپەوانى بە ئىتىيارا جەنگ بىكەن لە گەل دوژمنانى ديندا لە رىيگەنە خودادا و لە بەر بەر زىكىرنەوهى ئالاى ئىسلام.

**﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾** (٢٤٤)

وە يەقىن و باوهەپتەن بىن كە خوداي تەعالا قىسى ئىۋە ئەبىن و بە راز و نيازى ئىۋە ئەزانى و ھەركەسىن ھەرچاكى كەيى بىكە جەزايى لە دالەوە بە چەن قال.

وه له بر ئه وه که جهنگ کردن پیویستی هه يه به سه رفی مال و دارایی بۆ ژیوار و خوارده مهنى جه نگکه ران، هه روا پیویستی هه يه به سه رفی دارایی بۆ چەك و ئه سبابى جهنگ، خوداي ته عالا بۆ ته رغبي موسولمانان له سه رفی مال لەم رىنگەدا فەرمۇسى:

**﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَعِّفَهُ اللَّهُ أَضْعَافًا كَثِيرًا﴾**

ئه وه كىيە ئه و بەختىارە شىرىن كردارە کە مالى خۆى ئه دا بە قەرز بەلام بە قەرزىكى جوان و شىرىن بەم رەنگە ئه و مالە بە مالى خۆى نازانى هەتا ناز و نيازى بکا له سه رى و منه تى دابنى له سه ر خودا، بە مالى خوداي دانەنئ و بە ئەمانەت له لاي ئەم دايىناوه. وە له لايەكى ترهوھ باسى ئه و سەرفە ناكا لەناو خەلکدا هەتا بىن بە ئىحسانى بەرچاوى، بەلکوو پېشکەشى ئەكا بە كار بە دەستى ئىسلام هەتا بە دلخوازى خۆى له سه راۋىتى موسولمانانى ھۆشيار سەرفى بکا، هەتا خوداي ته عالا له كاتى دانەوھى جەزادا بە چەن قاتى زۆر جەزاي ئه و كەسە تەكرار بکاتەوھ بە نەوعى له ژمارەي حەوسەدو ھەزارو ھەزاران دەرچى.

**﴿وَاللَّهُ يَقِيضُ وَيَبْصُرُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ٢٤٥﴾**

وە ئەي موسولمانان بىزانن کە خودا رزق و دارايى ئه گريتەوھ لە هەركەسىن خواتى بىن، وە زورى ئەكا و بلالوى ئەكتەوھ بۆ هەركەسىن خواتى له سه ر بىن. وە قەت وە مەزانن ئەگەر مالى خوتان لە رىنگە خودادا سەرف بکەن ئىتر مالتان دەست ناكەويتەوھ، وانىيە بەلکوو خودا ئەتوانى بە عىنابەتى خۆى ئەوەندەتان دارايى بۆ زىاد بکا گىر بخۇن بە دەستىتەوھ. ئەمە بۆ دنیاتان، وە له ولایشەوھ ئىۋە ئەگەرپىنەوھ بۆ لاي خوداي ته عالا بە ماۋەيەك، نەراواھ وە مۇحتاجىن بە خودايىن کە ھەموو سوود

و زیانی واله دهستی ئودا، کهوابن هه‌میشه ئومیدتان بهو دارایه زورتر بین و پیروزی و بهختیاری خوتان لهو پروره‌ردگاره داراوه بزانن نهک له دراو و دارایی خوتان.

جا لەم شوینه‌دا به موناسه‌بئی زەمی دەرچۈونى تەو قەومە له ولاتی خويان له بىمى تاعۇون، چەن شتىن هەيە ئىخەمە پىش چاوتان هەتا بىان كەن به سەرمەشق بۆزىان و بۆ پیروزى و بهختیاريتان هەتا هەتايە.

يەكەم: بىر و باوهپى موسولمان لەسەر ئەۋەيە كە خوداي تەعالا پروره‌ردگارى عالىمە و لە هەموو كائيناتا كەم و زۆر هەرچى بۇوه و هەيە و ئەبنى هەمووى بەھىزى ئەو وە لەسەر خواستى ئەوه، وە ئەگەر خواستى نەبنى ھېچ شتى، لە سوود و زيان، لە عالىمما رۇونادا.

دووهم: وەكىو خوداي تەعالا خالىقى هەموو شتىكە وەها ياسايدىكى راستى دامەزداندۇوه كە ئەو ياسايدى بە كاردى هەتا هەتايە، واتە بۆ هەر شتى رووبىدا ھۆيەك و شتىكى داناوه، ئەو ھۆيە بىن ئەو شتە ئەبنى، وە نەبوو نابى: باران ئەبارىنىن گىاي بىن ئەروينى، گەرمى ئەخانە ھەواوه هەتا مىوه و كشتوكالى بىن پىئەگەينى. زانست و پىشەسازى داناوه بۆ ئەوه ھەركەسىن بۇو بە خاوهنىان بىن بە خاوهنى دەسەلات لە جىهانا.

وە تەماشاي پاكى خۇراك و بەرگ و پۆشاڭ و ھەواى پاك بۇون بە ھۆى تەندرۇستى، وە پىچەوانە ئەمانە بۇون بە ھۆى بىمارى و دەرد و بەلا، وە دەرمانكىرىنى نەخۇشى و فەرمان وەرگىرتىن لە دوكتورى زانا بۇوه بە ھۆى چاركىرىنى نەخۇشى. تەماشا ئەكەى دارى بە دارىتىكى تىر پىتوەند ئەكرى مىوه كە ئەگۆرى، وە تۆمىن لە عەرزىا ياخۇشى لە حەيواناتدا ئەگۆرى، زەراعەتە كە ياخە يوانە كە ئەگۆرى. وە لە ناوى نەخۇشى ئاولە مندالى ئەكوتىن ئاولە ئەگرى.

ئەمانه ھەموو وان لەبەر دەستوورى سوننەتى خودا و ياساي پەروەردگاردا لە عالىەما، وە خودا فەرمۇويەتى لە باسى «ذو القرنين»دا: ﴿وَآتیناهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبِيلًا﴾<sup>۱</sup> فاتبع سبیلًا<sup>(۸۰)</sup>.

سېتىھەم: وەکو خودا ئەم ئەسبابانەتى داناوه ياسايەكى ترىش ھەيە كە ئىتمە تا ئىستە نەمانتوانىيە كەشى بىكەين و سىپرەكەى بىزانىن كە بە شىۋەتى گشتى بىنى نەلىن: «خرق العادة»، ئەوه تە حەزرەتى ئادەمى بىن باوک و دايىك دروست كردووه، وە وشترى حەزرەتى سالحى لە بىرد هىتاواهە دەرەوه، وە ئاڭرى سارد كردووه لەسەر حەزرەتى ئىبراھىم و بە ساغى لەو ئاڭرە دەرچۈو، وە دارى عاساي ئەكىد بە مار و ئەزىزەها بۇ حەزرەتى موسىا، وە عىسای بىن باوک دروست كرد و ھىزىتكى رۆحى واي پىدا كە كوتىرى سكوماى خۆش ئەكردەوه و بەلەكى چاك ئەكردەوه و چەند مردووى زىندۇو كردووه تەوه. وە قورئانى نارد بۇ پىغەمبەر كەس نەيتوانى كەلامى وەها دابنى و ئەو ئۆممەتە نەزانەتى پىن بەرزىكەدەوه و كردى بە پىرۇزى بۇ ھەموو عالەم و كافر و موسولىمان لە زانست و مەعلۇوماتى قورئان سوودىيان وەرگرت.

(ئەم باسە بۇ كەسيكە باوهپى بە پىغەمبەران و رەھبەران بىنى).

وە بۇ نەو كەسانەيش كە باوهپىان بەوان نەبىن؛ ئەگەر باش تەماشا بىكا ئەزانى گەلى قانۇونى عىلىمى كەشف كراوه كە تا ئىستە كەس ئاگاي نەبووه لىيان و گەلىنى شتى وا ھەيە كە تا ئىستە سىپرەكەى نەزانراوه؛ وەکو چىلونى ھەلسۇورانى ئەم ئەستىرانە لە عالەما و بناغەي ئەم ھەلسۇورانە و ئەنجامى ئەم ھەلسۇورانە و ھىزى جازىبە لەناو ئەم شستانەدا كە ھەلئەسۇورپىن.

۱. الکەف: ۸۵ - ۸۴

جا لەمانه و دەركەوت كە ئايىنى بەرزى ئىسلام وەكۆ باقى مەعلۇوماتى عىلەمى دائىما لەگەل حەقىقەت و راستىدا ئەرپا و چاوبەست و فەوفىتلى تىدا نىيە و هەر شتى عىلەمى بىن ئىسلام وەرى ئەگرى.

كەوابىن واجبە بە دىنى ئىسلام لەسەر ياساي سوننەتى پەروەردگار ھەر موسولمانى پارىز بىكا لە بلاۋەبۇونى نەخۆشى و تېكىۋىشى بۇ ئەسبابى تەندروستى و هەر شتى لە عىلەم و پىشە و كىرددەوە كە بىن بە هوى بەرزەوە بۇونى فەرد يَا كۆمەل سەعى بۇ بىكا و قەتعەن بە خەيالات بایى نەبىن.

كەوابىن ئەگەر لە ئاگر رابىكا و لە لافاو خۆى بىپارىزى چۈن مەعقولە، ئەگەر لە نەخۆشى و لە دەرد و ئىش خۆى بىپارىزى مەعقولە. ئەوهەتە وەكۆ لە بوخارى شەرىفدا ھەيە حەزرەت فەرمۇويەتى: «رابى肯 لە گۈل وەكۆ رائەكەن لە شىئىر». ھەر لە شەرخى بوخارىدا گۈلىن لە ناو كۆمەلنى عەرەبدا ھات حەزرەت ﷺ فەرمۇوى: ئىتمە لەباتى تو موبايەعەي ئىسلاممەيەتمان بۇ كىردووى ئىتىر خودا حافىزىت بىن ئىجاب بە زەحمەت كىشانى تو ناكا.

وە فەرمۇويەتى: ئەگەر بىستان «وەبا» كەوتۇوەتە ولاتىكەوە مەرقۇن بۇ ئەو ولاتە، بەلام ئەگەر وان لە ولاتەكەدا دەرمەچن، ئەويش ھەر لە ياساي پارىزە؛ چونكى ئەھلى ئەو ولاتە با زاھىرەن ساغ بىن بەلام قاپىلە مادەتى ئەو نەخۆشىيە يان وەرگرتىنى. وە زىياد لەمە هوى دەرچۈونىيان ئەبىن بە هوى دەلىشكانى ئەو بىن دەستانە وان لەو ولاتەدا و ناتوانى دەربىچن، وە ئەبىن بە هوى بېرىنى رىشتەتى رەحم لە بەينى خزم و خويشانى.

وە ئەوهى كە لە حەزرەتەوە ﷺ رىوايەت كراوه فەرمۇويەتى: «لا عدوى ولا طیرە ولا ھاما ولا صفر» ئەمە ھەمۇرى ئىنكارى ئەو نەوعە تەئىسەرە بۇوە كە لە زەمانى جاھيلىيە تا ئىعتىقادىيان [ئۇڭ كىرىملىقىلىق ئەيتىلىكلىق ئەيتىلىكلىق] [www.iqraahlamontada.com](http://www.iqraahlamontada.com) ئەم دەرد و

بهلا و نه خوشییه به حهتمی به تهیعهت تهئییر ئەکەن و عەلاقەیان بە خواستى خوداوه نئییه «العياذ بالله» جا حەزرهت ویستووییەتى ئەو باوهەرە ھەلەیە لە دەماغيانا ھەلّدا، وە دەماغيان پې بکا لە باوهەر بە خوداي تەعالاھەتا ئیمان بىین بەوه کە هەر خودا خاليق و پەروەردگارە بۆ ھەموو شتى، وە هەر خودا «مبب الأسباب»، واتە ئەسبابى داناوه و كردوویيە بە ھۆي «مبب» ئەگەرنا ئەسباب بە بىن خواستى خودا شتى لىپەيدا نابى.

وە يەكىن بىيويى بە درىئى ئەم باسە تى بىگا تەماشاي «فتح الباري» شەرھى بوخارى بکا لە باپى «لا عدوى» دا لە كىتابى «طب» لە بەرگى دەھەمدا. جا ئەۋ ئايەتە پېرۋۇزە كە زەمىنى ئەكەن كە لە ترسى نەخۇشى لە دىتكەيان دەرچۈون لەبەر ئەۋەيە كە ئەوانە وايان ئەزانى ئەو نەخۇشىنە بەقەرارى قەتعى پىيان ئەگا و ئەيانكۈزى و لايان بەلای خودادا نەدەكردەوه.

وە ئەگەر لەسر رىوايەتى سانى بىن ئەوه تەبعەن لەبەر ئەوه بۇو كە راکىدن لە جىيەد راکىرنە بۆ فەصادى ولات و نەمانى ياسا و نىظام و رازى بۇون بە ملکەچى بۆ كافران ئەمەيش دىارە كە كارىتكى نابار و ناھەموارە.

پاش ئەمانە بىزانن كە قەرزدان عىبارەتە لەوه كە مىقدارى لە مالى خۇت، لە ئاللىتون و زىيو يەلە ئەوراقى رەواجى رۆز، وە يەلە شستانە كە وىتنەي شەرعىيان ھەيە وەكۈو گەنم و جۆز و خورما و مىۋۇز و باقى خواردەمەنلى كە تىكەل نېبىن لە نەجزاي جىاجىيا بىدەيى بە داماوى داواي بکا لىت لەسر ئەساسى ئەمە كە لە كاتىكا نىمكەنانى بىن وىتنەي ئەو مالە بىداتەوه بە خاوهەن قەرزەكە.

قەرز كىرن لەلایەنى موحتاجەوه ئەحکامى خەمسەي بەسەرا دى، ھەروا لەلایەنى قەرزدەرىشەوە: «حەرام» و «واجب» و «مەكرۇوه» و «مەندۇوب» و «موباح» ئەبىن، وەكۈو لە كىتىنى شەريعەتا باس كراوه. وە قەرزدان بە داماو گەلۇن ئىحسانە.

ریوایهٔ کراوه کاتئٰ نایهٔ تی: «من ذا الذی یقرض اللہ قرضاً حستاً» نازل بوو یه کنی  
له ئەسحابه کان ئەبوو «دحداح» ناو هات بۇ خزمەتی حمزه‌تە عَلِيٌّ عەرزى کرد: يَا  
رەسولەللە راستە خوداي تەعالا داواي قەرز لە ئىمە ئەکا؟ فەرمۇسى: بەلنى. عەرزى  
کرد: دەستى خۆتم بىدرى! ئەويش دەستى بۇ راکىشىا، جا عەرزى کرد: يَا رەسولەللە  
وا من باغىكىم ھېيە شەشىسەد دار خورماي تىدايە دام بە قەرز بە خودا، ئەمچار  
رۇيىشت بۇ باخە كەي بانگى کرد لە ژنە كەي: دايىكى دەحداح دەرچىن لە باخە كە  
بە خوت و مىنالە كانه‌و، من ئەم باخەم داوه بە قەرز بە خوداي تەعالا، ئەويش بە  
فەوري لە گەل مىنالە كانىدا دەرچۈون لەو باخە و چۈون بۇ شۇيىتىكى تر.

وە بە ئىتىفاقى ھەممۇ ئىمامانى دين دروست نىيە لە سەر ھېچ نەوعە قەرزى:  
نەكم و، نە زۇر زىياد لە مالە كەي خۆى قازانچ وەرىگرى، بەلنى ئەگەر قەرزارە كە  
خۆى بە پىاوهتى شىتىك لە زىيادە دا بە خاوهن مال ئەو بۇى دروستە وەرى بىگرى؛  
چونكە حمزه‌تە فەرمۇيەتى بە ریوايەتى ئەبوو ھورەيرە: «إِنْ خِيَارَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً».  
«رواه البخارى و مسلم و غيرهما» وە حمزه‌تە عَلِيٌّ تارىفى ئەو كەسانەيى كردوو  
كە قەرز باش ئەدەنەو، واتە لە وختى دەس رۇيىشتىا بە بىن تەفرە و بە رووپەكى  
خۆشەو بەزىادەو وىنەي ئەو مالە بىاتەو بۇ خاوهنە كەي.

وە حمزه‌تە عَلِيٌّ وشتىكى يەك سالەي قەرز كرد دوايى وشتىكى چوارسالانەي  
نارد بۇ خاوهن مالە كە. وە ئەم حەدىسە دەليلە لە سەر ئەمە كە قەرز كردن لە حەيواناتا  
دروستە، وە ئەمە مەزھەبى جومەھورە ئىللا ئىمامى ئەبوو ھەنيفە رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وە كۈولە جىتگەي  
خۆريا باس كراوه.

وە پاش ئەو كە خوداي تەعالا فەرمانى دا بە جىيەد لە بەر بەر ز كردنەوەي كەلىمەي  
خودا و تەرغىبى دان لە سەر سەرفىكىنى مال لە رىتگەي خودادا رووداۋىتكى ناو  
بەنى ئىسرائىللىشى بۇ گەنۇن وە كەلىمەي كەلىمەي: [www.iqra.ahmontada.com](http://www.iqra.ahmontada.com)

و فرموموی:

**﴿أَلَّمْ تَرَ إِلَى الْمَلِإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ  
لَهُمْ أَبْعَثْتَ لَنَا مَلِكًا نُقْتَلُ فِي سَيِّلِ اللَّهِ﴾**

واته: ئایا نابینی و تەماشای ئەو کۆملە ناكەی لە پیاوەگەورەکانی بەنی ئیسرائیل لەبەر ئەوه فامیان کرد بە داماوى و بىشانى و بىناوى خۆیان لەسەر تەركى جیهاد عەرزى ئەو پىغەمبەرهى ناو خۆیان کرد - دوای حەزرەتى موسا - كە ناوی «ئەشمەویل» علیه السلام بۇو: پادشاھىكمان بۇ راپېرىنهو بۇمان دیارى بکە هەتا فەرماندارىممان بکا و ئىمەيش جەنگ بکەين لەگەل دوزمنانى دينى خۆمان لە رىگەی خودداد؟

**﴿قَالَ هَلْ عَسِيَّتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَا نُقْتَلُوا﴾**

ئەويش فرموموی: ئایا چاوهروان ئەکری غەزا کردن فەرزىبىرى لەسەرتان ئەمە كە ئىۋە خوتان دوابخەن لە جەنگ و جەنگ نەكەن!

**﴿قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَا نُقْتَلَ فِي سَيِّلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ  
دِيَرِنَا وَأَبْنَاءِنَا﴾**

ئەوانىش جوابيان دايەوە و عەرزيان کرد: ئایا ئىمە چ سوودىيكمان بۇ ئەبى لەوەدا كە جەنگ نەكەن لە رىگەی خوداد، وەلحال بىيچگە لەوەى كە جیهاد لە زاتى خۆيا ئىحسانە ئىمە دەركراوين لە لايمى ئەو دوزمنانەوە لە خانوو و نىشتىمانى خۆمان و دوورىش خراوينەوە لە ئەولادەكانمان؟ چونكە ئەوان مەبەستىان جەنگ کردن بۇو لەگەل عەماليقەدا كە ئۆممەتى بۇون لە قەراخى دەريايى رۆمدا لە بەينى فەلهستىن و مىسردا دانىشتىبورون، وە ئەو شوينە كە تىايا بۇون وەختى خۆى شوينى بەنی ئیسرائىلى بۇو، بەلام ئەوان هاتن لەو شوينانە دەريان کردن و مندالەكانيان بە دىل بىردى.

﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾

جا لە كاتىكا جەنگ كردن و غۇزا فەرز كرا لە سەريان لە لايدەنى خوداوه ھەموو پشتىان ھەلکىد لە جەنگ كردن ئىلا كەمنى نەبىن لەوانە كە بە دل ئىماندار بۇون.

﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾ (٢٤٦)

وە بە راستى خوداي تەعالا زانايە بەوانە كە سىتمەكىارن و حەقىان لى ئەستىتىتەوە.

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾

ئەشىمە ويلىل عَلِيِّلًا لە خوداي تەعالا پارايىھە كە پاشايىھە كىان بىن بدا، وە «بالفعل» خودا نەمرى فەرمۇو: كە «طالوت» دىيارى بىكا، جا نەويىش فەرمۇوى بە بەنى ئىسرائىلە كان: خوداي تەعالا تاللووتى رەوانە كردووھ بۇتان بىن بە پاشاتان. وە تاللووت ئىنسانىتىكى خاوهەن سەر و سىماي جوان و قەوارەھ بەھىيەت و بەھەيەت بۇو، بەلام دارايى نەبۇو، وە لە ئەولادى بىنامىن بۇو.

﴿قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمَلِكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمَلِكِ مِنْهُ﴾

ئەوانىش و تىيان: چىلۇن پاشايىھە تى دەس ئەدا بۇ تاللووت لە سەر ئىمە وە لحال ئىمە شياوتر و موناسېتىرىن بۇ رىاسەت؟ چونكى ئەو لە نەتهوھى بىنامىنە كە بە ياساي بە بەنى ئىسرائىل دوور بۇون لە رىاسەت و نوبووهت؛ چونكى رىاسەت لە نەتهوھى يەھۇۋا بۇو و نوبووهت لە نەتهوھى لاوى كورپى يەعقووب بۇو.

﴿وَلَمْ يُؤْتَ سَعْكَةً مِنْ الْمَالِ﴾

وە عەلاوهى ئەوھى گوشادى و فەراوانى نىيە و پىنى نەدرابو له مال و دارايىدا.

## ﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَنَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾

نه شمه‌ویل فرموده: خودای ته عالا کردویه‌تی به پاشا له سهرتان له بر چمن شت؛ یه که‌م: خودا بازی سیفاتی نه فسی وه‌های پنداوه که لایه‌قی ریاست بین وه کوو عهفوو چاپوچشی له بازی که‌س و نیداره و دامرکاندنی بازه‌که‌سی و به‌رزی له خوو و ره‌وشتا. وه له له‌شدا قهواره‌دار و به‌هه‌بیه‌ته، وه له زانستا خاوهن عیلم و خاوهن مه‌علوماته.

## ﴿وَاللَّهُ يُؤْتِ مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ﴾

بی‌جگه له مانه خودای ته عالا خاوهن خواسته له هه‌موو شتیکا چی بکا ئه‌یکا، وه مولک و ریاست که عائیدی ئه‌وه به هر که‌سی بدا ئه‌یدا و که‌س ناتوانی مه‌معنی بکا.

## ﴿وَاللَّهُ وَاسِعُ كُلِّيْمٌ﴾

خودا زانستی گوشاده و دانای راز و نیازه و حیکمته هه‌یه له کار و باریا، وه ئیمه نه‌زانین و ئه‌نجامی کار نازانین، وه خودا به ده‌وام ئه‌م زانسته‌ی هه‌یه، به‌لام ئیمه جار‌جار پرته‌وئی له زانست له‌لای ئه‌وه‌وه لیمان ئه‌دا وه جاربه‌جار بی‌باره‌ین. جا له‌بر ئه‌وه که به‌نی ئیسرائیلیه کان هر ملیان پیچ ئه‌دا و له ئه‌نجاما و تیان: ئه‌گر حوجه‌ت و بورهانیتکت بین له سه‌ر پاشایه‌تی تالوت قه‌بوقلی ئه‌که‌ین به پاشا، وه نه شمه‌ویل له خودا پارایه‌وه بز بورهانی که ئیقنا عیان بکا خودای ته عالا فرموده: بورهانیان ئه‌وه‌یه ئه‌وه تابوت‌ه که هۆی نه‌سره‌تیان بیو له سه‌ر دوزمن، وه ئیسته لای دوزمنه کانه ئه‌یتیرمه‌وه بقیان. نه شمه‌ویل ئه‌م فرموده‌ی خودایه بز گیزانه‌وه وه کوو خودا ئه‌فرمومیت:

﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ أَيَّةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْنِيَكُمُ الْتَّابُوتُ  
فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَّحْمَتِنَا وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ أَهْلُ مُوسَى  
وَأَهْلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ﴾

پیغمه‌بره که یان که ئەشمەویل بۇ فەرمۇسى پیشان: نیشانەی ریاسەت و پاشایەتى تالۇوت ئەمەیە: ئەو سندووقە کە لەلای حەزرەتى موسا بۇ و دوژمنە کان وەريان گىرت لىتىان لم رۆژانەدا بىتەوە بۇ لاتان کە لەو سندووقەدا ھەيە ئارامى دل و گيانى ئىۋە لەپەر ئەو يۇمن و پېرۇزىيە کە لەلایەنى خوداي ئىۋەوە ھەيە لەگەل ئەو سندووقەدا. وە لەو سندووقەدا ھەيە بازى پاشماوه و ئاسارى پېرۇزىيە وا کە ئالى موسا پاش خۇيان بەجىيان ھېشتووه، وەکوو عاسا و بەرگ و پۇشاڭ، وە دوو لەوح لە تەوراتى حەزرەتى موسا، وە عاساى ھاروون و بەرگ و پۇشاڭى ئەويش، وە ئەم تابووته مەلائىکە ھەلى ئەگرىت لەناو دوژمنە کان و ئەوان پىنى نازانى.

﴿ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴾ ۲۴۸

وە لم کارە گەورەدا کە رووئەدا نیشانەيەکى زۆر گەورە ھەيە لەسەر تەوانايى خودا و پېرۇزى پیغەمبەرە کانى و پاشایەتى تالۇوت ئەگەر ئىۋە ئىمان و باوهەرتان بىنى. بىزانى! لم تابووتهدا زاناکان گەللى قىسىم يان كردووه، نزىكە کە یان ئەمەيە: کە سندوقيىكى تايىەتى حەزرەتى موسا بۇوه، وەختى خۆى حەزرەتى موسا تەوراتى داناوه لەناويا، وە پاش وەفاتى حەزرەتى موسا بازى ئاسارى حەزرەتى موسا يىشيان داناوه لەناويا؛ وەکوو: عاسا و، عەمامە و، پۇشاڭى خۆى، ھەروا عاساى حەزرەتى ھاروون و بازى بەرگى ئەويشى تىا بۇوه. بە ھەرحال ئەم سندووقە شىتىكى ناياب و پېرۇز بۇوه لەناو بەنى ئىسرائىلە كاندا.

ئەگىرنەوە لەپاش حەزىزەتى مۇوسا، واتە لە زەمانى «يوشۇغ» وە لە پاش ئەوە  
ھەركاتى بەنى ئىسرائىل شەپىان بىكرايدە لەگەل دۇزمەنە كانىانا ئە و سندوقە يان نەھىنە  
لە پىشى سوپاكەوە نەيان برد، وەکوو ئالاي ئىمرىق، وە كاتى كە بەنى ئىسرائىلە كان  
ئەيان بىنى سەكىنە و ئارامىنىكى رۆحى بەسەريانَا ئەھات، بە نەوعى كە گىانى خۆيان  
لە بىر ئەچۈوه و ئەكەوتىنە جەنگەوە، وە خودايش نەسرەتى ئەدان بەسەر دۇزمەنە كانىانا.  
ئەم وەزعە دەوامى كرد تا دەورى ئاخىرى حکومەتى لە حکومەتە كانىانا و  
خەلکى گىرۇدە ئەگۇناھ و تاوان بۇون نەمجار ئە و بەرەكەت و ئاسارە قەدىمەي  
سندوقە كە نەما رۆزى لە جەنگى ئىسرائىلى لەگەل عەمالىقەدا دۇزمەنە كان ھاتن  
ئەو سندوقە يان گرت و بەتالان بىرىدىان، وە لەلاي ئەوان مايەوە، وە ئىسرائىلە كان  
كەوتىنە پاشەوە، تا خودا ئەشمەويلى نارد كرد بە پېغەمبەر لەسەريان، وە بازى  
پېرۇزى و بەرەكاتى ئەويان بىنى، جا داوايانلىنى كرد كە داوابىكا لە خودا پاشايدىكىان  
بىز رەوانە بىكا هەتا وەکوو جارى جاران جىھاد بىكەن، وە لە ئەنجامى پارانەوەي  
حەزىزەتى ئەشمەويلىدا خودا ئەمرى پىن كرد كە تاللووت بىكا بە پاشايان، كە ئەشمەويلى  
ئەم باسەي كرد ئەوانە كەوتىنە مل بادان داواي بورھانىان كرد لە ئەشمەويلى، ئەويش  
خودا وەحى بۆ كرد كە نىشانە يان ئەوهىيە: ئە و سندوقە وا لەناو دۇزمەنە كانا خودا  
ئەمر ئەكا بە مەلاتىكە هەلى بىگەن و بىھىنەوە و لەناو بەنى ئىسرائىلدا دايىتىن. وە  
فيعلمەن ئەلىن: بەنى ئىسرائىلە كان چاۋىان لىيە بۇو كە ئە و سندوقە لە ئاسمانەوە  
ئەھاتە خوارەوە هەتا داکەوت لە ناويانا، واتە مەلاتىكە بە ئەمرى خودا ھىتىيانەوە  
بۇيان. جا لە بازى رىوايەتا فرىشتە كان ئە و سندوقە يان بەرز كردووهتەوە بۆ ھەوا  
وە لەويىھ دايىان بەزانەوە بۆ عەرز و لە ناوياندا دايىان ناوه.

وە بازى رىوايەت ئەلىت: شەوى نوستبۇون كە سېبەينى رۆزىيانلى بۇوهو  
تەماشايان كرد ئە و سندوقە لە مەعبەدە كە يانا دانراوە.  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

وه له بازی ریوایه تا ئەلی: ئهو قەومە کە سندووقە کەيان لابو گىرۇدە بۇون بە گەلی ناساغى و نابۇودى و بېپارىان دا ئهو دەرداňە يان لە شۇومى داگىر كردىنى ئهو سندووقە يە، جا عارەبانە يە كىان بەست بە جىووتىن گاوه و سندووقە کە يان ھاویتە ناوى و ئەمرىان كرد بە دوو مەئمۇر، ئهو جىووتە گاوه عارەبانە يان بىردىوھ ھەتا نزىكى ئاۋەدانى بەنى ئىسرائىلە كان و لەۋى خۆيان گەپانەوە و خەلکى ناگادار بۇون لە عەرەبە و گاكان و بىرىدىانەوە بۇ ناو ئاۋەدانى يە كە يان.

بە هەر حال لە كاتى ئەم پرسىيار و جوابى بەينى بەنى ئىسرائىل و ئەشىمە ويلى داڭىلە ئە و سندووقە گەيشتەوە دەستييان و دىل مۇتمەئىن بۇون و دانىان نا بە پاشايى تاللووتدا. وە دەركەوت لەم بەيانوھ کە سەكىنە کە بىرىتى بۇوە لە روح و دىل گەرمىيە کە بەسەر بەنى ئىسرائىلە كانا ھاتووھ لە كاتى چاپىنگە وتنى ئە و سندووقەدا وە كۇو ھەر قەومى كە ئاسار و موخەلەفاتى گەورەي خۆى بىبىنى دلى گەرم ئەبىن و حالى ئە گۆپى و خۆى لەبىر ئەچىتەوە. وە كۇو لە ھەموومانەوە دىيارە.

جا پاش ئىعېتىراف كردن بە پاشايى تاللووت سوپايدە كىان رىتك خىست بە رىاسەت و قيادەت تاللووت و هاتن بۇ سەر عەمالىقە، کە قەومى بۇون لە نزىكى دەرياي ئەحەمەر و خەلەيجى عەقەبەدا، کە لە كاتەدا ئەوان لە و لاتەدا فەرمانزەوا بۇون، وە وەختى خۆى و لاتى بەنى ئىسرائىل بۇوبۇو و ئەمانە داگىريان كردىبوو. جا بە تەبىعەتى حاىل پىويست بۇو کە لە نەھرى ئەرددەن بېرپىنەوە و رووبەرپۇرى ئەو قەومە دۈزمنە بېرىن بۇ جەنگ، وە كاتى سوپاکە رىتكەوت، ئەگىنپىنەوە کە تاللووت چاوى كەوت بە «داوود» كە كورپىكى بە نىشات و خاۋەن ھىز بۇو ئەمرى كرد ئەويش بىھۇتى ناوا سوپاکە و لە گەلەيانا بىت. وە لە ریوایەتىكا ئەلین: «ئىشا» باۋىكى حەززەتى داود لە ناوا سوپاکەدا بۇو لە گەل شەش كەس لە كورپە كانىدا، وە داود شوانى مەر و مالات بۇو، وە نەھاتىن لە گەل خەمەل و خەمەل و خەجىر كەد بۇ ئەشىمە ويلى ئەمر بىكا بە

تالیووت که داود له گەل خۆیا ببا بۇ ئەو شەرە، جا تالیووت ئەمەری کرد و ھىتايان  
له گەل خۆ يانا.

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتٌ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّمَا مُبْتَلِيْكُمْ يَنْهَرُ﴾  
جا کاتنی تالووت به سوپاکه یه و ده رچوو له ولا تی خوی و رووی کرده ولا تی  
دوژمن فه رمووی به ئەفرادی سوپاکه: که خودای تەعالا به راوردی ئىخلاس و  
ساغى ئىیه ئە کا به ئاوی رووبارى که وا له رىنگەمانا. «قەتاوە» ئەلى: ئە و رووبارە  
رووبارى بوجو له ناو بېینى ولا تی بەنى ئىسرائىل و نەھرى ئەردەندە، وە بازى ئەلى  
ھەر رووبارى ئەردەن بوجو.

﴿فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ أَغْرَى فَعْرَفَ أَبْرَاهِيمَ بِيَدِهِ﴾

وشهزاده: هر که سین له ناوی ئه و رووباره بخواته ووه ئه ووه له گەل مندا نییه، وە هەركەسین لىپى نه خواته ووه ئه ووه له گەل مندا ياه ئىللا كەسین كە لاله وېچى بە دەستى خۆى ھەلبىگرى و دەملى يېتى تەر بکا.

﴿فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾  
 که چی له گهـل نـمـه فـرـمانـه يـشـدـا هـمـوـو لـایـانـدـا له فـرـمانـه وـله نـاوـی روـوبـارـه کـهـیـانـه  
 خـوارـدهـه نـیـلـلا چـهـنـه کـهـسـتـکـوـ، کـمـ نـهـیـنـ لهـه سـوـپـایـهـ.

﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ هُوَ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا  
الْيَوْمَ يَجْلُوتَ وَجْهُنَّمَ﴾

جا کاتنی که را بورد له رووباری ناوبراو تالووت و ئەوانه لەسەر بىر و باوهەپى  
ئەمەن مەن مۇخالىفە، ان نەكدىدە و كە ئەمادەيە كە كەم بەون لە كە مەلەي سوپاکەي

تالووت و تیان: نیمرو نیمه تاقهت و تهوانای جهنگمان نییه له گهله جالهوت و سوپاکه يا له بهر زوری نهوان و زوری ئه سبابی جهنگیان و كه می خویان. ریواهیت کراوه که سوپای تالووت، ئوهی که له سه ر فرمانی تالووت بون، سی هزار که س بون و سوپای دوئمنه کان له دهوری سه دهه زار که سا بون.

**﴿قَالَ الَّذِينَ يَنْظُرُونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٌ  
غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً إِذَا ذِنَ اللَّهُ﴾**

و تیان ئه و کومه له موسولمانه که باوهه پی به هیزیان له سه ر ئوه بون که قیامه هه بیه و تهوانیش به حوزووری خودا ئه گهنه: زور سوپای که م زال بون به سه ر سوپای زورا به یارمه تی خودا.

**﴿وَأَللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾** ٢٤٩

و خودای ته عالا له گهله نهوانه دایه که خوگرن و سه بر ئه کهنه له بهر فرمانی خودا و نازار و ئه قداری نهوا.

**﴿وَلَمَّا بَرَزَوا لِجَالُوتَ وَجْنُودِهِ﴾**

جا کاتن که ده رکه و تن له بهر چاوی جالهوت و سوپا زوره که با.

**﴿قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبَرًا﴾**

و تیان: ئهی په روهر دگاری زانای تهوانای نیمه! سه بر و خوگرن و ئارامن له ئاسمانی که ره می خوته وه بیارینه به سه ر دلمانا.

**﴿وَكَيْتَ أَقْدَامَنَا﴾**

و پیمان دامه زراو بکه له شوینی خویا هه تا رانه کهین.

﴿وَانصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.﴾

وه زالمان بکه به سه رئه و کومه له کافره دا.

﴿فَهَكَرَ مُؤْمِنٌ بِذِنْبِ اللَّهِ﴾

جا سوپاکه‌ی تالووت سوپای جالووتیان شکاند به یارمه‌تی خودا.

﴿وَقَتَلَ دَاؤُدْ جَالُوتَ﴾

وه داودی کوری نیشا جالووتی پاشای عه‌مالیقه‌ی کوشت.

﴿وَأَتَكَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾

وه خودا پاشایی به‌نی‌ئیسرائل و حیکمه‌ت و ماریفه‌ت له که‌شفی ئوموری  
موهیمه‌دا به‌خشینی به داود. وه بازی نه‌لین مه‌به‌ست له حیکمه‌ت پایه‌ی نوبووت  
و رساله‌ته.

له واقیعا وختی خوی پایه‌ی پاشایه‌تی له نه‌ته‌وهی «یه‌هووزا» کوری يه‌عقووب  
و پیغه‌مبه‌رایه‌تی له نه‌ته‌وهی «لاوی» کوری يه‌عقووب‌دا بورو، وه لعم ئاخره‌دا پایه‌ی  
پاشایی و مایه‌ی پیغه‌مبه‌رایه‌تی هردوویانی دا به حهزره‌تی داود که له نه‌ته‌وهی  
یه‌هوودا بورو.

﴿وَعَلِمَهُ مِمَّا يَشَاءُ﴾

وه له هرچی نه‌وعه فه‌ننی که خوی ویستی تالیمی داودی کرد و پی‌زنان،  
وه کوو فه‌ننی زری و تاس و کلاؤ دروست کردن و غه‌یری نهوانه.

﴿وَلَوْلَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾

وه ئه گهر نه‌وه نه‌وایه که خوای ته‌عالا چاری بازی سته‌مکار به بازی که‌س  
پکات عه‌رز وا به فه‌سادا ئه‌رقوی قابیلیه‌تی هیچی تیدا نهمیتنی.  
[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)



**وَلَكَنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ**

بەلام خواي تەعالا فەزىل و رەحىمەتى زۆرە بەسەر عالەمدا، مەجالى ئەۋە نادا  
کە عالەم ھەمووى بەفسادا بروات.



**إِنَّا لَكَ مَا أَيَّدْتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ نَتْلُوْهَا عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ**

ئەوهى كە ناردىمانە خوارەوە لېقى تۆ ھەموو ئاياتى خودا بۇون، وە ئەيان خويىنىنه وە  
بەسەر ئىۋەدا لەسەر زمانى جوپىرە ئىلىل ئەللىل بە شىۋەپىن كە راست بىن و موافقىي واقع  
بىن، وە بە راستى تۆيىش بىزانە كە تۆ لەو رەھبەرانەي كە رەوانە كراوى بۇ سەر ھەموو  
جىن و ئادەمیزاد، بۇ ئىرشاد كەردىيان و شارەزا كەردىيان بۇ رىتىگەي خودا بە يەكتاسىن  
و پایەدارى لەسەر كەردىوهى پاك و لەسەر خۇو و رەوشتى چاڭ، وە ھەركەسى ئەم  
رىيگە يە وەرگرتىپى بە سەلامەتى و ئارام ئەپروا بە رىتىدا هەتا ئەگاتە ئەنجامى پىرۇزى  
ھەتا ھەتايە.

جا لەم باسەدا چەن قىسىمى ئەم:

[قسەى] يە كەم: لە حېكىمەتى ئەو معنى ئاو خواردىوهى ئەفرادى سوپايدى لە  
جانىسى تاللووته وە فەرمۇپىانە: خەلگە كە زۆر لە حالەتى نابار و رۆژىتكى گەرمابۇون،  
وە ئەگەر مەيدانى ئاسايش و ئاو خواردىوهى يان بىوابىن بلاۋەيان ئەكىد بەو قەراخى  
رۇوبارەدا و لەوانە بۇو كە دوژمن ھېرىش بىننەتى سەريان و يان فەوتىنە. وە ياخود  
ئاوى ئەو رۇوبارە ئاۋىتكى قورس و سوپىر بۇو ئەگەر زۆريان بخواردايدەتەوە لەوانە  
بۇو زۆر كەسيان گىرۇدەي ناساغى مىعده بىن و ھەم بىن بە ھۆى زالبۇونى دوژمن.

به لام بازی فهرمومویانه: راسته کهی ئەمەمیه که ئەفرادی سوپا تا به تهواوی نەرپونه ژیئر فهرمانه و خۆیان تهسلیم نەکەن به فهرماندەی سوپا جەنگیان بىن ناکری و زال نابن بەسەر دوژمندا، وە لهو کاتەدا بۇو ئەو سوپایە ئاو بە کارھیننان له گەورە ئارهزوویان بۇو. جا تاللووت ویستى ساغى و فەرمانبەری سوپاکەی بەمە بەراورد بکا کە مەنعني ئەو ئاوهیان لىنى بکا، وە فیعلەن دەركەوت کە عەددەتی کەمیان نەبىن كەس ئىتاعەی نەکرد و لهوانە بۇو ئەگەر يارمەتى خودا نەبوايە دوژمنە کە زال ئەبۇو بە سەريانا و لەناوی ئەبردن.

وە عەلاوهی ئەمانە زالبۇونى سوپا بە زۆرى ژمارە نىيە، بەلکۇو بە هيىزى دل و ئىخلاص و جەنگى بىر و باوهەر. بەراورد کراوه هەر كۆمەلىن لەسەر بىر و باوهەر چۈوييتكە مەيدانەوە زال بۇوە مەگەر لەبەر خەتايى لە ياساي جەنگە كەيانا يَا كەم و كۈورى لە چەكىانا، كەوابىن ھەزار كەسى خاۋەن باوهەر لە دە ھەزار كەسى بىن باوهەر بەسۈودىتە، وە فیعلەن وەھايىش بۇو بەو ژمارە كەمەوە ئەوان لە شەپى عەمالىقەدا غالب بۇون. وە ئەسحابى حەزىزەت ئەنلىڭ لە واقىعەتى بەدرا زال بۇون بەسەر دوژمنە كەيانا. قىسى دووهم: باسى داودە، بازى ئەلين: لەسەر فەرمانى ئەشمەولىل تاللووت داودى بىد بۆ جەنگ و پىنى وتبوو كە جاللووت ئەكۈزى و تۆيىش ئەبىن كچى خۆتى بىن بىدە؛ چونكە پىاوى وا بۆ فەرماندارى سوپا ئەشىن و لە ئەنجاما ئەبىن فەرماندارى ئەو سوپای تۆيە بىن.

وە بازى وتۇويە: هەر تاللووت خۆى ئەمرى كرد جارپيان دا بە سوپاکەدا ھەركەسىن جاللووت بىكۈزى كچى خۆمى بىن ئەدم و ئەيکەم بە فەرماندارى سوپا. بە ھەر حال كاتى كە داود دەنلىڭ جاللووتى كوشت، داود مەشھۇر بۇو لە ولاتا و تاللووت كچى خۆى بىن دا، بەلام لە ئەنجاما كەوتە بە دگۇمانى لە داود و فەرمانى بىن جىن كردىن

ھەتا تالۇوت عەزىز كرا ياخۇى ئىستىقالەي كرد، وە داۋودىيان لە جىتكەدا دانا لەبەر كەرامەت و ئەخلاقى بەرز و خودايىش رىسالەتى پىدا و بۇو بە گەورە دين و دۆنيا. ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مِنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمُ﴾<sup>۱</sup>

جا پاش ئەوه خودايى تەعالا باسى حەزىزەتى داۋودى كرد و بە موناسەبەي ئەوهەو باسى مووسا و ھارۇنىش ھاتە پىشەو، خودا بۇ ئىشارە بۇ لاي جەماعەتى ئەو پىغەمبەرانە فرمۇسى:

﴿إِنَّكَ أَرْسَلْتَ فَضَّلَنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾

ئەوه جەماعەتى پىغەمبەرانە بازىكىيانمان تەفزىل داوه بەسەر بازىكىيانا.

﴿إِنَّمِنْهُمْ مَنْ كَلَمَ اللَّهُ﴾

لەو پىغەمبەرانە يە كەسىن كە خواقسەي لەگەل كردووه بە بىن واسىتەي فريشتە، وە كۈو حەزىزەتى مووسا لە كىيى «تۈور»داو، حەزىزەتى «محمد المصطفى» لەشەوى مىعراجا.

﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ﴾

وە بازىكىيانى بەرز كردووه تەوه بەسەر باقىيە كانا بەچەن پلە و پايە وە كۈو حەزىزەتى موحەممەد لە پايەكانى دەعوهت و عومۇرمى دەعوهت و دەۋامى دين و دەرەجاتى مىعراجا خودا بەرزى كردهو.

﴿أَوَءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرِيمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدَنَا بِرُوحِ الْقُدُّسِ﴾

وە داومانە بە عىسای كورى مريم چەن موعىجىزە گەورەي وەها كە ئەبن بە شاهىد لەسەر ئەوه پىغەمبەرى خودايى: وە كۈو قسە كردىنى لە بىشكەدا و خۇشەوە كردىنى

کویری سکوما و ئىنسانى بەلەك و زىندۇو كردنەوهى مردوو، وە هىزمان پىتدا بە هوی جوبرەئىلە وە عاشقلا وە ئەم پىغەمبەرانە ھەموو تىكۆشىن بۇ تەمنى و تەرىيىھەتى ئادەمیزاد و تەوجىھيان بۇ تەوحيدى خودا و عبادەت كردن بە ئىخلاس بە هوی ئەم موعجىزاتەوە كە چاويان پىتى كەوت و حەقىان وابوو لەسەر يەكتىپ و پاكى دل بىتىنەوە، كەچى پاش ئەوان دەستييان كرد بە ئاشورب لە بېينى خۇيانا.

**﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾**

وە نەگەر خودا ئىرادەي بىردايە كە ئازام بن ئەوان جەنگيان نەدەكەد پاش نەمانى پىغەمبەرە كان لەناويانا لە پاش ئەوهە كە موعجىزاتيان بۇ ھات.

**﴿وَلَكِنْ أَخْتَلَفُوا﴾**

بەلام ئىختىلافيان تىكەوت لە بىر و باورەدا.

**﴿فَمِنْهُمْ مَنْ ءامَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ﴾**

بازىكىان ھەر دەۋاميان كرد لەسەر ئىمان، وە بازىكىان وەرگەپانەوە لە دين، ياخود بازى لەوانە كە پاش پىغەمبەرە كان پەيدابۇون، ئىمانيان ھىتىنابۇون بە پىغەمبەرانە كە باوك و باپىرەيان ئىمانيان پىتىنابۇون، وە بازىكىان ئىمانيان نەھىتىنابۇون.

**﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَلَوْا﴾**

وە نەگەر خودا مەيلى ببويە كە ھەموو دۇستى يەك بىن ئەيتوانى وايانلىنى بىكا شەر نەكەن.

**﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾**

بەلام خودا ھەرچى ويست ئەوهە ئەكە.

لەم جىنگەدا چەن باسىك ھەيە:

[باسى] يەكم: ئەم ئايەتە نەسە لەودا كە خوداي تەعالا بازى لە پىغەمبەرانى فەزلى داوه بەسەر بازىكىيانا، وە ئىشارەتى كردووە بۆ ھۆى ئەو فەزلە بە بازى شت، وە كۈو ئەو كە خوداي تەعالا بە بىن ھۆى فريشته قىسى لە گەل بازىكىيانا كردووە، وە بازى پايەتىداون، وە موعجىزاتى بە عىسای كورى مەرىيەم داوه. بۆ ئەو كە بىانن پىغەمبەرە كان - سەلامى خوايان لەسەر بىن - لە حەقىقەتى نوبۇوهت و رىسالەتا فەرقىان نىيە و فەرق و جىاوازى لە ئەحوال و سيفاتايە. چونكى مەعنای نوبۇوهت ئەوەيە كە ئەو زاتانە خەبەردار بىن لە ئەمر و نەھى خودا و ئاداب و فەرمانىان لەلاي خوداوه بۆ بىن؛ خواه ئەمرييان پىن كرابىن ئەو ئادابە بگەيەن بە خەللىك يا ئەمرييان بىن نەكراپىن. وە لەم مەعنادا كۆممەلەي ئەنبىيا ھېچ فەرقىان نىيە.

ھەروا رىسالەت ئەوەيە كە خوداي تەعالا ئىنسانى ھەلبىزىرى لە ناو ئادەمیزادا لە پىاوانى ئاززاد و خاوهن خۇو و رەوشتنى باش بۆ ئەو كە ئادابى بۆ رەوانە بىكا، وە كىتىپى بۆ نازلى بىكا و ئەمريشى پىن بىكا كە ئەو ئادابە بگەيەننى بە باقى ئادەمیزاد، وە لەم مەعنای رىسالەتەيشا فەرقى رەسولە فرستادە كان نىيە، وە فەرقى كە بىن لە بازى سيفاتايە وە كۈو ياسى ئەكەين.

مەسەلا مەشھورە كە فرستادە كان واتە: ئەو رەھبەرانە كە رەوانە كراون بۆ سەر ئادەمیزاد و فەرمانىان پىن دراوه بە تەبلىغات، گەورەترن لەو كەسانە كە ئادابە كە هەر بۆ خۆيان بۇوه و ئەمرييان پىن كراوه بە تەبلىغات لەبەر ئەمانە بە ھۆى تەبلىغات و راگەياندىنى ئەحکامەوە زەحەمەتىان زۆر كىشاوه و سوودىيان بۆ ئادەمیزاد زۆر بۇوه.

وه له ناو ئەم فرستادانه دا ئەوانەيان کە زەحەمتىان زۆرتر بۇوە کە ناسراون بە «أولو العزم» گەورەتن لەوانە کە زەحەمتىان بەو پایە نېبۈو، ئەمانە پىنج كەسىن: نووح، ئىبراھىم، موسا، عيسا، «محمد المصطفى»، سەلامى خوايانلىنى بىنى، هەتا هەتايە. وە له ناو ئەم پىنج کەسە «أولو العزم» دا حەزرەتى «محمد المصطفى» لەھەموان گەورەتە لەبەر چەن دەلیل:

يە كەم: خودا فەرمۇويەتى بە حەزرەتى موحەممەد ﷺ: «وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين»،<sup>١</sup> وە مادام کە ھۆى رەحمەت و مىھەربانى خودا بىن بۆ ھەموو عالەم پىويستە کە لە ھەموو عالەم گەورەتە بىنى.

دووەم: ناوى حەزرەتىشى كردووە بە رەفيقى ناوى خۆى لە دوو كەليمەت شەھادەت و ئىماماندا و لە باڭداندا و لە تەحياتا، وە باقى پىغۇمېران وانەبۇون.

سېھەم: ئىتاعەتى پىغۇمېرى كردووە بە ئىتاعەتى خۆى و فەرمۇويەتى: «ومن يطع الرسول فقد أطاع الله»،<sup>٢</sup> وە بەيعدەت كردن بە حەزرەتى كردووە بە بەيعدەت كردن بە خۆى و فەرمۇويەتى: «إِنَّ الَّذِينَ يَبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يَبَايِعُونَ اللَّهَ»،<sup>٣</sup> وە رەزاي كردووە بە رەزاي خۆى و فەرمۇويەتى: «وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحْقَى أَنْ يَرْضُوهُ»،<sup>٤</sup> واتە: خودا و پىغۇمېرى خودا شىاوترن لە ھەموو كەس بۆ ئەوه کە رازىيان بىکەن لە خۆيان. وە ئىستىجابە و فەرمانبەردارى پىغۇمېرى كردووە بە ئىستىجابە و فەرمانبەردارى بۆ خودا و فەرمۇويەتى: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِبُوا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ».<sup>٥</sup>

١. الأنبياء؛ ١٠٧.

٢. النساء؛ ٨٠.

٣. الفتح؛ ١٠.

٤. التوبه؛ ٦٢.

٥. الأنفال؛ ٢٤.

**چوارم:** موعجیزه‌ی حه‌زرهت حَذَّرَهُ وه کوو قورنان بین ئه‌مینیته‌وه تا ده‌وامی دنیا، وه موعجیزاتی باقی پیغه‌مبه ران لَبَّلَهُ له پاش خویان نه‌ماوه‌ته‌وه. وه «بالطبع» هه‌رکه‌سی ده‌لیلی ریساله‌تی ده‌وامدارتر بین نهوه پایه‌ی بهرزتره.

**پنجم:** مادام ئه‌ندازه‌ی سووره‌تی که‌وسه‌ر که سی نایه‌ته به موعجیزه‌یه که ئه‌ژمیرری ئه‌بین هه‌موو قورنانی پیرۆز بگات به ئه‌ندازه‌ی دوو هه‌زار موعجیزه و شتنی زیاتر؛ چونکی قورنان شه‌ش هه‌زارو کوسوور نایه‌ته.

**ششم:** ئه‌مه‌یه حه‌زرهت حَذَّرَهُ رهوانه کراوه بۇ سه‌ر هه‌موو ناده‌میزاد و په‌ری، وه ئه‌مه موجیبی ئه‌وه‌یه که مه‌شه‌قه‌ت و ئازاری زۆر بیوویت، وه هه‌رکه‌س که مه‌شه‌قه‌تی زۆر بین ئه‌جر و سه‌وابی زۆرتره و فه‌زلی زۆرتره.

**حه‌وتم:** ئه‌مه‌یه که ئوممه‌ته که‌ی له هه‌موو ئوممه‌تی گه‌وره‌تله به نه‌سی نایه‌تی: «کنتم خیر امة أخرجت للناس»<sup>۱</sup>، وه گه‌وره‌یی ئوممه‌ت باعیسه، وه یا ده‌لیله له‌سه‌ر گه‌وره‌بی خاوه‌ن ئوممه‌ته‌که؛ که‌مالی تابع فه‌رعی که‌مالی مه‌تبوعه.

**هه‌شتم:** که موجاهید ریوایه‌تی کردوده له حه‌زره‌ته‌وه حَذَّرَهُ که فه‌رموویه‌تی: پینچ شتم بین دراوه که نه‌دراون به هیچ که‌سی له پیش مندا و فه‌خريش ناکه‌م؛ (۱) رهوانه کراوم بۇ سه‌ر ره‌ش و سوور و له پیش مندا هه‌ر پیغه‌مبه‌ری بۇ کومه‌لی رهوانه کراوه. (۲) عه‌رز هه‌موو کراوه به مزگه‌وت بۇ من و گلکه‌که‌ی کراوه به هۆی ته‌یه‌موم و باعیسى ته‌هاره‌ت. (۳) یارمه‌تیم دراوه به‌وه که له ماوه‌ی یه‌ک مانگه‌ریئگه دوژمن لیم ئه‌ترسی. (۴) هه‌ر تالانی که بیگرین له کافره‌کان حه‌لآل کراوه بۇ ئوممه‌ته‌کم، به‌لام ئه‌م تالانه حه‌لآل نه‌کراوه بۇ غه‌بری ئیمه له ئوممه‌تی عاله‌م. (۵) شه‌فاعه‌تم

پی‌دواوه، واته تکا کردن له رۆژی قیامه‌تا بۆ تاوانباران. وه من ئهو شەفاعەتمەم هەلگرتووە بۆ ئوممەتەکەم و (إن شاء الله) ئەبىن به نەسیبى ھەركەسىن کە شەريکى بۆ خودا بېپارنه‌دا بىن. ئەم دەلیلانه و گەلۇن دەلیلى تریش ئەبن به ھۆى ئەوه کە حەزرەت ﷺ لە ھەموو پىغەمبەرەکان گەورەتر بىن. بە تايىبەتى دەۋامى بە جىنىھىنانى نادابى ئىسلام لە ئەترافى عالەمى ئىسلاما لە ھەموو مىزگەوت و جامىعى، وە لە ھەموو خانوو و نىشتىمانى، وە لە ھەموو چۈل و ئاواهدا نىيەكىدا لە سەرماو لە گەرمادا لە خۆشى و لە ناخۆشىدا، وە دەۋامى ئەمەر بە مەعرووف و نەھى لە مونكەر بە قەدى تەواناى زاناکان و دەۋامى خويىندەنەوە ئەو كىتىبە کە خودا كردوویەتى بە سەرچاوهى ئىسلام وە كۈو قورئانى كەرىم. ئەمە گەورەتر[ين] دەلەلە بۆ ئىنسانى بە ئىنساف کە ساھىپى ئەم دىنە و پىغەمبەرى ئەم پەيغامە لە باقىيەکان گەورەترە.

جا پاش ئەوه بە ئايەتى قورئان دەركەوت کە بازى لەم پىغەمبەرانە گەورەترن لە باقى پىغەمبەران و بە ئەدىللەئى نەقلىيە و عەقلىيە دەركەوت کە حەزرەتى موحەممەد ﷺ لە باقى پىغەمبەران گەورەترە ئىتەراجىھە ئەو حەدىسانە کە مەنۇنى فەرقىيان كردووە لە بەينى پىغەمبەرانا و ئەو ئايەتانەيش کە مەنعمان ئەكەن لە فەرق خىستن، مەعناكەيان بخىرىتە سەر مەنۇنى فەرقىرەن لە ناويانا لە حەقىقەتى نوبۇوەت و رىسالەت؛ چۈنكى لەم حەقىقەتەدا، ئەبەدا، فەرقىيان نىيە ھەرچەن لە سىفاتا و لە پايىھى كرددەوە و خزمەتكىرىدى ئادەمیزادا، وە يالە گەورەبى و دەۋامى موعجىزە كاندا فەرقىيان بىن.

مەسەلا موعجىزەبىن وە كۈو قورئان کە تا رۆژى قیامەت دىارە و كەس ناتوانى وىتەئى ئىنسا بىكا و عومۇومى دەعوەتى پىغەمبەر ﷺ بۆ ئەفرادى خاواھەن ھۆش لە جىھانا، ئەمە گۇمان نايەلنى لە دلى ھۆشىيارا کە «محمد المصطفى» ئەشرەفى پىغەمبەرانى جىھانە.

وە يامەنای ئەو مەنۇنى فەرقە ئەوە يە كە ئىنسان دەستى كرد بە فەزلىدانى پىغەمبەرى  
بەسەر باقىيەكانا جاربەجار ئىنسان گىرۈزدەي بىئەدەبى ئەبى لەگەل بازى لەوان و  
ئەمەيش - پەنا بە خودا - ئىنسان رائەكىشى بۆ كوفرى رووت.

باسى دوووم: لە عورفى دىينا «نهبى» و «رەسۈول» وارىدىن و ئەبى مەعنایيان بىزانىن.  
جا فەرمۇويانە: نەبى پىاۋىتكى ئازادى ھۆشىارە لە ئادەمیزازاد كە شەريعەتى بۆ ھاتىنى  
لەلای خوداوه، خواھ فەرمانى پىندرابىن بە گەياندىنى بە عالىمدا يَا نە. وە رەسۈول  
پىاۋىتكى ئازادى ھۆشىارە لە ئادەمیزازادا كە كىتابى ھەبى لەلای خوداوه و فەرمانىشى  
پىندرابىن بە گەياندىنى بە عالىمما، خواھ ئەمو كىتابە سەربەخۆ بۆ خۆى ھاتىنى وەكىو  
تەورات بۆ موسا و ئىنجىل بۆ عيسا و قورئان بۆ موحەممەد ﷺ، وە ياخود بۆ  
پىغەمبەرى پىشۇو ھاتىنى بەلام ئەمر كرابىن كە ئەويش بەو كىتابە رەفتار بىكا، وەكىو  
تەورات بە نىسبەت پىغەمبەرەكانى بەنى ئىسرائىل كە لە بەينى موسا و عيسادا  
ھاتۇون.

ژمارەي ئىنبىا و مورسەلين: بە رىوايەتى دوو سەدو بىست و چوار هەزار، وە بە  
رىوايەتى سەد و بىست و چوار هەزار، بەلام لەبر ئەو كە نەسى قەتعى نىيە بۆ  
تەحدىدى عەددە ئېمە باسى ئەونە ئەكەين. وە مەشھۇر وايە كە مورسەلين سىسىدە  
و سىيازىدە كەسىن، بەلام زاھىرى ئايەتى قورئان «مَنْهُمْ مِنْ قَصْصَنَا عَلَيْكُمْ وَمَنْهُمْ مِنْ لَمْ  
نَقْصَصُ»<sup>۱</sup> واتە: لەو پىغەمبەرانەيە كەسىن كە باسمان كردووه بۆ تۆ، وە لەوانەيە كەسىن  
كە باسمان نەكردووه. ئەمە يە كە بۇوه لەو پىغەمبەرانە كە ناو نەبراوه و باس نەكراوه  
بۆ پىغەمبەر ﷺ؛ چونكى ئەم جىهانە گەلنى گەلن پىرە و دنيا گەلن گۈرپان و ژىر و  
بان و تەپ و وشكى بەسەرا ھاتۇوه، وە [بۆ] ھەممو پىغەمبەرانى ئەم جىهانە چەن

کتیبی پیویسته. وه ئوهی که پیویسته باسى ئه و پىغەمبەرانە يە کە مەشھور بۇون و لاتیشیان نزىك بۇون لە مەكکەو مەدینەوە، وەکوو ئوانە خودا لە قورئاندا باسى كردوون.

ھەروا ئایەتى: «وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ»<sup>۱</sup> زاھیرە لەۋەدا کە ھېچ كۆمەلە ئادەمیزادى نەبووه لە جىهانا لە تازە و لە كۆنە، وە لە چوار گوشەي جىهانا و لە ناو كرۆكە يىليللا خوداي تەعالا پىغەمبەرىتكى ناردووھ بۇ سەريان كە موژدەيان بىن بىدا بە بەھەشت و بىان ترسىنى لە ئاگرى دۆزەخ، وە ژمارەي ئەمانە والە عىلەمى زاتى خواي زاناي خەبىر و بەسيرا.

وە لەو حەدىسە كە لە «ریاض الصالحین»دا ریوايەتى ئەكا لە ئىپسۈرە باسەوە كە حەزرەت ﷺ فەرمۇويتى: «عرضت على الأئمَّةِ فرأيت النبيَّ ومعه الرهيبَ، والنبيَّ ومعه الرجلُ والنجلانُ، والنبيُّ وليس معه أحدٌ. إذ رفع لي سواد عظيم، فظننت أنهم أمتي، فقيل لي: هذا موسى وقومه، ولكن انظر إلى الأفق، فنظرت فإذا سواد عظيم، فقيل لي: انظر إلى الأفق الآخر ، فإذا سواد عظيم، فقيل: هذه أمتك و معهم سبعون ألفاً يدخلون الجنة بغير حساب ولا عذاب». «الحدیث. متفق علیہ» لەم حەدىسەوە دەرئەكەۋى کە ژمارەي پىغەمبەرە كان زۆر بۇون بەلام پەيرەوانىيان كەم بۇون. بە هەر حال ئەم پىغەمبەرەنە هەرچەن بن خودا ئەيزانى، وە پىغەمبەرى ئىمە كە حەزرەتى «محمد المصطفى» يە خاتم و ئاخىر فردى رەھبەرانە و لە پاش ئەو رەھبەر نابى؛ چونكى مەبدەئى دىنە كەي كە قورئان و فەرمۇودەكانى خۆيەتى لە گەل ئىزىن و ئىجازەي ئىجتیهادى زانىيانى بەرزى دين بەسە بۇ راگرتىنى ئەم دينە و بۇ ئىدارە كردنى ئومممەت هەتا ھەتايە.

۱. فاطر؛ ۲۴.

و هه علوبوه که پیغه مبهره کان یانی: خواهون کیتاب و خواهون تهبلیغاته کان، - خواه زماره یان سیسده و سیازده بین یا زیاتر - له و ره به رانه که تهبلیغاتیان نهبووه (به هقی نهجری تهبلیغاته و). وه لهناو موبه لیغه کان پیتچ که سهی «أولو العزم» (که نووح و، نیبراهیم و، موسی و، عیسا و، موحده مهد) له باقی پیغه مبهره ان گهوره ترن و لهناو نه مانا حهزره تی موحده مهد به ده لیلی نه قلی و عه قلی گهوره تره. وه ناو و ژمارهی ره به ران که له قورنائ و حمدیسا ناوبر اون نه مانه ن: ناده م، شیس، نیدریس، نووح، هوود، سالح، نیبراهیم، لووت، نیسماعیل، نیسحاق، یه عقووب، یووسف، نه یووب، شوعه بیب، موسی، هاروون، یووشع، نیلیاس، نه لیه سهع، زولکیفل، شه مععون، نه شمه ویل، یوونس، داود، سوله یمان، زه که ریا، یه حیا، عوزه بیر، عیسا، موحده مهد، نیکنجه و هئو کتیبانه که هاتوون بق پیغه مبهره کان سه دوچوارن: ده بق حهزره تی ناده م، په نجا بق شیس، سی (۳۰) بق نیدریس، ده بق نیبراهیم، نه مه سه د. نه م سه د به سوحف ناو نه برین. وه تهورات بق موسی و، زه بور بق داود و، نینجیل بق عیسا و، قورنائ بق «محمد المصطفی» نیکنجه.

وه بازی لهم کتیبانه که هاتوونه ته خوار بق یه کنی له و پیغه مبهره رانه هه ر نه و کتیبه به جنی ماوه بق نه و پیغه مبهره رانه که له پاش نه ویش بوون به پیغه مبهر، وه کوو تهورات نازل بووه بق موسی به لام له دینی یووشع و شه مععون و نه شمه ویل و بازی تر له پیغه مبهره رانی به نی نیسرائیلدا هه ره فتاری پن کراوه. له سه رهم یاسایه نه و سه دو چوار کتیبه له ناو نه و پیغه مبهره رانه دا به شی کردوون.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَبْيَعُ فِيهِ وَلَا خُلَةٌ وَلَا شَفْعَةٌ وَالَّذِينَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

بزانن گرانترینی شت له‌سهر دلی ناده‌میزادا ئمه‌یه که نه‌فسی خوی بکا به قوربانی له جهنگی کافرانا، وه یا مالی خوی سه‌رف بکا له بُو خملکی. جا خودای ته‌عالا له پیشا فه‌رمانی دا به جهنگ کردن له ریگه‌ی خودادا، وه پاش ئوه ئه‌مری کرد به سه‌رفی مال و قه‌رزدان به خودا، وه پاش ئوانه ته‌ئکیدی ئه‌م باس‌هی کرده‌وه و فه‌رموموی: ئه‌ی که‌سانی ئیمان و باوه‌رتان هه‌یه به خودا! له ماله‌ی که من کدوومه به مالی ئیوه و به رزق و روزیتان، سه‌رف بکه‌ن چ به شیوه‌ی به‌جی‌هینانی واجبی زه‌کات یا به‌جی‌هینانی سوننه‌ت، وه زه‌کاتی مالی خوتان بدنه به‌وانه که خاوون حه‌قن، وه به‌هو که‌سانه که هیچیان نییه و مالیان به ده‌سته‌وه نییه له پیش هاتنی نه‌و روزه‌دا (روزه‌ی قیامه‌ت) که نه به‌یع و مامه‌له‌ی تیدا هه‌یه، وه نه دوستی به‌کار دی، وه نه تکاکردنی که‌سی بُو که‌سی، واته غه‌یری ره‌فتاری خوت هیچ شتن به‌کار ناین ئیلا ره‌حمی خودا نه‌بی؛ چونکی ئیستیفاده کردن له که‌سی یا به هوی مواعمه‌له و موبادله و گوپینه‌وهی شتیکه به شتیک له ئه‌موال، وه یا به هوی دوستی کردن له‌گه‌ل یه‌کیکدا، وه یا به‌هوي تکا کردن‌وه. له روزه‌ی قیامه‌تا له‌به‌ر هیترشی قاری خودا دوست سه‌رفی دوستی ناپه‌رژی و که‌سیش مه‌یدانی تکا کردنی نییه، وه روزه‌ی سه‌رفی مال و ماده‌یش نییه هه‌تا مواعمه‌له بکری. وه ئه‌م قاره‌یش له رووی ئوه‌وه نییه که خودا سته بکا له که‌سی یا له قه‌ومن، به‌لکوو کافره‌کان و نامه‌رده‌کان ئه‌وان خویان زولیمان له خویان کردووه. عه‌تا فه‌رمومویه‌تی: حمد بُو ئه‌و خودا که فه‌رمومویه‌تی: «والكافرون هم الظالمون» وه نه‌یفه‌رمومووه: «والظالمون هم الكافرون».

ئیمام فه‌خره‌دینی رازی له ته‌فسیره‌که‌یا فه‌رمومویه‌تی: یاسای خودای ته‌عالا له قورثانی که‌ریمدا وايه که عیلمی ته‌وحید و عیلمی ئه‌حکام و عیلمی قه‌سه‌س تیکه‌ل ئه‌کا، وه غایه له باسی قه‌سه‌س عیبره‌ت گرتنه هه‌تا به‌و جوزه عیبره‌ته، عه‌قیده و بیر و باوه‌ری ئاده‌میزاد دامه‌زری، وه یاخود به دل ئه‌حکامی خودا به‌جی‌بیشی.

جا له بهر ئوه له مه و پیش خودای ته عالا گه لئی باسی ئە حکامی کرد و بازی قەسەسى بەنی ئیسرائیلیشى نازل کرد ئىستە کاتى ئوه هاتووه کە باسی تە وحیدى خودا و سیفاتى زاتى و سیفاتى ئە فعالى خودا بکا، وە فەرمۇسى:

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَقُّ الْقَيُّومُ﴾

واتە: ئە و زاتە کە ناوى «الله» يە هېچ كەسى نىيە عىيادەتى بۇ بکرى بە راستى ئىللا ئە و نەبن، وە ئە و زاتە زىندۇوھ بە زاتى خۆى، وە قەيۇومە و بە دەۋام تەدبىرى مەخلوقات ئە کات و ئەيان پارىزى و.

﴿لَا تَأْخُذْهُ سِنَةً وَلَا نَوْمًا﴾

قەت نە خە و نۇوچكە ئە بگرى و نە نوستنى عادەتى، واتە: بە كەم يَا بە زۆر فەرامۇشى بە سەرا نايىن.

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾

وە مولىکى ئە وھى وا لە جانىبى بەرزىيەوھ لە ئەستىرە كان و عەجايبى مەخلوقات، وە ئە وھى وا لە جانىبى نزمىيەوھ لە مەعادىن و نەبات و حەيوان، واتە لە كان و گىيا و گيانلە بەران.

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا يُإِذْنِهُ﴾

ئە وھ كىيە ئە و كەسە کە بتوانى تکا بکا بە لاي ئە وھوھ لە بۇ تاوانبارى يَا خاوهەن ئازارى يَا نگونساري ئىللا بە ئىجazole و ئىزنى خۆى نەبن؟

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾

خودای تە عالا ئە زانى و زانايە بە و شتانە کە وان لە بەردهەم ئەم جىن و ئىنسەدا وە ئە وھىش کە وان لە پشتىانە وە، واتە ئە و شتانە کە لە مەولا لە قيامە تا ئاگادار ئەبن

﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾

وه نم جین و ئىنسە ئىحاتە نادەن بە شىنى لە عىلىم و زانستى خودادا يابە مەعلومات و زانيارى ئەودا ئىلا بەو ئەندازەيە كە خواستى وايە ئىحاتەي پىندا بىدەن.

﴿وَسَعَ كُرْسِيُهُ الْسَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾

وه گوشادە كورسى خوداي تەعالا بۇ ھەموو ئاسمان و عمرز. خۆلاسە: عالەمى كورسى ھەموو ئاسمانەكان و عمرز بە وشك و تەپىھو نەگرى بە تەواوى.

﴿وَلَا يَتُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا﴾

وه شانى عەزەمەتى خودا قورس ناكا پاراستنى ئەم دوو عالەمى ئاسمان و عمرزه.

﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ (١٥٥)

وه بە راستى خوداي تەعالا ئەوه پايەبەرزى وەها كە دەستى كەسى بىن ناگا و خاوهن گەورەيى و خاوهن شکۈرى وەها كە ھەرچى غېرى ئەوه بە نىسبەت بۇ لای ئەوهەوە حقىرە و بىشان و بىنىشانە بە نىسبەتى گەورەيى ئەوهەوە.

موسليم و ثىبتو ماچە رىوايەتىان كردووه لە كىتابى ئىمانا لە نېبو و موسى ئەشەعرىيەوە ﴿قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ بِخَمْسِ كَلَمَاتٍ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَ لَا يَنْامُ وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنْامَ، يَخْفَضُ الْقَسْطَ وَيَرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ الْلَّيلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ، وَعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ الْلَّيلِ، حِجَابُهُ النُّورُ، لَوْ كَشَفْتُ لَأَحرَقتُ سَبَحَاتٍ وَجْهَهُ مَا انتَهَى إِلَيْهِ بَصَرَهُ مِنْ خَلْقِهِ﴾ ئەم رىوايەتە وەكۈو تەفسىرى ئايەتى كورسىيە، واتە، خودا نانوئى و شىاوى زاتى ئەو نىيە بنوئى، ترازوو بەرز ئەكتەوه و داي ئەنهۋىتنى، واتە بۇ ھەركەسى خواستى بىن رزقى زۇر ئەكا و ھەركەسى خواستى بىن رزقى كەم ئەكا، وە كردهوهى نادەمىزاد لە رۆزى بەرز ئەكتەوه بۇ لاي خۆى بەر لە كردهوهى شەھى دوايى، وە كردهوهى

شهوی به رز نه کاته و به ر لکرده و هی رقڑی دوايی، و ه نه و په رده یه وا له به يني خودا و عييادا له نووره، نه گهر نه و نووره ده ربخا نووره کانی جهمال و جهلالی خودا هه تا چاوي کار بکا مه خلوق نه سووتيني.

بزان! ئەم ئايىتە مەشهۇرە بە ئايىتى كورسى لەبىر ئەوە كە ناوى كورسى تىدايى، وە موفەسىرىي مەشهۇر بە يىزاوى ئەفەرمۇيت: ئەم ئايىتە ھەممۇ بىر و باوهەرى بە نېرخى بابەتى خودا و سيفاتى خودايى تىدايى؛ چونكە ئەوە ئەلىنى كە پەروەردگارى عالىم ھەيە و تەنھايە لە خودايىتى خۆيىدا و ھاپىئى و ھاوكارو ھاۋىيادەتى نىيە و وجودىي واجبە و لەۋەوەيە تەئىسir و تەدىبىر لە ھەر دوو عالەما و خاواهەنى سيفاتى كەمالە و دوورە لە ھەممۇ عەيىن و دوورە لە فەوتان و تىكەل بۇون بە شتنى لەم جىيانەدا، وە ئەوەي دىت بەسەر مەوجۇداتا و ئەيگۆزپى ئەو لەوانەوە دوورە، وە خاواهەن تەسەرۇف و ھەبىھەت و تەوانانىي رەسايە، ھەرچى خواتى بىن ھەر ئەو ئەبىن و ھەرچى خواتى لىن نەبىن نابىن، وە شتنى نىيە لە عالەما كە بەرانگارى ئەو بىن و مەنۇي بىكا لە خواتى، وە كەس تکا و رجاي پىن ناكىرى بۆ كەس بە خواتى ئەو نەبىن، وە بە ھەممۇ شتنى ئەزانى، وە ئەو شتە نەھىتىنە ئەو ئەيزانى كەس نىيە لىيان بزانى ھەتا خۆى ئاگاداريان نەكا و ھەر ئەو خاواهەن پايى گەورە و پايەدار لە ھەممۇ دەور تکا.

و هم شوينهدا پرسياری هه يه: ثايا فهرق هه يه له بهيني ثايه ته کانی قورئاني پيروزا له پایه و مقاما؟ و سيرپی ثه و فرقه چييه له گهله نهودا که هموويان که لامي خودان، و خودا ناردوني بو پيغام بهر الله عزوجل؟  
و هلامي ثم پرسياره نهمه يه: بهلى فرق هه يه له بهيني ثايه تانهدا. و ه نهمه بير و باوهري زانا بعرزه کانه له نه هلى که لام، و ه باوهري قازى نه بورو به كري ئيبنولعه ره بى له سه رنه مه يه، و ه نهودا که نهودا همچو خوشبو و خوشحال و خوشحال و همه مدهست نهود [www.igra.ahlamontada.com](http://www.igra.ahlamontada.com)

بوروه که هه‌موو که‌لامی خودان و مه‌بادا له نیسبه‌تی گهوره‌یی بُو بازی ئایه‌ت گومانی بى پایه‌یی بیرئ به بازی ئایه‌ت و ئه‌مه‌یش دووره له ئه‌دهب.

وه قازی فه‌رموویه‌تی: سیپری ئه‌م ته‌شریفه ئه‌مه‌یه شهره‌فی دال به شهره‌فی مه‌دلولله، وه گومان نییه له‌وهدا که ئه‌شره‌فی مه‌دلوللات زاتی باری ته‌عالا و سیفاتی ئه‌وه، وه ئه‌شره‌فی عولووم عولوومی ئیلاهیه‌یه که باسی زات و سیفاتی خودا ئه‌کاچ سیفاتی سبووتیه‌ی، وه‌کوو حه‌وت سیفه‌تاه کانی: حه‌يات و عیلم و ئیراده و قودرهت و سه‌مع و به‌سهر و که‌لام. که ئیشاره‌یان بُو ئه‌کرئ به حورووفی «أحق سبعك». وه چ سیفاتی سه‌لیبیه‌ی وه‌کوو: قیده‌م و به‌قا و و‌حدهت و موخالله‌فهی حه‌وادیس و قیامی بیلزات، یانی عه‌دهمی ئیحتاج به غه‌یر. وه له نه‌سی ئایه‌تا ته‌شریفی سوروه‌تی فاتیحه کراوه به جومله‌ی جمهیله‌ی: «ولقد آتیناك سبعاً من المثاني والقرآن العظيم»<sup>۱</sup> واته: به راستی له گهـل قورئانا حه‌وت ئایه‌تمان به‌خشیوه به تۆ که به ده‌وام له لایه‌نى موسولمانانه‌وه له نویزا دووباره ئه‌کرینه‌وه.

وه بوخاری و موسیلم ریوایه‌تیان کردوه حمزه‌ت عليه السلام فه‌رمووی به ئوبه‌یی کورپی که‌عب: ئه‌ی ئوبه‌یی کامه ئایه‌ت له قورئانا له‌لای تؤیه که گهوره‌تر بى له باقی ئایه‌تاه کان؟ ئه‌ویش عه‌رزی کرد: «الله لا إله إلا هو الحي القيوم» جا حمزه‌ت ده‌ستی دا به سینه‌ما و فه‌رمووی: ئه‌م زانستهت پیرفوز بى. وه ترمذی ریوایه‌تی کردوه له ئوبه‌یی کورپی که‌عبه‌وه ئه‌لی: حمزه‌ت عليه السلام فه‌رمووی: «ما أنزل الله في التوراة ولا في الإنجيل مثل ألم القرآن وهي السبع المثاني، وهي مقسومة بيني وبين عبدي ولعبدي ما سأل. أي وقال الله - تعالى - هي مقسومة». وه ئه‌بوو عه‌مری دانی له كتیتی «بے‌یان» دا به ئیسناد ریوایه‌تی کردوه له عه‌لی کورپی ئه‌بی تالیبه‌وه عليه السلام که حمزه‌ت عليه السلام فه‌رمووی:

۱. الحجر: ۸۷

«فاتحة الكتاب، آية الكرسي، وشهد الله أنه لا إله إلا هو، وقل اللهم مالك الملك. هذه الآيات معلقة بالعرش ليس بينهن وبين الله حجاب»، واته: سۇورەتى فاتىحە و ئايەتەلكورسى و ئايەتى: «**شەهد اللە**». <sup>١</sup> تا ئاخىر و ئايەتى: «**قُلْ اللَّهُمَّ مالِكَ الْمُلْكِ**». <sup>٢</sup> تا ئاخىر ئەم ئايەتانە لە عەرشا نووسراون لە بەينى ئەوان و خودادا پەرددە نىيە، واته: هەركەسىن ئەم ئايەتانە بخوتىتىتەوە بىن گومان ئەجرە كەى بىز ئەنووسرى.

وە لە حەديسا سابىتە كە سۇورەتى ئىخلاس وە كۈو سىيە كى قورئان ئەجري  
ھە يە لە خويىندە وەدا، وە رىوايەت كراوه لە ئەبۇئۇمماھە وە بە ئىستاندى سەھىع كە حەزرتە <sup>ھەزرتە</sup> فەرمۇويەتى: «اسم اللە الأعظم الذي دعى به أجياب في ثلاث سور من القرآن: في البقرة، وأآل عمران، وطه».

وە رىوايەت كراوه لە سماوه حەزرتە <sup>ھەزرتە</sup> فەرمۇويەتى: «اسم اللە الأعظم في  
ھاتين الآيتين: ﴿وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهٌ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾. <sup>٣</sup> وفاتحة آل عمران: ﴿الْمَ

اللَّهُ لَا إِلَهٌ إِلَّا هُوَ الْحَيُ الْقَيُومُ﴾. <sup>٤</sup>

وە رىوايەت كراوه لە ئىمامى عەلى كورى ئەبى تالىب <sup>ھەنفیتە</sup> ئەلئى: بىستۇومە لە حەزرتە <sup>ھەزرتە</sup> لە كاتىكا راوه ستاوه لە سەر دارى مىنبەر ئەيفەرمۇو: «من قرأ آية  
الكرسى دبر كل صلاة لم يمنعه من دخول الجنة إلا الموت ولا يواظب عليها إلا صديق أو عابد.  
ومن قرأها إذا أخذ مضجعه آمنه اللہ على نفسه وجاره وجار جاره والأبيات حوله».

رىوايەت كراوه كاتى عەبدۇرە حەمانى كورى عەوف ئەرۇيىشتە خانووە كەيا.  
ئايەتەلكورسى ئەخويىند بەھەر چوار گۆشەي خانووە كەيا.

١. آل عمران: ١٨.

٢. آل عمران: ٢٦.

٣. البقرة: ١٦٣.

جا لم ئایت و ئەحادیسه و دەرئەکەوی، ھەرچەند ئایاتى قورئان ھەموو کەلامی خودان، وە ناوەكانى خودا ھەموو ناوی خودان. بەلام لەسەر دەلالەتی ئەوانە لەسەر زاتى خودا و سیفاتەكانى و تەقدیسى خودا و تەعزیمى خودا فەرق و پایەيان ئەگۆری، واتە ھەموو لە حەقیقەتى نەوعییەدا يەکن، بەلام لە سیفاتى فەردیدا فەرقیان ھەيە. وە ھەروا ئەسحابەكانى پېغەمبەر ھەموو ئەسحابەن و شەرەفی سوچبەتیان ھەيە، بەلام لە سیفاتى شەخسیدا، لە ئىخلاصا، لە زانستا، لە تاعەتكىردىنا، لە خزمەتى دینى ئىسلاما فەرقیان زۆرە، وە سابتە بە نەقل و عەقل ھەروا ھەموو ئەفرادى ئوممەتى پېغەمبەر ﷺ بىن فەرقن لەوهدا كە ئوممەتى پېغەمبەرن، بەلام لە پایەي عىلەم و عەمەلدا فەرقیان دىارە.

### فەرمۇودەتى خودا: ﴿لَا إِكْرَاهٌ فِي الدِّينِ﴾:

لە مەورىدى نوزۇولى ئەم ئایەتەدا زەيدى كورپى ئەسلەم رىوايەتى كردووە لە باوکىيە و ئەلىن: گويم لى بۇو كە عومەرى كورپى خەتاب ﷺ فەرمۇوى بە پىرەزىنیكى گاور: وەرە موسۇلمان بىبە با رىزگار بىبى لە عەزابى قىامەت؛ چونكى خوداي تەعالا پېغەمبەرى بە حەق رەوانە كردووە. ئەويش عەرزى كرد: من پىرەزىنیكى گەورم و مەردىن نزىك بۇوەتەوە وازم لى بىننە تالەسەر دینى خۆم بىرم، لەويىدا عومەر فەرمۇوى: «اللَّهُمَّ اشْهِدْ» وە ئەم ئایەتە خويىندهو: ﴿لَا إِكْرَاهٌ فِي الدِّينِ﴾ مەعنای وايە ئەم ئایەتە وەختى خۇزى ھاتووهتە خوارەوە بۇ باسى ئەوە كە زۆر كەن نىيە لەسەر ئەھلى كىتاب بۇ ئەو دینى خۆيان تەرك بکەن و موسۇلمان بىن.

وە «سودە»، لە تابىعىن، فەرمۇويەتى: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لە شانى پىاۋى لە ئەنسار ناوى «أبو حصين» بۇو، دوو كورپى بۇو رۇيىشتىبوون بۇ تىجارەت بۇ شام

و لهوئ بوروون به گاور. جا باوکه که یان هات بُو خزمه‌تی حهزرهت و داوای نهوهی نه کرد که حهزرهت بنیری به شوینیانا و بیان هینیتهوه و سه عی بکا بُو نهوه بگهربتهوه بُو دینی ئیسلام. وه لهو کاتهدا فهرمانی خودا نه هاتبوو بُو جهنگ کردن له گەل نه هلی کیتاب، وه حهزرهت فرموموی: بلیم چی خودا دووری خستونه‌نهوهه دین و بوون به نه ووەل کافر لم کۆمه‌لی نه نساره‌د! جا نه م نایه‌تە نازل بwoo.

بینا له سەر نەم تقریره نەم نایه‌تە مەنسوخ نییه وله موحكه‌ماته؛ چونکی باسی نهوه نەکا کە زور ناکری لە نه هلی کیتاب له يەھوود و له نه سارا موسولمان بین، هەرچەند زور بکری لە نه هلی ئىشراك له عەرەب و له مەجووس و له بۇوزىيەكان و له غەيرى نه وانىش.

وە لحال نەو كەسە كە موسولمان نەبىن، ياله نه هلی کیتابه كە يەھوود و نه سارايى، ياخود موشريکە، جا نهوهی کیتابىيە داواي نهوهی لىنى نه کری ياموسولمان بىن، وە ياخود جىزىيە بدوا بەمېنیتهوه و زورى لىنى ناکری له سەر موسولمان بوون. وە نەو كەسە كە موشريکە يانه بىن موسولمان بىن ياشەپى لە گەلدا نه کری هەتا نەكۈزىرى. بەلام حهزرهت جەنگىزەنگ نىسبەت بە مەجووسىيەكان نەمزى كردوو كە موعامەلەيان لە گەلدا بکری وە كەن موعامەلەي نه هلی کیتاب، واتە: بە جىزىيەدان رازى بىين لىيان و زۆريان لىنى نەكەن له سەر ئیسلام بوون؛ بەس ژىيان مارە ناکری و گۆشتى حەيوانى نەوان سەرى بىن ناخورى.

وە بازى فرمومويانە: نەم نایه‌تە ئىخباره له واقعى كە بە قەتعى ئىكراھ و زور كردن نییە له كەس بُو موسولمان بوون؛ چونکى ئىكراھ و زور كردن له سەر شتىك نەبىن كە نەو كەسە پىيى رازى نەبىن، بەلام دینی ئیسلام هەركەسى تىيى بگا چىيە، بە دل وەرى نەگری و پۇيىستى بە داواي كەس نییە.

جا خودا ئەفەرمویت:

﴿لَا إِكْرَاهٌ فِي الدِّينِ قَدْ بَيَّنَ أَرْشَدُ مِنَ الْغَيْرِ﴾

واتە: زۆر کردن رەوانىيە لە وەرگرتى دنيا له سەر گاور و جوولەکە، وە بە راستى رىنگەی راست و لار دەركەم توون و جىا بۇونەتەوە لە يەك بە تەواوى.

﴿فَمَن يَكْفُرُ بِالظَّنْعَوْتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعِرْوَةِ الْوُثْقَى لَا أَنْفِصَامَ لَهَا﴾

دەی ھەركەسىن ئىنكارى شەيتان و ئومۇوراتى ناشىرىن بکا و ئىمان بىنى بە ذاتى خوداي تەعالا و ئىلتزامى ئەحکامى ئىسلام بکا ئەو بە راستى دەستى گىرتوو بە دەستەبەندىكى ئەستور كە بە قەتعى پساندىنى نىيە.

﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ ۲۵۶

وە خوداي تەعالا بىسەرە بۇ وتار و زانايە بە ئەسرار و راز و نيازتان. مادام وايد پىويستە ئىنسان ئاگادار بىن لە بىر و باوهەر و وتار و كردهوهى ئاشكرا و پەنامەكى خۆى.

﴿أَللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾

خوداي تەعالا دۆستى ئەوانىيە كە ئىمانيان ھەيە بەو و بە دينى ئەو.

﴿يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلْمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

وە بە هۆى ئەو ئىمانەوە دەريان ئەكالە تارىكى بىر و باوهەر ئابار و كردهوهى ناھەموار و لە رەوشتى ناشىرىن و ئەيانخاتە ناو بۆتەي تەسفىيەوە و روويان ئەكتەھق و ئەيانخاتە ناو رووناكى بىر و باوهەر و كردهوهى و وتارى راست و بەسۈود.

**﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاءُهُمُ الظَّلَّمُونُ ﴾**

و ئەو كەسانە كە كوفرى خودا ئەكەن دۆستى ئەوان شەيتانە.

**﴿يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلْمَاتِ ﴾**

ئەو كەسانە دەرئە كالە نۇورى عەقلەوە و لە نۇورىتكەوە كە نزىكە دەستى بکەۋى  
بە ھۆى ئىسلامىيە تەوە بۇ لاي تارىكىيە كانى عەقىدە و عىلەم و عەمەل. واتە: يەكى  
بکەۋىتە دۇوى شەيتان عەقىدە و بىر و باوهەپى تارىكە؛ چونكى رووى لە رۆژى  
بەرزا ئىسلامەوە نىيە، وە ئەكەۋىتە ناو تارىكى كرده وە؛ چونكى كرده وە لە سەر  
ھەوايە و ھەواي ئىنسانى بىن ھيدايات تارىكە. وە ئەكەۋىتە ناو تارىكى و تارەوە؛  
چونكى وتار بە زمانە و زمان تەرجمانى دلّ. وە مادام دلّ بە گومراھى تارىك بىن  
وتارى زمانىش رووناك نابى.

**﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَلِدُونَ ﴾**

و ئەو كەسانە كە شەيتان گەورەيانە و دۆستى ئەوانە، مولازىمى ئاڭرى دۆزەخن  
و ئەوان لە ئاڭرىدا دەۋام دارن ھەتا ھەتا يە.

جا لە پاش ئەو خوداي تەعالا بەيانى مېھرەبانى و كەرمى خۆى كرد لە گەل  
ئەھلى ئىمانا باسى رېنگەي خاوهەن قىيمەتى ئەھلى ئىماني كرد كە عىبارەتە لە عىلەم  
بە وجودى خوداي «واجب الوجود» و عىلەم بە زىندىو بۇونەوە پاش مەرن لە  
قاللىرى سىرروودا ئەرەدا، يەكەم: شۇرۇش و ئاشۇوبى «نەمروود» ئى كورپى كوشى  
كورپى كەنعانى كورپى سامى كورپى نووح كە پادشاھ خاوهەن كېرىيای ولاتى بابل  
بوو و بتپەرسى ئەكەن. ئەم نامەرەد بە شىيەت ئاشكرا بتپەرسى بۇو بەلام بە  
راستىيەتى خۆپەرسى بۇو و دەمارەتكە ئەھۋەندە ئەستوور بۇو لە ھەر شوتىنىكا  
كەسى ببوايە كە شەخسىيەتلى بىلۈپلى سەرىپلىق كەنلىق

و ههزره‌تی ظیراهم ﷺ که خودای ته عالا هیدایه‌تی پیدا و چاو و دلی کرده‌وه  
بُو ته ماشکردنی ثافق و نه نفوس و کردی به ره‌هبه‌ر و پئی گه‌یاند و تئی گه‌یاند  
نه‌ویش هرچه‌ند نه مروود خزپه‌رسن بُو نه هزارقات خودا په‌رسن بُو. هرچه‌ند  
نگری ده‌ماری نه و به‌رزنه بُو ووه نه میش نوری نیمانی پرته‌وه نه‌دایوه و به هیچ  
نه‌وعن سه‌ری بُو شور نه‌کرد. و هرکاتن جیدالی نه‌کرد له‌گه‌ل ههزره‌تی ظیراهم‌دا  
نه‌م به هیزی ظیستیدلالی بورهانی ده‌مکوتی نه‌کرد، و به‌کن له جیدالله‌کانی نه‌مه‌یه  
که خودا نه‌یگیزتنه‌وه بُو ههزره‌ت ﷺ و له‌سر یاسای مه‌شهور فرموموی:

**﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ يَأْتِهِ اللَّهُ الْمَلَكُ﴾**

واته: ئایا ته‌ماشا ناکه‌ی و نابینی نه و کافره‌ی و ها که موجادله‌ی کرد له‌گه‌ل  
ظیراهم‌دا نه‌ک له‌به‌ر حقیقه‌تخواهی و بیه‌وی ریگه‌ی حقیقت بدوزیتنه‌وه به‌لکوو  
له‌به‌ر ده‌مار و توغیان له‌مه‌وه که خودا گه‌وره‌یی و سه‌ر به‌رزی پیداوه و له باتی نه‌وه  
که سوپاسی خودای بکردایه له‌سر نه‌م نیعمه‌ته نه‌وه به پیچه‌وانه‌ی سوپاس کوفری  
خودای کرد.

**﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحِبُّ وَيُمِيلُ﴾**

نه‌موجادله‌یش لهو کاته‌دا بُو که پرسی له ظیراهم: خودای تو کیه که  
ناده‌میزاد بانگ نه‌که‌ی بُو په‌ستیاری؟ نه‌ویش فرموموی: خودای من خودایه که  
 قادر و ته‌وانایه به‌سر هه‌مو و شتیکا، و خودایه که گیان نه‌دا به بین‌گیان و پاش نه‌وه  
نه‌یمرینن و گیانه‌که‌ی لئ ور نه‌گریتنه‌وه، و که‌سی نه‌م هیزه به‌رزه‌ی هه‌بن شیاوه  
به په‌ستیاری نه‌ک دار و به‌ردی به ده‌س تاشراو.

**﴿قَالَ أَنَا أُحِبُّ وَأُمِيلُ﴾**

وئی: منیش ئه‌توانم گیان بدەم به خەلک بە ھۆی چاو پوشى لهوانە حۆكمى کوشتنیان دراوە، وە گیانداریش ئەمرینم بە ھۆی بەجى هینانى حۆكمى ئىعدام بەسەر بازە كەسینكدا. وە فيعلەن ناردى دوو كەسيان لە زيندانەوە هینا بۇ لای و يەكى لهوانى بەرهەللا كرد و فەرمانى دا ئەويان كوشت.

جا كاتى ئىبراھيم تىگە يشت كابرا رووكەشى ئەكا و بەجى هینانى ھۆی عادەتى زىندوو بۇون و مردن بە ئىداعى روح و دەركىرىنى روح دائەنى، لايدا لە دەلىلە بۇ لای ئەم دەلىلە كە رىڭەي ئەو رووكەشە ئىيا نىيە.

**﴿قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّمَا يَأْتِي بِالسَّمَسِّ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأَتَتِ بِهَا مَنَ الْمَغْرِبِ﴾**

دەی مادام ھەرجى خودا بىكا تۈيىش پىت ئەكى، ئەوهە پېش زەمانى تۇۋە تا ئىستە خوداي تەعالا رۆز لە خۇرھەلاتەوە دەرئەكى، دەی تۇ ياساكەي بىڭۈرە و رۆز لە خۇرئىشىنەو بەھىتە بە ئاسمانا تا ئاوا نەبىئى.

**﴿فَبَهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾**

جا ئەو نەمروودە كە كوفرى خوداي عالەمى ئەكىد مەبھوت بۇو و ھەناسەي لىنى چىزا.

وە لەبەر ئەوه حالى بۇو كە بورھانى ئىبراھيم بەپر و بەھانەي ئەم تىكناچى فەرمانى دەركىد ئاگرى قەبە بىكەنەوە و ئىبراھيم بە «مەنجه نىق» فەرەبىدەن بۇ ناوى ھەتا وەها بسووتىن كە تۆزى لەشى سووتاوايشى لە ثارادا نەمینىنچى جاي گورخانە كە بىكى بە رەمزى پاشەرۆز و بە ماواي يادگارى پەيرەوە كانى؛ كەچى چونكى لەسەر ھەواو خوتىرى بۇو ھەرجى رىست ھەر خورى بۇو.

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾  
۲۰۸

وه خودای ته عالا سته مکاره کان شارهزا ناکا بۆ کاری که نیشانه‌ی دینی خودایی له سهر عه‌رز لابیا.

پاش ئوه که به نیشاندانی ئەم رووداوه دلى هۆشیار و ئاگادار بولو بۆ عیلم و ناسین به زاتی په روه‌ردگاری راسته قینه‌ی به ئیعتیبار، خودای ته عالا رووداوتیکی گیزایه‌وه که ئەبین به هۆی عیلم و زانیاری ئوه که وەکوو ئەتوانی خەو بىننى به سهر بیتداریکا به بىن ئیختیار هەتا ئەو کاتە خواتستى هە يە ئەوسا ئاگاداری بکاتەوه به نەوعنى ئەگەر کابرا میقياسیکی لهلا نەبىن نازانى چەند کات نووستووه. وەها خودا ئەتوانى زيندوویىن به بىن ئیختیاري خۆی بمرىئى تا هەر زەمانى ئيرادەی كردووه ئەوسا زيندووی بکاتەوه، وە ئەگەر خودا پىئى نەللى خۆی نەزانى چەندىكە مردووه، وە فەرمۇوى:

﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَّةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنِّي يُحِيِّ  
هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾

يا ئەرەبەری نازار تە ماشای وىنه‌ی ئەو كەسە ناكەی وەکوو «عوزه‌ير» پېغەمبەرى بەنى ئىسرائىلیه کان کە له پاش رزگار بۇونى له دىلى بەختەنە سرى فەرماندارى بابل را بورد بە لاي دىيەك له دى ئاوه‌دانە کانى خۆيان (شارى قودس) ياشويتىكى تر له کاتى و بە حالىنى کە ئەو دىيە كەوتبوو بە سهر سەرمىچى خانووە کانى؟ چونكى خانوو له پىشا بانەکەی بە باو باران ئەكەويتە سەر عه‌رز ئەوسا بە تۈولى زەمان دىوارە کانى ئەترافى ئەكەون بە سەر ئەو بانەدا كە كەوتۈوەتە سەر عه‌رز.

جا حەزىزەتى عوزه‌ير کە تە ماشای ئەو خانووە ئەستۇورانە کرد وەها وىزان بۇون سەرەت سۈرەما و فەرمۇوى: ئەبىن چ کاتى و بە چ هۆپىن خودا ئەم ولاتە خاپورە

ئاوه دان بکاتەوە وەكىو جاران!؟ جا خوداي تەعالا بە شىوهى عىتاب لەم رەھبەرە كە چلۇن دائەمېنى لە ئاسارى ھىزى خودا و بە شىوهى مىھەبانى لە گەلیا هەتا تەوانانىي خۆى نىشان بىدا، وە بە شىوهى مىھەبانى لە گەل ئادەمىزادى خاۋەن شۇعۇردا بۇ ئەوھە عىبرەت بىگىن و چاۋ بىكەنەوە.

**﴿فَأَمَّاتَهُ اللَّهُ مِائَةً عَامِّاً ثُمَّ بَعْثَهُ﴾**

خودا بۇ ماوهى سەد سال عوزەيرى مران لە شويىنەدا و پاش سەد سال زىندىووى كىرده وە لە عەينى ئەو شويىنەدا كە مردبوو تىابىا.

**﴿قَالَ كَمْ لَيْتَ قَالَ لَيْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾**

واتە كاتى كە خودا زىندىووى كىرده وە وىنەي يەكىن لە خەو خەبەرى بىتەوە خودا باڭى كرد و فەرمۇسى: چەندىيەكە ماويتەوە لەم شويىنەدا؟ ئەوپىش لە پېش ئەوهدا بىرۇانى بۇ رۆز كە ئاوا نەبۇوه واي زانى رۆز والە ئاوابۇونا و ئەو رۆزىيەكە وا لەو شويىنەدا؛ چۈنكى كاتى ئەوەللى مىدەنە كەي ئەوەللى ھەتاوكەوتىن بۇو، وە پاش ئەوه كە تەماشى رۆزى كرد كە هيستا ئاوا نەبۇوه لە قىسە پېشىووه كەي لاي دا و وتنى: بەلكۇو بازىيەكە لە رۆزى.

**﴿قَالَ بَلْ لَيْتَ مِائَةً عَامِّ﴾**

خودا فەرمۇسى: ماوهى سەد سالە لېرەدا ماويتەوە و تو نەنۇستۇرى بەلكۇو مردبوو.

**﴿فَأَنْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَائِيكَ لَمْ يَتَسَنَّهُ﴾**

دەي بۇ ئەوه كە لە تەوانانى ئىمە حالى بىي بىرۇانە بۇ خواردەمەنېيە كەت لە: رەوان و نارەوان، لە تەپ و شىك نەگۇرپاوه لە گەل ئەوهدا خواردەمەنلى ھەرچۈن بىن لە ماوهى چەن ساعاتىكى نەگۇرىنىڭ [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

### ﴿وَأَنْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ﴾

وه بروانه بز ولاخه سواریه کهت چون رزیوه و پارچه ئیسقانه کانی چون بلاو و پرژ بونه تهوه.

### ﴿وَلَنْجَعَلَكَ ءَايَةً لِلنَّاسِ﴾

وه ئەم حالەمان هینا به سەر تۇدا و بە سەر ولاخه کەتا هەتا باش له تەوانانی ئىمە تېبگەی، ئەو جار لەناو عالەما دەركەمەی و باسى خوت و خواردەمەنییە کە و حەیوانە کەت بىگىرىتەوە و بىبى بە نىشانە يەکى گەورەيى ئىمە له بۆ ئەو ئادەمیزادانە کە عىبرەت له كارەسات ئەگىن.

### ﴿وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ تُنْشِرُهَا﴾

وه بروانه بز ئىسکە کانی حەیوانە کەت چون ئەيان جوولىنىن و بە رزیان ئەكەينەوە و ئەيان گەيەنین بەيدك.

### ﴿ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا﴾

وه لە پاشا بە بەرگى گوشت و رەگ و پىست دايىان ئەپوشىن وە كۈو جارى جاران گىانى ئەكەينەوە بە بەرا و راست ئەبىتەوە.

### ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

جا كاتى باش تەماشاي كرد و حەقىقەتى حالە کە بز دەركەوت ئەمچار عوزەير عەيلەلە فەرمۇوى: ئىمان و باوەرم ھەيە كە خودا تەوانانى بە سەر ھەموو شىتكا و پاراستى ھەموو شىتكى لەوازى بىن ئەكرى و زىندۇو كردىنەوەي ھەموو مەردوئىن لای ئەو ئاسانە.

ريوايەت كراوه كاتى عوزەير سوارى حەيوانە کە بىو و روېشتهوە بۆ ناو بەنى ئىسرائىل لە بەر ئەوە، كە بە تاق و تەرا نەبىن، ھاوتەمەنی نەما بىو نەيانناسى، وە

بە ھۆى ئەوهەوە كە تەۋراتى لەبەر بۇو و خەلکى تر لە بەريان نېبۇو وە بە بازى ناو و نىشانى ترا خەلک ناسىيانەوە.

**﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحِي الْمَوْتَىَ﴾**

ئەى رەھبەرى خۆشەويىت باسى ئەو كاتە بکە لە ناو يارانتا كە حەزرەتى ئىبراھىم عەرزى زاتى پەرودەردىگارى كرد و وتنى: يارپەبى ئەم ئادەمیزادانە كە ئەمرىن و سالەھاي سال رائەبۇرئى بەسەريانا و ئىسقانى وجىودىيان ئەبنى بە ئارد، وە ياخىدە كە وىتە بەر باى جىهان و بىلاوە ئەكالە ولاتا چۈن تو لە قىامەتا زىيندوويان ئەكەيتەوە و بەچى شىۋىيەن ئەو ئەجزايانە ئەكمونەوە يەڭى؟

**﴿قَالَ أَوْلَمْ تَؤْمِنَ﴾**

خودا لە جوابى ئىبراھىمدا فەرمۇسى: ئايا تو ھىشتىا ئىمامت نەھىناوە بە قودرەت و تەوانايى من لەسەر زىيندوو كەردىنەوەي مىرددۇوەكان، لەگەل ئەوهدا كە چەن شتى عەجايىت لە تەوانايى منهو دەرك كەرددۇوە، وەكۈو: پاراستنى تو لە ھەلمەت و ھەبىتى نەمروود لەگەل ئەوهدا پىاو كوشتن و ئاورپىتن لەلای ئەوا يەكسانى، وە توى لەو ئاگىرەدا پاراست لەگەل ئەوهدا بە بلىسەي گېڭەي بەرد ئەبۇو بە خاك و ئەسووتا؟

**﴿قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لَيَطْمَئِنَ قَلْبِي﴾**

ئەويش عەرزى كرد: بەلنى وەللاھى ئىمام و باوهەرم ھەيدە بەوە كە تو تەواناي لەسەر زىيندوو كەردىنەوەي مىرددۇو، بەلام ئەمەوى كە دىلم وەها دابىمەزرى كە رىنگەي سووسەي وەسواسەي نەفس لە وجودىي مانا نەمىيىن بە نەوعى هەرچى مەشاعيرىم ھەيدە پېرىيەن لە رووناڭى ئىمام.

﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَ إِلَيَّكَ﴾

خودا فرمودی: دهی برقو چوار پهله ور بگره و بیانه‌تینو لهای خوت رایان بگره ماوه‌یک ههتا باش شیوه‌ی لهش و پهرو بالیان و خمت و خالیان لهای تو دیاری بدا و بیانناسی.

﴿ثُمَّ أَجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَ جُزْءًا﴾

له پاشان سه‌ریان ببره و پارچه پارچه‌یان بکه و تیکه‌لیان بکه به‌یه‌کدا، نه‌مجار بیان که به چهن به‌شهوه و لمه‌هر هر به‌رزیه‌ک به‌شئی لهوانه دابنی.

﴿ثُمَّ أَدْعُهُنَ يَأْتِينَكَ سَعِيًّا﴾

جا بانگ بکه لهو پهله ورانه که ناسیوتن هرکام به ناو و نیشانه‌ی خوی پاش ئه و بانگی تؤیه بؤت ده‌رئه که‌وئی ئهوانه چون ئه‌جزای هرکامیان و هکوو په‌پوله ئه که‌ویته ههوا و ئه‌رۇن بۇ لای باقی ئه‌جزاکان و چۈن به پهله و ئازانه دىن بۇ لات!

﴿وَأَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ ۳۷.

جا لم رووداوه‌ی بەرچاوا خوت‌ههه بؤت ده‌رئه که‌وئی که خودا غالبه و تهوانايه بەسەر گرد کردن‌هه‌وی ئه‌جزای مردوودا لههه زەمانیتکا و لههه شوئینیتکا بین؛ چونکی ئه و ئه‌جزایانه هەن و مەوجوودن و خودايش مەقسودی لەسەر ئه‌ویه گرديان بکاته‌و، بەلام حىكمه‌تى زۆرە که نیشانى هەمۇو کەسى نادا.

بزانن لم مەقامەدا چەن باسى ھەیه:

[باسى] يەکەم: حەزره‌تى ئىراھىم ئىللا بۆچى ئه و پرسىاره‌ی کردووه؟ لم ھۆوه موھەسییرە کان گەلى قىسەيان کردووه و موناسېتىرىن لهوانه ئەمەيە: کە پىغەمبەران موھىمەی زور گەورەيان ھەيە؛ يەکەم: ھەلسۇوراندىنى ئادەمیزاد بۇ ئەۋە کە خودا

به یه کنی بزانن. دووهم ئه وه یه که ئیمان و باوه‌ریان بین به مه‌سئولیه‌ت و حیسابی رۆژی قیامه‌ت، واته باوه‌ر به زیندو و بونه‌وهی مردوو، وه حیسابکردنی ئه عمال لە گەلیانا. سیههم: نیتاعه کردنی پیغه‌مبه‌ران له بە جى هینانی ئاداب و ئە حکامی دینا. جا لە بەر ئه وه لهو رۆزه‌دا که خودا نیبراھیمی رهوانه کرد مەسەله‌ی زیندو و بونه‌وهی مردوو زۆر دوور بwoo له دەمانخى خەلک و حەزرەتى ئیبراھیمیش زۆر سەعى و تەلاشى ئە کرد له و بابه‌تەوه، ویستى خۆی له پایه‌ی «علم الیقین» بە زیندو و بونه‌وهی بەرز بیتەوه بق «عین الیقین» هەتا نیشاتى له موھیمەکەی خۆیا بە هیزبى؛ چونکى هەتا مامۆستا له دەرسى شاگرده‌کانان بە رزتر بىن ئیفادەی زۆرتە.

باسى دووم: له نەسى ئایەتەکەوە که خودا فەرمۇوی: «أَولَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بْلٰى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي؟» وە دەرئەکەوە کە حەزرەتى ئیبراھیم بە قەتعى دوودلى نەبوبو له و مەزوووعەد؟ چونکى ئایەتەکە ئە فەرمۇیت: «فَالَّذِي لَمْ يَرَ مِنْ قَبْلِكَ فَلَمْ يَرَهُ إِنَّمَا يَرَ مِنْ قَبْلِكَ مَا أَنْتَ مَعْلُومٌ بِهِ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي؟». بەلام پایه‌ی ئىنسان ھەرچەن بەرزبى دل لە ئىلقارى وەساویسى ئىلیس رزگار نابىن هەتا ئەگا بە پایه‌ی ئىتمىيان، کە گەیشت بەم پایه له و ئىلقا ئەپارىزى؛ چونکى ئىتمىيانى دل وە کوو ئەو وایه بە دەوام كۈورەبىن بىن له ئاگر و ئەو ئاگرە گەرە بىروا بە ئە ترافا، جا چۈن گىانلەبەر ناتوانى نزىكى ئەو تەنۇورە و ئەو كۈورە يە بکەۋىتەوه وەها شەياتىن دوور ئەکەن وەو له دلنى کە نۇورى ئىتمىيانى تىدا بىن.

وە حەزرەتى موحەممەد ﷺ لە حەدىسا بەيانى کردوووه کە خودا بق سەر ھەر دلنى شەيتانىكى موسە خەر کردوووه، بەلام ئەو شەيتانە رهوانه کراوه بق سەر دلنى ئەو، موسولىمان بوبو و ئىلقارى وە سوھسە ناكا. واته گەیشتۇرۇتە پایه‌ی ئىتمىيان.

وە ئەو فەرمۇودە وە کوو بوخارى رىوايەتى کردوووه کە فەرمۇويەتى: «نحن أحق بالشك من إبراهيم إذ قال رب أرني كيف تحى الموقى؟ قال: بل ولكن ليطمئن قلبي». ئەو بازى لە زاناکان فەرمۇويانه ئەو فەرمۇودە لە سەر مەعنائى تەعلیقە، واته ئەگەر ئەو

داواکردنی ئیتمینانه به شک دابنری ئیتمه لایه قترین به داوا کردنی ئوه؛ چونکی له جیهانا رۆژ بە رۆژ و چەرخ بە چەرخ ئادەمیزاد موشکیلاتی زۆرتر ئەبى. جا ئەو رەھبەرانه کە ئادەمیزاد بانگ نەکەن بۇ دین زۆرتر پیویستیان ھەيە بە ئیتمینان و دل ئەستوورى. وە بازى فەرمۇویانه ئەو لەفزى شەكە لهو فەرمۇوە مەبەست دوودلى ئىيە بەلکۈو مەبەست وەسواسىيە كە بۇ ھەموو كەسى ھەيە گەورە و بچۈوك له رەھبەران و پىغەمەران و باقى ئادەمیزاد. وە دەلیل لەسەر ئەمە ئوهەيە كە حەزرەت ﷺ لە باسى ئەو حالەتى حەزرەتى ئىبراھىما فەرمۇوېتى: «ذلک حض الإيان»، واتە ئەو حالەتى کە حەزرەتى ئىبراھىم تىابۇوه له كاتى داواى ئیتمینانا، ئەو حالەتە ئىمان و باوهەپى سىرفە؛ چونكى ئىنسان ھەتا ئىمانى دانەمەزرى پلهو پايەكانى ئىمان ئىنناگا و داواى پلهو و پايەي بەرز ناكا.

[باسى] سیههم: سىرپى ئەو کە خودا ئەمرى فەرمۇوە بەوه بالدار بىنى بۇ لاي خۆى ئەوەيە: کە پەلەوەر زووتر له كاتى بانگ كردىا ئەگات بە ئىنسان و مەبەستى زاتى بارى ئەو بۇوه کە بە كەمترین كات ئەو پەلەوەرانه بىگەنە لاي ئىبراھىم و گومانى ئەو نەبرى کە ئەمانە گيانلەبەرىتكى ترن وە يارۋى پىشۇو نىن.

[باسى] چوارەم: سىرپى ئەو کە چوار پەلەوەر بۇون ئەمەيە: بۇ ھەموو شاخىسى شەش جىھەت ھەيە: فەوق، تەحت، يەمین، يەسار، خەلەف، ئەمام. دىارە ئەو پەلەوەر له پاش پارچە پارچە كردن لەسەرەوە له ھەوادا دانازىت وە له خوارەوە له ژىر پىدا نابى، كەوابىن چوار جىھەت ئەمېتىتەوە، جا لەھەر كام له چوار جىھەتە بازى لهو ئەجزاي پەلەوەرانه دابنریت ئىنسان باش ئەتوانى چاودىرييان بکات و ئاگاگى ئيان بىت ھەتا گرد ئەبىنەوە و ئەبىنەوە بە يارۋى سابيق و دىنەوە بۇ لاي ئەو كەسە كە بانگىيان ئەكا.

فه رمووده‌ی باری ته عالا ﴿كَمِثْلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُم﴾ الآية.

کلبی فه رموویه‌تی: ئەم ئایەتە هاتە خواره‌وە لە شانى عەبدورەھمانى کورپى عەوف و عوسمانى کورپى عەفغاندا ﴿عَجَّلَتْ﴾. ئەمما عەبدورەھمان ئەوه هات بۆ خزمەتى حەزرت ﴿عَلَيْهِ﴾ و چوار هەزار درەھمى زىوی ھىتىا بۇو و عەرزى حەزرتە كرد: ھەشت هەزار درەھم لە لابۇو، وا چوار هەزارم ھىتىا بۆ خزمەتى تو سەرفى بکەو چوار هەزارىش لەلائى خۇما راگرت بۆ خۆم و عائىلەكەم. جا حەزرت ﴿عَلَيْهِ﴾ فەرمۇوی: «بَارَكَ اللَّهُ لَكِ فِي مَا أَمْسَكْتَ وَفِي مَا أُعْطَيْتَ». وە ئەمما حەزرتى عوسمان ﴿عَلَيْهِ﴾، ئەويش لە كاتى رېخستنى «جيش العسرا» لە غەزاي تەبۈوكدا هەزار وشتىرى ھىتىا بە ھەموو ئەسبابىكىيانەوە و ھەزار دىنار نالتوونىشى ھىتىا ھەملى رىزاند لە كۆشى حەزرتا ﴿عَلَيْهِ﴾. جا ئەبووسەعىدى خدرى ئەللى: چاوم لى بۇو حەزرت ﴿عَلَيْهِ﴾ ھەردوو دەستى بەرزەوە كرد بۆ ئاسمان و دوعاى خېرى بۆ عوسمان ئەكەد و فەرمۇوی: وا من رازى بۇوم لە عوسمان کورپى عەفان تۆيىش لىيى رازى بە. لە پاشان فەرمۇوی: «ما ضر ابن عفان ما فعل بعد اليوم». جا ئەم ئایەتە نازل بۇو:

﴿كَمِثْلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

واتە: قىسە و شانى ئەو كەسانە كە مالى خۇيان سەرف ئەكەن لە رېيگەي خودادا.

﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُبْلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ﴾

وە كۈو قىسە و شانى خاونە كىشىتكە كە يەك دانە بختە عەرز و نەو دانە حەوت گول بىروتىنى و لە هەر گولىكدا سەد دانەي تىابى.

﴿وَاللَّهُ يُضَعِّفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾

وه خودای ته عالاً زیاد ئه کا له‌سهر ئه و ژماره‌یه بۆ هرکه‌سین گوشاده به نه‌وعن  
که ئه‌توانی له‌سهر به‌خشینی شتیکی کم ئه‌ندازه‌یه کی زور بدا و ئه‌یشزانی به نیهت  
و مه‌بهستی ئه و که‌سانه که مالی خویان سه‌رف ئه‌که‌ن و زانایه به‌وه که شانی کنی  
ئه و زیاده هه‌لئه گرئ.

### ﴿وَاللهُ وَاسِعٌ عَلَيْهِ ﴾ ۲۶۱

وه خودای ته عالاً «واسع القدر» واته ته‌وانایی ئه و خواستی هه‌بن.

جاله کاتیکا له‌م ئایه‌تهداباسی ئه‌وه کرا که سه‌رفی مال له ریگه‌ی خودادا ئه‌وندہ  
سه‌وابی هه‌یه خودای ته عالا مه‌رجینکی دانا بۆ ئه و سه‌وابه که بریتیه له‌وه کابرا به  
شوینی ئه و سه‌رفه‌دا ئه‌یکا منهت دانه‌نی بسهر ئه و که‌سده‌دا که ماله‌که‌ی پین ئه‌دا،  
وه به قسه و واته‌ی نابار نازاری دلی نه‌دا و فه‌رمووی:

### ﴿الَّذِينَ يُنِفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ لَا يُتَبِعُونَ مَا آنفَقُوا مَنَا وَلَا آذَى﴾

ئه و که‌سانه که مالی خویان سه‌رف ئه‌که‌ن له ریگه‌ی خودادا و له‌پاشان منهت  
نانین بسدر ئه و که‌سانه‌دا که خیزه‌که‌یان پین کردوون و به وتاری ناشیرین نازاریان  
ناده‌ن.

### ﴿أَلَّهُمَّ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾

ئه‌وه ئه و که‌سانه توله‌ی چاک و سه‌وابیان بۆ هه‌یه له‌لای خودای خویان.

### ﴿وَلَا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾ ۲۶۲

وه پاش مردنیان ترسیان له‌سهر نیه بۆ موسته‌قبه‌ل و زویریشیان نابنی له‌سهر ئه و  
دونیایه که رابوردووه.

﴿ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَبَعَهَا آذَى ﴾

وتارىكى باش لە گەل داماوا و چاوشى و سەرفى نەزەر لە واتەي زېرى يارقۇ  
گەدا چاتەرە لهو سەدەقە و خىراتە كە ئازاردانى نەو داماوهى بە شويىندا بىن.

﴿ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴾ ۳۲۳

خودا بىنىختىاجە لهو سەدەقە يە كە منهت دانان و ئازاردانى بە شويىنا بىن و  
حەوسەلەي زۆرە ئەگەرنا زوو ئازارى ئەو كەسانەي ئەدا كە ئازارى داما و ئەددەن.

﴿ يَتَأْيَهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِ وَالْأَذَى ﴾

ئەي كەسانى كە ئىمانتان هىنباوه بە خودا و پىغەمبەرى خودا سەدەقات و خىراتى  
خۆتان بە تال مە كەنەوه بە منهت دانان لە سەر گەدا كان و ژماردنى خىراتە كان لە سەريان  
و بە ئازاردانىان.

﴿ كَالَّذِي يُنِفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ ﴾

وە كەنەوه بە مالى خۆى سەرف ئەكا بۇ رىايى و چاوىيتكەوتى خەللىك.

﴿ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ﴾

وە باوهرى نىيە بە خودا و بە گەيشتن بە رۆزى پاشەرۆز و جەزاي كردهو.

﴿ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانِ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَأَبْلَى فَتَرَكَهُ صَلَادَاً ﴾

واتە حال و شانى ئەو كەنەوه كە مالى خۆى سەرف ئەكا لە بەر دىمەن و دىتنى  
خەللىك، وە لحال نىمان و باوهرى نىيە بە خودا و بە رۆزى قيامەت، وە كەنەوه حال و  
شانى بەردىتكى ساف وايە كە بازى گلى بە سەرەوە بىن و بارانىتكى قەترە گەورەي  
بەھىز بىارى بە سەريان و گلەكە ھەموو بشۇرىتىھو و بە جىنى يىلى بە پاكى و سافى  
لەو گلە.

ئەم تەشبيھە بە زاھير تەشبيھى مورەكەبەو ئەو ھەيئەتە كە وەرئەگىرى لە ئىنسانىتىكى بىن ئىمان و بىن ئىخلاس كە مالى خۆى سەرف بكا و ئەو مالە و زايىبۇنى بە هۆى ئەوە كە كابرا ھەر دىمەن ئەوئى. تەشبيھە كراوهە بە ھەيئەتىن وەرئەگىرى لە بەردىتكى سافى بىن گرى و لە گلى بە سەرييەوە بىن و بارانىتكى قەترە گەورە كە بىارى لە سەرەوە بە خۆرپەم چۈن لەم «مُشَبِّهٍ بِهِ» يەدا ئاسارى ئەو گلە نامىتىن وەها لەو كابرايشا ئاسارى پىرۇزى لەو مەسرەفە يَا نابىنى.

جا خودا بە شىوهى ئىستىناف ئەفەرمۇيت: ئەگەر ئەلىتىست: بوقچى شانى ئەو كابرا وە كوو ئەو بەردى وایە؟ چونكى ئەم ئىنسانانە كە خۇويان وايە و مالى خۆيان ئاوەها سەرف ئەكەن،

﴿لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مَّا كَسَبُوا﴾

تەوانىيان نىيە لە سەر سوود وەرگرتىن لەو زەحەمەتە كىشاۋيانە بۇ پەيدا كىردىنى مالەكەيان و سەرف كىردىنى لە خەلکا لە بەر دىمەن، وە لحال ئەوانە ئىمانىشيان نىيە بە خودا؛ چونكى ئەگەر ئىمانيان ببوايىن قابيل بۇو بە قەى رىيا و دىمەنكارىيەكەيان گۇناھيان ببوايىن و بەقەى سووسەى نىيەتى خىتىرى لە ئىمانەكەوە پەيدا بىنى خىتىريان دەس بکەوتا يە. بەلام ئەوانە كافرن.

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَفَرِينَ﴾

وە خۇدايش كافران شارەزا ناكا بۇ سوود لە كردىوھەيانا.

جا پاش ئەوە كە خودا حالى ئەوانەي باس كرد كە بىن ئىمانن و مالى خۆيان سەرف ئەكەن لە بەر دىمەن و بەرچاوتىنى، هات باسى ئەوانە يىشى كرد كە موسولمانن و مالى خۆيان سەرف ئەكەن لە رىيگەي خودادا و فەرمۇوى:

﴿وَمَثْلُ الَّذِينَ يُنْفِعُونَ أَمْوَالَهُمْ أَبْتِغَاءَ مَرْضَااتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا  
مِنْ أَنفُسِهِمْ﴾

وە قىسىم شانى ئەم موسۇلمانانە يىش كە مالى خۆيان سەرف ئەكەن لەبەر داواكىرىنى رەزامەندى خودا و لەبەر دامەز زاراندى جوزئى لە گىيانى خۆيان و فيداكىرىنى بۇ خودا چونكى مالى ئىنسان والەگەل گىيانا.

﴿كَمَثْلٍ جَنَّتُمْ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَأَبْلَى فَتَائِتُ أَكْلَهَا ضِعَفَيْنِ  
فَإِنَّ لَمْ يُصِبَهَا وَأَبْلَى فَطَلَ﴾

وە كۈوشانى كەسىكە خاۋەنى باخىن بىن پېرىنى لە دارى بارەمەند بەسەر تەپۈلگە يەكە وە هەميسە هەواي ساف وەربىگىرى، وە لە كاتى باران بارىندا بارانىكى قەترە گەورەي بەسەرا بىبارى، جا ئەم باخە دووقاتى وىنەي خۆى - لە غەيرى شويىنا - بەر بىدا، وە ئەگەر بازى كات بارانى وەھايلى ئىنەبارى لەبەر بەرزى جىىگە و سافى هەوا شەونىلى بىبارى.

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

واتە خوداى تەعالا بىنایە بە كار و كرده وە تان و لەسەرنىت و مەبەستتان جەزاتان ئەداتەوە.

جا ئەم تەشىيە يىش هەم «تەشىيە مورە كەبە»: هەيئەتى كاپراى خىتىرۇمەند و ئەم مالى دنیايە كە ئىيە خىسىن وە ئەم نىت و نيازە پاكەي هەيەتى تەشىيە كراوه بە هەيئەتى كەسىن باخىكى هەبىن و لەو باخەدا دارى خاۋەن بەر زۇر بىن و هەميسە لە كاتى پىويستا ياخانى رىزىنەدەي بەسەرا بىبارى وە ياخود شەونم وەربىگىرى؛ چونكى بە خىشىش و مالى بە خىشراو باخى سەمەردارە و نىتى رەزاي خودا بارانى ئاسمانە

و جهزای ئهو ماله به‌خسراوه سه‌مهر و به‌ری داری باخه‌که‌یه. جا مادام زاهیری عیاره‌ت موساعده‌دی ته‌شیهاتی موته‌عه‌ددیده ناکا ئه‌توانی له ته‌ره‌فه‌ینی - «مُشَبَّهٌ وَ مُشَبَّهٌ بِهِ» - هه‌یئه‌ت ئیعتیبار بکه‌ی.

جا خودای ته‌عالا بق دوور‌خستن‌وهی ئاده‌میزادی خاوه‌ن دین له ره‌زیله‌ی ریا و دیمه‌نکاری فه‌رمویه‌تی:

**﴿أَيُّوْدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّحْيٍ وَ أَعْنَابٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا أَلَانَهَرُ﴾**

ثایا يه‌کن له ئیوه - ئهی موسولمانه‌کان - حمزه‌کا به‌وه که باخیکی باشی بین له داری خورما و داری میو و باخه‌که‌یشی چه‌ن جوبار له‌ناویا رهوان بین و هه‌ركاتنی پیویستی بوو ئاوی باخه‌که‌ی بدا.

**﴿لَهُ وِيهَا مِنْ كُلِّ الْثَّمَرَاتِ﴾**

وه بق کابرا هه‌بین له باخه‌دا له هه‌موو داریکی خاوه‌ن به‌ر وه‌کوو پرته‌قال و هه‌نجیر و مۆز و وردە داری‌تر.

**﴿وَأَصَابَهُ الْكَبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ﴾**

وه کابرا پیری به‌سرا هاتبین و بین‌هیز که‌وتبن و لهو حاله‌دا چه‌ن منالی وردی بی‌هیزی بین و غه‌یری ئهو باخه‌یش هۆی زیانی ئهو منداله وردانه‌ی نه‌بین.

**﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْرَقَتْ﴾**

وه کوتوبیر گیزه‌لۇوکه‌یه کى پې ئاگر بدا لهو باخه و بیسووتینى، ته‌بعهن کەس له پیر و جوان رازی نییه و حمز ناکا به‌وه که ئاگریکی وا بدا له باخه‌که‌ی و بیسووتینى و به‌ره‌که‌ی زایه بین و منداله وردە‌کانى برۇن به دەرگاى خەلکا بق ژیوارى خۆيان.

دەي ئىيۇ، ئەي موسوٰلمانەكان وەكۈو پىر وەها بەرابەر بە قەزايى مردن بىن دەست و ناچارن و باخەكان كىردىوھە كان تانە و ئىح提ياجيتان بە جەزاى كىردىوھە كان لە قىامەتا زۆرتە لە ئىح提ياجى مندالى ورد بە ژىوار، وە رىيا و دەيمەنكاريتان گىزەلۇوكەي ئاڭرىينە كە ئەو كىردىوھە و جەزايدە زايە ئەكا و ئەيسووتىنى. جا حەز ئەكەن كىردىوھە كان تان بسووتى؟

### ﴿كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾ ۲۶۱

بە وىنەي ئەم تەمىسىل و تەشىيە خودايى تەعالا ئىياتى تەرغىب لە ئىخلاص و زەجر لە رىيا كىردىن رووناك ئەكتەوه بۇ ئىيۇ بە ئومىدى ئەوه كە ئىيۇ ورد فيكىر بىكەنەوه لە خۆتان و لە كىردىوھە كان تانا و لە ھۆى زياناتانا.

بوخارى الله رىوايەتى كىردووھە كە عومەرى كورپى خەتاب الله رۇزى فەرمۇوى بە ئەسحابەكانى پىغەمبەر الله: ئەم ئايەتە بە باوهپى ئىيۇ لە شانى كىدا ھاتووھە خوارەوه؟ ئەوانىش و تىيان: خودا ئېزانى! عومەر دلگران بۇو و فەرمۇوى: بلىن ئەزانىن يَا نازانىن. ئىينۇعەباس، كە لەۋىدا حازر بۇو، فەرمۇوى: لە دلى مندا شتى ھەيە لەم بابەتهوه، فەرمۇوى: ئەي برازام بلىن و نەفسى خۆت بە بچۈوك مەگىرە! بلىتىت من قابىلى ئەوه نىم قىسە بىكم لە ئايەت. جا ئىينۇعەباس فەرمۇوى: ئەم ئايەتە نازل بۇوھە وەكۈو مەسەلى بۇ كىردىوھىن. عومەر فەرمۇوى: بۇ كام كىردىوھە؟ ئەويش و تى: بۇ كىردىوھىن. جا عومەر فەرمۇوى: ئەم ئايەتە لە شانى پىاوىتىكى دەولەمەندە ھاتووھە خوارەوه كە ئىتاعەي خودا ئەكا و زۆر كىردىوھى باشى ھەيە، لە پاشان شەيتان دىتە سەرى و كابرا لە كىردىوھە باشەكان وەرئە گىزىتەوه ھەتا ئەوندە خىراپە ئەكا كە كىردىوھە باشەكانى دائەگىرى بە تاوان.

جا پاش نده که خودای ته عالا ته رغیبی موسولمانانی داله سر ساغن و نیخلاس  
و زه جری کردن له ریابازی و ده عیه سازی، فرمانی دا بهوه که نه و سه رفه نه یکنه  
له مالی حه لال بن و له باشه کانیشی بن، وه فهرموموی:

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طِبَّتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا  
أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ﴾

نهی که سانی که نیماتنان هیناوه به خودا و پیغمه بری خودا! سه رف بکنه له  
پاک و حه لالی نده که ده رده ستی نه کنه له کار و کاسبی دا. وه شتی حه رام سه رف  
مه کنه و له حه لال و زه لالی نده که بتوتان ده ره کم له عه رز؛ خواه له کان بنی  
یاخود له بهری دار و گیا بنی، وه یا له دانه ویله کشتوكال بنی.

﴿وَلَا تَيْمِمُوا الْخَيْثَ﴾

و هه رگیز قه سدی شتی پیس مه کنه بو نده که

﴿إِنَّمَا تُنْفِقُونَ﴾

لهوه خه رج بکنه له ریگه خودادا. وه ثم «خیث»ه شتی حه رام و بنی نرخ و  
بنی بهایشی به رئه که وی.

﴿وَلَسْتُمْ يَعْلَمُونَ إِلَّا آنَّ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾

و له حال نه گه رکه سی بیت و لهو شته خه بیسه بدا به نیوه و هری ناگرن مه گه ر  
چاوی لی بقونجین.

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾

به راستی بزانن که خودای ته عالا دهوله مهنده و بنی نیحیا جه له خیراتی نیوه و  
له بھر نده فه رمان نهدا به خه رج کردن له لایه نی نیوه و له بھر سوودی خوتان، وه

نه گهر هر مه سره فن نیو بیکه نه و قه بولی بکا نه و ستایشی نه کری له سمر نه و قه بولی و ورگرنه.

ریوایه ت کراوه له «براء» ﴿وَعَلَيْهِمْ أَنْ يَأْتُوكُم مُّؤْمِنِينَ وَلَا يُؤْمِنُونَ وَمَا يُحِبُّ الظُّفَّار﴾ ئه لئن ئیمه (کومه‌لی ئه نسار) خاوه‌نی باخی خورما بووین، جا هر که س به گویرده خوی له زور و کم هیشووی خورمای ئه هینا و له مزگوتا هملیانه و هست و ئه هملی «سوفه» که خوارده مه نیان له لادا نه بیو هر کامیان کاتنی بر سی نه بیو ئه پر قیشت عاسایه کی ئه داله و هیشووی خورما هله لوه سراوه و چه ن دانه یه کی لئی دانه که وت و ئه یخوارد. وه بازی تر له و خاوه ن باخانه که زور ئاره زووی له خیتر کردن نه بیو ئه پر قیشت هیشوویه کی بی نرخی ئه هینا و دهنکه خورما کانی یا پووچه ل بیون یا وشك و بی گوشت بیون یا بدر له پیگه یشن شکابیون. به هر حال خورما که باش نه بیو. جا ئه م ئایه ته نازل بیو، وه حهزه ره فرمودی: «لو ان أحدكم أهدى إلية مثل ما أعطيه لم يأخذ إلا على إغراض وحياة». جا ئه لیت: پاش نه مه یه کن له ئیمه نه گهر خورمای بھیناین له باشترين خورمای ئه هینا. «رواه الترمذی بسنده صحيح».

**﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقَرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَائِ﴾**

دیاره ئه مه که نیو شتی خراب خه رج ئه که ن وه یا هر هیچ ئیسان ناکه ن له بیر ئیتاعی شهیتانه و شهیتان ئه تان ترسیتی له خه رج له رینگهی خودا به هؤی نه وه که وادهی گه دایستان پی نه دا، ئه لئن پیتان: نه گهر ئه م ماله تان سه رف بکه ن هیچ تان به دهسته وه نامینی و لات نه کهون. هه روا فرمان تان پی نه دا به خه سله تی زور ناشیرین که رژدیه.

**﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنَهُ وَفَضْلًا﴾**

وه خودای ته عالا له سه رخه رجه که تان واده‌ی عهفوی گوناهتان بین ئهدا و واده‌ی زیاده دهوله مهندیتان بین ئهدا.

### ﴿وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ ۲۶۸

وه به راستی خودای ته عالا که ره‌می گوشاده و زانایه به مه‌سره‌فی ئیوه و ئهزانی چۈن جەزاتان ئهدا تەوه.

ریوايەت كراوه له عهد دوللاؤه ﷺ که حەزرهت ﷺ فەرمۇويەتى: ئەلنى شەيتان خەيالات ئەخاتە دلى ئىنسانەوه، جا خەيال و خەتەرە كەى شەيتان ئەمە يە شتى ناپەسند ئەھاۋىتە ناو دلى ئىنسانەوه و باوهەر نەكىرن بە حق، جا ھەركەسى شتى باش كەوتە ناو دلى‌وه با بىزانى ئەوه لەلايەنى خوداوه‌يە و حەمد و سەنای خوابى له سه ربکا و ھەركەسى خەيالاتى خرابى كەوتە ناو دلەوه ئەوه با بلنى «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم» جا پاش ئەمانە حەزرهت خوينىدیوه: «الشیطان یعدکم الفقر ویأمرکم بالفحشاء، والله یعدکم مغفرة منه وفضلًا و الله واسع علیم». «رواه الترمذی بسنده حسن».

جا لە بەر ئەوه کە كەسب و پەيدا كەردنى مال لە رىيگەي حەلال و شەرعىيەوه و خەرج كەردىش لە رىيگەي مەشروعا بە شىوەيىن کە سوودى لى وەرىگىرى بەر حىكىمەت ئەكەۋى؛ چۈنكى حىكىمەت ماناي زانستى راست و كەرددوهى راست، خودا بەم موناسەبەوه فەرمۇوى:

### ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ﴾

خودای ته عالا حىكىمەت ئەدا بە ھەركەسى خواتى لى بىنى.

### ﴿وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾

وە هەركەسىن حىكىمەتى بىن دىرابىن ئەوه خىرىيتكى زۆرى بىن دراوه؛ چونكە بە هۇرى ئەو حىكىمە تەوه ئەگا بە بەختىارى و پىرۆزى دنيا و قيامەت و پىرۆزى پاشەرپۇز نابېرىتەوه.

## ﴿وَمَا يَدْكُرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابُ ﴾ ٣٦٩

وە فيكىر ناكاتەوه لە مەعنای ئەم ئايەتانە كە خودا ناردۇونى بۇ رەهنوما يى عام مەگەر ئەو كەسانە كە خاوهنى عەقل و ھۇشى خالىس و سافن.

بىزانن! حىكىمەت لە زمانى عەربىدا ھاتۇوه بە مانا: عىlim و زانست، وە بە مانا حىlim و حەوسەل، وە بە مانا عەدل و راستكارى لە وتار و كردارا. ئەمە واتەمى قامووسە، وە لە تەفسىرى قورتوبى دا ئەلىن: «الحكمة مصدر من الأحكام وهو الإنقان في قول أو فعل، انتهى». وە لەم ئايەتەدا بە گەلىنى شىت تەفسىر كراوه تەوه. ئىبىنوعەباس فەرمۇويەتى: «الحكمة: المعرفة بالقرآن: فقهه، و نسخه، و محكمه، و متشابهه، وغريبه، و مقدمه، و مؤخره».

«و قال قتادة و مجاهد: الحكمـة هي: الفقه في القرآن. وقال مجاهد أيضاً: الإصابة في القول و الفعل. إلى آخر ما ذكره».

وە لە عورفى عىlimى كەلاما حىكىمەت عىبارەت لە زانىنى ئەحوالى حەقايىق بەقەى تەواناي ئادەمیزاد. جا ئەگەر ئەو ئەحوالە لە ئىختىارى ئادەمیزادا نېبۇو، واتە شىيىكى خارىج لە كار و كردهۋە ئادەمى بۇو ئەوه «حىكىمەتى نەزەرييەيە» وە كەن و عىlim بە زاتى بارى تەعالا و بە سيفاتى بەقەى تاقەت. وە عىlim بە ئەحوالى ئەفلاك و ئەستىرەكان و سوورپانەوەيان و عىlim بە ئەحوالى ئەجسام لە مەعادىن و گىا و گىانلەبەران. وە ئەگەر ئەو ئەحوالە لە ئىختىارى ئادەمیزادا بۇو ئەوه «حىكىمەتى عەمەلەيەيە» وە كەن عىlimى «تەذىب الأخلاق» و «تدىبىر المتنز» و «سياسة المدن».

وَ كَلِّيْنَ جَارَ تَهْفِيْرِيْ حِيْكَمَهُتُ ئَهْ كَهْ نَهْ وَهُ بَهْ شِيْوَهِيْنَ كَهْ هَهْ رَهْ كَوَوْ عِيلَمَ بَهْ  
 ئَهْ حَوَالَىْ ئَهْ عِيَانَ بَكْرِيَتَهُوَهُ بَهْ هَهْ دَوَوْ بَهْ شَهَهُ كَهْ يَهْ وَهُ رَهْ فَتَارَ كَرْدَنِيشَ بَهْ «ما هَوَ الْأَسْلَمُ»  
 بَكْرِيَتَهُوَهُ بَقْيَهُ فَهَرْمُوْيَانَهُ: «الْحُكْمَهُ: هِيَ الْقِيَامُ بِمَا يَنْبَغِي عِلْمًا وَ عَمَلاً أَوْ هِيَ  
 خَرْجَ النَّفْسِ مِنَ الْقَوْةِ إِلَى الْفَعْلِ فِي كَمَالِهَا الْعُلْمِيِّ وَ الْعَمَلِيِّ» وَهَكَوَوْ زَانِيَانِي  
 دِينَ فَهَرْمُوْيَانَهُ ثَمَّ مَهْ عَنَا بَهْ رَزَهُ دِيَتَهُ جَيْنَگَهُ لَهُ پَهْرَهُوَيِّ حَهْ زَرَهُ تَاْ لَهُ عَهْ قِيَدَهُ  
 وَ بَيْرَ وَ باوهِرَهُ، وَ لَهُ وَتَارَا وَ لَهُ كَرْدَارَا.

جا من باوهِرَمَ وايهَ كَهْ حِيْكَمَهُتَيِّ بَهْ مَانَا «عَهْ دَلَّ» يَانِي رَاسِتِي وَ رَاسِتَكَارِي هَهْ مَوْوَهُ  
 كَهْ مَالَاتِيَكِي عِيلَمِي وَ عَهْ مَهْلِي زَانِسِتِي وَ كَرْدَهُوَهُ بَيِّنَهُ كَهْ گَرِيَتَهُوَهُ وَ هَهْ نَهْ وَعَهُ مَهْ عَنِيَهُ  
 مَهْ قَسْوَوَهُ لَهُمَّ ثَايَهَتَهُ كَهْ رِيمَهُدا وَ نِيْسِتِيلَاحَتَىْ ئَهْ رِبابِي عَولُومَهُ رَچَهَنَدَ جَوْرَجَزَهُ  
 بَهْ گُويِرَهُ بَهْ حَسَنِي خَوْيَانَ بَهْ لَامَهُ مَوْوَيَانَ وَانَّ لَهُ ژَيْرَ حِيْكَمَهُتَيِّ بَهْ مَانَا عَهْ دَلَّدا  
 (وَاللَّهُ أَعْلَمُ).

پاشَ ئَهْ وَهُ كَهْ خَوْدَاهِي تَهْ عَالَاهِي تَهْ عَالَاهِي كَرَدَ كَهْ مَالَىْ خَوْيَانَ سَهْرَفَ ئَهْ كَهْ نَهْ  
 لَهُ رِيْنَگَهُ خَوْدَاهِ بَيِّنَهُ مَنْهَتَ دَانَانَ وَ ئَازَارَ دَانَىْ خَهْ لَكَ، وَ بَاسِيْ ئَهْ وَهُيَ كَرَدَهُرَكَهُ سَيِّنَهُ  
 مَالَىْ خَوْيَ بَهْ رِيَابَازِي وَ دِيمَهَنَسَازِي سَهْرَفَ بَكَاتَ ئَهْ وَهُ بَيِّنَهُ جَهْ زَايَهُ وَ پاشَ فَهْرَمَانَ  
 بَهْ سَهْرَفِي مَالَىْ باشَ وَ دَوْوَرَكَهُ وَتَنَهْ وَهُ لَهُ سَهْرَفِي مَالَىْ بَيِّنَهُ نَرَخَ بَهْ شِيْوَهِيْ گَشْتَى  
 فَهَرْمُوْيَهُ:

﴿وَمَا آنَفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ﴾

هَهْ رِمَالَىْ خَهْ رَجِي بَكَهَنَ كَهْ مَبَىْ يَا زَورَ بَهْ پَهْنَامَهَ كَيِّ يَا بَهْ ئَاشَكَرَاهُ لَهُ خَيْرَا بَىْ يَا  
 لَهُ شَهِرَا.

﴿أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ﴾

وه هر مالی که به شیوهی نه زر له گهردن گرتن خه رجی بکهن بتو تاعهت و ره زای خودا یا بتو تاوانباری.

**﴿فَإِذَا أَكَبَ اللَّهَ يَعْلَمُهُ﴾**

نه و به راستی خودا پتنی ئهزانی و هیچی لى ون نابی.

**﴿وَمَا لِظَلَمِيْرَ مِنْ أَنْصَارٍ﴾** (۲۷۰)

وه ثو که سانه که مال سرف ثه کهن له تاوانباریدا که سی یارمه تیان نادا بتو رزگار بونیان له ئازاری قیامهت؛ چونکی ثو که سانه ستمکارن و ستمکاران یارمه تی دهريان نییه له قیامه تا.

ئم نایه ته به رزه وادهی به جه زای خیتر ده رئه خا له هه مو و خه رجی کا که له یاسای شه رعا بین هه رچه نه و خه رجه بتو نه فسی خوت یا بتو زن و مندالت و باولک و دایکت بیکهی، و به مه رجی نیه تی تاعهت له کاتی ئم سه رفه دا بین خیرات ئه نووسنی بتو خاوونه که يان، بتو یه حه زرهت بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فه رمو ویه تی: «گه وره ترینی سه دهقه تیکه يه که بیخه یته ناوده می ژنی خوت وه». هه روا مه سرف بتو میوان و بتو دراوسن و بتو داماوان و بتو ثو که سانه که داوای شت ثه کهن له ئینسانی، حه تا نه گه رکه سی داوای مالی لیت ئه کرد که ئه گه رشتی بین نه دهی ناوت به خراپ ببا مادام ئیمکانت بین واجبه له سه رت بتو پاراستنی ناموسی خوت شتی بین بدھی، بلام بتو ئم نه وعه که سه حه رامه وری بگرن. جا ئم باسه وه کوو «مه تله» وايه: چ مالیکه که واجبه له سه رت تو سرفی بکھی و له سه ر کابرا حه رامه که وری بگرئی؟.

وه نه زر له زمانی عه ره با واده يه به چاکه یا به خراپه. وه له شه رعا ئه مه يه: که ئینسان خیتری بگریته گه ردنی خوتی که زاتهن واجب نه بین.

له‌سهر مه‌زه‌ه‌بی نیمامی شافعی نهزر دوو به‌شه، یه‌که‌م: نهزری له‌جاج، واته خوختسته ناو رقه‌به‌ریه‌وه، وه کوو بلّی: ئه‌گه‌ر قسه بکه‌م له‌گه‌ل باوکم یا له‌گه‌ل فلان براده‌را دیناریکم له‌سهر بین، ئه‌مه ئه‌بین به هؤی که‌فاره‌تی سویندی، واته ئیشہ که بکا و که‌فاره‌تی سویندی بدا به داماوان. دووهم نهزری ته‌به‌پرپور، واته خیز کردن وه کوو نه‌وه شتیکی خیز بگریته گه‌ردن، وه کوو ئه‌وه بلّیت: نهزریت له‌سهرم ده‌رسی شه‌رع بلّیم به فلانه «طالب‌العلم». ئه‌مه ئه‌گه‌ر «مونجهز» وه کوو ئه‌م می‌ساله که مه‌رجی تیان‌بیو، یاخود «موعده‌للّه‌ق» بین وه کوو ئه‌وه بلّیت: ئه‌گه‌ر خودا‌لم نه‌خوشینه رزگاری کردم نهزر بین له‌سهرم ده‌رس بلّیم به فلان که‌س یاخود کاواری سه‌ربرم له فلان کاتا و فلان شوینا و به‌شی بکه‌مه‌وه به ناو داماوانی ئه‌و شوینددا، ئه‌وه به‌و گویزه که بپیاری داوه به بین ته‌بدیل واجبه له‌سهری به‌جئی بینی، ئه‌گه‌رنا تاوانبار ئه‌بین.

به‌لام له‌لای نیمامی ئه‌بوو حنه‌نیفه نهزر مونه‌جهز بین یا موعده‌لله‌ق موخته‌س نییه به شوینه‌وه و به فه‌قیری ئه‌و شوینه‌وه، که‌وابن ئه‌گه‌ر یه‌کنی شتن نهزر بکا بؤ فه‌قیری، مه‌سه‌لا بلّی: ئه‌گه‌ر ئه‌م نه‌خوشی شیفای بؤ‌هات سه‌د دینارم له‌سهر نهزر بین بؤ‌گه‌دادی سلیمانی، دروسته بیدا به فه‌قیری به‌غدا. هه‌روه‌ها کاتیش ته‌ماشا ناکری، که‌وابن ئه‌گه‌ر و‌تی: نهزر بین له‌سهرم ده دینار بدهم به فه‌قیرانی مزگه و‌تی فلان له رؤژی جومعه‌ی داهاتوودا، دروسته له رؤژی پینچ شه‌مم‌ه‌دا پیتیان بدا، یا له رؤژی شه‌مم‌ه‌دا. به‌لام له نهزری موعده‌لله‌قدا به قه‌تعی دروست نییه له پیش وجودی «معلق‌علیه»‌دا کابراتی نازیر ئه‌و ماله سه‌رف بکا، که‌وابن یه‌کنی و‌تی: ئه‌گه‌ر خودا شیفای ئه‌و نه‌خوشی دا نهزر بین له‌سهرم ده دینار بدهم به فه‌قیر و هه‌زار، ئه‌وه له پیش شیفای نه‌خوشی‌که‌دا دروست نییه سه‌رفی بکا.

جا بۇ كاتى ناچارى يەكىن كە شافىعى مەزھەب بىن ئەتوانى تەقلیدى حەزرەتى ئىمامى ئەعزەم بىكا، وە نەو شتەئى نەزىرى كردووه بۇ ھەزارى شويىنى بىدا بە ھەزارى شويىنىكى تر.

﴿إِنْ تُبْدِلُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمًا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ كَفَرُوا عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَيْرٌ﴾ ٣٧

ئەگەر ئەو سەدەقە و خىراتە ئەيکەن دەرى بخەن لە ناو خەلکا و بە ئاشكرا بىدەن بە داماوان ئەۋە باشە، و ئەگەر بىشارنەوە و بىدەن بە ھەزاران ئەۋە زۆر باشتەرە و بازى لە تاوانە كانىشتان دائەپۇشى. و بەھەر حال خودا خەبەردارە بە كرددەۋە ئىۋە. لە قورتوبىدا ئەفرمۇيت: جومەھۇرى موفەسىيەرە كان بىريان وايە كە ئەم ئايەتە باسى سەدەقەي سوننەت ئەكە، واتە قىسە لە زەكەتى فيتە ئىۋە، لەبىر ئەمە كە فەرمۇویەتى شاردنەوەي سەدەقە كە خىرى زۆرتە لەوە بە ئاشكرا بىكەي، ھەروا باقى عىبادەتە كان ئەۋەي سوننەت بىن بىيان شارىتەوە باشتەرە لەوە كە بە ئاشكرا بىانكەي؛ چۈنكى دوور ئەبن لە رىيابازى.

ئىينۇعەباس فەرمۇویەتى: سەدەقاتى سوننەت بە پەنامەكى حەفتا قاتى سەدەقەي ئاشكرا خىرى ھېيە، وە سەدەقەي فەرز وە كۈزە كات و فيتە بە ئاشكرا بىست و پىنج قاتى ھەيە بەسەر ئەوانەيان بە پەنامەكى بىانكەي. جا قورتوبى فەرمۇویەتى: ئەگەر ئىينۇعەباس نەيزانىيائى ئەمە فەرمۇودەي حەزرەتە ئەمە ئەدەپەنەي نەدەفەرمۇو.

فەرمۇودەي خودا - جل جلالە - : «لیس عليك هداهم» (الآية). ئىينۇعەباس رىوابىتى كردووه كە كۆمەللىن لە ئەنسار خزم و دۆستيان بۇو لە ناو «بەنلىقورەيىزە»

و «به‌نی نه‌زیر» دا و ئه نساره کان خیراتیان بین نه‌ئه‌دان بُو ئه‌وه که محتاج بکهون و موسولمان بین. خودای ته عالا ئم ئایه‌ته‌ی نازل کرد ئه فه‌رمویت:

**﴿إِلَيْكَ هُدًى لَّهُمْ وَلَا إِكْنَانَ أَلَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾**

واته: هیدایه‌تی ئه‌و کافرانه له‌سر تو نیه و خودا خوی ویستی هیدایه‌تی هر که سی بدا هیدایه‌تی ئه‌دا.

**﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا إِنْفَسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا أَبْتِفَأَهُ﴾**

**﴿وَجْهُ اللَّهِ﴾**

واته ئه‌و خیره‌ی سه‌رفی بکه‌ن ئه‌وه سه‌وابه‌که‌ی بُو نه‌فسی خوتانه، له حائل‌کا که مه‌سره‌ف نه‌که‌ن ئیلا لاه‌بر داواکردنی ره‌زای خودا نه‌بین.

**﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤْفَ إِلَيْكُمْ﴾**

وه هه‌ر شتنی که‌م یا زور سه‌رفی بکه‌ن به‌ته‌واوی جه‌زاکه‌ی نه‌دریته‌وه پیتان.

**﴿وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ﴾**

وه به قهارای قه‌تعی ئیوه سته‌متان لئی ناکری و جه‌زای ئه‌و کره‌مه و ئه‌و خه‌رجه‌تان ده‌ست ئه‌که‌وی.

**﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَخْصَرُوا فِي سَيِّلِ اللَّهِ﴾**

واته سه‌رفی مالی خوتان بکه‌ن بُو ئه‌وه هه‌زارانه که مه‌منع کراون له کاسبی لاه‌بر جیهاد له ریگه‌ی خودادا.

**﴿لَا يَسْتَطِعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾**

ناتوانن برپون به عه‌رزا بُو که‌سی ژیوار لاه‌بر ئه‌وه که مه‌شغولی جیهادن.

**﴿يَخْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْفُ﴾**

پیاوی حال نهzan گومان ئبا بهوانه که دهوله‌مندن لمبهر ئوه خویان دوور ئەخنه‌نوه له سوالکردن.

**﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَهُمْ﴾**

ئەی رەبھەری خوشەویست تو ئەو فەقیرانه ئەناسى به ناچاويانا لمبهر نىشانەی سوجده بىردى زور، وە يا لمبهر شىوه‌ي بىرگى و نەدارايى.

**﴿لَا يَسْتَكِنُ النَّاسُ إِلَحْافًا﴾**

وە داواي شت ناكەن له خەملک به داواکردىتكى به هېيز وەها کە جىا نەبنەوه لېنى.

**﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾**

وە ئەوهى سەرفى بىكەن له مالى دنيا لمبهر رەزاي خودا ئەوه بە راستى خودا پىنى نەزانى و جەزاتان ئەداتەوه.

سوددى و موجاھيد و غەيرى ئەوانىش فەرمۇويانە: موراد لەم فوقرايە له ئايەى **﴿لِلْفَقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا﴾** (الأية). فەقیرە كانى موهاجىرىن لە قورەيش و غەيرى قورەيش وە به زاھيرى عمومو مەکەيشى شاملە بۇھەمۇ فەقیرى لە فوقەرای موسولمانان و ئەھلى زىممە.

وە ئەو فوقەرای موهاجىرىنە تەقرييەن چوارسىد كەسىك بۇون و ئەمانە كاتىن هاتىن بۇ خزمەتى پىغەمبەر نە مال و نە ئەھلىان نەبۇو، وە ئەمانەوه لە سوقەدا، واتە لە سەكۆدا كە حەزرەت عليه السلام بۇي دىيارى كردىبۇون لە مزگەوتى مەدینەي مونەووهەدا. ئەبووزەرپى غەفارى عليه السلام ئەللى من لەو كەسانە بۇوم كە لە مزگەوتى حەزرەتا بۇوم و كاتىن ئىوارەمانلى ئەهات گردىنەبۇوېنەوه لە دەرگائى مالى حەزرەت عليه السلام ئەۋىش ھەرييەكتى لە ئىمەى ئەدایە دەستى يەكى لەوانە کە مالى ھەيە و لەو كۆمەلى

ئەھلى سوپھە دە كەس يَا كەمتر ئەمايەوە، وە كاتى كە تەعامى ئىوارە ئەھات بۇ حەزرەت ﷺ نانمان لەگەلیا ئەخوارد و لە پاش نان خواردن ئېغەرمۇو پىمان: «ناموا فى المسجد» واتە بىخەون لە مىزگەوتا.

**﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْيَقِيلِ وَالنَّهَارِ سِرَّاً وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرٌ هُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خُوفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾**



واتە ئەو موسولمانانە كە دارايى خۆيان خەرج ئەكەن بە شەو و بە رۆژ و بە پەنامەكى و ئاشكرا ئەوه سابىتە و دامەزراوه بۇ ئەوان سەوابيان لەلای خوداوه، وە پاش مردن ترسىيان نىيە لە مۇستەقبەلىان و دلگران و زويىش نابن لەسەر دىنai رابوردوويان.

ئىپىنسەعد لە تەبەقاتا فەرمۇويەتى: ئەم ئايەتە نازىل بۇوه لە شانى ئەو موسولمانانەدا كە سەرفى مالى خۆيان ئەكەن لە ئالىف و ئالىكى ئەسپ و ماينىانا بۇ ئەوه جىهاديان لەسەر بکەن.

وە رىوايەت كراوه لە ئىپىنوعەباس: ئەم ئايەتە نازىل بۇوه لە شانى حەزرەتى عەلیدا، جارى چوار درەھەمى ھەبوو درەھەمېكىيان لە شەواو، درەھەمېكىيان لە رۆژا و، درەھەمېكىيان بە پەنامەكى و، درەھەمېكىيان بە ئاشكرا خەرجى كىدىن.

وە قەتادە فەرمۇويەتى: ئەم ئايە يە نازىل بۇوه لەوانەدا كە خەرجى مالى خۆيان ئەكەن بە بىن تەبزىر و تەقتىر، واتە لە سەرفى مالى خۆيانا شىنى ناكەن بىن بە ئىسراف و زىادەرەۋى، وە رەزدىش ناكەن وەها مەشھور بىن بە لەئامەت.

جا لە كاتىكىا خوداى تەعالا باسى ئەو ئىنسانە خاوهەن ئىحسانانە كىد كە بە خەرجى مالى حەلائى خۆيان بەختىارى هەتا هەتايە وەرئەگىن چونكى ئەو مالە

ئدهن له ریگه‌ی خودادا، هات باسی ئهو ئىنسانه خاوهن نوچسانانه يشى کرد که به کەمن لە مالى خۆيان گەلن مال و رەنجى شانى ئىنسانى داماو وەرئەگرن و خۆيان ئەهاوينه ناو ھاوییه‌ی بەدبەختییه‌و، وە فەرمۇوی:

﴿الَّذِيْ يَأْكُلُونَ أَرِبَوْا لَا يَقُوْمُونَ إِلَّا كَمَا يَقُوْمُ الَّذِيْ يَتَخَبَّطُهُ  
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِ﴾

ئەو کەسانه کە سوودى ناشەرعى ئەخۆن و دارايى ئادەمیزاد بە ناحەق وەرئەگرن راست نابىنەوە لە گۈز لە کاتى زىندىو بۇونەوەيان بۇ پرسیار و جەزاي پاشەرپۇز ئىلا لا بە حالىتكى پەريشان و سەرلىنىشىواوییه‌و وەکوو ئەو فىدارانه کە شەيتان دەستىانلى ئەوەشىنى، چۈن ئەمان ئەپۇن بە رىدا و ئەکەون بەم لا و بەولادا ئەوانىش وا ئەپۇن بۇ مەيدانى حىسب.

﴿فَذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ أَرِبَوْا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَمَ أَرِبَوْا﴾

ئەم سەرلىنىشىوانە و ئەم رەوت و ریگه‌ی پەريشانه‌ی رۆزى قيامەتىان لەبەر ئەوەيە گۈييان نەئەدا بە فەرمانى خودا کە سوودخواردىنى حەرام كردووە و ئەيانوت: ئاڭ و وېرى عادەتى ناو بازارى ئادەمیزاد وەکوو مامەلەي بەسوود وايە، ئەو ئاڭ و وېرگەنە فەرقىان نىيە و ھەردوويان حەلائىن. بەلام نافامن، وە ياخىر ناكەنەوە کە خودا بەيىعى حەلائى كردووە لەبەر ئەوە بە ياساي دين کەسيان مالى کەسيان بە بىن تۆلە نەخواردووە، بەلام لە مامەلەي بەسوودا بەشى لە مالى سووددەرە كە بە بىن تۆلە وەرگىراوە.

﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةً مِنْ رَبِّهِ فَأَنْهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ  
وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَلِيلُوْنَ﴾

دهی جا لهم ته‌ئیخه و که‌سین ناموزگاریه کی لهلای خودای خویه و بق هات و ئه‌ویش دهست به‌ردار بتو له سوود ئه‌وه داوای ئوهه‌ی لئی ناکری که رابوردووه، با بق ئه‌وبی، وه ئیشی ئه‌وه وا به‌لای خوداوه، به‌لام که‌سین گالله بکا بهم ئه‌مره و موبالات نه کا بهم زه‌جری خودایه و هه‌ر وه‌کوو له‌مه‌وپیش دهست بکاته‌وه به سوودخواردن ئه‌وه بزانن بین‌گومان لهوانه‌ن که ئه‌هله‌ی ناگری دوزه‌خن و ئه‌وان له و ئاگره گه‌رمه به تاوه‌دا ئه‌میتنه‌وه هه‌تا هه‌تایه.

### ﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الْبَوَا وَيُرِي الصَّدَقَتْ﴾

ئه‌ی موسولمانه کان بزانن به راستی که خودای ته‌عالا به‌ره‌که‌ت و پیروزی له مالی و هرگیارو به‌سوودا و هرئه‌گری و خیز ناداته‌وه بق خاوه‌نه‌که‌ی به‌لکوو گیرؤددی زیانی ئه‌کا، یا به زیان له مال و داراییه‌که‌ی، وه یا به هه‌ی دهد و بهلا و نه‌خوشی و ناساغی خوی و ئه‌هله‌ی خانه‌دانه‌که‌ی، وه یا به هه‌ی هیترشی لافاوی تالان و زیانی تیجاره‌ته‌وه، وه یا به هه‌ی دلته‌نگی و به‌گیان‌نه‌که‌وتني نه‌وه له‌زه‌تانه که وه‌ری ئه‌گری؛ چونکی ئه‌وه که‌سه که ئه‌چنی به گزی فه‌رمانی خودادا کافر ئه‌بین له دینی خودادا و تاوانباریش ئه‌بین به هه‌ی بین‌رده‌حمی و بین‌ویجدانی له‌گه‌ل ئاده‌میزادی داماوا.

### ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾

(۲۷۶) وه معلوم که خودایش خوشی نایین لهوانه که کافر و تاوانبارن.

### ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّلِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَإِنَّمَا الْزَكُوَةَ لِهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزُنُونَ﴾



وه هه‌ر وه‌کوو ئهوانه که کافر و تاوانبارن وان له ناو ئاگری به تاوی دوزه‌خا هه‌تا هه‌تایه، ئه‌وه که‌سانه‌یش که ئیمان و باوه‌ریان هه‌یه به خودای خوشیان له‌سهر

ئەو ياسا كە پىغەمبەرى نازار تالىمى داون و كردهوهى باش ئەكەن لەگەل نەفسى خۆيان و ئەوانەي وان لمبەر دەستىيا و لەگەل ئادەمېزادا بە ياساي دين مۇعامەلە ئەكا و واجبات و مەندۇوباتى نويژەكانيان بە راستى بەجى دىنن و زەكتى مالى خۆيان ئەدەن بە داماوان، بۇ ئەوان ھەيە ئەجر و جەزاي باش و رەزاي خودا و پىرۇزى لەلای خوداي خۆيان، وە لە رۆزى پاشەرۇۋە ترس و بىميان نىيە لە پىشدا و دلگران و زويرىش نىن لە كردهوهى دنيايان.

فەرمۇودەي خودا: ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ الآية.

عەتا و عىكىريمە تووپيانە: ئەم ئايەتە نازىل بۇو لە شانى عەباسى كورپى عەبدولمۇتەلىپ و عوسمانى كورپى عەفغاندا: وختى خۆى سەلمىان دادابۇو لە خورمادا جا كاتى خورماپىن خاوهنى خورماكە پىنى وتن: ئەگەر ئىيۇھەممو حەقەكەتان وەربىگرن ئەوهندەم خورما بۇ نامىنیتە و بەشى عائىلە كەم بکا. جا ئىستە نىوهى حەقەكەتان وەربىگرن و نىوهىشى بىمېنى تاسالى ئايىندا بۇتان ئەكەم بە دووقات ئەوانىش قەبۇولىان كەردى، لە سالى ئايىندا داواى زىادە كەيان كرد و ئەم باسە كەيىشت بە حەزەرت ﷺ، وە حەزەرت ﷺ مەنۇي كەردى لەم زىادە و ئايەت هاتە خوارەوە:

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الْإِرِيزَا إِنَّ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

واتە: ئەي كەسانى كە ئىماماتان بە خودايە لە خودا بترىن و دەستبەردار بىن لەوهى ماوەتەوە لە سوودە كەتان ئەگەر ئىماماتان ھەيە. وە ئەوانىش و تىيان: «سەمعاً و طاعةً» وە دەستبەردار بۇون.

و بازی‌تر فرموده بیانه: ئم ئایه هاته خواره و له شانی چوار برا له هۆزى «بنی‌نقيف» که سوودیان و هرئه گرت له هۆزى «بنی مغیره» وه ئم هۆزه سوودیان ئهدا بهوان له زهمانی جاهیلیه‌تا (پیش ئیسلامیه) کاتنی دهوری دینی ئیسلام هات ئه و چوار برا موسولمان بون، له پاشان داوای حەقى سووده‌کەیان کرد له بەنی موغەیره؛ چونکى به یاسای ئه و چەرخە حەقیکى مەشروع بۇو. جا بەنی موغەیره کان و تیان: وەللا ئىمە له دهوری ئیسلامیه‌تا سوود نادەین و خودا سوودى لابردووه له سەر موسولمانان و نیزاعە‌کەیان برد بۇ لای عوتابى کورپى ئوسەيد کە لمو رۆزەدا له لايدنى حەزرەتەوە فەرماندارى شارى مەككە مۆکەپەرەم بۇو، عوتاب ئم قەزیيە نووسى بۇ حوزوورى حەزرەت ﷺ، و سووده‌کەیش مېقدارىتکى زۆر بۇو. کاتنی نامە‌کەی عوتاب گەشت بە حەزرەت ﷺ ئم ئایەتە نازل بۇو حەزرەت ﷺ نووسى بۇ عوتاب و فەرمۇسى: ئەگەر بەنی سەقیف رازى بون به حۆكمى ئم ئایەتە باشە ئەگەرنا خەبەريان پى بىدە کە حازر بن بۇ حەرب لەگەل خودا و

پىغەمبەر ﷺ.

عوتاب ئه و نامە حەزرەتە بۇ ناردن، ئەوانىش و تیان: حازرين بۇ ئىتاعە فەرمانى خودا و پىغەمبەرى خودا و ئەگەرپىئەنەو بۇ لای خودا و ئىمە رازىن بە ئەسلى سەرمایە‌کەی خۆمان و سوودمان ناوى.

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأَذَّنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتَمِ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ ٣٧٩

ئەگەر دەسبەردار نەبن و واز له سوودخواردن نەھىن، خۆتان ئامادە بکەن بۇ جەنگىك لەگەل خودادا. و ئەگەر واز بىتن و بگەپىئەوە و توبە بکەن ئەوە سەرمایە

قهرزه‌که‌تان و هر بگرنده و واز له قه‌رزاره‌که بینن و نه ستمه ئه‌کهن له‌کس و نه سته‌متان لېت ئه‌کرى.

رووداوه ئەم ئايىتە هاتە خوارەوە:

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِّرْهُ إِلَى مَيْسَرَةٍ

واته ئەگەر قەرزازىكى نەدارا بۇو كە سەرمایىه كە يىشى بې نەددەرىايە وە ئەوه واجبە  
مۆلەتىان بىدەن ھەتا كاتنى دەولەممەند ئەبن.

وَأَن تَصْدِقُوا خَيْرَكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

و به خشینی سه رمایه که یش به و قهر زاره بی ماله و نازاد کردنی به ته واوی چاتره  
بتوئیوه له دنیا و قیامه تا: له دنیادا بتوئیسباتی پیاوه تی و شه رافت، وه بتوئه وه که  
خه لکی تر چاوتان لئ بکا، وه بتوئی سیله هی ره حم، ئه گهر یارو خزم بwoo، وه له قیامه تا  
بتوئه رگرتني که رهم و پایه هی به رز له لایه نی خوداوه. ئه گهر بزانن به مایه هی ناوی  
باش و پایه هی عه فوی خودای میه ره بان.

**بُزَانْ لَهُمْ مَهْقَامَهُ دَا چَهَنْ بَاسِيْ هَهِ يَهِ:**

[باسی] یه کم: له فزی «ربا» له زمانی عهرهبا: به معنا زیاده يه. وه له عورفی شه رعا: به معنا زیاده يه له تولهی مالاً له کاتی مامهله کردندا به مهرجن نه وعی ماله کان یه ک بن. وه ئم ریبا دوو نه وعه؛ یه کم: «ربای نه سیئه» وه کوو ئه وه که ده دینار بدهی ئیمروق به ده دینار که سنه منز و مردی بگی، ئمه لهم سووره ته داریبا وا [www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)

له پاش که وتنی توله له لایه کهوه؛ چونکی مادام دینار ئه فرقشی به دینار ئه بین بوقچى ئه‌وه که تو ئه‌یده‌ی به کابرا حازره و بوقچى ئه و حازر نیه و ئه که‌ویته سبې ینى؟ دووهم: «ربا الفضل» وە کوو ئه‌وه دینارى بفرؤشى به دوو دینار و فەورەن وەرى بگرى. وە رىبا لم سوروه‌تەدا دىاره ئه‌وه يەك دینار ئه درى و لە ولاده دوو دیناره و دینارىكىان موقابىلى ھە يە و دینارىكىان موقابىلى نىيە.

وە نه‌وعله رىبائىن بۇوه کە له زەمانى جاھيلىيە تدا باو بۇوه، ئه‌وه يىش ئەمە يە يە كى ئەندازە‌ي سەد دینارى داوه بە كەسىن لە سەر ئەم شىۋە ھەموو مانگى مىقدارى پاره وەرى بگرى لەو كەسەو ئەسلى سەد دینارە كە يىش ھەر بە مىننەتەوە، جا ئەگەر لەو كاتەدا كە بىياريان داوه بۇ ئه‌وه سەرمایە كەى پىن بدانەوە ئەو سەرمایە يە پىندايەوە ئه‌وه باشە، وە ئەگەر نېبۇو و داواى كرد مۆلەتى بىدا تا سالى - مەسەلا - ئه‌وه بىپيار بۇوه كە مىقدارى مانگانە كە زىياد بىكا، يانى ئەوسا مانگى دینارىكى ئەدا ئىستا دوو دینار ئەدا. وە سەرمایە يىش ھەر بە ساغى ئەمایەوە!

جا ئەم نه‌وعله دروسته پىنى بلتىن «ربا الفضل» چونكى ئەو مىقدارە كە داوىيە بە كابرا ھەر ماوه‌تەوە لە گەردەنیا و لە سەری ھەموو مانگىكىشا زىيادە يە كى وەرگرتۇۋە لەو كابرا، وە ئەگەر لە كاتى تايىھە تىدا پارە كەى وەرنە گەرتايە تەوە لە كابرا مانگانە كەى زىياد نەكىد لە سەری و سەرمایە يىش ھەر سابت بۇو. وە دروسته پىنى بلتىن «ربا النسيئة»؛ چونكى ئەو زىيادە كە وەرى ئەگرى لە كابرا لە موقابىلى پاشخىستنى تەسلىمى ئەو ئەندازە پارە يە تە كە داوىيە بە كابرا. ئەگەرنا ئەگەر پاش نەكە و تايىن ئەو زىيادە يە وەرنە دەگرت.

باسى دووهم: رىبا بە ھەر دوو بەشە كە يە وە حەرامە بە دەللىلى قورئان و فەرمۇودەي پىغەمبەر ﷺ و يە كەگرتى ئىمامانى موجتەھىدىن (ئىجماع).

[ئايەتى] يەكەم: ئايەتى سى و نۆھەمى سۇورەتى «روم» كە خودا فەرمۇويەتى: «وَمَا آتَيْتُ مِنْ رِبًا لِيَرْبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عَنْ دَلْلَهُ، وَمَا آتَيْتُ مِنْ زَكَاةً تَرِيدُنَّ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضَعُوفُونَ». وَاتَّهُ ئَهْوَى ئَيْتَوْهُ ئَيْدَهُنَّ بِهِ خَلَّكَ لَهُ زِيَادَهُ بَوْ ئَهْوَهُ كَهْ مَالَى خَمْلَكَى بَيْنَ زَوْرَ بَيْنَ ئَهْوَهُ ئَهْوَهُ مَالَهُ زِيَادَ نَابَى بِهِلَائِي خَوْدَاوَهُ لَهْسَهُرَ مَالَى كَابَراً، وَهُ مَالَى كَابَراً بَيْنَ زِيَادَ نَابَى بِهِلَكَوْ زَوْرَ نَزِيْكَهُ مَالَى كَابَراً بَيْنَ بَفْهَوْتَى، وَهُ ئَهْمَ ئايەتە مەككىيە، لَهُ مەككەدا نازل بُووه وَ بَهْ زَاهِيرَ بَوْ رِيبَايِ «فَهَذِلُّ» وَ «نَهْسِيَّهُ» دەستَ ئَهْدا.

[ئايەتى] دووهەم: ئايەتى (١٣٠) لَه سۇورەتى ئالى عىمَرانَ كَه لَه مەدىنَەدا نازل بُووه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكِلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مَضَاعِفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعْلَكُمْ تَفْلِحُونَ»، وَهُ ئَهْمَ ئايەتە نَهْسَهُ لَه رِيبَايِ فَهَذِلُّ بَهْ شَيْوَهِي چەنْقات، وَهُ تَبَعَهُنَّ ئَهْوَهُ نَهْوَعَهُ رِيبَايِ لَه گەل پاشكەوتى تەسلىمى سەرمایەكەدا بُووه.

وَهُ ئايەتى سىيھەم: ئايەتى دووسەد و حەفتا و ھەشتە لَه سۇورەتى «بەقەرە» كَه لَه مەدىنَە مونەووھەدا نازل بُووه لَه پاش فەتحى مەككەي موكەپرەمە لَه واقىعەي داواكىرنى «بەنِي سَهْقِيف» بَوْ سُووْدَى مامەلَه كەيان لَه «بەنِي موغَةِ يَرَه» لَه زەمانى فەرماندارى «عوتَاب» لَه مەككەدا، وَهُكَوْ باسماَنَ كَرَد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» ئَهْمَهِيشَ بَهْ زَاهِيرَ دەستَ ئَهْدا بَوْ ھەردُوو نَهْوَعَهُ كَه رِيبَايِ زِيَادَهُ وَ رِيبَايِ نَهْسِيَّهُ يَه.

ئايەتى چوارەم: ئايەتى دووسەد و حەفتا و پىنچە: «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُولُونَ إِلَّا كَمَا يَقُولُ الَّذِي يَتَخْبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ» (الآية). لَه سۇورەتى بەقەرەدا ئَهْمَهِيشَ بَهْ زَاهِيرَ عَامَهُ وَ شَامِيلَه بَوْ ھەموو نَهْوَعَنَ لَه رِيبَايِ.

وَهُ حَمْلَكَرَنَى ئَهْمَ ئايەتَانَه لَه سۇورەتى بەقەرەدا لَهْسَرَ رِيبَايِ «أَضْعَافًا مَضَاعِفَةً» بَهْ قَهْتَعَى وَجَهَى نَيَيَه؛ چونكى ئَهْمَ دُوو ئايەتى سۇورەتى بەقەرە عَامَنَ وَ ئايەتى

﴿أَضْعَافًا مُضَاعِفَةً﴾ خاسه، وہ به یاسای ئوسوول زیکری فهردى لہ ئفرادی عام نابی بھے ہوئی تھے خسیسی عامہ کے بھو فھردہو.

وہ موخالہ فہی ئینبوغہ باس ﷺ لہ سہر ئہم ئہساسہ نیبیہ کے ریبا بھے مانا زیادہ یہ وہ مموو زیادہ یہ کیش لہ مامہ لہ دا حہرام نیبیہ، کہ وابنی ئہ بنی ریبای «أَضْعَافًا مُضَاعِفَةً» بین. بھلکوو موخالہ فہکہی ئہو لبھر حہدیسی «لَا رِبَا إِلَّا فِي النَّسِيَّةِ» بسوہ و ئہ وہیش جوابی دراوہ تھوہ بھوہ کہ ئہو حہدیسہ شہریفہ بتو کاتی ئیختیلافی جینسےین بسوہ لہ بھیعی مالی ریبھوی دا وہ کوو بھیعی ئالتوون بھے زیو یا بھیعی گھنم بھے جق. علاوہ یہ ئہمه ئینبوغہ باس پھشیمان بسووہو لہو بیری خویہ، پاش ئہوہ کہ ئہ بسووہ عیدی خدری حہدیسی «الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رَبَّا...» یہ تا ئاخراں گیرایہ وہ بتو.

وہ ئہمما دھلیلی سونہت ئہو وہ کوو ئہو حہدیسانہ کے ریوایہت کراون لہ حہرامی ریبادا. مین جو ملہ ریوایہت کراوہ: کہ حہزرہت ﷺ فرمودیہ تی: «اجتنبوا السبع الموبقات، قیل: رسول اللہ و ما هي؟ قال: الشرک باللہ، والسحر، وقتل النفس التي حرم اللہ إِلَّا بالحق، وأكل الربا، وأكل مال اليتيم، والتولی يوم الزحف، وقدف المحسنات المؤمنات الغافلات». هروا ریوایہت کراوہ لہ حہزرہتھو ﷺ «إِنَّهُ لَعْنَ آكِلِ الرِّبَا وَمُوْكِلِهِ وَشَاهِدِيهِ وَكَاتِبِهِ». (رواهما البخاری و مسلم).

وہ ئہمما ئیجماع لہ سہر حہرامی ریبای فھزل وہ کوو ریبای نہیں ئہوہیہ: کہ لہ کتیبہ گورہ کانا ئے یگیریتھو وہ کوو مہ جموعی ئیمامی نہوہوی، موغنى ئینبوقددامہی حنهبلی و غہیری ئہمانہ. وہ هر کہ سئی موراجھ عہیان بکا باش حالی ئہ بنی. وہ خیلافی ئینبوغہ باس ﷺ ما وہ بین بسوہ، وہ لہ پاشا ئہ بسووہ عیدی خدری ﷺ و غہیری ئہو بتویان ریوایہت کرد ئہو حہدیسانہ کہ ئہ بن بھے ہوئی حہرامی ریبای فھزل، وہ کوو دیارہ بتو کہ سئی موراجھ عہی کوتوب بکا.

وه ئەگەر كەسى بە دىقەت و وردبۇنەوە تەماشا بکا ئەزانى سىپرى حارامكىرىنى مامەلەي سوود (ربىا) هەر ئەو زىادە مالەيە كە كابراي سوودخۆر وەرى ئەگرى بە ناھق و بە بىن موقاىيل: خواھ ئەو زىادە تەكرار بىتەوە هەتا ئەگا بە پايەي «أضعاً مضايق» يانە گاتە ئەو پايە وەكۈو ئەو يەكى بازنىك ياخىلى دە مىقالى بىدا بە دوازدە مىقال ئالتوون، يان كابراي خاوهن پارە دوو مىقال ئالتوونى خۇزى بىدا بە دوو مىقال بەلام حازر نېبىن و پاش رۇزى بىداتەوە؛ چونكى خاوهن مالە كە مادام پارەكەي بە قەرز بىن نەداوە هەتا ئىحسانىكى بۇ حىىب بىكىيەت بەلكۈو بە فرقىشتن داوىيە بە كابرا مەعنای نىيە مالى يەكىكىيان بە نەخت وەرىگىرى و ئەوييان پاش ماوهىن تەسلىمى بکا ئەو وای لى دى «كائە» پارەي يەكم ئىنسان لە نىخا كەم بۇوە لە كابراي دووەم.

ھەروا يەكى تەفەكور بکا لە مەعنای ئايەتى: «وَإِنْ تَبْتَمْ فَلَكُمْ رُؤْسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تُظْلَمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» حالى ئېبىن هەركەسى زىاد لە مالى خۆى و زىاد لە نەختى خۆى هەرچەند وەرىگىرى ئەو ئېبىن بە «ربا الفضل» و حرامە.

وە بەم تەقىرىرە رىبا لە جوملەي «و حرم الربوا» ئىجمالى تىدا نامىنى؛ چونكى هەر مامەلەيەك زىادەيە كەن لە «متمائلىن» هاتە جىڭە تىيا ئەو وە حەرامە: خواھ بىگات بە ئەزىز ئەزىز يانە، وە خواھ لەگەل دواكەوتىن تەسلىمى يەكى لە بەدەلەكان بىن يانە.

وە حەزىزەت بۇيە باسى ئەو شەش نەوعە مالەي كەدووە هەتا يەكى تەۋەھوم نەكا كە رىبا هەر لە ئالتوون و زىيا هەيدە، نەك لە باقى ئەشىيات مەتعوومەدا، وە هەر رىبا بە هوئى دواكەوتىن يەكى لە دوو بەدەلەدا ئېبىن، وە تا هەموو موسولمانان بىزانن كە رىبا لە ئالتوون و زىيا و لە خواردەمنى كە خەلک پىيوىستىان بىن دىتەجى؟

چونکی مخالفی عده‌الله‌تی ظیل‌الامم له موعاده‌له‌دا که له دوو شتی مه‌تعوومی هاوونته‌دا يه‌کو، له تهره‌فهین به بین مقابیل زیاده و هر بگری.

و به تاییه‌تی حهزرهت بَلَى ئم شەش مادەی ژمارد؛ چونکى لە شارى مەدینەي  
مونە و وەرەدا بە شىوهى سوود موعامەلە يان تىدا ئەكىد و حهزرهت مەبىستى ئەو  
بوو ئەو موعامەلە يىشە نەمىنى و ئىليلا ھەرچى خواردەمنى بۇو لە كاتى موعامەلەي  
دۇوھا و تىنە موساوات واجىھە لە ناۋىيانا.

وهُوَ شَهْشَ مَادِهٍ كَمَا حَفِظَهُ فَرَمَوْيٌ: سُوْدَيْيَانٌ تَيْدَاهِ لَهُ گَهْلَنٌ  
رِيَوَاهِتَاهُنَّ. «وَرَوَى مُسْلِمٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ - قَالَ: قَالَ - گَهْلَنٌ -  
الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزَنًا بُوزْنَ مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَالْفَضَّةُ بِالْفَضَّةِ وَزَنًا بُوزْنَ مِثْلًا بِمِثْلٍ، فَإِنْ زَادَ أَوْ اسْتَزَادَ  
فَقَدْ أَرَبَّ. وَرَوَى مُسْلِمٌ عَنْ عَبْدَةَ بْنَ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ گَهْلَنٌ: الْذَّهَبُ بِالذَّهَبِ،  
وَالْفَضَّةُ بِالْفَضَّةِ، وَالْبَرْ بِالْبَرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالثَّمْرُ بِالثَّمْرِ، وَالملحُ بِالملحِ مِثْلًا بِمِثْلٍ سَوَاءً بِسَوَاءٍ  
يَدًا يَبْدِئُ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ فَبَيْعُوا كَيْفَ شَتَّمْ إِذَا كَانَ يَدًا يَبْدِئُ».

و دیاره له لای ئەوانه له سیرەتى حەزەرتى ئاگادارن كە حەزەرتى له خوتىبە مەشھورەكەي «حجۃ الوداع»دا بە ئاشكرا فەرمۇسى بە عالەم: «كلى رىبا في الجاهلية موضوع، لكم رؤس أموالكم لا تظلمون و لا تظلمون».

و لهای خهواسی دین دهرکهوت ریبا - به هردwoo نهوعه که یوه - حه رامه به  
بن گومان. وه ئه و شوبه که بازئ کهس دهري ئهبرن و ئهلىن: حه زرهتی عومه ری  
کورپ خه تاب فه رممویه تى: «أيها الناس ثلاث وددت أن رسول الله كان عهد إلينا فيهن  
عهداً ننتهي إليه: الجد، والكلالة، وأبواب الريا» مه بست لمو فه رموده يه له خوسووسي  
سووده وه ئهمه يه: که حه زرهت لله غه بيري «ئهشیای سیتته»: (ئالتوون و، زیوو،  
گەنم و، جۇو، خورما و، خوى) باسى خواردەمنى ترى نه كردووه، پىمان خوش

بوو که پرسیاری لئن بکهین. واقعه‌ن غهیری ئەم شەش شتە «زاھیری» يەکان ئەلئین سوودیان تىدا نیيە و باقى ئیمامە کان ئەلئین: عیللەت له حورمه‌تى ریبادا ئەگەر پیوانە و کیشانە بىن يا تام و خواردن بىن، وە يَا قووت و ژیوار بىن کردن بىن له هەرشتىكى بىتەجىڭە ئەوهېش ھەر سوودى تىدا ھەيە و بە قەتعى حەززەتى عومەر مەبەستى «ربا الفضل» و «ربا النسيئه» نەبۇوه؛ چونكى ئایەتى سوورەتى رقم له مەككەدا ھاتووه‌تە خوار و ئایەتى سوورەتى بە قفره: (۲۷۸)، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذْرُوا مَا بَقِيَ مِنِ الرِّبَا إِنْ كَنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ» چەن سال لە پېش وەفاتى حەززەتا نازل بۇوه و ئایەتى [۱۳۰] سوورەتى ئالى عيمران: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُأْكِلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مَضَاعِفَةً» لە پېش ئایەتى: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمُ دِيْنَكُمْ وَ أَتَمْتُ عَلَيْكُمْ نَعْمَتِي»<sup>۱</sup> بە ماوهېن نازل بۇوه، ئەگەر ئىشتىباھى لە «ربا الفضل» دا بىوايە عەرزىيان ئەكرد، بەلى ئایەتى: «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُولُونَ إِلَّا كَمَا يَقُولُ الَّذِي يَتَخْبَطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمُسْكَنِ» ئاخىر ئایەتىكە له باسى ریبادا نازل بۇوه و بە سوورەتى عومۇم ھەموو رىبايى حەرام كرد، وە له پاش ئەو ئایەتى: «وَاتَّقُوا يَوْمًا تَرْجِعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوفَى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسِبَتْ وَهُمْ لَا يَظْلَمُونَ»<sup>۲</sup> ھاتە خوار و بە ئىخارى جوپىر ئىلى ئەمین له ژمارەي دووسەدو ھەشتا و يەكا له سوورەتى بە قەرەدا دانرا. وە حەززەت بَلِقَاءُ الْمَلَائِكَةِ لە پاش ئەم ئایەتە بىست و يەك رۆژ ژياوه، كەوابىن وە حى تەواو بۇو لە يازدەھەمى مانگى سەفەرا له سالى يازدەھى كۆچىدا. وە قىسى ئەوكەسانە كە وتوويانە: ئاخىر ئایەتى كە ھاتووه‌تە خوار ئایەتى رىبایا بۇوه موسامەھە ئىياھ، مومكىنە مەبەستىان لە ئایاتى ئەحكامى موعامەلە بۇوبىن، وە مەعلۇومە كە ئاخىر سوورەتى نازل بۇوبىن ئەوهېش سوورەتى «نهسر» بۇوه بە بىن خىلاف. بە رىوايەتى

۱. المائدة: ۳.

۲. آل عمران: ۱۶۱.

بهیههقی وهکوو له زهرقانی شهرحی مهواهیبی له دونیهدا له باسی «حجۃ الوداع»<sup>۱</sup> فهرمومویهتی: ئهو له پاش ئایهتی «الیوم أكملت لكم»<sup>۲</sup> دا له ناوەراست «أیام التشريق» دا هاتە خوارهوه.

باسی سنهم: پیویسته بزانن هەر وەکوو سوود له ئالتۇون و زیودا حەرامە هەروا له ئەوراقى نەقدىيەيشدا وەکوو ئەم کاغەزانە كە دەولەتە كان رەواجيان پىداون حەرامە و بە قەتعى فەرق نىيە له بەينى ئەمانا له گەل ئالتۇون و زیودا؛ چونكى ئەم کاغەزانە وان له جىنگەي پارەي نەختا و رەواجيان پى دراوه و مەبەست لهمان، چاركىرىنى نىختىاجى ئادەمیزادە له خرىد و فرۇشدا، وە ئەگەر ئەمانە بە دەستەوە نەبن لەم رۆزەدا كە دەولەتە كان ئالتۇون و زیويان ھەلگرتۇوه عالەم ئەفەوتى و ئادەمیزاد ژیوار ناكەن، وە ئەگەر ئەمانە سووديان تىدا نېبى لەبەر ئەو كە ئالتۇون و زیو نىن ئەبىن موعامەلەيش بە مانە بەتال بىن و ئەبىن زەكتىشيان تىدا نەكەۋى. وە ئەمە ئەبىن بە ھۆى ھەلگرتى روکنى لە پېتىچ روکنەي ئىسلام. وە ئەم قىسە كە من لەم مەقامەدا ئەيكەم لەسەر ئەساسى ئەوته كە بە ھېزى دەولەت ئەمانە بۇون بە قىمەت بۆ نەشىيا له بازارەكانى دنيادا و فەرقىيان نىيە له گەل پارەي نەختا؛ چونكى مەدار لەسەر رەواجي رۆزە، واتە بە قىاس لەسەر پارەي نەخت ئىعتىبار ئەكرىئىن.

وە بازى له زاناكان فەرموميانه: ئەم کاغەزانە وەکوو سەندى قەرز وانە؛ چونكى هەر تاجيرى له ولاتى بىتگانمۇه بىن و ملىونى دينار مامەلەي ھەبىن ئەتوانى ئەو ملىونە دينارى ولاتى خۆيە بىرى بەسەر ئەم دەولەتەدا كە تىجارەتى تىدا ئەكا مادام حوكومەتەكەي خۆى لە بانگى عالەميدا «رەسىد»<sup>۳</sup> يە، يانى ئەونە پارەي ھەيە كە بەقەي ئەوراق زۇر بىن. كەوابىن بەم قىرارە ئەم کاغەزانە لەلائى ھەركەسىن بىن «كأنه» بەو حسىبىيە پارەي نەختى لەلايە.

وە بازى لە زاناكان فەرمۇويانە و فەتوایان داوه ئە پىنج سەد سال لەمەپىشا كە دروستە فلۇوس بىدرى بە زەكاتا لە باتى ئالتۇون و زىيۇ، وە دىيارە ئەمە هەر لەسەر ئەساسى قىاسىكردىنى فلۇوس بۇوه لەسەر پارەي نەخت لەۋەدا كە بە ھۆى فەرمانى دەولەتتەوە مامەلەيان پىن ئەكىرى.

ئەگەر كەسى بلىت: ئەو زانا كە ئەم فتواتى داوه موجته ھىد نەبۇوه تا ئەم قىاسە بىكا! ئەو دوو جوابى ھە يە.

بەكمە: ئەمە لازىم ناكا ئەم فتواتى لەسەر قىاس بىن و ئەگۈنچى وەرى گىرتىپن لە ئۇسۇولى ئىمامە موجته ھىدە كە خۆى تەقلىيدى كردووه.

دۇوەم: بىنا لەسەر ئەو ئېجتىهاد قەبۇولى تەجەززى ئەكا قابىلە ئەو زاتە لەم مەسەلەي مامەلەدا ئېجتىهادى كردىپ؛ چونكى قىاسە كە قىاسىكى «جەللى» يە و پىویست بە فىكىرى ورد ناكا.

جا خوداي تەعالا بۇ تەئكىد لەسەر ئەمر بە دەسبەردار بۇونى موسۇلمانان لە خواردنى سوود فەرمۇوى:

﴿وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾

خوتان بىارىزىن لە عەزاب و ئازارى رۆزى كە لە رۆزەدا ئەبرىئەوە بۇ لاي خودا و مەجالى يارمەتى دۆست و خزم و ھاوپەيمان نىيە.

﴿ثُمَّ تُؤَفَّ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ﴾

لە پاشان ئەدرىتىوە بە ھەموو كەسى جەزاي ئەو كرده وە يە لە دنيادا كردووېتى.

﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

وە ئەو كەسانە يىش كە ئەبرىئەوە بۇ لاي خودا سىتمىان لى ناكرى.

موفه‌سیسیره کان فرموده‌یانه: ئەم ئایه‌تە ئاخىر ئایه‌تىكە هاتووه‌تە خوار؛ چونكى  
كاتى كە حەزىزەت ﷺ تەشريفى رۇيىشت بۇ «حجۃ الوداع» ئایه‌تى: «وَيُسْتَفْتَنُكُمْ  
قُلَّ اللَّهُ يَفْتَكِمْ فِي الْكَلَالَةِ»<sup>۱</sup> نازل بۇو، وە لە عەرەفاتا ئایه‌تى: «إِلَيْكُمْ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»<sup>۲</sup>  
هاتە خوارەوە، وە لەپاش ئەوه هاتەوە بۇ مەدینەئى مونەووه‌رە ئایه‌تى: «وَاتَّقُوا يَوْمًا  
تَرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ»<sup>۳</sup> نازل بۇو، وە لە پاش ئەم ئایه‌تە حەزىزەت ﷺ وەفاتى كرد  
و گەيىشت بە پايەى بەرزى خۆى.

جا پاش ئەمە كە باسى ئەحکامى سەرف‌كردنى مائى كرد لە رېڭەى خودادا و  
مەنۇي موسولمانانى كرد لە موعامەلەئى «رېبەوييە» و ھەپشەى كرد لەوانە ئەم  
مامەلە ئەكەن، هات باسى موعامەلەئى شەرعى و تىجارەت و ئالى و وېرى كرد، هەتا  
ھەموو كەسى بىزانى كە خوداي تەعالا مەبەستى ھەيە كە موسولمان بە ھۆى كەسب  
و كارەوە و بە ھۆى تىجارەت و شارە و شارەوە بە مامەلە كردن نانى خۆى پەيدا  
بىكا و زىوارىيىكى باش رېتك بىخا و فرمۇوى:

﴿إِنَّا يَأْمُرُهَا أَذَادَ أَيْنَثُمْ بِدِينِ إِلَيْكُمْ أَجَلٌ مُّسَكَّنٌ فَآتَيْتُمُوهُمْ﴾<sup>۴</sup>  
ئەى كەسانى كە ئىمانتان ھەيە بە دينى ئىسلام! ھەر كاتى مائىكتان فرۇشت بە  
پارەيى كە حازر نېبى و قەرز بى لەسەر كېيارەكە هەتا وادىيەكى دىارييکراو ئەو  
قەرزە بنووسن. وە ياخود ھەر كاتى موعامەلەئى سەلەمتان كرد و پارەتان دا بە  
كەسى بە شىتىكى مەقسۇدى خاوهەن سوودى مەزبۇوت و شتەكە حازز نېبۇو و  
برپارتان دا كە لە وادىيەكى مەعلومدا ئەو شتەتان بۇ بىتنى، ئەوه ئەو شتە بنووسن  
با مامەلە كە تان دىيارى بىن و لە پاشان نېبى بە ھۆى ئاشووب لە ناوتابا.

۱. النساء؛ ۱۷۶.

۲. المائدە؛ ۳.

۳. آل عمران؛ ۱۶۱.

﴿وَلَيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾

وە با نۇوسمەرى لە بەينى ئىيەدا ئەو مامەلە بنۇوسى بە سۇورەتى راستى بە بىنى زىاد و كەم.

﴿وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلِمَ اللَّهُ﴾

با مەنۇ نەكا ئەو نۇوسمەرە لە نۇوسيىنى ئەو مەقسەدە وە كۈو خۇدا تەعلیمی كرددوو و پېشى نىشان داوه.

﴿فَلَيَكْتُبَ﴾

دەرى با ئەو نۇوسمەرە بىنۇوسى.

﴿وَلَيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾

با قىسە دابىنى بۇ نۇوسمەرە كە ئەو پىاواھ كە حەقە كە لەسەرە.

﴿وَلَيَسْتَقِئَ اللَّهُ رَبُّهُ﴾

با ئەو كاپرايە لە خۇدا بىرسى ئەو حەقە بە تەواوى باس بىكا بۇ كاتبە كە ھەتا بىنۇوسى.

﴿وَلَا يَبْخَسَ مِنْهُ شَيْئًا﴾

وە لەو حەقە وا بەسەرىيەوە ھېچ كەم نەكا.

﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًَا أَوْ ضَعِيفًَا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَن يُمْلِلَ﴾

﴿هُوَ فَلَيُمْلِلَ وَلَيُهُدِّيَ بِالْعَدْلِ﴾

جا ئەگەر ئەو كەسە كە حەقە كە لەسەرە بىعەقل و بىرۇشد بۇو يَا مەندال بۇو يَا پىرييىكى سەرلى تىكچۇو بۇو ياخود مەجالى ئەوهى نەبوو قىسە بىكا بۇ كاتبە كە

یا له لایا حازر بین یا زمانی ندهزانی با ئه و کەسە کە خاوەنی کارى ئه و کەسە يە  
وەکوو وەلیی ئەمر یا قەيىمى کە قازى دايئەنلى یا وەكتىلى ئه و یا تەرجەمانى وتارى  
ئه و ئه و قسانە بکا بۇ كاتبە كە.

### ﴿وَأَسْتَشِهْدُو أَشَهِيدَنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾

وە بهو نووسىنە بە تەنیا قەناعەت مەکەن، بەلکوو دوو شاهیدىش رابگەن لە<sup>۱</sup>  
پیاوانى خوتان لە موسولىمانە کان بۇ ئەوه کە لە پاشەرۇۋۇ ئەگەر نىزاعەن كە وە ناویان  
شاهیدى بىدەن لەسەر ئه و حەقە.

### ﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾

ئەگەر ئه و دوو شاهىدە کە مەقسۇودەن بۇ ئاگادارى دوو پیاۋ نەئەبۈون.

### ﴿فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾

با شاهىدە کان پیاوىلەك و دوو ژن بن.

### ﴿مَمَنْ تَرَضَوْنَ مِنَ الشَّهَدَاءِ﴾

جا ئه و دوو شاهىدانە کە پیاون یا ئه و پیاۋ و دوو ژنە لەوانە بن کە ئىيە رازىن  
لە كىدەوه و ئەخلاقىيان بۇ ئەوه بە ئەمانەت ئه و حەقە رابگەن و لە كاتى پىريستا  
شەھادەت بىدەن بۇ خاوەن حەقە كە.

### ﴿أَنْ تَضِيلَ إِحْدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَىٰهُمَا أُلَّا خَرَىٰ﴾

بۇيە ئىعيتىبارى دوو ژنمان لە باتى پیاوىلەكى كەردىووه لە هەلگەرنى شەھادەتا لەبەر  
موراعاتى ئەوه قابىلە يەكىن لەو ژنانە ئه و واقىعە يە لە بىر بچىتەوە جا لەو كاتەدا  
ئه و ژنە كەيان ئه و واقىعە ئەخاتەوە بىرى ئەوه يان کە لە بىرى چوووه.

### ﴿وَلَا يَأْبَ أَلَّا شَهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا﴾

وہ نابی و دروست نیبیہ کے شاہیدہ کان مہنگی خویان بکھن لے ئهدای شہزادہت کاتئی کہ بانگ کران بُو ئهدای شہزادہت کے یاں، یا خود نابی مہنگی خویان بکھن لے هلگرتني شہزادہت لے کاتی زہبی واقعہ دا و لے ئهدای شہزادہت لے کاتی داوای حقہ کے دا۔

جا خودا رwooی کردہ وہ کاتب و نووسہرہ کان و فہرموموی:

﴿وَلَا تَسْمُوا أَنَّ تَكْبُوْهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَّا أَجْلَهُ﴾

واتھ مہلوول و تمہل مہبن لهو کے ئھو حقہ بنووسن، بچووک بین یا گھورہ، لہ گھل نووسینی وہ عدھی دانہ وہ یشیا۔ یا خود مہلوول مہبن لہ نووسینی ئھو حقہ، بچووک بین یا گھورہ، هر وہختی خاوهن موعامہ لہ کان داوای نووسینیان لی کردن همتا روزی کہ وہ عدھی دانہ وہی ذی۔ واتھ هر لہ کاتی روودانی موعامہ لہ کہ دا پیمان وتن بینووسن یا لہ پاش ماوہ بین هاتن داوای نووسینیان کرد هر بُویان بنووسن همتا ئھو روزہ وادھی دانہ وہی حقہ کے دیت۔

﴿ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾

نم نووسینی حقہ عدالت و راستکاری زورترہ لھو کے تھنھا به شہزادہت قہناعہت بکھن۔

﴿وَأَقْوَمُ لِلشَّهَدَةِ﴾

وہ راستہ وہ کہ ریشہ بُو شہزادہت دان۔

﴿وَأَذْئَجْ أَلَا تَرْتَابُوا﴾

وہ نزیکتریشہ لہ نہ کہوتنه گومان و شوبھہ وہ لہ حهرامہ کہدا، وہ ھممو کاتئی شاہید رابگرن لہ سہر موعامہ لہ و بینووسن۔

**﴿إِلَّا أَن تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدْبَرُ وَنَهَا بَيْنَكُمْ﴾**

مه گهر ئه و موعامه‌له يه ئەیکەن تىجارەتى بىن بە موقابىلى قىمەتى حازرەوە كە لەناوتانا ئىدارەي ئەكەن و راي ئەبوئىن.

**﴿فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ إِلَّا تَكْثُرُوهَا﴾**

ئەوە لەو نەوعە تىجارەتەدا تاوانىتان لەسەر نىيە لەۋەدا كە نەينووسن؛ چونكى موعامه‌له كە بە نەخت تەواو ئەبىن، وە يا بىن دواكەوتنى موقابىل ئەپرىتەوە. وە مادام لە نەنووسىنى ئەو تىجارەتەدا تاوانبار نابن لە شاهىدەن گرتىنا ھەم تاوانبار نابن؛ چونكى بىمى نىزاع نىيە لە موسىتەقبەلدا.

**﴿وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايعُونَ﴾**

بەلام شاهىد رابگەن كاتى كە موعامه‌له تان بە كېرىن و فرۇشتىن بۇو مادام تىجارەتى بە مائى حازر نەبىن.

**﴿وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾**

با زيان نەدا نووسەر لە نووسىنى حەقەكەدا نە بە كەم نە بە زياد نە لە خاوهن مائى نە لە مائى سىن، ھەروا با شاهىدىش زيان نەدا لە كاتى ئەدائى شەھادەتا لە يەكىن لە تەرەفەين.

**﴿وَإِن تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ﴾**

وە كردنى ئەم كارە كە زياندانە لە يەكىن لەو دوو لايە ئەى كاتب و ئەى شاهىد لادانە لە دينى پاكى ئىسلام بۆئىوە.

**﴿وَأَتَقُولُوا أَللَّهُ طَعْمٌ وَعِلْمٌ كُمْ أَللَّهُ﴾**

ئىيە خۇتان بپارىزىن لە لادان لە فەرمانى خوداي تەعالا و خوداي تەعالايش ئەوهەتان نىشان ئەدا كە چۈن بە عىبارەتى راست ئەو رووداوانە بنووسن و بە كەلىماتى مواقىقى واقىع ئەو شەھادەتە بىدەن.

﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ ٢٨٢

ئاگاتان لە خۇتان بىن لە جانىبىي «مدىعى» و «مدىعى عليه» و كەس تەئىستانلىنى ناكا نە لە شەھادەتا نە لە خوتىندەۋەي سەنەداتا! چونكى خودا بە ھەموو شتى ئەزانى.

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهْنٌ مَّقْبُوضَةٌ﴾

و ئەگەر لە كاتى مۇعامەلە كىدنتانا - لەسەر قىيمەتنى كە حازر نەبۇو - لە سەفەرا بۇون كاتبىتان دەست نەكمەت ئەو مەسىھە حەتى ئىيە گەرەۋى و بارمەتى يەكە وەرى بىگەن و لە دەستتانا بىئىتىھە وە هەتا حەقه كە تان تەسلىم ئەكەن، مادام ئەمین نەبن لەوانە مۇعامەلە يان لە گەلا ئەكەن.

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤْدِيَ الَّذِي أَوْتَمَنَ أَمْلَأَتْهُ، وَلَيُسْتَقِرَّ اللَّهُ رَبُّهُ،﴾

و ئەگەر بازىكتان ئەمین بۇون لە بازىكتان و بىمتان لە زايىبۇونى حەقه كە تان نەبۇو ئەو بارمەتى پىويىست نىيە، و لەم كاتەدا با ئەو مال سىينە قەرزازە كە بە ئەمین دانزاواھ و رەھنى لى وەرنە گىراواھ ئەو حەقه كە بە ئەمین حسىب كراواھ لەسەرى بىداتەوە بە خاوهەنە كەھى و لە خوداي خۆى بىرسىن و خەيانەت نەكالە باتى ئەمانەت.

﴿وَلَا تَكُنُمُوا الشَّهَدَةَ﴾

و ئىيە يېش ئەي شاهىدانى مۇعامەلات شەھادەتە كە تان مەشارەتە لە كاتى پىويىستا.

﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ إِثِيمٌ قَلِيلٌ﴾

و هه رکه سئ شه‌هادهت بشاریتهوه، ئه و دلی تاوانباره؛ چونکی کردهوه و وتاری باش له دلموه دئ که دل ئه مری نهدا به چاکه ئه و دله ساغ نیيه.



و خودا به هه مو و شتی زانایه و لمه‌هر خه‌یر تهوانایه.

بزانن! له مهوریدی نوزوولی ئه م نایه‌تی ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينِكُمْ﴾ دا ئینبوغه باس ﴿فَهُرَمُووْيِه‌تی﴾: ئه م نایه‌تە نازل بwoo له موعامه‌له‌ی سەلمەدا کاتنی کە حەزرەت ﴿هاتە مدینەی مونه‌ووھەر تەماشاي کرد سەلمەيان ئەکرد له خورمادا بۇ دوو سال و سىن سال. جا حەزرەت ﴿فَهُرَمُووْيِه‌تی﴾: كەسى کە سەلمە ئەکا با سەلم بکا له پیوانیه‌کى مەعلۇوما، يا له وەزنى مەعلۇوما ھەتا وادەبىن مەعلۇوم. جا خوداى تەعالا رېگەی ئىختیيات و پارىزى نىشانى موسۇلمانان دا و فەرمۇوی: ﴿إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينِكُمْ فَاكْتُبُوهُ﴾.

و بازى وتوویانه: ئه م نایه‌تە له قەرزدانه‌وودا نازل بwoo، واتە پاره به قەرز بدەی ياخود خواردەمەنی وەکوو گەنم و ھاووتىنەی. بەلام ئه م قىسە راست نیيه؛ چونکى بە ئىتتىفاق لە قەرزدانا وادە موعىتە بەر نیيه، يانى مادام ئه و قەرزە ئەيدەی بە موساعەدەیە: هەر کاتنی داواى بکا له قەرزارەکە دروستە، وە واجبه کابرا ئه و قەرزە بدانەوە. وە ئه و تەماشا کردنی وادە کە دائيرە له ناو خەلکا هەر لەسەر پیاوه‌تى خۆيانە، بەلام له فرۇشتى ماللدا بە پاره بە قەرز تا وادەی سالى - مەسەلا - ئه وادە واجب ئەبىن. هەروا له سەلمەدادانا وادە واجب ئەبىن، واتە ئەگەر كەسى دە دىنارى بە عەقدى سەلم دا بە دوو تەنەکە رۇنى ساغ کە پاش چوار مانگ بىدا بە خاوهن پاره کە ئه و تا ئه و چوار مانگە تەواو نەبىن کابرا حەقى نىيه داواى ئه و دوو تەنەکە رۇنى بکا.

كەوابوو وەکوو ئىمامى رازى فەرمۇویه‌تى موعامه‌له يا عەين بە عەين، يانى ماللى ئەدەی و موقابىلەکەی ورئەگزى، ئەمە مەجالى باسى وادە نىيه تىيايا. وە يا

دەين بە دەينە ئەمە مۇعامەلە يەكى پووج و بەتالە لە دينا. ماوهەۋە ئەم دوو ئىختىمالە كە مۇعامەلە بەيعى عەين بىن بە دەين، واتە فرۇشتىنى مالى بە دە دىنار بە وەعدهى سالىنى ئەۋە راستە و وادەكەيش جىنگەي ئىعتىبارە. وە ئەگەر دەين بە عەينە وەكۈ دە ئەۋە خاوهەن رۆن دە كېلىق رۆنى ساغى مەر ئەفرۇشى بە دە دىنارى نەخت و دە دىنارە كە وەر ئەگرى و وادە دائەنتىن كە لە پاش چوار مانگ ئەو رۆنە تەسلىم بىكا بە خاوهەن پارەكە ئەمەيش راستە و وادەكەي موعىتەبەرە و ناوى عەقدى سەلەمە، كەوابوو ئەم ئايەتە بۇ ئەم دوو مۇعامەلە يە و بەس.

وە مادام ئەم ئايەتە بېرۇزە باسى «بەيع» و «سەلەم» و «پەھن» ئى تىدا بۇو بە كورتى ئەركانى ئەم مۇعامەلانەتان بۇ بەيان ئەكەم:

ئەركانى بەيع سىانە: عاقىد، كە بائىع و موشتەرييە، مال فروش و مال سىن. وە «معقود عليه» ئەو شتە كە ئەفرۇشرى. وە «صىيغە» ئەو لەفزە كە ئەم مۇعامەلەي بىن ئەكىرى، كە ئىجاب لە لايەنى مال فروشەو قەبۇولە لە لايەنى مال سىتىنەوە. وە شەرتى عاقىد ئەمە يە روشنى بىن. وە روشد بىرىتىيە لەو ئەو كەسە لەو كاتەدا كە بالغ بۇوە مەسىلەحەتى دين و دنیاى خۆى بىزانى و رەفتارى بىن بىكا. جا ئەگەر بەم جۆرە بالغ بۇو، وە بەو شىتوھ دەوامى كرد ئەو مۇعامەلەي دروستە، وە ئەگەر تا ماوهەن رەشيد بۇو پاش ئەو دەستى كرد بە كرددەوەي ناشەرعى ئەۋە ئەگەر قازى مەنۇنى نەكا لە مۇعامەلە دروستە مۇعامەلە بىكا لەبەر ئەۋە وەختى خۆى بە رەشيدى بالغ بۇوە. وە ئەگەر قازى مەنۇنى كرد لە مۇعامەلە ئەۋە بە قەتعى مۇعامەلەي دروست نىيە و لەسەر ئەم ياسائەم ھەركەسىن بە رەشيدى بالغ نەبۇوبى ئەۋە «سەفييە» و مۇعامەلەي بەتالە، وە ئەم سەفييە پىنى ئەلىڭ سەفييە نەسلى، وە ئەو كەسە كە بە رەشيدى بالغ ئەبىن و لە پاشا لائەدا بۇ كارى ناپەسەند و ناشىرين بەلام قازى مۇبالاتى بىن ناكا

ئه‌وه پیی ئه‌لین «سەفیھى مۇھىمەل» واتە سەفیھى كە قازى موبالاتى بىن نەكىدووه و حىچرى نەخراوە تە سەر.

وە بازى لە زانايانى شافىعى مەزھەب فەرمۇۋىانە: روشد عىبارەتە لە وە ئىنسان مەسلەحەتى دنیاى خۆى بىزانى ھەرچەن مەسلەحەتى دىنى نەبىن. ھەروا شەرتى عاقىد ئەۋەيدە مۇختار بىن و بە ئىكراھ و زۇركارى مۇعامەلەي بىن نەكىرى مەگەر زۆر كەردنە كە شەرعى بىن وە كۈو زۇركىرىن لە كەسى مالى خۆى بفرۇشنى بۇ دانەوهى حەقى حەقدار.

وە شەرتى «معقود عليه» ئەۋەيدە عەينە كەي پاك بىن و نەفعى تىدا بىن و، قابىل بىن تەسلیم بىكىرى بە موشتەرىيەكە و لە ژىر تەسەرۇفى عاقىدە كەدا بىن. بەم جۆرە كە مولۇكى خۆى بىن، وە يَا مولۇكى ئەو كەسە بىن كە ئەويى كەردووه بە وەكىل، وە ئەو مالەيىش مەعلوم بىن، كەوابىن فرۇشتى يەكىن لە دوو شت بە بىن دەربېرىن و دىيارى كەردىنى بەتاللە.

وە شەرتى سىغە ئەۋەيدە كە ئىجاح و قەبۇولەكە تەردىد و جەھالەتىان تىدا نەبىن، وە قەبۇولى موقابىل لە سەر گۈزىرە موجىب بىن، وە تۈولى فەسىل لە بەينى ئىجاح و قەبۇولدا نەبىن كە بىتىيە لە شەش كەلىمەي عورفييە. ئەگەرنا ئەو بەيعە بەتاللە. كەوابوو ئەگەر عەينى ھەبۇو بە پارەي نەخت ئەفرۇشرا بە دىنارى و بە پارەي وادەدار (مۈجل) تا مانگى - مەسەلا - بە دىنارىك و سەد فلس، وە كابراي مال فرۇش لە گەل مال سىئىن رىكەوت بە نەخت فرۇشتى بە دىنارى و مال سىئىن قەبۇولى كە ئەۋە مۇعامەلەكە دروستە. ھەروا ئەگەر مال فرۇش لە گەل مال سىئىن رىكەوت بە وادەي مانگى پىيى فرۇشت بە دىنارىك و سەد فلس و كابرا قەبۇولى كە ئەمەيىش دروستە چونكى لە ھەردوو سوروره تە كەدا لە فزى ئىجابەكە دوودلى تىدا نەبۇوه.

بەلام ئەگەر مال فرۇشەكە بە يەك عىبارەت وتى بە مال سىن: وا ئەم عەينم پىن فرۇشتى بە نەخت بە دىنارى يا بە وادە بە دىنارىك و سەد فلس وە مال سىتىنەكە قەبۇولى كرد ئەو بەيەنە بەتالى؛ چونكى لەفزى باشىع بە عىبارەتى تەردىد ئىجابەكە كى كردووه. وە ئەمە يە مەعنای ئەو بە كە حەززەت ئەللىك نەھى كردووه لە دوو بەيەن لە يەك بەيەن؛ چونكى ئەو سىغە وارىد ئەبى بە لەفزى «يا» كە وا لە جىنگەي «او» دا ئەوھىش بەتالى، نەك لەبەر ئەو بە نەخت قىمەتى كەم بۇوە و بە وادە قىمەتى زۆر بۇوە؛ چونكى ئەمە بە قەتعى دروستە لەبەر ئەو بە ھۆى وادەوە قىمەتى مال زۆر ئەبى و زاناكان لە هەر چوار مەزھەبا دانيان ناوه بەممەدا.

وە بىزانن سوود (رىپا) هەر لە نەخت و خواردەمەننیا يە. جا لە موعامەلەي بەيەدا مال لە هەردوو لادا ئالتوون بۇو يَا زىو بۇو، يَا يەك خواردەمەنی بۇو ئەو واجبە ئەو دوو مالە بە قەى يەك بن و وادە لە موعامەلە كەدا نەبى بۇز ھېچ كام لە مالە كان و دەست بە دەست هەردوو جانىب قەبز و ئىقباز بەجى بىتن.

كەوابىن فرۇشتى دە مسقال ئالتوون بە دە مسقال و نىو، وە فرۇشتى دە كىلىز گەنم بە دە كىلىز و نىو گەنم بەتالى؛ چونكى موساوات نىيە لە بەينى مالە كانا. بەلام ئەگەر مالە كان جىنسىيان جىاواز بۇو وەكۈو ئالتوون بە زىو يَا گەنم بە جۆ ئەو موساواتى هەردوو مالە كە پىۋىست نىيە و هەر ئەوندە واجبە كە لە موعامەلە كەدا وادە نەبى و هەردوو لادەست بە دەست قەبز و ئىقباز بەجى بىتن، كە جىا بۇونەوە ھېچ لە بەينا نەمەننى.

وە ئەگەر لە جانىيەكە وە نەخت بۇو (ئالتوون يَا زىو) وە لەولاوه غەيرى نەخت بۇو ئەوە موعامەلە كە دروستە چى موساوات لە وەزنا - مەسىلا - بىن يَا نەبىن، وە دەست بە دەست بىن يَا نەبىن، وە وادە لە موعامەلە كەدا بىن يَا نەبىن، بەلى ئەگەر وادە بۇو واجبە موعامەلە كەدا بىن يَا نەبىن، بەلى ئەگەر

و عهقدی «سه‌لهم» عبیاره‌ته له فرۆشتنی شتیک که له زیمده‌دا بین و مهوسوف بین به سیفاتنی که شته‌که له نامه‌علوومی دهربکا، وه ئەركانی ئەم موعامله چواره: سه‌لهم داده‌ر (مسلم). سه‌لهم لەلادادراو (مسلم إلیه). ئەو ماله که مەقسوده بق کابرای سه‌لهم داده‌ر (مسلم فيه). واته ئەو نەخته یا ئەو شته که ئەیدا به کابرای «مسلم إلیه» (رأس‌المال).

جا شەرتی عاقیده‌کان روشه‌ده وەکوو له پىشەوە باسمان کرد. وە شەرتی «مسلم فيه» ئەوه‌يە زەبت بکرئ بە وەسفکردن، وە جىنسى بىن کە غەيرى ئەو جىنسەسى تىكەل نەبىن، وە ئاگر تەئىرى تىدا نەكربىن بۇ كولاندىن يا برۋاندىن يا سوروه‌وەکردن، وە ئەمما تەئىرى ئاگر بۇ سافکردنى ھەنگۈئىن لە مىتو، وە يا سافکردنى كەره له دووك قەمى ناكا.

وە ئەو «مسلم فيه» يە نە خۆى لەبەرچاوا بىن نە جوزئى بىن له شتىكى والەبەرچاوا بىن؛ چونكى فرۆشتنی موعەيىەن و بەرچاوى بەيىعە و سه‌لهم نىيە.  
وە كاتى دروسته سه‌لهم لهو ماله‌دا كابراكان هەردوويان يا هەر خاوهن پاره‌کە، وە يا تەنبا خاوهن ماله‌کە باسى جىنسى ئەو «مسلم فيه» يە بکا و باسى نەوعە كە يىشى بکا، وە باسى ئەو سيفەتانە بکا كە ئەبن بە ھۆى زىادى قىمەت، وە يا كەمى قىمەت و باسى مىقدارە كە بکرئ بە جۆرى كە بە نامه‌علوومى نەمېننەدە، وە ئەگەر واده‌دارىش بۇو باسى وادەتى تەسلىمی ماله‌کە بکرئ، وە باسى شوينى تەسلىمی ئەو ماله‌يش بکرئ ئەگەر سه‌لهمە كە لە شوينىكدا درا كە گویزانەوە ئەو ماله بۇ ئەو شوينە زەحەمەتى بىن. وە شەرتى «رأس‌المال» ئەوه‌يە مەعلووم بىن و له پىش ئەوه کە عاقیده‌کان له يەك جىابىنەوە ئەو «رأْسُ الْمَالِ» ھە بدرئ بە دەستى موقابىلە كە يەوه. وە شەرتى «سېيغە» كە يىش ئەمە يە كە ناجيز بىن و قەيد و تەعليقى تىدا نەبىن.

و هه ر وختن که سی مالیکی فرۆشت بە که سی و ئەو کەسە پارەی نهختن نبۇو تەسلیمی بکا بە خاوهن مالەکە دروستە بۆ ئەو موشته رییە مالى دابنی لەلای خاوهن مالە فرۆشراوە کە بۆ ئەو کە لە کاتى هاتنى وە عدەی تەسلیمی ئەو پارەی بە دەلی مالە فرۆشراوە کە ئەگەر کابرا پارەی نبۇو ئەو مەرھۇونە بفرۆشرى و پارەی کابرا لى جى بە جى بکرى.

و هه ر شتى دروست بىن بفرۆشرى دروستە دايىش بىرى لە رەھندا مادام ئەو حەقە کە مەرھۇونە کە بۆ دائەنرى دامەز زرابىن لە زىمەدا.

جا لە بەر ئەو کە خوداي تەعالا لەم سوورەتى بە قەرەدا گەلنی فائیدەی دينى و دنيا يى باس كردووه، وە كۈو ئىمان بە زاتى خودا و بە سيفاتى خودا و، بە پىغەمبەران ئەلبەللا، هەروا باسى نويىز و رۆژوو و زەكەت و حجج و قىساس و جىهاد و حەيزى ژن و تەلاق و عىددە و مارەيى ژن و حەقى تەمە تتوع و خولۇع و ئىلاء و شىرخواردن و بە يع و سوود خواردن (رېبا) و چلىنىتى قەرزىدان بە خەلک. كە ئەمانە هەممۇو پىۋىستن بۆ ئىنسان بىيانزانى و رىيعا يەتىان بکا، هات ئاخىرى ئەم سوورەتەي ھىتنا بە بەيانى ئەو کە ئەم ئاسمان و عەرزە مولىكى خودايە و كەس لە دەستى خودا دەرنაچى و خودا بە هەممۇو شتى ئەزىزى و تەوانانى ھەيە لە سەر هەممۇو جەزايەك بۆ ئەو کە ئادەمیزىد باش بىتە رىزى ئەوانەو کە بە پىرۆزى ژياون و بە بەختىارى مردوون و

فەرمۇوى:

**﴿إِلَّا مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾**

واتە هەر بۆ خودايە، بە دروستى كىردىن و بە بەخىۆ كىردىن و ھىشتەنەوە و فەوتاندىن و لەناو بىردىن، هەممۇو ئەوەي و لە ئاسمان و لە عەرزىا بە وشكانىيەوە و بە دەرىيائىوە.

**﴿وَإِن تُبَدِّلُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ أَعْلَمُ﴾**

جا ئه گهر ئیوه دهربخنهن به ئاشکرا به کردهوه ئوهی که وا له دلتانا ياخود به په نامه کی بیکەن و خەلک پىئى نەزانى، وە ياخود ئەگەر ئوهی عەزمتان لە سەر کردووه لە دلتانا به کردهوهی دەرەوه باش دەرى بخنهن، وە يا هەر لە دلتانا بە میتەپەوە، ئەو خودا موحاسەبە تان لە گەلدا ئە کا لە رۆزى قيامەتا.

﴿فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيَعْذِبُ مَن يَشَاءُ﴾

ئەوسا له پاش موحاسەبە چاو پۇشى ئە کا بۇ ھەركەسىن خواتى لە سەر بىن. وە ئازار ئەدا ئەو كەسە يش کە بېھۋى ئازارى بدا.

﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (۲۲۴)

وە خودا بە سەر ھەموو شىتىكا تەوانىيە و كەس ناتوانى مەنۇي بىكا.

جا بىزانن لە سەر تەفسیرى يە كەم بۇ فەرمۇودەي خودا: «وَإِن تَبْدَوْ مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تَخْفُوهُ» كە بۇو بە كردىنى ئوهى عەزمى لە سەر کردووه بىكا بە ئاشکرا وا كە خەلک بىزانن، وە يا بە پەنامە کى بە قەتعى ئىعتىراز نىيە لە ئارادا؛ چونكى ھەر كردهوه يىن ھۇشىيار بىكا موحاسەبەي لە سەر ئە كرى: خواه خەلک پىئى بىزانن يا نەزانى.

ھەروا لە سەر تەفسیرى دووهەم كە مەبەست لە «إِبْدَاءً» كردىنى مەعزۇومات بۇو بە رەفتار، وە مەبەست لە «إِخْفَاءً» لە ھىشتەنەوەي بۇو لە دلدا؛ چونكى ئە دىللەي سەھىحە لە كىتاب و لە سوننەت ھە يە لە سەر ئەوەي كە ئىنسان مەسئۇولە لە عەزم و لە سەر كردىنى شتى حەرام با نەيىشى كا، وە موحاسەبەي لە سەر ئە كرى، جا ئىتىر خودا عەفوی بىكا يَا عەزاپى بىدا، وە كۈو ئايەتى: «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللُّغُو فِي أَيَّانِكُمْ وَلَكُنْ يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبْتُ قُلُوبَكُمْ»<sup>۱</sup> وە غەيرى ئەمە يش، بەلنى ئىنسان مەسئۇول نىيە لە چوار مەرتەبەي خاتىراتى نەفسى لە پېش پايەي عەزما، وە كۈو دەرئە كەوى لە گەلى

1. البقرة: ۲۲۵

دەليل. مىن جوملە لە حەدىسى: «إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لَأْمَيْتِ عَمَّا حَدَثَتْ بِهِ أَنفُسُهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ» وە ئەمەي كە لە نەفسا نەگەرپى ئەبى ئەوانە بن كە نەگەن بە پايەي عەزم، ئەگەرنا مەعلۇومە لەلای ھەموو ھۆشىارى كە عەزم لەسەر كوفر، با لە دلدا بىن، بە كوفر ئەژمیرى، وە نىفاق والە دلدا و ئىنسان تاوانبارە لەسەرى و رق ھەلگرتەن و كىنه كارى لەگەل ئەھلى خىرا گوناھە بە بىن گومان ھەرچەند گوناھە كەيان لەو كاتەدا ھەروا لە دلدا كەمتر بىن لەو حالە كە بە كرددەۋېش ئاسارە كانيان بىتىتە جى. وە داواى ئەوه كە ئايەتى: «وَإِنْ تَبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخْفُوهُ يَحْاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ» مەنسۇخە بە ئايەتى: «لَا يَكْلُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسْعَهَا» داوايەكى زەعىف و لاوازە لەبەر چەن دەليل:

يەكەم: پەنابىردىن بە نەسخ كاتى پىويستە كە مەعناي ئايەتى «وَإِنْ تَبْدُوا» بېرى بەسەر موحاسىبە ئىنسان لەسەر ھەرشتى رابوورى بە دلدا خواھ بە ئىختىارى ئىنسان بىن يان، وە خواھ لاواز بىن يان ھىزى بىن ئەمەيش بەتالە؛ چونكى بە ئىتىفاق ھەر شتىن كە لە ئىختىارى ئىنسانا نەبىن مەسئۇول نىيە لەسەرى. كەوابىن ئەبى مەعناي ئەو ئايەتە بېرى بەسەر ئەو شتانەدا كە گەيشتۇون بە پايەي عەزم. وە كەن بە يانم كرد بۇتان.

دەۋوەم: كاتى ئىئىمە پىويستمان بە نەسخ هەيە كە بلىتىن ئەو شتانە وان لە دلدا ئەبى بە ھۆى عيقاب و جەزادانەوە، «مع آنە» خودا فەرمۇويەتى: موحاسىبە يان لەسەرە جا خودا كى مەيلى بۇو عەفوئى ئەكا كى مەيلى بۇو عيقابى ئەكا، وە نەيفەرمۇو كە موعاقە بە ئەكرين لەسەر ئەوهى والە دلدا.

سىتەم: نەسخ روو ناكاتە جوملەي ئىخبارىيە، وە ئايەتى پىشىۋ ئىخبارە لە فەرا و لە مەعنادا، وە نەسخ ھەر روو لە جوملەي ئىنىشائىيە ئەكا كە ئەمر بىن يان نەھى بىن وە كەن موقەپەرە لە ئۇسۇولى فىقهدا.

جاله بر ئوه که خودای ته عالا له ئه ووهلى سووره تی به قهقهه مه دھی ئه هلى ته قوای کرد ئه و ئه هلى ته قوا که با وړیان هه یه به غهیب و نویزه کان ئه کهن و له مالی خۆیان سه رف ئه کهن له ریگه خودادا، هات له ئاخري ئه و سووره ته دا ئه وهی ده ربی که ئه و که سانه له ئه ووهلى سووره ته که وه مه دھم کردن عیباره تن له حه بیسی خوشه ویستم که پیغمه مبهره ﷺ و له ئوممه ته کهی ئه و، که به راستی که و توونه ته شوینی و فه رمووی:

**﴿إِنَّ الْرَّسُولَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَّبِّهِ﴾**

واته ئیمان و با وړی هه یه پیغمه بری خوشه ویست به و کتیبه که هیتا واهه خواره و بو لای له لایه نی خوداوه به ئیمانی که وا له پوپهی پله کانی ئیمانه وه به نه وعی که به ته نیا دا نه نری له موقابیلی ئیمانی هه موو ئوممه ته که یه وه؛ چ له بابه تی ئیمان و با وړی به خودای په روهر دگار به پیغمه مبهره کان و به و کتیبانه هاتوونه ته خوار بو لایان، و چ له بابه تی ئیمان به ئوسووله کانی ئیمان.

**﴿وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِتِكُمْ وَكُنْتُمْ وَرَسُلِهِ﴾**

وه موسولمانه کان، واته ئه وانه که ئیمانیان به پیغمه بری خوشه ویست هه یه و که و توونه ته شوینی، هه موو یه کن له وان ئیمانی هینا واه به خودا و به فریشته کانی و به و کتیبانه که ناردو ویه تیه خواره و بو پیغمه مبهره کانی و ئیمانی هینا واه به هه موو ئه و پیغمه برانی خودایه که خودا ناردو ونی بو ته می و ته ربیه هوشیاران.

**﴿لَا نَفِقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رَّسُلِهِ﴾**

وه ئه وانه ئه لین: ئیمه فهرق و جیاوازی ناکهین له بهینی هیچ یه کن له پیغمه مبهره کانی خودادا و با وړیان هه یه به وه که هه موو پیغمه مبهره خودان.

**﴿وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا أُغْرَانَكَ رَبَّنَا﴾**

وە ھەموو وتوويانە ئەى خوداي پەروەردگار ! فەرمانە كانى تۆمان بىست بە ھۆى پىغەمبەرى حۆشەوىستەوە و گەردن كەچ بۇوین بۇ ئەو فەرمانانە داواي ئەۋە ئەكەين لە تۆ كە چاۋ پۇشى بىكەى لە تاوانەكانمان بە چاۋپۇشىيەك كە شىاوى مىھەربانى تۆ بىن ئەى پەروەردگارى ئىئە.

## ﴿وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ ٢٨٥

چۈن داواي چاۋپۇشى لە تۆ ناكەين وەلحال مەسیر و ئەنجامى ھەموومان بۇ لای تۆيە و تۆ ئەمان مەرتىنى و لە پاش مەردىمان زىنەدۇومان ئەكەيتەوە و پرسىيارى بىر و باوهەر و كردهوە و و تارمانلىنى ئەكەى، ئەوجا بە خواتى خۆت رەفتارمان لە گەلّدا ئەكەى بە جۆرى كە لايەقى مىھەربانى خۆت بىن.

لەم ئايەتە پىرۇزەدا چەن باسى ھەيە:

[باسى] يەكەم: ئەم ئايەتە دەلالەت ئەكالەسەر ئەو كە زانستى ئەم چوار مەرتەبەيە لە واجباتى ئىمانە. واتە: ئىمان بە خودا، ئىمان بە فريشته كانى خودا، ئىمان بەو كىتىيانە كە خواناردوونى بۇ پىغەمبەران، ئىمان بە پىغەمبەرەكان. وە سىرى ئەم تەرتىيە ئەمەيە هەتا ئىستان نەزانى كە ئەم عالەمە پەروەردگارىتكى واى ھەيە تەواناي ھەيە لەسەر ھەموو مومكىنى لە مومكىنات و زانايە بە ھەموو مەعلۇومات و بىئىحتىياجە بە ھەموو نەوعى لە ئىحتىاجات، ناتوانى باوهەر بىكا بە فريشته و بەو كىتىيانە كە فريشته ئەپەين بۇ پىغەمبەر و باوهەر بىكا بە پىغەمبەران. كە وابى ئىمان بە خوداي تەعالا و لە پىش ئىمان بە باقى ئەركانە كانى ئىمانەوە. وە هەتا ئىمانى نەبىن بە فريشته خودا ناتوانى ئىمان بىتىن بە هيتنانى كەلامى خودا بۇ پىغەمبەران، وە تا ئىمانى نەبىن بە كەلامى خودا ناتوانى ئىمانى بىن بەو كە پىغەمبەران رەھبەرن لە لايەنى خودداوە بۇ تەمىن كەردىنى ئەوانە كە موکەللەفن وە كورو حىنن و ئىنسىن بىن:

باسی دووهم ئەمەیە: ئیمان و باوه‌ر به خودا عیبارەتە لهوھ کە ئیمان بىتىن بە وجىوودى خودا و بە سيفاتى خودا و بە ئەفعال و كرده‌وھى خودا و بە ئەحکامى خودا و بە ناوه‌كانى خودا.

جا ئیمان بە خودا ئەمەیە ئیمانت بىن بەھوھ کە لە ماوه‌رای ئەم عەرز و ئاو و دار و بەرد و هەوا و ئاگر و ئاسمانان و ئەستىرە و مانگ و رۆزە... زاتىن ھەيە لەمانه نىيە و لەمانه ناچى و بە تەنیا ئەم زاتە خۆى ھەموو ئەم عالەمەي لە نەبۇونەوە دروست كردووھ.

وھ ئیمان بە سيفاتى خودا ئەمەیە: ئیمانت بىن بەھوھ کە خودا زاتىكە دوورە و پاکە لە ھەموو نوقسانى: نوقسانى نەبۇون و، نوقسانى ئىحیتاج بە غەير و، نوقسانى موشابەھە بە غەير و... بەم شىئوھ باوه‌رت ئەبىن بەھوھ کە خودا قەدىمە و باقىيە و تەنیا يە و لە ھېچ شتىن ناچى و موحتج نىيە بە ھېچ.

ھەروأ ئیمانت بىن بەھوھ کە خودا خاوهن حەيات و زانست و خواست و تەوانايى و بىنايى و وتارە لە گەل رەھبەرانا.

وھ ئیمان بە ئەفعالەكانى ئەمەیە: ئیمانت بىن بەھوھ ھەرچى غەيرى خودايە ھەمووى لە نەبۇون پەيدابۇوھ و خودا ھەمووى دروست كردوون و دروستيان ئەكا بە خواستى خۆى.

وھ ئیمان بە ئەحکامى خودا ئەمەیە: ھەرچى خودا كردوویەتى لە گەل ئەوهدا كە حىكمەتىان تىدایە بەلام بە غەيرى خواستى خودا ھېچ عىللەت و ھۆيە كىان نىيە. وھ ئیمانت بىن بەھوھ کە مەقسۇود لە دامەزراڭدى ئەحکام سوودى عىيادە، ئەگەرنا خودا موحجاج نىيە بە ھېچ شتىن. وھ ئیمانت بىن بەھوھ کە خودا خاتىخۆيە لە ھەموو شىتىكە و ھېچ شتىن واجب نىيە لە سەرى بۇ كەس.

و هیمان به ئه سما (ناوه کانی خودا) ئوهه یه: باوهرت وابی که «الله» ناوی ذاتی خودایه و باقی ناوی کانی خودا هه مهو بۆ ده لالهت کردنە له سەر سیفەت وە کوو کرده وە کانی خودا، وە ئەو ناوانە ئهوانەن کە له قورئانا وارید یوون، وە یا هاتوون بە سەر زمانی پیغەمبەرانا، وە کوو: «فەرد» و «واجید» و «رەشید» و بازی ناوی وا کە له قورئانا نین.

و هیمان بە مەلائیکە ئەمە یه: باوهرت بین ئەو مەلائیکە تانە جیسمی ناسکن و بە ئەمری خودا پەيدا ئەبن نەک بە تەناسول، وە نیرو میيان نییە و پاکن له تاوان: «لا یعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما یؤمرون»<sup>۱</sup>، وە ئەم مەلائیکە تانە مەئمۇری خودان له کائیناتا، وە ھەركام لهوانە ئىشىتىكىان پىن سېپىراوه، نەک لمبەر ئەمە کە خودا موحتاجە بهوانە (معاذ الله) بەلکوو لە سەر خواستى خۆى و لە سەر تەماشاي ياساي خۆى له جىهانا. وە له جوملەی ئەو ئىشانە یه کە مەلائیکە كردوويانە هىنانى كتىب له لايەنى خوداوه بۆ لای پیغەمبەران عليهم السلام.

و هیمان بە كتىب ئەمە یه: ئىمانت بین كلامى خودان و له بابهتى جادو وگەرى و كەھانەت نىن و له بابهتى ئىلقارى شەياتين و ئەرواحى خەيسە نىن و ئەم كتىيانە کە مەلائیکە هىناونى بۆ پیغەمبەران بە قەتعى شەياتين بۆيان مومكىن نەبووه کە شتى تىكەلى ئەم كتىيانە بکەن. وە ئەم قورئانە بە قەتعى نە ئايەتنى نە جوملە بین نە كەلىمە یه کى لى زىاد و كەم نە كراوه و نە گوراوه: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»<sup>۲</sup>. وە ئەم قورئانە ئاخىر كتىيى ئاسما تىيە و ئاياتى موحىكم (رووناك) و، موتەشابەھ (مدعنای زۆر) ئىياھ، وە ئەو موتەشابەھانە بە ھۆى موحىكمە كانەوە مەبەستيان لى دەرئە كەۋى.

۱. التحرير: ۶.

۲. الحجر: ۹.

وه ئیمان به پیغمه‌بران (رُشْل) ئەمەیه: باوه‌رت وابن ھەموویان مەعسوومن لە گوناھ و تاوانبارى، وە باوه‌رت وابن «نبى» لە غەیرى ئەنبىيا گەورەترە و، رەسول لە نەبى گەورەترە و، لە ناو روسولدا «أولو العزم» لە غەیرى «أولو العزم» گەورەترن، وە لە ئەسلى نوبووهت و ريسالەتا فەرقىان نىيە و پیغمه‌برى ئىمە كە «محمد المصطفى» يە خاتەمى ھەموو رەھبەرانە و دىنى ئەو ناسىخى ھەموو ئەدىيانە. وە ئەگەر كەسى بلى: لە ئەركانى ئوسوولدا باسى قەزا و قەدەر و باسى رۆزى قيامەت نەكراوه! جوابەكەى ئەوه‌يە: ئیمان بە قەزا و قەدەر داخىلە لە ئیمان بە ئەفعالى خودادا، مادام تۇ باوه‌رت بۇ بەوه ھەرچى لە جىهانا پەيدا بىن کارى خودايە ئەوه مەعنای ئیمان بە قەزا و قەدەرە. وە ئیمان بە رۆزى ئاخىرەت داخىلە لە ئیمان بە ئەحکامى خودادا مادام تۇ ئیمانت بۇ بەوه كە خوداي تەعالا ئەحکامى تەشرىع كردووه بۇ ئەوه عىيادى خۆى رەفتارى بىن بکەن مەعنای وايە رۆزى ھەيە بۇ جەزاي كرددوهى عىياد كە رۆزى قيامەتە.

جا خوداي تەعالا ئەلىت: ھەرچەند كە ئەوهى والە دلتانا خودا پىنى ئەزانى بەلام:

﴿لَا يُكَفِّرُ اللَّهَ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

خودا (بالفعل) تەكليف ناكا لە هېچ نەفسى ئىللاً لەو كرددوانە كە وان لە تاقەتىا و ئەتوانى بەجىيان بىتى يَا تەركيان بىكا.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا أَكْتَسَبَتْ﴾

ھەيە بۇ ھەرنەفسى سوودى ئەو كرددوه باشە كردوویەتى، وە لەسەرى سابت نەبىن عەزاب و تۈلەى ھەر كرددوه يەكى ناھەموار كە بە قەسىدى خۆى بىكا. وە فەرمۇدەي خوداي تەعالا: «ربنا لا تؤاخذنا إن نسينا». الآية. لەسەر بىرى بازى لە موفەسىرىين موقەدەرە بە حەزفى ئەمر بە قەول بۇ تەعليمى دوعا و پارانەوە لە خودا!

واتە: «قولوا: رينا لا تؤاخذنا إن نسينا» وە لەسەر فەرمۇدەي بازى موفەسىرىيىنى تر: شرووعلە لە گىزىانوھى باقى دوعاكانى موسولمانان لە پاش ئەوھە كە خودا بە جوملەي موعىته رەزەي ﴿لَا يكُفَ اللَّهُ نفْسًا﴾ الخ. سېپرپى تەكلىفي بەيان كرد. وە تەقدىرىي هەموو قىسە كە بىان ئەمە يە: ﴿وَقَالُوا سَعَنَا وَأَطْعَنَا غُرَانِكَ رِبَنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾.

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾

ئەي خودايە عەزابمان مەدە و عيقابمان مە كە ئەگەر غەفلەت و بىن موبالاتى و ئىيەمالمان بۇو بە هوى ئەوھە كە بازى لە واجباتى خۆمانمان لە بىر چۈوهە يا بە ھەلە كارى ئەدامان كردن. يا بازى كارى نابارمان بە ھەلە كردىبىن:

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحِيلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾

ئەي پەروردگاي ئىيمە بارى قورس مەھاوىرە سەرشانمان، وە كۈو خۆكۈشتەن بۇ قەبۇولى تەۋىبە و، ئىختىساسى نويىز كردن بە مىزگەوتەوھە و، بىرىنى ھەر پارچە بەرگى كە پىس بۇوبىنى.

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحِيلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾

ئەي پەروردگارى ئىيمە مەدە بەسەرمانا دەرد و بەلا و ئاشۇوينىكى وەها كە تەوانامان نەبىن لەسەر ھەلگىرنىيان.

﴿وَأَعْفُ عَنَّا﴾

ئاسارى گوناھە كانمان مەحو بىکەرە و عەزابمان مەدە.

﴿وَأَغْفِرْ لَنَا﴾

عەيىبە كانمان بىۋىشە و كردهوھى باشمان دەرىخە.

﴿وَارْحَمْنَا﴾

میهره‌بانیمان له گهلا بکه به زیاده نیعمت و زیاده ته‌وفیق له‌سهر تاعه‌ت.

﴿أَنْتَ مَوْلَانَا﴾

هر توی سه‌رداری ئیمه و غه‌یری تو په‌نامان نییه.

﴿فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

١٨٦

وه بیت‌گه له‌مانه‌یش یارمه‌تیمان بده بق جیهاد له ریگه‌ی بهزکردن‌وه‌ی دینا و زال‌مان بکه به‌سهر کومه‌له‌ی کافره‌کانا، به تایبه‌تی ئهوانه که دوژمنایه‌تی ئه‌کهن له گه‌لمانا و جهنگمان له گه‌لائه‌که‌ن بق ئه‌وه که مه‌یدانی بلاو کردن‌وه‌ی دینی ئیسلام گوشادتر بیته‌وه و دلمان به نوری ته‌وفیق و یارمه‌تیت بگه‌شیته‌وه.

له حمه‌مدی خواوه رزگار بoom له نووسینی ته‌فسیری سوروره‌تی «به‌قهره» پاش نویزی عیشا له شه‌وه جومعه، يه‌کی «ذو القعدة» له سالی هه‌زار و سیسەد و نهود و حه‌وتی کۆچی ریکه‌وتی سیازده‌ی تشرینی ئه‌وه‌وئل له سالی هه‌زار و نۆسەد و حه‌فتا و حه‌وتی زایینی. له حوجره‌ی مه‌دره‌سەدا له جامیعی حه‌زره‌تی شیخ عه‌بدولقاداری گه‌یلانی - قدس سره - له شاری به‌غدا. «و أنا الخادم للدين عبدالكريم محمد الكردي الشهري - غفر الله له ولوالديه و لسائر المسلمين - و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين».

ته‌فسیری نامی - دانراوی مهلا عبدولکه‌ریمی موده‌پریس - یه‌که‌مین  
ته‌فسیری کوردی‌بیه که لەم قەوارەدا تائیستا دانراوه.

ئەم تەفسیرە خاوهنی هەندیک تایبەتمەندیبیه کە بۇونەتە هوی تاقانە  
بۇون و ناوبانگ دەر کردن و گەياندنی بە پلهی بالانشینى؛ چونکە ئەم  
ته‌فسیرە مەکۆی زیاتر لە بىست تەفسیرى باوھر پیتکراو و جىئى متمانەی  
ھەموو تاقم و گرووبە ئىسلامىيە کانە و بە شىوه‌يە کى زۆر جوان و تىر و  
تەسەل لە سەر ئايەتە کان رۆيىشتۇوه و بىر و راي زاناييان و لىكۆلەرانى  
کۆن و نويى لە خۆ گرتۇوه کە ئەتوانىت تارادەيە کى زۆر وەلامدەرهەوەي  
پىداویستىيە کانى ئەمرىۋى كۆمەلگاي لاو و پىرى موسولمانى  
کورده‌وارى بىت.

بۇ لە چاپدانەوەي دووبارەي ئەم تەفسیرە بە نرخە - کە لە سەر ئىزىنى  
بنەمالەي مامۆستا بۇوه - دەزگاي چاپ و بلاوکردنەوەي کوردستان  
ئەوپەري ھەول و كۆششى خۆي خستۇوه تەگەر تاكۇو نوسخەيە کى جوان  
و شياو ئاراستەي خويىنەران بکات.

بلاوکەرەوە



[www.iqra.ahlamontada.com](http://www.iqra.ahlamontada.com)



انتشارات کردستان  
Kurdistan Publication

ستندىج - ياساز عزىزى - تلفن: ٢٤٥٣٨٢